DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13970

Rudky Memorial Book

Rudḳi, sefer yizkor li-Yehude Rudḳi ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Rudki, sefer yizkor li-Yehude Rudḳi veha-sevivah / [ʼorekh, Yosef Ḳrust].
IMPRINT	880-02 [Israel] : Hutsa be-hishtatfutam Yotsʻe ḳehilat Rudḳi, [738 i.e. 1977?]
DESCRIPT	374 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Rudky (L'vivs'ka oblast')
	Rudky (L'vivs'ka oblast', Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Rudky (L'vivs'ka oblast')
ADD'L NAME	Chrust, Josef.
ADD'L TITLE	Rudki memorial book of the Jews of Rudki and vicinity

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

רודקי
ספר - יזכור

רודקי

ספר יזכור

ליהודי רודקי והסביבה

הוצא בהשתתפותם של יוצאי קהילת רודקי

עורך: **יוסף ברוסט**

ועדת המערכת:

מ. מוסינגר, ח. קורנברג, מ. הוד

נדפס בישראל

דפוס „אילת" ת"א

דבר העורך

אין הספר הזה, המכיל פרקים היסטוריים על חיי הישוב היהודי ברודקי, מתיימר להיות ספר היסטורי; אין הספר, המכיל פרקי פולקלור, מתיימר להיות מחקר של הפולקלור בישוב זה; אין הספר, המכיל פרקים נוראי הוד על תקופת השואה, מתיימר גם להיות סיפור נאמן של הקץ אשר הקיץ על הקהילה היהודית עתיקת־היומין ברידיק. ועם זאת, מהווה הספר כל זה יחד, ואין ספק בידי, כי ביום מן הימים ישאבו היסטוריונים וחוקרי פולקלור ובני הדורות הבאים בכלל גם מן הספר הזה, למרות שלא נכתב בידי סופרים מקצועיים.

עורך הספר מודע לכל הפגמים שהם חלק בלתי נפרד של חיבור, אשר נוצר בלי תיעוד, בלי מסמכים, אך ורק בעזרת הזכרון הדואב והמעונה, מתוך רסיסים של חוויות וזכרונות אישיים, והפגם העיקרי — חוסר הדיוק בכל מה שנוגע לעובדות ותאריכים. הכלל, שפנים רבות לאמת, יפה במיוחד לגבי ספר זכרון, שמשתתפיו שאבו יותר מתוך לבם מאשר מתוך זכרונם.

מול כל המכשולים והפגמים האפשריים עמדה לי, כעורך הספר, אהבתם ומסירותם הנפלאה של בודדים, אשר העמיסו על עצמם את המשימה להנציח בצורה הטובה ביותר את זכר העיר. שלושה אלה, הגב׳ חיה קורנברג (שור), משה הוך ואברהם מוסינגר, פעלו והפעילו, אספו חומר, דובבו את בני העיר וכתבו בעצמם למען תישאר עדות־עד לכור מחצבתם. והגדיל לעשות מר אברהם מוסינגר שהעשיר את הספר בעשרות מאמרים ורשימות בכל התחומים ובדיאגרמות ומפות שכמוהן נוכל למצוא רק בספרי זכרון מועטים מאוד. ויבורך מר משה אונגרפלד, איש רודקי, מנהל ״בית ביאליק״ ותלמיד חכם שזיכנו מפרי עטו המהווה תרומה נכבדה לספר.

אני מאמין שהדברים שאמרתי לעיל אינם בבחינת דברי נחתום המעיד על עיסתו, שהרי לא על עיסתי אני מעיד, כי אם על מעשיהם של אחרים שהגורל זימני יחד אתם לעשות מעשה טוב, ואני מודה לגורל, אשר העניק לי את ההזדמנות להשתתף במעשה הזה, למרות שלא הכרתי אישית את העיירה הנפלאה הזאת ולא הייתי בה מעולם (אך הכרתי בשנות מגורי בגליציה עשרות כה דומות אליה וכה שונות ממנה).

היו רגעים רבים, בהם שכחתי את תפקידי והפכתי לקורא, בן העיירה רודקי, אחד מהעשרות המעטים הפזורים על פני חמש היבשות, ושקעתי בקריאת השורות מלאות התום והאהבה. שהרי זוהי דרכה של אהבה אמיתית: היא אוחזת בציציות ראשך ומטלטלת אותך ומוציאה אותך מן המציאות ומחזירה אותך לימי נעוריך, כשהיית צעיר, כשכל העולם היה צעיר, כשהעולם היה כולו טוב.

אך לפנינו היתה גם מטרה: להציב יד לקהילת רודקי החרוצה, הישרה והקדושה, להנציח את זכרם של יהודיה הטובים והעמלים, הצדיקים ואף החוטאים, החולמים והלוחמים שלא זכו לחזות בתקומת מדינתנו. מתוך הכרה, שעשינו כל מה שביכולתנו, כדי להציב מצבת־עד ראויה לזכרם של יהודי רודקי, אנו מגישים את הספר הזה לבני העיר, אשר יוכלו להתייחד באמצעיתו עם רודקי הקטנה והנפלאה, פנינה בכתר יהדות פולין שאיננה עוד.

העורך

בִּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם

א: קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ בַּמָּרוֹם

כָּל זְמַן שֶׁחָיוּ, רָאוּ מֶרְחַקִּים לִפְנֵיהֶם:
מֶרְחַקִּים עוֹלָם-יָהּ הוּא·· סוֹפָם דִּמְדוּמִים· ·
אֲבָל בִּשְׁעַת הֶרֶג רָאוּ כִּי בִּקְצֵה הָעוֹלָם הֵם,
בַּאֲשֶׁר הֵם עוֹמְדִים לְהֵרָג··
וְהִנֵּה הַמָּבוֹא לְשָׁבְיִם מֵתִים – –
(בְּנָם עוֹמֵד עֲלֵיהֶם כֶּעָנָן בְּדָמָם הַמְּנֻסָּךְ:
אֵלֶּה הֵם דִּמְדוּמִים הַהוֹמִים לֵאלֹהִים
בְּעוֹלָם כֻּלּוֹ גוֹי – –)

הַנּוֹצְרִים הַמְרַצְּחִים הִפְשִׁיטוּם עַד עֶרְיָה וִיחֵפוּת
אַחַר כָּךְ הֲרָגוּם, כִּי חָסוּ עַל בְּגָדִים··
וְכֵן בָּאוּ לְשָׁם: אֶל מֵעֵבֶר מִזֶּה:
יְהוּדִים עֲרֻמִּים-וִיחֵפִים בְּצִבּוּר:
הֵם, נְשֵׁיהֶם וְטַפָּם, זִקְנֵיהֶם·
וְאֵין צַעַר כְּצַעַר מַרְאֵה הָעֶרְיָה
שֶׁל זְקֵנִים גְּזוּזֵי פֵּאָה וְזָקָן
שֶׁל נָשִׁים וּנְעָרוֹת גְּזוּזוֹת פְּאֵרָן – –

וְהַשָּׂדוֹת-בַּשָּׁמַיִם כַּחֲלִים וּתְחוּחִים
כְּאַחֲרֵי מַחֲרֵשָׁה··
הֵם הוֹלְכִים בְּצִבּוּר, בְּנֵי קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ
לְעָיָרוֹת יִשְׂרָאֵל שֶׁעָלוּ הַשָּׁמַיְמָה
בִּדְמוּת תַּבְנִיתָן שֶׁהָיָה עַל הָאָרֶץ·
וּבְתוֹכָם כְּלֵי-זֶמֶר הַנְּכוֹנִים לְנַגֵּן
לִקְרַאת אֱלֹהִים, כִּלְחָפָה בַּשָּׁמַיִם,
אֲבָל אֵין כֵּלִים בִּידֵיהֶם הַטּוֹבוֹת·

אֲבָל אֵי אֱלֹהִים וְאֵי הֵם מַלְאָכָיו?
יְהוּדִים-הֲרוּגִים רוֹצִים לְסַפֵּר מִמַּעֲשֵׂי הַגּוֹיִם
וּמְאֹד הֵם רוֹצִים בַּשָּׁמַיִם לִבְכּוֹת:
לֹא הִסְפִּיקוּ לִבְכּוֹת כָּל בִּכְיָם עַל הָאָרֶץ!

וְלִשְׁאֹל הֵם רוֹצִים: אֵי נִמְצֵאת תְּפִלָּתָם
מִימוֹת חֹל וְשַׁבָּת וּמוֹעֵד וּמִצּוֹם,
הַהִגִּיעָה לְשָׁם בְּסֻלָּם הַקּוֹלוֹת?
אֵי רֹאשׁוֹ שֶׁל סֻלָּם הַקּוֹלוֹת בַּשָּׁמָיִם?

הֵם הוֹלְכִים·· וְאֵין מַשַּׁק כָּנָף שֶׁל מַלְאָךְ
וְאֵין הֵיכָל מַשִּׁיִשׁ אָדָם מְזֻדַּקֵּף
בְּמִישׁוֹר הַכָּחֹל: בּוֹ יוֹשֵׁב אֵל נוֹקֵם·

הֵם הוֹלְכִים כַּמְּצֻוִּים לֵילֵךְ וְלֵילֵךְ
בַּשָּׁמַיִם תְּחוּחִים·· כְּאַחֲרֵי מַחֲרֵשָׁה·
לְצִדָּם גַּם אֲנִי מְהַלֵּךְ וְצוֹפֶה·
וְיַעַן שְׁתוּקִים הֵם בָּאֵי בַּשָּׁמַיִם,
פּוֹתֵחַ אֲנִי הָאֶחָד-בָּם-הַחַי בְּנִגּוּן לֵיל הֶחָג,
לְמַעַן גַּם הֵם יִזָּכְרוּ בְּקוֹלָם
שֶׁהָיָה מִצְטַלֵּל מִתְפַּעֵם לִקְרַאת חַג,
וְהֵחֵלּוּ בְּ'בָרְכוּ' אַדִּיר, שֶׁיִּשְׁמַע
מְטַטְרוֹן, כִּי הִגִּיעוּ אוֹרְחִים הַשָּׁמַיְמָה!

הִנֵּה פָּתְחוּ בְּנִגּוּן! גַּם הַטַּף מְזַמֵּר,
עֲרֻמִּים וִיחֵפִים מִשְׁתַּחֲוִים וּמְבָרְכִים:
– בָּרְכוּ אֶת אֲדֹנָי הַמְבֹרָךְ!
וְאֵין רֹן מַלְאָכִים עוֹנֶה לָהֶם: יְהִי
שֵׁם אֲדֹנָי מְבֹרָךְ בַּשָּׁמָיִם – –
– – –

הַיְּהוּדִים צוֹעֲדִים בַּשָּׂדוֹת הַתְּחוּחִים
לְצִדָּם גַּם אֲנִי מְהַלֵּךְ וְצוֹפֶה··
וְשָׁכַחְתִּי אֲנִי אֶת קוֹלִי וּבִכְיִי – –
גַּם הֵם הַשָּׁמַיִם הִנָּם כַּשָּׂדוֹת
בִּשְׁלָגִים רְחוֹקִים בְּמַמְלֶכֶת הַצְּלָב
אַךְ – לִבְלִי חֶרֶב גּוֹי וּמָגוֹר·

מתוך „רחובות הנהר"
של אורי-צבי גרינברג

ראשית דבר

נובמבר 1917 — הצהרת בלפור, ונובמבר 1977 — חגיגת יובל השישים. אלה שני התאריכים החובקים אחת התקופות הגורליות, הקונסטרוקטיביות והטראגיות כאחת במהלך ההיסטוריה של עמנו. התאריך הראשון בישר את האתחלתא דגאולה להמוני בית ישראל, שמצאה את ביטויה בהצהרת בלפור ובהחיאת התודעה הלאומית של המוני העם וזיקתם למולדת העתיקה חדשה. אולם עם פרוץ מלחמת העולם הקיץ הקץ על כל השאיפות וההישגים של בני עמנו בארצות הכיבוש הנאצי והתחיל תהליך של הריסת יהדות אירופה והשמדתה, אשר הגיע לשיאו בין השנים 1941—1944, עם הקמת הגיטאות ומחנות המוות בערי פולין וגליציה.

בשבילנו, בני הדור שנפל בחלקו לחיות בתקופת הרת-אסונות זאת, קיים עוד תאריך נוסף, החוצה תקופה זו לשתי תקופות, הלוא הוא ה-29 בנובמבר 1947, אותו אנו מזכירים מדי שנה בשנה בגאוה וסיפוק, כתאריך החלטת עצרת האו״ם על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, שלושים שנה לאחר הצהרת בלפור.

אנו, שרידי השואה וקרובי קורבנותיה, כיום אזרחים בני-חורין של מדינתנו העצמאית, חוגגים יחד עם כל בית ישראל את יום הצהרת בלפור ויום החלטת העצרת, אולם שמחתנו זו מהולה באבל ניצחי אחר הורינו, אחינו ואחיותינו, זקנים, נשים וטף, הקדושים והטהורים, שנרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם המקומיים בכל מיני מיתות משונות, בתוך הגיטאות ובמחנות ההשמדה. באותו חודש, שנת 1942, ביום כ״ו מרחשוון תש״ג נמחתה קהילת קודש רודקי מעל פני האדמה, לאחר קיום של קרוב למאתיים שנים.

באותו היום הטראגי הוצאו השלדים החיים של אחרוני דיירי הגיטו הקטן על ידי קלגסים נאציים של היטלר והיידמקים אוקראיניים, נכדיו של רב-הטבחים בוהדן חמלניצקי, והובלו תוך התעללויות אכזריות, מלוות מעשי רצח בדם קר, אל תחנת הרכבת, למען העבירם בקרונות המוות אל דרכם האחרונה — מחנה ההשמדה בבלז׳ץ.

בהוציאנו ספר זה להנצחת זכרם של קורבנות השואה לא הסתפקנו בחיבור קינות בלבד ובכתיבת הספדים ותיאורי זוועה של רגעיהם האחרונים עלי אדמות של יקירינו, אלא העלינו קוים לדמותה ופועלה של קהילתנו זו, שהיתה עיר ואם בישראל והיתה אבר חי מגופה של יהדות גליציה המפוארת.

אכן, כל אחד ואחד מאיתנו, לפי דרכו ויכולתו, ועל סמך זכרונותיו ונסיונותיו, תרם להנצחת דמותה של העיירה (שטעטעלי) למען ילדינו, נכדינו והדורות הבאים אחריהם, למען ידעו מאין באנו, מה היתה הסביבה בה התחנכנו, ומה הם המקורות והמעיינות שמהם שאבנו תורה ודעת, עוז ואמונה, דבקות בערכי המסורת והמוסר, ונאמנות ומסירות לרעיון שיבת ציון, אשר הביאנו עד הלום.

היום, שלושים וחמש שנים לאחר חורבן יהדות פולין וגליציה, הצלחנו גם אנו כמרבית אירגוני שרידי הקהילות, הודות למסירותם ועמלם של יחידים, שליחי מצוה, ובעידודם ועזרתם של שאר בני הקהילה, הן בחומר והן ברוח, להציב יד ושם לזכר הקהילה וקדושיה, בצורת ספר יזכור המנציח עבור הדורות הבאים את זכרם של קדושי השואה, את פועלם והישגיהם במשך דורות, את מנהגיהם הדתיים והחברתיים, את מוסדותיהם, את הנוף והצביון היהודי של רחובות העיירה, את יהודיה, צורת חייהם,

עיסוקיהם, מאבקיהם ולבטיהם, את פשוטי העם, את תמימי האמונה, טובי וישרי הלב, ואת אהבת ישראל ותודעת שותפות הגורל והיעוד. ובכך מילאנו אנו, שרידי קהילת רודקי והסביבה, את חובתנו לגבי זכרה של קהילתנו על אלפי קורבנותיה, בני משפחותינו הבלתי נשכחות למען ידעו בנינו ובני בנינו על מוצאם וכור מחצבתם.

ברוך שהגיענו לרגע זה בו יכולנו להציב מצבה נאותה לזכר הקדושים וקיימנו ע״י כך את מצוות כיבוד זכרם של אב ואם, אחים ואחיות, אשר ברגעיהם האחרונים התנחמו בתקוה, שאלה מבני משפחותיהם שיזכו להישאר בחיים, לא ישכחום ויספרו לעולם כולו ולדורות הבאים — על חייהם מלאי הסבל והיצירה בארצות אירופה, בתקופה שלפני השואה, על כמיהתם לחופש ולגאולה, על מאבקם המפרך למען הקיום היום-יומי באוירת שנאה ובתנאי נישול וקיפוח, על התמדתם בהשרשת ערכי האמונה והמוסר, ועל דבקותם במסורת אבות תוך מסירות נפש וקידוש השם.

הם האמינו ברגעיהם האחרונים, שאנו, שארית הפליטה, נעשה הכל למען ידעו בני ברית ושאינם בני ברית על כל מעשי הזוועות וההרס שעוללו חיות הטרף הנאציות לבני עמנו. ואכן לא בגד בנו זכרוננו ולא הוקהו רגשותינו ולא ניתקנו את עצמנו מן העבר המפואר של יהדות פולין וגליציה. אכן לא נמחו מזכרוננו כל חוויות הילדות מלאת הזוהר והטוהר באותה תקופה של התעוררות לאומית בקרב המוני ישראל בגולה, לאחר נובמבר 1917. אכן לא נשכחו מלבנו התמורות שחלו בעקבות הצהרת בלפור ברחוב היהודי, הזדקפות קומתם של יהודי העיירה שיצאו בראש חוצות על זקניהם, נשיהם ונעריהם להפגין את הזדהותם המלאה עם רעיון שיבת ציון. לא שכחנו את האסיפות הציוניות, רבות המשתתפים בבית-הכנסת הגדול, עם ד״ר מאיר גייאר, ד״ר ליאון רייך, ד״ר דב דונר, ד״ר פישל רוטנשטרייך ואחרים.

לא שכחנו את פניהם המשולהבים של הורינו ואת דמעות הגיל בעיניהם, בעת ששמעו על חידוש הישוב העברי ועל החיים בארץ הקודש, בה מניחים ראשוני החלוצים את היסודות למולדת העברית המתחדשת.

לא שכחנו את היהודים העממיים והעמלים כר׳ ישעיה׳לי הזגג, שלמה ״טיוטי״, ״הבני-אהרונ׳ס״ או את ר׳ שמואל ליטמן, המלחין הנודד בין רודקי ללבוב. הלא כולם היו יהודים תמימים וישרים, בעלי לב יהודי חם ורגיש ותמיד מוכנים היו לעזור לזולת. סיפרנו לילדינו ולנכדינו על הרמה המוסרית הגבוהה של תושבי העיירה היהודים, שישבו מאות בשנים בתוך אוכלוסיה עוינת ושופעת טיפוסים של רודפי שוד וגזל. כאלה לא היו בין תושביה היהודיים של העיירה, על אף העוני והמצוקה שהיו מנת חלקם של לא מעטים מהם. על כן לא הרשינו שיירד לתהום הנשיה זכרם של יהודים יקרים, יראים ושלמים אלה.

הודות להשגחה העליונה נותרנו בחיים והודות להשתתפותכם שרידי קהילתנו, יכולנו להקים את המצבה למען הדורות הבאים. יהי רצון שתהיה זו המצבה האחרונה לחורבנות ולאסונות ומעתה ואילך נקים אנו וזרענו אחרינו גלי-עד למעשי גבורה ותשועות נצח לנו ולבנינו עד סוף כל הדורות.

כן יהי רצון, אמן ואמן.

מ. מוסינגר

מרחשון תשל״ח

פרקים בספר:

דִּמְמַת מַעֲרָה וְאֵבֶל הוֹרוֹת

בָּכִינוּ וְנֵבְךְּ־עוֹד בְּכִי לֹא יְנֻחַם,
עַד תֹּם זֶה־גּוּפֵנוּ שֶׁקְּרָהוּ כָּל זֶה·
הָהּ הַבְּכִי יִשָּׁאֵר לֹא־בָכוּי וְקָווּי,
אַף עִם תֹּם זֶה הַדּוֹר שֶׁרָאָה הַמַּרְאֶה
וְתִשְׁאַר כְּרוּת־יַעַר־עָבֹת עִם הַרְבֵּה
מֶרְחַבֵּי בָכוּת וְדִמְמַת מַעֲרָה
מִזֶּה וּמִזֶּה·
וְנִשְׁאַר גַּם־וְשׁוּב בֵּין זְאֵבִים כְּמוֹ שֶׂה;
וְנִשְׁאַר בְּלֵילוֹ שֶׁל עוֹלָם כְּמוֹ סְנֶה

וְאָבֵן שֹׁרֶשׁ עֵץ בְּנִירֵנוּ יִשָּׁתֶת
מִנִּי כֹחַ־תּוּגוֹת·· בִּסְעָפָיו אֶל עָתִיד:
לְקִיּוּם בְּכָל תְּנַאי, בְּצַו דְּוַי חַיֵּי בְּרִית,
עַד מְלֹאת הֶחָזוֹן שֶׁל יְמֵי הָאַחֲרִית·

שׁוּם גּוֹי בָּעוֹלָם לֹא יָבִין זֶה הַבְּכִי,
לוּ הֵבִין – וְרָאָה אֶת עַצְמוֹ כְּבָרְאִי
וְהֶחְרַד·· כְּמִפְּנֵי מְרַצֵּחַ אָחִי;
וּמָאַס בְּיָדוֹ לְהָלִיט בָּהּ פָּנָיו:
מִלִּרְאוֹת בְּלִבְלוּב שְׂדוֹתָיו וְגַנָּיו;
וְדָמֵי בְּאָזְנָיו כְּקוֹל אֶשֶׁד־מַפָּל – –

אֲסוֹנֵנוּ כִּי בָא בְּיִחוּדוֹ הַמְעֻגָּל
וְעוֹמֵד לְעֵינֵינוּ בְּלִי בָבוּאַת מָשָׁל
וּבְלִי קֶשֶׁת כָּף־בֵּית אוֹתִיּוֹת בּוֹעֲרוֹת·
כָּל עֵינֵי הַמִּלִּים כְּנֶגְדּוֹ נִגָּרוֹת:
כְּעֵינֵי הַיְּהוּדִים וּבִטְנֵי הֶהָרוֹת;
וְלֹא פָשְׁטוּ מִכָּל זֶה אֲגַמִּים וּנְהָרוֹת,
שֶׁמִּתַּחַת־לָהֶם גְּלִיּוֹת קְבָרוֹת – –

מתוך ״רחובות הנהר״
לאורי צבי גרינברג

א. רודקי, מיקומה ותולדותיה

תוכן העניינים:

מ. מוסינגר

רודקי או רידיק

פרק א׳: מבוא

קשה לשכוח אותו נוף הסביבה ונוף האדם אשר בחיקם גדלתי והתחנכתי ובהם קשורים זכרונות הילדות המלווים אותי ואינם מרפים ממני במשך כל ימי חיי עלי אדמות. למרות מרחק הזמן והמקום המפרידים ביני לבין אותה תקופה ואותה אַנְטֶבְּקַת־הילדות שלי, ולמרות התמורות והזעזועים הגופניים והנפשיים שעברו עלי מאז עזבתיה — עומדת היא לפני עיני־רוחי בכל פארה והדרה, על כל נופה, חינה ויופיה, על היפה בכיכרות שבמרכזה, על רחובותיה וסימטאותיה הצרים, על ״שדמות הזהב ושמי הטוהר״, כפי שראיתים באותם הימים — ״ימות ילד, ילד תמים״.

היום, לאחר יובל שנים של ריחוק וניתוק, נדמה לי שרודקי זו, או רידיק כפי שקראוה היהודים — היתה היפה בעיירות גליציה, שאותן הכרתי בשלוש־עשרה השנים שלאחר מכן.

פרק ב׳: מצבה הגיאוגרפי של רודקי הנפה (Powiat Rudecki)

רודקי שוכנת בחבל ארץ שנקרא גליציה בימי הממלכה האוסטרו־הונגרית, בשנים בין 1772-1918, הליטשינה במשך שבעת חודשי הכיבוש האוקראיני בשנים 1918-1919, ופולין הקטנה במשך עשרים שנות שלטונה של קהיליית פולין המחודשת,בשנים 1919-1939.

נפת רודקי שוכנת באגנם של שני הנהרות: נהר הדנייסטר ונהר הוויסלה. הפינה הצפון־מערבית של הנפה שוכנת באגן נהר הוויסלה והשטח הנותר, שהוא רוב רובו של שטח הנפה — באגן נהר הדנייסטר. בו בזמן שוכנת הַנָּפָה על פרשת המים הראשית של אירופה, העוברת במקומות דלהלן: הכפר לאשקי זאוויונזאנה, קרופיילניקי, קופנוביצה, רוזדשלוביצה, העיר רודקי, פודהאיצ׳יקי, דובאניוביצה והושאני. שטח הנפה, כפי

שהיה בתקופת הממלכה האוסטרו־הונגרית, הוא בערך 700 קמ״ר. שטח זה היה מאורך ואורכו המכסימאלי בקו ישר, בין הכפר לאשקי זאוויונזאנה בצד הצפוני־מערבי אל הכפר סאיקוב בצד הדרומי־מזרחי, היה 53 ק״מ. לעומת זאת היה הרוחב המכסימאלי מהכפר הודווישניא בצד הצפוני של הנפה אל הכפר טרשקוב בצד הדרומי של הנפה — 32 ק״מ. כל הנפה הכילה 73 יחידות ישוב קאטאסטראליות שהן יחידות רישום לצורך שומת מסי קרקעות (gminy katastralne). בתוך אלה היו שתי ערים: העיר רודקי שהיתה בירת הנפה והעיר הסמוכה קומרנו, מרוחקת ממנה כ־14 ק״מ; כל שאר היחידות היו כפריות. בתקופת הממלכה האוסטרו־הונגרית היו בנפה 53 אחוזות שהיו שייכות לבעלי אחוזות ספורים, שהחשובים ביניהם היו:

1. **הגרף קזימיר באדהני** (Badeni) (1846–1909) ראש ממשלת אוסטריה ונציב גליציה. אחר באדהני ירש את אחוזותיו הגרף סקשינסקי (Skrzynski) שנשא לאשה את בת־אחותו של באדהני.

2. **הגרף לנצקורונסקי** (Lanckoronski) **בעל האחוזות שמסביב לעיר קומרנו.**

3. **הגרף אלכסנדר סקרבק** (Skarbek), ציר הפרלמנט האוסטרי וציר הסיים הפולני בשנת 1919 (הסיים המחוקק), שהיה בעלה השני של פליציה, אלמנת בנו ההולל של הגרף אלכסנדר פרדרו (A. Fredro). אלכסנדר פרדרו חי בשנים 1793-1876 ונטמן במרתף הכנסיה הרומית־קתולית ברודקי. הוא היה מחברן של כ־40 קומדיות מפורסמות. בנו של פרדרו זה נשא לאשה את פליציה, בתו של בעל האחוזה לאשקי זאוויונזאנה ומת בגיל צעיר. לפליציה לא היו ילדים, הן מנשואיה הראשונים עם בנו של פרדרו והן מנשואיה השניים עם הגרף סקרבק. מוצאו של הגרף סקרבק היה ממשפחת ההאבדאנקים, הידועים מהמאה השתים־עשרה, מתקופת כהונתו של בולסלב עקום־הפה, מלך פולין וגיבור מלחמת Psie pole. במרוצת הזמן ירדה משפחת אצילים זאת מנכסיה ואביו של הגרף סקרבק היה פקיד במינהל הארצי בלבוב (Wydział Krajowy) בזמן האוסטרים. הגרף סקרבק היה ידוע כפטריוט פולני ואיש בעל השקפות ליברליות והוא אשר תרם את הלבנים והרעפים לבניית ה״קלויז״ בשנת 1908 ולבניית בית־מדרשו של האדמו״ר ר׳ פנחס נתן ספרין זצ״ל בשנת 1910. אלמנת הגרף, פליציה, גם היא תרמה עבור מוסדות העיר. הגרף סקרבק נפטר בשנת 1921, בהיותו בן 47.

4. **הברון ברוניצקי,** בעל גוף ענק, חניך התרבות האוסטרית ובעל מיבטא אוסטרי מובהק, היה ידוע כאיש ליברלי, קיים יחסים טובים עם יהודי המקום והיה ממוצא יהודי, שכן סבו יצחק בראון קיבל את התואר ברון מהקיסר האוסטרי והאיכרים כינוהו ברון איציק ומכאן השם ברוניצקי. בשנת 1940 הוגלה ע״י הסובייטים לקזחסטן ושם מת.

לגרף באדהני היו שייכות — בין היתר — האחוזות הבאות: דולובוב ונובושולקי גושצ׳יננה.

לגרף לנצקורונסקי היו שייכות — בין היתר — האחוזות הבאות: כלופי, שמשם בא המרשלק של הסיים הפולני בשנים 1922 עד 1928, מאצ׳יי ראטאי (Maciej Rataj), מנהיג מפלגת העם שנרצח בשנת 1940 ע״י הגרמנים, בזמן כיבוש פולין והוא בן 56.

לגרף סקרבק היו שייכות: ביינקובה וישניא, בז׳ז׳ינה, פודהאיצ׳יקי, היער ברודקי, יארמקוב, לאשקי זאוויונזאנה, אורחוביצה.

לברון ברוניצקי היו שייכות: דובניוביצה, שולומיניץ והודווישניא.

הגבולות של נפת (powiat) רודקי, בתקופת השלטון האוסטרי, היו כדלהלן: מצפון: נפת גרודק יגלונסקי, ממערב: נפת מושצ׳יסקה. מדרום: נפת סמבור וממזרח: נפת לבוב. גבולות אלו נשארו בתוקפם גם בתקופת שלטונה של פולין בשנים 1919-1939. הנפה היתה יחידה אדמיניסטרטיבית מרכזית לכל הישובים שנמצאו בגבולותיה ובראשה עמד בצירקס־האופטמאן בזמן שלטון האוסטרים וסטארוסטה בזמן שלטון פולין.

נפת רודקי היתה שייכת לפלך או ווייבודסטבו לבוב, שבראשה עמד שר הפלך, שהוא הווייבודה. כפי שנאמר לעיל, הכילה הנפה את שתי הערים, רודקי וקומרנו על 71 כפריהן. מושב הסטארוסטה היה ברודקי ושם היו כל משרדי השלטונות הנפתיים וכמו כן כל משרדי השלטון העצמי של הנפה: מועצת הנפה ומינהל הנפה (Wydzial Powiatowy i Rada Powiatowa).

גם לשכות מס היו הן ברודקי והן בקומרנו, אולם מנהל הלשכות היה יושב ברודקי. גם ברודקי וגם בקומרנו היו בתי־משפט נפתיים (Sąd powiatowy) או עירוניים (Sąd grodzki), כפי שנקראו בשנות השלושים של המאה. חלק מ־71 הכפרים היו בתחום שיפוטו של בית־המשפט ברודקי וחלק בקומרנו. גם משרדי טאבו היו הן ברודקי והן בקומרנו, או כפי שהם נקראו (Urząd Ksiąg gruntowych) — לישכת ספרי האחוזה).

הקרקע בנפה — בחלקה המזרחי — היתה מישורית, במיוחד הכפרים צ׳איקוביצה, דולובוב, הורודיניא, קוניושקי, כלופצ׳יצה, ובשאר המקומות היתה הקרקע שופעת גבעות.

בכפרים צ׳איקוביצה, דולובוב והורודיניא, על שפת נהר הדנייסטר היו אדמות ביצות.

פרק ג׳: ההרכב הדימוגראפי של אוכלוסיית הנפה

לפי מיפקד האוכלוסין בשנת 1880, היה הרכב האוכלוסיה בנפת רודקי כדלהלן:

קתולים רומיים	—	13,847	נפש.
קתולים יווניים	—	39,554	נפש.
יהודים	—	4,911	נפש.
לותרנים	—	544	נפש.
סה״כ	—	58,856	נפש.

(נתונים אלה נלקחו מהמלון הגיאוגרפי הפולני).

אגב, לפי ספרו של ד״ר סטניסלב גרואינסקי ״שאלת היהודים בגליציה״, היו בנפת רודקי בשנת 1902 — שני בעלי אחוזות יהודיים וברשותם 4420 דונמים קרקע, כולל יערות. באותה שנה התגוררו בכפרים 1287 יהודים, בערך 21% מכלל מספר היהודים בנפה.

אולם לפי אומדן בזמן השלטון הפולני, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היה הרכב האוכלוסיה כדלהלן:

קתולים יווניים או אוקראינים	—	110,000 נפש
קתולים רומיים או פולנים	—	80,000 נפש
יהודים		8,000 נפש
לותרנים	—	2,000 נפש
סה"כ		200,000 נפש

(לפי נתונים מפי מוטיו אנזלהיים ז"ל).

רובם המכריע של הכפרים היו מאוכלסים איכרים בני הדת הקתולית־יוונית, שדיברו בשפה האוקראינית וראו את עצמם כבני האומה האוקראינית, אולם היו גם איכרים שהשתמשו בשפה הפולנית כשפת הדיבור וראו את עצמם רותֶנים, ללא זיקה אל האומה האוקראינית. מצב זה השתנה עם כניסת הגרמנים לגליציה ואז הצהירו כולם על עצמם כאוקראינים לאומיים ושאפו ליצור בגליציה מדינה אוקראינית לאומית ועצמאית, בניגוד לאוקראינה הסובייטית שהיתה חלק מברית־המועצות וכפופה לשלטון המרכזי במוסקבה. יוצאים מן הכלל היו הכפרים: מילצ'יצה, מיכאלוביצה, קוניושקי, שימיאנובסקיה, צ'רניחוב, שאוכלוסייתם היתה פולנית, מלבד משפחות בודדות של יהודים ורותנים שגרו בהם. הכפר קופנוביצה נובה היה מושב גרמנים לותרניים וכפר זה נבדל במראהו מקופנוביצה סטארה ודמה לקולוניות הגרמנים בנקיונו ובסגנון בתיו. בכפר צ'איקוביצה התגוררו איכרים אוקראינים שבחלקם נחשבו כבעלי מעמד אצילים, עוד מימי שלטון המלוכה הפולנית (Szlachta Chodaczkowa), ואלה היו גרים בצ'איקוביצה שליאחצקיה, בניגוד לשאר האיכרים, מרביתם פולנים, שגרו בצ'איקוביצה רוסטיקלנה. אפשר היה להבדיל גם בין איכר פשוט מאותו הכפר לבין איכר שליאחצ'יץ לפי חליפתו השחורה ולפי כובע המצחיה השחור בסגנון המאצ'יובקה.

אגב, גם את יהודי הכפר הזה, כעשרים משפחות, היו יהודי העיר מכנים בכינוי "מאקוהוני", כינוי שייחדו לכל איכרי הכפר.

פרק ד': עיסוקי האוכלוסיה בנפת רודקי

קרקעות הנפה פוריות ושופעות כמויות עצומות של מים, שכן זורמים כאן נהרות כמו הדנייסטר, הוורשיצה, הסטרביונז', הווישנקה והווישניה והרבה נחלים ופלגים. מרבית הקרקעות הן אדמה שחורה וכבדה, עשירה ברקבובית הקרקע (הומוס — próchnica), וכן ישנם כאן הרבה יערות ושדות־מרעה.

פרנסת האיכרים היתה על החקלאות, שהתבססה על משקים זעירים ובינוניים ועל חוות חקלאיות של בעלי האחוזות הגדולות. בעלי המשקים הזעירים ותושבי הכפרים, שהיו מחוסרי אדמה, נאלצו לעבוד כשכירים יומיים בחוות החקלאיות של בעלי האחוזות; שכרם לא הספיק לפרנס את משפחותיהם ודבר זה היה גורם לתסיסות ולמהומות. במיוחד ניצלו את המצב המפלגות השמאלניות של הפולנים והאוקראינים,

ובשנת 1934 פרצו מהומות דמים, אשר דוכאו ביד קשה ע״י השלטונות הפולניים. מצב זה הדאיג את השלטונות, ועוד בשנת 1925 נחקק חוק של הריפורמה האגררית, שפעל רבות לשבירת רעבון האדמה בקרב האוכלוסיה הכפרית ושנה שנה הוצאו 200,000 הקטר אדמות של בעלי אחוזות לחלוקת חובה (פרצלציה) בין מיעוטי ומחוסרי קרקע בתנאים נוחים. כמו כן נחקק בשנת 1933 חוק הענקת זכות בעלות על הקרקעות שעובדו בחכירה. אשר ליהודים, הם היו מפוזרים בכל הכפרים ועסקו חלקם בחקלאות וחלקם במסחר או בשירותים ובמלאכה. בכל הנפה היתה מושבה יהודית חקלאית אחת וזו ויאטרובקה, ששכנה בצידי הדרך בין רודקי לסמבור.

מספר היהודים בכפרים בשנים האחרונות פחת והלך והסיבה: מקרי שוד ורצח, התחרות מצד הקואופרטיבים וחרם כלכלי מצד הרשויות.

פרק ה׳: מצבה הגיאוגרפי של רודקי העיר

כפי שאמרנו לעיל, רודקי היתה בירתה של הנפה (powiat rudecki) ושכנה ב-41.9 אורך גיאוגרפי מזרחי וב־49.3 רוחב גיאוגרפי צפוני. העיר גובלת מצידה הצפוני עם הכפר ביינקובה וישניה המרוחק ממנה כ־2 ק״מ, מצידה המערבי עם הכפר ויסטוביצה המרוחק ממנה כ-1.5 ק״מ, מצידה המזרחי עם הכפר פודהאיצ׳יקי המרוחק ממנה כ־2.5 ק״מ, מצידה הדרום־מזרחי עם הכפר קולבאיוביצה, המרוחק ממנה כ־4 ק״מ, מצידה הדרום־מערבי עם הכפר נובושולקי גושצ׳ינה המרוחק ממנה כ־2.5 ק״מ, ומצד הצפון היותר רחוק — עם הכפר בז׳ז׳ינה (Brzezina) המרוחק ממנה כ־3 ק״מ.

את החלק הצפוני של שטח שיפוטה של העיר חוצה הפלג וישנקה, המגיע הנה מהכפר ויסטוביצה וחותר לכפר ביינקובה וישניה ומשם ממשיך בשם וישניה ונופל לנהר סאן. חלק ממימיו של הפלג סטרוגה לונצ׳נה, נופלים גם הם אל הווישנקה, לא הרחק מבית־המטבחיים. רודקי שוכנת על קו מסילת־הברזל לבוב-סיאנקי ולבוב־נובי זאגוז׳ ונמצאת במרחק 51 ק״מ דרומית־מערבית מהעיר לבוב ו־28 ק״מ צפונית־מזרחית מהעיר סמבור. הקו הוא חד־מסילתי ומהלכות בו רכבות נוסעים רגילות ורכבות משא. הקו נבנה ע״י השלטונות האוסטריים וחנוכתו התקיימה בנוכחות הקיסר פרנץ יוזף בשנת 1903. קו זה נקרא קו מסילת־הברזל לבוב־בודפשט על שם קרול לודביק ומיועד היה לחבר את גליציה עם הונגריה. התחנות מרודקי בדרך ללבוב היו ארבע, וביניהן ארבעה ביתני עצירה (przystanki) ואלו הן: עצירה בקורופוז׳, תחנה בקומרנו בוצ׳אלי, עצירה בפוז׳צ׳ה זאדבורנה, תחנה בלוביין ויילקי, עצירה במוסטי, תחנה בסטבצ׳אני, עצירה באוברושין ותחנה בסקנילוב. מרודקי לסמבור היו שתי תחנות ואלו הן: כלופצ׳יצה, קוניושקי שמיאנובסקה וביתן עצירה: קלינוב-קייזרדורף.

המרחק ממרכז העיר אל התחנה ברודקי היה בערך קילומטר וחצי, לעומת זאת מהתחנה של בוצ׳אלי לעיר קומרנו היה המרחק 5 ק״מ. אגב, מן הראוי להדגיש שהשומר של ביתן העצירה אוברושין היה יהודי בשם הלפרן, שהתגורר שם עם כל המשפחה. בתו התנצרה, אולם על אף הכל לא נשארה בחיים. כדאי גם להוסיף,

שמשפחה יהודית זאת התגוררה בתוך הביתן וראש המשפחה, יחזקאל הלפרן, נתקבל לעבודה כאחראי על הביתן ע״י השלטונות הפולניים, הודות לעובדה שסבו, אברהם הלפרן מעיר קומרנו, לקח חלק פעיל בהתקוממות הפולנית ושירת כשלישו של מפקד המרד באיזור בשנת 1863 ונחשב כ־powstaniec עם כל הזכויות השמורות לו ולצאצאיו. לאחר כשלון ההתקוממות החליף אברהם הלפרן את שמו לאברהם היבנר וחי תחת השם הזה עד סוף ימיו בגלל רדיפות השלטונות האוסטריים.

פרק ו׳: קורות העיר

במאה ה־XIV היתה רודקי כפרון נספח לכפר סונדובה וישניה ולמען נוחות האוכלוסיה הרומית קתולית שהתרכזה בכפרון זה, הוקמה במאה ה־XV כנסיה רומית קתולית. בשנת 1741 התקיימה חנוכת כנסיה מרווחת מלבנים, שנבנתה ע״י מיכאל אורבנסקי, במקום הכנסיה הקודמת שהיתה מעץ. בכנסיה זאת היתה שמורה תמונת העלמה הקדושה, מצויירת בסגנון ביזנטי על לוח עץ תרזה (lipa). תמונה זאת הובאה לכנסיה ע״י אחד בשם קורילו שמצא אותה שלמה וללא פגם בתוך חורבות כנסיה בכפר ז׳לזניצה, שהוחרב בשנת 1612 ע״י הטטרים. קורילו לקח את התמונה ובהגיעו עם רכבו לרודקי, ״נעצרו הסוסים ורק לאחר שהוריד את התמונה, ניאותו להמשיך״. התמונה ניתנה במתנה לכנסיה ברודקי, ובמקום שבו נעצרו הסוסים, בדרך לכפר ויסטוביצה, הקימה הכמורה בשנת 1922 ביתן תפילה (Kapliczka) ולשם תכננו להעתיק את הירידים השנתיים ולנשל ע״י כך את יהודי העיר מפרנסתם.

יש להניח שהעיירה נוסדה בהתחלת המאה השמונה־עשרה וכעשרים שנה לפני פירוקה של פולין העצמאית הוכרזה העיירה כמרכז נפתי, שאליה סופחו כל כפרי הסביבה ביחד עם העיירה קומרנו. המטרה שעמדה לנגד עיניהם של שליטי פולין דאז היתה החלשת הזיקה של האוכלוסיה המקומית לעיירה קומרנו, שבה היה מכריע היסוד האוקראיני, בניגוד לעיירה רודקי שבה היו רוב האוכלוסיה פולנים ויהודים. קל לנחש שמסיבה זו לא אישר הרוזן אדם צ׳רטוריסקי את מינויו של הרב ר׳ מאיר בן צבי מרגליות כרב הגליל השני של רייסין, מאחר והלה בחר בקומרנו למושב כהונתו.

בסיכום, רודקי הפכה למרכז מינהלי ומסחרי לכל הנפה, כולל העיר קומרנו, עוד כעשרים שנה לפני פירוקה של הממלכה הפולנית ע״י שלושת הכובשים.

פרק ז׳: ראשיתו של הישוב היהודי

במאה השמונה־עשרה, עקב גזירות ורדיפות נגד יהודי הפרברים של העיר לבוב מצד העירוניים, נאלצו רבים מיהודים אלה לחפש מקום מקלט בעיירות הסמוכות ובתוכן בעיירת רודקי, שהפכה באותה תקופה למרכז אדמיניסטרטיבי והיתה זקוקה

לבעלי־מלאכה ולסוחרים זעירים. בעיר קומרנו היתה קיימת מזמן קהילה יהודית, שהתפתחה מקהילת־משנה (przykahalek) בשנת 1590 לקהילה עצמאית במאה השבע־עשרה, ויש להניח שיהודי רודקי היו מקבלים את השירותים הדתיים מקהילת קומרנו או מקהילת סונדובה וישניה הסמוכה. לפי הנתונים בכרך IX של האנציקלופדיה היהודית, מנתה קהילת קומרנו בשנת 1765 686 יהודים משלמי מס מתוך 1594 משלמי מסים אלו בכל המחוז הקהילתי של קומרנו. מכאן יש להסיק, שיהודי רודקי שילמו גם הם את המסים הללו כמשתייכים למחוז הקהילתי של קומרנו. לפי כרך XIII של אותה אנציקלופדיה, התגוררו בקומרנו בשנת 1900 2507 יהודים בעוד שברודקי התגוררו רק 1722 יהודים.

החל משנת 1772 הוטב מצב היהודים ברייסין, זו גליציה, כפי שנקראה ע״י השלטונות האוסטריים, והקהילות היהודיות אורגנו מחדש והוענקו להן זכויות־יתר עם פירסום התקנון היהודי ע״י הקיסרית מריה טרזה בשנת 1776. בשנת 1785 ציווה הקיסר האוסטרי יוזף II להקים מושבות יהודיות ואסר על היהודים להתגורר בכפרים, אלא אם יעסקו בעבודות פרודוקטיביות, כמו חקלאות, מלאכה, אבל לא במסחר זעיר ולא בעסקי חכירה. ואכן בתקופה זו, בהתחלת המאה התשע־עשרה, החלו לקום מושבות יהודיות בחבל גליציה ואחת מהן נוסדה קילומטרים ספורים מהעיר רודקי, בצידי הדרך המובילה לכפר ריטארוביצה. זוהי המושבה החקלאית ויאטרובקה, שעליה מסופר במאמרו של מ. טל בספר זה.

פרק ח׳: השם רודקי וסגולות מי בארותיה

השם רודקי בא מהמלה רודה (ruda), שפירושה עופרה, שכן אדמת רודקי מכילה כמויות זעירות של ריכוזי עופרת ברזל, שעל נוכחותה בקרקע אפשר להסיק מהגון האדמדם־חום של שלוליות המים שהיו ניראות בשפע בסביבות שדות־המרעה (Za bloniem), לא הרחק מביתו של פאטרישבסקי. מלבד זה נמצאו ברודקי בשפע מעיינות ובארות שמימיהם הכילו אחוז ניכר של תרכובת ברזל, ומכאן הטעם המרענן וסגולות המרפא שיוחסו למימי הבארות. במיוחד הומלצה שתיית מי הבארות לחולי אנמיה ומחלות מחזור הדם. בהקשר זה מן הראוי להזכיר את המים הזכים, הצוננים ומחיי־הנפש שהיינו שותים מהבאר העמוקה, כ־10 מטר, של משפחת הנגר מאטרישבסקי בימות הקיץ הלוהט היינו נאלצים לשתות לגימה, לגימה, מחמת הקור של המים.

בית הספר לנערות מס' 38

בית הספר לנערים
מס' 6

וישנקה - Wiszenka

מס' 49 - בנין העיריה בהודקי שנת 1971

התמונה מתקופה בין שתי המלחמות

רח. הקורצר" מימין ובנין העיריה משמאל

פרק ט׳: הטופוגרפיה של רודקי העיר

הטופוגרפיה של רודקי היתה מגוונת, שופעת גבעות, מישורים, יערות ופלגים. חלקה הצפוני של העיר הוא שטח בנוי וחלקה הדרומי מכוסה יער הנקרא ״ז׳ורבניק״ (11), השתייך לגרף סקרבק. את העיירה חוצה הכביש המוביל מהעיר לבוב לעיר סמבור. כביש זה בא מהכפר הושאני, חוצה את שדות הכפר ביינקובה וישניה, עובר על יד הבניין הגדול של בית־הספר החקלאי (22), ממשיך על יד בניין המחלבה (24), על יד בניין ה״סוקול״ (25), עד הגיעו לגשר (26) שעל הפלג סטרוגה לונצ׳נה שבא מהמדשאות שמעבר לקו מסילת־הברזל ללבוב ונופל לתוך הווישנקה, מאחורי בית־המטבחיים (28). אגב, כדאי לציין, שקטע כביש זה עובר בחפירה ומול בניין ה״סוקול״ (25) עומק הכביש הוא בערך שלושה מטרים. מול בניין המחלבה (24) מתחיל כביש צדדי המוביל מערבה אל הארמון בביינקובה וישניה (23). מהגשר ממשיך הכביש דרומה אל העיר וכאן מתחיל גם הרחוב בשם לבובסקה. משני צידי הרחוב סלולה מדרכה ולאורכה קיימים בתי התושבים. על יד בניין הסקלדניצה (31) נכנס הכביש לתוך הכיכר המרכזית עד הגיעו לקצהו הדרומי של הכיכר בין בית העץ של פנחס אונגרפלד מצד מזרח לבין בית הלבנים של גורסקי (36) מצד מערב, ומכאן ממשיך כרחוב סמבורסקה בקשת ומוביל עד פינת בית-הקברות הקתולי (9). מכאן מתחיל הכביש לתחנת-הרכבת (14) המרוחקת בערך קילומטר אחד. אגב, בקטע רחוב זה קיימת מדרכה רק מהצד הימני והיא נפסקת מול הבניין האדום של בית-הספר לנערים (6), הנמצא מצידו הימני של הכביש, בעוד שמצידו השמאלי, מיד לאחר גדר בית-הקברות הקתולי (9), נמצאים המגדל והמוסך של מכבי-האש (7)—(8). מכאן ממשיך הכביש בעליה קלה בכיוון הכפר נובושולקי ומשם לעיר סמבור.

כביש זה ממשיך לאורך בית־הקברות הקתולי וקיימת מדרכה מצד ימין בלבד. בין מדרכה זאת לבין גדר בית־הקברות נמצאים מרתפים, הדומים למקלטים, ושם נמצא מחסן של קרח השייך לבית־החרושת לסודה של מוקי גייזלר. הלאה ממשיכה המדרכה עד לדרך המובילה לפארק העירוני ומשם עובר הכביש לאורך היער ז׳ורבניק (11) מצד ימין ומצד שמאל לאורך גדר המלבנה של סקרבק. בסוף היער נמצא כביש המוביל ימינה אל הכפר קולבאיוביצה, לאחר שחוצים את פסי הרכבת ליד המחסום. לא הרחק מהמחסום, בערך כ־100 מ׳ מצד שמאל של הכביש ובתוך עמק, נמצא מגרש הכדור־רגל (17) של מועדון הספורט ״גביאזדה״.

אם נחזור אל כיכרה המרכזית של העיירה, ליד הבניין של גורסקי (36) מתחיל הכביש בכיוון מערב אל הכפר ויסטוביצה וממשיך עד לעיר סונדובה וישניה. כביש זה עובר לאורך חזית ביתו של גורסקי (36) וממשיך לאורך שורת בתי־מגורים מצד ימין ומגרש רחב וארוך המשתרע לאורך חומת הכנסיה הרומית־קתולית עד בניין מגדל השעון (39) הגבוה העומד מצד שמאל של הכביש. קטע זה של הכביש והמשכו עד הגשר שעל הווישנקה, נקרא רחוב קושצ׳לנה ומצידו הימני סלולה מדרכה שגם היא נמשכת עד הגשר. אגב, על המגרש הזה היו מתקיימים כל הירידים של העיירה ולפי שנמסר לי הפכוהו לגן עירוני בשנות השלושים. מכאן, מיד אחרי הגשר, היו פונים לצד ימין בירידה אל בניין הדואר (42).

אם נחזור כעת לרחוב הגסל או רח׳ סמבורסקה, מול הבית של הנגר קלר מתחילה

דרך צדדית בכיוון לכנסיה היוונית־קתולית (18), אולם באמצע הדרך מסתעף הכביש ופונה שמאלה אל בית־הקברות היהודי (19). אשר לפלג הווישנקה, הוא בא מכיוון הכפר ויסטוביצה ומתפתל בין גדות תלולות דרך שדות ה"פרובוסטבו" ומגיע עד לגשר אשר בדרך לוויסטוביזיצה (41) וממשיך עד איזור ה"מיטניה", מאחורי בניין הדואר (42) אל מאחורי בית־המרחץ (52) ומשם אל מאחורי בית־המטבחיים (28). כאן נופל לתוכו הפלג סטרוגה שבא מצד מזרח ועובר מתחת לגשר שעל הדרך בכיוון לעיר לבוב, בקירבת בניין ה"סוקול" (25).

אגב, מאחורי בית־המרחץ (52), הפלג וישנקה צר ומעליו קיים גשר עץ צר, שדרכו עולים אל ה"מיטניה" הנמצאת על גבעה מול בית־המרחץ. כ־100 מ' צפונה מהכיכר המרכזית, בין הסקלדניצה (31) לבין הגשר שליד ה"סוקול" (26), מצד ימין או בכיוון מזרחה, פונה כביש לעיר קומרנו העובר דרך הכפר פודהאיצ'יקי. כביש זה מתחיל, כאמור, מרחוב לבובסקה בפינה שבה עומד בית הלבנים והמסעדה של הקצב הפולני בוראצ'ינסקי (27) ויורד למטה ועובר מעל הפלג סטרוגה לונצ'נא על יד גשר הבנוי מעליו. בזמן האוסטרים היה כאן מחסום או רוגאטקא וכל העוברים מכיוון קומרנו היו חייבים **לשלם אגרת** מעבר. את המחסום החזיק יהודי בשם שלמה'לי האדמוני. כביש זה הוביל גם לשוק הבהמות והסוסים (20), שהיה מימינו. קצת יותר קדימה, מצד שמאל, לפני הגשר, היה הפסל של יוחנן הקדוש (21), שם היו הקתולים עורכים מדורות, להבדיל, כמו אצלנו בל"ג בעומר. בשנת 1870, בזמנו של הגרף פרדרו, שהיה בעל האחוזות שבתוך העיר, שעברו אחר־כך בירושה לגרף סקרבק, הכילו כל הקרקעות שבבעלותו בגבולות העיר 79 מורג (בערך 455 דונם) אדמת חריש, 38 מורג מדשאות וגנים, 31 מורג שדות־מרעה ו־153 מורג יערות, לעומת 388 מורג אדמות חריש, 71 מורג מדשאות וגנים, ו־71 מורג שדות־מרעה שהיו רכושם של כל יתר תושבי רודקי, בערך 2600 נפש. מהשוואת מצב הבעלות של הקרקע אפשר להסיק על תלותם הכלכלית של כל תושבי העיירה, במיוחד האיכרים, בבעלי האחוזות.

פרק י': הקמת הקהילה היהודית ברודקי

על אף העובדה שברודקי היו כבר יהודים במאה השמונה־עשרה, היו מקבלים את שירותיהם הדתיים, מקהילת קומרנו עד סוף אותה מאה, כאשר החלו להגיע יהודים מהעיר לבוב והיו מוצאים את פרנסתם ברודקי כבעלי־מלאכה וכסוחרים זעירים.

בה' בתמוז תר"ג (1843) נפטר הרב ר' יהושע השל תאומים פרנקל, בנו של אבד"ק לייפניק. ידוע עליו שהוא נתן כסף לקהילת רודקי בתנאי שימנוהו לרב הקהילה. עם התגברות זרם הפליטים שהגיעו לרודקי היה, הכרח באירגון החיים הקהילתיים העצמאיים לצורך סיפוק השירותים הדתיים של יהודי המקום. על כן יש להניח שבראשית המאה התשע־עשרה היתה קיימת ברודקי קהילה יהודית עצמאית. ורבה הראשון היה הרב ר' קאפיל אייכנשטיין זצ"ל.

כבר בשנת 1888 מונה רודקי כ־300 בתים עם אוכלוסיה של 2600 תושבים, שבתוכם

למעלה מהחצי יהודים (1350), 950 רומים־קתוליים ו־300 יוונים־קתוליים. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בימי שלטון פולין המחודשת, החלו להגיע לסביבות רודקי מתיישבים פולניים במגמה לחזק את האלמנט הפולני בנפה, כמשקל־נגד למגמות הלאומניות של הרוב האוקראיני.

יהודי רודקי הזדהו ברובם הגדול עם מדיניות השלטונות אחרי הנסיון המר של הפוגרומים באוקראינה. לפי אומדן משוער משנות השלושים האחרונות, גרו ברודקי העיר. סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה כ־500 משפחות יהודיות, בהן כ־2500 נפשות, בעוד שמספר הפולנים היה כ־1300 נפש והאוקראינים כ־200 נפש.

בסיכום, קהילת רודקי היתה קיימת כקהילה עצמאית, לפי הנתונים המקורבים שבידינו, בערך 150 שנה, עד לחיסולה הגמור בשנת 1943. אולם עוד מאות בשנים לפני זה חיו יהודים ברודקי והיו מאורגנים בקהילת־משנה לקהילות לבוב או קומרנו.

פרק י"א: סוגי הבתים ברודקי

על אף המימרא הידועה של המלך קזימיר הגדול במאה ה-XIV, "שמצא פולין בנויה מעץ והשאיר פולין בנויה מאבן", היו מרבית בתי העיירה בנויים מעץ והגגות משופעים ומצופים קרטון מזופת (papa), לוחות עץ (gonty), והבניינים החדישים — לוחות פח-אבץ, שזה היה הציפוי היקר ביותר, או רעפים מתוצרת המלבנה המקומית.

כל הבתים מלבד בנייני הצבור, כמו בניין הסטרוסטבו (30), בניין בית־המשפט, בניין לשכת המס (43), בניין הבנק "קאסה זאליצ'קובה", שני בנייני בתי־הספר העממיים (6), (38), ובניין תחנת־הרכבת (14), וכן כמה בניינים פרטיים, כמו הבניינים של משפחת טייכר (35), משפחת פרן, משפחת טורסה, משפחת וייזנגרין, משפחת צ'ורטקובר, משפחת אונגרפלד, משפחת שור, בית־העם האוקראיני (48), משפחת בלקובסקי ושני בניינים של משפחות יעקב ומרדכי ראב — היו מעץ (לפי המצב בשנת 1926).

היו כמה בנייני לבנים בעלי קומה אחת, כגון הבניינים של משפחת כאבאלובסקי (5), משפחות פרייהייטר ולבוואהל, האופה רייז'ה טייכר, משפחת גולדמן, משפחות יוזפסברג ברחוב סמבורסקה ובנייני הסקלאדניצה (31), הדואר (42), בית־המעצר שליד בית־המשפט, המסעדה של משפחת בורצ'ינסקי (27) בפינת רחוב לבובסקה, משפחת מאיוס והבניין הישן של המועצה המקומית במרכז העיר (22). אלה בניינים שזכרתי משנת 1926. מלבד אלה יש להזכיר את בית־הכנסת (51), שגובהו הגיע ל־10 מ' בערך, ה"קלויז" (47), בית־המדרש של הרבי (44) ולהבדיל בניין הפאר של הכנסיה הפאראפיאלית (37), שנבנה מחדש ע"י אורבנסקי ונחנך בשנת 1741, מגדל השעון (39) בגובה בערך 20 מ', שממנו השמיעו את תרועת החצוצרות, בשעה שש בבוקר, במשך כל חודש מאי.

פרק י״ב: התחבורה בתוך העיר

התחבורה בתוך העיר התקיימה לרוב לתחנת־הרכבת וממנה, **מרחק 1.5 ק״מ**, בעזרת עגלות איכרים מצויידות במושבים ורתומות לסוס אחד, מלבד הכרכרות שהיו גם הן רתומות לסוס אחד ומחיר הנסיעה בהן עלה בערך ב־50% יותר ממחיר הנסיעה בעגלה. **כמעט כל העגלות והכרכרות היו בידי משפחות יהודיות בעיר, כמו משפחת ברגר — ״בני אהרונ׳ס״ ועוד כמה בעלי-עגלות בודדים, כמו שלמה טיוטי, יחיאל שמוך, וואלף צימרמן (וואלף מרז׳י) ועוד.**

פרק י״ג: ביטוח בריאות

ברודקי היתה קיימת קופת חולים ציבורית, בלתי קשורה לאיגוד מקצועי או מפלגה פוליטית כלשהי. הטיפול היה יעיל והרופאה היתה יהודיה בשם ד״ר זוזאנה קרנר, שהיתה מקבלת בסניף קופת החולים אשר ברחוב המוביל לפודהאיצ׳יקי. אגב, קופת החולים היתה משלמת גם דמי מחלה ושולחת על חשבונה לארבעה שבועות הבראה לבתי הבראה בהרים, לפי המלצת הרופאה. תרופות היו ניתנות ללא תשלום ואפילו יין המכיל ברזל בשביל חולי אנמיה.

מלבד קופת החולים היה מקבל פציינטים גם רופא העיר, הפיזיקוס, בשם ד״ר פליס, צולע על רגל. אבחנותיו היו קולעות ועל אף השקפותיו האנטישמיות טיפל בכל חולה ללא הבדל דת וגזע. מן הרופאים הפרטיים בעיר יש להזכיר את ד״ר אדמונד או מוני טייכר, רופא פנימי ממדרגה ראשונה, לשעבר רופא צבאי בחיל אוסטריה, וד״ר ברגנר — רופא כללי.

ד״ר טייכר ניצל מהשואה ושינה לאחר המלחמה את שמו לד״ר סטאביסקי ונפטר לפני כמה שנים בפולין.

הרוקח ברודקי היה יואכים פרידמן ואחריו חתנו פנחס גרוסמן שנרצח לאחר עינויים אכזריים ע״י הגיסטפו ונקבר חיים בעיר לסקו.

פרק י״ד: היגיינת הגוף ברודקי — הפלגים והרחצה בהם

בעיר לא היו קיימות בריכות רחצה ושחיה בתקופה בין 1919-1926 וכן לא היו מיתקני רחצה בבתים הפרטיים לפי המתכונת המקובלת במחצית המאה הנוכחית. האוכלוסיה היהודית, גברים כנשים, היו — בפרט בימי הסתיו והחורף — מזדקקים לרחצה בבית־המרחץ הקהילתי, שמיתקניו וסידוריו היו פרימיטיביים ביותר. ובכל זאת, המה המקוה בימי החמישי בשבוע נשים, שקיבלו שירות מאסתר ה״טיקרין״, ובימי

ששי בשבוע, הן בחורף והן בקיץ, היה בית־המרחץ מלא גברים וילדים שהיו מתרחצים ונהנים ממרחץ אדים וממקוה קר. אולם בימי הקיץ הלוהט היו יהודי רודקי הולכים להתרחץ בנהר הווישנקה ובנהר סטרוגה, במקומות הקבועים, בהתאם לאיזור שבו היו מתגוררים.

הנוער, שרובו ידע לשחות, היה שוחה במימיו ומשתזף על גדותיו, בפרט בימי ששי בשבוע, שאז היה הנהר מלא יהודים מתרחצים ללא בגדי־רחצה, מאחר שטרם השתמשו בכאלה בעיירתנו. רק במקרים שנראתה דמות אשה מתקרבת, היו הרוחצים נכנסים למים. מן הראוי לציין שמקומות הרחצה, בפרט בשביל מבוגרים, היו רובם באיזורים מאוכלסים ע"י נוצרים ולמרות הכול לא היו תלונות לשלטונות נגד הופעת גברים במקומות רחצה ללא בגדי־ים.

הפלגים וישנקה וסטרוגה, שניהם זורמים בנחת ובצינעה ושניהם חובקים את העיר בשתי זרועותיהם, אחת ממזרח, היא הסטרוגה ואחת ממערב, היא הווישנקה ושניהם מפלסים את דרכם בין הגדות התלולות בשדה פתוח ובין בתי־מגורים, שניהם מתקבלים בזרועות פתוחות ע"י כל שכבות האוכלוסיה המקומית, נוצרים ויהודים כאחד. מימיהם שרתו בנאמנות את כל תושבי העיירה, הן לצורכי רחצה והן לצורכי כביסה. מקומות הרחצה היו ב"פרובוסטבו" ובשדות האיזור "זא וואלם" וכן באיזור "הכימיאקים" וכמו כן באזורים מאוכלסים ע"י היהודים, כמו המקום מאחורי מחסן העצים של מנס בוכמן, מאחורי בית משפחת גלנצברג, מאחורי גן הפירות של אהרן יוסקיס, מאחורי בית־המטבחיים, במקום המפגש של שני הפלגים, או מאחורי יענקלי חיים שמואל׳ס, שמתחת לגשר ברחוב לבובסקה. ילדי הנוצרים והיהודים היו מתרחצים ביחד, ללא הפרעות. ממימיהם של שני הפלגים היו גם שואבים "מים שלנו" לאפיית מצות לפסח והיו גם מקומות שדייגים יהודיים היו פורשים שם את רשתותיהם ומעלים דגים לשבת.

אף דייני בית־הדין הרבני ברודקי היו מעריכים נכונה את הווישנקה, שהודות להיותו פלג בעל שם קבוע איפשר להם להוציא כתב גירושין לזוגות שחייהם המשותפים לא עלו יפה.

מקום המיפגש של שני הפלגים, מאחורי בית־המטבחיים, היה הגבול של הגיטו בשנים 1942-1943 וספג לתוכו דם יהודי רב של עוללים ויונקים והיה עד לכל הזוועות שהתרחשו ברודקי.

פרק ט"ו: טיול דמיוני: מסעותינו התכופים אל העבר הרחוק

חביבה היתה רודקי על תושביה ובפרט על הנוער. אהבנו את נופה ואת אנשיה. היינו מתגעגעים אליה בנכר ועושים את כל המאמצים לחזור אליה לעתים תכופות. תמיד שמחנו לפגוש בין המוני העוברים ושבים בכרך הגדול את תושבי רודקי, נוצרים ויהודים במידה שווה וגם הם שמחו לפוגשנו. היה קיים מין פטריוטיזם מקומי שהיה אופייני לתושביה. הייתי פוגש רודקאים בכל ערי פולין ותמיד היה משהו שקשר בינינו. תושבי רודקי נפגשו בטייגות בסיביר והשתדלו לעזור איש לרעהו, יהודים ופולנים

כאחד. כמו כן נפגשו בפולין, במחוזות המערביים לאחר מלחמת העולם השניה בערים ורוצלב, גליוויצה, קטוביצה, שטטין וגדנסק ושמחו על כל פגישה עם בני עירם.

מה מאוד קשה היתה עלינו הפרידה מהעיירה בכל פעם שהיינו צריכים לעוזבה לרגל הלימודים ומה רבה היתה התרגשותנו כל אימת שהיינו חוזרים אליה. החל מהתחנה קורופווז׳ היינו עומדים מתוחים על יד חלון הקרון ותרים אחר ״הסקיי־ליין״ המפורסם של העיירה, שהיה נראה מרחוק הודות למישור הרחב שהשתרע בין העיר קומרנו ובין רודקי. תמיד נדמה לנו שכל בתי העיר הצטופפו יחד בצילו של אחיהם הגדול, והוא מגדל השעון הגבוה, על מנת לקבל את פני הבנים החוזרים אל חיקה. אהבנו את כל פינותיה וחמדות הנוף המרובות שלה. במיוחד אהבנו את ״בני עמך״ שהצטיינו בלבביותם ובתמימותם.

הראשונים שהקבילו את פנינו היו בעלי־העגלות, שמיד עם רדתנו מהרכבת היו חוטפים את מטענינו ומוליכים אותנו לעגלותיהם. את צעדינו הראשונים היינו מכוונים בו בערב אל בית־הכנסת הגדול, אל אותו מקדש מעט שכה היינו קשורים אליו עוד מימי הילדות. שם גם נפגשנו באותו ערב עם כל בני גילנו והחלפנו רשמים. בלילות שבת ובחגים נהגה כל העיירה על כל תושביה היהודיים, מקטון ועד גדול, להתכנס בארבעת בתי־התפילה שהיו מרוכזים במקום אחד, משני צידיו של הרחוב בוז׳ניצ׳ה. מכולם היו בוקעים שפע אורות, והדי הרינה והתפילה מלאת דבקות, התלהבות ומתיקות, היו נשמעים בכל רחבת הכיכר המרכזית. באותם רגעים הבינותי את משמעות התפילה: ״מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״. לא סתם מליצה היתה זאת. כאן באו יהודים להתייחד עם בוראם לאחר שהתנערו מטרדות ודאגות יום־יום וכאן יכלו לתת שבח והודיה לאל המחייה ומקיים אותם יום־יום על אף הצרות והגזירות והמעניק להם לחם לאכול, בגד ללבוש, עתים ללימוד תורה ורצון לקיום מצוות. אכן יהודים כאלה חיו ברודקי ובעיירות פולין וגליציה.

והנה פותח ר׳ פיניע השמש בקולו הרם והערב בתפילת מעריב. מה יפה וחגיגי הוא הניגון של ״ברכי״! חוזרים הביתה לאחר התפילה, מכל צד הנך שומע ״גוט יום־טוב״! כולם לכל אחד וכל אחד לכולם. הערב כולם יהודים, בני עדה קדושה. והסוכות, אחת עולה בקישוטיה וביופיה על חברתה. כמה עמל ואהבה השקיעו אותם יהודים עמלים ויגעים על מנת שיוכלו לקבל כראוי את האושפיזין! ולמחרת, מי לא ראה את דמותו של ר׳ **איצ׳ה׳לי** עם האתרוג בידו בזמן תפילת ההלל והושענא? עוד מהדהדים באוזני המלים: ״כהושעת טבועים נזרים״.

למחרת **מתגלית העיירה** בכל הדרה: איזה שקט שורר בחוצות. מכל הפינות נוהרים יהודי העיירה בשטריימלך ובמגבעות לבתי־התפילה, מלווים צאצאיהם. כולם צועדים בנחת, מלובשים בגדי חג — ממש בני מלכים. כולם מברכים את כולם. אחר הצהריים פגישה עם חברי נעורים ויוצאים לתור בעיר לכל אורכה ורוחבה. תמיד אהבנו לשוטט בשבתות ברחובות העיר ומחוצה לה, וכרגיל מתחילים ממרכז העיר. כידוע, הכיכר המרכזית בעיר היא אחת היפות בעיירות גליציה, צורתה מלבנית וכולה מרוצפת אבני קלינקר. במרכזה של הכיכר עומד בניין המועצה המקומית (49) ובו כמה חנויות ובית־המרקחת היחידי בעיר — ״מתחת לכתר הזהב״, השייך ליואכים פרידמן ולחתנו פנחס גרוסמן. בחלק הדרומי־מזרחי עומדים ביתני העץ (budki) שבהם מוכרים הקצבים והאופים את מרכולתם.

מצד שמאל של הכיכר נראית הכנסיה (37), הבולטת בצלביה ובגובהה, העולה על גובה כל בניין אחר בעיר ולידה מגדל השעון הגבוה (59), שממנו נהנים כל תושבי העיירה בקוטר עד 1 ק"מ, שכן ממרחק זה אפשר לראות בקלות את מחוגי השעון ולדעת מה השעה, מכל ארבעת קצווי העיר. אגב, מגדל השעון שימש כסמל העיר רודקי (רידיקער ספאדיק). הוא התנוסס מעל הכניסה לבניין העיריה ודמותו היתה בתוך החותמת הרשמית של העיר.

לא חסרו ברודקי פינות חמד שאותן היינו נוהגים לפקוד בביקורינו בימי החופשה. במיוחד אהבנו את הפארק העירוני והיער ז'ורבניק (11) וכן את המיטניא והנהר וישנקה על כל פיתוליו.

יפה וחביבה היתה רודקי עלינו, אותה לא הפסקנו לראות בחלומותינו בנכר בימי חדוה ויגון ואליה קיוינו אי־פעם לחזור ולהתבשם מיופיה כבשנים קודמות. אך היום אין עוד רודקי יהודית וגם לא פולנית. דרכם האחרונה של יהודי רודקי הובילה דרך מקום העינויים והיסורים של הגיטו באיזור בית המטבחיים (28), שם הוקם הגיטו בשנת 1942. שנאת היהודים לא הביאה גאולה לעם הפולני.

ביום המר והנמהר של כ"ו בחשוון תש"ג נדמו קולותיהם של אחרוני יהודיה. רודקי נותרה "יודן־ריין", אולם גם טוהרה משונאי ישראל הפולנים והאוקראינים כאחד. היום יושבים זרים על אדמת רודקי.

מ. הוך

תולדותיה של רודקי

קשה לקבוע בוודאות מתי ומאין הגיעו יהודים לרודקי, מה גם שאין בידינו נתונים מדוייקים ולו גם על יסודה של העיר. הנתונים המעטים ששימשו לכתיבת רשימה זאת הם פרי חיפושים בספריות וארכיונים ועיונים במחקרים היסטוריים שנכתבו במאה השנים האחרונות, והמכילים מידע מצומצם על קורות הישובים העירוניים והכפריים של "רייסין האדומה", כפי שכינו חבל ארץ זה בימי הביניים.

יש להניח שגם ברודקי נוהלו פנקסי הקהילה ככבל יתר קהילות גליציה, אך מהם לא נשאר כל זכר.

נאלצתי איפוא להסתפק בספרות ובמסמכים שהשגתי בספריית האוניברסיטה ובמוסדות "יד ושם", ועל הנתונים השאובים ממקורות אלו ביססתי את מאמרי זה על תולדות העיר, למען יידעו בנינו ובני בנינו מאין באנו, מה היתה דמותנו ומה עלה בגורלנו.

המאמר נערך ומוגש לקוראים מתוך בני עירנו לפי הסדר כדלקמן:

1. תקופת פולין הקדומה;
2. תקופת אוסטריה ההאבסבורגית;
3. תקופת פולין המחודשת;
4. תקופת הכיבושים וחילופי השלטון בין השנים 1939-1941;
5. תקופת השואה.

המאה ה־14-15

(לפי ההיסטוריון הפולני דלוגוש מן המאה ה־17 בספרו "תולדות פולין").

הקהילות היהודיות בפולין נוסדו ברובן במאה ה־15, פרט לקהילות לבוב וקרקוב, אשר נוסדו עוד במאה ה־14. כתוצאה מגירוש היהודים מהארצות השכנות, כמו: בוהמיה, גרמניה, ליטא ועוד, החלו המגורשים לזרום בהמוניהם בכיוון לגבולות פולין אשר פתחה בפניהם את שעריה.

מאיר בלבן, גדול ההיסטוריונים של יהדות פולין, קובע במאמרו "מתי ומאין באו היהודים לפולין", כי בראשית שלטונו של קז'ימיז' הגדול במאה ה־14 היתה קיימת בלבוב קהילה גדולה של יהודים. כאשר קז'ימיז' הגדול כבש את אוקראינה, מצא בה שתי קהילות יהודיות: לבוב ופשמישל.

פרופ' מרק כותב בספרו "תולדות יהודי פולין" (ורשה 1957): יהודי בבל היוו בימי הביניים הקדומים עתודה של הגירה למזרח אירופה. בימי פלישתם של הערבים במאה ה־7 התחילו המוני יהודים — מבבל ובעיקר מפרס — להגר בגלל סיבות כלכליות ודתיות, בעיקר לכיוון צפון־מערב, לקאווקאז,|לשטחי הוולגה, לאוקראינה מחוז קיוב ומשם מערבה.

הכרוניסטן יוסף הכהן כותב ב"עמק הבכא" בקטע הנועד לשנת 690 עמ' 82: "הישמעאלים נכנסו לפרס... וינוסו יהודים רבים מארץ פרס... ויתהלכו מגוי אל גוי... ויבואו ארצה רוסא...".

מצד שני היו סוחרים יהודיים, בחלקם ממוצא ספרדי ובחלקם ממוצא צרפתי|או מערב־גרמני, עוברים החל מימי הביניים הקדומים מרחקים לשם מסחר בין־יבשתי מספרד דרך צרפת וגרמניה, דרכים אשר עברו דרך פשמישל, סמבור, רודקי, לבוב, קיוב, לאסיה התיכונית, ומשם להודו או לסין.

הסוחרים הללו ביצעו גם "קולוניזציה מסחרית" בהשאירם אחריהם באירופה המזרחית בין היתר מתקני עגלות, חייטים, קצבים, שוחטים ואחרים.

לגליציה המזרחית קראו פעם "רייסין אדומה", ומלבד אוקראינים וטאטארים התגוררו בה גם יהודים מעטים שנהנו מזכויות שונות בימי נסיכי רייסין.

באמצע המאה ה־14 היו קיימות בלבוב שתי קהילות יהודיות. בפרבר העיר גרו יהודים יוצאי ארצות המזרח, לרבות קראים — ובמרכז גרו יהודים יוצאי המערב. שתי הקהילות הללו נבדלו זו מזו במנהגיהן ואורח חייהן.

ב־1340 שיחרר מלך פולין קז'ימיז' הגדול את גליציה המזרחית. בהיותו מעוניין בהתפתחות מסחרית של ארצו, העניק ליהודים זכויות־יתר, וכתוצאה מכך גבר זרם מהגרים יהודים מגרמניה אשר הגיעו תוך זמן קצר לעמדות מפתח בתחום המסחר.

היהודים קיבלו אוטונומיה בענייניהם הפנימיים ומאחר וסביבת לבוב נהפכה לתחנת מעבר "מזרח־מערב", קבעה המלכה ידביגה הפולנית בשנת 1387 את לבוב וסביבתה למרכז לאיחסון סחורות, כשחלק גדול מענף זה היה מרוכז בידי היהודים.

המלך זיגמונט אוגוסט אישר סופית בפרלמנט את זכויות היהודים שהוענקו להם מידי המלך קז'ימיז' הגדול. ב־1423 חילק המלך ולדיסלב יאגללו אדמות רבות ברייסין האדומה לאביריו, למען יבנו ויישבו ערים וכפרים בכל חלקיה ובתוכם עירנו רודקי.

המאה ה־16

בתקופת המלך סטפאן באטורי קיבלו יהודי מחוז לבוב, כולל רודקי, זכות קבע להחזיק מקרקעין לצמיתות כשרכישת זכות הקניין הוסדרה במשרד של מושל המחוז (וויבודה). המלך התייחס ליהודים באהדה ואף הגן עליהם מפני עלילת־דם.

לשם כך העמיד את ראשי העיריות והמועצות המקומיות על אחריותם לנזקים

שנגרמו לבתי־הכנסת ולבתי־הקברות עקב ההתפרעויות של האנטישמים. גם המלך זיגמונט השלישי ובנו שבא אחריו — זיגמונט הרביעי — אישרו את זכויותיהם של היהודים.

המאה ה־17

שנת 1648 פגעה קשות ביהודי גליציה, ובמיוחד במחוז לבוב, כולל יהודי רודקי, שהיו אז מתי מעט בתוך כלל האוכלוסיה. בוהדן חמילניצקי הגיע מזפורוז'ה והיכה את צבא פולין. בעקבות המפלה פרץ מרד האוקראינים נגד האצולה הפולנית ובמהלכו שדדו ורצחו פולנים ויהודים ללא הבחנה וללא רחמים.

באותה השנה כבש חמילניצקי את כל העיירות מסביב ללבוב, כולל רודקי, הגיע לשערי לבוב וצר על העיר במטרה לכובשה.

חמילניצקי דרש את היהודים עם נשותיהם וילדיהם בנוסף לכופר כספי גבוה. הפולנים לא הסכימו לבגוד ביהודים ומסרו לחמילניצקי רק כופר כספי, וכך ניצלו יהודי לבוב ויהודי העיירות, אשר ברחו ללבוב כדי להינצל ממוות בטוח במקום מגוריהם.

יהודי לבוב והסביבה שילמו כופר כספי בסך 84,000 זהובים. על השתתפותם של היהודים בהגנת לבוב סופר בפי נציגים רשמיים בסיימיק האיזורי הסמוך (כנס איזורי) אשר התקיים שנה אחר־כך בישוב הסמוך לרודקי — "בנקובה וישניה".

אחרי נסיגת חמילניצקי ב־1649 הגיעו המוני יהודים מארצות המערב למחוז לבוב וע"י כך גדל באופן ניכר מספר היהודים בעיירות ובכפרים. באותה תקופה החלו לשגשג הירידים אשר נערכו בעיירות. לפי החוק אסור היה ליהודים לעבור מעיר לעיר לירידים, ומי שנסע לא הורשה לחזור לביתו. מאחר שהירידים היו מקור פרנסה רציני, עזבו יהודים רבים את לבוב והתחילו להתיישב בעיירות, שם לא היתה ביקורת קפדנית כמו בעזיבת לבוב ובחזרה אליה.

מסיבה זו הוגדל גם מספר התושבים היהודיים ברודקי.

הרוזן מיקולאי פוטוצקי, המחוקק בתוקף היותו בעל אחוזות, הוציא ב־1743 כתב המאפשר קיום ליהודי רודקי. הדבר התבטא בזכות מתן ישיבת קבע, זכות לעסוק במסחר ובמלאכות שונות, להוציא יצירת דברי קדושה קתוליים.

קשה לקבוע את התאריך המדוייק של ההתיישבות היהודית ברודקי, אך לפי הטבלה המופיעה באנציקלופדיה הרוסית (פטרבורג 1820), היו באותו זמן ברודקי יהודים מעטים, ויחד עם זאת מראה המפה כי העיר היתה קיימת כבר במאה ה-16.

מצב ההשכלה והחינוך היה בעת ההיא ירוד במחוז לבוב ובפולין כולה. עם בואם של גדולי אשכנז למחוז לבוב השתנה המצב לטובה, מאחר שבתוך הגולים היו למדנים, רבנים ומורים. בספרו של מאיר בלבן אנו קוראים, כי הרב הראשון בלבוב היה ר' קלמן מוורמיזה, אשר הגיע מגרמניה, ואחריו בא הרב בן־יצחק כהן.

אחריו נתמנו 2 רבנים — אחד לעיר לבוב, והשני למחוז לבוב, כמו גרודק יגלונסקי, קומרנו, רודקי ועוד. היהודים ברודקי סחרו בעורות, בדים, שטיחים, פרוות, ברזל, בשמים, צימוקים, תמרים, דגים ויינות מהונגריה ואיטליה.

ב־7.5.1789 פורסם חוק חדש אשר שינה לגמרי את אורח חייהם של יהודי גליציה, ובתוכם יהודי רודקי. בכל עיר ועיירה נתמנה רב שתחום שיפוטו צומצם לענייני דת

בלבד. לבתי־הכנסת הוענק אותו המעמד כמו לכנסיות. ליהודים מותר היה לעסוק במסחר חופשי ומלאכה, וכל יהודי היה כפוף לבתי־המשפט הממשלתיים. לוועד הקהילה או לרבנים לא היתה זכות השיפוט.

ליהודים הותר לקנות רכוש, אבל לא רכוש קתולי, וליהודים זקנים ניתן היה לצאת לארץ־ישראל. יחד עם זאת הוטלו מסים שונים על היהודים, הוקצב להם בית־קברות עם בניין קטן פטורים ממס והשלטונות הכירו וכיבדו את הדת היהודית ופטרום מלהופיע בבתי־משפט בשבתות ובחגים.

שמות היהודים

באותה תקופה הוחלפו שמות יהודי גליציה לשמות שבהם משתמשים עד זמננו. הקיסר יוסף השני ציווה לערוך רשימה מדוייקת של יהודי גליציה לצרכי מיפקד אוכלוסין, למטרות פיסקליות. הצו יצא ב־1787, ולפיו היה חייב כל ראש משפחה יהודית לבחור לו שם חדש שחייב את כל בני משפחתו. את השם החדש היה צריך לאשר ועד הקהילה וכן הרב המחוזי ולבסוף הממונה על המחוז מטעם השלטונות.

נאמר, כי ממוני המחוז חילקו את שמות המשפחה לסוגים בהתאם למחירים שונים, וכך, השם שמשמעותו פרחים או אבנים יקרות עלה יותר מהשם של מתכת רגילה. לדוגמא: רוזנטל או גולדשטיין עלה יותר מאייזן או שטאל.

ללא תשלום היו שמות פשוטים ואפילו מצחיקים. מאחר ושמות האוכלוסיה המקומית היו פולניים או אוקראיניים, אפשר היה בנקל להבחין בשם יהודי שנגזר ממלים גרמניות.

הגיוס הצבאי של יהודי גליציה

בשנת 1788 בחודש פברואר, בתקופת שלטונו של הקיסר האוסטרי יוסף השני, יצא חוק גיוס יהודים לצבא האוסטרי. מצד אחד היתה זאת התקדמות בדרך לשיווי הזכויות של היהודים וביטוי לאימון שנותנת אוסטריה בלאום היהודי, אבל למעשה היה גיוס זה הרה אסון ליהודי גליציה.

היהודים היו אוכלים רק אוכל כשר והיו מקפידים לא לחלל את השבת, ונוסף לכך התחתנו בגיל צעיר מאוד, ולכן היו מקרים רבים שגברים בני 20 היו כבר נשואים ואבות לכמה ילדים.

למרות שהקהילה המרכזית בלבוב הקציבה מילגה בסך -.10 זהובים לכל חייל יהודי, **סכום גבוה באותם הזמנים, ולמרות פנייתו של הרב הראשי, היו רוב הצעירים בורחים מן המקום בשעת הגיוס הצבאי, כדי שלא יעמדו בפני הנסיון של חילול הדת. אחרי מותו של הקיסר האוסטרי יוסף השני בוטל חוק גיוס החובה שהוטל על היהודים ע"י ליאופולד השני, אשר קבע שכל חייב גיוס ישלם במקום השירות הצבאי סך 30 זהובים.**

מצב זה נמשך 14 שנים ובשנת 1804 חוייבו שוב היהודים בגיוס חובה אשר נשאר בתוקף עד סוף השלטון האוסטרי בגליציה ועבר באופן אוטומטי לשלטון הפולני. כידוע,

היתה עירנו רודקי נקודה אסטרטגית חשובה, מאחר והיתה נקודת קשר בין המערב והמזרח דרך פשמישל, סמבור, לבוב והלאה מזרחה.

לפי מיסמכים שונים, שהה נפוליאון בונאפארטה עם צבאו מספר ימים בעירנו, וכמו כן התנהלו בעירנו קרבות במלחמות העולם הראשונה והשניה.

מתוך האנציקלופדיה הרוסית (פטרבורג 1899) ידוע לנו על קרבות ביער רודקי בין הצבא הרוסי והצבא הפולני. הגנרל ויסטרוק השאיר ברודקי כמה מאות חיילים מחיל הפרשים אשר תפסו עמדות בתוך היער כולו. הקרב החל בשעה 4.00 אחה"צ ונמשך עד הלילה. בחשכת הליל עזבו החיילים הרוסיים את היער הודות לכך שהחיילים הפולניים לא ידעו את גודל הכוח הרוסי וערכו התקפות בממדים מצומצמים.

בענייני השיפוט נקבע, כי נוצרים קתוליים יישבעו בבית־המשפט, אוקראינים וארמנים — בכנסיותיהם, והיהודים יישבעו בבית־המשפט עטופים בטלית ו"קיטל", כשהנשבע עומד על כיסא ומקבל על עצמו קללות נוראות אם יעיד עדות־שקר.

לפי ספרו של **מ. בלבן "יהודי גליציה** החל מהמאה ה־18", היתה ברודקי קהילה יהודית שכללה גם כמה ישובים יהודיים וכפרים קטנים המסונפים לה. עיסוקם העיקרי של יהודי רודקי היה במסחר בתבואות, בקר ועורות. האירגון הקהילתי ברודקי היה מסונף לוועד הקהילה המרכזי שישב בלבוב. מיפקד התושבים הראשון ברודקי נערך לצורך גביית מסים, והשתתפו בו כנציגי יהודים שלושה חברי ועד הקהילה.

בשנת 1772 נתפקדו ברודקי כ־614 יהודים, כולל נשים וילדים, להוציא את היהודים אשר התגוררו בכפרים הסמוכים ושמספרם הסתכם בכ־184. באותה השנה, עת סופחה גליציה, ועמה גם רודקי, לאוסטריה, חלו שינויים בחיי היהודים, ולא לטובה.

על היהודים הוטלו איסורים רבים, ויהודי רודקי, כמו יתר היהודים במדינה, נדרשו לשלם מסים גבוהים בעד "היתר נשואים", "מס הבשר", "מס הנרות" ועוד. כל העובר על החוק היה צפוי לעונשים חמורים ביותר ולהחרמת רכושו.

ב־1785 נקבע, כי המסים לא ישולמו עוד ע"י הקהילה, כי אם ע"י הפרט, ותפקיד גביית המסים נמסר לפקידי הממשלה. זו גם אחת הסיבות שהביאו לביטולם של בתי־הדין הרבניים, וכל העניינים הקשורים לשיפוט הועברו לטיפולם של בתי־הדין העירוניים.

ב־1785 פורסמה הוראת הקיסר יוסף ה־2, כי כל יהודי אשר יתיישב כאיכר על אדמתו, ישוחרר בחלק מ"מס הנשואים", ואם ההתיישבות תעלה יפה, ישוחררו המתיישבים לחלוטין ממס זה.

בעקבות הצו הזה נוסדה מושבה יהודית בכפר דומברובקה בשנת 1786, ולאחריה נוסדה מושבה שניה בשם "בבל החדשה" ליד העיר בולכוב. בהמשך נוסדו עוד כמה מושבות קטנות.

אולם עניין ההתיישבות לא האריך ימים, מאחר שהאדמה שהוצעה לא היתה פוריה והיתה מרוחקת ממרכז עירוני כלשהו.

יהודים בערים ובכפרים במחוז לבוב — כולל רודקי

ערים וכפרים עם תושבים יהודיים	36
יהודים בערים	28,205
יהודים בכפרים	6,783
משפחות יהודיות בערים	7,772
משפחות יהודיות בכפרים	1,636
בעלי מלאכה בערים	3,279
בעלי מלאכה בכפרים	1,036
סוחרים בערים	295
סוחרים בכפרים	90

ב־1860, עם התפתחותה של רודקי ושיפור מצבה הכלכלי, הפכה רודקי להיות עיר מחוז מבחינה אדמיניסטרטיבית, אליה השתייכה העיר קומרנו ועוד מספר כפרים.

כלכלת העיר, שהיתה מבוססת על הסביבה החקלאית, גרמה בהכרח לפיתוח מסחר חקלאי. החל מ־1880 נערך ברודקי כל עשר שנים מיפקד אוכלוסין לפי הטבלה המצורפת, והחל מאותה השנה נוהלה העיר ע״י ראש עיר ומועצה נבחרת בהתאם לחוק הערים.

במאה ה־18 וה־19 התגוררה ברודקי אוכלוסיה שהיתה מחולקת לשלוש דתות. לפי הרישום שנערך החל מ־1880, מהווים היהודים ברודקי את הרוב בעיר מתוך שלוש דתות אלה.

ואלה תוצאות מפקדי האוכלוסיה בשתי הערים רודקי וקומרנו.

רודקי

שנה	כלל תושבים	מזה יהודים	יהודים באחוזים
1880	2,582	1,352	52.4
1890	2,680	1,347	50.3
1900	3,247	1,722	53.1

קומרנו

קומרנו היתה אמנם שייכת לרודקי, אך היו בה יותר תושבים קתוליים, ואחוז היהודים בה היה נמוך מאשר ברודקי.

שנה	כלל תושבים	מזה יהודים	יהודים באחוזים
1880	5,079	2,084	41.0
1890	5,239	2,161	41.3
1900	5,875	2,507	42.7

לכל הערים הללו היו שייכות גמינות (מועצות כפריות).

למחוז רודקי השתייכו:

בשנת 1880 — 70 גמינות

בשנת 1890 — 71 גמינות

בשנת 1900 — 71 גמינות

בממוצע היו יהודים בגמינות:

בשנת 1880 — 15 יהודים בכל גמינה

בשנת 1890 — 14 יהודים בכל גמינה

בשנת 1900 — 18 יהודים בכל גמינה.

בשנת 1848 פורסמה קונסטיטוציה שעוררה שמחה רבה בלב כל יהודי גליציה, וזאת משום פיסקה אחת שנוסחה בזו הלשון:

"לכל אזרחי הממלכה חופש דתי ואישי מלא", וע"י כך נעלמו כל ההגבלות שחלו על היהודים. בשנת 1919 קם בגליציה המזרחית, בתוכה עירנו רודקי, שלטון פולני אשר האריך עד שנת 1939, כאשר פרצה מלחמת העולם השניה.

השלטון היהודי הפנימי בגליציה (וברודקי)

במאה ה־19 היתה רודקי שייכת למחוז לבוב, שבה היה גם המרכז היהודי של גליציה המזרחית. באותה עת היו היהודים בגליציה קבוצה מסוגרת בשלטון פנימי, שהורכב מנציגים של ועדי קהילה מכל עיר ועיירה, אשר היו נפגשים במרכז לבוב פעמיים בשנה לצורך דיונים. בכינוסים אלו, אשר נקראו בפולנית בשם "סיימיק", היו בוחרים נציגים שעמדו בקשר תמידי עם השלטונות הממשלתיים.

באותם הכנסים היה נבחר גם רב מחוזי אחת לשנה. בעיירות הקטנות היה הרב המחוזי ממלא גם את מקומו של השופט. אם היה מוגש ערעור על פסק־דין של הרב, היתה מטפלת בזה לשכת הרב המחוזית. את המסים היו משלמים יהודי רודקי ויתר העיירות בסביבה דרך ועד הקהילה.

בשנת 1878 יזמה הקהילה היהודית בלבוב כינוס של כל נציגי הקהילות היהודיות שבגליציה המזרחית, שאליו באו נציגים מכל העיירות, כולל רודקי. מטרת הכנס היתה עיבוד תקנון אחיד לכל הקהילות באיחוד הארצי. כנס זה נמשך יומיים ונסתיים בהצלחה.

היהודים החרדים התנגדו אמנם לאירגון מסוג זה וטענו שלוועד הקהילה יכול להיבחר רק יהודי החי לפי דיני "שולחן ערוך". אבל לרוע מזלם של היהודים החרדים פירסמה הממשלה האוסטרית בשנת 1890 תקנון אחיד לפי הנוסח של היהודים הבלתי חרדים. ולפי חוק זה נוהלו ענייני הקהילה ע"י מועצת הקהילה — "קולטוסראט". מועצה זו נבחרה אחת לשלוש שנים והיא בחרה מתוכה ועדה מצומצמת — "קולטוס־אאוסשוס". היה זה גוף, שעליו הוטל לבצע את החלטות המועצה.

בשנת 1900 התקיימו בחירות למועצת הקהילה בכל ערי גליציה, ובתוכם גם ברודקי. כפי שמספר במכתבו ד"ר מוניו טייכר, נבחר אביו יוסף טייכר ליו"ר קהילת רודקי בבחירות של אותה שנה (1900) ובתפקיד זה כיהן עד שנת 1918, בה נסתיימה מלחמת העולם הראשונה. באותה השנה נאסר יוסף טייכר ע"י צבא פטלורה. הם דרשו כופר מיהודי רודקי בסך 100,000 גולדן. מאחר והכסף לא היה בנמצא, החליטו הפטלורובצים להוציאו להורג. האוקראינים המקומיים, שהתחזו בתחילה כידידי היהודים, שינו את דעתם והצטרפו אף הם אל הפטלורובצים ולא התנגדו להוצאתו להורג של יו"ר קהילת רודקי יוסף טייכר. ממש ברגע האחרון התערב קצין צבא גרמני מווינה בשם הופמן, אשר היה מפקד קטע החזית האוקראינית־פולנית, והצילו ממוות בטוח.

כמה סבלו יהודי גליציה, תעיד העובדה, כי בשנת 1919, כאשר הצבא הפולני של הגנרל האלר גירש את הצבא האוקראיני מגליציה, ערכו ה"האלרצ'יקים" פרעות ביהודי גליציה כשהם מגלחים את הזקנים והפיאות של היהודים ומכים אותם ללא רחמים. רק התערבותו של הפרופ' שמעון אשכנזי, שהיה אז היסטוריון ידוע, בהתייצבו לפני שלטונות פולין, השפיעה על הפסקת הפרעות הללו. כדאי לציין, כי באותה התקופה היו ברודקי גם אזרחים פולניים וגם אוקראינים, אשר שמו נפשם בכפם והצילו יהודים מבין מכריהם.

מ. טל

הסטרוקטורה הכלכלית באיזור רודקי ופרנסות היהודים בעיירה

פרק א׳: מבוא

רודקי היתה מרכז נפתי (miasto powiatowe) שהקיף שבעים ואחד כפרים ואת העיר קומרנו. הם היו תלויים במרכז מבחינה מינהלית וכלכלית כאחד, הווה אומר לסידור עניין אדמיניסטרטיבי או משקי כלשהו היה הכרח להזדקק לשירותיה של העיר, שכן בעיר שכנו כל המוסדות הממשלתיים והשירותים, כמו משרד הממונה על המחוז (Starostwo), בית המשפט (Sad Grodzki), הנוטריון, עורכי־הדין, המורשה להוצאה לפועל (Komornik), משרד פנקסי הקרקעות (Urzad Ksiag Grun-towych), לשכת המס הנפתית (Pow. Urz. Skarbowy), לשכת הקדסטר (Ewidencja Katastru), לשכת הקרקעות הנפתית (Pow. Urz. Ziemski), המועצה הנפתית (Rada Powiatowa) והשלטון הנפתי (Wydzial Powiatowy). מלבד אלה שכנו בעיר המפקדה הנפתית של המשטרה הממלכתית (Pow. Komenda P.P.), המפקדה הנפתית למילואים (Pow. Komenda Uzupelnien). האיזור הכפרי, למעט שתי הערים, רודקי וקומרנו, היה מאוכלס בערך בכ־90% איכרים אוקראיניים או רותניים וכ־10% איכרים פולניים. שונה היה היחס בשתי הערים, שבהן התגוררו כ־15% אוקראינים, כ־40% פולנים, כולל הפקידות וכ־45% יהודים. פרנסות היהודים התבססו ב־90% על מסחר וכ־10% — על המלאכה, מקצועות חפשיים ושירותי הדת (״כלי קודש״).

אנסה לתת כאן סקירה כוללת על המסחר והתעשיה, תוך שימוש בנתונים כלליים, ולאחר מכן אתאר את חלקם של היהודים בהם:

בהתאם לתקופה, יצרו השלטונות הנוגעים אפשרויות או מכשולים בעיסוק בענף זה. בתקופת השלטון האוסטרו־הונגרי ניתנו ליהודים אפשרויות כלכליות יותר מעודדות, כגון הענקת זכיונות לעסוק בענפים כלכליים מונופוליסטיים, דהיינו: ייצור משקאות חריפים ומכירתם, החזקת מחסומי דרכים (rogatki) לגביית אגרות למעבר כלי־רכב, חכירת אחוזות ואכסניות וכו׳. באותה תקופה החלו היהודים לסחור ביערות ובבקר, עקב התגלותן של אפשרויות עצומות לייצוא לרחבי האימפריה האוסטרו־הונגרית. מן הראוי

להדגיש, שבאותם זמנים היו כ־75% מהבעלות על האדמות בידי הפריצים, כלומר בעלי־האחוזות, וכל "פריץ" כזה היה בוחר לו יועץ יהודי ומתווכים יהודיים. יותר פרטים מאותה תקופה אין ביכולתי להביא במאמר זה, מאחר ולפי המיסמכים ההיסטוריים קהילתנו אינה מן הקהילות הוותיקות, אולם במרוצת הזמן התקדמה קהילה זו והגיעה להישגים נכבדים בתחום המסחר.

פרק ב׳: ביטול הצמיתנות (Panszczyzna)

בשלהי המאה התשע־עשרה החלה תקופה חדשה, בפרט משניתנה אפשרות לאיכרי הסביבה לרכוש קרקעות עם זכות בעלות. על ידי כך החל להתפתח הייצור החקלאי ובעקבותיו גם התעשייה.

באותם הזמנים היתה הבנקאות בחיתוליה ולא היתה קיימת אפשרות לקבל אשראי או הלוואות, אפילו למטרות קונסטרוקטיביות. טבעי על כן, שבתחום זה היה היהודי הגורם הבלעדי שסייע למעמד האיכרים ע"י מתן אשראי לזמן ארוך וקצר־מועד. עזרה זו איפשרה כמובן את התבססותו של מעמד האיכרים ופיתוח החקלאות ואט אט קם מעמד חדש של חקלאים בעלי יכולת, במקומם של הפריצים.

כתוצאה מהתהליך הנ"ל התפתח מאבק כלל־ארצי בין בעלי־האחוזות לבין האיכרים. באותה תקופה של מאבק נוסדו עשרת האחוזים האמורים לעיל של הכפרים הפולניים, דהיינו:

ניחוב, קוניושקי שמיאנובסקיה, לאשקי זאוויונזאנה, מילצ׳צה, מיכאלוביצה,

הכפרים המעורבים כגון:

כלופצ׳יצה, נובושולקי גושצ׳יננה, קופנוביצה סטארה, קושצ׳ילניקי, יאטבינגי יארמקוב, הושאני, דולובוב, וושצ׳יאנצה, וויסטוביצה, אוהרצה, פודהאיצ׳יקי, אוסטרוב.

בחלקם של היהודים נפל תפקיד חדש: להיות המתווכים בין בעלי־האחוזות לבין האיכרים. זו היתה גם ההתחלה של פיתוח המסחר היהודי בערי גליציה המזרחית.

פרק ג׳: סלילת קו הרכבת

ראשית התקופה הבאה עמדה בסימן בנייתו של קו הרכבת הקיסרית לבוב־בודפשט בשנת 1897 שבישרה גם את תקופת המודרניזציה של המסחר בענף היערנות. יהודי העיירה רודקי יצרו לעצמם ענפי פרנסה חדשים. בד בבד עם בניית קו הרכבת היה גם הכרח בסלילת דרכי קשר וגישה (כבישים).

לראשונה הופיעו קבלנים יהודיים שנעזרו ע"י בעלי חסותם מתוך "פריצי" האיזור, שדאגו לבני חסותם הקבלנים היהודיים. כך נוצרה גם תעסוקה לספקים של חצץ, אדני רכבת ומצרכי מזון לעובדי הרכבת (ה"באראבים") שבאו מאיטליה.

כפי שמעידים המיסמכים שהיו בגנזך המועצה הנפתית שליד הממונה על הנפה (Starosta), הגיעה הרכבת הראשונה לתחנת רודקי בתאריך 5 ליוני 1903. בעיר היתה משפחת החימיאקים הדומיננטית במספר נפשותיה והם התיישבו לאורך הדרך שהובילה לבית־העלמין היהודי.

בשכונה שנקראה מאחורי הסוללה (Za wałem) היו רק 3 בתי עץ, עם גגות קש. בסימטה (דאס געסל — או ul. samborska) היה גשר־מעבר מביתו של עזריאל פילרסדורף לביתה של בילה ייטה גולדשטין.

בשנת 1910 החל ראש העיר הנודע אנגילסקי לסלול את קטע הרחוב לאורך בתי האבן (Kamienice) של משפחות טייכר וגורסקי ואת כיכר השוק או הכיכר המרכזית של העיר ואז הוקם גם בניין העיריה הישן (Stary Magistrat) וכן גם ביתני העץ (budki) לקצבים היהודים מצד אחד של העיריה ולקצבים הנוצריים מצידה השני, וגם ביתני האופים. כזה היה המצב של הפרנסות היהודיות עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

פרק ד׳: מלחמת העולם הראשונה

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, שהיתה מלחמת קיום של האימפריה האוסטרו־הונגרית, גויסו רוב הגברים לצבא והשתתפו בכל החזיתות, ותרומת היהודים במלחמה זאת עלתה לאין ערוך על שיעורם בתוך האוכלוסיה הכללית. באותה תקופה הופיעו גורמים חדשים, הן בחיים הכלכליים והן בחיים הפוליטיים. יהודים, ששוחררו בגלל מצב בריאותם משירות צבאי ונשארו זמנית בבתיהם, החלו לעסוק באספקה עבור הצבא האוסטרי וברחוב היהודי צצו בין לילה ספקים למספוא, קש, תפוחי־אדמה וכל סוגי תוצרת חקלאית אחרת, כמו תבואות, בקר וכו׳. מלבד זה היו יהודים בעלי חנויות דוכנים לבדים, עורות, בגדים ומזון. כידוע, נשקפה בכל תקופת משבר או מעבר, סכנה לא רק לפרנסותיהם של היהודים אלא גם לעצם קיומם הפיזי. עם התרופפות האימפריה האוסטרו־הונגרית והתפוררותה בשנת 1918 התחוללה באיזורנו מלחמה בין הפולנים לבין האוקראינים. לא ארחיב כאן בתיאור המשבר הצבאי או הפוליטי ואצטמצם למשבר הכלכלי בלבד.

פרק ה׳: התפוררות האימפריה האוסטרית והמלחמה הפולנית־אוקר-אינית

בשנת שלטונם של האוקראינים באזורנו, היה כל המסחר היהודי משותק, ובאותה תקופה פרחו עסקי הברחה. החלו להבריח סחורות מגרודק יגלונסקי, שהיתה בידי הפולנים, אל העיר סונדובה ווישניה, שהיתה בידי האוקראינים. מרכז ההברחות היה

בכפר ניקלוביצה. החנויות התקיימו אך ורק מהמלאי שהיה ברשותן, או מסחורות גנובות ושדודות ע"י אנשי פטליורה מערים אחרות. מובן שלא כל הסוחרים רצו לרכוש סחורות כאלה.

נוסף על כך השתררה אנדרלמוסיה גמורה בתחום המטבע: במחזור היו הקרונה האוסטרית, הקרבובנייץ האוקראיני וגם המארק הפולני שהונפק כמטבע זמני ע"י השלטונות הפולניים בעיר לבוב. הפולנים קיבלו קרונות ומארקים פולניים בלבד ודחו את הקרבובנצים. תיאור מהלך הקרבות בין הפולנים והאוקראינים איננו רלבנטי במאמר זה, אך כדאי לזרוק קצת אור על האספקט הכלכלי של מלחמה זו ועל השלכותיה על הפרנסות היהודיות המסורתיות, במיוחד לאחר היכנסם של הפולנים לעיר.

פרק ו': שלטון הפולנים ברודקי

כעת נוצרה מציאות חדשה, שהיה הכרח להסתגל אליה: היהודים החלו אט אט לשקם את פרנסותיהם. במקום הראשון היו הסוכנים היהודיים הנודדים ("לעזשאנסן"), כלומר אלה שהיו מביאים את הסחורה מלבוב ומחלקים אותה בין החנויות הקמעוניות. באותה תקופה החלה גם להגיע העזרה מטעם ה"ג'ואינט" (J.D.C.) האמריקני והודות לה הוקמה קופת אשראי, שמטרתה היתה מתן הלוואות לבעל־המלאכה היהודי הזעיר והסוחר הקמעונאי.

היהודים החלו לפתח ולשכלל את בתי־המלאכה שלהם, כמו הפחחים, השענים, החייטים, האופים, הקצבים ואחרים. המסחר החל לשגשג והפולנים היו שקועים בביסוס המדינה החדשה והקמת המשרדים. ובינתיים ניצלו היהודים את שעת הכושר וחיזקו את מעמדם. שוב קמו סוחרים ומומחים ליערות, כמו בריש פרן, זלמן שטטמאואר, סוחרי עצים, כמו יהודה שפיגלר, יעקב ראב ואחרים. גם יצחק פט החל לעסוק בענף זה עד פרוץ מלחמת העולם השניה. נוצר גם ענף יצוא ביוזמתו של שאול מוסינגר, ביניהם היה גם אבי, אהרון שלמה טל, שעסק בייצוא בשר. הוקם גם מפעל לייצוא בשר בשם "RAMA", כלומר ראב ומוסינגר.

בין סוחרי היערות באותה תקופה ראוי להזכיר את משה קוסטמן ומשפחת קליגר מהכפר דולובוב.

בעיר היו כמעט 95% חנויות יהודיות, קטנות וגדולות, ביניהן חנויות מזון, חנויות בדים, סוחרי תבואה גדולים, מאפיות יהודיות ודוכנים. המסחר העיקרי היה תלוי במעמד האיכרים של האיזור.

כמעט כל המסחר היה בידיים יהודיות. כל פריט שהאיכר הזדקק לו היה בידי היהודים, כמו עורות, מגפיים, אביזרי ברזל ומתכות, בגדים, פרוות, מעילים, כלים ומכשירים חקלאיים, אבזרי ריתמה לסוסים, חרמשים, מגלים, כלי מטבח כמו כלי חרס, סירי ברזל (guss), כלים מעץ וקש, כמו: חביות, נפות, נולים ומחבטות לפשתה. המסחר העיקרי התקיים בשני ימים בשבוע: ביום ג' שהיה יום השוק העיקרי וביום ו'. באותם ימים הוציאו יהודי העיר את פרנסתם לכל השבוע. האיכרים היו מביאים אז

העירה את תוצרתם החקלאית וקונים את המצרכים הדרושים להם בחיי יום יום ובמשקיהם.

באותם הימים היו כבר חנויות ברוב הכפרים, אך אלה מכרו רק במזומנים. ואילו האיכר היה לפעמים זקוק לאשראי, ואותו קיבל רק מהיהודים בעיר. בימי השוק היו מגיעים לעירנו איכרים מאיזורים אחרים, מרוחקים מרודקי, שכן המסחר בעיר היה מאורגן ומפותח יותר מבערים הקטנות הסמוכות. מסחר הביצים והבשר ברודקי, שהיה מכוון לייצוא, לא התבסס על תוצרת כפרי הנפה בלבד, אלא גם על כפרי סונדובה ווישניה, סמבור וגרודק יגלונסקי, ואף מנפות מרוחקות, כמו טורקה שעל גדות הנהר סטרי, היו מביאים את התוצרת. ביום ג׳ היה, כאמור, יום השוק העיקרי, לא רק לתוצרת חקלאית אלא גם למסחר הבקר, החזירים והסוסים. יש לציין שברודקי לא היו סוחרי סוסים, מרביתם באו מהעיר קומרנו הסמוכה ומסמבור. הרוב המכריע של הסוחרים היו מקדימים את ימי השוק, בקנותם את הסחורה במקום, שם היו קונים את התוצרת החקלאית והבהמות, כולל עגלים, ביצים, עופות וכו׳.

מכל זה ברור, שפרנסות היהודים לא היו מן הקלות ודרשו הרבה עמל בצירוף יוזמה ותושיה. במרוצת הזמן הצטמצמו משקי האיכרים עם גידול המשפחה וההכרח בחלוקת המשק לכמה משקים זעירים (Gospodarstwa Malorolne albo Karlowate)-שחדלו להיות יחידות משקיות הנושאות את עצמן ותרמו ליצירת מעמד חדש של פרולטריון כפרי מרושש. מלבד זאת נוצרו קשיים חדשים למסחר היהודי בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה, כתוצאה מהקמתן של חנויות פולניות בחסות Skladnica Kolek Rolniczych או חנויות אוקראיניות בחסות ״נארודני סויוז״. Narodnij Sójuz. שני המוסדות הנ״ל היוו קואופרטיבים של החקלאים ומטרתם היתה לדחוק את רגליהם של הסוחרים היהודיים ולהוציאם מכל עמדת מפתח כלכלית.

יום השוק השני היה, כאמור, יום ו׳ בשבוע. באותו יום היו האיכרים גובים את שכר העבודה עבור כל השבוע והיו באים העירה לרגלי ענייניהם בבית־המשפט או אצל הנוטריון ולכל יתר המשרדים והמוסדות. בהזדמנות זו היו מביאים גם תוצרת חקלאית ועופות. על ענף העופות לא הרחבתי את הדיבור, אולם בעירנו היה ענף זה מן המפותחים ביותר. ביצים ועופות היו נשלחים מרודקי לכל הקיטנות ומקומות המרפא שהיו באיזור. היו גם בעיר סוחרי עורות ומפטמי אווזות וקשה למנות את היהודים שעסקו בענף זה, די אולי רק להזכיר את משפחות הנל, קרוק, מוסינגר ולמברגר.

פרק ז׳: יצוגם של יהודים במלאכה ובמקצועות חפשיים

עד כאן עשיתי כמיטב יכולתי וזכרוני כדי לתאר את מצב המסחר באותה תקופה. כעת ברצוני לתת סקירה על בתי־המלאכה היהודיים בעירנו.

כפי שפירטתי לעיל, היו הפחחים היהודים בעירנו מן המעולים לפי הקריטריונים שבאותה תקופה. הפחחים עסקו גם בביצוע עבודות מסגרות, היינו תיקוני הדודים בבתי משרפות של י״ש (Gorzelnie) שפעלו באיזור והיו חייבים לספק למונופול הכוהל

הממלכתי (P.M.S.) את מכסת הכוהל הקבועה. אגב, מנהלי בתי משרפות אלו היו יהודים, אחד מהם היה פרוסט, חתנו של יעקל מוסינגר ובובק שמיד. רוב הפחחים היו גם קבלני בניין וקבלני משנה לציפוי גגות בפח או ברעפי עץ (gonty) או רעפי לבנה (dachowki). מובן שמלבד אלה היו גם בתי־מלאכה לפחחות זעירה, שהיו מבצעים תיקונים קטנים.

היו בעיר גם סנדלרים יהודיים, לא מן הגדולים והמעולים, והסנדלרים הנוצריים עלו עליהם והתחרו בהם בהצלחה.

לעומת זאת היתה החייטות מפותחת בעירנו והתחלקה לחייטי קונפקציה שמחזור השיווק שלהם למפעלים ולסיטונאים היהודיים הגיע לממדים רציניים. לדוגמה כדאי שוב להזכיר את "ראמה". אלה מחייטי הקונפקציה שלא יכלו לתת תפוקה בקנה מידה של "ראמה", החלו לארגן את החייטים הנוצריים מכפר צ'ייקוביצה, כדי לעמוד בלוח הזמנים ולספק את הכמויות שנדרשו מהם בהסכם. היה גם סוג שני של חייטים שהיו תופרים לפי הזמנות אינדיווידואליות (קונדן־שניידער), שאותן היו מקבלים מבני־הנוער ומהפקידות הממשלתית. חייטים אלה לא היו מעולם מחוסרי עבודה (זנדמן, גרינבלד, הייזלר, גרונד ומנדלקורן).

היו בעיר גם מסגרים ושרברבים יהודיים, אך הם עזבו את העיר ועברו לגור בלבוב ומקצוע זה נשאר בידי הנוצרים בלבד. היה גם טכנאי ראדיו יהודי (אליעזר גלנצברג), שהיתה לו מעבדה מצוידת במיטב הציוד הטכני והוא היה גם מתקן אופנועים ואפניים. כל המאפיות בעיר היו בידי יהודים (פרייהייטר, גרייף, הייצר, גפרטים, קורמן). גם קצבים לבשר בקר ועופות היו רק יהודים. גם שענים היו יהודים בלבד (יונה פייר, וואלף קורמן). רובם היו גם צורפי זהב והיו מוכרים תכשיטי זהב וכסף.

במקצועות החופשיים בעיר היו היהודים מיוצגים ע"י שני רופאים (ד"ר מוניי אדמונד טייכר וד"ר זוזאנה קרנר), שופט אחד בבית המשפט ומרבית עורכי הדין (קרבס, האוזמן, קליינמן, בר). בשירות המדינה לא היה שום יהודי ורק בעיריה עבד פקיד יהודי אחד והוא המזכיר מאיר בוכמן. אמנם היו פקידים יהודיים, אך במפעלים של יהודים בלבד. היו גם אי־אלו מורים יהודיים, אולם גם הם בבתי־ספר של יהודים בלבד, כמו בבית־הספר העברי של אגודת "תרבות" ושל "בית יעקב", פרט למורה הדת לילדים יהודיים שנמנה עם סגל המורים בבתי־הספר הממלכתיים בעיר.

בתחום משמשים בקודש ("כלי־קודש") לא היתה רודקי שונה מכל ערי גליציה האחרות. הרב, ראש בית־הדין הרבני ודייניו וכן השוחטים, הבודקים, המוהל והשמשים, כולם היו על תקן הקהילה וממנה קיבלו את משכורותיהם כבשנים קדמוניות.

פרק ח': הסוחר הזעיר והרוכלים

מהם כמעט התעלמתי. והרי הם היו רוב מניינה ורוב בניינה של האוכלוסיה המקומית. השלטון וגם הציבור הפולני ראו בהם את מקור הרע, מאחר שהם שימשו כעין מתווכים בין האיכר לבין הצרכן ונגדם כוונו כל חיצי התעמולה האנטישמית. הם

היו אלה שעסקו במסחר הזעיר בכך שהיו קונים את התוצרת בכפרים ישר מהיצרן והם אשר החזיקו בדוכנים בעיר. בעיני הממשל הם היו מעמסה על הכלכלה הפולנית ומכאן הכרזת החרם הכלכלי — "אדרבא" (owszem). יהודים מיסכנים אלה נאבקו קשות לפרנסתם הדלה, מבלי שיכלו להפריש אגורה שחוקה לתשלום המס המינימאלי למדינה. ועל כן, כשבאו מפקחי מס הכנסה לביקורת אל הסוחרים הגדולים, חויבו הללו לקבל על עצמם את תשלום המסים שלא ניגבו מבעלי הדוכנים.

פרק ט': הגזירות האנטי־יהודיות של הממשל

בשנת 1937 נכנס לתוקפו החוק האנטי־יהודי הראשון והוא חוק המורטוריום של החובות, שעל פיו היה רשאי כל איכר או בעל־אחוזה החייב כספים לאיש פרטי, קרי יהודי, לדחות את פרעון החוב לעשרים שנה. מאידך, אם איש פרטי, ושוב קרי יהודי, חייב כספים לבנק או לאיש פרטי, קרי לא יהודי, הוא חייב בפרעון החוב במועדו. מסיבה זאת נוצר משבר חמור ברחוב היהודי וקופות הגמ"ח שהיו קיימות בעיר לא יכלו לעזור לסוחר הזעיר בהשגת הלוואות ויהודים רבים איבדו בבת אחת את מקור פרנסתם הדלה. האשראי נפסק והיתה זאת המהלומה המוחצת הראשונה למסחר היהודי. אחר חוק המורטוריום בא החוק השני חהו חוק גב' פריסטור, לפיו צומצמה השחיטה הכשרה וע"י כך שוב הונחתה מהלומה על ענף הבשר ונקבעה מכסת בשר כשר ליהודים בשיעור 200 גר' לשבוע, לאחר ניכוי מנת בשר החזיר שאותו יהודים לא אכלו. בשחיטה הכשרה של עופות לא נגעו לפי שעה.

החוק האנטי־יהודי השלישי שנכנס לתוקפו על אותו גל של גזירות אנטי־יהודיות, היה חוק האוסר על יהודים להיכנס לכפרים לביצוע קניות, מאחר שהקואופרטיב הפולני "Spolem" התחיל לארגן מִקְבָּצִים (spedy) של כל סוגי תנובות, יבולים, בהמות ועופות.

מצד שני דרש גם הקואופרטיב האוקראיני "נארודני סויוז" מהאיכרים להביא אליו את התוצרת. לאט לאט, תחת הסיסמה "מהכפר אל העיר", החלו לקום דוכנים פולניים ואוקראיניים וליהודים הגיעו זמנים קשים ומקורות הפרנסה הלכו ונסתמו.

כל הרוכלים והסוחרים הזעירים, הן של ענף הבשר והן של ענפים אחרים, נאבקו קשות בכל מיני דרכים חוקיות ובלתי־חוקיות להבטחת קיומם המינימאלי. השלטונות והציבור הפולני והאוקראיני עשו אגודה אחת נגד האוכלוסיה היהודית ולא הועילו שום שתדלנויות הן בפורום המקומי והן בפורום הממלכתי והמצב הזה נמשך עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

כך נראו הפרנסות היהודיות בעירנו ובכל ערי פולין וגליציה, עד שבאו הסובייטים וחיסלון בתוקף חוקיהם ועד שבאו הגרמנים וסיימו את המלאכה במסגרת הפתרון הסופי נוסח גבלס ושטרייכר.

מ. מוסינגר

שמות משפחה יהודיים ברודקי

לרודקי, כמו לכל הערים והעיירות בפולין ובגליציה, היו שמות משפחה אופייניים, שהרי לא פעם בשומעך שם משפחה מסויים — ידעת מאיזו עיר או סביבה בא נושא השם האמור.

מן הענין יהיה להדגיש שבתוך **כ-200 שמות** משפחה של יהודים שנחרתו במוחי אינם בנמצא שמות, כמו: רייך, רייכמן או שמות הנגזרים משמות מתכות ואבנים יקרות, כפי שאנו מוצאים אותם בשפע בערים אחרות, כמו: גולד, גולדשטיין, גולדברג, גולדוואסר וכיו"ב. רק אצל שתי משפחות ברודקי אנו מוצאים את השם גולדמן (משפחות יידל אהרן וטוביה) והשם גולדשטיין (משפחת החייט ר' איצ'לי שברחוב "הגעסל"). שאר השמות הם שמות אופי ותכונות אדם, שמות אחרי נוף, שמות לקוחים מעולם החי והצומח או שמות מקצועות ועיסוקים.

ואלה השמות שנשתמרו בזכרוני מימי נעורי וכפי שאוזני קלטו ועיני ראו את נושאיהם בשנות העשרים של המאה, ערוכים לפי סדר הא"ב:

א. **אַאל, אֶבֶּרט, אַבֶּנד, אֶבּנֶר, אֶגֶרט, אהרון**, אוּנגֶרלֶנדֶר, אוּנגֶרפֶלד, **אֶייזנֶר, אפֶּלהיים, אייכֶנשטֶיין, אייס, אַכטֶל, אַנזֶלהֵיים, אֶפשטֶיין, אַרבֶייט**, אֶרליך, אגיד, אייזנברג.

ב. **באדיאן, באומן, בוכמן**, בונס, בורר, ברגנר, ברגר, ברוננגרבר, בריל, בלייברג, ביליק.

ג. גוטליב, גוטמן, גוטפריד, גייזלר, גלנץ, גלנצברג, גלס, גֶנזֶל, גֶפֶּרט, גֶרבֶּר, גרובנר, גרודר, גרונד, גרוסמן, גרייף, גרטנר, גרינוואלד.

ד. דומיניץ, דורכשניט, דורמן, דילר, דם, דמשק, דרוקר.

ה. האוזמן, האוזר, האן, האנל, האופטמן, הוטר, הוך, הולנדר, הורביץ, הורשובסקי, **היי, הֶייזלֶר, הייצֶר, הימל, הירשהורן, הלברשטם, הלפרן, הניג, הרצהפט, הורט, הֶרינג**.

ו. וואכטל, וואכטמן, וואלף, וואלפינגר, וואנדר, ווייזנגרין, ווייזר, וויינגרטן, וויינשטוק, ווייס, ווייסברג, ווייסברט, וורנר.

ז. זומר, זיגל, זיס, זלצברג, זאנדמן, **זינגר, זייף**.

ט. טאובר, טבק, טורנשרייבר, טייכר, טל, טנדלר, טראובר, טראוגוט, **טרילר, טפר**.

י. יוּבֶּיינֶר, יוזפסברג, יקיר.

כ. כץ.

ל. לאופר, לבוואהל, **לורֶנבֶּרבאום, ליבֶּר, ליטמַן, ליננהרד, לַמבֶּרגֶר, לַנגֶר, לַקס**.

מ. מָאיוס, מַארגֶל, מוּנד, מוסינגֶר, מִילֶר, מלַמֵד, מֶלֶר, מַאנדֶל, מַאנדֶלקוֹרן, מָאסֶס, **מֶנדֶלסון, מרבך**.

נ. נוֹידֶרפֶר, נַיימַן, **נֶגר, נסר**.

ס. **סובול, סולומון, ספרין**.

פ. פומרנץ, פוסטר, פוקס, פט, פייאר, פילרסדורף, פליק, פישהיימר, פלדבאו, פנר, פפרקורן, פרוסט, פרידמן, פריזל, פריזנר, פרייהייטר, פריליך, פֶּרן, פרנקל.

צ. צווירן, צוקרקנדל, צ'ורטקובר, צימרמן, צינז.

ק. קוטנפלון, **קוף, קולב,** קופרברג, קוסטמן, קורמן, קליגר, קליין, קליינמן, קמפל, קניג, **קמרמן**, קְרֶבְּס, קַרְפּ, קאלטר, קלייסט, קרוק.
ר. ראב, ראוך, רודרפר, רייזלר, ריזנבאך, ריכטר.
ש. שווימר, שולץ, שומינר, שור, שטטמאואר, שטייאויף, שטאכל, **שטרנברג, שיץ,** שירל, שלייאר, שליסלפלד, שמיד, שניי, שנייד, שנץ, שפיגלר, שפילמן, שרייבר.
ת. תאומים.

מניתי **כ-200 שמות** ועם בני העיר הסליחה אם פסחתי על אי־אלו־שמות נוספים, שאולי לא הכרתי את נושאיהם או שנשמטו מזכרוני. מכל מקום, רבים מהשמות הנ"ל היו יחודיים לרודקי ולאיזור ולא פעם נתקלתי בשמות אלה בנכר ותמיד שיערתי שנושאיהם הם יוצאי רודקי וסביבתה, או של הערים הסמוכות.

רבים משמות משפחה אלה נמחקו כליל יחד עם נושאיהם, ולא נותר בתפוצות זכר לשמות האלה היחודיים לרודקי ולסביבותיה.

תשמש להם רשימה קצרה זו — לוח זכרון.

ליד ביתו של מאיר גלזברג

משה טעל

די וויאטראווקא — די ווינד-מיל

די וויאטראווקא איז געווען די איינציקע ידישע קאלאניע אין אונדזער געגנט. די איז געלעגן א מרחק פון 8 ק"מ פון דער שטאט און געפארן איז מען צו איר מיט דעם וועג וואס האט געפירט קיין רייטעראוויצע, אדער ווי מען האט גערופן דעם וועג — דער קאלוואריע וועג.

די דאזיקע קאלאניע, וואס האט זיך קונה שם געווען מיט אירע גוט באארבעטע פעלדער, וועלכע האבן געגרענעצט פון מזרח מיט דעם דארף זמיסלעס, אדער ווי עס האט אפיציעל געהייסן — קאניושקי-שעמיאנאווסקע, איז געווען אין דירעקטער שכנות מיט דעם דארף שעפטיטש וואס האט געגרענעצט פון מערב זייט. פון דרום זייט האט די קאלאניע געגרענעצט מיט דעם דארף אלט-קופנאוויצע, אדער ווי מען האט עס גערופען אלט-כיפניוויטש.

די איינוווינער פון אט דער קאלאניע זענען געווען ריכטיקע ידישע פויערן וואס האבן ניט געוווסט פון אנדערע פרנסות א חוץ פעלד ארבעט.

די דאזיקע ידישע פויערן האבן, ניט געקוקט אויף זייער שווערע ארבעט אין זייערע ווירטשאפטן, אויך ניט פארגעסן אין זייערע רעליגיעזע באדערפנישן, און האבן געפראוועט זייערע שבתים און ימים-טובים ביי זיך אין דער קאלאניע, ווי זיי האבן געהאט זייער אייגענעם מניין און אויך אן אייגענעם בעל-תפילה, וואס איז גלייכצייטיק אויך געווען א בעל-קורא און האט אויך געדינט אלס זייער וועגווייזער אין ענינים פון כשרות און ידישקייט.

דאס איז געווען דער באקאנטער גמרא-מלמד אין שטעטל, ר' מיכאל, אדער ווי מען האט אים אויך גערופן "מהיכא תיתא".

ער איז געווען א ייד א למדן, און א גרויסער קבצן לא עליכם, וואס האט תמיד געלעבט אין גרויס דחקות. ער איז געווען מיטעלוווקסיג, געהאט א געדיכטע קראסיוואטע בארד און א מיט קנייטשן צעאקערטן שטערן און גרויסע געדיכטע ברעמען. ר' מיכאל איז געווען א ייד וואס האט תמיד משלים געווען מיט זיין גורל, זיך מיט קיינעם ניט פאריסן און אויף אלעמען געגעבן זיין צושטימונג, באנוצנדיק דאביי דאס ווארט "מהיכא-תיתא".

א גאנצע וואך האט ער אנגעפירט זיין מלמדות ביי זיך אין דער היים, און ווען עס איז געקומען פרייטיק, ארום 12 א זייגער, ווען ער איז געווארן פריי פון זיינע תלמידים, איז ער געגאנגען אין מקווה און האט זיך אנגעהויבן צוגרייטן צו זיין וועכענטליכע נסיעה אין די וויאטראווקא, ווו די ארטיקע איינוווינער פלעגן אויף אים ווארטן מיט אונגעדולד און ווי אלע האבן זיך געגרייט צו קבלת שבת.

די נסיעה וואס האט געדויערט בערך 3/4 שעה האט ר' מיכאל דורכגעמאכט מיט א בעל-בית'ישן פויערישן וואגן, איינגעשפאנט צו צוויי פערד, גרויס ווי די לייבן, אויף א ווייך געזעס מיט ספרענזשינעס, איבערגעצויגן מיט ליאני לייוונט.

און אזוי שאקלענדיק זיך אויף דעם געזעס ווי א זאנג אין א ווינדיק וועטער איז ר' מיכאל אנגעקומען מיט מזל אין דער קאלאניע, ווו מען האט לגבי אים זייער נוהג כבוד געווען.

יידישע משפחות אין דארף נאוויסעליץ

פינף יידישע משפחות האבן געוווינט אין דעם דארף נאוויסעליץ (-Nowosiol ki Goscinne), א מרחק פון $2^1/_2$ ק״מ פון דער שטאט. זייערע נעמען זיינען געווען: די אונגערפעלדס, באהרערס, הערינגס און צימערמאנס. מען האט געלעבט פון פעלדארבעט אויף אייגענערווירטשאפט, פון מילך-פאכט און פון קליינעם האנדל. מיין פאטער הערש לייב באהרער, באוווסט אלס הערש נאוויסעליצער, איז געקומען פון דעם דארף סוויניושא, ביי קאמרנע און חתונה געהאט מיט פערל צימערמאן, דער יינגסטער טאכטער פון קאפל, און ווייטער אנגעפירט די מילך פאכט. ער איז געווען א פארגעשריטענער מענטש און בעת דעם ערשטן וועלט-קריג איז ער אנגענומען געווארן אין הויף פון גראף באדעני אלס עקאנאם. אין יאר 1928 איז ער ארויס אויף פענסיע און באקומען פון גראף א סטאבילע רענטע און 10 יאך פעלד פאר זיין געברויך.

אין דעם דארף האט עקזיסטירט א שולעכל, ווו די נאוויסעליצער יידן פלעגן דאוונען א גאנצע וואך און אין די שבתים און ימים טובים, א חוץ די ימים נוראים, צו וועלכע מיר פלעגן קומען דאוונען אין שטאט אריין און געדאוונט אין בית-מדרש ביים רידיקער רבין, ר׳ יחזקאל האלבערשטאם הי״ד. מיר האבן געפירט א בעלי-בתישן לעבענס-שטייגער און געלעבט אין שפארזאמקייט און באשיידנקייט. מיר זיינען געווען פינף קינדער אין דער היים, און אלע האבן געלערנט אין שטאט און באקומען א רעליגיעז-ציוניסטישע דערציאונג.

ב. היהודים ברודקי בשנות 1914 — 1926

תוכן העניינים:

מ. מוסינגר

יהודי רודקי בשנות מלחמת העולם הראשונה

פרק א׳: פרוץ המלחמה האוסטרית־רוסית בשנת 1914

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוכרז גיוס כללי בכל רחבי האימפריה האוסטרו־הונגרית. גם לרודקי הגיעה הוועדה הרפואית הצבאית שהחלה בבדיקת המתייצבים בפניה, פולנים, יהודים ורותנים מגיל 18 עד גיל 50. הבכי והיללות של משפחות המגוייסים היו קורעי לבבות. בעיירה השתררה אווירה של ערב יום כיפורים. היום בו ליוו המשפחות את יקיריהן לתחנת הרכבת היה יום מיספד ואבל לכל תושבי העיירה, שבאו על נשיהם, טפם וזקניהם להיפרד מהמגוייסים, שאולי זו הפעם האחרונה שראו אותם. הז׳אנדארמים של הוד מלכותו הקיסר פרנץ יוזף הצליחו רק בקושי לנתק את המגוייסים ממלוויהם ולהעלותם על הרכבת, שהובילה אותם למרכזי הגיוס, בעיקר לעיר רישא, שם חנה הגדוד מס׳ 89 המפורסם. משם נשלחו לחזיתות, לאחר שעברו את תקופת הטירונות והושבעו ע״י הרב המקומי הרב ר׳ נתן לוין ז״ל, אביו של הרב ר׳ אהרן לוין מסמבור ורבה של רישא משנת 1930.

עם יציאת המגוייסים התרוקנה העיירה ממרבית גבריה והבתים ממפרנסי המשפחות. בעיר נשארו המגוייסים הקשישים שרוכזו בחצר המשטרה האזרחית, שם היו עוברים יום יום תרגילי־סדר ושימוש ברובה ״מאנליכר״ האוסטרי. היו אלה גברים בגיל מעל ארבעים, מהם יהודים רבים בעלי זקנים, אותם לא גילחו גם בתקופת שירותם בתור חיילי המשמר האזרחי (Landsturm). בידיהם הופקד קיום הסדר והבטחון הפנימיים.

אולם לא ארכו הימים ורוב תושבי העיירה היהודיים נאלצו לנטוש את בתיהם ולקחת אתם את מטלטליהם ולנוס בבהלה מערבה, בעוזבם מאחוריהם את רכושם הדל, את הרהיטים ואת כלי הבית. הסיבה למנוסתם הבהולה היתה נעוצה בשמועות הזוועה שנפוצו בעיירות גליציה על תעלולי הקוזקים, על מקרי אונס ורצח של נשים יהודיות ועל הלקאות. בעיירה נשארו רק זקנים בודדים. מהאוכלוסיה הפולנית נסו אך ורק הז׳אנדרמים והפקידים הממשלתיים עם משפחותיהם. אך אף אחד מהאוכלוסיה

הרותנית לא זז, שכן רובם היו רוסופילים ומזמן ציפו לבואו של האוייב. מהמשפחות היהודיות הגיעו בעיקר רק בעלות האמצעים עד לבירות אוסטריה, צ׳כיה והונגריה, ואילו יתר הבורחים הופתעו, לאחר נדודים בעגלות וברגל, ע״י הרוסים ונשארו במשך חודשים מנותקים מבתיהם, נעים ונדים, רעבים ומחוסרי כול. אחרי מסע ברגל, בהיעדר רכבות ועגלות, שבו לגבולם, היינו לעיירתם השרופה למחצה ולבתיהם השרופים או ההרוסים למחצה. הסחורות בחנויות, שנשארו עומדות על תילן, נשדדו ע״י האוכלוסיה המקומית או ע״י החיילים הרוסיים וכן גם רהיטי הבתים, שנשדדו או שימשו לחימום ולבישול.

פרק ב׳: תחת הכיבוש הרוסי — שנת 1914/15

המראה הכללי שהצטייר בעיני החוזרים הרעבים היה מדכא ביותר. רודקי דמתה לעיר רפאים, הבניין הגדול של מועצת העיריה — על כל משרדיו וחנויותיו — היה שרוף עד היסוד. כן נשרפה כל החזית המערבית של כיכר־השוק ונשארו על תילם רק כמה מבתי האבן, ביניהם בתיהם של הראבים, טיכר וגורסקי וכן נשרפו כל הבתים לאורך הצד הצפוני של הרחוב שהוביל לבתי־התפילה. גם קטעים מהריצוף היפה של הכיכר נהרסו ובמרכז הכיכר הקימו הרוסים צריף ארוך ששימש בית שימוש ציבורי, בדיוק במקום שבו עמד בניין העיריה, ובצידה הצפוני של הכיכר התקינו גיגית ענקית מעץ, ששימשה מיכל ל״קיפיאטוק״ (רותחין) עבור החיילים הרוסיים. בצידה המזרחית של כיכר השוק נשארו בתיהם של ברוננגרבר, לאקס, פרן וטורסה.

לא קלים היו חיי האוכלוסיה היהודית תחת שלטונו של ״פוֹניֶה״ הכובש. החנויות נתרוקנו מסחורות והתנועה בדרכים היתה בחזקת סכנה, מפאת מקרי השוד שהיו מבצעים שודדים מתוך האוכלוסיה הכפרית, צמאי דם יהודי ותאבי רכושם וכספם. החורף של שנת 1914/15 נחרת עמוק בלבותיהם של יהודי העיירות בגליציה ובתוכן גם רודקי. המחסור במצרכי מזון בסיסיים, כמו לחם ותפוחי־אדמה, נתן את אותותיו ההרסניים בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר. ילדים רעבו ללחם, פשוטו כמשמעו. גם תפוחי־אדמה היו יקרי המציאות ואלמלא נכמרו רחמיו של הכומר הקתולי (קאנוניק) ווִיטַאש, היו עשרות מילדי היהודים גוועים מרעב. אותו וויטאש, שמונה במרוצת הזמן לזקן הכמרים (דז׳קאן), היה גבה קומה, כרסני, בעל פנים סמוקים ועיניים צחקניות, מוסתרות מאחורי משקפיים. הוא היה אהוב מאוד על כל שיכבות האוכלוסיה, ללא הבדל דת, והיה גם מבאי ביתו הקבועים של הרוקח היהודי יואכים פרידמן. הודות למאמציו ולשידוליו נמנע מיהודי רודקי גורלה של עיירת קומרנו הסמוכה, בה מצאו את מותם הטראגי עשרות מתושביה היהודיים, שעונו ונרצחו ע״י הקוזקים בכל מיני מיתות משונות, באותה תקופה בשנים 1914/15.

מושפלים ומורעבים ביום ומלאי פחד בלילות, התפללו יהודי העיירה למפלת הרוסים ולנצחונו של הצבא האוסטרו־הונגארי. בעיר הלכו ורבו מקרי הלקאת יהודים במגלבים ע״י הקוזקים, בכל מיני הזדמנויות, במיוחד בזמן חיפושים אחרי י״ש (וודקה) בבתים

ובחנויות. עשרים וחמש מלקות על הגוף החשוף היו בבחינת מנה רגילה. התנועה בערבים היתה אסורה ויהודי העיירה ישבו בבתיהם המואפלים, מאחורי דלתות וחלונות מוגפים, מתוך פחד שמא יפלשו לתוכם חיילים שתויים בחיפושיהם אחרי י״ש, אוכל או בחורה (בארישניה). קשים היו חיי היהודים באותה תקופה של עוני, מצוקה ופחד. במיוחד קשה היה מצבן של הנשים שנאלצו לדאוג לכלכלת המשפחות, שראשיהן גוייסו לצבא האוסטרי מבלי שהיו יודעות על גורלם. לא מעטים לא היו עוד בחיים או שנלקחו לשבי. בבתים שרר מחסור גם בעצים ובפחם והילדים סבלו מקור ומרעב, ולא מעטים היו המקרים של שימוש בחלקי ריהוט לחימום הדירות, בהן חיו תינוקות וזקנים.

בשנת 1914 עברו דרך העיירה מאות אלפים חיילים רוסיים מכל החילות וכולם נעו לכיוון העיר פשמישל, שם צרו על המיבצר (קרפוסט). לאחר נפילת המבצר הובלו מאות אלפים שבויים אוסטריים, במיוחד מאדיארים, רעבים וצמאים — לשבי הרוסי. היתה זאת התקופה הקשה בחיי היהודים, שהיו עדים למחזה המדכא הזה. על המחסור והרעב נוספה עוד תחושה של יאוש ואובדן תקוה. אך לא ארכו הימים ולעיירה הגיעו שמועות על התבוסה הגדולה שנחלו החילות הרוסיים בהרי הקרפטים, ושוב הוצפה העיירה חיילים פצועים שנשלחו לעורף לשם ריפוי בבתי־החולים הצבאיים. אחד מאלה הותקן בבית־הספר לנערות, ליד הכנסיה וכל יום היו עורכים טקסי קבורה לאלה שנפטרו וכומר פרבוסלאבי מזוקן היה צועד לפני הארון ושר את תפילות האשכבה ברוסית. לא מעטים מחיילי הצאר היו מבני עמנו, ואלה היו מספרים את האמת על המתרחש בחזיתות. נשים יהודיות היו אופות כיכרי לחם ולחמניות ומוכרות לחיילים, שהחלו לגלות יחס יותר אנושי לאוכלוסיה האזרחית, אך השמועות על גודל המפלה של ה״פוניה״ הלכו וגברו והדי הירי הארטילרי נשמעו היטב עם עלות השחר. רוח של תקוה החלה לחדור ללבות היהודים והכל ציפו לגאולתם הקרובה ע״י חיילי הקיסר פרנץ יוזף הטוב והמיטיב.

ואכן, בשלהי הקיץ שנת 1915 מתחילה הנסיגה המבוהלת של הצבאות הרוסיים. ההדים של רעמי התותחים הולכים וגוברים. מעל נהר הדנייסטר, המרוחק כ־5 ק״מ, פוצץ הגשר ע״י החיילים הרוסיים הנסוגים והמפקדים זרזו את החיילים בצעקות ״מהר״ (סקוריי) להתארגן לבריחה. בכיכר מעלים באש את ערימות המספוא, נשארו רק בתי־השימוש ומיכל ה״קיפיאטוק״, כזכר לשלטונו של ״פוניה״. בעיר אין לראות אף חייל רוסי, השעות הן שעות בוקר, השמיים מכוסים ערפל, ופתאום מופיע פרש אוסטרי ברחוב המרוקן מאנשים, כאילו צץ מתוך האדמה. השמועה מתפשטת במהירות וכל אנשי העיירה יוצאים בזהירות לרחוב ונוכחים במו עיניהם, שהפרש הוא סייר אוסטרי ושהכוח העיקרי עומד להיכנס לתוך העיר כל רגע. השמחה בין היהודים היא ללא גבול, בפרט כשרואים את יחידת הצבא הראשונה. הכל מריעים לכבודם, נשים מחלקות את הלחמניות חינם אין כסף לחיילים האוסטרים, ישעיהו גרודר סוחב מהבית דליים עם ״חלבה״ ומחלק חינם לחיילים. הוא רוקד ממש משמחה, נושק את הסמל האוסטרי שעל דש מעילו וצועק בגרמנית: ״הוך אסטרייך, נידר רוסלנד״ (תחי אוסטריה — בוז לרוסיה). סימן מובהק עד כמה היו יהודי גליציה קשורים לשושלת ההבסבורגים, בהם ראו את מגיניהם וגם את מושיעיהם מהעול הרוסי.

עם נסיגת הרוסים לקחו אתם בני־ערובה מתוך האוכלוסיה היהודית. ביניהם היו: משה אנזלהיים, אז תלמיד תיכון; שמואל ויזנגרין; ישראל ראב; שמואל טרויגוט

האדמוני; פומרנץ הצעיר; אברהם ליטמן; בריש מלמד; פסח שפיגלר; שמחה אונגרפלד.

לא קל לתאר את ההרגשה של בני המשפחות בהילקח מהם בעליהם ובניהם, בלי שידעו אם עוד יזכו לראותם. כל ההשתדלויות וההצעות לשלם כופר נפש לא הועילו.

פרק ג׳: יהודי רודקי שוב תחת שלטון האוסטרים

עם שיבת האוסטרים לרודקי החלו החיים ברודקי לחזור אט אט למסלולם הרגיל ורוב הפליטים שהרחיקו נדוד עד מעבר לגבולות גליציה, מתחילים לחזור מגלותם. וכך חוזרות משפחות טייכר, הולנדר, פרן, מונד, טבק, ויזר, הראבים, כל אלה מאמידי העיר. אך המלחמה עודנה בעיצומה וכל פעם מגיעות לרודקי הודעות על בני עיר שנפלו בחזיתות או שנלקחו בשבי האויב.

ואלה אחדים משמות החללים:

לייביש אאל, בנם הצעיר של חיימל ושרה, בעלי חנות הסוכריות ב״גסל״; יהושע בונס, אביו של חביב בונס; ישראל וינשטוק, אביו של גפני; ברל מוסינגר, בן זקונים של שמואל ופריידע מה״גסל״; משה שפילמן, אביו של שפילמן החי בארה״ב; שמואל קוטנפלון, בנם הצעיר של דוד השמש ואסתר ה״טיקערן״; ברוך קמפל, בנו של מאיר הסנדלר, בחור יפה־תואר וחבר ״השחר״.

ברבות הימים נתווספו ברודקי אלמנות ויתומי מלחמה וכן הורים שכולים ואף עגונות שבעליהן נחשבו כנעדרים.

ושוב החלו לגייס לצבא והוועדה הרפואית היתה באה לעיירה ובודקת את המתייצבים בפניה, או שולחת את אלה שהתאוננו על מחלות ופגמים לוועדות־משנה שכיהנו בגרודק יגלונסקי, או בעיר רישא בבית־החולים של חיל־המצב. ברודקי קיימת יחידת משטרה צבאית שמתאכסנת בבית המשטרה האזרחית, בביתו של הנגר קלר ב״גסל״. למשטרה זו גוייסו כמה יהודים בגיל העמידה, המהלכים בעיר מגודלי זקנים עם רובים מכודנים ושומרים על הסדר, מסייעים בחיול המגוייסים ועורכים חיפושים אחרי משתמטים ועריקים.

בין היתר השתייכו ליחידה זו הבעלי־בתים הבאים:

ר׳ ישראל הירש גלנצברג, אביו של מאיר; ר׳ אברהמצ׳י גלנצברג; ר׳ פסח פרייהייטר, אביו של עוזר; ר׳ צדוק גריף מהכפר שפטיצה, שהגיע לדרגת רב־סמל; ר׳ משה גרטנר, אביו של יעקב.

פרק ד׳: מצב האספקה

המלחמה מתמשכת ושוב מורגש מחסור במיצרכי יום יום בסיסיים, במיוחד בלחם, סוכר, מלח, סבון ונפט. רובן המכריע של המשפחות היהודיות נשארו ללא מפרנסיהן הנשים משתדלות למלא את מקום בעליהן בכלכלת הבית, שכן הקיצבות שהן מקבלות מהממשלה אינן מספיקות לפרנסת המשפחה. הונהג קיצוב של מצרכי יום יום. כל משפחה מקבלת כרטיס מזון ולפיהם מחלקים את מנות המיצרכים. הלחם, אותו מחלקים האופים המקומיים, עשוי תערובת קמח שעורה, תפוחי־אדמה ותירס. כדי לקבל את מנות הלחם יש הכרח לעמוד בתור מהבוקר, בדוחק במשך כמה שעות. הכל מקנאים באופים ומבקשים את קירבתם. הם הפכו בן־לילה למיוחסים. גם המלח והנפט הם יקרי המציאות ומבוקשים בעיקר ע״י האוכלוסיה הכפרית. הנשים המצליחות בכל מיני דרכים להשיג כמה קונוסים של מלח־בישול מאת חנה סנדר׳ס (הנל) או כמה ליטרים של נפט מנחמן ״קיקה׳לי״ (הנל) או משמשון אונגרפלד, הן מאושרות ויכולות להמירם אצל נשות האיכרים בקצת קמח, גריסים, דוחן או תירס.

ה״קרונן״ (כתרים) האוסטריים מנייר חדלו להיות מטבע עובר לסוחר וה״קרונן״ מכסף נעלמו כליל מהמחזור. במקום זה מתפתח סחר־חליפין של מוצרי תעשיה תמורת מיצרכי מזון. אין גם להשיג חלקי ביגוד מצמר, מכותנה ומבד ובמקום האריגים האלה מופיעים בשווקים חליפות מארג עשוי נייר. גם נעליים קשה להשיג, ובחנויות נמכרות נעליים על סוליות מעץ המקימות רעש בזמן ההליכה. ידי החייטים והסנדלרים מלאות עבודה בתפירה חוזרת של חליפות, בהטלאת טלאים ובתפירת כובעי מצחה (קסקטים) שניכנסו לאופנה. החייטים כמו עזריאל פילרסדורף, מיני הייזלר וברל גרבר, עסוקים מעל ראשם ותמורת עבודתם מקבלים קמח, חמאה, עופות וביצים. נשים יהודיות וילדים ממלאים סיגריות בטבק, אותו משיגים ממבריחים, ומוכרים לחיילים בזמן צעדתם דרך העיירה לכיוון החזית. מוכרים להם גם י״ש בכוסיות. נוצר גם ענף פרנסה יותר רציני, והוא ענף ההברחות של מיצרכי מזון, כמו בשר, חמאה וביצים מרודקי ללבוב, ומשם הברחת טבק. הברחות אלו מבוצעות על פי רוב ברכבות, כאשר הנשים עוטפות מסביב לגופן נתחי בשר וכמעט כל אשה הנוסעת בכיוון ללבוב נראית ״בהריון״. מובן שמבריחות אלו תלויות במזלן ובסגל הפיקוח המבצע חיפושים מזמן לזמן ומחרים את הסחורה המוברחת.

בגמר החודש מחלק משרד האפרוביזציה בבניין בית־המשפט כרטיסי מזון לחודש הבא והתורים מגיעים עד לכיכר השוק, ושוב מפסידים כמה שעות עד שמגיעים לאשנב. ההורים עומדים לפני החנויות של האופים, כמו פריידה האופה (פרייהייטר), שבעלה נמצא בשירות המשטרה הצבאית בעיר, לפני חנותו של שיעלי האופה (גרייף), לפני ביתה של סימה האופה (הייצר), שבעלה שמאי נמצא בצבא, או לפני ביתה של רבקה קמרמן. עומדים גם תורים לפני החנויות של שמשון אונגרפלד, נחמן הנל ובחצרותיהן של חנה הנל ומלכה טיכר בזמן שמביאים עגלות מלאות קונוסים עם מלח בישול. האיכרים מביאים העירה גרעיני חיטה ושעורה להחלפה בנפט, גפרורים ומלח או בחתיכת סבון או בד ואת הגרעינים טוחנים על הריחיים בכפר הסמוך ויסטוביצה או אצל ר׳ שלמה׳לי הדיין. שם טוחנים גרעיני חיטה למצות. אצל ה״קרופניק״ אפשר

לטחון גריסים במגרסתו. כך נראה מצב האספקה בשלוש השנים הנותרות של שלטון האוסטרים משנת 1915 עד 1918.

בדרך כלל שפר מצבם של אלה מתוך היהודים שנשארו בעיר כמשוחררים מפאת מצב בריאותם הרופף, או בגלל מום כלשהו והיו בידיהם מקצועות כמו חייט, סנדלר, פחח ואפילו זגג. אלה לא ידעו מחסור וקיבלו מיצרכי מזון בשפע תמורת עבודות שעשו עבור האיכרים.

לרודקי מתחילים לחזור הנכים הראשונים, כמו משה אכטל (משה מאיר שמעונ׳ס), שאיבד רגל במלחמה והוא מהלך עם רגל עץ. הוא מקבל קיצבת נכים. וכך נמשכים החיים עד שנת 1918, שבה מתפוררת ממלכת ההבסבורגים ועל חורבותיה קמות מדינות כמו הונגריה, צ׳כיה ופולין.

מ. מוסינגר

רודקי לאחר התפוררות הממלכה האוסטרו־הונגרית

פרק א׳: מבוא

תאריך ה־11 בנובמבר 1918 הביא את בשורת הגאולה לשכנינו הפולנים. סוף סוף נתגשמה תקוות דורות לאחר שיעבוד של 146 שנים — פולין קמה לתחיה. גם האוכלוסיה היהודית בערי גליציה המזרחית שמחה לקראת סיום התוהו ובוהו שנשתרר עם התפוררותה של האימפריה האוסטרו־הונגרית.

במיוחד שמחו יהודי אותן העיירות שנפל בחלקן לחיות תחת שלטון האוקראינים. בין אותן העיירות היתה גם רודקי, שבה תפסו האוקראינים הלאומיים את השלטון והחזיקו בו במשך שבעה חדשים מלאים, עד כניסת הצבאות הפולניים לעיר — בחודש מאי 1919. אך שמחה זאת היתה גם מהולה בפחד מפני הבאות, נוכח בשורות איוב שהיו מגיעות אלינו מעבר לקו החזית האוקראינית־פולנית, שהשתרעה בין עירנו לבין הערים לבוב, גרודק וסונדובה וישניה, בהן שלטו צבאות הלגיונרים וחיילי הגנרל האלר. האוכלוסיה היהודית בערים — כמו רודקי וקומרנו — חיתה באווירת טרור מתמיד, שנגרמה ע״י חוסר המשמעת ביחידות החצי־פרטיזניות של הצבא האוקראיני, ומאידך זועזעה מן השמועות על המתרחש בצד השלטון הפולני. תקוות היהודים לראות בפולין מולדת לכל תושביה, ללא הבדל דת ולאום, ברוח הקונסטיטוציה של ה־3 במאי, נתבדו ובמקומן באו רדיפות, גזירות, שריפות בתי־כנסת ומשפטי עלילה.

מאותם הימים נחרת בזכרוני שיר באידיש, שאותו היו שרים ברודקי והמתאר את הפוגרום שערכו הפולנים, עם היכנסם לעיר לבוב בשנת 1918, לאחר שהתגברו על חבורות אוקראינים שניסו לתפוס את השלטון בעיר.

אלה מילות השיר:

אין לעמבערג, אין דער שענער שטאט,
הערט מענשן וואס דארט האט פאסירט,
אויס יידן געמאכט איין בלוט־באד,
איצט ווייסט מען ווער דארט האט רעגירט.
די הייליגע שול איז פארברענט,
ווי דער בית־המקדש פון ישראל,
ספרים אין גויאישע הענט,
אזוי ווי **בא די רוימער אמאל.**
גערויבט און **געמארדעט** אן רחמנות,
קישיניעוו איז גאר קיין גלייכן,
יעדן טאג נייע קרבנות,
מיט יידיש בלוט פול זיינען די טייכן.

ואלה מילות התרגום:

בלבוב, ביפה בערים,
השמעתם מה עוללו ליהודים,
על מעשי הרצח ומרחץ הדמים
אלינו הגיעו רק הדים,
על בית־כנסת העומד בלהבות,
כמקדש בימים קדמונים,
ספרי תורה בידיים זרות,
חוללו ונשרפו בעשרות.
שוד בבתים וברחובות,
עם קישיניב אין להשוות,
אונס ורצח נערות,
דם אחים מלאו נהרות.

לשיר זה חוברה מנגינה ע״י מלחין אלמוני ובשנות 1919 ו־1920 הושר השיר ע״י בני־נוער יהודיים ואני שמעתיו בזמן אפיית מצות מפי בתה הצעירה של משפחת מילר, החיה כיום בארגנטינה.

פרק ב׳: התארגנות השלטון האוקראיני בעיר

מיד לאחר התאריך 11 לנובמבר 1918 נערכות בערים רודקי וקומרנו הפגנות־רחוב אוקראיניות בהשתתפותם של האיכרים האוקראיניים מכל כפרי הסביבה, בהן נשמעות סיסמאות לאומיות, הקוראות למסירת כל גליציה למען יצירת קהיליה חופשית של אוקראינה, ובידי המפגינים נישאים דגלים אוקראינים בצבעים תכלת־צהוב. ברודקי מתארגנת מיליציה אוקראינית, וכן מתארגנים מוסדות האדמיניסטרציה האוקראינית.

באותו חורף של שנת 1918 ובאביב שנת 1919 שרויים יהודי רודקי במצוקה ובפחד מתמיד מפני המחר הבלתי־נודע. במרחק של קילומטרים ספורים נערכים קרבות כבדים בין יחידותיו הפרטיזניות־למחצה של הצבא האוקראיני החדש לבין הכוחות המזויינים הסדירים והבלתי־סדירים של הפולנים, המורכבים מגדודי הלגיונים, ה״סטשלצים״ וחברי האגודה לספורט ״סוקול״, שהגיעו לחזית כמתנדבים מכל שטחי גליציה ופולין. יחידות אלו מאומנות ומצויידות בנשק ומתמודדות בהצלחה ביחידות החצי־פרטיזניות של מה שנקרא אז ״צבא אוקראיני״. גם העזרה שמקבלות יחידות אוקראיניות אלו מצד ״האוקראינים הגדולים״ מקיוב, בדמות יחידות ארטילריה, אין בה כדי להכריע את הכף לטובת בני עמם. נוסף לזה מנהלים הפולנים מלחמת גרילה בעורף האויב והמצב של היחידות האוקראיניות מחמיר מיום ליום. במיוחד מתגבר הלחץ של הכוחות הפולניים מהצד הצפון־מערבי של מחוז רודקי, שם מנהלים קרבות ארטילריה והדי הירי נשמעים בעיר, במיוחד לפנות בוקר.

אך לפי שעה ממשיך השלטון הצבאי האוקראיני באירגון הממשל האזרחי בעיר. בראש השלטון המקומי הועמד הכומר היווני־קתולי מכפר נובושולקי — בשם קובלסקי. בד בבד עם הפעלתם של משרדי השלטון האזרחי נעלמים השלטים האוסטריים בשפות גרמנית ופולנית מעל החנויות, והנשר — בעל שני הראשים — מעל המשרדים הממשלתיים ומעל חנויות הטבק ומחסני המונופולין בעיר, ואת מקומם תופסים **שלטים בשפה האוקראינית בצבעים תכלת-צהוב ומעל המשרדים וחנויות הטבק מופיע בפעם הראשונה הסמל הלאומי האוקראיני, דמוי שלוש-קלשון מצויר בצבע צהוב על רקע כחול.**

בציור השלטים והסמלים עסוקים שני האחים שור, ר׳ אייזיק ור׳ מוטי ז״ל. שניהם ידועים בעיר כאמנים לשילוט וידיהם מלאות עבודה. גם ר׳ ישראל זיגל הזגג אינו מתבטל ועוסק יומם ולילה בהכנת מסגרות לתמונותיהם של ראשי השלטון ומנהיגי המדינה האוקראינית הלאומית.

באותה תקופה יוזמים אי־אלה עסקנים יהודיים, עקב פעולת ההחרמה החשאית והגלויה המתנהלת בכפרים נגד הסחר היהודי והמחסור במיצרכים ובמוצרי תעשיה, וכן **אי-אספקתם או העלמתם על ידי בעלי החנויות הפרטיות, — הקמת רשת צרכניות יהודיות, במקביל לצרכניות הפולניות כגון: סקלאדניצה קולק רולניטשיך או ה״סל-**

סויוז" האוקראיני. המטרה היא אספקת מיצרכי מזון ותעשיה במחירים נוחים ליהודי העיר, המנותקים מכפרי הסביבה וממרכז האספקה של מוצרי תעשיה, הנמצא בעיר לבוב שבידי הפולנים. הבולט בין יוזמי תנועת הקואופרציה היהודית בעיר היה ר' פסח שפיגלר, שזה עתה חזר מהשבי הרוסי, בנו המשכיל של ברוך השוחט. הוא התמסר בכל לבו לרעיון זה והיה גם מנהל את פנקסי הצרכניה בעיר. אני זוכר את השלט הגדול הדו-לשוני, באוקראינית ובאידיש, שהיה תלוי מעל החנות של הצרכניה, מעשה ידיו של ר' מוטי שור הי"ד.

באותו זמן נכנסים לשימוש שטרות הכסף הראשונים שהוצאו ע"י הבנק האוקראיני והנושאים את השם קארבובאנצי. שטרות אלה היו בעלי מידות ענקיות והיו אמורים להחליף את השטרות האוסטריים, הקרונן, שהיו עד אז במחזור. אך רוב מחזיקי הקרונן לא נטו להיפרד מהם, בגלל ציפייתם לזמנים טובים יותר בעתיד. עם אספנים אלה שלא מרצון, שצברו מאות שטרות אוסטריים בני מאה קרונן וגם אלפים רובלים צאריים בשטרות נייר, נימנה גם סוחר הבהמות הידוע בעיר, ר' איסר ליב טל, שהיה רגיל להראות לבאי ביתו ארגז כביסה מלא שטרות כאלה, שנותרו אצלו כמזכרת מזמנים טובים בעבר.

המצב הפוליטי והכלכלי הלך ורע מיום ליום והכול היה נראה כמעין מצב מעבר ובליבות התושבים היהודיים מתעוררים ספקות ותחושת אי־ודאות לגבי המחר. ליהודים קשה ההסתגלות לתנאים החדשים. מיום ליום הולכים ורבים מקרי שוד ורצח של יהודים בכפרים הסמוכים, ורבים מהם נמלטים על נפשם ובאים העירה לחפש מקלט.

גם בתוך העיר מורגש אי־שקט, אולם כאן עומד על משמר החוק והסדר הכומר היווני־קתולי אונישקביץ', העושה את כל המאמצים ונוקט את כל הצעדים הדרושים למניעת התפרעויות נגד יהודים מצד ההמון הכפרי המוסת, הצמא לדם יהודי ומעל הכל לגזילת הרכוש היהודי. כאמור, מתנהלת בכפרים תעמולה נגד הסחר היהודי ודבר זה מאלץ יהודים רבים לנטוש את כפריהם, שם נולדו הם ואבותיהם ושם חיו והתפרנסו, מי כחקלאי ומי כחנוני או כשכיר אצל בעל האחוזות בסביבה. הם באים העירה כדי לחיות ואף לסבול יחד עם אחיהם בעיר ולעמוד בכל הגזירות הניתכות על ראשיהם יום־יום. באחד מימי החורף של שנת תרע"ט מתקבלת בעיר ידיעה על רצח יהודי כפרי בשם "אלטער פון די וועגע" (כפר קטן בדרך לעיר סמבור). הרצח בוצע ע"י חיילים אוקראיניים בתירוץ "שלא נענה לקריאתם לעצור" והם חשבוהו למרגל.

בעיר שוררת אווירת דיכאון וקיים איסור יציאה מהבתים בשעות הערב והלילה. יהודים יושבים בערבים כלואים בתוך בתיהם, מאחורי דלתות וחלונות מוגפים, לאורם המעומעם של נרות או פנסי נפט. המסחר משותק לגמרי, קיימת סכנה לסחור בכפרים ואפילו לצאת מתחום העיר ובערבים נשמעות יריות רובים, שאיש אינו יודע את משמעותן ומקומן.

הרב ר' איטשה'לי אייכנשטיין מתגורר באותה תקופה ברחוב סמבורסקה, או רחוב הסימטה (הגֶסל), בביתו של אלכסנדר כאבאלובסקי, אחד התושבים הוותיקים של העיר, פולני נוצרי, איש ישר והגון, המקיים יחסי שכנות תקינים עם שכניו היהודיים. בביתו של הרב מתקיימות תפילות מנחה ומעריב, הן בימי חול והן בשבתות, בגלל האיסור לנוע בעיר. באים לתפילה כמניין יהודים, הגרים בסביבה, ביניהם המלמד ר' מיכאלי האדמון ("שמחה רבה"), ושם גם נערך שולחן ה"שלוש סעודות". באים גם שני חסידיו

המושבעים של הרב, והם ר' משה דאם ור' משה בר הורשובסקי, הגרים בשני הבתים השכנים וגם אבי הי"ד, אליו הייתי מתלווה ועוד חסיד אחד, ר' יעקל "פודוליצר", שנמלט מכפרו ואחרי כשנה הפך לבעל־הבית של אותו בניין.

נוסף על הדאגות והקשיים היום־יומיים, מגיעות ידיעות על פרעות דמים הנערכות נגד יהודי אוקראינה הגדולה ע"י כנופיות הגנרל פטליורה והאטאמאן מאכנו, בערים קיוב, ז'יטומיר, ויניצה, מיקולאיוב ובשאר הערים והעיירות באוקראינה, שבהן גרים יהודים בריכוזים גדולים. מגיעות שמועות על רבבות ואולי מאות אלפי קרבנות, שנשחטו ונטבחו ועונו בכל מיני מיתות משונות ע"י ההיידאמאקים הפראים. גם מהשטחים הנמצאים כבר תחת שלטון הפולנים נמלטים יהודים, בעקבות כל מיני **עלילות-שקר שטפלו עליהם האנטישמים הפולניים. אחת העלילות, — שלפיה שפכו יהודים רותחין על ראשי הלגיונרים הנכנסים לעיר לבוב, לאחר נסיגת האוקראינים ממנה, — גורמת לפרעות הדמים בעיר לבוב, בה מבצעים מעשי שוד ורצח, מעלים באש בתי-כנסת ויורים בבחור יהודי עם ספר-תורה בידו, שאותו רץ להציל מהדליקה. על פרעות אלה מדובר בשיר, שבית אחד ממנו הוכלל במבואו של מאמר זה.**

המקום היחידי ברודקי, שבו אפשר לשמוע חדשות על מה שמתרחש בעיר ובסביבה וכן בארץ ומחוצה לה, הם בתי־התפילה. אליהם באים יהודי העיר לשפוך את מר לבם לפני הבורא ולהיפגש עם יהודים אחרים, קרובים ורחוקים וכן עם עוברי־אורח ופליטים. בערבים נמנעים מלבקר בבתי־התפילה בגלל שעות העוצר המתחילות משעה שמונה בערב והנמשכות עד אור היום.

ובין כה וכה מגיע יום ראש חודש אדר: בית־המדרש של הרב מלא יהודים שבאו להתפלל ולומר הלל בציבור. על קיר המזרח תלויה כעין כרזה ענקית, עשויה בדפוס יד ובצבעים מרהיבי עין עם ציורים מעשה ידי אמן. זהו ה"משנכנס" המסורתי, אותו הכין כמדי שנה בשנה הבחור המחונן פנחס שנץ, בנו של ר' מלך שנץ, מנכבדי העיר, סוחר הבדים ובעל מפעל בדים בעיר ביילסקו בשנות העשרים והשלושים. "משנכנס" זה בא להזכיר ליהודים מלאי הדאגות, ההטרדות והפחדים, את המצווה המסורתית — "משנכנס אדר מרבין בשמחה". לכן על יהודים להתאושש מהדכאון והדאגות, וחלילה להם לאבד את ה"בטחון" והשם יתברך יעזור. כך ולא אחרת האמינו יהודים במלוא תמימותם באותם הזמנים, מכיוון שכך אמרו גם "יהודים טובים" ועל כך קיים גם רמז ברור ב"משנכנס" של השנה, בו צויינה השנה, כשנת "עת קץ יבוא" לפ"ק, שזה בגימטריה 679 ובכן תרע"ט, שנת 1919 אצל הגויים.

בבתים היהודיים בעיר מתכוננים לקבל את בואו של פורים שנת תרע"ט. ליהודים ניתנה רשות מטעם שלטונות הצבא האוקראיני ללכת בערב לבתי־התפילה לקריאת המגילה. בית-המדרש ועזרת הנשים של הרב מלאים מפה לפה גברים, נשים וטף, שניצלו את ההזדמנות לצאת מהבתים ובאו בהמוניהם להאזין לקריאת מגילת אסתר, כמדי שנה בשנה. בבית־המדרש שורר מצב־רוח מרומם, המרא דאתרא, ר' איטשה'לי אייכנשטיין, בכבודו ובעצמו קורא את המגילה בקולו הערב וכמיטב ההיגוי וההדגשה שלו. יהודי העיר מתמוגגים ממש מקריאתו מלאת הטעם והמתיקות. בין המתפללים נראה גם החייל היהודי היחיד, המשרת כמתנדב בצבא האוקראיני, זהו מנדלי שמוקלר, בחור כבן 18, יפה־תואר, קצת הרפתקן, שעבר את קו החזית ליד סונדובה וישניה, עיר מגוריו, ובא הנה להתנדב לשירות בצבא האוקראיני.

פרק ג׳: התקפה אווירית על יהודי רודקי

הפוגה זאת נמשכת ״מאסתר תענית לפורים״, כפי שאומר הפתגם, ומיד ביום ה׳ באותו שבוע, בשעה שלוש אחה״צ, באחד מימי אדר היפים ושטופי השמש האביבית, מבוצעת ההתקפה האווירית הראשונה על האוכלוסיה היהודית בעיר, ע״י הרפתקן פולני, הטס נמוך מעל גגות הבתים היהודיים ומרוקן עליהם את מלאי הפצצות שלו. לראשונה נראה בשמי רודקי יצור ממין זה ובהתחלה באים אנשים בריצה מהבתים ועומדים בקבוצות ומסתכלים מלאי התפעלות בלהטוטיו של האווירון, עד לרגע בו נשמע רעם הפיצוץ ועל המדרכה בסימטה, לפני הבתים של חיים הסנדלר, משפחות יוזפסברג ומשפחת יהודה טייכר נופלים הקרבנות הראשונים. מתבוססים בדמם: ר׳ חיים הסנדלר (דרוקר) עם בנו בן השתים־עשרה דוד, שתי ילדותיו של אהרן יוזפסברג, ואביש, בנו בן התשע של ר׳ יהודה טייכר, שנשאר מונח על הגשרון שלפני הכניסה לבית. כולם מתו במקום, מאחר והרסיסים היו מכדורי דום־דום. היתה זאת התקפה זדונית ללא תקדים, מכוונת נגד אוכלוסיה אזרחית שקטה, במקום לכוונה נגד אובייקטים צבאיים ונגד הצבא האוקראיני שהוא אשר כבש את החלקים של המולדת הפולנית.

למודי הנסיון המר מההתקפה האווירית, קורה לא פעם שפתאום נדמה למישהו ששמע זמזום ומיד מזעיק את בני המשפחה ואלה את שכניהם וכל דיירי השכונה מתחילים לרוץ, מי הביתה, מי לאיזה מרתף או סתם מחסה מתחת גג, במיוחד מחפשים מרתפים בבתי אבן אשר מספרם הוא כמעט אפסי. מקרים כאלה קורים כמה פעמים ביום וכל פעם בשכונה אחרת. בשכונתנו רצים הכל לחפש מחסה במרתפה של משפחת כאבאלובסקי, מאחר ומרתף זה נמצא בבית בנוי לבנים, שקירותיו ותקרותיו מאסיביים וגם בעל המרתף מגלה מידה רבה של הכנסת אורחים ותמיד יוצא הראשון מהמחסה לבדוק אם חלפה הסכנה. בעיר אין הגנה אנטי־אווירית ואין גם מכשירי התראה, ובזמן אזעקה רצים אנשים לכל הכיוונים תוך צעקות, בכי ילדים ובהלה נוראה. שלטונות הצבא האוקראיני מגלים אוזלת־יד מוחלטת וכשמופיע אווירון, קורה שחייל אוקראיני עומד מתחת גגון של איזה בית ויורה כלפי מעלה, ועם השלכת הפצצה הראשונה הוא נמלט על נפשו. הפולנים בעיר שמחים לאידם של היהודים, כמעט כולם גרים מחוץ למרכז העיר ושם האווירון אינו מתקיף ולפעמים הם רואים את הטייס מנופף בידו לשלום והם גאים על ״גבורת הנשרים״ שלהם ומקבלים בשמחה את בואם של האווירונים ומכנים אותם בשם ״סנוניות החירות שלנו״.

פרק ד׳: אווירון פולני מנסה לפגוע בבניין בית־הכנסת בזמן התפילה

אחרון של פסח תרע״ט, יהודי העיר נאספו כמנהגם בארבעת בתי־התפילה שלהם, החזן חוזר על השמונה־עשרה של מוסף, הכוהנים מתכוננים לעלות על הדוכן והנה נשמעים קולות נפץ חזקים. המתפללים נופלים על הרצפה או מסתתרים מתחת

לספסלים. זה נמשך כמה דקות ולאחר מכן שוב משתררת דומיה ואנשים מתחילים לאט לאט לצאת החוצה והנה מתברר שהאווירון אמנם חג מעל גגות בתי־התפילה. היה זה יום שטוף שמש והפצצות במקום שתיפולנה על אחד הגגות, נפלו במרכז העיר, לא הרחק מהמקום שבו עמדה קבוצת פולנים, אנטישמים מובהקים, שבאו לראות איך "הציפור" שלהם מחסלת את ה"יהודונים" בזמן תפילתם. כל הקבוצה שמנתה כמה גברים ואשה אחת, נקטלה ע"י הרסיסים שפגעו בהם.

התברר שהיתה להם ידיעה מוקדמת על ביקור זה של האווירון, שטייסו היה מבני העיר והכיר את העיר על כל סימטאותיה, בתיה ותושביה.

משחק הדמים שלו לא הצליח הפעם ומבקשי דמי יהודים שילמו בדמם הם.

פרק ה': אורות מאופל ביחסים בין פולנים ויהודים

לשבחם של בני פולין, אוהבי מולדתם ולוחמי חירותה, ייאמר שלא כולם נדבקו בחידק האנטישמי, גם אם לא גילו חיבה מיוחדת ליהודים. בין חיילי הלגיונים בלבוב היו בני עיר, בעלי דרגות רמות וזהותם היתה ידועה לכולנו. בין אלה היו גם שני בניו של כאבאלובסקי, ליאון וסטפן. חג הפסח עבר איכשהו ללא קורבנות ושוב השתרר פחד מפני נסיגת האוקראינים, שלפי השמועות נחלו מפלות בכל החזיתות.

פוחדים מפני כניסת הכוחות הפולניים, לאור מה שקרה בעיר לבוב. וכאן מופיע המלאך הגואל של יהודי רודקי — בדמותו של הכומר הקנוניק ווֹיְטַאש. כומר זה היה אהוב על כל תושבי העיר, במיוחד ע"י היהודים, בגלל השקפותיו הליברליות ואהבת הבריות שהיתה אופיינית לו ביחסיו עם אנשים, ללא הבדל דת. עוד זכרו לו יהודי העיר את הוראתו למשרתיו, בימי הרעב הגדול בזמן הכיבוש הרוסי בשנת 1915, להרשות גם ליהודים לאסוף תפוחי־אדמה וכרוב מתוך שדות הפרובוסטבו. בכך הציל הרבה נפשות מחרפת רעב.

גם כעת, עם התפשטות השמועות על כניסתם הקרובה של הכוחות הפולניים המזויינים והפחד השורר ברחוב היהודי בהקשר זה, בא לראשי הקהילה וביקש להרגיע את בני קהילתם והבטיח להם שלא יאונה כל רע לאף יהודי. רק בקשה אחת בפיו — שבבוא היום על כולם לצאת לרחובות לקבל את פניהם של החיילים.

פרק ו': כניסת הפולנים לרודקי בשנת 1919

היה זה בחודש מאי, כשיהודי רודקי לא מצאו עוד עם קומם בבוקר משנתם אף איש צבא אוקראיני בעיר. כולם נסוגו בחשכת הלילה לכיוון העיר סמבור והתושבים הפולניים התכוננו לקבלת היחידות הפולניות הראשונות שעמדו להגיע מכיוון גרודק

וסונדובה וישניה. בחוץ היה קריר והשמיים היו מעוננים והמוני פולנים הגיעו מהסביבות ויצאו לכיוון הרחוב לבובסקה, משם עמדו להגיע הסיירים הראשונים. גם נציגי הקהילה היהודית הצטרפו למשלחת העיר, שבראשה הלך הכומר וויטאש וקיבלו את הנכנסים בלחם ומלח. הכומר הציג בפני הקצינים את אנשי המשלחת ובתוכם את הנציגים היהודיים, והוסיף, שאלה מייצגים אוכלוסיה נאמנה לפולין המתחדשת ויש לראותם כאזרחים שווי זכויות וחובות כאחד.

כאן כדאי שוב להזכיר את יחסה של משפחת כאבאלובסקי אל שכניה היהודיים באותו יום שכולם חרדו מפניו. בבוקר השכם נכנס אלינו אלכסנדר כאבאלובסקי, ראש המשפחה מרובת הבנים והבנות (ארבע בנות ושלושה בנים) והזמין את כל משפחתנו לבוא לביתם ולשהות שם עד שבעיר יסתדר הכול וישרור שקט לאחר כניסת הצבא הפולני. נהנינו מהכנסת אורחים זו ובהזדמנות זו הציגו אותנו בפני שני בניו שהיו לבושים מדים של קציני הלגיונים. וכך עברה בשלום כניסת הפולנים לרודקי, הודות לכמה מחסידי אומות העולם שהיו בין האינטליגנציה הפולנית בעיר.

פרק ז׳: יהודי רודקי בפולין הקמה לתחיה 1924-1919

הפולנים הוכיחו את עצמם כשליטים בעלי תושיה, הן בתחום האדמיניסטרטיבי והן בתחום הפוליטי־כלכלי. מיד עם היכנסם מתארגנות כל הרשויות הממשלתיות והעירוניות בעיר. פקידים יעילים ובעלי נסיון אינם חסרים בין האוכלוסיה הפולנית בעיר, אלה הם פקידי הממלכה האוסטרו־הונגרית לשעבר, ואם מתקבל איזשהו פקיד אוקראיני, הרי הוא מתנער מכל שייכות לחוגים האוקראיניים ומוכיח באותות ומופתים שהוא בעצם רותני, כלומר רק בן דת יוונית־קתולית ואינו רואה את עצמו כאוקראיני. מכאן השתרשה ההבחנה המלאכותית בגליציה המזרחית, או פולין הקטנה המזרחית, כפי שנקראה עכשיו רשמית, בין אוקראינים לבין ״רותנים״.

אך יהודי נשאר יהודי, ולא יועילו חינוכו הפולני, שפת דיבורו הפולנית בחיי יום־יום, וגם השקפותיו הפטריוטיות. אותו אינם מקבלים לשום משרה ציבורית, בין אם זו משרה ממשלתית או עירונית. אין בכל העיר המאוכלסת 40% יהודים — אף שרת יהודי בבית־ספר ואף מנקה רחובות יהודי, והרי מועמדים יהודיים בעלי כישורים מתאימים למשרות אלו אינם חסרים בין הדלפונים המרובים בעיר. שום יהודי אינו מתקבל למשרת שומר רכבת או כרטיסן, ואפילו לא כפועל מסילה.

לשוא מכתת הדלפון ״ברודר מאשיס״ את רגליו כל יום כדי להסתכל בקינאה במדיהם הכחולים וכפתוריהם המבריקים של עובדי הרכבת ולראותם בזמן מילוי תפקידיהם: תפקידים אלה אינם בהישג־יד עבורו. גם יהודים אחרים, בעלי השכלה וכישורים מתאימים, אינם מעזים לחלום על קבלת משרה ממשלתית או עירונית כלשהי, וכל זאת בגלל יהדותם.

השיכור פס, בעל השפם הבלונדי, תופס שתי משרות, אחת כשרת בבית־ספר לנערות והשניה כמדליק ומכבה את שני פנסי הרחוב העירוניים, העומדים בכיכר המרכזית של

העיר, אחד מול בניין הקאסה זאליטשקובה והשני מול חנותו של גורסקי, בפינת הכיכר. בקירבתו עומדים שני רוכלים יהודיים במשך היום ומוכרים את סחורתם, המורכבת מכמה סלים של דובדבנים, שזיפים, תפוחי־עץ ואגסים (תלוי בעונת השנה), העומדים על שני ספסלים בעוד בעליהם יושבים על שני ארגזים.

הסוחרים הללו הם בריש אהרנ׳ס ור׳ אלטר ״חנה באשיס״. נקל לנחש לפי ערכה של כל הסחורה מה הרווח היומי מישיבה זו במשך לפחות 10 שעות כל יום; בקושי מרוויחים כמה גרושים המספיקים להם ללחם ולתפוחי־אדמה עבור בני ביתם.

פרק ח׳: התבצרות השלטון הפולני במדינה

השלטונות הפולניים החלו לארגן את כל זרועות הממשל בתנופה ובמרץ, מיד עם שחרור השטחים מידי האוקראינים. ושוב החלו להחליף את השלטים בעיר מאוקראיניים לפולניים ונעלמו הצבעים תכלת־צהוב ובמקומם הופיעו הצבעים לבן־אדום. נעלמו הסמלים והדגלים האוקראיניים ובמקומם בא הנשר הפולני עם הכתר.

כל המשרדים פועלים כסדרם וגם החיים הקהילתיים ברחוב היהודי מתחילים להתארגן והשלטונות מכריזים לראשונה על בחירות למועצת הקהילה היהודית. לראשונה משתתפת רשימה ציונית בבחירות למועצה זו ונבחרים פרנסי קהילה מטעם הרשימה הזאת.

לראש הקהילה נבחר ר׳ אברהמצ׳י ריכטר, מייסד סניף אגודת ישראל בעיר.

פרק ט׳: התנכלות השלטונות לפרנסת הרוכלים ובעלי הדוכנים

נגד דלפונים אלה מכוונים כל חיציו של המנגנון הממשלתי, והמלחמה נגד בעלי הדוכנים היהודיים לובשת צורה של ״מלחמת מצווה״ ומנוהלת במלוא המרץ ע״י אישי ציבור ידועים, מבשרי מדיניות הפליה, קיפוח ונישול, תחת הסיסמה: ״משלנו למשלנו להשגת משלנו״ (Swoj do swego po swoje!). יש לזכור, שבעיר אינם קיימים מפעלי תעשיה כלשהם ואותם יהודים שהיו רוצים להרוויח את לחמם בעבודת כפיים, מנועים לעשות זאת בגלל חוסר מקומות עבודה במקום וגם בגלל אי־קבלת יהודים לעבודות ולשירותים במנגנון הממשלתי והעירוני. היתה זאת תקופת ה־Rozwoj הידועה לשימצה.

פרק י׳: הפליות יהודים ברשת החינוך הממשלתית

לא שונה המצב ברשת החינוך. אין מקבלים מורים יהודיים לבתי־ספר ממלכתיים, על אף המחסור בכוחות פדגוגיים מעולים ועל אף שבעיר מסתובבים צעירים יהודיים שסיימו בתי־ספר גבוהים ואינם משיגים תעסוקה כלשהי. מאידך מתקבלים למשרות מורים בבתי־ספר עממיים־אוקראינים, שבקושי גמרו סמינריון תלת־שנתי למורים. למרות כל ההפליות, התלמידים היהודיים בבתי־הספר הממלכתיים הם המצטיינים ומשמשים דוגמה לכל יתר התלמידים.

ברודקי מרחיבים את רשת החינוך ע״י תוספת כיתות לבתי־הספר, עד כיתה ז׳ בבית־הספר לנערים ועד כיתה ח׳ בבית־הספר לנערות. רוב המורים הם חיילים משוחררים מהלגיונים ויש ביניהם מחנכים מצויינים, ביניהם המורים גריגוש ורגנקיביץ. זה האחרון ממשיך ללבוש את מדיו של קצין הלגיונים והוא צעיר גבוה ויפה־תואר ואהוב על כל התלמידים. היחס של רוב המורים לתלמידיהם היהודיים, שמספרם הולך וקטן בכיתות הגבוהות, תקין, מלבד מורה אכול שנאה אנטישמית והוא טארנאווסקי, שתופס אחר־כך משרת מנהל בית־הספר לנערים בעיר קומרנו. ברודקי מתקבל מנהל חדש לבית־ספר לנערים בשם חומין, פדגוג בחסד עליון, פטריוט פולני, המתייחס בחיבה ואהדה לאלה מתלמידיו היהודיים שהצטיינו בלימודים ובפרט בלימוד ההיסטוריה של העם הפולני, שפתו וספרותו. הוא היה דואג להמשך לימודיהם לאחר סיום בית־הספר ומבטיח להשיג מילגות מגופים ציבוריים. אגב, הוא היה חברו לספסל הלימודים של פרופ׳ ד״ר משה שור, הרב של בית־הכנסת הגדול בוורשה ופרופסור באוניברסיטה. אשר לחברינו לספסל הלימודים מהנוער הפולני, רובם היו אנטישמים, בעלי דעות קדומות לגבי יהודים, אך היו ביניהם גם נערים שהשנאה לזולת היתה מהם והלאה והצטיינו כחברים טובים ומוכנים לעזור.

פרק י״א: רמת ההשכלה של בני ״עמך״ ברודקי בשנים 1918-1924

בו בזמן שבין השכבות הרחבות של האוכלוסיה הפולנית והאוקראינית, בפרט בין האיכרים, שררה האנאלפבתיות המסורתית, לא היתה התופעה הזאת בנמצא באוכלוסיה היהודית, הן העירונית והן הכפרית. יהודי העיר והסביבה, גברים ונשים, זקנים וצעירים, ידעו כולם לקרוא אה התפילות וכמעט כולם ידעו לכתוב באידיש ו...ום את שמם בלטינית או לפחות באידיש.

לאחר שהאוסטרים הנהיגו השכלת חובה של ארבע כיתות בית־ספר עממי לכל הפחות, ראו בכך החוגים החרדים של האוכלוסיה היהודית גזירת המלכות והשתדלו בכל מיני אמצעים לעוקפה. הנימוק היה שלימוד ב״שקאלעס״ נחשב לביטול תורה וכדבר שעלול חו״ח להוליך עד לכפירה ולשמד. על כן למדו ילדי החרדים לימודי חול אצל מורים פרטיים ועמדו בבחינות מכל הכיתות, כולל כיתות הגימנסיה, באותם מקרים

שהתלמידים התכוונו ללמוד בבתי־מדרש לרבנים בווינה או בברסלאו או שהתכוננו לשמש בקודש כרבני הערים בקהילות הקטנות.

כך עמד בבחינת בגרות העילוי של רודקי, ר׳ מרדכי ליפא תאומים, שהוסמך לרבנות עוד בגיל בר־מצווה ולאחר רכישת תעודת־בגרות אושר ע״י השלטונות לשמש כרב באחת הקהילות של פולין. עוד סיבה שבגללה השתמטו ילדי החרדים מהלימודים בבתי־הספר הממלכתיים — היה ההכרח לשבת בכיתה ללא כיסוי ראש, במקום שצלב היה תלוי על הקיר והחובה לקום פעמיים ביום בזמן אמירת ״פאטר נוסטר״ (אבינו שבשמים) ע״י התלמידים הנוצריים.

גם לילדים מבתים לא חרדים היתה זאת חוויה קשה בימים הראשונים עד שהתרגלו למצב החדש. הפתרון של ישיבה בכיפות על הראש לא הצליח בגלל תגובתם הבלתי אוהדת של שאר התלמידים. לכן לא תאם מספר התלמידים היהודיים בבתי־הספר הממלכתיים בעיר את מספר האוכלוסיה והגיע בערך ל־40% בכיתות עד ד׳, ל־20% מכיתות ה׳ עד ו׳ ול־10% בכיתה ז׳. טוב מזה היה המצב בבית־הספר לבנות, שם היה אחוז הנערות היהודיות יותר גבוה וכתוצאה מכך עלו הנערות היהודיות ברמת השכלתן הממוצעת על הנערים היהודיים. כזה היה המצב בשנים הראשונות לתקומת פולין המחודשת. בשנת 1920 נוסדה כיתה ה׳ בבית־הספר העממי ומספר התלמידים היהודיים בה הגיע לשלושה. מצב זה נמשך גם בכיתה ו׳, ואילו בכיתה ז׳ ירד המספר לאחד. רוב התלמידים היהודיים פרשו מבית־הספר, לאחר שסיימו ארבע כיתותיו, שבהן הספיקו ללמוד לקרוא, לכתוב ולדבר בשלוש השפות שאותן לימדו שם והן: פולנית מכיתה א׳, אוקראינית או רותנית מכיתה ב׳ וגרמנית מכיתה ג׳. ילדים אלה המשיכו את לימודי הקודש ב״חדרים״ עד גיל הבר־מצוה ומיעוטם המשיכו את לימודי החול אצל מורים פרטיים, כמו המורה רוחמה יוזפסברג. גם לאחר גיל הבר־מצוה יש שהמשיכו ללמוד בבתי־המדרש וב״קלויז״ ושמעו שיעורים בתלמוד ובתוספות מפי יהודים למדנים שעשו את מלאכתם לשמה, ויש שעברו לישיבות כדי להכשיר את עצמם לשמש כרבנים, דיינים ושוחטים. על אלה האחרונים נימנים הבחורים הבאים:

קופיל, בנו של הרב המשיך ללמוד מפי אביו; הבנים של ר׳ ליבר מונד, רבה של העיר מיקולאיוב; בניו ונכדיו של ר׳ אברהם שפיגלר ובנו של בעל הדפוס בעיר, מרדכי ליפא תאומים, שהיה ידוע כעילוי ובהיותו בן שלושה־עשרה הוציא כתב־עת בשם ״יגדיל תורה״ מוקדש לענייני תורה ומצוות. אחדים מהבחורים האלה אמנם הגיעו לכיסא הרבנות והצליחו בתפקידיהם. אי־אלה נערים המשיכו, כאמור, ללמוד בכיתות הגבוהות של בית־הספר העממי ובו בזמן למדו גם אצל מלמדי גמרא בעיר, כמו ר׳ יעקב אורי או ר׳ יוסף שפיגלר (שוסטק), או שלמדו ביחד עם בחורים ב״קלויז״ או בבית־מדרשו של הרב עד גיל חמש־עשרה ואחר־כך עברו לעיר סמבור או לבוב להמשך לימודיהם בבתי־הספר התיכוניים.

אך רובם המכריע של בני־הנוער היהודי בעיר נרתמו, בהגיעם לגיל ארבע־עשרה, חמש־עשרה, לעול הפרנסה של הוריהם, הן במסחר והן במלאכה, או שעבדו כשוליות או שליחים בבתי־מלאכה ובחנויות של אחרים. גם הצעירות עזרו להוריהן בפרנסתם או שלמדו את מקצוע התופרת. אותן נערות שסיימו את שבע הכיתות של בית־הספר, עבדו כפקידות או כתבניות באחד ממשרדי עורכי־הדין בעיר.

כאמור, היו גם צעירים וצעירות שהמשיכו את לימודי התיכון או סתם לימודים

כלליים אצל המורה יוזפסברג ואחר־כך למדו גם הנהלת פנקסים אצל המורה האוקראיני הולינסקי, שפתח קורסים לפינקסנות, שהיו מאוד פופולריים ומיטב הנוער "הבעל־ביתי" למד בהם, מאחר שהדבר היה גם באופנה באותם הימים.

אחדים ממסיימי הגימנסיות בסמבור ובלבוב התקבלו לאוניברסיטאות, בעיקר לפקולטות הפילוסופיה והמשפטים ולאחר ארבע שנים קיבלו תוארים של מגיסטרים, אך לא הצליחו להתקבל כמורים בבתי־ספר תיכוניים ממשלתיים והסתובבו תקופה מסויימת ללא תעסוקה, ואלה שגמרו משפטים לא התקבלו להתמחות בבתי־המשפט ואצל נוטריונים. ליצני הדור רגילים לומר עליהם שהם בעלי "Titel ohne Mittel", כלומר בעלי תואר וללא אמצעים.

אך לא בפני כולם סלולה הדרך להשכלה גבוהה ואפילו להשכלה תיכונית. רובם של אלה המצליחים לסיים בתי-ספר תיכוניים וגבוהים הם בני הורים אמידים ובעלי יכולת, וגם דרכם של אלה אינה קלה, מאחר שברודקי אין בית-ספר תיכון כלשהו והתלמידים הלומדים בסמבור חייבים לקום יום יום, מלבד בימי א׳ בשבוע, בשעה חמש בבוקר כדי להיות בשעה שש בתחנת-הרכבת המרוחקת כקילומטר וחצי מהעיר והדרך אליה נמשכת כ-20 דקות ברגל. כל יום מגיעה מסמבור רכבת מיוחדת לתלמידי בתי-הספר ומחזירה אותם בארבע אחרי הצהרים.

בגלל המצב הזה עוזבות כמה משפחות אמידות את רודקי, כדי להבטיח לילדיהן תנאים נורמליים לרכישת השכלה. מסיבה זו עוזב את העיר ראש קהילתה במשך שנים רבות, ר׳ יושי טייכר ז"ל עם כל משפחתו, אשתו, ארבעת בניו: הרמן, מוני, בוזי ולולק ובתם יחידתם מינקה. לפניהם עוזבת את העיר משפחת ויזר, הפקיד הממשלתי היחידי במשרד שומת מס הקרקעות, משפחת טבק, משפחת גולדנר, משפחת האן, משפחת ניימן ומשפחת בוכמן. ילדי המשפחות האלה מסיימים בתי־ספר תיכון ובתי־ספר גבוהים בלבוב כעורכי־דין, רופאים ומורים בבתי־ספר תיכוניים. אחד מבניו של ר׳ יושי טייכר, מוני, חוזר כרופא צבאי בדרגת מאיור של הצבא האוסטרי בשנת 1917 ואחרי זה משתקע בעיר ומשמש רופא אינטרניסט מצליח. את לימודי הרפואה גמר מוני עוד בזמן האוסטרים.

פרק י"ב: ה"חדרים" ברודקי

אלה היו מוסדות ההשכלה הראשונים, שבהם נתקל הילד היהודי מגיל שלוש. הם אשר פעלו להפצת דברי השם חיים ובזכותם ידעו כל יהודי העיר והסביבה לקרוא בסידורי תפילה ותנ"ך ולכתוב מכתבים וחיבורים בשפת אידיש. היו בעיר שני חדרי דרדקי, אחד של ר׳ יוסקי מלמד, או יוסף שמיד, והשני של ר׳ ברל פילרסדורף, חדרי חומש של שמואל מאיר מוסינגר ור׳ שמחה אונגרפלד, וארבעה חדרים של מלמדי גמרא, ואלה הם: של ר׳ יוסף שפיגלר (שוסטק), ר׳ יעקב אורי, ר׳ מיכאל האדמוני ("שמחה רבה") ור׳ פיניע טראוגוט.

כל המלמדים הללו חיו חיי עוני ומצוקה, למרות עבודתם הקשה משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הערב המאוחרות, במשך כל ימות השנה, מלבד שבתות וחגים.

חדרים אלה עבדו בכמה משמרות, בהתאם לגיל התלמידים והתקדמותם. תלמידי בתי־הספר הממלכתיים למדו אחר הצהריים או בערב. בימות החורף היו הילדים מצטיידים בפנסי נפט או בפנסי נרות על מנת להאיר לעצמם את הדרך מה"חדר" הביתה, בגלל חוסר תאורה בעיר.

מקצוע המלמדות היה בשפל המדרגה בערי גליציה, הן בגלל העוני הכללי של בעלי־הבתים והן בגלל חוסר יחס כבוד למלמדים מצד התלמידים והוריהם. ה"חדרים" היו קיימים בתוך דירותיהם הפרטיות של המלמדים והתנאים הסניטריים בהם היו ירודים. לא פעם קרה שהשלטונות הוציאו צו סגירה ואז התנהלו הלימודים בתנאי מחתרת.

הבולט בין המלמדים הללו היה ר' יעקב אורי, בגלל מראהו החיצוני ולמדנותו המובהקת. פניו היו פני סגפן, הוא נראה כתימני בגלל גון עורו וזקנו המדולל. היה בעל קומה בינונית, גופו רזה ולבושו מרושל. הוא צלע על רגל אחת, ונראה שדבר זה ותנאי חייו הירודים השפיעו על מצב־רוחו והתבטאויותיו האפיקורסיות ומלאות הסארקאזם נגד הרבנים ומנהיגי הקהילה.

היה זה בימי הקיץ שנת 1920, בזמן מלחמת הבולשביקים בפולין הצעירה. ברודקי היו נשמעים הדים מהקרב הארטילרי שהתחולל בסביבות לבוב, והקומוניסטים הבודדים בעיר כבר שמחו לקראת בואם של "המושיעים האדומים". בעיר שררה בהלה, במיוחד היו מודאגים הסוחרים ובעלי־הבתים שפחדו מפני הזעזועים החברתיים והכלכליים שבישר המשטר הבולשביקי. אולם ר' יעקב אורי היה מלא אופטימיזם ולא פחד מפני הבאות. כשבישרו לו שעוד מעט באים ה"אדומים" העירה והוא, ר' יעקב אורי, יוושע אז מכל צרותיו ומצוקתו, ענה להם בזו הלשון: "הלעיטני־נא מן האדום האדום הזה".

פרק י"ג: צעירי רודקי במאבקם להשכלה

למרות העוני והדחקות בבתיהם של רוב יהודי העיר ולמרות הקנאה, השנאה והאפליות מצד רוב המורים בבתי־הספר הממלכתיים ומצד שלטונות החינוך, עולה בידם של כמה מִבני־הנוער לפלס דרכם להמשך לימודיהם, על מנת להבטיח לעצמם עתיד טוב יותר ועמדה מכובדת יותר בחיי החברה. דבר זה עלה להם בעמל ובסבל רב ורק עקשנותם ורצונם העז להגיע למטרה עמדו להם בביצוע משימותיהם. היה זה בשנת 1924, בה החליטה קבוצת נערים להמשיך בלימודים בעיר לבוב, מי בסמינריון העברי, מי בגימנסיה העברית ומי בבית־ספר אחר. בשנים יותר מאוחרות הצטרפו אליהם צעירים נוספים מהעיירה, שהחליטו ללמוד בבית־הספר התיכון המקצועי על שם הד"ר קורקיס שנוסד בשנת 1926 בלבוב.

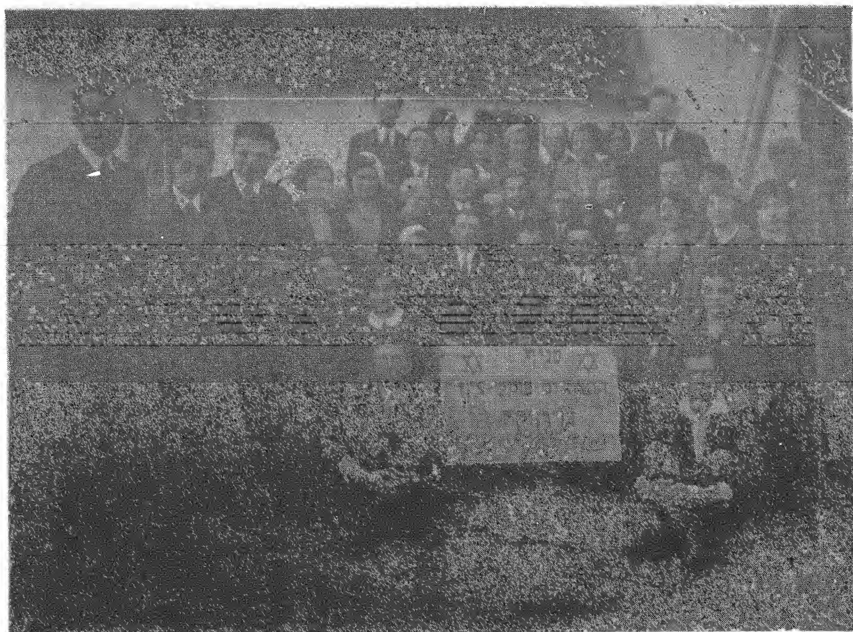
אחדים מהתלמידים הללו היו מחוסרי אמצעים וכדי להגיע ללבוב היו נוסעים כל הלילה על ארגזי הביצים ובמשך שש או שבע שעות לא עצמו עין, לבל יפלו מהארגזים. בלבוב היו מתגוררים כמה נערים בחדר אחד ואף ישנים שניים במיטה אחת, מאחר ולא כולם יכלו לשכור להם חדר נפרד. למחייתם היו מרוויחים משיעורי בית, החל מהכיתות הנמוכות של בתי־ספר עממיים וכלה בשיעורי הכנה לבחינות הבגרות בשנים יותר

מאוחרות. לפעמים קיבלו רק מיטה לשינה תמורת שיעור בית ובמקום אחר קיבלו ארוחות והיו רצים משיעור לשיעור כדי למלא את קיבתם; את שיעוריהם היו מכינים בשעות הלילה ועל אף זאת היו מצטיינים בלימודיהם. מוסדות צדקה ועזרה לתלמידים שהיו קיימים בלבוב תרמו את חלקם להקלת מצבם של תלמידים אלה, ומן הראוי להזכיר כאן את הדמויות האצילות של נשים יהודיות בלבוב כמו הגב׳ רונה רייטמן והגב׳ אקסלרד, אשת בעל טחנות הקמח המפורסמות בלבוב. יש להזכיר גם את הד״ר זיגמונד שור שעמד בראש קרן עזרה לתלמידים והיה מחלק מילגות חודשיות קבועות בכל יום ה׳ בשבוע אחרי האחד בחודש ואת איגנאצי יגר, ראש הקהילה וציר לסיים הפולני, שהיה משלם את שכר הלימוד החצי־שנתי בבתי־הספר הממשלתיים, מאחר שמוסדות אלה היו משחררים את התלמידים המצטיינים מתשלום שכר לימוד למחצית שנה בלבד.

נוסף על העזרה הכספית היו מטבחים מיוחדים לתלמידים ולסטודנטים שהוקמו והוחזקו ע״י **גופים ציבוריים. כזה** היה המטבח לתלמידי הסמינריון העברי בחצר הבניין של בתי־הספר התיכוניים היהודיים ברחוב זיגמונטובסקה 17, שנוסד ביוזמת מנהל הסמינריון הרב ד״ר מאיר טאובר ונוהל ע״י חוג נשים עם הגב׳ אקסלרד בראש, או המטבח לנוער לומד ברחוב בואימוב שהוחזק ע״י הקהילה, וכן שני המטבחים לסטודנטים של בתי־ספר גבוהים ברחוב טרסה 26, בקומת הקרקע ליד אגודת הסטודנטים השמאלניים ״אוגניסקו״ ובקומה ב׳ ליד אגודת הסטודנטים הציוניים ״ריגורוזנטים״. תלמידי רודקי היו נהנים מעזרת המוסדות הנ״ל והודות לה יכלו להחזיק מעמד ולסיים את חוק לימודיהם.

בדרך זו הגיעו בני־נוער אלה לעמדות והשתלבו במעמד בעלי המקצועות החפשיים במדינה. בשנים יותר מאוחרות הצטרפו לממשיכי לימודיהם בלבוב נערות ונערים נוספים כמו מינקה נסר, שרה גרינוולד, הרמינה זנדמן, יוסף שפיגלר, שלמה גוטליב, נפתלי שור, מיכאל אנזלהיים, חיים מוסינגר והירש טל. זה האחרון סיים את הגימנסיה בפשמישלאני והוצא להורג ע״י הסובייטים ביוני **1941 על סמך הלשנה שכאילו היה** מאוהדיו של טרוצקי, למרות שמעולם לא השתייך לתנועה פוליטית או רעיונית כלשהי.

פרק י"ד: צעירי רודקי בבתי-ספר תיכוניים יהודיים בלבוב

בין השנים 1924-1930 **למדו** שלושה צעירים בבתי־הספר התיכוניים של "אגודת בתי־ספר עממיים ותיכוניים יהודיים" בלבוב.

כל בתי־הספר הנ"ל רוכזו בבניין דו־קומתי שבפינת רחובות גרודצקה (מס' 25), רחוב זמקנינטה ורחוב זיגמונטובסקה (מס' 17) שהוביל למינהל הרכבות ולגן היזואיטים. הכניסה לבניין זה היתה מצד זיגמונטובסקה דרך שער רחב־מידות אל תוך חצר מרווחת, שבמרכזה עמד בניין בית־הספר העברי העממי בעל ארבע כיתות, בהנהלת מר שטוקמאן. בחצר התקיימו שיעורי התעמלות בהדרכתו של אינג' צין. מסביב לחצר עמדו בצורת האות "ח" שלוש שורות בניינים שהכילו את: הגימנסיה הריאלית בהנהלתו של אינג' ליליין, הגימנסיה הקלאסית בהנהלתו של ד"ר איגל, הגימנסיה העברית בעלת ארבע הכיתות בהנהלת הגב' פוירשטין, הסמינריון העברי בהנהלת הרב ד"ר מאיר טאובר והפדגוגיון העברי בהנהלת הרב ד"ר לוי פרוינד.

לצעירים מרודקי היה המעבר מבתי־ספר ממלכתיים לבתי־ספר יהודיים אחת מהחוויות העמוקות בשנות נעוריהם. הכל היה כאן שונה ואת כל הסבל והמצוקה שנבעו מתנאי החיים הקשים ומניתוק מבתיהם קיבלו באהבה והיו שרויים במצב־רוח מרומם. הם היו גאים על כך שזכו ללמוד בבית־ספר יהודי שכל מוריו יהודים ושיחסם אליהם ידידותי ולבבי, וההרגשה היתה נפלאה, כאילו כולם ביחד מהווים משפחה אחת. מורים אלו ראו בעבודתם עבודת קודש. הלימודים נוהלו בשפה הפולנית בשתי הגימנסיות של ליליין ואיגל, ובשפה העברית בגימנסיה של הגב' פוירשטין, בסמינריון העברי ובפדגוגיון. רק לימודי קודש ויהדות נלמדו בשפה העברית בשתי הגימנסיות הראשונות ורק סיפרות פולנית, קורות פולין וגיאוגרפיית פולין נלמדו בשפה הפולנית בשלושת המוסדות הנותרים.

בכל המוסדות הנ"ל ובפרט בסמינריון העברי למדו הרבה בני נוער מכל ערי גליציה, ובתוכן מקומרנו ורודקי.

משאר הסגל כדאי להזכיר את ד"ר קלינגהופר שלימד זואולוגיה ובוטניקה, קונקה שלימד ציור, קניג שלימד מוסיקה וזמרה ואינג' צין שלימד התעמלות. כרופא בתי-הספר שימש ד"ר ביקלס. בגימנסיות לימדו עוד המורים: גב' ד"ר וואלף, אינג' רוט, אינג' זילבר, ד"ר ברבש, גב' פינסטרבוש, ד"ר שאל ועוד.

עם כניסת הסובייטים ללבוב הפכו את בתי־הספר הללו בשלב ראשון לבתי־ספר אידיים ובשלב שני לבתי־ספר כלליים עם שפת ההוראה האוקראינית. עוד טרם הקיץ הקץ הפיזי על יהדות גליציה המזרחית בשנות 1942-1944, בא הקץ הרוחני מידיהם של "משחררי העולם" הסובייטיים.

כאמור, גמרו את בתי־הספר האלה כ־10 נערים ונערות מרודקי וקומרנו באותן השנים בין 1924-1930, מהם עבדו לפחות ששה בהוראה עד פרוץ המלחמה ב־1939. כל בתי־הספר הנ"ל היו מוכרים ע"י השלטונות הפולניים, שמינו מפקחים מיוחדים, יודעי עברית, שהיו באים ובוחנים את רמת הלימודים והתקדמות התלמידים והיו עורכים דו"חות מלאים תהילות ותשבחות מהביקורים בבתי־ספר אלה.

בין המורים הבולטים אמנה כאן את מייסד הסמינריון הד"ר מאיר טאובר שלימד היסטוריה כללית בסמינריון, היסטורית פולין וקורות ישראל. הוא התייחס אל תלמידיו כאב אל ילדיו וגם הם אהבוהו אהבת נפש. הדמות הבולטת השניה היתה זו של ד"ר וילר, מורה לשפה ולספרות גרמנית וידידם האישי של תלמידיו. הוא היה דואג במיוחד לתלמידים שבאו מערי השדה והיה ממליץ להם שיעורי בית. המורה לפולוניסטיקה היה הסופר והמבקר הספרותי הפולני הנודע — ד"ר הנריק ביגלאייזן, גימלאי הגימנסיה הממלכתית ע"ש סטפן באטורי, מתבולל מוצהר, אולם גאה על סבו הרנ"ק, שבגללו לא המיר את דתו וויתר ע"י כך על קבלת קתידרה באוניברסיטה.

ד"ר שאל היה מלמד גיאוגרפיה, ד"ר פסטרנק או אינג' רוט, או הגב' וואלף היו מלמדים מתימטיקה ופיזיקה, המשורר פלד היה מלמד מדרש והמורה ברוך היה מלמד עברית ותנ"ך. בשנים הראשונות שימש גם בתור מורה לתורת הספרות ולקורות הספרות, הד"ר עגלוני-פורמן, שאחרי כן עלה ארצה והיה ידוע בשם ד"ר קררי ומנהל גימנסיה בראשון לציון.

גם יעקב נתנאלי־רוטמן היה בתקופה מסויימת מנהל הסמינריון העברי ועלה ארצה בשנות השלושים והיה מנהל גימנסיה בנתניה.

סיום

כאלה היו חייהם של יהודי רודקי באותן השנים של תמורות ותהפוכות. חיים אלה דמו להליכה על חבל דק מעל תהום של שנאה נצחית ליהודי, מיום לידתו ועד יום מותו, שנאה שהתבטאה בגזירות ובאיסורים בכל תחומי החיים, בעבודה במקצועות, בעיסוקים ובהשכלה. אולם על אף משטר הזדון והרשע השכילו יהודי עיירות פולין וגליציה, הודות לדבקותם באמונתם ולחוש הסולידריות ושותפות הגורל שהיה מפותח אצלם, לעמוד נגד גלי השנאה ולארגן את חייהם הציבוריים שהיו לשם ולתפארת בעיני שכניהם הלא־יהודיים. ברודקי כבעיירות אחרות חיו כ־80% של האוכלוסיה היהודית בתנאי מצוקה ומחסור תמידיים, על אף היותם עמלים ויגעים שִשה ימים בשבוע במלאכה ובמסחר זעיר, עומדים בחום, בגשם ובכפור ליד דוכניהם או מטלטלים עצמם בעגלות לירידים למכור את סחורתם ומרוויחים זלוטים אחדים לשבת. רק בשבתות חיו חיי שלוה בחיק המשפחות, **משוחררים** מהדאגות ומהטרדות של כל ימות השבוע.

מ. מוסינגער

רידיקער יידן אונטער פוילישער הערשאפט אין די יארן 1919-1924

קאפיטל א׳: איינלייטונג

סוף סוף הויבט מען אן צו גלויבן, אז בקרוב וועט מען פטור ווערן פון דעם אוקראינישן רעזשים פון אונארדנונג און אונסטאבילקייט, באגלייט מיט אונזיכערקייט און שטענדיקן פחד פארן מארגן. דער דאזיקער, כמעט פארטיזאנען־רעזשים, האלט אן בערך א זיבן חדשים, און קומט צו אן ענדע **נאכן באזיגן** די שלעכט באוואפנטע און נישט געגנוגנד אויסגעשולטע, האלב פארטיזאנישע אוקראינישע איינהייטן, דורך די רעגולערע און האלב־רעגולערע פוילישע מיליטערישע פארמאציעס.

אין צווישנצייט לעבן איבער די יידן **שווערע טעג** פון פחד און אונזיכערקייט; פון דער רוסישער אוקראינע קומען אן די גרויזאמע ידיעות וועגן די שחיטות וואס פעטליוראס באנדעס מאכן דארט אויף יידן, מען גיט איבער וועגן א האלבן מיליאן יידישע קרבנות, רויבערייען פון יידיש האב און גוטס און מאסנהאפטע אקטן פון פארגוואלטיקונג. אבער פון דער ־ צווייטער זייט זענען די ידיעות נישט ווייניקער באאונרוהיגענד: אין לעמבערג, וואס געפינט זיך אונטער דער הערשאפט פון די פאליאקן, איז פארגעקומען א פאגראם אויף יידן, אונטערן אויסרייד ״אז יידן האבן געגאסן הייס וואסער אויף די ארײנמארשירענדע פוילישע **איינהייטן**״. און דערפאר ברענט מען יידישע שולן, מען שענדעט ספר־תורות און מען שיסט אויף פרידלעכע יידישע איינוואוינער.

און אזוי, אין א שטימונג פון האפנונג געמישט מיט פחד, גרייטן זיך רידיקער יידן צום אונבאוונסטן גורל וואס דערווארט זיי מיט דעם אריינקומען פון די פאליאקן. אבער **דא קומט** צו הילף די איבערגעשראקענע יידן — דער קאנאניק **וואיטאש**, וואס איז דער מלאך הגואל אין אן עת צרה און נעמט אויף זיך די ראלע צו דינען אלס מליץ־יושר פאר די רידיקער יידן און די ראלע פירט ער אויס מיט איבערגעגעבנקייט און דערפאלג.

אין איינעם פון די טריבע פרימארגנס פון חודש מאי 1919 ווערט פארשוואונדן פון רודקי דער לעצטער אוקראינישער סאלדאט און באלד באווייזן זיך די פוילישע מיליטערישע איינהייטן, באגריסט דורך אלע שיכטן פון דער ארטיקער באפעלקערונג, איינשליסענדיק יידן, און עס פאנגט זיך אן א נייע עפאכע פון פוילישער הערשאפט וואס דויערט ביזן יאר 1939.

קאפיטל ב׳: די ארגאניזירונג פון דער פוילישער אדמיניסטראציע

די פאליאקן ווייזן זיך ארויס אלס בעסערע בעלי־בתים פון די פריערדיקע הערשער, סיי אויפן אדמיניסטראטיוון און סיי אויפן עקאנאמישן געביט. עס ווערן אין רידיק פון דאסניי ארגאניזירט אלע מלוכה׳שע **און מוניציפאלע** אמטן, און קיין באאמטנטום צווישן די פאליאקן פעלט נישט אויס, און ווען יא, שטייען שוין אין דער רייע ארטיקע אוקראינישע פונקציאנערן, וואס גיבן זיך אן אלס רוטענער, און שאקלען זיך אפ פון יעדער שייכות מיט די נאציאנאל־אוקראינישע עלעמענטן. נאר קיין יידן נעמט מען נישט אן, נישט אין מלוכה׳שן און נישט אין מוניציפאלן אפאראט. זיי זענען פסול.

אפילו קיין מארק־קערער קאן קיין ייד נישט זיין, און קאנדידאטן וואלטן אוודאי נישט אויסגעפעלט פון צווישן די יידישע קבצנים און דלפנים, וואס דרייען זיך ארום אן פרנסה און זאגן זיך נישט אב פון קיין שום פיזישער ארבעט. דויד "טויט" טראגט וואסער, לייזער "קאקוהוט" איז גרייט צו יעדער שליחות און ברודער מאשיס מיט זיינע צוויי פלאטפוס איז פול מיט שמחה ווען א היימישער בהמה־סוחר גיט אים צו טרייבן א בהמה׳לה קיין סאמבאר אויף דאנערשטיק פארטאג צום מארק. ער באקומט **דערפאר א זלאטע מיט א גריישל-פיסל, און טיילמאל א לונג-און-לעבער פאר מאכן צו** פיס אהין און צוריק א מרחק פון 54 קילאמעטער. אבער ער, ברודער איז צופרידן, ער וועט האבן וואס צו עסן אויף שבת און צומארגנס דערציילט ער זיינע פריינט עזריאל שניידער און בנימין קריינטשיס, אז ער האט פארדינט 5 זלאטעס, ד.ה. צוויי זלאטעס זענען ווערט דאס גריישל מיט דער לונג און דריי זלאטעס האט ער זיך איינגעברענגט די באן־הוצאות, מאכנדיק דעם וועג צו פוס. ער, ברודער, קוקט זיך צו פול מ ט קנאה צום מאגיסטראט־באאמטן פאס, א באקאנטער שיכור פון שטעטל מיט לאנגע בלאנדע וואנסעס, וואס צינדט אן יעדן אוונט די צוויי שטאטישע בליץ־לאמפן אין מארק, איינער אנטקעגן דעם הויז פון דער "קאסא זאליטשקאווא" און דער צווייטער קעגנאיבער דעם הויז פון גורסקי (36). דער צווייטער לאמפ געפינט זיך אין דעם מארק־ווינקל וו עס שטייען א גאנצן טאג די צוויי אויבסט־סוחרים **מיט זייערע** אימפראוויזירטע סטראגאנעס, וואס באשטייען פון א באנק מיט דריי קיישלעך אויבסט און א בענקל צום זיצן. די סוחרים זענען בעריש אהרון׳ס און אלטער חנה באשיס. אט קעגן אזעלכע סטראגאנעס פירט מען אן א העצע אין די שפעטערדיקע יארן אונטער דער לאזונג: !"Swoj do swego po swoje"

אויך אין דער באן־פארוואלטונג נעמט מעט נישט אן קיין יידן. אויף דער ליניע

סאמבאר־לעמבערג האט זיך נאך פארוואלגערט א קאנדוקטאר מיטן נאמען היי, נאך פון עסטרייכ׳ס צייטן, אבער אויך ער גייט אין קורצן אויף עמעריטור. אויך אין שול־וועזן איז די לאגע נישט בעסער: פון צווישן די ווייניקע אויסטשטודירטע יידישע יוגנטליכע קאן קיין איינער נישט באקומען א פאסטן אלס לערער, נישט אין דער שולע פאר מענער און נישט פאר פרויען. פאר יידן איז אלץ הערמעטיש פארמאכט. איין אויסנאם איז דער יידישער רעליגיע־לערער טראובער. נישט די טרילערס, נישט די אנזעלהיימס און נישט די שוועסטערס יאזעפסבערג זענען גענוג גוט צו זיין לערערס אין א מלוכה־שולע, דאקעגן די פוילישע און אפילו די אוקראינישע גאנץ און האלב-אינטעליגענטן זענען יא זוכה צו די פאסטנס.

ווי איך האב שוין אויבן דערמאנט, האבן זיך די נייע פוילישע מאכט־ארגאנען גענומען צו דער ארגאניזאציע פון דעם ארטיקן אדמיניסטראטיוון אפאראט — מיטן געהעריקן פארנעם. און ווידער ווערן אראפגענומען די שילדן מיט די אוקראינישע אויפשריפטן און זייער ארט פארנעמען די נייע פוילישע שילדן איבער די ארטיקע געשעפטן. אויך איבער די אמטן פארשווינדן די אוקראינישע בלוי־געלע עמבלעמען און זייער ארט פארנעמען די ווייס־רויטע פוילישע באקרוינטע אדלערס.

די צוויי ברידער, ר׳ אייזיק און ר׳ מאטי שאר, האבן פולע הענט מיט ארבעט ביים איבערמאליעווען די שילדן און די אדלערס. אויך ר׳ ישראל זיגעל איז באשעפטיקט מיט איינראמען די פארטרעטן פון די נייע פוילישע מלוכה-הערשער, וואס וועלן באצירן די ווענט פון די אמטן און שולעס.

קאפיטל ג׳: דאס שול־וועזן

עס ווערט רעאקטיווירט דאס שול־וועזן אנפאנג סעפטעמבער 1919 און עס ווערט ערגענצט דער לערער־פערסאנאל. אלס לערער ווערן אויפגענומען געוועזענע לעגיאניסטן, און אין דער מענער־שולע ווערט אויפגענומען דער נייער לייטער כאמין. ער איז אן איבערגעגעבענער פוילישער פאטריאט, אן ענערגישער אדמיניסטראטאר און ערשטקלאסיגער פעדאגאג. ער איז א זער ליבעראלער מענטש און מאכט נישט קיין אונטערשיד צווישן די פוילישע און יידישע שילער. אין קעגנטייל, יידישע שילער וואס לערנען מיט פלייס די פוילישע שפראך, געשיכטע און ליטעראטור, ווערן דורך אים פארגעצויגן און געשטעלט אלסביישפיל. ער איז פאר איינגלידערונג פון די יידן אין פוילן אין דער פוילישער געזעלשאפט מיט אלע רעכט, מיטן באדינג אז זיי וועלן זיין לאיאל, זיך באנוצן מיט דער פוילישער שפראך און זיך אידענטיפיצירן מיט די פוילישע מלוכה־אינטערעסן. ער איז זאגאר נישט דאקעגן, אז יידישע שילער זאלן לערנען די העברעאישע שפראך און זאמלען געלט פאר קרן קיימת. ער איז אן אויסגעשפראכענער שונא פון דער יידישער שפראך, וועלכע ער באטראכט אלס א דייטשן זשארגאן. כאמין האט נישט איבריק גערן די דייטשן פון איין זייט און ער איז א קעמפענדער קעגנער פון באלשעוויזם. אין דער הינזיכט האט ער א סך פארוורפן

קעגן יידישע קאמוניסטן. ער, כאמין, איז שטאלץ אויף זיין געוועזענעם שול־חבר. הרב ד״ר משה שאר, ראבינער און אוניווערסיטעט־פראפעסאר פון אריענטאליסטיק אין לעמבערג און נאכדעם אין ווארשע.

אבער נישט אלע לערערס האבן נאכגעפאלגט זיין ביישפיל, צווישן זיי זענען געווען פארבארגענע און אפענע זאאלאגישע אנטיסעמיטן. דא זאל דערמאנט ווערן מאטערנא, א פארבארגענער אנטיסעמיט, ווי אויך דער ארטיקער גלח־קאטעכעט, וואס פלעגט העצן בעת די לעקציעס פון רעליגיע, אזוי אז נאך יעדער אזא לעקציע פלעגן אונדזערע קריסטלעכע מיטשילער, פארפלאמטע און מיט אויגן וואס שפראצן מיט שנאה, אריינפאלן אין קלאסן־צימער פול מיט טענות קעגן די וואס האבן געהרגעט ״זייער״ גאט און באנוצן זיך מיט קריסטלעך בלוט צו מצות. אזעלכע דיאלאגן, אדער בעסער געזאגט מאנאלאגן, האבן זיך אפט געענדיקט מיט פיזישע אנפאלן אויף די יידישע שילער. אזוי האבן א טייל פון די קריסטלעכע גלחים קאמענטירט דעם פסוק ״ואהבת לרעך כמוך״ און דערמיט צוגעגרייט די הערצער פון די קינפטיקע היטלעריסטישע קאלאבאראנטן צו דער ענטגילטיקער לייזונג פון יידישן פראבלעם, נוסח שטרייכער, געבעלס און הימלער.

אבער טראץ די אלע דיסקרימינאציעס זענען יידישע קינדער די בעסטע תלמידים, און בעת א וויזיטאציע מצד דעם שול קרייז־ראט (Rada Szkolna Okregowa) באוויזט מען זיך מיט די יידישע תלמידים. ווי געזאגט, איז די שול־נעץ אין רידיק באשטאנען פון צוויי פאלקס־שולן, איינע פאר אינגלעך, וואס איז צייטווייליג געווען איינלאקירט אין דער שולע פאר מיידלעך, (38), און די מיידלעך האבן געלערנט אין דער שכנותדיקער געביידע פון דער פאראפיע. אבער שוין אין יאר 1920 האט זיך די שולע צוריקגעקערט אין איר בניין אויף דער סאמבארער גאס (6).

אחוץ דעם האט אין רידיק עקזיסטירט אויך א לאנדווירטשאפטלעכע שולע (22), וואס האט זיך געפונען ביים לעמבערגער שאסיי, ווו עס איז געווען די מלעטשארניע.ביידע פאלקס־שולן האבן באזיצט צו זיבן ביז אכט קלאסן, און די יידישע תלמידים ביז צום פינפטן קלאס האבן אויסגעמאכט בערך א פערציק פראצענט דורכשניטליך. אבער אין דעם זיבעטן קלאס איז דער פראצענט געפאלן ביז 10% ביי אינגלעך און 30% ביי מיידלעך, די סיבה האט געשטעקט אין דעם, וואס די אינגלעך האבן שוין געהאלפן זייערע עלטערן אין דער פרנסה, אדער זיך געלערנט א פאך, אדער גאר פארלאזט דאס שטעטל און אוועק קיין סאמבאר אדער לעמבערג צו לערנען אין די גימנאזיעס אדער אין לערער־סעמינאר. אבער דאס זענען געווען זעלטענע יחידים, פול מיט עקשנות, אויסדויער, טאלאנט און פלייס. אין רידיק האט קיין גימנאזיע נישט עקזיסטירט און מען האט געדארפט פארן יעדן טאג מיטן שול־צוג קיין סאמבאר אדער ווינען אין לעמבערג, און דאס האבן זיך געקאנט ערלויבן בלויז גבירים.

עס איז אינטערעסאנט צו אונטערשטרייכן, אז כדי אנגענומען צו ווערן אין ערשטן קלאס גימנאזיע, נאך פיר קלאסן פון דער פאלקס־שולע, האט מען באדארפט אפגעבן אן איינטריטס־עקזאמען, צו וועלכן מען האט זיך געמוזט גוט צוגרייטן, און דעם אונטעריכט צו דעם עקזאמען האט געגעבן דאס יידישע פריילין רוחמה יאזעפסבערג, די עלטסטע טאכטער פון חאסקל ״בעלפער״. נישט יעדעס קינד האט רוחמה געוואלט אונטעריכטן, אויב עס איז נישט געווען גענוג פייאיק. רוחמה האט געשמ׳ט אין דער

גאַנצער געגנט, און דער לערער-פּערסאָנאַל פון בײדע גימנאַזיעס אין סאַמבאָר, דער ״גמאָך״ און די רעאַל־גימנאַזיע, האָבן זיך מיט איר גערעכנט. רוחמה האָט אונטערריכטעט כמעט אַלע קינדער פון דעם אָרטיקן פּױלישן און אוקראַיִנישן באַאַמטנטום ביז צו דער מאַטורע, װעלכע האָט זײ געעפנט דעם װעג צו די הױכשולן און צו זײער קאַריערע. אָבער פאַר רוחמה איז נישט געװען קײן פּלאַץ אַלס לערערין אין אַ מלוכה׳שע שולע. און װען די היטלעריסטישע תליינים האָבן פאַרשפּאַרט די ייִדן אין רידיקער געטאָ, װאָס האָט זיך געפונען אין דעם קװאַרטאַל װוּ רוחמה האָט געװױנט, האָט זיך נישט געפונען אַפילו אײנער פון אירע געװעזענע שילער, נישט לעװיק, נישט טאַרנאַװסקי, נישט באַלקאַװסקי, און נישט דער אוקראַיִנער סינקעװיטש, װאָס זאָלן איר געבן װעלכע עס איז הילף. אױך ייִדישע ייִנגלעך האָבן געלערנט בײַ רוחמה, נישט צוליב װײַטערדיקן סטודיום אין די מיטל־ אָדער הױך־שולן, נאָר סתּם צו באַקומען אַלגעמײנע בילדונג. דאָס זענען געװען בעלי־בתּישע בחורים און מײדלעך פון זאַטע הײמען, אַזױ זעלטענע אין אונדזער שטעטל.

אַ טײל פון דער ייִדישער יוגנט האָט געלערנט אין די בתּי־מדרשים און גלײכצײַטיק זיך באַמיט צו באַקומען װעלטלעכע בילדונג אַלס אױטאָדידאַקטן מיט דער הילף פון שבח װאָלקאָװסקיס בריף און אַדאַנק זײער אײגענעם דראַנג נאָך בילדונג. צו זײ האָבן געהערט: מאָטל (מרים׳ס) הערצהאַפּט, שלום טײכער, יהודה לעבװאָהל און מרדכי ליפּא תּאומים, װעלכער האָט צו זײַן בר־מצװה שױן געהאַט סמיכות אױף רבנות און אַרױסגעגעבן אַ פּעריאָדיק אין לשון־קודש אונטערן נאָמען ״יגדיל תּורה״, װאָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט תּורה ענינים. ביז צו אַכצן יאָר האָט ער שױן געהאַט אָפּגעגעבן די מאַטורע־עקזאַמענס, כּדי צו קאָנען קאַנדידירן אױף אַ פּאָסטן אַלס רב אין אײנעם פון די שטעטלעך אין גאַליציע.

קאַפּיטל ד׳: די ״חדרים״ אין רידיק

רידיק האָט געהאַט צו יענער צײַט צװײ דרדקי־חדרים: פון בערל מלמד (פּילערסדאָרף) און פון יאָסקע ״דרוקער״ (שמיד). חומש־מלמדים זענען געװען צװײ: פון שמואל מאיר מוסינגער און פון שמחה אונגערפעלד. און גמרא־מלמדים זענען געװען פיר: יוסף שוסטאַק (שפּיגלער), פּנחס טראַוגוט, יעקב אורי און דער רױטער מיכאל (״שמחה רבה״). יעקב אורי האָט געהאַט אַ שפּיציק בערדל און געלאָמט אױף אײן פוס. ער איז געװען אַ גרױסער למדן, אָבער אױך אַ גרױסער ציניקער און מתנגד, דערבײַ אַ גרױסער קבצן. אין יאָר 1920, װען עס האָבן זיך געהערט די קאַנאָנען שיסערײַען אין רידיק פון דעם פּױליש-באָלשעװיסטישן פראָנט און ייִדן זענען געװען באַזאָרגט צוליב דער נײַער סיטואַציע און מורא געהאַט פאַרן אָנקום פון די רױטע באַרװעסע װעלט-דערלײזער, איז נאָר אײן יעקב אורי מיט אַ פּאָר אָרטיקע ״רױטע״ אָנהענגער געװען פול מיט האָפענונג און זיך אױסגעדריקט: ״הלעיטני נא מן האדום האדום הזה״.

פון די פיר גמרא-מלמדים איז פיניע טראוגוט געווען דער מאדערנסטער. אויך מיידלעך האבן געלערנט אין די דרדקי־ אדער חומש־חדרים. זיי האבן געלערנט דאווענען, שרייבן און לייענען יידיש. אויסער דעם זענען אין די **ערשטע יארן** נאך דער ערשטער **וועלט-מלחמה** געווען קינדער פון דער יידישער פראפעסיאנעלער אינטעליגענץ וואס האבן באזוכט די חדרים. צו זיי האבן געהערט די קינדער פון ווייזער, דעם קאטאסטער־באאמטן, די טאכטער פון דעם מיליטער־באאמטן גאלדנער און פון דעם איינציקן יידישן באאמטן אויף דער רידיקער באן־סטאציע פון די עסטרייכישע צייטן, מיטן נאמען קרומהאלץ. אבער אין יאר 1920 איז ער איבערגעפירט געווארן אין אן אנדערער שטאט און זיך הארציק געזעגנט מיטן מלמד פון זיינע צוויי קינדער, און אים געשאנקען א תנ״ך אין א לעדערנער באנד מיט א פוילישער איבערזעצונג און צוויי שיינע שבת־לייכטער, ווייל, ווי ער האט זיך אויסגעדריקט, ״ער וועט זיי מער נישט געברויכן״.

מען האט געשמועסט, אז ער איז איבערגעגאנגען צום קריסטלעכן גלויבן. אבער צי האט אין די גורל-יארן צווישן 1941-1945, דער דאזיקער אקט אים כאטשבי געהאלפן צו ראטעווען זיינע קינדער?

צו די יוגנטלעכע וואס האבן פארגעזעצט זייער בילדונג אין די מיטל- און הויך-שולן אין יענער תקופה האבן געהערט: די קינדער פון טרילער, די קינדער פון דער משפחה אנזעלהיים, העליק קוטענפלאן, יהושע קורמאן, זעליג ערליך, יוסף שפיגלער, שרה גרינוואלד, הערמינא זאנדמאן, נפתלי שאר, מינקא נעסער, מיכאל אנזעלהיים, משה האן, שלמה׳לע גאטליב, הערש טעל און נאך אייניקע וועלכע איך קאן זיך נישט דערמאנען.

קאפיטל ה׳: דער דורכשניט פון יידישע פרנסות אין רידיק

די זיבן חדשים אוקראינישע הערשאפט האבן באוויזן אויסצולייזדיקן די געשעפטן און איבערלאזן אין די הענט פון די סוחרים די ווערטלאזע פלאכטעס פון די אוקראינישע קארבאוואנצעס. ערשט מיטן קומען פון די פאליאקן האט זיך די לאגע ביסלעכווייז געבעסערט און יידישע סוחרים האבן אנגעהויבן ברענגען סחורות פון לעמבערג און די געשעפטן האבן ווידער געקאנט נארמאל פונקציאנירן.

כדי צו באקומען א בילד פון די יידישע פרנסות אין שטאט, דארף מען זיי איינטיילן אין פאלגענדע גרופן: ארום 48% פון די יידישע פרנסות זענען באשטאנען פון פארשידענע קליינע געוועלבלעך און קראמען, פון זיי שפייז, מאנופאקטור, גאלאנטעריע, קאנפעקציע, שיך און שטיוול, לעדער, געשיר, רעסטאראנען, טאבאק, פאפיר און נאפט געוועלבלעך. דאן קומט די גרופע פון בעלי־מלאכות, ארום 23%, וואס נעמט ארום: שניידערס, בעקערס, קצבים, שוסטערס, נייטארינס, זייגערמאכערס, גלעזערס, פאטאגראף און פריזירערס. דאן קומט די דריטע גרופע פון גרעסערע

סוחרים, ארום 8%, וואס נעמט ארום: בהמה־סוחרים, אייער סוחרים, וואלד סוחרים און האלץ סוחרים. דאן קומט די גרופע פון **באדינונג**, ארום 13%, וואס נעמט ארום: רעליגיעזע פונקציאנערן (כלי־קודש) — רבנים, דיינים, שוחטים, מוהל, מלמדים, שמשים און בעדער, קברן, דאן מוזיקאנטן, פארמיטלער און אגענטן, בעלי־עגלות. דאן קומט די גרופע פון פרייע פראפעסיעס, ארום 2%, אדוואקאטן, דאקטאר, וועטערינאר, אפטייקער און לערערס. דאן פארשידענער געהילפס־פערסאנאל, ארום 2%: קאנצעליי שרייבערס, פעלטשערס, הייבאם, און דאן ארום 2% קליינע היים־אונטערנעמונגען און ווארשטאטן, צ.ב.: א דרוקעריי, א זייפן און קאפעלושן ווארשטאט, צוויי פאבריקן פון קאלטע געטראנקען, א בערשטל מאכער, קעמעל מאכער און שפיגל פאבריקל. און צום סוף, ארום 2% קבצנים, וואס האבן געלעבט פון קיצבה. אזוי מער וויניקער האט אויסגעזען דער דורכשניט פון די יידישע פרנסות און באשעפטיקונגען אין שטעטל.

און ווידער לאזט זיך פארצייכנען א ברייטע ווירטשאפטלעכע טעטיקייט און עס בעסערט זיך דער עקאנאמישער מצב פון דער **גאנצער** שטאטישער באפעלקערונג. אבער די מאסגעבענדע אנטיסעמיטישע רעגירונגס-קרייזן זענען נישט משלים מיט דעם צושטאנד און עס הויבט זיך אן א תקופה פון "הבה נתחכמה" און פארשידענע גזירות און שטייערן הויבן זיך אן צו שיטן אויף די קעפ פון די יידישע סוחרים, און פון יאר צו יאר ווערט דער שטייער־לאסט שווערער. יידן ווײנען און צאלן די איבערטריבענע שטייערן, באזונדערס איז דער שטייער־לאסט שווער פארן יידישן קליינהענדלער, וועלכער מוז טיילמאל זיך בארגן געלט צו באצאלן די שטייערן, ווייל אויב נישט נעמט מען אים אוועק די סחורה און שטוב זאכן, אפילו די שבת לייכטער.

עס איז דאס יאר 1920, און א גרופע יוגנטלעכע, זעענדיק דעם מצב און די אויסזיכטלאזיקייט פאר עקזיסטענץ, באשליסט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. און דאן קומט אויך די אזויגערופענע גראבסקי־עליה און אויך גאנצע **פאמיליעס זענען** עולה קיין ארץ־ישראל, ווי די אונגערפעלדס, די האלפערנס, די קליגערס און די שארס. פון טאג צו טאג ווערט די לאגע שווערער, מען ארבעט אין מסחר אדער אין מלאכה זעקס טעג אין דער וואך, פון פרי ביז שפעט אין אוונט, כדי צוזאמענצושלעפן א פאר זלאטעס אויף שבת און קויפן איין מאל אין יאר א מלבוש און א פאר שיך פאר די קינדער.

דער גאנצער רינגפלאץ איז פול מיט יידישע געוועלבלעך, וואס יעדעס פון זיי קאן מען אפקויפן פאר א פאר הונדערט זלאטעס און פון דעם דארף מען ציען חיונה. מען איז אנגעוויזן אויף דעם מארק־טאג, וואס קומט פאר יעדן דינסטיק. שוין פון גאנץ פרי שטעלן די סוחרים ארויס זייערע ביידלעך און שטעלן (סטראגאנעס) און ווארטן אויף א פדיון. די גרעסטע האפנונג לעגט מען אויף די ירידים, וואס קומען פאר בעת די זומער חגאות אין אנדענק פון די קירכע־פאטראנען (הייליקע), סיי די רוימיש־קאטאלישע און סיי די גריכיש־קאטאלישע.

דער גאנצער מארק איז דאמאלס פול מיט פויערים, וואס קומען אין שטאט אין די פריע מארגן־שעהן, כדי צו פארכאפן א פלאץ פאר דעם געשפאן און אפילו נאך אריינכאפן א תפילה אין קירכע. דאן פארקויפן זיי די פראדוקטן וואס זיי ברענגען פון די דערפער, און ערשט נאכדעם מאכט מען קניות אין די געשעפטן און קראמען און מען זיצט איבער אין די שענקען און מען טרינקט. אויף די גאסן גייען שוין ארום

שיכורים, און טײלמאל ברעכן אויס געשלעגערײען. אבער דער עיקר, יידן האבן אביסל שפּע און די פויערים פארן אהיים מיט אלדאס גוטס, אנגעקויפט אין די יידישע קראמען.

אויך פרעמדע קרעמער קומען אהער און שטעלן אויס זייער סחורה. **דאקעגן** פלעגן רידיקער סוחרים פארן אויף די מארק־טעג אין די ארומיקע שטעט, צ.ב.: מאנטיק קיין קאמארנע, דאנערשטיק קיין סאמבאר, אחוץ אויף די ירידים. מען איז געפארן מיט "געלעגנהייטן", ד.ה. עטלעכע סוחרים צוזאמען אויף איין פור. אויך יידישע בלעכער, גלעזער, בערשטל און קעמל מאכערס פלעגן אויסשטעלן זייערע סחורות. אזוי האבן דוידל בלעכעניק און אברהם פוטניע **אויסגעשטעלט זייערע** וויאדרעס, שעפלעך, ווענדלעך און קיך־געשיר, ישראל זיגל — זיינע בילדער מיט קריסטלעכע הייליקע, ביי דער וואנד פון גורסקי'ס געשעפט, שלום עפשטיין — זיינע קעמלאך, די טענדלערס און דרוקערס — זייערע יאכטענע שטיוול, די טאנדייט־סוחרים — זייערע בונדעס און אנציגער, און יעקב ישראטעס קינדער — זייערע רעשיטיס. אויך די שניט־סוחרים האבן געהאט זייערע שטעלן אין מארק, צוזאמען מיט די שניט־סוחרים פון קאמארנע. אויף די וועגן וואס האבן געפירט אין שטאט אריין זענען געשטאנען די אויפקויפערס פון אייער, הינער, פוטער, תבואה און כלערליי לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן. אויך די יידישע בעלי־מלאכות האבן געהאט א פדיון פאר ארויסענדיקן די באשטעלונגען, מאכן רעפאראטורן און לייגן לאטעס.

אזוי האבן יידן מיט שוויס און מיט פלייס כשר פארדינט זייער ברויט. אבער דאס איז געווען ווי **א דארן אין** אויג ביי די שונאי־ישראל און מען האט געפלאנעוועט אריבערצוטראגן די ירידים אויסער דער שטאט, אויף דעם וויסטאוויטשער וועג, וו מען האט אויפגעשטעלט א קאפליטשקע כדי דארט צו מאכן די ירידים. שוין דעמאלס, בערך צען יאר פאר היטלערן, האט מען אריינגעקלערט ווי צו באשרענקען די יידישע רעכט און ווי פטור צו ווערן פון די יידן אין די שטעט. דער אנהויב איז געווען אין פשיטיק און דער סוף איז געווען אין געטא, אין יאר 1943.

ג. הפעילות הציבורית והחברתית ברודקי

תוכן הענינים:

מ. מוסינגר

ראשית דרכה של התנועה הציונית ברודקי

פרק א׳: מבוא

גל ההתעוררות הלאומית שפקד את ערי גליציה האוסטרית בשלהי המאה ה־20, לא פסח גם על עיירתנו ששכנה על קו מסילת הברזל לבוב-נוביזאגוז׳, מרחק 50 ק״מ וכשעה וחצי נסיעה מהעיר לבוב, המטרופולין של גליציה באותם הזמנים. קדם לו זרם ההשכלה אשר הכה גלים בתוך חוגי הנוער היהודי, שתמיד היה צמא לחכמה ודעת ומלא ציפיה לבשורת הגאולה. צמאון זה להשכלה נתן דחף למספר מועט של בעלי תעוזה, מתוך חובשי ספסלי בית־המדרש וה״קלויז״, לצאת אל מרחבי התרבות של העולם החיצון ולשאוב ממעייני התורה והמדע. הלך וגדל חוג הצעירים, אשר מצאו עניין במכמני הלשונות והספרות הלועזיות והיו בבחינת מציצים ו״נפגעים״. רבים מהם למדו את השפה הגרמנית, את דקדוקה ואת ספרותה וגם את שפת עֵבֶר, שנלמדה באותם הזמנים בהברה אשכנזית.

ומכאן הלכו ורבו הקוראים במיטב היצירות הספרותיות באידיש, בגרמנית ובעברית ואף חתמו על כתבי־העת העבריים, כמו ״המגיד״ ו״המליץ״. עם קוראי ״המליץ״ נמנה גם מלמד הגמרא הנודע בעשור האחרון של המאה ה-19, והוא ר׳ אברהם חיים פילרסדורף ז״ל, תלמיד־חכם ואיש ירא שמיים, שרכש את הערצתם וחיבתם של תלמידיו המרובים והקים דור של בני תורה בעיירה. עם אחרוני תלמידיו נימנו בין היתר זקני יוצאי רודקי בישראל, ר׳ יצחק אייזיק שור ז״ל, אבי משפחת שור ור׳ שמעון קליגר, אבי משפחת קליגר, שהיו מראשוני משפחות רודקי שעלו לארץ, זמן רב לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

קירבתה הגיאוגרפית של עיירתנו לעיר לבוב, אחד המרכזים התוססים של התנועה הציונית בראשית המאה ה־20, השפיעה במידה ניכרת על עיצוב החיים הציבוריים של יהודי רודקי ועל פילוס דרכו של הרעיון הציוני אל השכבות הרחבות של בני ״עמך״ ובמיוחד אל בני הנוער. כתוצאה מעבודת הנמלים של חלוצי התנועה הציונית בעיירתנו, מתארגנת בשנת 1910, כארבע שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, האגודה הציונית בשם ״השחר״, שמטרתה המוצהרת היתה — הקניית ערכי תרבות

כלל־אנושית ולאומית לכל דכפין מבין הנוער היהודי על כל גווניו, לבנים ולבנות כאחד.
מן הראוי לציין שאגודת "השחר" נוסדה במקומה של האגודה הציונית הראשונה ברודקי בשם "בית יהודה", שנמצאה ברחוב המטבחיים, בביתו של פטרישבסקי, ונסגרה על פי צו השלטונות האוסטריים בגלל בחירתו של שמואל׳צ׳י שנייד ליושב ראש האגודה, במקום הסטודנט הירש ברגנר, בנו של פנחס, בעל **בית-המרזח** שהיכן בשוק הישן, מאחורי בניין המועצה. אותו פנחס ברגנר היה בעל השפעה ומקובל על השלטונות, והם אשר חפצו בִּיְקָרוֹ של בנו הירש הסטודנט.

השם "השחר" היה מיוחד לרוב האגודות הציוניות שנוסדו בשנת 1907 בגליציה, ולפי תקנות האגודה יכלו להימנות עם חבריה חברים מוצהרים של ההסתדרות הציונית העולמית, שהזדהו עם תכנית בזל ושקלו את השקל הציוני.

פרק ב׳: אגודה תרבותית־לאומית "השחר" ברודקי (1910)

עם מייסדי האגודה נמנה קומץ זעיר של צעירים משכילים, חדורי אהבת ציון, אשר התמסרו בכל להט הנעורים לאמונתם הציונית ופעלו ע"י הנחלת השפה העברית והסברת רעיון הציונות הפוליטית, יורשתה של תנועת "חיבת ציון". צעירים אלה עמלו להחדרת התודעה הלאומית בלבותיהם של יהודי המקום ולהפצת ערכי המורשה היהודית ע"י לימוד התנ"ך וקורות ישראל, ובו בזמן פעלו רבות להנחלת ערכי היצירות של גדולי סופרי והוגי ישראל ואומות העולם כאחד. מטרות אלה שאפו להשיג ע"י אירגון שעורים ללימוד **שפת עבר** וע"י ייסוד ספריה שהכילה ספרים באידיש, בעברית, בגרמנית ובפולנית. כמו כן היו עורכים הרצאות בתוך כותלי האגודה על נושאים היסטוריים, ספרותיים ומדיניים, בהשתתפות מרצים מבין משכילי המקום או היו מזמינים את טובי המרצים מהמטרופולין, שהיו באים למסעות הסברה.

עם מייסדי האגודה נמנו ראשוני העסקנים הציוניים בעיירתנו ואלה הם:

ד"ר וולף, מתמחה אצל העו"ד ד"ר דורמן ופעיל האגודה "בית יהודה"; ליב אנזלהיים ז"ל; משה מאיר ברוננגרבר ז"ל; איציקל וייזנגרין הי"ד; מיכאל טנדלר ז"ל; מיכאל יונה לקס ז"ל; יונה פייר הי"ד; אביש שלייאר ז"ל.

פרק ג׳: ספריית "השחר" — הספריה היהודית הראשונה ברודקי

מפאת חוסר אמצעים כספיים והתנגדות החוגים החרדים, לא היתה אפשרות לשכור מעון עבור האגודה, והספריה שוכנה זמנית בדירתו של אביש שלייאר, שלא חסך מזמנו, עמלו וכספו למען רכישת מלאי הספרים והגדלתו. הוא פעל גם רבות למען הרחבת חוג

הקוראים ושירת אותם בעצה טובה ובהנחיה בבחירת חומר הקריאה. בגלל חוסר דיור מתאים היו תחומי הפעילות, הן של האגודה והן של הספריה, מוגבלים ביותר ומצב זה נמשך עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בתקופה מסויימת שוכנה הספריה זמנית בחנותה של משפחת פייר.

עם פרוץ המלחמה באוגוסט 1914 השתרר קיפאון מוחלט בפעילות הציבורית בקהילה היהודית בעיירה. כל הגברים עד גיל 55, שהיו ראויים לשירות צבאי, נקראו אל הדגל ומרבית האוכלוסיה היהודית, בפרט הנשים והטף, נמלטו אל מחוזותיה הדרומיים של האימפריה האוסטרו־הונגרית מפני אימת המעשים הברבריים של הקוזקים הפולשים. מרכז העיר, כולל בניין המועצה המקומית ובתי העץ והחנויות של יהודי העיר, נשרף כליל ובמשך חודשים אחדים דמתה רודקי לעיר רפאים, עד לשובם של הפליטים הראשונים. רק עם תבוסתו של הצבא הצארי בחזית הקארפאטים ושחרורן של ערי גליציה על ידי האוסטרים בשלהי קיץ שנת 1915, החלו החיים בעיר לחזור למסלולם הרגיל, בפרט עם שובם של המוני הפליטים מערי אוסטריה והונגריה בשנים בין 1916-1917. באותה תקופה שוב נתחדשה הפעילות הציונית, אשר הגיעה לשיאה לאחר הכרזת הצהרת בלפור ומצאה את ביטויה באירגונו מחדש של ועד אגודת "השחר", חידוש פעולת הספריה, והגברת פעולות ההסברה הרעיונית, שעליה ידובר בפרקים הבאים.

פרק ד': ועד אגודת "השחר" בהרכבו המורחב (1917)

הרכבו המחודש והמורחב של ועד אגודת "השחר" היה:

חיים אייס הי"ד: איציקל וייזנגרין הי"ד; מיכאל טנדלר ז"ל; איצ'י פט הי"ד; יונה פייר הי"ד; זלמן שטטמאואר ז"ל; אביש שלייאר ז"ל.

כיו"ר הוועד נבחר זלמן שטטמאואר, חתנו של ר' פיני ליטמן, שהגיע לרודקי עם בני משפחתו מהעיר סונדובה וישניה הסמוכה. לראשונה זוכה אגודת "השחר" למשכן משלה, ע"י שכירת שני חדרים בחצר ביתה של משפחת אייזיק צינז, שאחד מהם שימש כבית־ספר עברי והשני כמועדון "השחר" ומשכן הספריה. הודות למסירותה של קבוצת פעילים צעירים וליוזמתם ונדיבותם של העסקנים הוותיקים עם אביש שלייאר, איצ'י פט, מיכאל טנדלר וזלמן שטטמאואר, מחדשת הספריה את מלאי הספרים ומרחיבה ע"י כך את קהל הקוראים. מתארגן גם ועד ספריה, מורכב מהפעילים הצעירים בהרכב כדלקמן:

אברהם הלפרן ז"ל; מרדכי טנדלר, הי"ד; עוזר פרייהייטר ז"ל; הירש ניימן ז"ל; ורעייתו של וואלף קורמן לבית שווימר הי"ד.

ועד זה מארגן את פעולתה הסדירה של הספריה ע"י קביעת ימים ושעות להחלפת ספרים, המתבצעת ע"י ספרנים תורניים מתנדבים. בעיר החלה תקופת פעילות ציונית ענפה ורבת תנופה, שהתגברה והלכה לאחר התאריך של השניים בנובמבר שנת 1917.

פרק ה׳: יהודי רודקי חוגגים את יום הכרזת הצהרת בלפור (1917)

הכרזת הצהרת בלפור עוררה גל התלהבות ורוח התנדבות בלבות המוני העם והציתה ניצוצות תקוה לאתחלתא דגאולה, חלום דורות שלמים מאז חורבן הבית השני. רבים מבני עמנו ראו בה בשורת המשיח נוכח דאגותיהם וסבלותיהם היום־יומיים. וצרות לא חסרו ליהודי רודקי, כשם שלא חסרו גם ליהודי ערים אחרות בגליציה באותה תקופה. המסחר היה משותק, אנשים עמדו בתור ללחם, לסוכר, למלח ולנפט למאור. רוב ראשי המשפחות היו מגוייסים, מי בחזית ומי בעורף. לא כל בני־הערובה שנלקחו לרוסיה חזרו והוסיפו עוד להגיע ידיעות על חללים ופצועים.

בשורות איוב אלה לא הפרו את שמחתם של יהודי העיר שיצאו בהמוניהם לרחובות העיר, על מנת להשתתף בהפגנת הזדהות עם שאיפותיה של הציונות המדינית ועם המפעל ההתיישבותי בארץ-ישראל. ביוזמת הוועד החדש נערכו בעיר אסיפות-עם ציוניות רבות-משתתפים בבית-הכנסת העירוני וב״קלויז״, בהן הופיעו נואמים מקומיים ונואמים אורחים מלבוב.

לראשונה בתולדות הקהילה ברודקי אורגנה תהלוכת נוער יהודי בלוויית תזמורת מאולתרת, מורכבת מהכלי־זמרים של משפחת דורכשניט ומנגנים חובבים, כשצעירים וצעירות יהודיים נושאים בראש חוצות דגלי תכלת־לבן. זו הפעם הראשונה שברחובות העיר ובכיכרה המרכזית נשמעו צלילי ״התקוה״ ושירים לאומיים אחרים בעברית ובאידיש, כמו: ״שיר הדגל״ (שאו ציונה...), ״חושו אחים חושו״ ושיר הלגיונים (לעגיאנערן מארש) שחובר ע״י נחום שטרנהיים הי״ד, משורר עממי, שחי ויצר בעיר **רישא וניספה בגיטו** בשנת 1942.

פרק ו׳: הסברה פוליטית־רעיונית ופעולות תרבות

הרוח החיה של כל הפעילות הציונית המגוונת היה ר׳ זלמן שטטמאואר ז״ל. מלבד פעולות ההסברה בין שכבות הנוער, התנהלה גם הסברה פוליטית שיטתית בין כל האוכלוסיה היהודית המקומית.

במיוחד זכו בהצלחה ובפופולריות עצרות־העם, שנערכו בבית־הכנסת הגדול לרגל נסיבות מיוחדות, כמו בכ׳ בתמוז, בשניים בנובמבר וכו׳, שבהן היו מופיעים נואמים מלבוב, כמו ד״ר מאיר גיאר, ד״ר פישל רוטנשטרייך והמנהיג הציוני הנערץ ד״ר ליאון רייך. במיוחד היו יהודי העיר מתפעלים מנאומיו־דרשותיו של ד״ר מאיר גיאר, הנואם העממי הדגול, אהוב הקהל שידע להלהיב את לבות שומעיו במשלים ובאימרות חז״ל. נאומיו הזכירו את מיטב הדרשות של המגידים המפורסמים והקהל היה מתמוגג מכל דרש ופשט ומפסוקים מהתנ״ך והמדרש שהיה משלב בהם. בנאומיו רכש גם את אהדתם של החוגים החרדים בעיר.

כל אסיפה מסוג זה היתה מסתיימת בשירה של ההימנון הלאומי והתרמת הקהל לטובת הקרן הקיימת לישראל, ומספר התומכים ברעיון הציוני הלך וגדל מיום ליום. גם

המרצים המקומיים לא טמנו את ידיהם בצלחת והיו מקיימים אסיפות חברים ואוהדים מדי שבת בשבת, שבהן היו מעלים נושאים מתחום הספרות, תולדות ישראל ונושאים מענייני דיומא. המרצה המקובל על נושאים ספרותיים, בפרט בספרות אידיש, היה אביש שליאר, יהודי משכיל ובקי ביצירות גדולי הסופרים האידיים הקלאסיים. על נושאים מדיניים ורעיוניים היה מרצה זלמן שטטמאואר, שהתמסר לפעולת ההסברה הפוליטית והאידיאולוגית בכל הלהט וכמיטב כשרונו.

פרק ז׳: ספרית ״השחר״ ותרומתה להקניית ערכי תרבות ומורשה לבני-נוער

לקוראיה הקבועים של הספריה יצאו מוניטין של משכילים ויודעי ספר ולא לאחד מבני-הנוער שימשה הספריה מקור בלעדי להשכלה ולהרחבת אופקים. עצם ההליכה אל הספריה עם ספר מתחת לזרוע, כפי שזה היה באופנה בימים ההם (תיקי עור טרם היו בשימוש), היוותה גוון-מה של אפרוריות החיים והעניקה לקוראים הצעירים הרגשת חשיבות בעיני עצמם ובעיני רואיהם. עד עצם היום אני נזכר בקבוצת נערות חביבות, שהיו מכנים אותן בשם ״פופות״, שהיו רגילות לטייל בהנאה רבה על ה״קורזו״ (טיילת) וכמעט תמיד עם ספר מתחת לזרוע. הספריה היתה פתוחה בשעות מ-4 עד 6 אחה״צ וחדרה הצר היה מלא מפה לפה קהל קוראים צעירים, שהמתין בסבלנות לקבלת הספרים המבוקשים, בנצלו את זמן ההמתנה לשיחת רעים ולהחלפת דעות על טיב הספרים ועל המאורעות שהתרחשו בעיר ובעולם הרחב. מלבד זאת היתה כאן הזדמנות לאותם הצעירים והצעירות, שהגיעו לפרקם, להחליף את האווירה הדחוסה וספוגת הדאגות של בתי הוריהם — באווירה שופעת חדוות-נעורים, אשר הצליחה, אם גם לשעות מספר, להשכיח מלבותיהם את בעיותיהם היום-יומיות.

הקורס המתקדם של הבנות עם משה אונגרפלד בשנת 1919

כתות הבנות של בית הספר העברי בגריגקוב - 1920

הועד: ליבשין, גרינגרבר, שטטמאואר, משה אונגרפלד, פט, פיואר

כתות הבינים א' בית הספר העברי בברודי בשנת 1920

יושבים מימין: איציק'ל וינגרטן, שמאיר ברוננברג, משה אונגרפלד, זלמן שטטמאואר, וועה פירשטר

פרק ח': הקמת בית־ספר עברי ברודקי (1918)

בשנת 1918 נוסד, ביוזמתם הברוכה והודות לעקשנותם ומסירותם לדבר של קומץ עסקנים עם זלמן שטטמאואר ואיצ'י פט בראש, בית־הספר העברי הראשון, באחד משני החדרים של אגודת "השחר", אשר בחצר ביתה של משפחת צינז. נחרתו בזכרוני חלק מהתלמידים והתלמידות הראשונים, חלוצי לימוד השפה העברית, שאינם עוד בחיים, בין שנפטרו בתקופות שונות בגולה ובארץ ובין שניספו בשואה באירופה: ואלה שמות משתתפי הקורסים לעברית לפי סדר התארגנות הכיתות:

כיתה I לתלמידות: דבורה אכטל הי"ד; תהילה אנזלהיים ז"ל; פיגה נשה בוכמן הי"ד; סושה בוהרר הי"ד; גולדה גלנצברג הי"ד; דבורה דם הי"ד; אטיל הרצהפט הי"ד; סאשא וואלפינגר הי"ד; יאכט טל הי"ד; אסתר ליטמן הי"ד; זלטה מלמד הי"ד; הינדה פילרסדורף הי"ד.

בכיתה זו למדה גם זיסל הלפרן, שתבדל"א, שעלתה לארץ־ישראל בשנת 1920, ביחד עם קבוצת החלוצים בהנהגתם של מיכאל טנדלר ואברהם הלפרן. לפני עלייתה שימשה זיסל הלפרן מורה בכיתות הנמוכות של בית־הספר העברי.

כיתה I לתלמידים: חיים מוני אונגרפלד הי"ד; משה אונגרפלד ז"ל; מונצ'י בוכמן הי"ד; הירש ברגנר הי"ד; הירש דילר הי"ד; אברהם הלפרן ז"ל; מוטל הרצהפט הי"ד;

מיכאל טנדלר ז״ל; מרדכי טנדלר הי״ד; שלום טייכר ז״ל; פסח טרויגוט ז״ל; הירש ולייב ניימן ז״ל; יונה פייר הי״ד; עוזר פריהייטר ז״ל; ישראל שטאכל הי״ד.

הקמת בית־ספר עברי בעיר היתה מאורע ממדרגה ראשונה בחיי יהודי המקום. עד לאותו זמן הרביצו תורה לילדי ישראל אך ורק המלמדים המקומיים על סוגיהם, החל ממלמד הדרדקי, כמו יוסקי מלמד (שמיד), בריל פילרסדורף, מלמדי חומש ורש״י, כמו שמואל מאיר פילרסדורף, שמחה אונגרפלד, וכלה במלמדי גמרא ותוספות, כמו פנחס טרויגוט, יעקב אורי, יוסף שפיגלר (״שוסטאק״) ונחמן הירש.

עם ייסוד בית־ספר ״מודרני״, כדוגמת ״השקאלעס״ הממלכתיים, על צידו ושיטת הלימוד הנהוגה בבתי־ספר סדירים, החל תהליך נשירה של הנוער מהלימודים ב״חדרים״ המסורתיים. עשרות נערים ונערות בגיל הכיתות הגבוהות של בית־הספר הכללי, שהמשיכו עד כה בלימודי קודש אצל מלמדי חומש וגמרא, נרשמו עתה לכיתות הבינוניות של בית־הספר העברי, בהן למדו את שפת עבר, דקדוקה, קורות ישראל וספרות ישראל וכמו כן חלק מלימודי הקודש, כמו תנ״ך על כל הפירושים המקובלים, בתוספת פירוש גורדון. ברם, דרכם של חלוצי השפה העברית בעירנו, כבכל ערי פולין וגליציה, לא היתה סוגה בשושנים: חסידי בלז מררו את חייהם של כל אלה שהיתה להם יד בהקמת בית־הספר העברי, ע״י התקפות אישיות, הטחת עלבונות והלשנות בפני השלטונות. רק הודות לעקשנותם, כוח התמדתם ודבקותם במטרה של מייסדי בית־הספר העברי הובטח קיומו והתפתחותו של מוסד חינוכי זה, שהיווה גולת הכותרת של הפעילות הציונית בעיר.

עם המייסדים והנהלת בית־הספר נימנו העסקנים הבאים:

זלמן שטטמאואר, אביש שליאר, איצ׳י פט, מיכאל טנדלר, ישראל הירש גלנצברג, איציקל ויזנגרין, יונה פייר, חיים אייס, פייבל פריילין, אברהמצ׳י ריכטר.

ראוי לציין, שהירש מוסינגר ואברהמצ׳י ריכטר הצטרפו בתקופה יותר מאוחרת ל״אגודת ישראל״ והאחרון אף נבחר כראש הקהילה באמצע שנות העשרים. ביוזמתם וחסותם של חברי ההנהלה הנ״ל נערכו חגיגות נוער בחיק הטבע — ״מאיובקי״ או ״פסטינים״, או כפי שאנו קוראים להם היום — ״פיקניקים״. היה זה חידוש ברחוב היהודי והדבר דרש הכנה קפדנית של כל האירוע על כל פרטיו, כולל צעדה בסדר מופתי דרך רחובות העיר עם דגלים וכולל הכנת תכנית בילוי עם שירה בציבור ומשחקים. כל חגיגה כזו היתה מסתיימת בצילום כפי שזה נראה מהתמונה.

בתמונה זו נראית הכיתה הגבוהה של תלמידות בית־הספר העברי, שצולמה בזמן אחד הטיולים עם ועד בית הספר והמורה מר משה אונגרפלד.

יושבים: 1) איציקל ויזנגרין, 2) משה מאיר ברוננגרבר, 3) זלמן שטטמאואר, 4) משה אונגרפלד, 5) איצ׳י פט, 6) יונה פייר.

הודות לפעולות ההסברה שניהלו חברי ההנהלה בין הורי התלמידים של בתי־הספר הממלכתיים בעיר, החלו להתארגן כיתות נוער לומד בבית־הספר העברי עם תכנית לימודים מתאימה ובשעות מתאימות, בהתחשב עם רמת ההשכלה של התלמידים. גם דרכם של התלמידים לא היתה קלה, מאחר שגם הם התנסו במסע החרמה והסתה מצד החוגים החרדיים בעיר, שכל רוגזם וכעסם הופנו כלפי הורי התלמידים וכלפי ״המדיח״ העיקרי ל״שמד״ ר״ל, והוא ר׳ זלמן שטטמאואר. הם ערכו ביקורים בבתי התלמידים

ואיימו על הוריהם בחרם דתי וחברתי, אם לא יוציאו את ילדיהם מבית־הספר העברי.

באחד הביקורים של האישים הנ"ל התנסה גם אבי מורי הי"ד, שידע לעמוד בעוז ובכבוד נגד איומים של שבירת מטה לחמו.

המורה הראשון היה מר רייס, מהעיר רישא, שהובא לרודקי בשנת 1918 ועבד בה בתקופת הכיבוש האוקראיני ואחרי זמן קצר עזב את העיר.

למרות כל המכשולים וההתנכלויות, מרחיב בית־הספר העברי את מסגרותיו ובשנת 1919, לאחר תקומתה של פולין המחודשת וסיום המלחמה הפולנית־אוקראינית, מתארגנות כיתות נוספות של נוער בגיל הכיתות הבינוניות של בית־הספר העממי.

להלן חלק משמות התלמידים והתלמידות שניספו בשואה או נפטרו בגולה ובארץ.

כיתת תלמידות (כיתה בינונית): לאה ליטמן הי"ד; שרה ליטמן הי"ד; פרלה נימן הי"ד; פרימצ'יה קוטנפלון הי"ד; רבקה קוטנפלון הי"ד; בלימה ראב הי"ד; אסתר ריכטר הי"ד.

בכיתה זו למדה גם ריזל שטטמאואר שתבדל"א, החיה כיום בארה"ב.

כיתת תלמידים (כיתה בינונית): מנדל אגרט הי"ד; משה אונגרפלד ז"ל; לייביש אונגרפלד הי"ד; יעקב גרטנר הי"ד; שמעון וינגרטן הי"ד; יומקי ליטמן הי"ד; נטע לקס הי"ד; מאיר נימן הי"ד; לייב פייר הי"ד; יהודה צוקרקנדל ז"ל; שמואל קוטנפלון הי"ד; דז'יוני ראב הי"ד; מוני שטאכל הי"ד; יהודה שטטמאואר ז"ל.

בכיתה זו למד גם מאיר גלנצברג שיבדל"א.

כיתת תלמידות (כיתה נמוכה): טונקה אגרט הי"ד; מרים גלנצברג ז"ל; ראצא באדיאן ז"ל; פראד'ל טיכר הי"ד; רוזה טרויגוט הי"ד; רוטשה מוסינגר הי"ד; חיה מארגל הי"ד; חיה פריהייטר הי"ד; דבורה שטרנברג ז"ל.

כיתת תלמידים (כיתה נמוכה): זליג ארליך ז"ל; יומקי גרטנר הי"ד; נפתלי פייר ז"ל. מיכאל פלדבוי הי"ד; אנשל ראב ז"ל.

בכיתה זו למדו גם: יהושע פילדסדורף שיבדל"א החי כיום בברבדוס; ישעיהו טנדלר שיבדל"א החי כיום בישראל ואברהם מוסינגר.

עשיתי כמיטב יכולתי להזכרת שמות התלמידים והתלמידות שאתם נפגשתי בכותלי בית־הספר העברי בשנים בין 1919-1922 ושנספו בשואה, או שהלכו לעולמם בכל התקופות, הן בגולה והן בארץ. ודאי לא הזכרתי שמות רבים מחמת שיכחה, או שפשוט לא היכרתים באותה תקופה. יהא זכר כולם ברוך.

פרק ט': עבודתו החינוכית של משה אונגרפלד עם שובו מהשבי

עם שובו של משה אונגרפלד מהשבי הרוסי בשנת 1919, מתחילה תקופה חדשה ורבת־תנופה של הנחלת ערכים חינוכיים ומוסריים לנוער המקומי. ביוזמתו נערכות ב"השחר" סידרות הרצאות על נושאים היסטוריים וספרותיים, בהן הוא הוכיח את בקיאותו הרבה. הרצאות אלה מושכות קהל שומעים רב, הן מבין חברי "השחר" והן

מבין שורות האינטליגנציה היהודית במקום. גם הרצאות אלה מתקיימות בימי שבתות וחגים, בשעות אחרי הצהריים ומשה אונגרפלד היה מכתת את רגליו בימי גשם ושלג מהכפר נובושולקי, מקום מגוריו, המרוחק קילומטר וחצי מהעיר, על מנת להפיץ תורה ודעת בקרב חוגי הנוער היהודי במקום.

אנו, הילדים דאז, תלמידי הכיתות הנמוכות של בית־הספר העברי, ראינו לעצמנו הישג גדול כשהצלחנו להסתנן לאחת מהרצאות משה אונגרפלד וזאת בעידודו הפעיל של ר' זלמן שטטמאואר, שהיה ידוע כאוהב מושבע של הנוער ואהבה זאת היתה גם הדדית. היינו בולעים בצמאון כל מלה ומלה, כשם שעשו זאת שאר הנוכחים, שהצטופפו במשך שעות בשני החדרים הצרים של "השחר". במרוצת הזמן הפכה אגודת "השחר" למקום מיפגש קבוע של טובי הנוער היהודי בעיר והיוותה מוקד הפעילות התרבותית והחברתית בה. באותן השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה לא היה קיים בעיר שום מקום בידור, כגון תיאטרון, ראינוע, ואפילו מגרש ספורט טרם הותקן בעיר וגם הוא, לאחר שהותקן, היה שייך לאגודת הספורט הפולנית "גוויאזדה".

בשנת 1919 החל משה אונגרפלד לעבוד בתור מורה בבית־הספר העברי, לאחר שהמורה הראשון, מר רייס עזב את העיר. מתחילה תקופה חדשה, רבת־תנופה בהתפתחות בית־הספר והעלאת רמת הלימודים בו. וזאת הודות לידיעותיו הנרחבות והמעמיקות בכל תחומי היהדות, הן במקורות והן בספרות הגות ומחקר, והודות למסירותו לעניין הנחלת הלשון העברית לילדי ישראל, שבזה ראה את שליחותו.

כתוצאה מהקמת סניף ה"התאחדות" ברודקי, עבר משה אונגרפלד עם חלק מתלמידיו למעון חדש של בית־הספר העברי, לדירה שהתפנתה אחרי משפחת יוביינר ברחוב סמבורסקה (ביתו של ר' חיים שמואל המוהל). כאן למדו הכיתות הגבוהות.

פרק י': המורה ויסטופ — המחנך הנערץ ע"י התלמידים (1919)

באותו זמן המשיך לפעול גם בית־הספר העברי הישן, שעבר בינתיים למעון חדש ביחד עם אגודת "השחר", לביתה של האלמנה רבקה קמרמן ברחוב המטבחיים. לבית־ספר זה הובא מורה חדש בשם ויסטופ, בן רב מאודיסה, בוגר הפקולטה לרפואה, שבגלל היותו פליט בווינה לא הורשה להתמחות במקצוע ובהשפעת זלמן שטטמאואר הסכים לבוא לרודקי ולשמש מורה בבית־הספר העברי. מורה זה היה מחונן בכשרון פדגוגי בלתי רגיל, בעל קסם אישי ונעים הליכות. בתקופת עבודתו רכש לו הערכה בעיני ההורים והערצה וחיבה בעיני תלמידיו.

שעוריו משכו את הנוער ונוהלו באווירת משמעת ודרך־ארץ מתוך רצון והבנה הדדית. היה זה המורה הראשון שידע לשלב בתכנית הלימודים הוראת זמרה וממנו למדנו את השירים העבריים הראשונים, כמו: "שם בארץ חמדת אבות", "מראש האילנות החמה נסתלקה" ושירי־ילדים שונים. הוא לימדנו גם משחקי־ילדים והכול התנהל על טהרת השפה העברית. העברית בפיו של מורה זה נראתה לנו טבעית והודות לכך למדנו גם לשוחח בינינו לבין עצמנו. מאוד אהבנו את הטיולים שנערכו בהדרכתו

ובהשתתפותו הפעילה של זלמן שטטמאואר, שהיה מן התומכים העיקריים של ויסטופ.

המורה ויסטופ היה בעל קול ערב ובעל השכלה מוסיקאלית וידע לעורר גם בנו את הרצון לשירה בצוותא. בפרט בזמן הטיולים. אלה נערכו ביום ל״ג בעומר ובכ׳ תמוז בהשתתפות כל תלמידי בית־הספר, בליווי הורי התלמידים וחברי ההנהלה של בית־הספר, כפי שאפשר לראות מהתמונה. היעד של הטיולים היה היער ז׳ורבניק, סמוך לתחנת־הרכבת או חורשת בז׳ז׳ינה (Brzezina), אשר בכפר הושני, שם מצאו את מותם כעבור עשרים ושתיים שנה חלק מקורבנות השואה, שנורו במקום ונקברו בקבר־אחים.

בשנת 1920 אוחדו שני בתי־הספר והחלו לפעול בשתי קומותיו של הבית ברחוב המטבחיים, בהדרכת שני המורים. חוג דוברי העברית בעיר הלך וגדל, החילונו לקרוא ספרים עבריים, החל מספרי־ילדים וכלה בספרים ששאלנו מהספריה. לשיא השגשוג הגיע בית־הספר המאוחד עם הכללת לימודי קודש בתכנית הלימודים. לשם זה נתקבל ר׳ פנחס טרויגוט הי״ד כמורה לתנ״ך עם פירושים ול״שולחן ערוך״ עבור נערים שהתקרבו לגיל בר־מצוה. בשנת 1921 עזב מר ויסטופ את רודקי ומשה אונגרפלד המשיך בעבודת הוראה בקומה התחתונה של הבניין. השיעורים התנהלו בערבים ולמדנו את הנביאים עם הפירושים וגם את שיריו של ביאליק.

השעות האלה היו בשבילנו חוויה והיינו יושבים פעורי פה ושותים בצמא כל מלה שיצאה מפיו, בשעה שהיה מסביר לנו את הפסוקים בספר ירמיהו עם הפירושים של רש״י ואבן עזרא או את ״המתמיד״ של ביאליק.

בשנת 1921 עזב מר אונגרפלד את העיר ובמקומו בא מורה חדש בשם זאנדהויז מהעיר פשמישל. אולם מורה זה היה חסר התכונות והכישורים של שני קודמיו ובימיו מתחילה ההתפוררות של בית־הספר עד לסגירתו בשנת 1923.

מן הראוי להזכיר גם את המורה טיכר מסאנוק, בן־דוד לשלום טיכר ז״ל, שהובא לעיר ע״י עסקני ה״התאחדות״, לאחר עזיבתו של מר ויסטופ. אך תקופת עבודתו כמורה היתה קצרה, וכעבור חודשים מספר עזב את העיר.

פרק י״א: העבריה (1920)

בשנת 1920 נוסד ברודקי, ביוזמתם של מורי בית־הספר העברי וזלמן שטטמאואר, חוג קוראי ודוברי עברית בשם ״העבריה״.

כאן היו מתקיימות אסיפות, הרצאות ושיחות חופשיות על טהרת השפה העברית בהשתתפות התלמידים והתלמידות מהכיתות המתקדמות של בית־הספר ובהדרכת מוריו. כשלוש שנים התקיימה ״העבריה״ עד לסגירתו של בית־הספר ב־1923. בזכותה קם ברודקי נוער קורא ודובר עברית וממשיך את לימודיו בשפה זו ברשת בתי־הספר התיכוניים של אגודת בתי־הספר העממיים והתיכוניים היהודיים בלבוב ושל אגודת ״תרבות״. בין אלה אמנה את התלמידים הבאים:

זליג ארליך ז״ל; שלמה גוטליב הי״ד; פסח טרויגוט ז״ל; מינקה נסר הי״ד; נפתלי שור הי״ד; יוסף שפיגלר הי״ד.

פרק י״ב: פתיחת אולם קריאה ליד ״השחר״ ברחוב המטבחיים

עם עוברה של אגודת ״השחר״ ביחד עם הספריה ובית־הספר העברי מביתה של משפחת צינז לבית האלמנה קמרמן ברחוב המטבחיים, הופעל בחדר הגדול שבקומה העליונה אולם קריאה של עיתונים וספרים עבור חברי אגודת ״השחר״. אולם זה שהיה פתוח בשעות הערב, שימש בשעות הבוקר כחדר הלימודים של בית־הספר, עד שנשכר החדר בקומת המרתף. בחדר הקטן הסמוך שוכנה הספריה, שגם היא פעלה בשעות אחר הצהריים. קירות שני החדרים היו מקושטים בתמונות המנהיגים הציוניים, כמו ד״ר הרצל, גרשון ציפר, אדולף שטנד ותמונת מנדלי מוכר ספרים. כמו כן היתה תלויה על הקיר מפת־קיר של ארץ־ישראל והתנוססו פסוקים ואימרות כמו: ״אם אין אני לי מי לי״ ומתחת לתמונת הרצל אימרתו: ״אם תרצו אין זו אגדה״. סיסמאות אלה צויירו ביד אמן ע״י אביש שליאר והושמו במסגרות.

מן העתונים שהיו מצויים באולם, נחרתו בזכרוני היומונים והשבועונים דלהלן: ״לעמבערגער טאגבלאט״ בעריכתו של משה פרוסטיג, ה״כווילה״ הפולנית בעריכתו של הנריך העשעלעס, ה־״ווארשאווער הייגט״ בעריכתו של גולדברג, ״הצפירה״ העברית מוורשה, השבועונים העבריים כמו ״המצפה״ מקרקוב ו״העולם״ מלונדון.

מהעתונים הארצישראליים היו מגיעים מפעם לפעם ״הארץ״ של גליקסון ו״דואר היום״ של איתמר בן אב״י. עתונים אלה היו מתקבלים באמצעותו של מר אונגרפלד, בהיותו גם הכתב התמידי שלהם בפולין ומחבר מאמרים על נושאים ספרותיים שהיו מתפרסמים בהם.

הנוער היהודי שהיה עד כה מבלה את שעות הערב בטיולים הלוך וחזור לאורך ה״קורזו״, מהקיוסק של שעיה גרודר ועד לכביש המוביל לפודהייצ׳יקי ולפעמים עד בניין ה״סוקול״ שברחוב לבובסקה, זנח כעת, עם הפעלת אולם הקריאה, את ה״קורזו״ בימי חול ואפילו את שני בתי־הקפה בעיר של שעיה׳לי צימרמן ושל משה דורכשניט והחל מבלה את שעות הערב בקריאת עתונים או ספרים.

מלבד זה היו מתקיימים גם ערבי קריאה מאורגנים ומנוהלים ע״י זלמן שטטמאואר, שהיה מקריא את אחד המאמרים בעתון, לרוב ב״הצפירה״, ומוסר פרשנות ומעודד את הנוער להצגת שאלות ולהבעת דעה בנושא הנידון. ערבי קריאה אלה תרמו רבות להגברת תודעתו הציונית של הנוער ולהעלאת מידת התמצאותו בבעיות פוליטיות וחברתיות שעמדו ברומו של העולם היהודי והחיצוני כאחד. לאט לאט החלו להיעלם מהנוף הרודקאי ה״רעדלעך״ של שומעי חדשות בכיכר העיר, מול חנותו של גורסקי או במרפסת (podcienie) חנותו של מרדכי בוכמן, מיפגשם הקבוע של ה״פוליטיקאים״ הרודקאים. על מספקי החדשות נמנו שני משכילי העיר, בעלי סמכות בלתי־מעורערת, מומחים בחסד עליון למדעי המדינה, שניהם רווקים מושבעים ומצפים לנדוניה. אחד מהם יהודה לעבוואהל הי״ד, בן זקוניו של ר׳ חיים שמואל המוהל, והשני מאטל הרצהפט או מאטל מרים׳ס, בעלת החנות למכשירי כתיבה. אך היה מופיע אחד מהם עם עתון בידו, היו מקיפים אותו ציידי החדשות ויוצרים סביבו מעגל וכל אחד שם אוזנו כאפרכסת לשמוע מה בפיו של בעל הדבר.

עם פתיחת אולם הקריאה הפכו העתונים נחלת רבים והכל ידעו פרק בהילכות פוליטיקה ונעשו מעודכנים בכל המאורעות וההתרחשויות במדינה ובעולם. ה"בעלי־בתים" בעיר, ש"מעמדם" לא הרשה להם לבוא בקהל ה"ציוניסטלעך" בה"פריין" שלהם, גם הם החלו לחתום על העתון "לעמבערגער טאגבלאט" ביחד עם עוד כמה שותפים.

וכך החלה ההסברה הציונית לחדור גם לחוגים הקונסרבטיביים והחרדיים בעיר ולא פסחה גם על קומץ המתבוללים, שגם הם התחילו לחתום על ה"כווילה", שנחשבה כעתון רציני, בעל תוכן מגוון, בעריכת טובי הפובליציסטים היהודיים, שכתבו את מאמריהם בשפה פולנית עשירה ובסגנון ספרותי.

עם קוראי ה"כווילה" נמנו גם מספר משכילים נוצריים מהחוגים הליברליים ואפילו האנד"קיים, שהעדיפו עתון זה על "סלובו פולסקיה" בגלל תוכנו האינפורמטיבי העשיר בתחום הכלכלה והפיננסים.

בשנת 1924 עברה אגודת "השחר", ביחד עם הספריה ואולם הקריאה, לבניין החדש של משפחת הניג במרכז העיר ופעלה שם עד שעברה לבית שנבנה בשביל האגודה והורחב אחר־כך לבית־העם בסוף שנות השלושים.

פרק י"ג: ועדת הקרן הקיימת לישראל (1916)

ועדה זו אורגנה מחדש בשנת 1916, לאחר שובם של האוסטרים לגליציה, ובראשה עמד העסקן הציוני המסור וראשון החלוצים שעלה לארץ והוא מיכאל טנדלר ז"ל, שאליו הצטרפו גם עסקנים אחרים, והם:

יוסף אבנד הי"ד; חיים מוני אונגרפלד הי"ד; אברהם הלפרן ז"ל; איציקל וויזנגרין הי"ד; שלמה לקס הי"ד; הירש נימן ז"ל; יונה פייר הי"ד.

בשנים המאוחרות יותר, עם עלייתם של רוב חברי הוועדה ארצה, הצטרפו אליה פעילים חדשים, כגון:

לייביש אונגרפלד הי"ד; מאיר גלנצברג; יעקב גרטנר הי"ד; יומקי ליטמן הי"ד; נטע לקס הי"ד; עוזר פריהייטר ז"ל.

ועדה זו פעלה רבות להפצת רעיון גאולת הארץ בקרב כל שיכבות האוכלוסיה היהודית בעיר.

אחת הפעולות המוצלחות היתה החדרת הקופסה הכחולה של קק"ל לתוך מרבית בתי־המגורים ובתי־העסק, להוציא בתיהם של חסידי בלז.

לשם זה אורגנו מגביות לטובת הקרן בכל מיני הזדמנויות ואירועים משפחתיים ונשלחו זוגות בני נוער לכל המקומות לשם התרמה, ומדי חודש בחודשו לבתי־המגורים להרקת הקופסאות. קופסת הקק"ל קישטה את בתיהם של יהודי העיר והפכה לסמל הזדהותם עם הרעיון הציוני. נערכו גם התרמות בבתי־התפילה, לאחר מאבק עקשני עם החוגים החרדיים הלוחמים, ובזמן תפילת מינחה בערב יום הכיפורים, היתה גם קערת קק"ל מיוצגת על שולחן הקערות. גם בזמן העליות לתורה במניין הציוני שעליו יוסופר

הלאה, נתרמו כל הנדרים לטובת הקק"ל. רשימת התורמים היתה מתפרסמת באגודת "השחר".

פרק י"ד: המניין הציוני הראשון ברודקי (1919)

לקראת הימים הנוראים אורגן בשנת 1919 במעון "השחר" אשר ברחוב המטבחיים — מניין ציוני ראשון ביוזמתם של זלמן שטטמאואר, איצ'י פט, פייבל פריילין והמורה ויסטופ.

גם אנו, תלמידי בית־הספר העברי, היינו באים להתפלל במניין זה, בו היתה מתנהלת התפילה על טהרת המבטא הספרדי וכל מתפללי המניין היו אנשים צעירים, מתוכם התפללו רק כחצי תריסר בטליתות והיתר רווקים ונערים. עד עצם היום אני זוכר את מתיקות המנגינה שבה אמר המורה ויסטופ את "ההפטרה". באותו מניין נערכו גם "הקפות" ובפעם הראשונה בחיינו זכינו אנו, תלמידי בית־הספר, ב"הקפות" בזכות וברשות עצמנו ולא בזכות ובליווי האבות וגם עלינו לתורה והשמענו את הברכות במבטא ספרדי והיינו מאוד גאים על כך.

עם מתפלליו הקבועים של המניין נימנו גם יונה פייר, וואלטשע שניי, חיים אייס, איציקל ווייזנגרין, חיים מוני אונגרפלד, הירש מוסינגר ומשה'לי פרנקל.

פרק ט"ו: ייסוד מקהלה ליד אגודת "השחר" ברודקי (1920)

ביוזמתו של אברהם ליטמן הי"ד, גיסו של זלמן שטטמאואר, נוסדה מקהלה ליד אגודת "השחר" והשתתפו בה אחדים מחברי "השחר" ותלמידי בית־הספר העברי. אברהם ליטמן היה אחד מבני הערובה שנלקחו לרוסיה בשנת 1915, בזמן נסיגת הצבאות הרוסיים ועם שובו הביתה החליט לתרום לארגון מקהלה רבת משתתפים, כדוגמת המקהלות העממיות, שרבות מהן ראה ושמע ברחבי רוסיה.

למקהלה זו נבחרו בעלי הקולות הערבים מבין חברי אגודת "השחר" ומבין תלמידי בית־הספר העברי.

אנסה להעלות כאן את זכרם של אלה מהם שניספו בשואה ושמותיהם שמורים בזכרוני עד עצם היום הזה:

אברהם ליטמן הי"ד, מנצח המקהלה; חיים מוני אונגרפלד הי"ד; חיים אייס הי"ד; טונקה אגרט הי"ד; פראד'ל טייכר הי"ד; אסתר ליטמן הי"ד; יומקי ליטמן הי"ד; זלטה מלמד הי"ד; רוטשה מוסינגר הי"ד; פרימצ'יה קוטנפלון הי"ד; רבקה קוטנפלון הי"ד; אנשל ראב הי"ד; דז'וני ראב הי"ד; לייב ראב הי"ד; גולדה שטאכל הי"ד; יהודה שטטמאואר ז"ל.

מקהלה זו מנתה כ־25 איש והיתה מורכבת משלושה קולות וקיימה חזרות במוצאי שבתות באולם בית־הספר שבקומת המרתף בניצוחו של אברהמצ׳י ליטמן, שניגן על כינור ויצא מכליו כל פעם ששמע מפי אחד הזמרים סטיה קטנה שבקטנה מהטון, בהיותו בעל שמיעה מוסיקאלית מצויינת. הוא היה רחוק מתודעה רעיונית כלשהי ובא אלינו אך ורק בשל דביקותו במוסיקה, אותה למד מעצמו, והיה אסיר תודה על כל הזדמנות שניתנה לו לנגן כסולן בתזמורת וכמנצח של המקהלה. ייתכן ששהותו במשך 5 שנים בגולה הרוסית הספיקה להרחיקו מכל עניין יהודי וציוני ואפילו האידיש שלו היתה בליל של רוסית ואידיש, ועברית לא ידע וגם לא היה מעוניין לדעת. זוכרני, בשעת אחת החזרות של ההימנון ״התקוה״, פקד עלינו לחזור על ההימנון שלא זכר את שמו ואז אמר אלינו באידיש: ״נו, נאך אמאל מיטן זאק״.

פרק ט״ז: הקמת חוג דראמאטי ראשון ברודקי (1919)

עוד בשנת 1919 הוקם ברודקי החוג הדראמאטי היהודי הראשון, הודות ליוזמתם של רבקה׳לי קוטנפלון וּוואלטשי שניי ז״ל.

אל החוג השתייכו בין היתר החברים הבאים:

סאשא וואלפינגר הי״ד; אטיל מוסינגר הי״ד; דוד מארגל הי״ד; פרימצ׳ה קוטנפלון הי״ד; וואלף קורמן הי״ד.

בשלב יותר מאוחר, בשנת 1921 הצטרפו לחוג החברים הבאים:

פרלה אנזלהיים הי״ד; דבורה בוכמן הי״ד; מאיר בוכמן הי״ד; צביה לויפר הי״ד; נטע לקס הי״ד: בומק קורמן הי״ד; זליג קרמר הי״ד; יהודה שטטמאואר ז״ל.

מלבד אלה היו פעילים בחוג החברים הבאים שיבדל״א:

מאיר גלנצברג; מעשא גלנצברג; פרידה הלפרן, ברונקה לויפר, יהושע פילרסדורף; רייזל שטטמאואר.

המחזה הראשון שהועלה על במת הקרשים המאולתרת בחדר המדרגות הענקי של בית ר׳ יושי טייכר ז״ל, היה מחזהו של גורדין באידיש: ״די שחיטה״.

היה זה בחול המועד פסח, שנת 1920, שנה לאחר סיום המלחמה בין פולין המתחדשת לבין האוקראינים. למרות שבעיר היה קיים אולם תיאטרון גדול של אגודת ה״סוקול״ הפולנית, לא עלה בידי החוג לשכור את האולם בגלל יחסם העויין של הפולנים אל האוכלוסיה היהודית. אי־לכך היה הכרח, ממש ברגע האחרון, לגייס את בני הנוער היהודי למיבצע בזק של אילתור אולם תיאטרון בתוך פרוזדור מעבר. למטרה זו השתמשו בחביות מבירה ועליהן הניחו את הקרשים שנלקחו ממחסן העצים של ר׳ איצ׳י פט ובצורה זו הותקנו הבמה ושורות המושבים. כל הכרטיסים להצגות הללו נמכרו במכירה מוקדמת עד לאחרון וההצגות עברו בהצלחה בלתי־משוערת. הקהל הנלהב הגיב במחיאות כפיים סוערות בגמר כל מערכה ובמיוחד קצרו תשואות שלושת השחקנים הראשיים: רבקה׳לה קוטנפלון, וואלטשי שניי ו־וואלף קורמן.

וואלטשי שניי היה הבמאי של החוג והצטיין כמארגן וכשחקן כאחד. בהפסקות ניגנה תזמורת נגני המקום, כולם חובבים, בניצוחו של אברהמצ׳י ליטמן.

בשנת 1923 הועלה גם המחזה ״מירה׳לי אפרת״ באידיש, אולם הפעם באולם התיאטרון של ה״דום נארודני״ האוקראיני, בביתו של האוקראיני בורצ׳ינסקי, בעל המסעדה ברחוב לבובסקה. באותה שנה הועלה גם המחזה ״חאשע די יתומה״ באידיש. התפאורות הוכנו ע״י מאיר גלנצברג.

הצגות החוג הפכו למאורע ציבורי ומשכו אליהן את כל ״מי ומי״ מכל החוגים, להוציא את חסידי בלז, אשר הוקיעו את פעילות החוג הדראמאטי כמעשה של הפקרות מוסרית. שבועות וחדשים לאחר ההצגות, היינו אנו בני־נוער מפזמים את המנגינות של המחזות, שבעינינו היו בבחינת להיטים וליוו אותנו שנים רבות בחיי־יום־יום בשהותנו בנכר לרגל הלימודים, רחוק רחוק מה״שטעטעלי״ שלנו.

פרק י״ז: התזמורת של אגודת ״השחר״ (1920)

ליד אגודת ״השחר״ אורגנה, נוסף על המקהלה, באותן השנים בין 1920 לבין 1923, גם תזמורת כלי מיתרים ונשיפה, שהופיעה בכל מיני הזדמנויות בניצוחו של אברהמצ׳י ליטמן. להלן שמות חברי התזמורת:

מאיר בוכמן הי״ד — כינור; אליעזר גלנצברג הי״ד — מנדולינה; דוד דורכשניט הי״ד — כינור; שלמה דורכשניט ז״ל — חצוצרה; שלום דורכשניט הי״ד — תוף; מנשה טראובר הי״ד (מורה דת) — צ׳לו; אסתר ליטמן הי״ד — מנדולינה; משה׳לי מאנדלקורן הי״ד — כינור; ליב ראב הי״ד — מנדולינה; יהודה שטטמאואר ז״ל — מנדולינה.

תזמורת זו היתה מנגנת במסיבות ובהצגות וכל הכנסותיה היו קודש לצרכי האגודה.

פרק י״ח: חוג השחמט ליד אגודת ״השחר״ (1920)

ביוזמתו של יומקי ליטמן, שהיה שחמטאי נלהב, נוסד בשנת 1920 חוג שחמט שפעל באחד משני החדרים של הקומה העליונה בבית האגודה, שברחוב המטבחיים, כמעט בכל שעות היום, מחמת חוסר עיסוק כלשהו אחר, ממנו סבלו אי־אלה שחקני השחמט. וכך אפשר היה למצוא בשעות הערב זוגות, זוגות של צעירים, רכונים על לוחות השחמט, מוקפים יועצים (קיביצים), שהיו מנהלים ביניהם לבין עצמם ויכוחים סוערים על כל מהלך של השחקנים, בני־חסותם. מלבד עזרתו לאביו, ר׳ שמואל ליטמן הי״ד, בחלוקת החבילות, שהלה הביא יום־יום ברכבת של שעה 3.30 אחה״צ מלבוב עבור

הסוחרים המקומיים, היה יומקי ליטמן מחוסר עבודה במשך כל שעות היום ועל כן פנוי היה למשחק כמעט בכל שעות היום והערב.

הוא היה מאוד מוסיקאלי ובעל קול ערב ותוך כדי משחק היה שר ומפזם כל מיני מנגינות שאחדות מהן נחרתו במוחי עד עצם היום הזה. מזמן ל'זמן ערך החוג תחרויות עם שחקנים מעולים מתוך בני־העיר, כמו אלה מבני משפחת אנזלהיים, שהיו ידועים כשחמטאים מעולים. אחד מהם, ד״ר שמואל אנזלהיים הי״ד, היה אלוף השחמט של גליציה בתקופה מסוימת.

פרק י״ט: התארגנות קבוצת ״החלוץ״ והכשרתה לעליה (1919)

ביוזמתם של אברהם הלפרן ומיכאל טנדלר התארגן בשנת 1919 סניף ״החלוץ״, שמטרתו להכשיר את חבריו לעליה לארץ.

להלן רשימת החלוצים הראשונים, מלבד שני המייסדים שהוזכרו לעיל:

יוסף אבנד הי״ד; משה אונגרפלד ז״ל; דבורה אכטל הי״ד; פיגה נשה בוכמן הי״ד; לייב ניימן ז״ל; ראובן ראב הי״ד; אביש שלאר ז״ל; ישראל שטאכל הי״ד; וואלטשע שניי ז״ל.

מלבד הנ״ל יש להוסיף את אלה שנותרו בחיים עד 120 שנה:

חיים אונגרפלד; בני בוהרר; שאול גולדמן; זוסה'לי הלפרן; אברהם שנייד.

כל החלוצים הנ״ל התארגנו בשנת 1919 בשתי קבוצות נפרדות ואחת מהן יצאה להכשרה חקלאית לכפר לאשקי זאוויונזאנה (Laszki Zawiazane). השניה נשארה בעיר וביצעה כל מיני עבודות שחורות תמורת תשלום לקרן העליה המשותפת.

פרק כ׳: ראשוני העולים לארץ־ישראל

הראשון שעלה לארץ היה הנער מיכאל קוף, שבתור חניך בבית־היתומים בלבוב נתקבל לבית־הספר החקלאי במקוה ישראל, הודות לישראל בלקינד, שבא לפולין מיד עם גמר הקרבות על מנת להעביר את יתומי המלחמה לארץ־ישראל. כשנה לאחר מכן, בשנת 1920, עלו לארץ שתי קבוצות החלוצים הראשונות בהרכבן המלא, אולם שתיים מהחלוצות נשרו בדרך והן: דבורה אכטל ופיגה נשה בוכמן.

אך לא כולם — מאלה שהגיעו ארצה — עמדו בנסיון חבלי הקליטה הקשים בארץ באותה תקופה, ונוסף לזה שרר חוסר עבודה ואחדים מהם חלו גם במחלת הקדחת. כל זה השפיע על חלק מהחלוצים לעזוב את הארץ, זמן קצר אחרי עלייתם, ולחזור אל משפחותיהם בגולה. לצערנו, התנקם צעד זה מרות בהם ובמשפחותיהם כעבור 20 שנה עם פלישת הגרמנים לפולין. ירידת חלוצים אלה מהארץ עשתה רושם מדכא בעיר, אך התנועה הציונית ידעה להתאושש מהר מרושם זה והמשיכה בעבודתה היום־יומית ביתר שאת ומסירות.

כמעט כל היורדים חזרו לפעילותם הציונית, מלבד משה אונגרפלד, בנו של פנחס, ואביש שליאר. הראשון היה נגוע במחלת ״האדמת המופסית״ והשני הפך ליריב התנועה הציונית ולאידישיסט לוחם. יותר מאוחר עזב את רודקי לצמיתות והיגר לארגנטינה, בה עבד כגובה של הקהילה בבואנוס איירס. גם היורד השני עקר לארגנטינה ולפי השמועה היה שם פעיל בתנועה הרביזיוניסטית.

פרק כ״א: התארגנות הולכי רגל לעליה לארץ

ביוזמתו של רודולף טרילר, בנו הצעיר של מנהל רישומי הלידה בעיר, המתבולל הנריך טרילר, התארגנה קבוצת צעירים, שהתלהבו מן הרעיון החלוצי. בהיותם מחוסרי אמצעים החליטו לעשות את דרכם ברגל. לצורך זה לבשו מדי צופים והצטיידו בכל אביזרי הדרך, כולל אוהל שינה ודגל ציוני, ובאחד מימי האביב, בשעות אחר הצהריים ליוותה אותם כל העיר בדרך לסמבור, משם המשיכו עד וינה. אך כולם חזרו לאחר זמן קצר לרודקי. לקבוצה הזאת הצטרפו בין היתר ישראל קמרמן ז״ל מהכפר כלופצ׳יצה, יהושע שירל הי״ד ויוסף גרודר שיבדל״א החי כיום בישראל.

פרק כ״ב: עליית האחיות אונגרפלד (דבורה באשיס קינדער) לארץ

בחורף שנת 1921 עלתה לארץ משפחה שלמה, שהחליטה לבנות את עתידה בארץ לאחר שהתייתמה משני הוריה. חנותם לדברי חלב היתה בשורת החנויות בצידו הדרומי של השוק הישן. באותה שנה עלתה גם פאני הלפרן, בתם הבכורה של משפחת הלפרן, שעלתה כולה לארץ בשנות השלושים הראשונות.

פרק כ״ג: ועד חדש של אגודת ״השחר״ לאחר עליית החלוצים

עם עלייתם של ראשוני החלוצים לארץ, צורפו לוועד ״השחר״ ולוועדת קק״ל עסקנים מהדור הצעיר, שהתחנכו באווירה ובעבודה ציונית במשך שנים מספר, התמצאו בכל הבעיות שעמדו על הפרק ורכשו גם ידיעה יסודית בשפה ובספרות העברית.

לועד ״השחר״ צורפו העסקנים הצעירים הבאים:

נטע לקס הי״ד; לייביש אונגרפלד הי״ד; יעקב גרטנר הי״ד; לייב שטאכל הי״ד; יומקי ליטמן הי״ד; מנדל אגרט הי״ד; יהודה צוקרקנדל ז״ל; יהודה שטטמאואר ז״ל; וייבדל לחיים ארוכים מאיר גלנצברג. ליו״ר ועדת קק״ל נבחר נטע לקס, שהיה אחד העסקנים המסורים והצנועים ופעל רבות לקידום העבודה הציונית בעיר. כאחראים להרחבת הספריה וניהולה מונו לייביש אונגרפלד ויעקב גרטנר.

הפעילות הציונית קיבלה תנופה חדשה עם הצטרפותם של כוחות צעירים ל״השחר״, לאחר שאגודה זו עברה למעונה החדש בשנת 1924, לביתה של משפחת הניג, אשר במרכז העיר. בחדר הארוך והמרווח, אולם ממש, הוכנסו ארונות גבוהים עבור הספריה המורחבת ושולחנות ארוכים עם כיסאות עבור הקריאה וכן שולחנות קטנים למשחק השחמט.

הספריה רכשה ספרים חדשים, בעיקר בשפות הפולנית והעברית. מספר הקוראים בשתי השפות גדל לאין שיעור. הלך וגדל גם מספר הקוראים של העתון ״הצפירה״ והעתונות הארצישראלית.

בשעות הערב המה האולם מבני־נוער, הבאים לקרוא עתונים, להחליף ספרים ולשחק שחמט. כאן נערכות גם תחרויות שחמט והמצטיינים בהן הם מיכאל אנזלהיים, יומקי ליטמן ויבדל״א יהושע (קורמן) פילרסדורף.

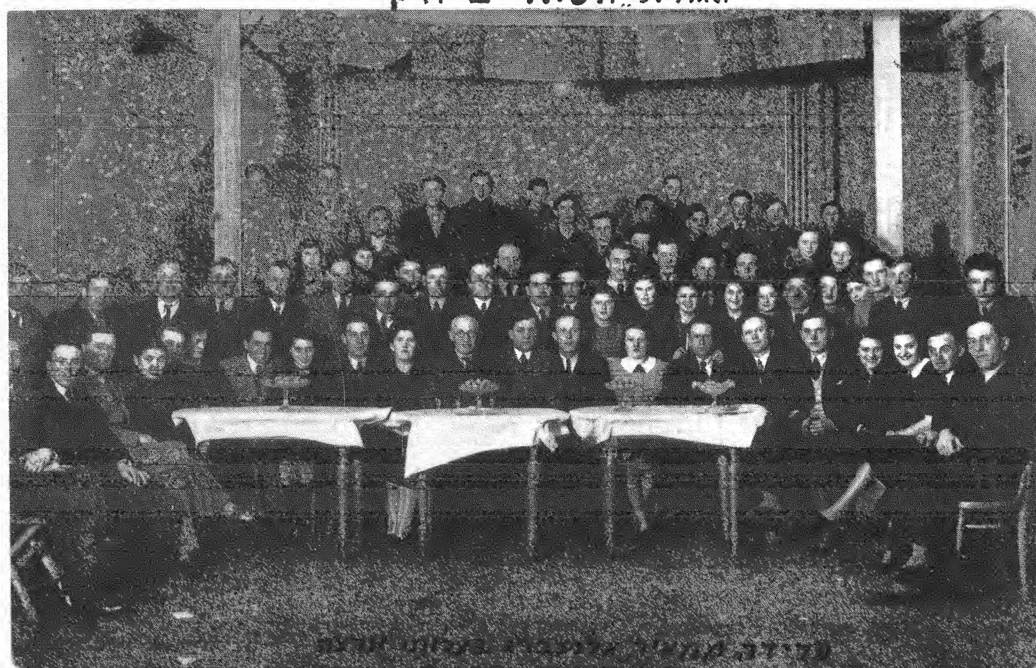
בשנת 1924 ובשנת 1925 עזבו כמה מבני־הנוער הרודקאי את העיר ועברו להמשך לימודיהם בעיר לבוב. בתוכם גם כותב השורות האלה. משום כך סופר כאן רק על התקופה עד שנת 1924. אולם למען השלמת התמונה אספתי נתונים מפי פעילי ״השחר״ החיים בארץ ואלה נכללו בפרק כ״ד.

פרק כ״ד: המשך פעילותה של אגודת ״השחר״ לאחר שנת 1924

בשנת 1928 עברה אגודת ״השחר״ למעונה החדש בבית שנבנה על מגרש שנרכש מאסתר בלימה וואלפינגר בקצה הסימטה המובילה מהכיכר המרכזית בין בתיהן של משפחות פרן ולורברבום. היה זה מעון בעל שני חדרים, קצת יותר מרווחים, אך מעון זה היה חסר אולם לאסיפות, שיכול היה גם לשמש כאולם להצגות. מצב זה נתן דחף ליוזמה חדשה מצידו של איצ׳ פט להרחיב את הבניין הקיים ולהוסיף אליו אולם הצגות. לשם זה התארגן בשנת 1936 ״ועד לבניין בית־עם ליהודי רודקי״, במטרה להכין תכניות ולאסוף כספים וחומרי בניין. ועד זה ניגש במרץ ובמסירות למשימתו

אגודת „השחר" ברודקי

וכעבור זמן קצר החלה הקמת הבניין, שהיה צריך להכיל לפי התכנית חדר לספריה, אולם קריאה ואולם גדול להצגות, חתונות ואסיפות. הבניין היה מיועד לאכסן גם את בית־הספר העברי, גן הילדים והמניין הציוני.

הבניה נמשכה כשנתיים, וזאת בגלל מחסור באמצעי מימון, אך רוח ההתנדבות שאפפה את כל העוסקים במלאכה איפשרה את סיומו וחנוכתו החגיגית של הבניין שהתקיימה בשנת 1938, בהשתתפות הרב ד״ר יחזקאל לוין הי״ד כנואם ראשי. מן הראוי להעלות את זכרם של כל אלה שתרמו מזמנם, עמלם, כספם וכשרונם להקמת בית־העם, שהיה לתפארת ליהודי העיר והסביבה. הבניין היה בבעלותה של אגודת ״השחר״ והיה משרת את כל הזרמים והגופים הציוניים בעיר.

ואלה שמות חברי ״ועד בניין בית־העם היהודי ברודקי״:

איצ׳י פט הי״ד, שתרם את חומרי הבניין; ר׳ ישראל הירש גלנצברג הי״ד, הכין התכנית ופיקח על הבניה; איציקל ויזנגרין הי״ד, נטע לקס הי״ד ומאיר גלנצברג, עמלו בגיוס כספים.

בבניין בית־העם פעלו בית־הספר העברי בניהולו של זליג ארליך וגן הילדים בניהולה של מינקה נסר. אך לא הרבה זמן ניתן ליהודי רודקי ליהנות מפרי עמלם; כעבור שנה פרצה המלחמה ואתה השואה.

בית־העם נשאר על תילו לאחר השואה, אך בניו־בוניו אינם עוד בחיים ונתקיימה ביהודי רודקי, כביהודי כל קהילות פולין וגליציה, הקללה: ״כי אכל את יעקב ואת נווהו השמו״.

רוב רובם של חברי ״השחר״ שחלמו ופעלו למען ציון, אפרם פוזר על פני גיאות ההריגה ולא זכו לקבר ישראל.

מ. מוסינגר

תנועות נוער יהודי ברודקי בשנים 1927-1920

עם הקמת המדינה הפולנית המתחדשת מסתמנת פעילות תרבותית מוגברת בין הנוער המקומי וסנונית ראשונה בתחום זה היא הקמת חוג להשתלמות עצמית, בשם: "עזרה עצמית"

"עזרה עצמית"

חוג זה שם לו למטרה עריכת שיחות קבוצתיות בעברית על נושאים שונים שעליהם למדו בני־הנוער בבית־הספר העממי או העברי ושעליהם גם קראו בספרים מספריית "השחר". במיוחד היו מעוניינים להחליף דעות ורשמים על נושאים מתחום קורות ישראל וקורות הציונות. כמו כן נהגו לקרוא ביחד פרקים מיצירותיו של ביאליק ואחד העם, תוך כדי היעזרות במילונו של יעקב פרוסט. באמצעיהם הדלים רכשו ספריה מיניאטורית שהכילה ספרונים עבריים כמו "ביכורים" וחתמו גם על השבועון העברי "המצפה" שיצא לאור בקרקוב ואת מאמריו היו קוראים בצוותא בימי השבתות.

עם יוזמי החוג נמנה זליג ארליך שבביתו היו מתאספים בשבתות ופעמיים בשבוע בזמן החופש הגדול. היה זה בשנת 1920. התלמידים הצעירים היו משוחחים על עניינים רציניים וכמעט שלא התמסרו למשחקים ולתעלולי נעורים שהיו מאתם והלאה. החוג מנה כ־12 נערים.

בין אלה שניספו בשואה יש למנות את:

מיכאל אנזלהיים הי"ד; זליג ארליך ז"ל, שנפטר לאחר השואה; שמריל ארליך הי"ד; ישעיהו לקס הי"ד; מיכאל פלדבאו הי"ד; אנשל ראב ז"ל.

ושייבדלו לחיים ארוכים:

מונצ'י גולדמן; מיכאל גלנץ; ישעיהו טנדלר; מאיר קוטנפלון; יהושע קורמן; מ. מוסינגר.

בשבתות אחרי הצהריים היו חברי החוג יוצאים ליער העירוני עם מר ברל ראב

בראש, כדי לשמוע מפיו "פרקי אבות" וקטעים מיצירותיו של מנדלי מוכר־ספרים. ברל ראב היה האפוטרופוס של החוג והקדיש הרבה מזמנו לניהול שיחות ושיעורי תנ"ך, במיוחד ספר משלי. חוג זה התקיים במשך ארבעת חודשי הקיץ בלבד והתפורר עם בוא החורף.

הקמת קן השומר הצעיר ברודקי

בשנת 1920 בא לרודקי הרוקח מגר. לינהארד מהעיר סמבור וביוזמתו התכנסו מספר צעירים מבין הנוער שלמד בבית־הספר העברי והחליטו על הקמת קן "השומר־הצעיר", שהיה מסונף לקן "השומר" בסמבור. בין הצעירים האלו היו: אידה הלפרן ומאיר גלנצברג החיים בישראל ויהודה שטטמאואר ז"ל. כעבור זמן-מה הצטרפו לקבוצה זו: דז'וני ראב, זליג ארליך, זיגו למברגר, רוטשה מוסינגר, פראד'ל טייכר, טונקה אגרט וייבדלו לחיים: פרידקה הלפרן, שיקו קורמן, אופה שטטמאואר ומ. מוסינגר. תלמידי בית־הספר העממי היהודים קינאו תמיד בחבריהם הנוצרים שהשתייכו לתנועת הצופים הפולנית. לכן, כשנאמר להם שמתארגנת תנועת צופים יהודיים בשם "השומר הצעיר", הצטרפו ברצון אל שורותיה והיו יוצאים אל מחוץ לעיר ולומדים תרגילי־סדר, לראשונה בשפה העברית, ומברכים זה את זה בברכת "שים־לב", כדרך הצופים הפולניים.

באותה שנה נסעו החניכים הראשונים של קן השומר למחנה־קיץ אל הרי הקרפטים — לאילניק, וכשחזרו סיפרו על חוויותיהם במחנה ולימדו את חבריהם את שלושת השירים הראשונים של ה"שומרים", כמו: "עד טיפת הדם האחרונה", "ארטוף לנו ביהודה" ו"ראיתיה בעת שהלכה". שירים אלה היו מושרים בצוותא בחיק הטבע, על פי רוב ליד הכביש המוביל ללבוב וגם היו קוראים פרקים מספר "יזכור" המוקדש לזכר השומרים הראשונים. החברים היו עורכים גם התרמות בין יהודי העיר לטובת קרן "השומר", ולשם זה השתמשו בגליונות מודפסים שהועברו מקן סמבור ולשם הועברו התרומות. כראש הקן של "השומר" בסמבור שימש יליד רודקי — ישעיהו נאכפולגר.

חברים מקן סמבור היו מבקרים ברודקי ומקיימים שיחות על עקרונות התנועה ועל תפקידיה בארץ־ישראל, בין אלה היו איז'ו צילר, הלקה שומינר, יחזקאל סאן ויהושע טילמן.

אחדים מחברי "השומר הצעיר" עלו לארץ־ישראל, אך היו גם כאלה שהפכו לקומוניסטים ובתור שכאלה ישבו בבתי־הסוהר הפולניים. כדי לרכוש מעון בשביל הקן ולארגן ספריה מובחרת, המורכבת מספרים בשפות עברית ופולנית, ובמיוחד ספרי צופיות בשפה הפולנית, הוחלט להעלות מחזה ואת הכנסתו להקדיש לאירגון הספריה. הנערים בני השתים־עשרה אף היו עורכים נשפי ריקודים ואת ההכנסות הקדישו לספריה. נוסף לזה היו אחראיים למלתחות בנשפים ובחתונות וגם הכנסות אלה הקדישו לאותה מטרה.

באחד הימים הועלה המחזה של שלום עליכם באידיש — "דער דאקטאר", בהדרכתו

של מאיר גלנצברג. בביתו של ארליך נערכו החזרות וההצגה התקיימה באולם בית־הקפה של משפחת דורכשניט. להצגה זאת באו בני־נוער מכל שיכבות האוכלוסיה היהודית.

חברי הקן ערכו גם טיולים מזמן לזמן ואחד הטיולים נערך ברכבת־משא לכפר כלופצ׳יצה, שם בילו יום שלם בחיק הטבע, ערכו צעדות, משחקים, תרגילי־סדר ושרו שירים עבריים. אחד הטיולים נערך כשנתיים לאחר מכן ללובליין ויילקי; הצעירים נסעו לשם בשתי עגלות עם סוסים ובילו כל היום בשיט בנהר וורשיצה. היתה זאת שנת 1923, שבה הגיע לרודקי תייר מאמריקה, גבה־קומה, לבוש בהידור רב, שהיה מחלק דולרים לענייי העיר וקראו לו ״משיח״. הוא היה מקומרנו, ואנחנו פגשנו בו בלובליין באותו יום ששהינו שם, — מוקף מלצרים ונגנים שניגנו כל פעם איזה ניגון חדש והוא היה משלם להם בדולרים.

אך לשיא הפעילות התרבותית הגיע הקן בפורים שנת 1921 עם העלאת המחזמר עתיק-היומין — מכירת יוסף (יוסף-שפיל).

המחזמר עתיק-היומין — מכירת יוסף (יוסף-שפיל)

לא מן הדברים הקלים היה למצוא חבר שחקנים מתוך המספר המצומצם של חברי השומר הצעיר, בפרט שלא היה במחזה זה שום תפקיד עבור נערה. השחקן הראשי של המחזה, אנשלי ראב, ששיחק את תפקידו של יוסף הצדיק, חלה לצערנו כעבור שנתיים ונפטר לאחר שבוע של מחלה.

אשר למחזה עצמו, אחת היצירות העממיות של יהדות גליציה שמחברה אינו ידוע, הבמאי היה ר׳ ברל ראב והוא היה מנהל את החזרות, שרובן היו מתקיימות בביתו והוא גם בחר את צוות השחקנים וחילק ביניהם את התפקידים. לצוות השחקנים צורפו שני נערים נוספים: ישראל רודרפר הי״ד ויבדל״א מאיר קוטנפלון.

חלוקת התפקידים היתה כלהלן:

יוסף — אנשלי ראב ז״ל;
יעקב — דז׳וני ראב הי״ד;
ראובן — ישראל רודרפר הי״ד;
שמעון — מאיר גלנצברג יבדל״א;
יהודה — יהודה שטטמאואר ז״ל;
פרעה — מאיר קוטנפלון יבדל״א;

החזרות החלו מיד אחרי ימי החנוכה, והשחקנים, כולל הניצבים (סטטיסטים), היו מתאספים מדי ערב בחדר הגדול של משפחת ראב ולומדים את תפקידיהם בהדרכתו של מר ברל ראב. הוא היה מקפיד על היגוי המלים, על הזימרה וכמו כן על התנועות. לא פעם היה מגיב על אי דיוקים במשיכת אוזניים ובהערות עוקצניות ואת אלה לא היה חוסך אפילו משני בניו, דז׳וני ואנשלי. עודנו נשמר בזכרוני הפרולוג למחזמר, המתחיל במלים: ״להטיב הלבבות״, שהושר ע״י שנים־עשר בני יעקב, לבושים כבדואים וחגורי

חרבות, מעשי ידיו של מאיר גלנצברג, שמלבד תפקידו כשחקן, מילא גם את תפקיד הרקוויזיטור והמאפר של הצוות.

הכוכב מבין השחקנים הללו היה אנשלי היפהפה, בעל הטנור הלירי, שהיה באותה תקופה בן 13, נער בלונדי, בעל עיני תכלת ולחיים סמוקות. הודות לחושו המוסיקאלי המפותח ולקולו הערב והצלול הרטיט לבבות שומעיו עד כדי דמעות. כשאנשלי היה שר את שיר התחנונים לפני אחיו, לפני שהורידוהו לבור, או את "אל מלא רחמים" על הקבר המאולתר של רחל אמנו, היה הקהל אחוז התרגשות והנשים הזילו פלגי דמעות, כאות להשתתפותן במר גורלו של יוסף הנמכר על ידי אחיו לישמעלים.

ומה יפים היו השירים שהושרו ע"י אנשי המקהלה שעמדו מאחורי הקלעים והיו עונים על שירת הסולו של השחקנים. על פי רוב היו אלה פזמונים בשפת אידיש שנשמעו כדלהלן:

און אוי וויי, ווי איז צו מיר, געדענקט אין דעם לעבעדיקן גאט,

און אוי וויי, ווי איז צו מיר, וואס הימעל און ערד באשאפן האט.

את משחק "מכירת־יוסף", או "יוסף־שפיל", היו משחקים בפורים בביתו של האדמו"ר ובבתי האמידים, ובמשך כשבועיים לאחר פורים היו עורכים הצגות לקהל הרחב. אחת מהצגות אלה אני זוכר בביתה של מלכה טייכר ע"ה ברחוב המטבחיים, שנערכה במוצאי שבת, וה"אולם" **היה צר מלהכיל את כל אלה שרצו** לחזות בהצגה. במצורף למאמר זה אני מביא אי אלו משירי המחזמר שנחרתו במוחי, ביחד עם מנגינותיהם היפות, וכשאני קורא את המלים בעברית ובאידיש, שוב אני שומע את קולו המרגש של אנשלי ורואה לפני את העולם שחלף כצל עובר, כאילו לא היו דברים מעולם.

הרושם שהשאירו הצגות אלה על הנוער ועל ההורים היה עצום וקרנם של אלה שהשתתפו בהעלאת המחזה, עלתה לאין שיעור ברחוב היהודי והורים רבים היו פונים בבקשות לקבל את בניהם ל"השומר", עד שקרה האסון עם אנשלי. אך העבודה בקן נמשכה ומדריכים היו מגיעים מסמבור להשתתף בפעולותינו.

באותו זמן, בשנת 1922, עמד בראש הקן בסמבור מי שעתיד היה להיות אחד ממייסדיה של תנועת "הנוער הציוני" — **איזק, או יצחק שטייגר** ז"ל. **על חברי ההנהגה** נמנו **יחזקאל** סאן ויהושע טילמן. ובינתיים חלו הרבה תמורות בכיוון האידיאולוגי והמחשבתי של "השומר הצעיר". פה ושם ניראו בקיעים בתפיסה הציונית. גם מנהיגי אגודת "השחר" בעירנו החלו להתייחס אלינו בקרירות ודיברו על סטיות רעיוניות שבאו לביטוי בוועידות "השומר הצעיר", ובפרט לאחר שנודע על הצטרפות תנועה זו לאינטרנציונאל השלישי, והפיכתה ע"י כך לתנועה מרקסיסטית לוחמת במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית. שמענו גם על הצטרפותם של אי־אלו פעילי "השומר הצעיר" למחתרת הקומוניסטית הפולנית, כמו איז'ו צילר ואחרים. כל זה הביא לכך שקן "השומר הצעיר" שבק חיים לכל חי והודות ליוזמתו של מר זלמן שטטמאואר נוסדה אגודת נוער ציונית חדשה בשם: "**עתיד**"

להטיב הלבבות

פרולוג

להטיב הלבבות ולשמחם בימי הפורים,
לעורר זקנים ולהנ׳ הנערים.
אונזער שוועסטער דינה איז שפאצירן געגאנגען,
האט זי שכם בן-חמור צו זיך געפאנגען.
ווי מיר האבן נאר דאס אין פעלד דערהערט
האבן מיר גלייך אהיים געקערט.
מיט בלויזע שווערדן טאן מיר שטרייטן,
די שטאט שכם וועלן מיר אויסטייטן.
ביז אלע, ביז אויס איינער וואפן!
טיר און טויער זאל מען אויפמאכן,
טיר און טויער זאלן ווערן צעשפרייט,
מאכט א וועג דער טאטע יעקב גייט!
אט גייט ער, אט קומט ער, אט איז ער שוין דא,
זאל אים זיין אין א מזל'דיקער שעה.

אל מלא רחמים

יוסף על קבר אמו

אל מלא רחמים, שוכן במרומים,
דו גאט ביסט דאך א פאטער איבער אלע יתומים,
שלום עליך רחל אמי, אילו כי ידעת לרוב צרתי,
פריד איז צו דיר רחל מיין מאמע, איך דיין זון יוסף
קום צו דיר,
און קלאפ אן אין קבר און עפן דיין טיר.
אוי ווי שלעכט איז דאס מיר, אוי ווי ביטער איז מיר
צו זיין געווארן פארטריבן פון טאטן און פון דיר.
טייערע מאמע רחל, טו צו גאט שוועבן.
און טו אים נאר דאס איינע פרעגן,
און פרעג דעם בורא-עולם צו איז אזוי רעכט,
אז איין ברידער דעם אנדערן זאל
פארקויפן פאר א קנעכט.
אוי ווי שלעכט איז דאס מיר . . . . . .

יוסף על קבר אמו - אל מלא רחמים

תווים : משה הוך

פרולוג למחזמר „מכירת יוסף״-להטיב הלבבות

תוים: משה הוך

עתיד

שם זה היה מורכב מראשי תיבות של המלים: עבודה, תורה, יהדות, דעת. האגודה הזאת נוסדה עוד בהתחלת שנת 1921 ומטרתה היתה ליצור מסגרת עבור העתודות של ההסתדרות הציונית ולמנוע את הצטרפות הצעירים והצעירות ל"השומר הצעיר", בגלל סטיותיו השמאלניות. כפי שהזכרתי לעיל היה ר' זלמן שטטמאואר יוזם הרעיון והוא אשר העניק לאגודה זאת את השם "עתיד". לאגודה זאת הצטרפו צעירי אגודת "השחר" אשר חיפשו בה מסגרת חינוכית חברתית, בניגוד ל"השחר" שהפכה לאגודה פוליטית, והצטמצמה לפעולות פוליטיות, הן בתחום המדיניות הציוניות הן בתחום המדיניות הפנימית (Landespolitik).

מסגרת זו היתה רופפת מדי בשביל הנוער ששאף למלא את החסר בהשכלתו הכללית והיהודית וחיפש בלי הרף אתגרים ומשימות בעלות תוכן רעיוני־חינוכי. אגודה זאת היתה גם מוקד לפעילות חברתית-חינוכית ע"י עריכת נשפים ואירגון קורסים לחבריו בתחום לימודי היהדות והמדע. חברי האגודה הראשונים היו בין היתר:

לייביש אונגרפלד הי"ד, יעקב גרטנר הי"ד, שרה ליטמן הי"ד, נטע לקס הי"ד, דוד מארגל הי"ד, יהודה צוקרקנדל ז"ל, פרימטשה קוטנפלון הי"ד, בלימקה ראב הי"ד, ריזלה שטטמאואר.

אחרי התפוררות קן "השומר הצעיר" הצטרפו לאגודה רבים מחבריו, ביניהם מאיר גלנצברג.

חברי האגודה היו מתכנסים בשבתות אחר הצהריים במעון "השחר" או למטה באולם בית-הספר העברי והיו שומעים הרצאות מפי משה אונגרפלד או זלמן שטטמאואר. היו אלה הרצאות על נושאים היסטוריים או רעיוניים, נוסף על הקורסים לתנ"ך, תולדות ישראל, תולדות הציונות ואחרים שהתקיימו בערבים במשך השבוע.

מן הראוי לציין את פעילותו המסורה של נטע לקס הי"ד, שהקדיש את כל זמנו החופשי לקידום האגודה והיה היוזם של כל הפעולות החברתיות בה. הוא היה לוקח חלק בעריכת הצגות, אך מעולם לא הופיע על הבמה. מטבעו היה צנוע ואולי גם ביישן ותמיד פעל מאחורי הקלעים. בזמן שחבריו הופיעו על הבמה כשחקנים וקצרו תשואות, ישב נטע בתא הלחשנים והיה בבחינת רואה ואינו נראה כשהוא לוחש לשחקנים את תפקידיהם.

נטע היה בחור משכיל, למד מקצועות הגימנסיה אצל רוחמה יוזפסברג ואחר־כך המשיך בשיעורים לניהול פנקסים אצל הולינסקי. היה רגיל לקרוא הרבה, ובילה כל יום שעות רבות בספריה, בה הכיר כל ספר, בין שזה ספר עברי, פולני, גרמני או אידיש, שכן שלט בכל ארבע השפות הללו.

אגודה זאת הפסיקה את פעולותיה עם קום תנועות נוער חדשות בברודקי, כמו גורדוניה, הנוער הציוני ובית"ר. אגב, לא ידוע לי מתי נוסדה בית"ר ברודקי, אולם בהיותי בקיץ שנת 1935 מפקד בית־הספר החקלאי לבית"ר בנייבילץ על יד רישא, הגיעו לשם שני בית"רים מרודקי, חיים מוסינגר וזאב רייזלר. הייתי מאוד גאה עליהם, שכן התנהגו ברוח ההדר הבית"רי, והיו ממושמעים למופת.

סניף ההתאחדות ברודקי

עוד טרם קמה הגורדוניה בשנת 1926, התארגן ברודקי סניף התאחדות־צעירי־ציון. היה זה האיגוד הסוציאליסטי הראשון בתוך ההסתדרות הציונית העולמית (Sonderverband). מייסדיו של הסניף היו: שלום טיכר ז״ל — בנו של ר׳ מאיר, ומונצ׳י בוכמן הי״ד — בנו של ר׳ אייזיק. שלום היה בחור משכיל ועדין, שקדן ובעל רצון עז לרכישת השכלה. הוא ידע עברית וגרמנית על דקדוקן וסיפרותן, אותן למד בכוחות עצמו והיה מן המנויים הקבועים על מכתבי ההוראה של שבח וולקובסקי. הוא למד גם פנקסנות אצל המורה הולינסקי. בין היתר היה מנוי על העתון הגרמני "Jüdische Rundschau". לסניף הצטרף אחר־כך בן־דודו מסאנוק שנתקבל כמורה בבית־הספר העברי, אחרי עזיבתו של המורה ויסטופ. יותר מאוחר הצטרף גם רופא השיניים ביסטריצקי, שבא כפליט מרוסיה.

גורדוניה

בשנת 1926 נוסד קן גורדוניה ברודקי ע״י דז׳וני ראב הי״ד וזליג ארליך ז״ל. תנועה זו קמה בלבוב ומחולליה היו פישל ורבר, פנחס לוביאניקר וד״ר מיכאל שוורץ. היתה תנועת חסות של "ההתאחדות" ומטרתה היתה למשוך אליה את הנוער מ"השומר הצעיר" שהפך לתנועה ציונית־מרקסיסטית. באותם הזמנים היה זליג ארליך חבר "גורדוניה הסטודנטית" בלבוב, ובקיץ שנת 1927, בזמן שהותי ברודקי, מצאתי קן גורדוניה שמנה כ־20 צעירים וצעירות שהיו מתאספים ביער העירוני ומקיימים שיחות רעיוניות, רוקדים, משחקים ושרים שירים בצוותא.

היתה זו השנה, בה שהה ברודקי נתן ביסטריצקי, וממנו למד הנוער הרבה שירים חדשים: כמו "לעבן זאל ביסטריצקי מיט זיין הוירא". חלק מבני־הנוער שהשתייכו אז לגורדוניה עבר לתנועות אחרות, בעיקר לתנועת בית״ר, שקמה לאחר זמן. אמנה כאן אחדים מחברי "גורדוניה" שאינם עוד בחיים, ואלה הם: האחים פרוסט, האחים דאם, גולדה טנדלר, צביה לאופר, צילה גולדמן, שמריל ארליך, ויבדלו לחיים ארוכים: טובה מארגל ושמואל הנל.

משה הוף

הבית"ר בעירנו

באחד מימי הקיץ בשנת 1920 הגיע לרודקי מהעיר סמבור הסמוכה רוקח מתמחה לבית המרקחת בעירנו. שמו היה לינהרד. בעל בית־המרקחת היה אז יואכים פרידמן, דמות מוכרת למדי בעירנו. לינהרד, אשר במרוצת הזמן התיידד עם חלק מן הנוער של עירנו, הציע ליהודה שטטמאואר ומאיר גלנצברג לארגן קן של "השומר הצעיר". אל קבוצת המארגנים הצטרפו נערות ונערים אחרים, כמו מיצ'ק מוסינגר, שיקע קורמן, ג'ונק ראב, זעליג ארליך, אנשל ראב, רוצ'יה מוסינגר, טונקה אגרט, האחיות אידה ופרידה הלפרין, פרדל טייכר (רייז'עס) ועוד.

יהודה יחד עם מאיר החמנו לסמבור, שם הכירו את התקנון והמטרות של התנועה ובלבוב קנו ספרי־עזר אשר הסבירו את עקרונותיה של התנועה, ובשנת 1920 נוסדה על ידם תנועת "השומר הצעיר" בעירנו. חברי התנועה היו לובשים תלבושת אחידה, שהיתה מורכבת מחולצת חאקי עם עניבה כמו הצופים.

אחת הפעולות שמשכה את הנוער לתנועה היו משחקי צופים שונים וטיולים משותפים אל היערות ששכנו בסביבות רודקי. כמו כן הוקמה בתנועה ספריה קטנה בביתו של מאיר גלנצברג על טהרת השפה העברית. את הכסף לצורך קניית הספרים השיגו חברי התנועה ע"י עריכת מלתחות בנשפים ובחתונות. היתה זו הכנסה ניכרת שאיפשרה את קיומה של התנועה.

עם ריבוי המרצים שבאו להרצות לפני חברי התנועה מהקן המרכזי בסמבור גילו רבים מהחניכים, כי לתנועה ישנם יותר מדי עקרונות שמאלניים הנוגדים את הדרך של הרעיון הציוני. כתוצאה מכך החלה נשירה משורות התנועה, אשר הביאה יותר מאוחר לחיסולה.

היה זה בשנת 1926/27, שנת הוועידה של ברית-הצה"ר בגליציה, שנת היווסדה של התנועה הרביזיוניסטית.

באותה תקופה קמו אחדים מצעירי רודקי והקימו בעירנו את התנועה הרביזיוניסטית, ביזמתו של מגיסטר מיכאל גרפונקל מהעיר סטרי.

הקן הראשון שכן בתוך הבית של אגודת "השחר". המפקדה הראשונה היתה מורכבת מהחברים: יעקב גפרט, בנימין אונגרפלד, ישראל רייזלר, צביה לאופר, טוניה מרגל, זהבה טנדלר וצילה גולדמן.

הבית"ר בעירנו היה מורכב ממבוגרים ומנוער. הגיל הממוצע היה 13-18 אצל הנוער, ו־18-25 אצל המבוגרים. לנו הנוער, היה מועדון חברתי שבו מצאנו את חברינו בני גילנו. למעשה היתה זו מסגרת שבילינו בה את ימי נעורינו. אך לא כל הזמן היה המצב כזה. במחצית הזמן, כאשר התרבו ה"שיחות" או הפעולות שלנו, נוכחנו לדעת שלצידו של הגורם החברתי צץ ועלה גורם נוסף, והוא הגורם הרעיוני.

לראשונה התחלנו להיסחף אחרי דמותו של זאב ז'בוטינסקי, אשר היה לאגדה בעינינו. ראינו בו מנהיג בעל חזון, משורר וסופר גאוני, מרצה בחסד עליון וכמו שסחף המונים אחריו, כן גם נסחפנו אנו אחריו עם אותו הזרם.

כידוע, היינו קוראים בתנועה זה לזה "אח" או "אחות". היה לנו מפקד ומיפקדה, מדריכים שהיו מנהלים שיחות חינוכיות, אשר מהן היינו לומדים את האידיאולוגיה הרביזיוניסטית. ידיעת הארץ, קורות חייו של זאב ז'בוטינסקי, תולדות יוסף טרומפלדור, קצת עברית ושירה בצוותא.

במרכז פעולותינו עמדו האימונים הצבאיים. המפקד היה, כאמור, נפתלי שור. המדריך הבכיר היה ישראל מאסס, אשר הדריך אותנו בפעולותיו המעניינות והמרתקות.

מפקדו האחרון של בית"ר ברודקי

לשיאה הגיעה התנועה תחת פיקודו של נפתלי (טולו) שור ז"ל. טולו היה מנהיג בחסד עליון, בעל בטחון עצמי רב ועדין־נפש. הוא השכיל לקשור קשרים עם השלטון הצבאי המקומי ולצרף אותנו כיחידה לחינוך טרום-צבאי. מאחר שטולו בעצמו גמר את השירות הצבאי, לקח על עצמו את העול של האימון הצבאי, ופעמיים בשבוע היינו יוצאים עם רובים ושאר הציוד ליער הקרוב כדי לערוך אימון צבאי. אהבנו לעבור בתוך העיר עם הרובים ביד. זכינו גם ללא מעט עקיצות ולעג מחברינו היהודים, ולעומת זאת להערכה חיובית מטעם האוכלוסיה הפולנית. בתקופה זאת שימשנו לא פעם נושא לבדיחות וכינו אותנו בשם "די ביקסלעך". אך כעבור זמן־מה נשתנתה התמונה. היהודים החלו לשים לב לכך שנוער רציני מצטרף לתנועתנו. נוער המעמיד את עצמו בדרגה שווה לזו של הנוער הפולני, ואז החלה להתיישב קצת דעתם של אותם היהודים, אשר החלו לתהות על מהותה של התנועה, להטות אוזן לאמצעים אשר בעזרתם מנסים הבית"רים להגשים את השגת העצמאות בארץ־ישראל.

הפעולות היו מרוכזות סביב העבר המפואר של עמנו בכל התקופות, במתרחש בארץ־ישראל, בניגודים בין בית"ר לבין תנועות ציוניות אחרות. נוסף לכך עסקנו בתרגילי סדר, התעמלות וספורט. ערכנו טיולים ומחנות קיץ.

בעוברנו דרך רחובות העיר נתקלנו תחילה ביחס לגלגני מצד גורמים יהודיים שונים, אבל בסופו של הדבר החלו אותם היהודים להתבונן בנו ברגש של גאוה והתרוממות־רוח, לעיניהם התמהות של האנטישמים המקומיים, הפולנים והאוקראינים. היתה זו תשובה ניצחת לדעה קדומה שהיתה מקובלת על הפולנים, כי יהודים הם

פחדנים ואינם נוטים להשתמש בנשק. תנועת בית"ר סללה בעירנו דרכי חינוך והסברה חדשות להבנת גורלו והתפתחותו של העם היהודי.

ערב ערב מתכנסות בקן קבוצות חברים וחברות, לפעמים נשמעת הרצאה או שיעור בעברית, לפעמים ויכוח סוער. נערכים משחקי פינג־פונג, שחמט, שיחות רעים, או הכל יוצאים בריקוד הורה ושירה נלהבת.

טולו היה בית"רי בכל רמ"ח אבריו. הוא שאף לחידוש דמותו המוסרית של היהודי על ידי צירוף היפה והטוב. הוא ראה את הגשמת שאיפותיו בתנועת בית"ר, והוא האמין בנוער אותו חינך. יושרו הקנה לו כוח שיכנוע והשפעה על כל הסובב אותו. עם חניכיו התהלך כאח גדול ורע נאמן. במהירות מפתיעה ידע להתקרב לנוער, ובאותה מהירות ידע ליצור מרחק טבעי בינו לבין חניכיו, במלאו את תפקיד מפקד הקן בענוותנות ובכבוד גם יחד. הוא נשא את תואר המפקד בגאוה, היה נאה דורש ונאה מקיים. בסבלנות מפליאה הקנה לנוער תורה ודרך-ארץ, ונטע בלבו אהבה לטבע ולנוף. טולו הקרין סביבו מסירות, אמונה וטוהר המידות. איש המעשה, שופע מרץ, אחראי ושקט.

טולו היה מארגן תחרויות ספורט בין בית"ר לבין תנועות נוער פולניות, ביניהן ה"סוקול". זכו גם להצלחה הסימפוזיונים בהם דיברו גם אנטישמים מקומיים. דוברנו היה טולו. באחד הסימפוזיונים אמר: "אנו מרגישים את עצמנו כאן כאורחים ואין אנו רוצים לנצל את מארחינו. אנו רוצים מולדת ומוכנים לעזוב מיד את המקום בו נולדנו".

זוכר אני את תשובתו של פלק ניבישצ'נסקי, מזכירו של ה"סוקול", לטולו: "הסימפוזיון הזה משנה את השקפותיהם של הנוכחים בקשר לבעיה היהודית, בהם האמינו שנים רבות, ואם נרבה בסימפוזיונים כאלה עשויים להשתנות אידיאלים שלמים המבוססים על יחס שלילי לגבי היהודים". בנוכחות חברי ה"סוקול" ובית"ר ניגש פלק ניבישצ'נסקי לטולו, לחץ אל ידו ואמר: "אני מאמין לכל מילה ומילה שאמרת כאן". הם התנשקו בחמימות לתשואות סוערות של כל הנוכחים. הכרנו את המחיצה שהיתה קיימת בין היהודים והפולנים, ובאותו רגע האמנו שהיא עומדת להתחסל.

קבוצת חברים צעירים, אשר כללו בין היתר את חיים מוסינגר, וולף רייזלר ועוד, יצאו להכשרה לחוה חקלאית בנייבילץ במחוז רישא, והגורל רצה שמפקד החוה היה בן עירנו מיצ'ק מוסינגר. לפי המכתבים שקיבלנו התברר לנו שאף אחד מהחברים לא זכה ב"פרוטקציה" אצל מיצ'ק וכולם היו כפופים למשטר החזק ששרר בחוה כמו כל יתר החברים מהמקומות השונים. מיצ'ק זכה ביוקרה רבה ושימש להם כמורה.

ביום חתונתו של טולו הייתי עמו במשך כל היום. הוא התעמק במצבו, התגעגע למשפחתו שהתגוררה כבר אז בארץ וגילה לי עניינים אינטימיים שהעידו על טוהר ליבו, יושרו ללא גבול ומחשבה צלולה ועמוקה.

אהבתיו כמו אח גדול והערצתיו מאוד מאוד. טולו נשא לאשה חברה בבית"ר ששמה היה טמה בוכמן. הוא החל להיות יותר ויותר טרוד בענייני משפחתו ובעסקים שונים, דבר שמנעו מלהיות נוכח בכל ערב שישי ויום שבת בתנועה. ואז החלה אט אט לגווע הרוח שהניעה את מפרשי הסירה ואט אט הפסיקה התנועה את פעולותיה. היה זה בשנת 1937 או 1938.

עם כניסת הרוסים העירה נעשה מצבו של טולו חמור בגלל עברו הפוליטי. בעזרת ידידו קיבל בקושי רב עבודה כמנהל החשבונות בנובוסיולקי גושצ'יננה, כפר סמוך

לרודקי. לכפר היה הולך ברגל כל פעם בדרך אחרת, כשרק קרובים אליו יודעים על מקום עבודתו.

בשנת 1940 עזבתי את העיר. בתקופה זו התבססו הרוסים היטב באוקראינה המערבית, ואיש לא חשב על שינוי כלשהו. טולו נכנס לביתנו להיפרד ממני.

המשפטים שהוציא מפיו מהדהדים בזכרוני עד עכשיו. אמי בכתה חרישית. טולו אמר: "גברת הוך, אין צורך בבכי, כי מצבו של משה טוב. אנו הנשארים כאן נהיה הקרבנות, כי אנשים חפים מפשע יפלו בהמוניהם — למשה לא יקרה דבר".

הכרתי את טולו ודבריו החרידו אותי. נבואתו התגשמה — איך ידע?...

במה עוד היה יחודו של טולו? בכך שחי באמונתו מתוך תיאום בין אורח חיים והשקפות עולם ללא סתירות. נפתלי מעולם לא היה מתרץ את עצמו — טבעי ומובן מאליו היה. היתה בו מזיגה מפליאה של ישן וחדש, הלכה ודרך־ארץ מתוך גישה של פשטות ועממיות, היה איש המשמעת והדייקנות.

בהיותי ילד גרנו שנים רבות דלת ליד דלת, ובהיותי נער קיבלתי ממנו מיטען חינוכי רב־ערך. בהיותי במצבים קשים, חשבתי: מה היה עושה טולו במקומי? בחיסול הגיטו מצא את מותו הטראגי עם אשתו ובנו.

ביקרתי על קיברו, מקום קבורתה של אמי, והעמדתי להם מצבה, ואז הייתי קרוב אליו בפעם האחרונה.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים ובלב משפחתו, חניכיו וחבריו.

מניה שפיגל (בית"ר)

מניה צינס הי"ד (בית"ר)

חיה קורנברג (שור)

נקודת ההכשרה של בית"ר רודקי

בשנת 1933, בזמן פיקודו של צבי קוטנפלון, יסדנו קבוצה להכשרה מקצועית לשם עליה ארצה. היינו 8 חברות בית"ר שפתחנו סלון לתפירה, בהנהלתה של רבקה שולוולף. היא אמנם לא היתה בת עיירתנו, ועד אז גם לא חברת בית"ר, אך היתה בעלת מקצוע טובה, אוהדת בית"ר ונחשבה כרודקאית ממש בשל ביקוריה התכופים בה אצל קרוביה, **משפחת שטטמאואר.**

הקבוצה שכנה מחוץ לעיירה וביקורינו בבתי משפחותינו התקיימו לעיתים רחוקות, פרט לטובה מרגל, שהיתה ממהרת כל יום חמישי הביתה לעזור לאמה בהכנת השבת. הודות לזה היינו זוכים בדברים טובים, דברי מאפה וכו', שהיתה מביאה לנו בשובה למחנה. ניהלנו את משקנו ביעילות רבה, לפי תורנות, בעבודות נקיון ומטבח, אך עיקר התעסוקה היתה התפירה.

על מנת שהקבוצה תוכל להתקיים, פניתי לטובה פט, אשר הצטיינה בטעם טוב בלבוש. היא נענתה מיד, בהביאה לנו בדים לתפירת שמלות. טובה פט היתה לנו לפירסומת טובה, והודות לכך התקיימנו **בלי תמיכה מבחוץ.**

הקבוצה פורקה עם גמר חוזה השכירות ועזיבת חברות לשם הכנת עלייתן ארצה. הראשונה היתה טובה מרגל, אשר נישאה לחבר בית"ר בנימין אונגרפלד עוד בהיותה **בקבוצה. היות ולא הוזמנו אורחים לחתונה, שימש הדבר נושא לרכילות. הזוג, כנראה,** התבייש שהנישואים היו רציניים ולא "פיקציה" כמו שהיה מקובל בזמנו כדי לנצל סרטיפיקט זוגי לשם העלייה. על כך שכוונתם היתה רצינית מעידה העובדה, שהם רווים כיום נחת מילדים ונכדים בישראל.

חביב בונס

גורדוניה

הסתדרות הציונים הכלליים (פאריין) היתה ענפה ומושרשת בעיר. היא השתדלה להקנות ערכי ציונות לחבריה. בנוסף לתפקידה הנעלה — חינוך דור ציוני אשר היה עתיד לעלות ארצה ולהשתתף בבניינה (כדוגמת אותם הצעירים שעלו בשנת 1920). ראוי לציין, כי תקופה זו היתה קשה ביותר, דהיינו, כיבוש הרחוב בסיסמאות ציוניות בלבד לא הספיק. לכן הגיעו מנהיגי העיר (הציונים) למסקנה, שיש קודם כל לכבוש עמדות במוסדות, כגון במועצת העיר, ואף לחדור לוועד הקהילה ע״י בחירת רוב של נציגים ציוניים.

ומטרה זו הביאה למשיכת נוער מכל שכבות העם ומבוגרים להסתדרות זו (הפאריין). הרעיון היה נשגב, אך המציאות היתה אחרת, כלומר המטרה הראשונה הושגה, אך העבודה ברוח הציונות הוזנחה. כתוצאה מכך נגרמה אכזבה מרה בשורות הנוער והמבוגרים. המתנגדים לפעולות האלה התחילו להתארגן על פי שאיפתם הפוליטית וכל פלג שאף לביסוס ועצמאות. מובן שאין לראות בהתנהגותה של המנהיגות הציונית רק את הצד השלילי, יש לראות את החיוב שבה. אין לזלזל בעבודה הרבה בשטח החינוך: הקמת ספריה גדולה, משיכת נוער לתוכה כקוראים קבועים, הנהגת קריאת מאמרים בעתונים וניתוחם בפני הצעירים. בנוסף לכך אורגנו הרצאות בעלות ערך חינוכי־ציוני רב על נושאים שונים, כגון תנועות ההשכלה, תנועת המשיחיות וכו׳.

לאחר דין ודברים הוחלט לייסד תנועת נוער, שאפשר יהיה לכלול בה את הנוער העובד והלומד כאחד. תחילה דיברו על ״השומר הצעיר״. זכור לי, כי הרעיון בוטל מתוך התנגדות המבוגרים, בנימוק שתנועה זו מקורבת ברעיונותיה לקומוניזם. לאחר חיפוש, נפל הפור — ונוסדה ״גורדוניה״ על שמו של א.ד. גורדון, בשנת 1929, ע״י צבי הרצפט (הערש כהן) ז״ל, ישעיהו לקס, חיים הלפרן (איצי מנדלע) ויבדל לחיים משולם שטרנברג.

כפי שהזכרתי בהתחלה, קלטה תנועה זו את הנוער מכל **שיכבות העם** בעיר. מחוסר אמצעים כספיים התארגנו חברים בין כתלי בית הציונים הכלליים (״השחר״). בקיץ היינו מתאספים בפארק העירוני לשם ניהול פעולות שונות על נושאים ציוניים אקטואליים. בשבתות היינו קמים בשעות הבוקר המוקדמות לשם עריכת טיול לפארק ובילוי בחיק הטבע, מלווה שיחות והסברים על דרכי התנועה. בשבת לפנות ערב היינו מתאספים מחוץ לעיר לפעולות ומסביב למדורה היינו שרים ורוקדים את ההורה המפורסמת ושירים ידועים בתקופה זו (חלוציים).

בשלב מאוחר יותר אורגנו חוגים לעברית ולאחר זמן־מה הוחל בתרגול השפה על ידי שיחות משותפות בין כל זרמי הנוער והמבוגרים, בעיקר בעונת החורף. שיחות וויכוחים אלה בשפה העברית נתנו פרי, ותוכנם היו בעיות ציוניות אקטואליות שנבחרו במשותף על־ידי חברי כל האירגונים. מגמת החוגים היתה להרחיב אופקים ולהפוך את השפה העברית במרוצת הזמן לשפת יום־יום. כל זה היה הכנה לקראת עליה לארץ.

אנשי גורדוניה לקחו חלק פעיל בוועדת קרן קיימת. הוטל עליהם תפקיד חשוב: הפצת הקופסה הכחולה בין בתי העיר. בהתקרב חודש אלול וימי הסליחות, היה מתפקידנו להשכים קום כדי לאסוף בין המתפללים בבתי־הכנסת תרומות לקרן הקיימת. מובן שלא פסחנו גם על עזרות הנשים בבתי־הכנסת. עבודה זו נעשתה הודות לחינוך שחונכו אנשי גורדוניה. אולם מתנגדי הרעיון ,**וציוני היוו רוב** והפריעו לפעולות אלה. לא פעם היה צורך להיאבק עמם, בכוח ממש, וגם בהסברה כדי לשכנעם שהצדק עמנו.

דבורה טנדלר

סניף ההתאחדות ברודקי

בגלל הפילוג שחל במפלגת איחוד-פועלי ציון פרשו קומץ חברים מהסניף המקומי של "השחר" וייסדו את סניף ההתאחדות בעירנו. היו אלה כ-10 חברים ואני החברה היחידה בתוכם. התחלנו להתכנס בלילות שבת בחדר קטן ששכרנו בביתה של חנה "די טשעטשאכיס" (יקיר) ולאחר גלגולים ומאמצים מרובים הגענו אל "המנוחה והנחלה", כשהצלחנו לשכור חדר מרווח בביתו של יהושע שירל. כיו"ר הסניף שימש שמואלצ'י ראב וכסגנו מנדל אגרט וכמזכירו יחיאל גולדמן.

בפורים שנת 1935 ערכנו נשף פורים בבניין העיריה עם תזמורת ומזנון גדוש טורטים ומעדנים רבים אחרים שהכינו החברות, ביניהן ריבצ'י הנל ואני. זמן קצר לאחר מכן ערכנו מסיבת פרידה לעולים הראשונים של סניף ההתאחדות ברודקי כשגם אני אחת מהקבוצה.

משה טל

אגודת "יד-חרוצים" ברודקי

עודם שמורים בזכרוני רשמים מאסיפות עם בימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. כמו כן הנני זוכר את שמות חברי הוועד המייסד של אגודת בעלי-המלאכה והמסחר הזעיר בעירנו. מטרתה של האגודה היתה להגיש עזרה חומרית וכספית לחבריה ולייסד בתי-ספר מקצועיים וקורסי השתלמות בשביל הנוער הלומד והעובד ובדרך זו להעלות את רמת הידע המקצועי והכללי של הנוער היהודי ולהופכו לאלמנט פרודוקטיבי ויצרני. לשם זה נוסד הקואופרטיב "Samopomoc" וקופת "גמילות-חסדים" (גמ"ח). החנות, שבה יכלו החברים לרכוש מכשירי עבודה וכל יתר האבזרים הנחוצים, נמצאה בביתו של שירל ואחר כך עברה לביתה של רייז'י קוטנפלון ב"גסל". חנות זו הייתה קיימת משנת 1910 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (אוגוסט 1914).

עם מייסדי האגודה נימנו: הנריך טרילר — יושב ראש, ליאון וייזר — מזכיר, אהרן שלמה טל — גזבר, חברי הוועד: אלתר מנדלקורן, ישראל הירש גלנצברג, וואלף קרוק, סנדר רויך, ישראל זיגל.

אחרי המלחמה החל הקואופרטיב לקבל עזרה כספית מחברת דז'וינט לצורך ייסוד מטבח ציבורי (פאלקס-קיך) ששוכן בביתו של א. מנדלקורן. ההשגחה על ניהול המטבח היתה בידי האגודה "יד-חרוצים" והיא גם ארגנה פעולת סעד עבור יתומי ואלמנות המלחמה. מטבח זה שיתף פעולה עם המטבח הציבורי לאוכלוסיה הנוצרית ובשניהם מונו מבקרים ומשגיחים, ביניהם הרוקח וואלף אונגרלנדר, הרוקח יואכים פרידמן וברל ראב במטבח היהודי, והאזרחים דולני וטארנבסקי במטבח הנוצרי. באותה תקופה, עד להתמוטטות הממלכה האוסטרו-הונגרית, הצטמצמה הפעילות של האגודה "Samopomoc" אך ורק לתחום העזרה החומרית שגם היא שותקה בתקופת המלחמה הפולנית-אוקראינית.

אחרי המלחמה הפולנית-אוקראינית והמלחמה הפולנית-בולשביקית, בשנת 1921 התקיימה ברודקי האסיפה הכללית של האגודה ונבחר בה ועד חדש בהרכב הבא:

הרוקח י. פרידמן — יו"ר,הנריך טרילר — מזכיר, א.ש. טל — מבקר,חברי הוועד: א. מנדלקורן, ד. קוך, י. זיגל, וו. קרוק, ז. גרונד.

באותם ימים היה בידי הוועד סכום כסף ניכר שאיפשר הקמת משכן לאגודה בו תוכל לפתח פעילות חומרית ורוחנית גם יחד. כידוע היה קיים על יד בית-הכנסת הגדול מניין של בעלי המלאכה שכינוהו "דאס שניידער שולכ'ל" וחבריו החליטו להתכנס לאו דווקא לתפילה בציבור, אלא גם למטרות אחרות הקשורות בעבודתם ובחייהם היום יומיים. לשם זה החלו במבצע גיוס כספים להקמת בניין, בו יוכלו לקיים אסיפות ולנהל פעילות חברתית ותרבותית, שכן באותה תקופה נהנתה אגודת "יד-חרוצים" מפופולריות גדולה ברחוב היהודי, בגין שאיפותיה ופעולותיה ליצירת טיפוס חדש של יהודי פרודוקטיבי. אגודת "יד-חרוצים" שיתפה פעולה עם האיגוד המקצועי הנוצרי (Cech) בבחינות הסמכה של שוליות, לאחר 3 שנות התמחות במקצוע וכן בסיווג בעלי-המלאכה.

בינתיים התמקמה האגודה בביתו של ישראל זיגל שגבל עם ביתו של לייזר

צוקרקנדל. בית זה היה בקירבת מקום לבתיהם של המלמדים ברל פילרסדורף ויוסף שמיד ובמרחק מה מביתו של המלמד יעקב אורי. שני החלונות של מעון האגודה היו מול בית הקצב הפולני שצ׳ובלובסקי והגן של הרופא שניז׳ק, כשבצידו של המעון עמד ביתו של יושי הסנדלר.

בשנת 1926 נשכר אצל צביה מוסינגר חדר מרווח וסודרו בו אולם קריאה וספריה. התנהלו שם שיעורי ערב ונשפים ספרותיים. בשנת 1928 הוקם בניין אגודת ״יד-חרוצים״ על מגרש שגבל מצד ימין עם הסדנה של המסגר רושצ׳ישין ומצד שמאל עם הבית של האשה פעסל מעכל׳ס (פרידמן). בבית זה נוסדה ספריה, הוקם חוג דרמאטי שחבריו הופיעו לא רק ברודקי אלא בכל ערי הסביבה, נוסד גם מועדון ספורט בשם ״שמשון״, כמו כן הותקן בו אולם עם במה להצגות ולאסיפות וכן בית-כנסת זעיר לבעלי המלאכה הקשישים. בשנים האחרונות השכירו את האולם לבי״ס בית יעקב וכמו כן לכל מיני מטרות תרבותיות יהודיות.

בשנים בין 1933 ועד פרוץ מלחמת העולם השניה פעלה האגודה רבות בתחום ההכשרה המקצועית של הנוער היהודי במקום וגם הפעילה את השפעתה על בעלי המלאכה הנוצריים לקבל כחניכים בני נוער יהודיים. נוסף לכך עזרה האגודה לאלה מבני הנוער שהחליטו ללמוד בבתי-הספר המקצועיים בלבוב. קרוב לפרוץ המלחמה קוימו מגעים עם מוסדות ורשויות שמטרתם היתה הקמת בית-ספר מקצועי מקיף. כבר הוכנו סדנאות ובין היתר נרכשה הסדנא למסגרות מהמסגר הנוצרי רושצ׳ישין ועמדו כבר במו״מ לרכישת הנגריה מהנוצרי קלר. בתוך הבניין היה קיים כבר בית מלאכה לחייטות.

כל המאמצים והיוזמות הנ״ל כוונו למטרה אחת ויחידה: ללמד את בני ישראל לחיות ולהתפרנס מעבודה יצרנית ולחדול להיות ״אנשי אויר״ (לופט-מענטשן).

אגודת ״יד-חרוצים״ ברודקי היתה בלתי-מפלגתית וחבריה באו מהחוגים המתקדמים של הנוער היהודי, שלמד להרים בגאוה את נס התחיה הלאומית והחברתית.

מחבר המאמר היה אחד מפעילי האגודה בשטח התרבות במשך הרבה שנים, עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

(תרגם מ.מ.)

לייב טל

זכרונות מרודקי

לאחר מלחמת העולם הראשונה נוסד איגוד נכי המלחמה היהודיים שכלל את נכי שתי הערים, רודקי וקומרנו עם כפריהן הסמוכים.

הייתי יוזם הקמת האיגוד ושימשתי כיושב ראשו במשך כל זמן קיומו. איגוד זה פעל רבות למען חבריו. באמצע שנות השלושים הקימותי את איגוד הקומבטנטים (חיילים משוחררים) היהודיים, אליו השתייכו חיילים לשעבר בצבאות אוסטריה **ופולין, שמנה** למעלה ממאה חברים מאורגנים, אשר היו נוטלים חלק פעיל בכל מיני הופעות פומביות וחגיגות ממלכתיות בחגים הלאומיים של המדינה. הקומבטנטים היהודיים, בדומה לפולנים, היו מופיעים במדים מיוחדים. היחס של השלטונות לאיגוד זה היה הוגן ואף אוהד. יחס זה מצא את **ביטויו בין** היתר בהכללת נציג האיגוד שלנו בהרכב המשלחת של מועצת **העיר לטכס** הלוויתו של המרשל פילסודסקי בקרקוב.

מן הראוי להזכיר לטובה את ר' אייזיק בוכמן שהיה מייסדה של אגודת "הכנסת כלה", ששמה לה למטרה הגשת מענקי נישואין לכלות עניות, כשהדבר נעשה בצורת מתן בסתר, תוך הקפדה שלא לפגוע ברגש הכבוד של הנתמכות. כמו כן כדאי לציין את הקמתו ופעולתו של **המטבח לתלמידי** בתי־הספר, הודות ליוזמתו של חיים דוד הוך ועזרתן החומרית של הגברות טויבה פט, רחל מוסינגר **וחנה** טל. בין היתר נהנה המטבח מתמיכת העיריה וממענקים מאת מפעלי תעשיה יהודיים בעיר, וכן מדמי חבר חודשיים של בעלי־הבתים. המבשלות במטבח היו **מתנדבות מתוך** נשי הנכבדים של העיר. כמו כן פעלה בעיר קופת הסוחרים היהודיים שכמנהלה שימש ר' אלטר פריזל. קופה זו העניקה הלוואות בשיעור עד 200 זלוטים, אותן היו חייבים לפרוע בתשלומים שבועיים בסך 5 זלוטים, כל יום א' בשבוע.

ברודקי היה קיים גם סניף "אגודת ישראל", שכיושב ראשו שימש ר' אברהמצ'י ריכטר, ראש הקהילה בשנות העשרים. ביוזמת ר' אברהמצ'י ריכטר ובשיתוף פעולה **מצד הירש מוסינגר וליפה ריזנבך נוסד בית-ספר "בית יעקב" בעיר ובו שימשה** כמורה העלמה יולס, נכדתו של האדמו"ר ר' אורי'לי מסמבור. היא היתה מורה ומחנכת מעולה **והודות לה** ולחברי הוועד שהלכו מבית לבית וניהלו עבודת הסברה למען בית־הספר מילא מוסד חינוכי זה בהצלחה את יעודו והונהגו בו שיעורי יהדות לנערות בשתי משמרות.

מן הראוי **להזכיר את** ר' משה בר הורשובסקי, **בשל טוב־לבו** ופעילותו המבורכת לטובת **עניי העיר.** למרות נדודיו בין כפרי הסביבה עם צרור הבדים על שכמו במשך כל ימות השבוע, היה מתגייס מיד עם שובו הביתה ביום ה', לאיסוף **צדקה והגשתה** לנזקקים נסתרים. הוא היה דואג גם להנעלה והלבשה לעניים, ועל אף חולשתו ותנאי הדוחק שבהם חי, לא חסך מזמנו ועמלו **להביא הקלה** לסובלים ולנצרכים. הוא היה רגיל להביא אליו הביתה אורחים ללינת לילה, מוסר להם את מיטתו ובעצמו ישן על רצפת חדרו שהיה ד' על ד' אמות.

כמו כן יש לציין את העזרה הרבה שהיתה מגישה לעניים הגב' טויבה ליבר'ס. היא נהגה לבקר בבתיהם של בעלי־הבתים כל יום ו' בשבוע, לאסוף לחמניות ומרקים

ולחלקם לחולים ולנזקקים נסתרים. היו בעיר יהודים שמעולם לא סרבו לתת גמילות חסד כשנדרשו לכך ע״י עוסקים בדבר באמונה, ולאלה היו שייכים: ר׳ יצחק רייזלר, ר׳ יוסף אהרן, ר׳ שלמה קרפ, ר׳ מרדכי בוכמן ורבים אחרים שאת שמותיהם שכחתי.

כאן הייתי רוצה גם למסור רשימה של ראשי הקהילה ברודקי, מאז היווסדה של הקהילה ואלה הם:

1. ר׳ הירש טייכר ז״ל, 2. ר׳ אלימלך פרן ז״ל, 3. ר׳ יושי טייכר ז״ל, 4. הרוקח יואכים פרידמן ז״ל, 5. ר׳ מנדל לורברבוים הי״ד, 6. ר׳ אברהמצ׳י ריכטר הי״ד, 7. ד״ר נתן הייזמן הי״ד, 8. ר׳ יוסף אהרן הי״ד, 9. ר׳ יהודה שפיגלר הי״ד, 10. לייב טל.

חברי ועד הקהילה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היו:

יוסף אהרון הי״ד, שלמה קורמן הי״ד, שאול מוסינגר הי״ד, משה טל, שיבל״א, שלמה בירמן הי״ד, מונצ׳י בוכמן הי״ד.

נציגי האוכלוסיה היהודית במועצת העיר היו בתקופה בין 1919—1939 הרוקח יואכים פרידמן וד״ר שמואל קרבס.

לאנשי הכלי קודש היו שייכים הרבנים והשוחטים בתקופה בין 1919—1939:

האדמו״ר ר׳ פנחס נתן ספרין זצ״ל, הרבי ר׳ יחזקאל הלברשטאם הי״ד, הרב ר׳ יצחק אייכנשטין הי״ד, הדיין ר׳ שלמה יחפסברג הי״ד, השוחט ר׳ ברוך שפיגלר ז״ל, השוחט ר׳ יהושע שפיגלר הי״ד, השוחט ר׳ אליעזר שרייבר הי״ד.

בוני בית הכנסת בשנים 1894 — 1910 היו: ר׳ מאיר שמעון אכטל ז״ל, ר׳ לייב קורמן ז״ל.

אלה הפרטים והנתונים שנשתמרו בזכרוני ואותם מסרתי כאן לדורות הבאים, למען ילמדו וידעו על קיום יהדות יפה, שידעה בכוחותיה הדלים להקים מוסדות שהיו לשם ולתפארת, הודות לרוח ההתנדבות שהצטיינו בה העוסקים בצורכי ציבור באמונה והראויים לשמש דוגמה לעסקנים לדורות הבאים.

(תירגם ועיבד מ. מוסינגר)

ומי שעסקו בצרכי ציבור באמונה

מ. מוסינגו

ר׳ יושי טייכר הי״ד — מראשי הקהילה הבולטים ברודקי

ר׳ יושי טייכר היה מן הדמויות הבולטות בין יהודי העיירה. אני זוכר אותו בהיותו כבר בגיל העמידה, יהודי יפה־תואר, מלובש כאחד הנאורים. השם יושי טייכר היה ברודקי שם נרדף לעושר ולכבוד, שכן ר׳ יושי היה עתיר נכסים, בעל הפרופינציה, ספק משקאות אלכוהוליים מטעם המונופול הממשלתי ובעל בית־החרושת לחומץ שהקים בתוך חצרו.

הבית של משפחת טייכר היה מרווח ובו פרוזדור רחב ידיים, שבו היו עורכים הצגות תיאטרון בשנים 1919 — 1920. ר׳ יושי שימש ראש הקהילה במשך קרוב לעשרים שנה, החל משנת 1900 עד 1919.

בשנת 1918, בזמן שלוט האוקראינים ברודקי, הוא נאסר על ידם כבן ערובה למילוי דרישת השלטונות לתשלום — 100,000. זהובים ע״י הקהילה. כשלא נתמלאה דרישתם, הובילו את ר׳ יושי להוצאה להורג בירייה ורק ברגע האחרון ניצל ממוות בטוח הודות להתערבותו של סרן הופמן מוינה, שפיקד על קטע החזית המקומי במלחמה הפולנית־אוקראינית. ר׳ יושי היה יהודי גאה והתייחס באהדה לתנועת התחייה הלאומית, עוד הרבה זמן לפני שנוסדה אגודה ציונית בעיר. מן הראוי לצטט כאן מודעה בעתון ״המצפה״ שנתפרסמה בתאריך 25.9.1912: ״יהודי פרטי מחפש מורה עברי היודע גם את השפה הפולנית. ארוחות, מעון ומשכורת 40 כתר לחודש. יוסף טייכר.״

ר׳ יושי דאג לחינוך מסורתי לארבעת בניו וגם בת־הזקונים שלו מינקה היפיפיה למדה ״אידישקייט״ בחדר, אצל המלמד שמואל מאיר. כל הילדים של ר׳ יושי קבלו השכלה חילונית מסודרת בבתי־ספר תיכוניים וגבוהים. אחד מהם הגיע לדרגת רופא צבאי בכיר בצבא האוסטרי ובזמן שהותו בוינה בשנת 1918 נפגש שם עם הד״ר ליאון רייך והתריע נגד הדו פרצופיות של המנהיגות הלאומית האוקראינית, שמצד אחד מכריזה על ידידותה ליהודים ומצד שני אינה עושה דבר נגד הפורעים הפטלוריים העוסקים בשוד ורצח יהודים באוקראינה ובגליציה. הוא פידסם גם מאמר מיוחד בעתונות האוסטרית בנושא זה. הבן הצעיר הוא ד״ר אריה טייכר, מרצה למדעי היהדות באוניברסיטת קמברידג׳. ר׳ יושי ביחד עם אשתו הנדל לבית הולנדר, בנו הבכור הרמן ובתו מינקה עם משפחתה ניספו בשואה בעיר לבוב. רק ד״ר אדמונד (מוני) טייכר ניצל הודות לעוזרת הנוצרית של משפחתם ונשאר בפולין, בקיימו כל הזמן קשר עם ניצולי השואה. הוא נפטר בפולין בגיל קרוב ל־ 80. ברוך (בוז׳י), הבן הצעיר ממנו ניצל גם הוא ומתגורר כיום בשוייץ.

ראש הקהילה ר' יושי שייבר ואשתו הגדל לבית הולנדר

תהלה מטמון (לבית אנזלהיים)

מכס מרדכי שפיגלר ז״ל

נלקח והלך מאתנו אדם יקר ואציל נפש, מר מכס מרדכי שפיגלר, איש רודקי.

אדם פשוט־הליכות היה, בלא יומרות, ענוותן, חביב, רע טוב וידיד וביחוד לבני עיירתו. הוא אמנם גר בארצות־הברית, אך לבו ורוחו היו עמנו כאן בארץ בה ביקר מספר פעמים.

עוד חדשיים לפני פטירתו שהה בישראל עם רעיתו תבד״ל, חשב וקיוה לחזור במהרה ולבלות את שארית ימיו עם בת־זוגו בארץ ובינינו, אך המוות חטפו לפתע לפני זמנו בהתקף־לב.

מכס שפיגלר ז״ל היה חבר נכבד, נאמן ופעיל בארגון יוצאי רודקי בניו־יורק ובארה״ב. השתדל תמיד להדק את הקשרים בין בני העיירה המפוזרים וביחוד לאחר השואה. עסק תמיד, למרות טרדות הפרנסה, בסיוע לבני עיירתנו שהיגרו או נקלעו לארה״ב. ביחוד חביבים היו עליו בני רודקי מישראל שבאו לביקור למקום מגוריו ועשה ככל יכלתו להפגישם עם אנשי רודקי בעירו ולהדריכם.

מר שפיגלר המנוח התעניין מאוד בארגון עולי רודקי וביחוד בהוצאת ספר להנצחת עיירתנו והיה ברצונו לעזור ולסייע בהוצאת ספר רודקי. פטירתו ללא עת עיכבה במידה מסוימת את הופעת הספר.

מותו כחטף היא אבידה גדולה לקומץ אנשי רודקי ששרדו בחיים בישראל ובעולם.
המנוח היה בנו של יהודי שפיגלר (סוחר) מרודקי, הזכור ודאי עוד לרבים מאתנו.
השאיר אחריו אשה (יוצאת סטניסלבוב), בן רופא ובת נשואה בארצות־הברית.
חבל, חבל על כי הלך ואיננו.

תנצב״ה.

מ. מוסינגר

ר׳ זלמן שטטמאואר — מורה־דרך ומנהיג

הוא היה הדמות המרכזית בכל יוזמה ופעילות ציונית וחינוכית בעיר. פעילות זו היתה חביבה עליו ועדיפה מכל עסקנות קהילתית או עירונית. מוצאו היה מהעיר פודהייצה שעל יד טרנופול, בירת פודוליה. לרודקי הגיע מהעיירה הסמוכה סונדובה וישניה בה עבד כמנהל פנקסים. לאחר נישואיו השתקע ברודקי ולאחר זמן קצר החל לעבוד בענף היערנות והיה מחלק את זמנו בין קורניקי, שם עבד, ובין רודקי, אליה היה מגיע לסופי השבוע.

ענייני פרנסה לא עמדו מעולם בראש דאגותיו של ר׳ זלמן; חינוך הדור הצעיר והפצת שפת עבר תפסו אצלו מקום חשוב יותר, מאשר בעיות הקיום היום־יומי. חייו היו קודש לתנועה הציונית, להחיאת השפה העברית ולחינוך הדור הצעיר ברוח

ההגשמה הציונית־חלוצית. בתחום זה פעל נפלאות והיה מתמסר לעבודת קודש זו בלב ונפש. הוא משך את ידיו מכל פעילות ציבורית אחרת ומעולם לא הציג את מועמדותו לגוף ציבורי כלשהו, שלא היה קשור בפעילות ציונית.

בשנת 1919, מיד עם סיום המלחמה הפולנית־אוקראינית, הביא לרודקי מורה עברי בשם ויסטוף, בנו של רב מאודיסה, בוגר הפקולטה לרפואה. וכך הונח ביוזמתו של ר' זלמן היסוד לבית־ספר עברי בעיר, בעל תכנית ושיטת לימודים חדישות, מושתתות על השלטת משמעת וסדר.

מטבעו היה ר' זלמן לוחם ומרדן, נאבק נגד השמרנות של מנהיגי הקהילה ובמיוחד נלחם ללא חת נגד פעלתנותם האנטי־ציונית של החוגים החרדיים הקיצוניים, בהנהגתם של המרא דאתרא והפרנסים אברהמ'טשי שפיגלר ואברהמ'טשי ריכטר. בחייו הפרטיים היה נעים־הליכות, עניו, מסתפק במועט ומסביר פנים לכל מי שפנה אליו במשאלה כלשהי. לעומת זאת היה ידוע כקנאי וחסר פשרות בהקניית ערכי תרבות ודעת לבני־הנוער, שבזה ראה את שליחותו. בשנת 1921 ייסד ר' זלמן את אגודת הנוער בשם "עתיד", שמטרתה המוצהרת היתה הכרה בחשיבות העבודה בחיי האדם, הנחלת ערכי תורה ויהדות והקניית דעת לבני־נוער. ר' זלמן היה יהודי מסורתי והוא שייסד את המניין הציוני הראשון בעיר. הוא היה בין יוזמי העזרה לאוכלוסיה היהודית ופעיליה, עם תום מלחמת העולם הראשונה, שמתפקידה היה לחלק ארוחות חמות פעמיים ביום לאוכלוסיה ובגדים לנצרכים במסגרת מיבצע העזרה והסעד שנוהל ע"י ה"ג'וינט" האמריקאי ביבשת אירופה.

הוא היה אחד המעטים בקרב הציונים בעיר שהשפה העברית היתה שגורה בפיו ובהיותו מסביר פנים לבני־הנוער, רכש את הערצתנו והיינו אסירי־תודה לו על כל הזדמנות שניתנה לנו לשהות במחיצתו ולנהל אתו שיחה על טהרת השפה העברית או לקבל ממנו הסבר למלים הקשות שקראנו במאמרי "הצפירה". מלבד זאת היינו מתגנבים להרצאותיו על נושאים פוליטיים ונהנים מהשיחות ב"עבריה", שהיו מתקיימות בשבתות אחרי הצהריים בהשתתפותו הפעילה של ר' זלמן. הוא פיקח גם על התכנית וההתקדמות בלימודים בבית־הספר העברי. אני זוכר את דמותו המתבלטת ברחובותיה של רודקי, בעל קומה בינונית, רחב־כתפיים, בעל עיני תכלת וזקן בלונדי מטופח, לבוש בקפידה, עונב עניבה שחורה וחובש מגבעת שחורה, בעלת שוליים רחבים ועגולים.

בהיותו חבר הוועד הפועל של הסתדרות הציונים הכלליים ופעיל ב"עזרה" לחלוצים, עשה רבות לעידוד העליה החלוצית בעיר. לדאבוננו לא זכה ר' זלמן לראות את הארץ משאת נפשו. מטעמים משפחתיים ובגלל חוסר פרנסה נאלץ להגר לווינה ביחד עם משפחתו בשנת 1930, ועם התקרב הגל הנאצי עקר עם משפחתו בשנת 1937 לארצות-הברית שם זכה לשמוע את בשורת הגאולה עם הכרזת המדינה בשנת 1948.

ר' זלמן נפטר בחיק משפחתו בשיבה טובה בכ"ח טבת תשי"ז.

יהא זכרו ברוך!

חיה קורנברג

יצחק וטובה פט ז״ל

אישיות בולטת בעיירתנו היה יצחק פט. משחר נעוריו התמסר בכל לבו לתנועה הציונית. יחד עם רעייתו טובה פעלו רבות למען הציונות ולא היה גם שום מוסד ציבורי אחר בעיירה, שלא נטלו בו חלק נכבד.

בזכות מצבם הכלכלי האיתן ומעמדם החברתי, אירחו בביתם את כל האורחים החשובים מהתנועה הציונית שביקרו ברודקי.

יצחק היה בעל לב יהודי חם ומזג טוב. אנשים רבים מצאו אצלו אוזן קשבת למצוקתם ויד מושטת לעזרה.

הפעילות הציבורית הענפה היתה לא פעם על חשבון חייו הפרטיים, אך רעייתו טובה עמדה בנאמנות לצידו בנטילת חלק נכבד מעיסוקיו על עצמה.

בשנת 1933 ביקרו בני הזוג בארץ-ישראל וחזרו נלהבים ונחושי החלטה לעלות ארצה. הם בחרו בחיפה למקום מושבם וקנו בה מגרש לבניית ביתם לעתיד. מימוש החלטת העליה לא היה מיידי ובתקופת הביניים הארוכה סייעו לבני העיירה האחרים להוציא לפועל את שאיפתם הם לעליה וזאת באמצעות "הבנק היהודי להלוואות" שהם היו מיסדיו.

יצחק עצמו לא זכה להגשים את שאיפתו הגדולה לעלות ארצה. איש אינו יודע היכן בדיוק מצא את מותו. כל מה שידוע הוא, שמותו היה אכזרי. טובה הגיעה ארצה אחרי טלטולים רבים ב-1947 וכן הגיעו גם חלק מבני משפחתה. כאן התאחדו עם אחיה אברהם שנייד, אשר היה בין ראשוני החלוצים של עיירתנו שעלו ארצה. שאר בני משפחתם מצאו את מותם הטראגי עם יתר קדושי רודקי בתקופת השואה.

את אלה טובה לא שכחה אף פעם. נר הזכרון לנשמתם היה הקישוט היחידי בדירתה הצנועה. גם כאן המשיכה טובה בדרך הסיוע לאחרים, כפי שנהגה ברודקי עם בעלה המנוח, ומוסדות צדקה רבים נהנו מנדיבות ליבה.

היא נפטרה בגיל 87 לחייה ב-10.11.76 (י״ז בחשון תשל״ז). על מצבתה ניצב לוח לזכרו של בעלה יצחק, אשר לא זכה לקבר בישראל.

יהי זכרם ברוך.

יהודה שטטמאואר

מיכאל (מיכאלי) טנדלר ז״ל — איש כיבוש העבודה

כבר בגיל הנעורים נדבק ברעיון הציוני והיה בין מייסדי האגודה והספרייה ״השחר״. **ביחד עם זלמן שטטמאואר, איצ'י פט ויונה פייאר עשה רבות להרחבת הפעילות** הציונית בעיר, ובמיוחד התמסר לביסוסו ושגשוגו של בית־הספר העברי, אשר הוקם עוד בימי שלטון האוקראינים. כאחד מחברי ועד בית־הספר הקדיש את רוב זמנו להרחבת חוג התלמידים ולהבטחת אמצעים כספיים לקיומו הסדיר. ואכן, בזמנו של מיכאל פרש בית־הספר העברי את כנפיו על מיטב הנוער היהודי ברודקי והיווה מקום משיכה לאותם החוגים שעמדו עד כה מהצד ולא הזדהו עם התנועה הציונית. מיכאל היה גם העומד בראש ועדת ״קרן קיימת״ ושקד על עבודת הוועדה בהתרמת יהודי העיר בכל מיני אירועים וטכסים דתיים, בעלי אופי ציבורי ופרטי כאחד. הודות להסברתו חדרה הקופסה הכחולה לכ־60% מבתי התושבים היהודיים והרקת הקופסאות הפכה לשדה התחרות בין בני הנוער. מיכאל היה באופן סדיר מבקר בקורסים העבריים והיה מתבשם מצלילי השפה העברית בפי התלמידים הקטנים.

בקיץ שנת 1919, מיד עם התייצבותו של השלטון הפולני באיזור, הגיע מיכאל למסקנה שמקומו איננו בפולין, אלא שם בארץ־ישראל, המחכה לבניה־בוניה. מיכאל הבין שציונות היא לא רק אמונה שבלב, אלא קודם כל צו־קריאה לכל צעיר יהודי בגולה להגשמה אישית של רעיון שיבת־ציון, פשוטו כמשמעו. ביחד עם חברו הצעיר, **אברהם הלפרן**, הקים את סניף ״החלוץ״ ברודקי ולאחר תקופת־הכשרה הגיע ארצה בראש ראשוני החלוצים.

היתה זאת שנת 1920, ובחיי מיכאל מתחילה תקופה חדשה מלאת פעילות וסיפוק. בלהט ובמרץ האופייניים לו הוא מתמסר כל כולו לרעיון כיבוש העבודה ובוחר לעצמו אחת העבודות הקשות באקלים הקייצי של ארץ־ישראל והיא עבודת מסיק ועוזר לנהג קטר של רכבת פלשתינה (א״י). בעבודה זאת הוא מתמיד על אף תנאי העבודה הקשים ומי שרואה את מיכאל באותם הימים נזכר במראהו של הַס, מנקה הארובות הרודקאי.

אולם מיכאל גאה על היותו עובד רכבת על אדמת ארץ־ישראל ושולח תמונות ומכתבים נלהבים להוריו ומכיריו ברודקי ומעודדם ללכת בעקבותיו ולא להטות אוזן "לעצת המרגלים", שהם היורדים הראשונים מקרב החלוצים הרודקאיים. וכך, בסיום יום עבודה צועד מיכאל בגאוה בחוצות יפו־תל־אביב, לבוש סרבל מפוייח·והכל, יהודים כערבים, מקבילים את פניו מי ב־"מה שלומך" ומי ב"כיף חאלק" ומיכאל עונה לכולם בחיוך של חיבה ואושר אין גבול. רודקאי שנזדמן בדרכו מתכבד ע"י מיכאל ב־"שלום עליכם" רחב וביד מושטת, שחורה מפיח וכתוספת מרעיף עליו מיכאל מקצת מן הפיח, תוך כדי ניעור הכובע, ישר לנגד עיניו של בן־שיחו.

יחד עם זאת היה מיכאל אפוטרופסם של כל הרודקאים, דואג ליום עבודה, למציאת מקום לינה זול או מאספם אליו הביתה ומתחלק במיטתו ובארוחותיו הדלות. ועל אף הכל שרוי מיכאל במצב רוח מרומם, שמח בחלקו, מוכן לעזור לזולת, רב את ריבם של בני עירו במשרדי המוסדות הלאומיים ומעודדם בעת צרה ומצוקה. כי הרי לשם זה באנו ארצה — "כדי לבנות ואולי עוד יגיע הזמן - - גם להיבנות". וכך הוא נשאר החלוץ הנצחי עד סוף ימיו.

על אף היותו חופשי בדעותיו ובהשקפתו על ענייני הדת, אהב את מנהגי המסורת ללא כל תחליפים ובמיוחד היה נלהב לשמוע חזנות טובה, ולשם כך היה מתרוצץ בשבתות ובחגים מבית תפילה אחד למשנהו, להאזין אל הרינה ואל התפילה. הוא סלד מהסדרים הציבוריים שנערכו בליל הפסח ב"הסתדרות" ובבתי־העולים והעדיף להסב עם משפחת **הלפרן בשנות העשרים והשלושים** המוקדמות ועם משפחת שור בשנות השלושים המאוחרות, כי רק שם, לפי דבריו, היו עורכים סדר פסח כהילכתו ולפי הנוהג הגליצאי.

מיכאל היה קנאי לארץ ולא ידע פשרות, יחד עם זה היה בעל **חוש-הומור ובשל כך** היה אהוב על כולם ובמיוחד אהבוהו והעריצוהו הנכדים "הצברים" של בני רודקי, שאותם היה מסיע ברכבת הלוך וחזור בין תל־אביב ליפו.

מותו בטרם עת, בהיותו בן 55, פגע בכל המושבה הרודקאית ובחוג ידידיו, ביניהם אפרים קיצ'יס, ידיד נפשו, ובשנת תש"א, ח"י לחשוון, ליווהו המוני מוקיריו למנוחת עולמים באדמת ישראל, עליה חלם ולמען גאולתה פעל משחר נעוריו.

מ. מוסינגר

אביש שלייאר — איש החלומות והתהפוכות

אביש שלייאר, בנו של דוד הקצב, היה המשכיל של העיירה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה. את השכלתו הרחבה רכש ע״י לימוד עצמי ובכוח רצונו הבלתי־רגיל. ידיעותיו בתנ״ך ובספרות התלמודית היו מעמיקות וכך גם בשפות אידיש, גרמנית ופולנית. הוא הפך במרוצת הזמן למורם של רוב משכילי העיר ושל הנוער היהודי, שלא ביקר בבתי־הספר הממלכתיים. במיוחד היה ידוע כמורה לשפות אידיש וגרמנית, אותן לימד בעזרת הכתבות של מכתבים משפחתיים ומכתבי אהבה. המכתבים בשפת אידיש היו מכונים ״גריזלאך״, בשל דרישות השלום המסוגננות במיטב המליצות וסילסולי הלשון. הוא לימד גם את אופן כתיבת האותיות הגוטיות, הרומיות והעבריות בכתב קליגרפי יפה, כי אביש היה גם אמן הכתב והדפוס. הוא ידע גם לצייר בכשרון רב, ובשנת 1909, כשהביאו לרודקי צבע־אמן איטלקי לצביעת בית־הכנסת העירוני המפואר, שהוקם במקום בית־הכנסת מעץ בשנת 1892, כתב אביש במו ידו את ט״ו שירי המעלות על קירות בית־הכנסת. אביש היה מצייר גם את כרזות ״משנכנס״ שנתלו בכותל המזרחי בבית־מדרשו של הרב ר׳ משה׳לי בחודשים אדר, אב ואלול.

הוא היה אחד היוזמים של ייסוד בית־ספר עברי בעיר בשנת 1918, היה חבר ועד בית־הספר ולקח חלק פעיל בפיתוחו. הוא היה מייסד הספריה ושקד על הרחבתה ורכישת קהל קוראים. הוא היה גם בין מייסדי אגודת ״השחר״, שקמה במקומה של האגודה ״בית יהודה״, אשר נסגרה על פי צו השלטונות האדמיניסטרטיביים.

בעל קומה נמוכה וגוף רזה, פניו שחומים, מרכיב משקפיים לקצרי־ראיה ובעל בלורית שחורה וסמיכה. הוא היה קפדן ואינדיבידואליסט, בעל שאיפות שלא עמדו בשום יחס לכישוריו ותכונותיו. בשנת 1920 עלה ארצה עם קבוצת החלוצים הראשונה אך כעבור שנה חזר עם עוד כמה יורדים והפך לתעמולן נגד המפעל הציוני וכתוצאה מאהבה נכזבת עזב את רודקי לצמיתות והיגר לארגנטינה. שם התפרנס בקושי כרוכל ואחר־כך כגובה במוסדות הקהילה היהודית בבואנוס איירס. הוא התרחק לגמרי מהציונות והצטרף לחוגי האידישיסטים. תמיד מלא טענות כרימון אל הציבור בגלל ״השקר והצביעות שבחברה ותוצאותיהם המעציבות״. תחת שם זה כתב במשך שנים חיבור בעברית מליצית ופנה לכל מיני מוסדות בארגנטינה בבקשות לממן את ההוצאה לאור של הספר הזה, בעל 400 עמודים, אך הכל השיבו את פניו ריקם, והחיבור הזה לא מצא את גואלו עד היום.

כך סיים את חייו שופע החלומות, האכזבות והתהפוכות, בודד וגלמוד על אדמת נכר, ללא קרוב, ידיד וגואל. בהיותו כבר בן למעלה משבעים, נאלץ להמשיך בעבודתו כגובה, כדי לקיים את נפשו, ולמרות זאת לא חדל להתמרד ולהוקיע את הציבור על ״השקר והצביעות״ בחיי החברה. הוא היה גם ״פציפיסט״ מושבע ואחרי מיבצע סיני פנה בתזכיר לשרי ממשלת ישראל, בו תבע ״הפסקת שפיכות הדמים״ וביטול גמור של ״החוקיות המלחמתית״.

אביש ראה תמיד את עצמו כמוכיח בשער וזו גם הסיבה שאת חיבורו כתב בעברית, על אף שהפך לאידישיסט לוחם. אך פועלו ומעשיו הרבים בתקופת ההתעוררות הלאומית, בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, הניבו פירות והוא אשר שימש מורה ומדריך נאמן לרבים מבני־הנוער באותה תקופה.

מ.מ.

משפחת הלפרן — המשפחה הציונית ברודקי

באותן השנים שלאחר הצהרת בלפור, היו מעטים הבתים שאפשר היה לכנותם בשם בתים ציוניים. אולם בין אלה המעטים היה ללא כל ספק ביתה של משפחת הלפרן. זה למעלה מיובל שנים שנודע לי על קיום בית נפלא זה, שבו היתה שוררת הבנה בין הורים לילדים ושהיה בית ועד לפעילות ציונית ותרבותית בעיר. לא אחת היינו אנו הנערים והנערות מתכנסים שם לקיום חזרות להצגות או סתם שיחות מענייני דיומא. בבית זה נתקבלנו בהסברת פנים מצד כל בני המשפחה, כולל ההורים. אולם הדמות **הדומיננטית והמרכזית בבית זה היתה אם המשפחה ולזכרה ולזכר אחדים מבני משפחתה אקדיש את השורות הבאות:**

א. פנינה (פיניע) הלפרן ע״ה — אם המשפחה

אצילת רוח ועדינת נפש היתה פנינה הלפרן לבית פריילין. כנראה היו אלה תכונות אופייניות לבני הגזע הזה — גזע פריילין. אגב, על בן משפחה נוסף, והוא אחיה של פנינה, ר׳ דוד פריילין ז״ל, שמעתי גדולות ונצורות מפי כלתו טרסה פריילין בארה״ב. לפנינה הלפרן אפשר לייחס את הכתוב: — ״צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל״. היא היתה **עקרת־בית** למופת, אם ומחנכת לשבעת ילדיה, על כן גם נתקיים בה הכתוב: — ״קמו בניה ויאשרוה, בעלה ויהללה״.

השנים לאחר מלחמת העולם הראשונה היו שנים של מחסור ומצוקה, אולם על אף הקשיים ודאגות הפרנסה, התנהל בבית משפחת הלפרן הכל לפי כל גינוני הנימוסין המקובלים בבתי האצילים והגבירים. הילדים היו מלובשים בקפידה ואת השולחן היו עורכים לפני כל ארוחה כאילו לאיזה סעודת־מלכים. דלתות בית זה היו פתוחות לרווחה לכל דכפין בכל הזמנים, הן ברודקי והן בארץ־ישראל, שאליה הגיעה משפחה זו בשנות השלושים הראשונות. כאן התארחו בני רודקי שמקרוב הגיעו ארצה, כאן גם מצאו מחסה פליטי השכונות הגובלות עם יפו בימי מלחמת תש״ח ולכאן גם באו לביקורים **חיילי צבא אנדרס, יוצאי רודקי — השכנים לשעבר של המשפחה. לסדר פסח בבית** משפחת הלפרן יצא מוניטין בין עולי רודקי שהיו שמחים להסב ביחד באוירה משפחתית, שופעת חום ואהבת הבריות. פנינה הלפרן, על אף היותה מאמינה ושומרת מצוות, התייחסה בסובלנות ובסלחנות לתופעות החיים המודרניים וכך גם נהגה כלפי ילדיה, שמהם דרשה כנות ואהבת הזולת, מידות, **שבעיניה היו עדיפות** ממצוות שבין אדם למקום. השפעתה על עיצוב אופיים של ילדיה היתה מוחלטת וזאת בדרכי נועם ובקסם אישיותה.

אמונתה באלוהים ודבקותה במנהגי ישראל היתה מושתתת על יסודות איתנים, **ולפני מותה,** בערב פסח תש״ו, ביקשה בפעם האחרונה לברך על הנרות ולאחר שנפרדה מבני ביתה, הודתה לאל שנתן לה כוח לומר את הברכות. לבסוף ביקשה מבני המשפחה להימנע מבכי ומעצבות משום קדושת החג ולאחר שהסתובבה לקיר, שכבה בשקט, בהתייחדה חרישית עם בוראה ובערך כעבור שעתיים הוציאה את נשמתה הזכה בטהרה ובקדושה, כשכל בני המשפחה עומדים ליד מיטתה.

ב. צפורה (פאני) ארמון ז״ל — לבית הלפרן

היא היתה הבת הבכירה של המשפחה ובזמן האוסטרים שימשה כממונה על מדור הסעד למשפחות החיילים מטעם האוצר האוסטרי והתחבבה על כל חוגי האוכלוסיה, בגלל נועם הליכותיה ויחסה האדיב לכל הפונים אליה. בשנת 1921 עלתה ארצה ועבדה בכל העבודות שהיו מקובלות באותה תקופה על העולות החדשות. כאן נישאה לצבי ארמון, מפעילי מעמד הפועלים בת״א, ועם פרוץ המשבר הכלכלי החמור בארץ, נאלצה לחפש מקורות פרנסה אחרים, שכן בעלה נותר מחוסר עבודה ועליה הוטל עול פרנסת הבית. פאני פותחת מטבח ביתי, שבו היא מארחת לארוחות צהריים את הסגל הרפואי ואת עובדי בית־החולים ״הדסה״ שברחוב בלפור. תוך זמן קצר היא הופכת לאחת הדמויות הפופולריות בתל־אביב באותן השנים. למטבחה של פאני שברחוב בלפור יצא מוניטין בין האינטליגנציה העובדת ובין החלוצים מחוסרי האמצעים, וזאת בגלל הסיכוי ליהנות מארוחה טעימה וזולה — באוירה תרבותית ומשירות אדיב. מי שנכנס למטבחה של פאני לא יצא ממנו רעב, גם כשהפרוטה לא היתה מצויה בכיסו. בכך המשיכה הבת במסורת של המשפחה, שהיתה ידועה במידת הכנסת האורחים.

מותה ללא עת היכה בתדהמה את מאות ידידיה ומעריציה ועל הקבר הפתוח ספד לה במלים חמות ומרגשות אחד מידידי המשפחה, דוד רמז ז״ל, אשר הגדיר את מטבחה של פאני כ־״אֹהל אברהם״ ואת ביתה כבית מלון ליוצאי מחוז לבוב.

ג. אליעזר (ג'ניו) סטורלזי ז"ל

הוא היה פקיד גבוה בממשלת המנדט, שהכיר את זיסלי, הבת השניה של משפחת הלפרן, כשנה לאחר הגיעה ארצה. על אף הקשיים שנערמו בדרכו והניתוק ממשפחתו הקתולית באיטליה, החליט להתגייר ולהשתלב בחיי היישוב היהודי בארץ. המגייר ומסדר הקידושין היה הראשון לציון, הרב עוזיאל זצ"ל. במאורעות שנת 1921 קנה ג'ניו את עולמו ע"י כך, שבהיותו ממונה על מחסני הערובה ביפו מטעם ממשלת פלשתינה (א"י) לא חסך מאמצים מלווי סיכונים, על מנת להבטיח אספקה סדירה לתושבי תל־אביב. בפרוץ מלחמת העולם השנייה הוזמן ע"י הקונסול האיטלקי ונדרש לחזור לאיטליה, אולם ג'ניו הודיע לו בגאוה שמולדתו היא כאן, מקום בו נמצאים אשתו, שני בניו ובתו. הוא גם היה מן המעטים, שלא נכלאו במחנה הסגר לנתיני גרמניה ואיטליה, וזאת עקב היותו ברשימה השחורה של ממשלת איטליה, בשל סירובו לקונסול האיטלקי. ביתו היה בית עברי ובתו ושני בניו התחנכו על טהרת השפה העברית ובאוירה של אהבת העם והמולדת.

ד. אברהם (אברהמצ'י) הלפרן ז"ל

אילו נתברכו משפחות יהודי פולין בבנים מסוגו של אברהמצ'י, היתה גלות פולין מתחסלת כ־15 שנים לפני השמעת הקריאה הנבואית לחיסול הגלות ולפני שהיטלר הגיע לשלטון. היה זה בשנת 1919, מיד לאחר גמר המלחמה הפולנית־אוקראינית, כשאברהמצ'י ביחד עם אחותו **זיסלי** ומיכאל טנדלר ז"ל יסד את סניף "החלוץ" במקום וגם דאג להכשרת קומץ הבחורים והבחורות, ראשוני החלוצים, לקראת עלייתם ארצה. הכשרת הלבבות והנחלת השפה העברית הוטלו על שכמם של מיכאל וזיסלי ואילו ההכשרה הגופנית הופקדה בידיו של אברהמצ'י, שעל אף גילו הצעיר נתגלה כבעל תושיה וכושר אירגוני מעולה והוא אשר הקים את נקודת ההכשרה החקלאית הראשונה בכפר לאשקי ובתקופה מסויימת עבד ביחד עם קבוצתו בחטיבת עצים במחסני הסוחרים ובבתים פרטיים.

אברהמצ'י לא אהב להרבות בדיבורים, שכן הוא גרס "שלא המדרש עיקר אלא המעשה", ולפיכך סלד מתפקידים וכיבודים ריקים מתוכן ואת כל מרצו ולהט אמונתו

מיקד בהכנות לעליה לארץ הקוראה לחלוציה. בשנת 1920 הגשים את שאיפתו ומיד בהגיעו ארצה נכנס לעבוד ברכבת פלשתינה (א"י) ביחד עם מיכאל, אולם לאחר כמה גלגולים מצא את מקומו בתחום היוזמה הפרטית, שהיתה לפי רוחו והלמה את אופיו ומרצו.הוא היה חסיד היוזמה הפרטית, באשר האמין בערכה ובעתידה בבניין הארץ. שנה לאחר הגיעו ארצה הוא מעלה אליה את אחותו הבכירה פאני וכעבור כעשר שנים הוא מעלה ארצה את שאר בני המשפחה.

כאן בארץ רכש לו אברהם ידידים ומוקירים בחוגים רחבים של תל־אביב הקטנה ובמיוחד בקרב בעלי התעשיה שידעו להעריכו בגלל יושר לבו, אמינותו ואהבתו את האמת. הוא היה בעל קומה תמירה וזקופה והופעתו עוררה כבוד והערכה. הוא היה מקובל על הפקידות הממשלתית והמוניציפאלית שאתה בא במגע לרגלי עסקיו הקשורים באספקה ובשיווק ואהב לשרת את מכיריו וידידיו בעצה טובה ולפעמים גם בהושטת עזרה כספית. במיוחד היו לבו וכיסו פתוחים לכל הפונים אליו מקרב בני עירו שזה מקרוב הגיעו ארצה והיה משתדל לסדרם בעבודה ולהגיש להם כל עזרה בצורת הלוואות לפי מיטב המסורת של המשפחה. בהיותו בעל בית־חרושת בענף המזון, לא רדף אחרי רווחים קלים בתקופת הצנע ושימש דוגמה לאזרחות טובה ולשמירת חוקי המדינה הצעירה, שהיה אחד מחלוציה ובוניה.

הוא נפטר בטרם עת, בהיותו בן 52, בכ"ז טבת תשי"ד ונטמן באדמת ארץ־ישראל, משאת נפשו משחר ילדותו.

דמויות בלתי נשכחות

חולדה שור

"אמי זכרונה לברכה, היתה צדקת גמורה...
...ויהי ערב שבת, החמה בראש האילנות..."

ח.נ. ביאליק

רבקה חוה שור לבית שיין

זכורים לי ערבי השבתות והמועדים שהיינו חוגגים בבית אמא ואבא. בשעות המוקדמות של יום השישי כבר היה ערוך השולחן עם המפה הצחורה, כשעליו ניצבים פמוטי הכסף המבריקים ושאר חפצי נוי שבהם אהב אבא ז"ל לקשט את שולחן השבת. עוד שעות לפני מועד כניסת השבת היתה כבר מוכנה ומחכה. בסינור הקטן והלבן אותו לבשה לקראת הדלקת הנרות, ובמטפחת המשי שעיטרה את פניה היפים היתה ה"יידישע מאמע" האמיתית.

עוד לפני הדלקת הנרות שמתי לב כיצד היתה אמא נעלמת לפתע. חיפשתיה, ומצאתיה מאחורי דלת המטבח כשהיא מחזיקה בידה ארנק מלא מעות ושפתיה לוחשות תפילה. ממלאת היתה קופסאות צדקה רבות, ומיד אחרי כן ממהרת להדליק את נרות השבת.

וכשם שהיתה נעלמת לפני הדלקת הנרות, כך היתה יוצאת יום יום לשעות מהבית ומעשיה בשעות אלו נודעו לנו רק כעבור שנים; לא היה בית נצרך בסביבה בה גרה, שלא נתמך על ידה, אם במתן צדקה, אם בצרורות לבוש ואפילו במלים טובות בלבד.

יהא זכרה ברוך

מ.מ.

ר' שמעון קליגר ז"ל

שנים חלפו מאז נסתלקה מאתנו אחת הדמויות הנפלאות של הדור הישן מבין יוצאי עירנו.

אהוב היה על כל בני העיר וביתו היה תמיד פתוח לרווחה בפני כל נצרך. יהודי יקר ותמים היה בדבקותו בקיום מצוות ובנכונותו לעזור לזולת.

יראת שמים ואהבת הבריות, קפדנות כלפי עצמו ומידת הרחמים כלפי אחרים, אלה היו תכונותיו בהן הצטיין והן אשר הנחוהו בעסקנותו הציבורית עד יומו האחרון. במיוחד קנה את עולמו כמייסד וכמנהל קופת גמ"ח ולא מעטים מבני עירנו נושאים בלבותיהם הכרת תודה על כך. עסק בצרכי ציבור באמונה, בראותו בכך עבודת קודש.

יהא זכרו ברוך!

שפרה קליגר ז״ל

ילידת ברודי, בה שכן בית אביה הגאון ר׳ יהושע קולר ז״ל, אחד מגדולי חכמי הקלויז בברודי שהיתה עיר ואם בישראל ואשר יצאו לה מוניטין בגדולי התורה שלה ובחכמיה. בבית זה ספגה לתוכה ממיטב התרבות המקורית של גאוני ישראל מחד גיסא, וירשה מאמה ז״ל את טוב הלב והמידות התרומיות לגבי הזולת מאידך גיסא. לאחר מכן המשיכה בדרכה זו, לפני עלותה ארצה, בביתה שבדולובוב במחוז רודקי.

היא היתה מרכז המשפחה, צנועה, נעימת הליכות, מעורבת עם הבריות וישרת דרך. השקיעה כל מאמציה בהקמת דור של תורה, משולב עם מידות טובות שבין אדם לחבירו. היא הצליחה כאן בארץ ליצור מסביבה יחס של כבוד ומסירות מכל המשפחה ומכל הסובבים אותה. היתה מבורכת בתכונות של חכמת חיים ועירנות נפשית, ובזה היתה השפעתה על כל אלו שבאו במחיצתה ניכרת מאד. קיבלה את פני כל אחד בלבביות מיוחדת במינה, ובזה רכשה לה אהדה כללית בחוגים רחבים מחוץ למשפחתה. למרות חולשתה לא משה ממנה שמחת החיים הפעילים והמלאים תוכן רוחני. זכרונה היה פנומנאלי, היא זכרה סיפורי אגדות חז״ל, מדרשים וסיפורי-חסידים והפליאה לשלבם ולהתאימם בשיחותיה לכל מקרה ולכל הזדמנות. ביתה היה בית ועד לחברי גמ״ח, לשליחי ישיבות, אדמור״ים ועסקני ציבור. גילתה פעילות עירנית כממשיכה בפעולות הגמ״ח שהיו תוכן חייו של אבינו היקר ז״ל בשנותיו האחרונות, ואירחה את כל מבקריה בענייני הגמ״ח בכבוד ובפיוס דברים.

למרות חולשתה בימיה האחרונים, נשאה את סבלה בגבורה עילאית והמשיכה בפעולותיה היומיומיות כדי לא להכאיב לסובבים אותה. היא היתה נר מאיר ומדריך לדרך חייה של כל המשפחה. נפטרה בשיבה טובה והשאירה אחריה בנים ובנות נאמנים לדרך חייה.

זכרה לא ימוש מקרבנו.

מ. מוסינגר

ר׳ יצחק אייזיק שור ז״ל — בעל החלומות וההגשמה

נולד לאביו ר׳ ישעיהו בשנת תר״ם, כשש שנים לאחר הסתלקותו של ר׳ יצחק אייזיק יחיאל זצ״ל, או ר׳ אייזיקל מקומרנו, כפי שנודע בערי גליציה והונגריה. מכאן השם יצחק אייזיק, שבאותן השנים היה שם מועדף ביותר ע״י חוגי החסידים, ומתן שם זה לתינוק נחשב כזכות גדולה וכסגולה לאריכות ימים, לאהבת תורה וליראת שמים. מלבד שם זה היה נפוץ ברודקי, באותן השנים, שם אחר, והוא שמו של השוחט המפורסם, ר׳ פסח ברוננגרבר זצ״ל. אך לא כל אב העז לתת שם צדיק זה לבנו, מחשש שמא איננו ראוי לכך והוא עלול חו״ח לסכן את חיי התינוק.

ר׳ אייזיק למד תורה מפי מלמד הגמרא ר׳ אברהם חיים פילרסדורף ז״ל, שאותו היה מזכיר בכל הזדמנות ומספר בשבחו בגלל למדנותו והתמסרותו לתלמידיו. ר׳ אייזיק היה מקדיש הרבה מזמנו ללימוד תורה לשמה ומלבד זה אהב לעסוק במלאכת־יד ובציור. מעשי ידיו היו מעוררים התפעלות בעיני המתפללים בבית־מדרשו של הרבי, שם היה תולה את ה״משנכנס״ אור ליום ראש חודש אדר או את ציוריו וקישוטיו בסוכת הרבי. הוא היה אמן בחסד עליון ובעל כשרון בלתי־רגיל לציורים ולמלאכת מחשבת מכל סוג שהוא, אם זה חיתוכים בעץ ואם זה גזירה בנייר או בקרטון. בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה היו ידיו מלאות עבודה בהחלפת השלטים והסמלים מעל החנויות ומשרדי הרשויות בעיר. הוא היה גם מוסיקאלי מאוד ובעל קול ערב, ובהיותו אחד ממקורביו של האדמו״ר ר׳ פנחס נתן זצ״ל, ולפי בקשתו, היה שר בימים נוראים את הפיוט ״היה עם פיפיות שלוחי עמך״ מתוך תפילת מוסף. ביחד עם רעייתו חוה, בתו של ר׳ אברהם שיץ, עסק במסחר בדים, אך את רוב זמנו היה מקדיש לישיבה בבית־המדרש וברדיפה אחרי מצוות.

בשנת 1932, בגבור גל האנטישמיות בפולין, מחליט ר׳ אייזיק לעלות ארצה. הוא עבד כשנה שלמה עבודה קשה בבניין ובשנת 1934 הביא ארצה את כל משפחתו, מלבד אחד מבניו נפתלי שנשאר בפולין ועסק בהוראה, לאחר שסיים את הסמינריון הממשלתי למורי דת ברח׳ גנשה בוורשה.

ר׳ אייזיק היה יהודי מאמין בנצח ישראל בכל תום לבו והקפיד על קיום מצוות, ויחד עם זאת היה ידוע בעיר כאוהד הציונים ועקב בעניין רב אחר כל מה שהתרחש בארץ־ישראל. זו גם הסיבה שהעדיף להתפלל בבית מדרשו של הרבי שהיה ידוע באהדתו לציונים והוא שימש בו כגבאי במשך שנים עד לעלייתו ארצה. מה רבה היתה גאוותו על חסידי יבלונה ועל רבם, בהיוודע לו על עלייתם והתיישבותם על אדמת ארץ־ישראל. באותן השנים שאף גם הוא, ר׳ אייזיק, להצטרף אליהם ביום מן הימים ולחיות בארץ חיי תורה ועבודה. הוא אף חלם על הקמת בית־המקדש ועל תרומתו במעשי מחשבת להכנת כלי בית־המקדש וקישוטיו.

ר׳ אייזיק היה אוהב הבריות ובמיוחד אהב לשהות בחברת אנשים צעירים ממנו. הוא הקפיד על לבושו והיה מקדיש הרבה זמן לטיפוח זקנו. אנחנו, יוצאי רודקי, אהבנוהו אהבת נפש והוא החזיר לנו אהבה זו כפל כפליים. הוא התעניין בכל אחד ואחד מאתנו ולא נרתע מלהביע את ביקורתו נגד התנהגות או דיבורים שלא היו לרוחו. היינו מבקרים אצלו מזמן לזמן, עד ימיו האחרונים.

הוא היה איש תמים ותמיד מוכן לעזור לזולת ולכסף לא ייחס כל חשיבות והיה מחלקו למטרות צדקה בסתר. הוא נפטר בט׳ באב תש״ג בשיבה טובה, שבע שנים ומעשים טובים ונטמן באדמת ישראל הקדושה ובזה הגשים את עיקר חלומותיו.

מ. מוסינגר

נפתלי פייאר ז"ל

אני זוכר אותו מתקופת הלימודים בכיתות העליונות של בית-הספר העממי ברודקי. על אף קשייו בהתבטאות חופשית בשפה הפולנית, הגיע לציונים טובים הודות למרצו ושקדנותו והצטיין במיוחד בזכירת תאריכים היסטוריים של קורות פולין. במות עליו אמו, כשנה לאחר גיל הבר-מצוה, עוברת כל המשפחה לעיר לבוב ונפתלי הצעיר נרתם בעול הפרנסה ביחד עם אחיו המבוגר ממנו. בשנת 1924, לאחר מות אביו, עלה ארצה ביחד עם אחיו הבכור יונה, שהיה מהעסקנים הבולטים בתנועה הציונית ברודקי. כאן הם מארגנים קבוצת עובדי בניין בשם "אחוה", אולם נפתלי נאלץ כעבור שנה לעזוב את הארץ בגלל מחלת הקדחת והצהבת ובשנה 1925 הוא חוזר ללבוב.

כשנה לאחר מכן מגיע ללבוב בפעם הראשונה זאב ז'בוטינסקי לפתיחת כנס היסוד של ברית הציונים הרוויזיוניסטים בגליציה ונפתלי הוא אחד מציריו הפעילים של הכנס. בשנת 1928, עם ייסוד אגודת הנוער "צעירי קדימה" ע"י בן עירו מ. מוסינגר ויעקב הלר מקאלוש — נפתלי הוא בין ראשוני המצטרפים לאגודה זו ביחד עם קבוצת נערים ונערות שעזבו את שורות הבית"ר. בשנת 1930, בעת קבלת הפנים שנערכה לנחום סוקולוב ברציף הרכבת בלבוב, פורץ נפתלי את שרשרת הסדרנים ומטיח בפני סוקולוב דברי ביקורת קשים נגד שיטת הסרטיפיקטים ונגד מדיניות העליה של הממשלה המנדטורית. נפתלי היה בעל מזג סוער, קנאי לדבר-אמת ונאמן לרעיון הציונות הלא-שעטנזית, שאותה למד במחנהו של זאב ז'בוטינסקי.

בשנת 1933, לאחר נישואיו, הוא עולה ארצה ביחד עם אשתו חיה לבית וואנדר ומצטרף כאן לקבוצת טייחים ובמקצוע זה — להוציא הפסקות של כמה שנים — הוא דבק עד סוף ימיו.

בתקופת ההעפלה, בשנים בין 1945—1947 הוא פועל רבות להסתרת המעפילים ולקליטתם וגם בשנים שלאחר מכן ידו פתוחה לעזרה קונסטרוקטיבית בקליטת שרידי השואה מרודקי, המגיעים ארצה בין שנות 1948 ו-1952.

את רוב זמנו הפנוי הוא מקדיש לאיגוד המקצועי של ענף הבניה בהסתדרות העובדים הלאומית ורוכש לו הערכה רבה בקרב אנשי העבודה וקבלני הבניין בהגינותו ויושר לבו. נפתלי היה כל חייו מרדן ואיש עבודה, לא במלל, אלא ביגיעת כפיים ממש. הוא נפטר בטרם עת לאחר מחלה ממושכת וכחודש לפני מותו רכש לו אחוזת קבר בבית-העלמין בנחלת יצחק, מקום מנוחתם של חברי התנועה הלאומית. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

מ. מוסינגר

זליג ארליך — להטוטן רעיוני

הוא היה איש תהפוכות עוד בתקופת נעוריו. שלושה חברים היינו ושלושתנו היינו נפגשים יום יום לשיחות וללימוד עברית. זליג היה ידוע כבעל דעות הפוכות לדעות חבריו, מין איפכא מסתברא. אף פעם לא ידענו במה הוא מצדד, מכיוון שהיה משנה את דעותיו לפי מצב־רוחו או סתם לשם ספורט. הוא שאב תענוג רב בהמצאת נימוקים נגד טענות חבריו ולפעמים נגד טענות עצמו באותו מעמד, אם רק נתבקש לכך. היינו אז תלמידי בית־הספר העברי וביחד גם ייסדנו את אגודת הנוער לעזרה עצמית בלימודים, שהשתכנה באחד החדרים של הוריו ושם היינו מתאספים עם עוד כמניין בני גילנו לשיחות, לקריאת עתונים משותפת ולהעמקת ידיעותינו בשפה העברית. זליג היה הרוח החיה בכול. תמיד תוסס ומלא מרץ. בתקופה יותר מאוחרת נפגשנו שלושתנו בלבוב, שם למדנו בבתי־ספר שונים ולסירוגין היו שניים מאתנו תופסים חדר משותף, אותו היינו מחליפים כמעט כל כמה חודשים. זליג היה בעל תושיה יוצאת מהכלל, במיוחד הצטיין בגילוי מטבחים זולים, שבהם אפשר היה לשבור את הרעבון בגרושים אחדים. היה לו כשרון למציאת שיעורי בית ושנינו היינו מתחלקים בהם: שיעורים ממקצועות היהדות לתלמידים שהתכוננו לבחינת הבגרות בגימנסיה העברית היה הוא לוקח, בהיותו בעל ידיעות רבות בתחום זה ומומלץ ע״י סגל המורים, ואילו שיעורים במקצועות מדוייקים היה מוסר לי. הודות לשיעורים אלה התפרנסנו שנינו ברווח ויכולנו להתלבש בצורה נאותה ולהתגורר בחדרים יפים ונוחים. הוא סיים בהצטיינות את הסמינריון למורים בלבוב בהנהלתו של המורה יעקב נתנאלי־רוטמן, ביחד עם המשורר שמשון מלצר, השלים שנה אחת בסמינריון הממלכתי למורי דת בוורשה, בהנהלתו של הרב ד״ר מאיר טאובר, ובשנת 1930 החל ללמד כמורה עברי בערי גליציה ולאחרונה ברודקי.

בהיותנו בלבוב השתייכנו שנינו ל״גורדוניה״ הסטודנטית ובשנת 1926 ייסדנו (ביחד עם דז'וני ראב) את ה״גורדוניה״ ברודקי, אך בשנים מאוחרות יותר היינו שנינו פעילים בתנועה הרביזיוניסטית. אחר־כך הגיעו שוב אלי שמועות שזליג שינה את טעמו והחל להתקרב לחוגי השמאל.

עם כניסת הסובייטים לרודקי גילה זליג פעילות יתר בביסוס השלטון הסובייטי בעיר, במיוחד בשדה החינוך, אך לא מתוך אמונה עשה את הדבר, אלא לצורך קריירה, ואכן מונה למנהל בית־הספר הממלכתי בעיר. הסתגלנות וקוצר הראות היו כל כך אופייניים לחלק מן הנוער היהודי בעיר.

דבר זה התנקם באחדים מהם שהואשמו בנטיות טרוצקיסטיות ונאסרו או הוצאו להורג.

עם נסיגת הסובייטים נמלט זליג לרוסיה ושם נשא אשה רוסיה והוליד שתי בנות. בשנות הששים נודע לי, שזליג נותר בחיים ונמצא בפולין. התכתבנו, אך הוא לא יכול להחליט בעניין עלייתו ארצה, מאחר שהיה כבר חולני ובפולין הועסק בקהילה היהודית בוורוצלב ועסק גם במתן שיעורים פרטיים לעברית. אשתו, שהיתה ספרנית מדופלמת, ידעה אנגלית על בוריה ועבדה בספריית האוניברסיטה המקומית, וגם היא לא נטתה לעזוב את פולין. בשנים האחרונות לפני מותו תיכנן לבוא לישראל כתייר ולשהות כאן חודשים אחדים, אך דבר זה לא יצא לפועל בגלל מותו בטרם עת. בילדותנו חלמנו שנינו על חיינו העתידים בארץ, אך במרוצת החיים נפרדו דרכינו וכמעט לא היה בינינו קשר כלשהו. זליג היה חבר וידיד נאמן על אף אופיו ומזגו הסוער. הוא היה מורה ומחנך מעולה, בעל ידיעות יסודיות במדעי היהדות ובמיוחד ידע את כל מכמני הלשון העברית, דקדוקה וספרותה.

צפורה ויס

אבי אליעזר פרן

אבי ז"ל, אליעזר, היה בנם של מלכה לבית טיכר ושמואל בן אלימלך פרן.

עלינו ארצה, אמא, אבא ואני ב־ 1935, ונשתקענו מיד בחיפה. אבא עבד קשה ופרנס בכבוד את משפחתו הקטנה. לי, לבתו היחידה, איפשר ללמוד במוסדות החינוך שנחשבו לטובים בארץ, בית־הספר הריאלי בחיפה ואח"כ — בית־המדרש למורים בבית־הכרם, ירושלים.

מכה קשה הונחתה עליו כאשר ב־ 1961 נפטרה אמא. עד סוף ימיו, ב־1973 ביכה את מותה. את נחמתו מצא בנכדיו וניניו, שעליהם היתה גאותו.

כאשר יצא אבא לגימלאות, החליט לעשות דבר מה למען הציבור. בעזרתם היעילה של אנשי מושב נורדיה הסמוך, ובעזרת עוד מתנדבים, ארגן בצומת בית־ליד מזנון חפשי לחיילים. הוא היה הרוח החיה של מפעל מבורך זה, ניהלו בסדר מופתי ומסר לעניין את מרצו וחום לבו. החיילים, יהודים ודרוזים כאחד, אהבוהו וקראו לו "סבא".

מ. מוסינגר

מוטיו אנזלהיים ז״ל

הכרנוהו וחיבבנוהו בגין תכונותיו התרומיות, יושרו, טוהר מידותיו, אהבת הבריות והיותו דובר אמת בפיו ובלבבו.

הוא היה אחרון חמשת בניו של ר׳ חיים הירש ז״ל, מתוכם שלושה ניספו בשואה. הוא עבר את זוועות השואה במחנה ההשמדה בינובסקה בלבוב ונשאר בחיים הודות למבנהו הפיזי וכושר עמידתו בעבודה המפרכת ובתנאי תת-התזונה ששררו במחנות ה-ס.ס. עם סיום המלחמה, לאחר שהוברר לו סופית שאשתו, בנו וכל בני משפחתו חוסלו בגיטו ובמחנות, החליט לעלות ארצה ולבנות כאן את עתידו.

באותן השנים, שנות העשרים, שהכרתי את מוטיו, הוא היה רחוק מהשקפה ציונית כלשהי, שכן האמין באדם באשר הוא אדם ותמיד היה בצידם של החלשים והמדוכאים. מוטיו היה מקורב לחוגים הנקראים בפי עצמם ״מתקדמים״, לא מתוך שיקולים פוליטיים, אלא פשוט מתוך נימוקים הומאניטריים. על אף כישוריו וסיכוייו להסתדר בעבודת פקידות בארץ, בחר בעבודה הדורשת מאמץ פיזי ונכנס לעבוד במדור הטלפונים של דואר ישראל בין 1945—1960 ולא פעם נראה מטפס על העמודים הגבוהים לצורך התקנה ותיקוני רשת הטלפונים, על אף היותו בגיל מתקדם.

מוטיו לא אהב לדבר ״ציונות״ אולם אהב לעשות ציונות, בהיותו עובד מסור ואהוב על כל חבריו לעבודה, ובכל מקרה מוכן לעזור לזולת, אם ע״י טיפול מסור בחולים ואם ע״י סעד כספי. במיוחד קנה את עולמו בטיפולו המסור באשתו החולה ובכך עורר את התפעלותם והערכתם של כל הרופאים והאחיות של בית-החולים.

בחודשים האחרונים לפני מותו הייתי מבקר אצלו בענייני הספר והוא היה מוסר לי פרטים מעניינים על רודקי וחיי הקהילה היהודית בשנים הראשונות למאה הנוכחית.

לדאבוני לא נתמלאה משאלתו לראות במו עיניו את ספר הזכרון ליהודי קהילתו, אשר הרבה ממאמריו ניזונו מהמידע שנמסר מפיו.

יהי זכרו ברוך.

מ. מוסינגר

יהודה שטטמאואר ז״ל

עוד באותו ערב, מספר שעות לפני הסתלקותו, השתתף בפגישת בני עיר שהוקדשה להוצאת ספר הזכרון לקהילתנו. שכן יהודה היה בין המעטים שעודדוני להמשיך באיסוף החומר ובעריכתו לקראת הוצאת ספר הזכרון, בזמנים של יאוש ורפיון ידיים.

את יהודה הכרתי בשנות הנעורים, בתקופה ששנינו היינו תלמידי בית-הספר העברי ברודקי ושנינו, ביחד עם אוסקר פילרסדורף וזליג ארליך ז״ל, הצטרפנו לשורות ״השומר הצעיר״ ברודקי. לאחר שנים נודע לי, שיהודה הצטרף לתנועה הרביזיוניסטית והיה ממייסדי קן בית״ר במקום. בעודו נער השתתף בהעלאת המחזמר ״מכירת יוסף״ בהדרכתו של ברל ראב וכמו כן בחוג הדרמטי ובתזמורת של אגודת ״השחר״.

בשנת 1937 עלה ארצה ולא שעה להפצרת משפחתו להצטרף אליהם במקום מגוריהם החדש בווינה, לשם היגרו מפולין בשנת 1930. בארץ הסב את מקצוע היערנות שבו עבד בפולין למקצוע יצרני בענף המזון והיה לאחד המומחים בייצור גלידה וופלים באותן השנים. יהודה היה אהוב על כל ידידיו המרובים הודות ליושר לבו ואהבת האמת והשלום שהייתה אופיינית לו.

למרות שלא עברו עליו זוועות השואה, גילה עניין וקשר נפשי לפעולות ההנצחה, החל מהפעילות השיגרתית של עריכת הזכרות שנתיות וכלה בהקמת מצבת הקהילה והוצאת ספר הזכרון. יהי זכרו ברוך!

פ. גרוס

יחיאל קליגר ז״ל

עלה ארצה בשנת 1926 בעודנו נער ומיד נקלט בעבודה בכביש ובבנין, והימים ימי משבר ואבטלה. בתקופה יותר מאוחרת נתקבל לעבודות נקיון וסבלות בביח״ר **״ליבר״** ולא ארכו הימים ויחיאל החל להתקדם בעבודה. הודות לחריצותו וכושרו האירגוני, עד שהתמנה למנהלו בפועל של המפעל. בהיותו כל ימיו נאמן לתנועת העבודה הצליח - למרות המצב הכלכלי הקשה בימים ההם - להשתית במפעל יחסי עבודה תקינים, מבלי שצד כלשהו יזדקק לשביתות ולהשבתות, כשהוא מסייע לפורשים לגימלאות בקבלת פצויים, בנוסף לביטוח ב״**מבטחים**״, דבר שטרם הונהג במפעלים אחרים.

ביחד עם רעייתו, אצילת הנפש, הקים בצפון העיר בית יהודי חם והיה פעיל בייסוד מוסדות השכונה, לרבות ביהכ״נ המרכזי.

לאחר עליית הוריו וייסוד מפעל הגמ״ח הקרוי על שמם, יחיאל תורם מזמנו ומאמציו להרחבת ולהעמקת פעילותו המבורכת. במרוצת הזמן שימש בית משפחת קליגר כבית קופת הגמ״ח, כשכל הפונים אליו נענים בעין יפה וזוכים בו לעזרה ולסעד. ביתם של יחיאל וטובה קליגר היה פתוח לרווחה לכל דכפין, אם זה עולה חדש ואם זה בן-עיר במצוקה וכולם מתקבלים בו בחמימות ובלבביות. יחיאל היה מקובל על כל ידידיו וזכה להוקרת כל אלה שבאו אתו במגע. ידו היתה תמיד פתוחה לכל, אמנם בצנעה וללא פרסומת, אך בממדים אשר לא היו צנועים כל עיקר. יחיאל היה פעיל ב״**הגנה**״ ומילא בה כל תפקיד שהוטל עליו-במסירות ובדייקנות האופייניות לו.

צערו הרב על מות רעייתו האהובה והנערצת, **טובה ז״ל**, אמם של בתם ובנם, הוא אשר הכריעו והחיש את מותו בטרם עת. הוא היה אזרח נאמן ומסור למדינת ישראל ובן נאמן ומסור להוריו, אשר כלפיהם נהג מידת דרך ארץ וכיבוד אב ואם לדוגמה ולמופת.

רוחו הטובה תרחף תמיד בקרב קרוביו וידידיו וזכרו לא ימוש מקרבנו לנצח.

שם 1936 קבוצת חברי „השחר" 1936

ד. הדת והמשרתים בקודש

תוכן העניינים:

משה אונגרפלד

בתי תפילה וחסידים ברודקי

פינת העיירה, שבה מרוכזים רוב בתי התפילה בעיירה, מוצפת אור. כאן יושבים מקדימי אשמורת, מתקנים חצות, אומרים תהילות ומעמדות, עוסקים באביי ורבא ואף מסדרים את הנסיעה הקיבוצית אל הרבי. הרוב מתושבי העיירה הם מחסידי בלז, חסידי בני הצדיק מריז׳ין ומחסידי בני ר׳ הירשלי מזידיטשוב.

סימנים רבים מבדילים בין כיתות החסידים האלה. חסידי בלז נועלים ״סנדלים ופוזמקאות״ לרגליהם, צווארוני כותנותיהם פרומים, קאפוטותיהם רחבות ומרווחות, אבנטיהם חגורים מתחת לבטן וראשם, חציו הקדמי חבוש במגבעת וחציו האחורי — בכיפה של קטיפה. מרבים בלימוד ש״ס ופוסקים וממעטים בעיון בספרי הקבלה. ״נוסח״ תפילתם בכייני וכולו אנחה אחת וקינה ונהי. לעומתם חסידי בני האדמו״ר מריז׳ין נמנים על ״הנאורים״. ״שטיוועלעטן״ — נעל שחציו מגף וחציו נעל — נעולים לרגליהם, הקאפוטה שלהם דומה ממש ״למעיל גרמני״ ואבנטיהם חגורים סמוך ללב ועניבות שחורות מתחת לצווארוני כותנותיהם. נוסח התפילה שלהם מסולסל במקצת, מעשה חזן. יש להם גם חברה ללימוד חומש עם ״אור החיים״, אבן עזרא וכדומה. בתווך עומדת כאן כת החסידים השלישית — חסידי בני האדמו״ר ר׳ הירשלי מזידיטשוב. לבושם החיצוני הוא מיזוג לבושם של שתי הכיתות הקודמות, נוסח תפילה ניגוני במקצת אבל נושם רחבות והתלהבות כבושה ויד לה בקבלה ובחכמה נסתרת.

בראש חסידי בלז עומד אמנם הדיין ר׳ שלמה בהרב, אבל בעניינים הנוגעים לנסיעה אל הרב לימים הנוראים מכריע ״ר׳ יעקב ישראל הארוך״, המשמש לפעוטות שבעיירה נושא לסיפורי בדים רבים. כך, למשל, גילינו אנחנו הילדים יום אחד בבית המרחץ, שיעקב ישראל הארוך לובש ״מכנסים שלמים — מכנסיים ומעיל תפורים יחדיו והם מכופתרים מאחוריהם״ — שהוא לבושם של תינוקות. הרופא אסר עליו להדק בחגורה את מכנסיו אלא להשתמש בכתפות. וכיוון שכתפות הן לבושם של ה״גרמנים״ האפיקורסים וכתוב: בחוקותיהם לא תלכו — הלך ותפר לו ״מכנסיים שלמים״.

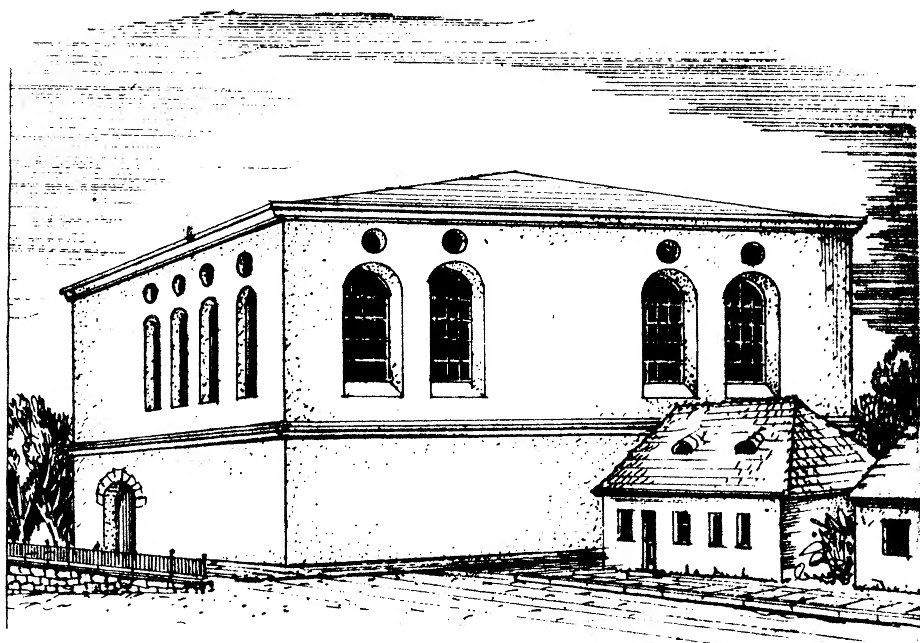
בראש חסידי נכדי האדמו״ר מריז׳ין עמד ר׳ מלך שאנץ. תמיר, פיקח, משקפיו מורכבים תמיד על מצחו, עומד בראש חברת ״אור החיים״ וקורא לפניהם בכל יום ה׳ בערב את פרשת השבוע עם פירוש אור החיים, מגלה ומסביר את כל ״וצריך לדעת״ על כל ״קמטיו״ וקמטי קמטיו. ובראש חסידי נכדי ר׳ הירש מזידיטשוב עמד ר׳ שלום. יהודי אדמוני שכולו התלהבות, אש להבה, ראש המנגנים והמרקדים ושר ה״טכסים״ אצל האדמו״ר ר׳ פנחס נתן.

ועוד ״מנין״ אחד היה בעיירה שחבריו לא התכוננו כלל לנסוע לימים הנוראים לאיזה אדמו״ר. בבית התפילה ״יד חרוצים״ התפללו רוב בעלי המלאכה בעיר, קצבים, חייטים, סנדלרים. מתוכם התבלט ר׳ ישעיה׳לי הזוגג, שחיצוניותו הטעתה והעידה עליו שהוא חסיד מובהק. ובאמת היה משכים לתיקון חצות, ידע כל תהילים בעל פה ואהב לעבור לפני התיבה ולסלסל בגרונו, מעשה-חזן. כמה ימים בשבוע היה יוצא לכפרים הסמוכים וקובע שמשות בחלונות בתי האיכרים שנופצו על ידי בעליהם השיכורים (אשתו גיטל הארוכה היתה מרכיבה זוג משקפיים כפול על חטמה, וכשישבה לקרוא

ב"טייטש-חומש", הרכיבה זוג משקפיים שלישי. היא היתה מודדת קברים בשביל חולים בעיירה ועושה מחוטי המדידה פתילים לנרות דונג שבעלי בתי העיירה הדליקו אותם בערב יום הכיפורים בבית הכנסת). אף כאן, בבית התפילה של בעלי המלאכה, נשבו רוחות של תשובה בחודש אלול וקול "מגידי תהלים" לא נדם כל היום בתוך כתליו.

כך אזרה כל העיירה את כוחותיה לחזור בתשובה שלימה לפני קונה ובלילות הצוננים ראו גלויי העיניים בעליל, איך שבשמיה נפתחים שערי התשובה ותפילות תושביה עולות למעלה, ושר-הפנים מקבלן ומניחן לפני הדום כסאו של מלך מלכי המלכים.

(חסד נעורים)

מ. מוסינגר

בתי־תפילה ציבוריים ברודקי בשנים 1924-1917

ארבעה בתי־תפילה ציבוריים היו קיימים באותן השנים בעיר, ואלה הם: בית־הכנסת העירוני, בית־מדרשו של הרב, ה״קלויז״ ובית־מדרשו של הרבי. מלבד אלה היו קיימים בעיר ארבעה מניינים: המניין ב״שוהל׳כל״ אשר בתוך בניין בית־הכנסת, ה״קלייזל״ בה״פעראיין״ של בעלי־המלאכה, המניין של ר׳ שמואלצ׳י פרן ולבסוף המניין שליד אגודת ״השחר״.

א׳: בית־הכנסת העירוני (51)

במקום ששכן הבניין החדש, עמד קרוב למאה שנים, מראשית היווסדה של הקהילה, בניין עץ גבוה שפורק בשנת 1892, לצורך הקמת בניין חדש של בית־הכנסת. בנייתו נתאפשרה הודות ליוזמתם הברוכה של שני הגבאים של בית־כנסת זה, והם ר׳ ליבה׳לי קורמן ור׳ מאיר שמעון אכטל. בין מניחי אבן־הפינה היה האדמו״ר מקומרנו, הרבי ר׳ אליעזר ספרין זצ״ל, בעל מחבר הספר ״דמשק אליעזר״. בניית בית־הכנסת, ללא צבע בפנים, נסתיימה בשנת 1896 ורק בשנת 1910 נעשו עבודות הצבעות והקישוטים וכמו כן כתיבת ט״ו שירי המעלות, מעשה ידיו של אביש שליאר. הבניין החדש היה רחב־ממדים, כ־18 מ׳ רוחב, 24 מ׳ אורך וכ־12 מ׳ גובה. הבניין הכיל ״פלוש״ מרווח, אולם ה״שוהל׳כל״, שבו התפללו בעלי־מלאכה, ואולם תפילה בערך 18 מ׳ עד 18 מ׳, שבו היו מקומות ישיבה ל־400 מתפללים בערך. מעל ה״פלוש״ וה״שוהל׳כל״ נמצאה ״עזרת הנשים״ בעלת שתי קומות עם אשנבים מסורגים וארוכים, הנשקפים לעבר האולם הגדול ועליהם היו תלויים וילונות חצי־שקופים שהוזזו רק בשמחת־תורה ובזמן עליית החתנים לתורה. לאולם הגדול היו יורדים בשתי מדרגות רחבות וארוכות ול״עזרת הנשים״ היו עולים דרך חדר־מדרגות בנוי מעץ, שהוצמד לפינה הצפונית־מערבית של הבניין.

מאחר שלא נשארה תמונה של בית־כנסת זה, שהיה אחד מבתי־הכנסת היפים, הן בחוץ והן בפנים, אנסה לתאר את הפרטים שנחרתו בזכרוני: המראה החיצוני והסביבה: הבניין היה צבוע מבחוץ בצבע אפור־חום והיו בו חמישה חלונות בכל קיר, מלבד הקיר המערבי, עשויים בסגנון רומי וגובהם היה בערך כ־4 מ׳, מעליהם אשנבים עגולים עם ששה עלים מזכוכית, כל עלה בצבע אחר. הן החלונות והן האשנבים החדירו הרבה אור לאולם התפילה, במיוחד בשעות הצהריים ולפניהן. הגישה לבית־הכנסת היתה דרך רחוב סלול אבנים וזה רחוב בוז׳ניצ׳ה. רחוב זה נגמר על יד הבניין וממנו המשיכו על גבי מדרכה מקרשים ברוחב כ־2 מ׳, שנמשכה לאורך הקיר הדרומי עד שער בית־הכנסת ועד המדרגות, בהן ירדו בכיוון לבית־המרחץ שהיה מרוחק כ־80 מ׳ מקצה הבניין. בית־המרחץ היה בנוי מעץ, עמד על שפת הנהר וישנקה והכיל פרוזדור להלבשה, חדר אדים עם מדרגות ומקוה. בהמשך רחוב בוז׳ניצ׳ה נסללה דרך עפר צרה, כ־2.5 מ׳ בין הקיר התומך של מגרש בית־הכנסת לבין השיפוע התלול של המגרש שעליו עמד ביתו של האדמו״ר. דרך זו שימשה למעבר עגלות והובילה לגשר צר מעץ, שהיה נטוי מעל הנהר וישנקה וממנו לגבעה שקראו לה ״מיטניה״. הקיר התומך היה מאבן, התנשא לגובה 5 מ׳ ונמשך לכל אורך השיפוע, בערך כ־30 מ׳. הקיר היה משופע ובו היה מעוגן מעקה דקורטיבי מקישוטים של ברזל עם כדורי פליז ברווחים של כ־1.5 מ׳. מעקה זה הגן על מדרכת העץ ועל הנעים בה, בפרט על הילדים.

בפנים היה בית־הכנסת שופע אור טבעי ביום, ואילו בערבים נדלקו מאות נרות בעשרות מנורות-העכביש שהשתלשלו מהתקרה הגבוהה בעזרת מוטות פלדה, כשבעה וחצי מטר אורך כל אחד. התקרה נשענה על 4 עמודי בטון עגולים. במרכז העמודים, על מסד בגובה 1 מ׳ עשוי לבנים אדומות עם זיזים לבנים, עמדה הבימה (״אלמימר״) 3 מ׳ על 3 מ׳, מוקפת מעקה ברזל ואליה הובילו מדרגות. תקרת בית-הכנסת צויירה בצורת שמי־תכלת עם כוכבי זהב וציפורים מתעופפות מתחתיהם. בארבע פינות התקרה צויירו: אריה, נמר, צבי ונשר ותחתיהם תיאורי התכונות של כל אחד מהם, לפי הכתוב בפרקי אבות. שירי המעלות היו כתובים באותיות שחורות מתחת לחלונות והאשנבים של עזרת הנשים. בקיר המערבי היו שני שקעים, באחד נשמרה מצה עגולה בקוטר של כחצי מטר בתוך ארגז זכוכית ובשקע השני — הקונטרס של בית־הכנסת. על יד הקיר המזרחי, במרכזו, היו כ־20 מדרגות באורך כ־2 מ׳ שהובילו אל רחבה צרה שלפני ארון הקודש שהתנשא לגובה כ־5 מ׳. הן המדרגות והן הרחבה היו מוקפות מעקה ברזל דקורטיבי מכל שלושת הצדדים עם דלת כניסה למטה. על המדרגות עמדו הכוהנים בזמן ברכת הכוהנים ועל הרחבה עמד המרא דאתרא בזמן שהשמיע את דרשותיו בשבת הגדול ובשבת תשובה. מצד ימין של המדרגות היה העמוד לחזן ועליו מנורה ענקית מפליז בגובה של 1.5 מ׳, מתנת ר׳ מרדכי ווכטמן. בבית־הכנסת התפללו ״בני עמך״, יהודים מכל ימות השנה, שבאו לשפוך את תפילתם לפני הבורא בשבתות ובחגים, לאחר שבוע של עמל והתרוצצויות בחיפוש אחרי מקורות פרנסה.

על פסוקי דזמרא היתה ״חזקה״ מקדמת דנא לר׳ יחזקאל יוזפסברג (״חסקל בלפר״), אביהן של רוחמה ושרה. כבעלי קוראים שימשו ר׳ משה הירש שפיגלר ז״ל ור׳ אהרון שפיגלר ז״ל. כגבאים שימשו בשנים לפני מלחמת העולם השניה איסר לייב טל, אשר קרפ ואיצ׳י גפרט. כשמש שירת במשך כל השנים ר׳ פיניע שמש (ליטמן) שהיה לפעמים ממלא את מקומם של בעלי־התפילה וגם של בעל הקורא. הוא היה מאוד

מוסיקאלי ונהג לזמר בקולו הערב בלילות שבת, בשבתות ובחגים. בימים נוראים התפללו חזנים כמו ישראל פליג ודוד קצמן. כזה היה בית־הכנסת הרודקאי, אחד היפים והתכליתיים בבתי־הכנסת של ערי גליציה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה. בזמן הכיבוש הסובייטי פחתו מתפלליו ועם פלישת הגרמנים בפעם השניה לרודקי העלו באש מקדש־מעט זה. הגבאי האחרון של בית־הכנסת הגדול היה ר׳ שמחה אונגרפלד.

ב׳: בית־המדרש של הרב (50)

בית־המדרש הישן נבנה בשנת 1910. הוא גבל מצד מערב עם בניין בית־הכנסת וביניהם מדרכה צרה מקרשים למעבר הנשים אל ״עזרת הנשים״ של בית־הכנסת. בית־המדרש היה בנוי מעץ והכיל מצד מערב את חדרי מגוריה של הרבנית, אלמנת ר׳ משה זצ״ל עם שני בניה, ומצד מזרח בית־תפילה בערך 8 מ׳ על 8 מ׳ ועזרת נשים מאחוריו. בבית־המדרש היו מתפללים חסידי בלז, שהבולטים ביניהם היו ר׳ אברהמצ׳י שפיגלר ור׳ ליבר מונד. הרב ר׳ איצ׳י אייכנשטיין לא התגורר בבניין בית־המדרש, אלא בדירות פרטיות, כגון ביתו של כאבאלובסקי ברחוב ״הגסל״ ובביתו של עזריאל ויזנגרין בככר המרכזית. השמש כאן היה ר׳ דוד׳ל קוטנפלון. הגבאים היו: ר׳ אייזיק צינץ, ר׳ אברהם שפיגלר, ר׳ איצ׳י וורנר ור׳ יושי אהרן.

בבית־מדרש זה נוהל שולחן שלוש סעודות ע״י הרב ר׳ איצ׳ילי אייכנשטיין, בנוכחות קהל מחסידיו שהיו ישובים מסביב לשולחן וקהל מתפללים שהיו מצטופפים באפלולית ועושים את אוזנם כאפרכסת על מנת להיטיב לשמוע כל מלה ומלה שיצאה מפי הרב על פרשת השבוע ועל עניינים דיומא. את אמירת דברי התורה הקדימו הזמירות שהושרו ע״י היושבים על־יד השולחן ומהם אני זוכר את ר׳ מרדכי שליסלפלד הי״ד, את המלמד ר׳ מיכאל׳י האדמון, שכונה ״שמחה רבה״, או את יוסף שפיגלר הצעיר שכונה יושי ״סלדץ״, שהיה שר בקול צלול וחזק. עוד מהדהדות באוזני המלות של ״עסקינו סעודתא״ שנאמרו בנועם ובמתיקות ע״י הרב.

בשנת 1935 נבנה במקום זה בניין חדש ומרווח, וגם הוא הועלה באש ע״י הגרמנים.

ג׳: הקלויז (47)

מול בית־מדרשו של הרב עמד בניין לבנים בעל קומה וחצי (עזרת נשים) שהוקם בשנת 1908 במקום ה״קלויז״ הישן שהיה בנוי מעץ. ב״קלויז״ היה מתפלל ר׳ שלמה׳לי הדיין, שישב בספסל הראשון מול ארון הקודש, מתפלל מלה במלה בקול רם ומאריך בתפילה עד הצהריים. הוא היה נמוך־קומה, בעל ארשת פנים רצינית, חובש ״ספודיק״, הליכתו היתה איטית וקומתו שחוחה. הגבאים כאן היו: ר׳ ליבלי איצ׳ס (יוזפסברג)

ומנס בוכמן. כאן היו מתפללים חסידי צ'ורטקוב והנוסח והניגון של התפילה היו כאן שונים מבכל שאר בתי־התפילה בעיר. אהבתי מאוד את ניגון ברכות השמונה־עשרה שהייתי שומע מפי ר' אברהמצ'י דומיניץ, חתנו של ר' סנדר יונה ואנדר, שנהג להתפלל כאן לפני שעבר לעיר חירוב. כאן התפללו האונגרפלדים, היוזפסברגים, ר' חיים הירש אנזלהיים, ר' יחזקאל מוסינגר ועוד. השמש כאן היה ברקו שמיש.

ד': בית־מדרשו של הרבי (44)

הוקם עבור האדמו"ר הרודקאי ר' פנחס נתן ספרין זצ"ל, בנו של הרבי אליעזר זצ"ל מקומרנו. היה זה בניין לבנים מרווח, מוקף דשא ועצי פרי. כאן התפללו חסידי הרבי, שבגלל מריבות נאלצו לעזוב את בית־מדרשו של הרב. הודות לעזרת הגרף סקרבק, שתרם את הלבנים ואת הגג וביוזמתו של ר' שלום פישהיימר, נחנך מקדש־מעט זה בשנת 1910.

הגבאים היו: ר' שלום פישהיימר, ר' אייזיק שור, ר' יהודה שפיגלר, ר' שמואל ליטמן ור' מאיר אברט, חתנו של ר' משה דם.

התפללו כאן: עזריאל ליטמן, ר' אברהמצ'י ריכטר, ר' פנחס ליטמן, ר' אייזיק בוכמן, ר' אברהם שיץ, ר' מרדכי בוכמן, ר' ברוך שוחט, ר' יהושע שוחט, ר' פסח שפיגלר, ר' יוסף שפיגלר, ר' יודל ליטמן, ר' יושי ליטמן, ר' אלטר פריזל, ר' יהודה שפיגלר ועוד רבים אחרים, כ־100 מתפללים.

ה׳: ״יד חרוצים״ (45)

מלבד בתי־התפילה הציבוריים היו קיימים, כאמור, ארבעה מניינים קבועים והגדול ביניהם היה המניין ב״קלייזל״ של בעלי המלאכה, אשר בביתו של ר׳ ישראל זיגל, או ר׳ ישראל הזגג או השמש. קראו לזה ה״פעראיין״, מאחר שזה היה האירגון הראשון של בעלי המלאכה היהודיים בעיר, שהתארגנו למתן עזרה הדדית, והיתה להם גם צרכניה, שסיפקה כל מיני מצרכים לחבריה במחירים מוזלים. אירגון זה הפך אחר כך למוסד ״יד חרוצים״, שהקים לעצמו בניין ובו היה קיים מניין קבוע בשבתות ובחגים (34).

ו׳: ר׳ שמואלצ׳י פרן והמניין שלו

שתי משפחות מכובדות חיו ברודקי עוד מראשית היווסדה של הקהילה, היו אלו משפחות ר׳ הירש טייכר ור׳ אלימלך פרן. הן ר׳ הירש והן ר׳ אלימלך היו מראשי הקהילה בעיר ופעלו רבות לביסוסה ושגשוגה. שניהם היו עתירי נכסים ונהנו מקשרים הדוקים עם בעלי האחוזות בסביבה ועם זרועות הממשל האוסטרי במקום. קשרים אלה הביאו למשפחותיהם עושר וגדולה ועזרו להם לפתח פעילות ציבורית ענפה, אשר היתה לברכה ולתפארת לכל אנשי הקהילה. עד עצם היום נשמרת בביתה של הגב׳ צפורה וייס, נינתו של אלימלך פרן — מזכרת עתיקת-יומין בדמות מנורה וטס כסף, מלאכת מחשבת מראשית המאה ה-XIX, העוברת מדור לדור במשפחת פרן ושניתנה לאחת מבנות המשפחה ע״י המחזאי המפורסם באותה תקופה, הרוזן אלכסנדר פרדרו, כאות הוקרה למשפחה.

ר׳ שמואלצ׳י פרן היה בעלה של מלכה פרן, בתו של ר׳ הירש ואחותו של ר׳ יושי טייכר, שירש את כס ראשות הקהילה בשנותיה הראשונות של המאה ה-XX.

הכרתי את ר׳ שמואלצ׳י כשהיה כבר בגיל העמידה. דמותו נחרתה בזכרוני כיהודי בעל קומה בינונית ומבנה צנום, ופניו החיוורים קמעה היו עטורים זקן שחור, שזור שערות שיבה בודדות ופיאותיו היו קצרות ומסולסלות. מתוך שתי עיניו השחורות נשקפו פיקחות ועליצות גם יחד. שכן ר׳ שמואלצ׳י היה איש שיחה נעים, מסביר פנים לזולת ושופע חכמת חיים ואהבת ישראל. אורח חיי המשפחה היה מסורתי ומתקדם גם יחד.

ר׳ שמואלצ׳י היה מתלבש באורח מסורתי ובקפידה, מגפיו מצוחצחים ובשבתות וחגים היה חובש שטריימל, כדרך כל קודמיו. הליכתו היתה זריזה ובצעדים מהירים, בזמן שהיה חוצה את הכיכר המרכזית מבית האבן הדו-קומתי הנאה אל בית-הכנסת הגדול או אל בית המרחץ, שהיו בצידה השני של הכיכר. ר׳ שמואלצ׳י היה מתפלל קבוע בבית-הכנסת הגדול ומושבו היה בכותל המזרחי, בסמוך לעמוד התפילה.

בחודשי החורף הקרים היינו מתפללים במניינו הפרטי של ר׳ שמואלצ׳י והתפילה בו היתה חוויה נעימה, במיוחד בשבילנו הילדים, שכן עם סיום התפילה הוגש לכולנו כיבוד, שהכיל כוסית יין אדום ופרוסת עוגת דבש. האווירה בזמן התפילה היתה כמעט משפחתית ור׳ שמואלצ׳י הישרה על כל המתפללים מבדיחות דעתו בעזרת הלצותיו

ואימרות-הכנף המפורסמות שלו, שאחת מהן זכרתי והיא: "מוטב לו לאדם להיות זהיר באכילתו מאשר להאריך בתפילתו", ועל כן התנהלה התפילה במניינו של ר' שמואלצ'י בקצב מואץ ועם כל זאת בנועם ובלא פחות כוונה ודבקות.

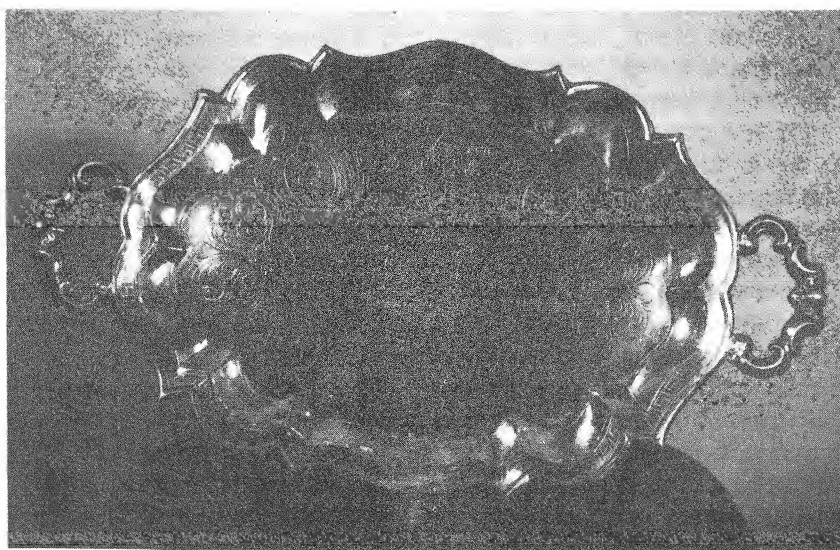
וכך נחרתה בזכרוני אחת הדמויות הנפלאות והנערצות של פרנס קהילה ועסקן ציבור שעשה את מלאכתו באמונה ומתוך אהבת הבריות.

יהא זכרו ברוך!

ר' שמואלצ'י פרן ז"ל

מנורת כסף מתנת הרתן פרדרו

טס כסף מתנת הרתן פרדרו

משה אונגרפלד

תפילות בימים טרופים

כי גדול כוח התפילה, גדול מאד בשמים ובארץ. ואף אצל בני עם הדומה לחמור. כשפלשו צבאות הצאר נקוליי במלחמת העולם הראשונה לעיירתנו, היתה ראשית דרכם להראות את נחת זרועם לאזרחיה היהודים. קוזאקים מזוינים ומצוידים בצבתות סובבו בסמטות עבריות — ילדי השכנים הנוצרים שימשו להם מורי דרך — ופרצו ושיברו ארונות ומגרות וגזלו ושדדו, רוצצו גולגלות והכו ועינו, חיללו את כבוד בנות ישראל, והימים הנוראים מישמשו ובאו. נועצו פרנסי העיירה אם כדאי להתפלל בציבור בימים טרופים אלה, שהסכנה מרחפת בהם על כל צעד ושעל. ניצחו הנועזים שבהם ונימנו וגמרו שלא לבטל בימי הדין האלה את התפילה בציבור.

ביום א׳ של ראש-השנה, בשעת תפילת "ונתנה תוקף", פרצה לתוך בית התפילה כנופית קוזאקים, מזוינים בחרבות, אקדוחים ומגלבים. בראש הכנופיה הלך בריון פרוע, שפניו להבים ומעיניו נשקף הרצח. ואולם המתפללים היו שקועים בתפילה. איש לא הפנה את ראשו אליהם ואיש לא ניסה לזוז ממקומו או לברוח. נדהמו ונבהלו הפורעים למראה עיניהם: קוזאקים גיבורי חיל מתנפלים על יהודונים ארורים ואיש אינו מנסה לברוח. נתמלאו חימה, ניפנפו את מגלביהם באוויר ואמרו לכלות בהם את חמתם. באותו רגע זעק קהל המתפללים: "בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור ייחתמון" . . .

ראו הפורעים את עטרות הכסף של הטליתות שעל ראשי המתפללים והן מבהיקות כזקניהם המכסיפים ומנצנצות בברק עיניהם הדומעות, נרתעו לאחוריהם וידיהם המורמות למעלה, המוכנות להכאה, קפאו באוויר. שמעו הפורעים את צקון לחשם של המתפללים ואת אנחות לבותיהם השבורים וינועו לבותיהם ונזדעזעו והתחילו לחזור על בהונות רגליהם אחורנית. פתאום נשמט המגלב של ראש הפורעים ונפל על הרצפה, ואותה היד שהשמיטה את המגלב, הורמה מתוך רעדה לאט לאט, עד שהגיעה לראש, הסירה בדחילו ורחימו את הכובע מעל ראש הפורע. הגוף החסון והמסורבל התכופף, כאילו שקע בתפילה. כמותו עשו שאר הפורעים. כשהגיע הש"ץ אל "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה", נתחמקו הפורעים על בהונות רגליהם מבויישים ונכלמים מבית הכנסת ונתפזרו לכל עבר. באותו יום וגם בימים שלאחריו לא קרה כל מקרה שוד והתנפלות בעיירה.

במחנה השבויים האוסטרים שבעיר נידחת אחת בסיביריה, נדברו בערב ראש השנה השבויים היהודים המעטים, לסדר "מנין" בימים הנוראים. נמסר להם אולם מיוחד והועמד עליהם שומר מזוין, בנו של איכר סיבירי. בעיניו הירוקות, המימיות, היבהב מין ליגלוג עוקצני על ה"יהודונים הטפשים" האלה, שהפכו פתאום חדר-אוכל לבית תפילה ואת עצמם ליראי שמים נלהבים. לפני התיבה עבר יהודי פשוט, קצב בעיירה גליצאית קטנה, שידע בדוחק לקרוא באותיות הזעירות. אבל געגועיו לבית משפחתו, רגש הגלות הכפולה כאן במחנה, השנאה לישראל הרודפת אחרי היהודי לכל מקום שרגלו מגעת — כל אלה שברו לבבו וסחטו הרבה דמעות מעיניו וקהל המתפללים געו ובכו עמו. כשהגיע הש"ץ אל "שמע קולנו . . . חוס ורחם עלינו" והחיפה בבכי, הוריד פתאום

השומר המזוין את רובהו מעל שכמו והעמידו בפינה, הסיר את כובעו מעל ראשו וכרע תחתיו על הרצפה ועיניו זלגו דמעות.

"למה התרגשת כל כך, ניקיטו" — התלוצצו עליו השבויים — "ובכית פתאום בדמעות שליש? הנזכרת בבקבוק הוודקה שנגנב ממך כאן לפני כמה ימים ועל כן קשרת עלה מספד מר לאבידה שאיננה חוזרת?"

"כששמעתי את תפילתכם הנוגה רוויית צער ודמעות" — השיב ניקיטו בקול רציני — "ראיתי ונוכחתי מיד כמה גיבורים וחזקים אתם אם יש לכם אל אדיר כזה, שאתם יכולים לשפוך לפניו תפילות כאלה. מיד הרגשתי בי חולשה נוראה, רוחי רפתה, לבי מעד וקרס, ברכי כשלו והתחלתי לפחוד ולירוא מפניכם. אז נזכרתי בתפילות הנוגות של הסבתא שלי, שהיתה שופכת אותן בכל ערב ובוקר לפני האיקונין. כוח טמיר הכריע אותי על ברכי. הפעים את לבי וסחט דמעות מעיני והלחיש את שפתותי באיזו תפילה ישנה נושנה, ששמעתיה בילדותי מפי סבתא. אז הרגשתי הקלה על לבבי, חולשתי סרה ממני וראיתי את עצמי שווה עמכם".

בחפירות הקדמיות של חזית המלחמה הקודמת הגיעו הימים הנוראים, אולם אי אפשר לכנס ל"מנין", לתפילה בציבור, את החיילים היהודים המעטים הפזורים בכל פלוגות הגדודים. על כן פונה כל חייל יהודי לעברו ומתייחד בפינתו בתפילה עם אלוקיו. באחת הפינות שבחפירה עומד על המשמר יענקל פרומר. משמאלו מונח הרובה הטעון ומימינו פתוח לפניו מחזור קטן לימים נוראים. ועל כובעו של פראנץ יוסף קיסר פרושה טלית יהודית וציציותיה מרקדות על אותות ההצטינות, מתנשאות ויורדות לקצב ההתרגשות הפועמת עתה בלב. יענקל הגיע לתפילת שמונה עשרה. "ובכן תן פחדך אלוקינו על כל מעשיך... ויראוך כל המעשים... וייעשו כולם אגודה אחת"...

השעה היא שעת צהרים. ארבעה טבחים שמנים ומגושמים נושאים במוטות על כתפיהם את דוודי הפלוגה. הם רואים את החייל המתפלל העטוף בטלית משונה, מורידים את הדוודים מעל כתפיהם ועומדים דום. אחד-אחד יוצאים החיילים העייפים והרעבים מתאיהם ומחוריהם שבחפירות, רואים דוודי הטבחים הרותחים ואת החייל העומד על המשמר ומתפלל ומתיצבים גם הם דום ומסתכלים. "היום הוא חגם הגדול" — לוחש בדחילו חייל אחד לשכנו — "ראש השנה שלהם, שבו הם נתונים ושרויים כל היום בתפילה ומבקשים מאת קונם שנה טובה". רואה סגן הקצין מרחוק את אספת החיילים הגדולה, מיד הוא נחפז למקום ואומר להתנפל בשצף-קצף על הנאספים ולפזרם, אולם לאחר שחייל לוחש מה שהוא לאזנו, מצטרף הוא לחבורה ועומד דום.

(חסד נעורים)

משה אונגרפלד

בית החיים ברודקי

כשנשמעה תקיעת השופר הראשונה, נזדעזעו לבות תושבי העיירה מפחד הימים הנוראים המתקרבים ובאים והירהרו הירהורי תשובה. רבים מהם התחילו לעלות אל בית העלמין כדי להשתטח על קברי אבותיהם.

ליד הכניסה לבית החיים, עמדה סוכתו של לייזר חורת המצבות, יהודי גברתן כבן ששים, שפניו עטורים תלתלי פיאות ארוכות וזקן שחור מדובלל ארוך. את רוב ימות השנה בילה לייזר בסוכתו, כשהוא יושב על המצבות, בידו האחת מפסולת ובידו השניה פטיש עץ, וחורת "פה נטמן" לבר מינן. ולכל אחד לפי דרגתו. לפלוני "כתר תורה" וחרוזים יפים המדברים בשבח התורה, לפלוני הכהן כתר כהונה ושתי כפות ידיים המברכות ברכת כוהנים; לאלמוני הלוי כד מים ואגן, לצקת בו מים על ידי הכהן; לאשה צדקנית פלונית, חרוזים המדברים בשבח צניעותה ולאברך אלמוני קינה "קורעת לב" על "העץ הרך שנקטף באבו". כשם שהיה ר' לייזר "פסל-אומן", כך היה משכיל ובעל לשון.

ליד סוכתו נמצא ביתו של איוון "גוי הקהל". רשעה מיוחדת היתה מתוחה על פניו של אותו איוון, אף על פי שחי על חשבון הקהל. רשעה, שהעידה עליו ועל שנאתו לישראל וכאילו לא התיישב כאן אלא כדי לראות במיתתם של שונאי נפשו. איש לא יכול לצאת מבית החיים (ולהיכנס נתן לכל אחד) בלא לשלם לו דמי-יציאה. מלבד "שמירתו" על בית החיים היה איוון מכבה את הנרות בערבי החגים והימים הנוראים בבתי התפילה בעיר. נוסף על משכורתו היה סובב בכל שבוע בבתי העיירה ומאסף פרוסות חלה ונותנן לתוך שק גדול ומאכיל בהן את משפחתו ואת... החזירים בכל ימות השבוע.

בכל ימי אלול ועשרת ימי תשובה היו פרחחי בית המדרש מעמידים על יד הכניסה לבית הקברות קערות ואוספים פרוטות לטובת "תיקון ספרים". בכספים אלה היו מתקנים ספרים ישנים וקונים ספרים חדשים. האישיות המרכזית בבית החיים היה בימים אלה ר' אלתר שמש, זה שהיה בקי בשבילי הקברים ושימש "מורה דרך" לכל דורש ו"דרך אגב" היה מתפלל תפילת "אל מלא רחמים" ומקבל כמה מטבעות.

הביקור הראשון של הבאים לבית החיים היה באהלו של ר' שלמה, אדמו"ר בלי שושלת ובלי ייחוס אבות, שמעשיו ומידותיו הוציאו אותו מתוך משפחת בעלי מלאכה והושיבוהו על כסא האדמו"רות. קברו היה זרוע תמיד נרות נשמה דולקים ומכוסה פתקאות-בקשה מאת אלפי מבקריו, ששפכו לפניו את לבותיהם המרים וביקשוהו להמליץ עליהם במרומים. לא פעם התגנבתי וקראתי אחת הפתקאות האלה, שצבטו את הלב בצבת מלובן וסחטו דמעות מעיני. אין קץ ואין קצב לצרות ישראל. משם התפזרו המבקרים איש איש לקבר הוריו. הגברים שלטו ברגשותיהם וקראו מתוך ה"מענה לשון" והנשים התייפחו בבכי וזעקותיהן קרעו שמים. אין אשה בעולם, שמעיין דמעותיה לא ייפתח בעמדה על קבר אמה ואין בת-חווה בתבל, שאיזו צרה צורבת לא תכרסם את לבה.

את לבי זעזעו במיוחד שני מקומות שבבית החיים. "גבעת הילדים", שהיתה זרועה

קברי תינוקות, בלי כל סימן וציון. כאן נטמנו יצורים קטנים אומללים, אלמים מלבטא את כאבם, בשעה שנאבקו ביסורי מחלתם ומותם. יחד עמהם נקברו כאן חלקי לבבות של אמהות מעונות ותקוות וחלומות שכבו ודעכו פתאום; ושני קברי הנטבעות, שנמצאו על יד גדר בית החיים. שתי נשים צנועות אלה, הלכו ביום אחד אל הנהר הקרוב כדי לקיים מצוות טבילה ונסחפו בזרם וטבעו. זו מצווה וזו שכרה? ולמה ביישו אותן וקברו אותן על יד הגדר?

ועוד אחד היה נמצא בימים אלה בבית החיים: איצ׳לי ראבוניק, יהודי קטנטן וצנום, שהיה גר ב״הקדש״ שעל יד בית המרחץ. שם היו מטהרים את המתים שהובאו לעיר מהסביבה. ב״הקדש״ ישבה גם ״בריינדל העיוורת״, שפרנסתה על הקהל. בימי אלול היתה ניגשת אל החלון, קוראה לנו הילדים ומבקשת להביא לה ״תחינה״ ולהקריא לפניה מתפילות הימים הנוראים. לא פעם מילאתי את בקשתה ולבי ניתר ממקומו בשעה שראיתי, שעיניה העיוורות, או יותר נכון החורים שבמצחה, זולגות פלגי דמעות, לשמע התחינה וידה הרזה מכה על לבה ״על חטא״.

ועוד אמנות אחת ויתה לר׳ איצ׳לי ראבוניק: הוא היה גם מארשאלק (בדחן) בחתונות. לחרוז חרוזים ולזמר זמירות לא ידע, אבל ״ידע״ לכבד את השושבינים בריקוד-מצווה עם הכלה, עזר לחתן לנפץ את הצנצנת תחת החופה. איצ׳לי ידע להלהיב את דמיוננו בסיפוריו הנפלאים, שהיו, כמובן, בדויים מן הלב. אף סיפר לנו על מלחמתו עם המתים בשעה שלן בבית הקברות, כדי לשמור על המצבות, שלא יישטפו במי הפלג, שעלה על כל גדותיו.

פעם אחת עבר בשעה מאוחרת בלילה על פני בית הכנסת. באותה שעה נתכנסו מתי העיר לתפילה בציבור ועמדו בקריאת התורה. פתאום שמע קול קורא: יעמוד ר׳ איצ׳לי... נבהל מאד והלך לשאול את פי הרב ר׳ משה׳לי. יעצו זה לעלות לתורה, שאם לאו לא יוציא, חס ושלום את שנתו. נתעטף בטלית ונכנס לבית הכנסת, עלה על הבימה ובירך ושמע את יצחק ברי״ש ז״ל קורא לפניו את פרשת אחרי מות. לאחר התפילה יצא מבית הכנסת והביט לאחוריו. כעס עליו אחד המתים והכה על שוקו בבול עץ... ובשעת הסיפור הפשיל איצ׳לי את מכנסיו והראה סימן של פצע על הרגל.

(חסד נעורים)

המשמשים בקודש

מ. אונגרפלד

הצדיק ר׳ פנחס נתן סאפרין

איש נפלא היה האדמו״ר רבי פנחס־נתן סאפרין. חריף ובקיא ועמקן בתורת הסוד ונראו בו תופעות שאין להסבירן בשכל ובדרך הטבע. גופו היה מסורבל, אם כי עינה נפשו בצומות ובסיגופים — רגליו החלשות לא יכלו לשאתו ובקושי רב היה זז ממקום למקום. אולם חולשתו זו פגה וחלפה בשבועות, בשמחת תורה, כשהיה יוצא במחול עם ספר התורה בידו. גופו הכבד נהפך פתאום כלי נגינה נפלא וכל אבר ואבר ניגן בקצב דמיוני את נעימתו המתוקה. בקלות ובזריזות של רקדן אמן היה גופו קופץ בגובה של חצי אמה מעל הריצפה **וקצב תנועותיו** זימר ברוך ובעדנה שאין להגדירם במילים. מתיקות כינורו של פאגאניני ניגנה מתוך קולו המחונן. מתיקות והשתפכות עד כלות הנפש. **כשנכנסתי פעם אליו בחג השבועות,** מצאתיו קורן כולו מקדושת החג ובעיניו העמוקות היבהבה קרן מאותו האור הגדול שהאיר מעל לאחד ההרים במדבר לכל דרי עולם. על שולחנו היו פתוחים ספרי קבלה ומוחו טבל בקדושתם **ובטהרתם.** הוא הסביר לי פנים, אף עודדני בדבריו:

״כשברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, תלה על צווארו שתי אבנים יקרות, שהאירו מסוף העולם ועד סופו: את האהבה ואת הטהרה. מחמת פגם, שפגם האדם, עלה בידי השטן לפורר את אבן האהבה לרסיסים ולקבוע כל רסיס במשבצת של שנאה, ללמדך, שבכל קורטוב של משטמה כבול ניצוץ של אהבה המשווע לפדות ולגאולה. ומחמת כשלון שני, שנכשל האדם, נופצה לרסיסים אבן הטהרה והוא צימצם טהרה זו בחיצוניות־גופו, ואילו מוחו ומחשבתו, לבו ורגשותיו, שרויים בטומאה. ואולם יש כוח אחד בעולם, שיכול לפוצץ את משבצות השנאה החוצצות ומפרידות, עד כדי היתוכן שוב לגוש אחד כמקודם. ויש כוח היודע להעמיק ולהחדיר את הטהרה מהחלק העליון והשטחי של הגוף עד לעמקי הנפש, המוח והלב. כוח נפלא זה הוא הספר, ספר־הספרים, ודע לך שכל ספר יונק ניצוצי קדושה מצינורות סמויים המובילים לספר־הספרים. ועל כן קשור את נפשך ואת גורלך לספר ובכל אשר תלך יכוון דרכיך ועל פיו תחיה, כי הוא מקור האהבה והטהרה״.

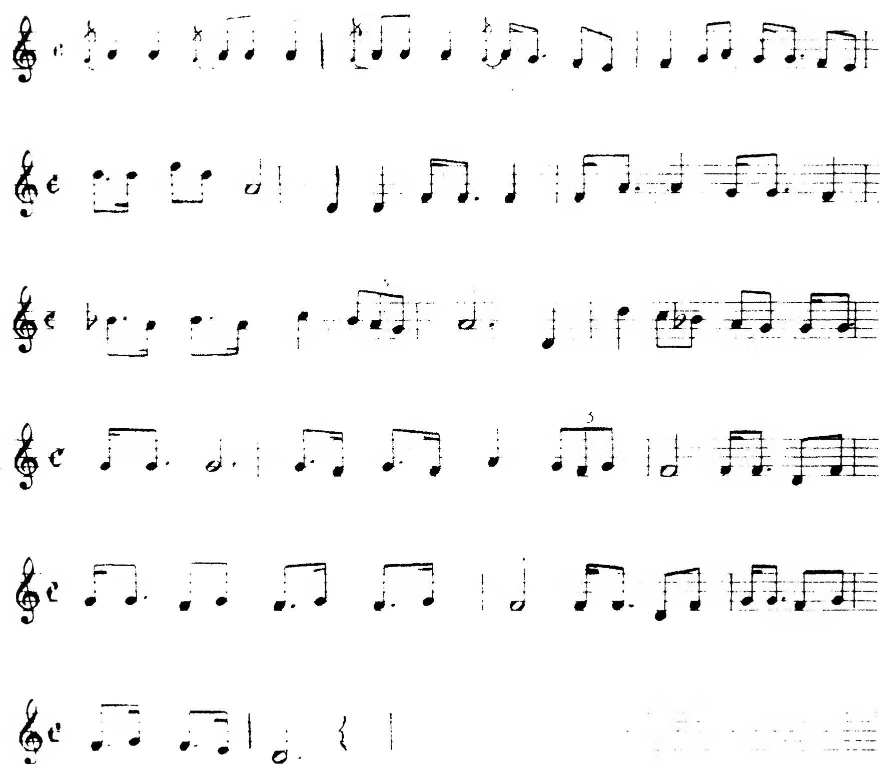
בלילות אלול, חודש התשובה והרחמים, ישב ר׳ פנחס־נתן על ספרי קבלה קדושים והרבה עיון ותפילה וצירף צירופים, כדי לתקן את מה שפגמו בני־האדם ואף הוא בתוכם — בעוונותיהם הרבים. בשבתות אלו הסביר ר׳ פנחס־נתן לשומעיו בשעת ״הגדת התורה״ באופן כזה את דרכי ההשגחה העליונה: בורים ועמי הארץ, שלקו בשכל מוגבל ונתייסרו בחוצפה יתירה, קובלים ומתריעים על הנהגת העולם המיוסדת חס **ושלום על** עוול. הם מונים אותנו בטענתם הידועה: ״צדיק ורע לו, רשע וטוב לו...״ ילדים חפים מפשע **נמקים ביסורים** ורשעים ואנשי עוול פורחים ושלווים ומצליחים ונהנים מכל טוב בעולם הזה... לשם מה ברא את החטא בעולם. כדי להכשיל בו את בני־האדם האומללים?... למה ייסד את חיי האדם על אדני שכר ועונש... למה יצר את העולם הזה ואת העולם הבא, את יצר הטוב ואת יצר הרע?... רצה השם בבני־אדם שיתהלכו כצדיקים גמורים על פני האדמה, הרי יכול היה לבוראם לכתחילה צדיקים גמורים שאינם נכשלים בכל חטא... אלקים נתן לאדם רצון חפשי ובחירה חופשית? השם מנסה את האדם ומחכה לתשובתו? וכי אין הוא צופה מראש ויודע אם ימות האדם ברשעתו או יחזור מדרכו הרעה לפני מותו?... אלה הן טענותיהם המחוכמות של קטני אמונה. ולא ידעו בעוונותיהם הרבים כי עיוורים הם ושכלם המוגבל ממשש בחושך. כדי להבין את דרכי ההשגחה, את דרכי הנהגת העולם, צריך האדם ללמוד ולדעת את ״מעשה מרכבה״. כלומר: את תורת ההרכבה של כל העילות והסיבות ועילות העילות וסיבות הסיבות שעליהן מושתת עולמנו הגשמי. שכלנו המוגבל וחושינו הלקויים אינם מסוגלים לתפוס את כל עצם העולם בשלמותו — ועל אחת כמה וכמה את העולם עצמו — אלא בחלקיו הנפרדים. אין אנו תופסים בחושינו אלא את הנקודות הזעירות הנפרדות של כל עצם, ואילו שלמותו נעלמה מעינינו. קחו למשל שיר יפה המצטיין בחרוזיו הנהדרים, בקצב ניגונו המרנין, ביפי לשונו, בתכנו הנעלה, והפרידו אותו לחרוזיו ואת חרוזיו למלים, ואת מליו לאותיות — כלום יוכל אדם שבאו לידו האותיות המפורדות של חרוזי השיר הזה לעמוד על טעמו, על קסמו ועל הודו של השיר המורכב מאותיות אלה? ואולם האדם היודע את סוד ההרכבה, יבוא מיד על שכרו ועל תענוגו. או קחו למשל מנגינה נפלאה הקוסמת ביופיה את כל שומעיה והפרידו אותה לקולות ואת הקולות לגלי קולות, כלום לא יצרמו קולות נפרדים כאלה את אוזן האדם? ואולם היודע את סוד ההרכבה, ישכיל לצרפם למנגינה נעלה ומעודדת נפש. העולם הוא מנגינה נפלאה שצליליה הם ארוכה לנפשנו וסם חיים לנשמתנו. מי שאוזניו זכו לשמוע נגינה נפלאה זו, כלומר מי שיודע את סוד ההרכבה, את ״מעשי מרכבה״, לא יונה את חסידי השם בשטויות כאלה השגורות כל היום בפי הבורים ועמי הארץ האלה. ואולם אלה שראות־עינם וכוח השמיעה שלהם ורגש לבבם לקוי, אלה לא יראו בעולם הזה אלא את האותיות הבודדות של שירת העולם הנפלאה, את הקולות והצלילים הבודדים של מנגינת החיים הנהדרה בתבל. ועל כן יבואו תמיד בטענות על הנהגת העולם **שאינה מובנת להם. ומכאן שכל יהודי בעל לב טהור ונפש זכה צריך** ללמוד את ״**סוד הצירופין**״ ו״**מעשה מרכבה**״ **ולא ייכשל וידע מה לענות לקלי אמונה.**

את תורותיו השמיע בעיקר בשעת הסעודה השלישית שנערכה בפני קהל רב בבית־מדרשו. הוא התחיל בקול דממה דקה שגבר והלך והגיע עד מהרה לידי התלהבות. ניצוצות הקדושה עפו מעיניו ופיו מלא חידושים וצירופים שהעלה מתורת הסוד וששולבו בהם גם רעיונות חדשים שעמדו ברומו של עולם. וקולו התנגן במיתריו הדקיקים ביותר והתעלה לשירה נעלה שקסמי הנעלם והטמיר ארוגים בה.

ניגון לתפילת "מכלכל חיים" הושר ע"י הרבי ר' פנחס נתן זצ"ל
בימים נוראים

ניגון אחר

הדרת קודש מילאה את החדר שבו ישב וקיבל את חסידיו שהיו דבקים בו ואהבוהו אהבת נפש ובאו לקבל אצלו אמונה והשראה ובטחון. את הפיתקה שהגיש לו החסיד קרא מתוך ריכוז נפשי עמוק. וחמה ומלטפת היתה יד ימינו אשר שם על ראש חסידיו כדי לברכם, ולכל אחד היתה בפיו מלה של עידוד, עצה ותושיה. במאור פניו ובמבט עינו הטובה ומלאת האהבה החדיר לכל לב תקוה ואמונה בכוחות עצמו. מנוחם, מעודד ומלא תקוה עזב החסיד את קורת ביתו. בתורתו אשר דרש לפני חסידיו אהב לשלב מדברי אבותיו הקדושים. האם העלה משהו מתורתו על הנייר?

מ. מוסינגר

הרב ר׳ יצחק — איטשה׳לי אייכנשטיין

אחת הדמויות הבולטות באישיותה ובפעלתנותה באותן השנים בעיר היתה זו של ר׳ איטשה׳לי, כפי שנקרא בפי קהל חסידיו, המרא דאתרא דקהילת הקודש רידיק. בעל גוף רזה וקומה פחות מבינונית, פנים עדינים ומאורכים, עטורים זקן אדמדם מטופח, הדור בלבושו, מגפיו מצוחצחים, צעדיו מהירים, בעל מבט חודר ועל כולם קנאי גדול, תוסס וחם־מזג. כזה הצטייר בעיני באותם הזמנים וכזה אני רואה אותו בעיני רוחי לאחר יובל שנים. אולם טהר־מידות היה ר׳ איטשה׳לי, נקי־כפיים ובר־לבב, מסור לכהונתו בלב ונפש ובמיוחד מסור לחינוכם הדתי של תינוקות דבית רבן. לשם זה היה מכתת רגליו בכבודו ובעצמו אל חדרי המלמדים בעיר, בוחן את התקדמות התלמידים ובודק את לבושם המסורתי והתנהגותם ברוח הדרך־ארץ המקובלת.

הוא נשא לאשה בת משפחת מגיד, עתירת הנכסים מזשידצ׳וב ובעודו בן עשרים ושתיים הוזמן ע״י פרנסי העיר לשמש בקודש כרבנה של קהילת רודקי, בגלל הסתלקותו בטרם עת של הרב ר׳ משה׳לי אייכנשטיין, אביו, מורו ורבו. עלייתו בגיל צעיר על כס הרבנות הטביעה את חותמה על התנהגותו ותלותו בפרנסי הקהילה, בעלי המאה והדעה, כמו ר׳ אברהמ׳צ׳י שפיגלר, שבידיו היה שבוי כל ימי חייו ובהשפעתו נרתם למאבקם של חסידי בלז בעיר נגד הציונות, ובמיוחד נגד הקמת בית־הספר העברי.

מלבד זאת היה ר׳ איטשה׳לי איש שיחה נעים, נוהג מידת דרך־ארץ כלפי מבוגרים ממנו, ודברי התורה, שהיה משמיע מדי שבת בבית־מדרשו על יד שולחן שלוש הסעודות, היו דברי טעם ונשמעים בקשב רב ע״י קהל חסידיו הנלהבים. היו אלה על פי רוב דרשות על פרשת השבוע שופעות רמזים ומשלים ומשתלבות יפה בענייני דיומא. את דרשותיו היה משמיע באידיש ומתחיל אותן בזו הלשון: ״עס ווערט גיברענגט אין ידי הייליקע תורה״... ומסיימן בפסוק: ״כן יהי רצון ובא לציון גואל ונאמר אמן״. סיום זה היה תמיד מלווה אנחה עמוקה וספונטנית מצד כל המסובים, שהרי כולם עדיין היו שרויים בחדוותא דמלכא קדישא ומתענגים בנשמתם היתרה, שעמדה לעוזבם בעוד שעה קלה. ומה מאוד קשה היתה הפרידה מהשבת והחזרה למציאות האפורה של דאגות פרנסה, של צער גידול ילדים ודאגה לעתידם, נוכח הגזירות וההפליות שהלכו ורבו מצד הרשויות.

ניגון לזמר "דרור יקרא" הושר בבית מדרשו של הרב אייכנשטיין

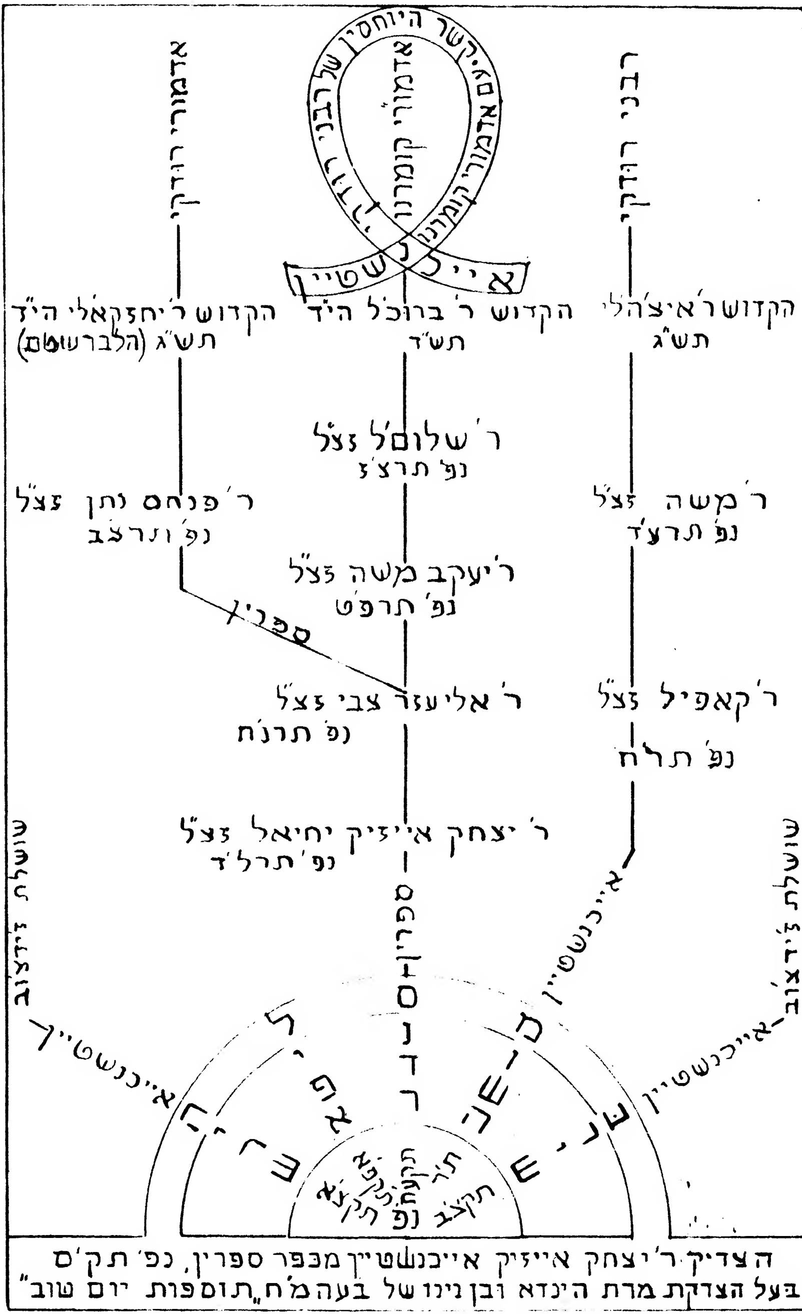
עד עצם היום הזה מהדהדות באזני המלים של "מזמור לדוד, ד' רועי"..., אותן היה מבטא מלה במלה, בשפה ברורה ובנעימה, בדייקנות מופלאה ובקול ערב ונוגה, שהיה חודר לעומק הלב ומשרה אווירה של דבקות וערגה בתוך החשכה הדחוסה שלפני יציאת השבת. ר' איטשה'לי היה בעל־תפילה ממדרגה ראשונה, קולו היה צלול ועשיר בשפע גוונים, וע"י תפילתו הנאה שבאה מעומקא דליבא היה קושר קשר נפשי של הבנה והזדהות עם קהל המתפללים.

בשני ימי ראש השנה היה מתפלל תפילת מוסף בבית־הכנסת הגדול, שהיה מלא עד אפס מקום. ר' איטשה'לי היה מופיע בקיטל לבן, עטוף טלית, ומיד בעוברו את המפתן היה פוצח במילים: "פיתחו שערים"... וקולו היה כשאגת אריה, מרטיט את הלבבות ומזעזע את אמות הספים ודממת קודש משתררת בחלל עד שלא פתח בתפילת: "למנצח לבני קורח"... וקולו כקול שופר הולך וחזק ומטיל אימה ופחד על כל העדה הקדושה ומעורר הירהורי חרטה ותשובה בלב כולם, ובכי המתפללות בעזרת הנשים היה קורע לב ובוקע ועולה עד שר' פיניע השמש נאלץ להשקיטן. ולאחר מכן אמירת הפסוקים לפני תקיעת השופר ואחריה שלעולם לא אשכח את נעימתה והיתה עבורי סם־חיים בזוועות המחנות ובתלאות ובנדודים על פני ימים ויבשות. מי מאתנו אינו זוכר את הפסוקים של "ונתנה תוקף", אותם היה אומר בלהט וברטט של קדושה וטהרה, או הפסוקים "הקצר בזעם ומאריך אף", שהיה אומרם בשירה ובזמרה, ברוקדו עם ספר התורה בזמן ההקפות. ברגעים של יאוש ואובדן תקוה הייתי רגיל לפזם את הנעימות או לשנן את המזמורים והתפילות, כפי ששמעתים מפי ר' איטשה'לי.

על אף היותו חפשי מדאגות פרנסה, בהיות אשתו הרבנית עוסקת בהצלחה בממכר בדים, הדריכו את מנוחתו התקנות החדשות שהוצאו ע"י מיניסטריון הדתות וההשכלה הציבורית בפולין, לפיהן הורשו לכהן כרבנים בעלי השכלה אקדמאית או לכל הפחות תיכונית. דבר זה העיק עליו מאוד, מאחר שהיה מחוסר השכלה כללית ולא ידע את שפת המדינה ושפה זרה כלשהי אחרת מלבד אידיש ולשון קודש בהברה האשכנזית. היה זה בהתחלת שנות השלושים כשהחליט להשלים את השכלתו והחל לקבל שיעורים פרטיים בביתו מפי יהושע פילרסדורף, שהיה באותן השנים סטודנט למשפטים באוניברסיטת לבוב. את שאר זמנו הפנוי היה מקדיש ללימוד תורה לשמה ולצרכי ציבור, שבהם היה עוסק באמונה ובמסירות מירבית. בזמן הכיבוש הסובייטי בשנים 1939—1941 עבד כשכיר בבית־המטבחיים וחי בפחד מתמיד, מפני רדיפת השלטונות. עם כניסת הגרמנים הוזמן ע"י הגיסטפו והוכה באכזריות עד זוב דם ובקושי ניצל מידי מעניו, אך כעבור זמן קצר ניספה ביחד עם 38 הנכבדים היהודיים שהוצאו להורג ע"י הגרמנים בשנת 1941. שאר המשפחה, אשתו, בתו פראדאלי ובנו קאפעל, ניספו במחנות.

וזו שלשלת היוחסין של אחרון הרבנים בקהילת רודקי, כפי שהיא משתקפת בתרשים המצורף בזה: ר' איטשה'לי היה בנו של הרב ר' משה, נכדו של ר' קאפל, רבה הראשון של רודקי ממשפחת אייכנשטין, נינו של ר' משה סאמבארער, מחבר ספר "תפילת משה" ובן נינו של אבי מייסדיהן של שושלות האדמורים של זשידאצ'וב וקומרנו — ר' יצחק אייזיק אייכנשטין, איש הכפר ספרין, שם היה גר ועוסק בפונדקאות והיה ידוע כבר־אוריין, איש צדיק וירא שמים. ר' יצחק אייזיק זה היה בן נינו של בעל "תוספות יום טוב", ר' יום טוב ליפמן.

דיאגרמת היוחסין.

מ. מוסינגר

ר' אהרן שפיגלר — ה"בעל קורא"

אני זוכר אותו משנות העשרים, כשהייתי נוהג בשבתות ובחגים לשבת על יד אבי ע"ה ולעקוב בהקשבה אחר קריאתו בתורה, ממושבנו בקירבתו הסמוכה של האלמימר. במיוחד נחרתו בזכרוני ההיגוי הברור של התנועות, ההקפדה המושלמת על טעמי המקרא וקולו הערב והצלול של ר' אהרן. הוא היה איש חסיד וירא-שמים וכזה היה גם לבושו המסורתי ואורח חייו הצנוע. הוא היה בעל מבנה רזה וקומה כמעט בינונית ודבר זה התבלט בשעה שר' אהרן היה מדי פעם בפעם מתרומם על בהונות רגליו בזמן הקריאה בתורה.

הוא נולד בשנת תרל"ח כבנם בכורם של ישעיהו וצפורה'לי שילדה לו עוד תשעה ילדים והתאלמנה בגיל צעיר. ששה מילדיה מתו באביב חייהם ולצפורה'לי נותרו בחיים בנה הבכור עם שני אחיו הצעירים ואחות. אחד הבנים, שמחה, שירת 3 שנים בצבא האוסטרי ונפל כשבוע ימים לפני סיום מלחמת העולם הראשונה והשני, יוסף, נפח את נשמתו לעיני אמו האומללה מעוצמת המכות שספג מידי הקוזקים המשתוללים בזמן הכיבוש הרוסי.

את פרנסתו הדלה היה מוציא ר׳ אהרן כגזבר ומנהל מחסן האלכוהול של מעבידו ר׳ יושי טייכר, ראש הקהילה דאז. בהיותו איש צנוע ונקי-כפיים שמר למעבידו את כל הפדיון שנצטבר בשנים 1914—1916, שבהן שהה ר׳ יושי בגלות בווינה וכשחזר לרודקי מסר לו ר׳ אהרן את מלוא כספו עד הפרוטה האחרונה, על אף המצוקה שבה חייתה משפחתו באותן השנים של המלחמה. במשך כל אותה תקופה הסתפק ר׳ אהרן במשכורתו הצנועה ואת החסר היתה משלימה אשתו חיה שרה שהיתה עוזרת לבעלה בפרנסת המשפחה. לא פעם הייתי בא עם אבי לדירתו הצנועה והנקיה להפליא של ר׳ אהרן, שהיה בוחן אותי בקריאת המגילה בימים שלפני פורים.

ר׳ אהרן התפרסם כאיש רודף שלום ובורח מן הכבוד, וכשפרץ סכסוך על רקע בחירת גבאי חדש לבית-הכנסת הגדול, לאחר פטירתו של הגבאי ר׳ לייבלי קורמן, הוצע התפקיד לר׳ אהרן ע״י ראש הקהילה דאז, הרוקח יואכים פרידמן, שהיה מוקיר את ר׳ אהרן ובחגים היה יושב על ידו ליד כותל המזרח. ר׳ אהרן כדרכו דחה את ההצעה בגלל סלידתו מתככים ומריבות בחיי ציבור.

לעולם לא אשכח את מתיקות קולו והתרוממות הרוח שר׳ אהרן היה משרה על קהל המתפללים בבית-הכנסת הגדול בשעה שהיה קורא את מגילת אסתר בערב פורים, כאשר בית־הכנסת היה מלא מפה לפה גברים , נשים וטף.

למרבה הצער, לא האריך ר׳ אהרן ימים ולאחר ששימש בקודש במשך 17 שנה כבעל הקורא של בית-הכנסת הגדול ברודקי — שמעו יהודי רודקי בפעם האחרונה את קריאת המגילה של ר׳ אהרן, כשהוא שוכב בביתו על ערש דוי, בשנת תרצ״ב. באותה שנה ליוו יהודי העיר, מקטון ועד גדול, את בעל הקורא הנערץ שלהם ואמו צפורה׳לי בת ה-75 את אחרון בניה, למנוחת עולמים והוא רק בן 54. יהא זכרו ברוך.

מ. מוסינגער

ר׳ פינע שמש (ליטמאן)

שוין מער ווי א יובל פון יאָרן איז די דאָזיקע געשטאלט איינגעקריצט אין מיין זכרון. אזוי ווי היינט שטייט ער פאר מיר מיט זיינע איינגעפאלענע באקן, גלייך ווי קיין ביסן וואָלט קיינמאָל נישט געקומען אין זיין מויל, מיט זיינע אייביק שמייכלענדיקע טיפע בלויע אויגן און מיט זיין שיטער גרוי בערדל, וועמענס האָר דו קאָנסט ממש אויף די פינגער אויפציילן, און מיט זיין רויטע פאטשיילע, וועלכע שטארט אים ארויס פון דער רעכטער זייטיקער קעשענע פון זיין שווארצער בעקעשע.

אגב, זענען זיינע בגדים, סיי די שבתדיקע און סיי די וואָכעדיקע, אייביק זויבער, אזוי אויך זענען זיינע שווארצע שיך און ווייסע זאָקן וועלכע ער פלעגט טראָגן און וועלכע האָבן אים זייער גוט געקליידט.

אויך זיין קיטל, אין וועלכן ער פלעגט דאווענען בעת די ימים נוראים, איז תמיד געווען ווייס ווי שניי און האָט גוט הארמאָנירט מיט זיין ווייס בערדל. דאָס אלעס האָט ער געהאט צו פארדאנקען זיין איינציקער טאָכטער יוכבד, וועלכע האָט מיט אים

צוזאמען געוווינט און אים אויך צוגעהאָלפן צו דער פרנסה, שטייענדיק מיט א קליין שטעלעכל אין די מארק־טעג און ירידים, בעת וועלכע זי פלעגט פארקויפן פויערישע גאלאנטעריע.

נאָר איין טייל פון זיין שבתדיקער גארדעראָבע איז ביי **אים געווען** א ביסל צו שטארק אָפגעטראָגן, און דאָס איז געווען זיין שטריימל, וועלכן ער האָט געטראָגן אין **די שבתים, ימים-טובים, חול המועד, פורים און ביי יעדער שמחה וואס איז פאָרגעקומען ביי עמעצן אין שטעטל.**

עס איז כמעט נישט געווען קיין חתונה אָדער ברית אין שטאָט ווו ר׳ פינע זאָל נישט זיין א גאנצער מחותן, ווייל אומעטום איז ער געווען א זייער אָנגענומענער גאסט.

אָט דער שטריימל זיינער האָט אויסגעזען ביי אים ז״ער נעבעכדיק און זיינע שפיצן זענען געווען אויסגעקראָכן און שיטער, גלייך ווי זיין בערדל. געטראָגן האָט ער דעם שטריימל אויף א מאָדנעם אופן, תמיד אראָפגערוקט אויפן שטערן, אזוי אז פון הינטן פלעגט מען ארויסזען זיין יארמעלקע, וואָס האָט כמעט אָנגערירט זיין אויסגעדארטן האלדז. ליצני הדור האָבן זיך א סך וועגן דעם געוויצלט און האָבן אים צוליב דעם אויך באשאָנקען מיט אַן אנטשפרעכענדן צונאָמען.

מיר קינדער האָבן ר׳ פינען זייער ליב געהאט צוליב זיין פאָטערלעכע באציונג צו יעדן פון אונדז. ער האָט אונדז אלע גוט געקענט, געווען אויף יעדנס ברית און יעדן געראָפן ביי זיין נאָמען. עס איז שוין געווען זיין שטייגער, ווען ער האָט עמעצן פון אונדז קינדער באגעגנט אויף דער גאס, אים אָפצוהאלטן, געבן א גוטן קניפ אין דער באק, פרעגנדיק דערביי: ״נו, שייגאָץ איינער, געננג שוין ארומגעלאָפן, צייט צו גיין אין חדר אריין לערנען. פארגעסט גאָר ווער דיין טאטע איז, און ווער דיין זיידע איז געווען? ביסט דאָך שוין א גרויסער יונג, וועסט שוין באלד גיין אין די שקאָלעס!״

איך דערמאָן זיך ווי היינט, ווען ער פלעגט אונדז אויפזוכן בעת קבלת שבת, אראָפשלעפן אונדז פון די שטאכעטן וואָס זענען געווען לענגאויס די שול, ווו מיר האָבן ליב געהאט צו רייטן, און אונדז אריינגעפירט אינעווייניק אין שול, מיר זאָלן ניט פארשפעטיקן דעם פרייטיק־צונאכטס קידוש. דעם קידוש פלעגט ער אליין מאכן, ארומגערינגלט פון א מענגע קינדער וואָס האָבן מיט דרך ארץ זיך **צוגעהערט צו** דעם שיינעם ניגון, מיט וועלכן ער האָט אויף א הויכן קול געזאָגט די ווערטער פון קידוש, דערביי נאָכגעזאָגט דעם ״ברוך הוא וברוך שמו״, און ״אמן״, פאר וועלכן יעדער פון אונדז האָט זוכה געווען טועם צו זיין פון דעם עכטן וויין (ניט חלילה ראָזשינקעס־וויין) וועלכן ר׳ שמואלטשע פערן פלעגט געבן אין שול אריין און וועלכן מיר האָבן געטרונקען פון א גרויסן זילבערנעם בעכער.

שמחת־תורה פלעגט ער אונדז צוזאמענשלעפן פון אלע ווינקעלעך פון דער שולגעגנט, ווי צום ביישפיל פון דעם פארקן פון דעם רבינס גאָרטן, ווו מיר פלעגן זיך דראפען כדי זיך מכבד זיין מיט א פלוים, אָדער א בארל, גלייך פון בוים, אָדער גאָר מיט א וועלשענע נוס, וועלכע מיר פלעגן מיט שטיינער ״אראָפטשיקערן״ פון די בוימער, ווען קאנארעס פלעגן אריבערהענגען איבערן פארקן. מיר האָבן געוווסט אז שמחת תורה איז א גוטע געלעגנהייט דערצו, ווייל ר׳ אהרן יאָסקעס, וואָס פלעגט אָפקויפן ביים רבין דאָס אויבסט, איז געווען שטארק פארנומען מיט די הקפות, און די איבערגעלאָדענע בוימער האָבן זיך ממש ביי אונדז געבעטן זיי אביסל צו באפרייען פון

דער שווערער לאסט.

אָבער ווען ר׳ פינע האָט זיך באוויזן און געלאָזט הערן זיין קול "אראָפּ פון דיביימער, איר לאמפּארטעס, איר שקצים! האָט איר פארגעסן אז היינט איז שמחת תורה, און יעדעס יידיש יינגל מוז 'עולה' זיין?" האָט ער אונדז אזוי ארייַנגעפירט ווי שעפּסעלעך אין שול, ארויפגעפירט אויפן בעלעמער, איבערגעדעקט מיט א טלית און אויף א הויכן קול אונדז געהייסן נאָכזאָגן נאָך אים די ווערטער פון "המלאך הגואל".

מיר זענען דערפאר אויף פינען ניט בייז געווען. מיר זענען אים דאנקבאר געווען פאר דער מצווה מיט וועלכער ער האָט אונדז מזכה געווען, און האָבנדיק פולע קעשענעס מיט בארלעך, עפּל, פלוימען און ניס, האָבן מיר זיך אויסגעזעצט אויף די טרעפּ פון דער ווייבערישער שול און געפראוועט א ריכטיקע שמחת תורה סעודה.

ר׳ פינע האָט אויך געשמט פאר א גוטן בעל מנגן, און זיין חזקה איז געווען צו זינגען געוויסע תפילות בעת קבלת שבת אָדער בעת די ימים טובים. מיר פלעגן זיך באלד אלע פארזאמלען ארום אים און געקוקט מיט באוווּנדערונג ווי ר׳ פינע זינגט אויף א הויכן קול, האלטנדיק דערביי זיין רעכטע האנט ביים אויער. ער איז אויך געווען א גוטער בעל-קורא און פלעגט אָפט פארטרעטן ר׳ אהרן שפּיגלר און אויך לייענען יעדן שבת צו מנחה.

מען האָט באוווּנדערט זיין פענאָמענאלן זכרון, אדאנק וועלכן ער האָט תמיד געדענקט אויפן קאָפּ די יאָרצייטן פון אלע בעלי־בתים און אויך תמיד געוווּסט דעם טאָג פון בר־מצווה פון יעדן פון אונדז.

מיר קינדער האָבן זיך צו אים באצויגן מיט גרויס דרך ארץ און מיר פלעגן פון דער ווייטנס אים באגעגענען מיט פריינטשאפט, אים אקעגנטראָגנדיק א הילכיקן "גוט מאָרגן".

זאָלן אָט די באשיידענע ווערטער דינען אלס טרער נאָך זיין שיינע געשטאלט וועלכע איז אזוי פארבונדן מיט די שענסטע קינדער־יאָרן פון חלומות און שטרעבונגען און פון ליבע און גלויבן אין מענטשן.

מ. מוסינגר

משפחות ותיקות, מראשוני הקהילה

פרק א׳: מבוא

כשם שמשפחות בילינסקי, גוז׳יקיביץ, וואינארובסקי, חימיאק, טארנבסקי, מאטרישבסקי, פאטרישבסקי וקוגוט מייצגים את ילידי המקום מקרב האוכלוסיות הפולנית והאוקראינית, מתקופת היווסדה של העיר באמצע המאה ה־XVIII, כך גם מייצגות משפחות בוכמן, בורר, ברוננגרבר, גלנצברג, הרצהפט, טייכר, טל, טנדלר, יוזפסברג, לבוואהל, ליטמן, מוסינגר, פילרסדורף, קוטנפלון, קורמן ושפיגלר את ילידי המקום מקרב האוכלוסיה היהודית, שחיו ופעלו בראשית דרכה של הקהילה היהודית העצמאית ברודקי, מקץ המאה ה־XVIII.

אשר למשפחות שפיגלר, הכרתי בשנות העשרים של המאה הנוכחית כארבעה ענפים של משפחה זאת, כגון: (1) משפחת ר׳ משה הירש, **אביהם של** ר׳ ברוך השוחט ור׳ לייבלי, אביה של עדה צוקר; (2) משפחת ר׳ אברהם שפיגלר, חסיד הרבי מבלז ועסקן ציבורי בעיר; (3) משפחת ר׳ יוסף שפיגלר, מלמד הגמרא הנודע (״שוסטאק״) שסחר גם בסיד, ולבסוף (4) משפחת ר׳ אהרן שפיגלר, בעל הקורא המעולה של בית־הכנסת הגדול בשנות העשרים הראשונות, אביה של דבורה טנדלר. אולם אין בידי מידע כלשהו על שורשי המשפחות הללו ועל דרגת קירבתן ואם בכלל. כמו־כן אין בידי נתונים כלשהם על שאר המשפחות הוותיקות בעירנו, מלבד על משפחת ברוננגרבר, שהנני נמנה על אחד מצאצאיה ומידע זה ספגתי עוד מימי ילדותי מסיפורי אמי ע״ה והשלמתיו באחרונה מפי ר׳ פסח ברוננגרבר, ניצול השואה ונינו של ר׳ פסח השוחט.

פרק ב׳: ר׳ פסח השוחט (ברוננגרבר) — אבי המשפחה וראש שושלת השוחטים והמוהלים בעיר

הוא נולד בתחילת שנות השמונים של המאה ה־18, הגיע לרודקי מהסביבה הקרובה, התיישב בה לאחר נישואיו עם שרה האדל ונתקבל כשוחט ומוהל בקהילה. היה זה בימי

כהונתו של ר׳ קאפל אייכנשטיין, המרא דאתרא הראשון של הקהילה ובנו של ר׳ משה מהעיר סמבור.

ר׳ פסח היה ידוע בלמדנותו, ובמיוחד **התפרסם כבעל** תפילה מעולה, בעל קול ערב ואדיר, שהיה ממש בוקע חלונות רקיע, בעת שהיה עובר בימים הנוראים לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול. אמרו עליו, על ר׳ פסח, שרק המגיד מקוז׳ניץ מסוגל היה להשתוות אליו בעוצמה ובמתיקות שבקולו. ר׳ פסח הוליד 15 בנים ובנות, אולם אחדים מהם מתו באביב ימיהם, מחמת מחלות ומגיפות, ורק לגבי שבעה מהם הצלחתי להשיג נתונים כלשהם על זהותם או זהות בן או בת זוגם, או גם על זהות צאצאיהם. ר׳ פסח האריך ימים והגיע כמעט לגיל 100 ועד יומו האחרון ניהל אורח חיים פעיל והיה ידוע כחריף מוח. בשנת תר״ח, לאחר פטירתו של ר׳ קאפל, הוטל על ר׳ פסח לפסוק בענייני כשרות ובתחום זה שיתף פעולה עם האברך ר׳ יהונתן, שנתקבל כדיין וחבר בית־הדין הרבני בעיר.

בשנה האחרונה לחייו היה ר׳ פסח רתוק למיטתו אך קולו לא איבד מעוצמתו וצלילותו, ועל כן, לפי בקשתו — הביאוהו במיטתו בראש השנה לבית־הכנסת, על מנת לשרת את קהילתו כבשנים קודמות, כדי לשאת תפילה ותחנונים לשנה טובה ולאלתר לחיים. ר׳ פסח, בהיותו על ערש דווי, העביר את השחיטה לבנו ישראל (1/10).

פרק ג׳: חנה ריבה׳לי — כלתו של ר׳ פסח ואשתו של בנו משה (1/07)

מוצאה ממשפחת **אכטל** מגרודק יגלונסקי. נכדת המגיד ר׳ אברהמ׳לי אכטל ז״ל. ברודקי התגוררו עוד שתיים מאחיותיה מאם אחת והן: פריידה, אשת המוהל ר׳ חיים שמואל לבוואהל, סבתם וסבם של בנימין אונגרפלד (וואנדר) ושל שרידי השואה האחים לבוואהל, והאחות השניה היתה חיה, אשתו של ר׳ חיים לייביש אונגרפלד, אביהם של פנחס ושמשון הי״ד. כמו כן היה גר ברודקי אח בשם ר׳ מאיר שמעון, אביהם של ר׳ מרדכי ור׳ משה אכטל (נכה מלחמת העולם הראשונה) וסבו של יעקב אכטל.

חנה ריבה׳לי הידועה בכינויה ״הסבתה חנה ריבה׳לי״ הביאה לעולם עשרה ילדים והיתה סבתם של למעלה מ־40 נכדים. היא היתה אשת חיל והיא שגידלה את ששת בניה וארבע בנותיה לאחר פטירת בעלה ר׳ משה. עד גיל 86 המשיכה לנהל את הפונדק בכפר ברזינה שהוחכר לה ע״י הרוזנת פליציה פרדרו והיתה מפרנסת בכבוד את עצמה ואת בני ביתה. היא נפטרה בגיל 90.

פרק ד׳: מקרה אסון במשפחת ברוננגרבר בשנת 1887 (בערך)

בדף 24 של הספר ״חסד נעורים״ למשה אונגרפלד מסופר על שני מקומות בבית החיים ברודקי שזעזעו עמוקות את נפשו כל אימת שנזדמן לשם, לשם ביקור ״קבר־אבות״: — גבעת הילדים ושני קברי הטבועות שנמצאו ליד גדר בית החיים. היו אלה הקברים של שתי נשים צנועות שהלכו לטבול ערב שבת בנהר הסמוך, נסחפו ע״י הזרם וטבעו. והמחבר של הספר מקשה: ״הזו מצווה וזו שכרה?״ — ״ולמה ביישו אותן וקברו אותן על יד הגדר?״ אלה הם דבריו של **מחבר הספר, ואילו העובדות הן** כדלקמן:

היה זה בשנת 1887 בערך ובכפר הורודיניא, שעל גדות הנהר דנייסטר התגורר זוג איכרים יהודים צעיר עם תינוקת בת שנה וביתם נמצא בקירבת הנהר. באחד מימי ו׳ בשבוע, בעונת הסתיו, בשעות **הצהריים**, בעוד אם התינוקת עם עוזרתה האוקראינית **עסוקה בדיש**, נשמעה זעקת אימים באידיש — ״ראטעוועט״ והאשה הצעירה, כבת עשרים, רצה בכיוון **הנהר** שמשם הגיעה הזעקה ומבלי להשתהות קפצה להצלת שכנתה הטובעת, אולם לרוע המזל נסחפו שתיהן ע״י הזרם וטבעו. אותה אשה צעירה שאצה לעזרת הטובעת, זו היתה באשי ברוננגרבר לבית וואנדר, אחותם של שלושת האחים: ר׳ שמע׳לי, מלמד הגמרא (סבם של חיה פייאר, אטל פנקס, פנינה הוניג ומאיר פייאר), ר׳ מרדכי וואנדר ור׳ שלמה יצחק וואנדר והאחות חיה שרה האנל לבית וואנדר (סבתו של שמואל האנל). כיום גרים בארץ הנכדים של ר׳ שלמה יצחק וואנדר, שהיה מתגורר כל השנים בעיר פלשטין לפני מלחמת העולם הראשונה. אשר לגורל התינוקת בת השנה שנתייתמה מאמה, היא נמסרה על ידי אביה האלמן ר׳ יצחק ברוננגרבר לטיפולה של הסבתה חנה ריבה׳לי מברזינה. שם התינוקת היה שרה (3/36), לאחר שנים אמי, שנספתה בשואה בשנת 1942 בגיטו רישא.

העליתי את הסיפור המוזר על מנת לתקן במידת־מה את הפגיעה בכבודן של שתי הנשים הצדקניות הללו ויהיו דברי אלה נר לעליית נשמותיהן הזכות והטהורות.

פרק ה׳: השתלשלות הדורות עד לדור הנינים של ר׳ פסח השוחט

1) אחד הבנים של ר׳ פסח השוחט נשא לאשה את חנה והיא אמן של שתי בנות: מלכה טייכר ז״ל לבית ברוננגרבר (2/01), אם למשפחות לאה שפיגלר (3/04) לבית **טייכר, החיה בארגנטינה (אמם של שני הבנים ד״ר אריקה ומג״ר הארי שפיגלר) ושל משפחת ר׳ יהודה טייכר ז״ל (3/02). (אבי משפחות ר׳ אהרון טייכר, הגב׳ אידה ספירר והגב׳ נורמה שיימאו החיות בארה״ב)**. הבת השניה של חנה היתה דבורה שיץ (2/02), אמה של חוה שור (3/10), אמן של משפחות שור, קורנברג ונײדיק.

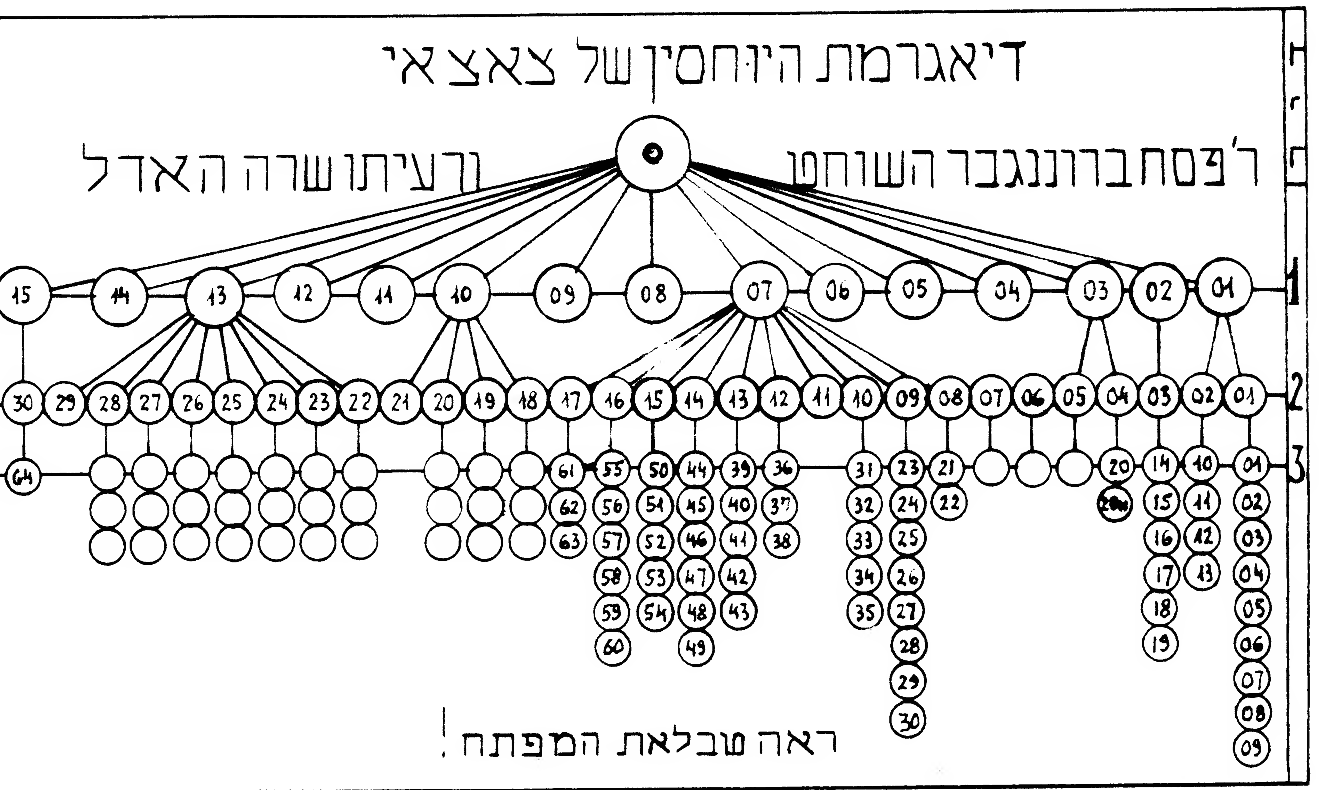
2) בן נוסף, והוא ר׳ אייזיק ברוננגרבר (1/02) הוליד בת בשם אסתר (2/03) שנישאה לר׳ ברוך שפיגלר השוחט, אביהם של ר׳ מרדכי שפיגלר (3/18) הגר בארגנטינה וסבו של מנחם שפיגלר, ניצול השואה, חבר **״אצ״ל״ ומפוצץ** השגרירות הבריטית בשנת 1946.

3) בן נוסף ר׳ משה ברוננגרבר (1/07) עם אשתו הסבתה חנה ריבה׳לי הם הסב **והסבה של שרה בריל ע״ה (3/55) (אמן של משה ונח בריל), של ר׳ פסח ברוננגרבר** (3/59) ושל ר׳ משה אגרט (3/32)**(אביו של צבי בארי ז״ל) ושל שרה מוסינגר (3/36)**· **(אמו של כותב השורות הללו).**

פרק ו׳: דיאגרמת היוחסין וטבלת המפתח (נספחים למאמר)

הנספחים הללו נערכו לצורך המחשה בצורה גראפית של השתלשלות הדורות, מר׳ פסח עד הדור השלישי, משמע עד דור הנינים (3) של ר׳ פסח ועד דור הנכדים של חנה ריבה׳לי.

ואלה ההנחיות לשימוש בנספחים: בשני הטורים הקיצוניים צויין בספרות (1), (2), ו־(3) סדר הדורות, כלומר: בנים (1), נכדים (2) ונינים (3). הספרות בעיגולים מסמנות את המספר הסידורי בתוך אותו דור לצורך זיהוי בטבלת המפתח. לכל צאצא יש לייחס מספר בן שלוש ספרות, מהן הראשונה מציינת את הדור ושתי האחרות, מתחת לאלכסון — את מספר הזיהוי בטבלת המפתח.

דיאגרמת היוחסין של צאצאי
ר׳ פסח ברוננגבר השוחט
ורעיתו שרה האדל
ד
ר
פ
1
2
3
ראה טבלאת המפתח!

טבלאות המפתח (ראה המאמר!) (ראה דיאגרמה!)

דור	מס'	הצאצא	בת או בן הזוג
●	ר'	פסח ושרה האדל ברוננגרבר:	
1	01		חנה
	02	איי'זיק	גולדה
	03		
	04		משה מנדל
	05		שמעון שפיגלר
	07	משה	חנה ריבה'לי אכטל
	10	ישראל השוחט	
	13	לאה	איצ'י, יוזפסברג.
1	01	וחנה	
2	01	מלכה	מאיר טייכר
	02	דבורה	אברהם שיץ
1	03	ברוננגרבר	
2	04	אבריש	
	05	שלמה	
1	07	משה וחנה ריבה'לי ברוננגרבר:	
2	08	אלקה	
	09	יעקב	שינדל נייארק מסנץ
	10	ביילי	איצ'י אגרט
	11	חיה	שלמה אגיד
	12	איצ'י	באשי ווגדר
	13	טויבה	יהושע קמרמן
	14	אברהם	חיה שרלין
	15	שלמה	מלכה פריינד
	16	שמרל	דרפ'ל מלר
	17	דרפ'יל	ישראל השוחט ברוננגרבר
1	10	ישראל השוחט ברוננגרבר:	
2	18	שמואל הירש	
	19	אליעזר	
	20	מאטל	
	21	שרה	שמרל אגרט
1	13	לאה ואיצ'י יוזפסברג:	
2	22	לייבילי	מתלדה
	23	אברהם	גולד
	24	יעקב וואלף	רבקה
	25	אהרן	
	26	יוסף	
	27	פסח	רייזה ליטמן
	28	חנה	אברהם נוידרפר
	29	שינדל	שאול אגרט
2	01	מלכה ומאיר טייכר:	
3	01	פישל	
	02	יהודה	באשי לבית גלבשוך
	03	שרה	
	04	לאה'טשי	יוסף שפיגלר
	05	יהושע	
	06	משה	הינדה בוכמן
	07	שלום	
	08	פייגה	צבי ויצמן
	09	גולדה	שלמה בוכמן
2	02	דבורה ואברהם שיץ	
3	10	חוה	יצחק אייזיק שור
	11	הינדה	יצחק לרנר
	12	דרפ'יל	דוד לופט
	13	נחום	איפה
2	03	אסתר וברוך השוחט שפיגלר	
3	14	יהושע השוחט	פישהיימר פנינה
	15	פסח	יהודית הדיליד
	16	אהרן	גניה רוזנבלג

דור	מס'	הצאצא	בת או בן הזוג
3	17	יוסף שפיגלר	לאה'טשי טייכר
	18	מרדכי	
	19	אברהם	
2	04	אבריש ברוננגרבר:	
3	20	משה מאיר	
	20א	פסח	
2	08	אלקה	
3	21	שמרל	
	22	דרפ'יל	
2	09	יעקב ושינדל ברוננגרבר:	
3	23	מלכה	אייזיק וייס מטודקא
	24	רונדפשי	מרדכי שליסלפלד
	25	שמואל הירש	
	26	אלקה	ליבר מבליגורד.
	27	יהודית	אברהם
	28	אטל	
	29	משה	
	30	לאה'טשי	
2	10	ביילי ואיצ'י אגרט:	
3	31	שפורה	שרה ברוננגרבר
	32	משה	שרה טייכר
	33	חיים	רבקה בירליג
	34	שרה	שמואל גרטנר
	35	שאול	שינדל יוזפסברג
2	12	איצ'י ובאשי ברוננגרבר	
3	36	שרה	שמואל מאיר מוטינגר
	57	משה בוכמן	לולה לוקס
	38	פייגה	וואלף טפר
2	13	טויבה ויהושע קמרמן:	
3	39	לאה'טשי	יעקב אורי יונגייגר
	40	האדל	
	41	אלתר	
	42	רבקה	
	43	יוסי	מיכאל פייק
2	14	אברהם וחיה ברוננגרבר:	
3	44	לאה'טשי	
	45	פסח	
	46	ייטי	
	47	אייזיק	
	48	יעקב	
	49	שרה	
2	15	שלמה ומלכה ברוננגרבר:	
3	50	משה	שיינדל וואנדר
	51	רחל	ארליך
	52	ייטי	
	53	רוניק	
	54	שינדל	ארליך
2	16	שמרל ודרפ'יל ברוננגרבר:	
3	55	שרה	דוד דרייל
	56	ליבה	בן ציון ווייס
	57	משה	חנה שניידר
	58	שיינדל	נחום פלצר
	59	פסח	שיינדל מורק
	60	רוניה	
2	17	דרפ'יל וישראל ברוננגרבר:	
3	61	משה	טרייגוט
	62	ייטי	
	63	דוניה	יושי ארליך
2	30	וגיטל ברוננגרבר:	
3	64	דוד ומשק	

ה. אישים, דמויות וטיפוסים

תוכן העניינים:

משה אונגרפלד

ד"ר מנחם זולאי ז"ל (מנדלי ביליק)

למעלה משלושים שנה עמל הד"ר מנחם זולאי ז"ל להחזיר את עטרת הפיוט והפייטנים ליושנה ולהוציא מלבם של החוקרים, המזולזלים בערכה האמנותי של שירה דתית כבירה זו, משום הליקויים שיש למצוא כביכול בצורתה ובתוכנה ומשום השיבושים, כביכול, שבלשונה שאינה לפי כללי הדקדוק העברי.

במחקריו המרובים אשר נתפרסמו בששת כרכי "ידיעות המכון לחקר השירה העברית" וכן בהקדמתו לפיוטי ינאי אשר יצאו על ידו, ובשאר מחקריו שנתפרסמו על ידו בשלושת כרכי "מלילה", בקובץ "מזכרת עמנואל", ב"מאזנים", ב"אורלוגין" וכו', הוכיח זולאי כי הפיוטים נכתבו לפי כל כללי השירה שהיו מקובלים בזמן ההוא וכי השגיאות הדקדוקיות והלשוניות שמוצאים כביכול בהם, אינן שגיאות כלל, אלא חוקי יצירות לשון הם וביטויים שנשתכחו מאתנו במשך הדורות.

זולאי ליקט מתוך כתבי הגניזה ומקורות אחרים את רוב פיוטי ינאי, זיהה אותם ופירשם וניקדם והוציא אותם בצירוף מבוא בשנת תרצ"ח. קדם לכך מחקרו "מחקרי ינאי", שנתפרסם בכרך השני של "ידיעות המכון לחקר השירה" ומפיוטיו אפשר ללמוד על מאורעות שונים. "פיוטים לזכר מאורעות שונים" פירסם זולאי בכרך השלישי ל"ידיעות המכון" ושם מובאים פיוטי ר' שמואל על הרעש בטבריה במאה הי"א, פיוטים על המאורע המסופר במגילת מצרים בשנת 1012 קינת ר' ישעיה בן ר' נתן על מות בנו יאשיהו וכו'.

כידוע זכו רק מעטים מתוך מאות הפייטנים שהעמידה האסכולה הפיוטית בארץ-ישראל ושכנותיה בין המאה השביעית והאחת עשרה, שיצירתם תתנחל לדורות ומרובם לא נשתיירה אף יצירה אחת. אחד מבין הנשכחים האלה היה, למשל, ר' נחמיה בר' שלמה הימן, אשר הצטיין בידיעת הטבע, פילוסופיה, בלשונו ובצורתו הפיוטית ועליו סיפר זולאי בכרך השני של "ידיעות המכון".

עבודה עצומה עשה זולאי ב"מכון לחקר השירה העברית", שבו קבע וזיהה את שמות הפייטנים של אלפי קטעי הגניזה הקאהירית המפוררים וקיבץ את פזורי שירתם ואיחד את הנפרדים וצירף קטע לקטע עד שיצא דבר שלם ועל ידי כך בא שיקומן של יצירות פיוטיות רבות על שמות בעליהן.

זולאי העלה במחקריו את ערכה האמנותי והלשוני וההיסטורי של ספרות הפיוט. במחקריו "ענייני לשון בפיוט" (מאזנים ט"ז) ו"לדמותה של לשון הפייטנים" ("מלילה" 1) הוכיח זולאי כי ספרות הפיוט צמחה וגדלה בארץ-ישראל ואינה מתפרשת אלא מתוך אוצר לשונה של ארץ-ישראל. כי רבים מפיוטיה וניביה נשתכחו מאתנו ולא הגיעו אלינו, גם דרך צינורות הספרים, משום שנוסחו והוגהו מחדש, כשגדל עליהם היסוד הבבלי. זולאי הביא כאן עשרות צורות דקדוקיות אחרות וכן הרבה מלים חדשות שהיו נהוגות בלשון. מאלפים הם מחקריו על האסכולה הפייטנית של ר' סעדיה גאון (אורלוגין 6, 8) שבהם מתח קו בין סגנונו של ר' אליעזר הקליר ובין זה של ר' סעדיה גאון. זולאי השתתף בהוצאת סידורו של ר' סעדיה גאון (ע"י חברת "מקיצי נרדמים").

עבודת המיון והביאור והזיהוי שעשה זולאי במשך עשרות בשנים במכון לחקר השירה העברית, נעשית כרגיל אצל עמים אחרים על ידי מטה של חוקרים רבים. הוא נחשב בצדק כאחד מגדולי החוקרים בשירת ימי הביניים (בשירה הפיוטית) בדורנו, אם לא הגדול ביותר. האקדמיה ללשון העברית העריכה את עבודתו הכבירה מבחינה לשונית ובחרה בו כחברה.

עם הסתלקותו הפתאומית, והוא רק בן חמשים וחמש, הלך מאתנו אחד מגדולי חוקרי השירה הפיוטית ולשונה ול"מכון לחקר השירה העברית" אבד מנהלה החרוץ והמסור, שהשקיע בו את מיטב שנות חייו ואת כח מרצו וכשרונו ליצירה.

(במעגלי יצירה)

ד״ר מנחם זולאי

לא היתה לי הזכות להכיר את ד״ר מנחם זולאי. שמעתי אודותיו מפיו של אבא ז״ל, אליעזר פרן, יליד רודקי. הוא נחקק בדמיוני כאדם יקר שנולד בכפר שכן, ואף ברודקי עצמה חי שנים מספר.

אסתמך כאמור, על מה ששמעתי מפיו של אבא ובמה שמצאתי בספרים שסיפרו בקצרה תולדות חייו. אין זה קל לקפל בשורות מעטות חיי אדם רב־פעלים וענק רוח.

ד״ר מנחם זולאי נולד בכפר וושצ׳אנצה גליציה ב־ 1899. אביו ר׳ שלמה ישראל היה חסיד בלזאי, אוהב תורה ויודע נגן, שפירנס את משפחתו בצמצום מבית מזיגה קטן. כשהיה עדיין ילד נתייתם מנחם מאמו — מקור לעצב שנותר בו כל חייו. בתחילה למד תורה מפי אביו, אח״כ נשלח להמשיך לימודיו ברודקי. במלחמת העולם הראשונה עבר עם משפחתו לוינה, ומשם, ב־ 1920, עלה ארצה ונשתקע בירושלים.

את פרנסתו מצא בעבודת שמירה בלילות ובכל עבודה קשה במשך היום, וכל זה תוך הכנה עקשנית ומתמדת לקראת כניסה לסמינר למורים ״המזרחי״. בשנות לימודיו שם השפיעו עליו רבות המנהל ר׳ א׳ מ׳ ליפשיץ, כמו־כן ר׳ חנוך ילון. עם סיום הלימודים ב־ 1924 עבר לשמש מורה בכפר־חסידים שליד חיפה.

כאשר חיפש שוקן מורה שיורה את בניו את השפה העברית, נאמר לו שייטיב לעשות אם יבחר במנחם זולאי. זה האחרון עבר לגרמניה, ללמד את בניו של מר שוקן, ושם אף מצא עניין רב בספרייתו העשירה של נותן לחמו, ובכתבי־יד של שירה שנמצאו לו שם.

אח״כ עבר מ. זולאי ללמוד באוניברסיטאות של לייפציג, ברלין ובון. ב־1930 זכה בתואר דוקטור, ונתמנה עוזרו של ד״ר חיים בראדי בניהול המכון לחקר השירה העברית שיסד שוקן בברלין. את עולמו מצא בחקר פיוטי הגניזה ובפיוט הארץ־ישראלי הקדום. ב־1933 חזר ארצה, וכאשר הועבר כעבור שנה המכון מברלין לירושלים, חזר ד״ר זולאי לעבוד בו.

ב־1983 כתב את ספרו ״פיוטי ינאי״ (ברלין — 1938). את רוב זמנו הקדיש למחקר של ר׳ סעדיה גאון ובית־מדרשו. בנושא זה פירסם שלושה מאמרים חשובים ב״אורלוגין״. בנוסף כתב מחקרים חשובים שדנו בלשון הפיוט. ב־ 1954 נבחר ד״ר זולאי לחבר באקדמיה ללשון העברית, שנפתחה אותה שנה בירושלים.

ב־1954 נסע לאנגליה, ושם זכה לראות בעיניו, באוקספורד ובקמברידג׳, את אוצרות הגניזה. מעודד מאשר ראה ומן התמיכה הרוחנית שקיבל מחכמי ישראל באירופה, חזר ארצה לעבודתו במכון לחקר השירה העברית. הוא הוכרע ע״י מחלת לב קשה, ממנה סבל שנים רבות.

ב־1958 ראה אור, בהוצאת שוקן, כרך מיוחד של ״ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים״ (כרך 5), כאשר בראשו ״רשימת כתבי ד״ר מנחם זולאי״ והכרך מוקדש כולו לזכרו של אותו אדם יקר ואיש רוח גדול.

אראלים ושרפים יצאו לעמך

הננו מפרסמים להלן פנינת־שיר בלתי ידועה מן הגניזה, שאותה פירסם לראשונה החוקר עזרא פליישר בתוך מאמר לזכרו של ד״ר מ. זולאי למלאת ט״ו שנה לפטירתו.

זוהי אשכבה אנונימית, אלפביתית, שנכתבה כנראה במזרח, לא יאוחר מן המאה הי״ב.

אראלים ושרפים יצאו לעומך
בשלום ללוותך אל בית עולמך
ותשכב בשלום במקומך
עד יבוא קץ
גן עדן אשר היא מקדם
קדומה
דירתך אל בה ישימה
ולא תשלוט בך רימה
עד יבוא קץ

הנחת שלום לך יכינה
ותוצל מלהב שנונה
ותומתק לך שינה
עד יבוא קץ
זכות וענוה בך תמצא
חפשי מדין תצא
ולפני יוצרך תרצה
עד יבוא קץ
טובים נקיים ונבונים
יקבילוך בסבר יפות פנים
ותשכב בשלום עם ישנים
עד יבוא קץ
כל מעשיך הטובים לפניך יוחנו
וצדקותיך בידך יותנו
ובמקום מנוחה אותך ילינו.

עד יבוא קץ
מעשים טובים אשר עשו ידיך
נמהרים יהיו נגדך
להיות עדיך וסהדיך
עד יבוא קץ
סופר כל מצעדי גבר
עיניך יאיר בקיום סבר

ותובל בשלום לקבר
עד יבוא קץ
פניך אל יזהירה
צילך יהיה נורא
נשמתך בצרור החיים תהא צרורה
עד יבוא קץ
קדוש ירצך ואשמיך יהיו מחויים
רם יגדיל חלקך בעדת נחויים
ותותן תחת עץ חיים
עד יבוא קץ
שדי ישפיר מפעלך
תהילתך ישעה ומלולך
תנוח ותעמוד לגורלך
עד יבוא קץ

פנינה הוניג (פייר)

שלושה דורות

פרק א׳: מלמד הגמרא שימע׳לה ונדר, הזיידע שלי

דמותו הרזה והגבוהה של סבי, שמעון ונדר ז״ל, מצטיירת במוחי בעירפול - כאילו מתוך חלום. קראנו לו בחיבה ״זיידע שימע׳לה״. כשראיתיו בפעם האחרונה הייתי ילדה קטנה והוא שכב על ערש דווי. עדיין זוכרת אני את מיטתו הגבוהה, הכריות הרבות והגדולות שעליה, ואת אבא המרים אותי כדי שאוכל לראות בפעם האחרונה את פני סבא. הוא ביקש ממני להסתכל היטב כדי שאזכור תמיד את זיידע שימע׳לה.

זמן קצר לפני שנפח את נשמתו נדמה לזיידע שימע׳לה, שדמות אביו נתגלתה לו ושאביו מזמינו ללמוד עמו דף גמרא. זיידע שימע׳לה ביקש מיד מסבתי שתביא לו ספר גמרא למיטתו, וכך הלך לעולמו עם הספר הפתוח ביד.

בימי חייו היה זיידע שימע׳לה אדם שבע אכזבות וצרות - או לפחות כך נראו הדברים בעיניו. צרתו הראשונה היתה אמי -- בתו הבכורה, שרה. את האכזבה השניה נחל מחתנו — אבי, אברהם אייזיק פייר. לבסוף לא שבע סבא נחת מדרך החיים שבחרו בה נכדיו.

זיידע שימע׳לה היה אחד מאותן דמויות יהודיות, שכמעט ואינן קיימות עוד ונשארו היום רק כנחלת הספרות. פטירתו עם הגמרא בידיו היתה סימלית, שכן כל חייו היו קודש ללימודי הקודש. אפשר לומר שהיה קנאי, אך האמת היא שהיה תמים כל כך באמונתו, מסור כל כך אליה ולבו שלם כל כך עמה, שלא עלה על דעתו לחרוג ממשהו או להטיל ספק בדבר כלשהו.

סבא היה חסיד בעלז נלהב והנסיעה לרבי היתה התעלות נפשית עבורו. את מרבית ימיו בילה בלימוד התורה, כשעול הפרנסה נופל על שיכמי סבתי — ציפורה לבית מוסינגר -- אשר ניהלה מחלבה. סבא היה לומד עד שעה מאוחרת, וכשלא היו נרות והיה ליל ירח בהיר, היה שוקד על ספריו לאור הלבנה. סבא היה יהודי עני אך אידיאליסט, אשר הגדול בתענוגותיו היה לאסוף את מעותיו המעטות כדי שיוכל להעניק דמי חנוכה לנכדיו. אני זוכרת עדיין כיצד נוצצו והבריקו עיניו כשהיה מעניק את השי לילדים הקטנים.

כשכוחותיה של סבתא לא עמדו לה עוד, החל סבא ללמד גמרא ובין תלמידיו היו כאלו שהפכו מאוחר יותר לאישים ידועים (ביניהם מנהל ״בית ביאליק״, משה אונגרפלד והמהנדס משה אנזלהיים). אלה תמיד זכרוהו והוקירו אותו, את דבקותו וכנותו.

את שלוות חייו הפשוטים הפרה לראשונה בתו הבכורה ויפת התואר, שרה. בקנה המידה של אותם הימים אפשר לומר שהיו לה דעות שהיום היו מייחסים אותן לתנועה לשחרור האשה. שרה שאפה לאמנציפציה ועצמאות וחפצה להשתחרר מחיי הדוחק שבבית. בגיל 15 הגיעה למסקנה, שהדרך היחידה להשיג את המטרה שהציבה לעצמה היא על ידי לימוד מקצוע.

היום זה נראה סביר ופשוט למדי. אך אז היה זה רעיון מהפכני — שבת ישראל טובה ממשפחה מכובדת תלך לרכוש לה מקצוע. כדבר הזה לא נשמע והיה בכך אף שמץ של בושה. אך שום דבר לא עמד בפני כוח הרצון של שרה. היא נסעה ללבוב ולמדה שם עשיית כובעי נשים. הביתה חזרה עם כובע מהודר עבורה ועבור אמה. סבא היה מוכה תדהמה. לא די בכך שבת חסיד מסור שכמותו בחרה בדרך כל כך לא אורטודוקסית, והנה עוד מצאה לה מקצוע "גויי" כל כך באופיו והתהדרה בכובעים שבעיניו סימלו לבוש נכרי. את זאת לא יכול לשאת. ואמנם, יום אחד נעלמו הכובעים. איש לא ידע כיצד, אך היתה שריפה קטנה בתנור ובאופן "מיקרי" לא נראו הכובעים מאז. כדי להשיג שלום־בית הגיעו האב והבת לבסוף לפשרה שלפיה יותר לשרה לעבוד, בתנאי שהמקצוע **יהיה "יהודי"** וכשר". **שרה למדה איפוא עשיית פיאות נכריות** ובעקבותיה הלכו אחיותיה ראצה, רוזה וגיטל.

אך פרשת שרה לא הסתיימה בזה. כאמור, היתה יפת תואר ומחזרים רבים באו אל סבא לבקש את ידה, ביניהם **עשירים מופלגים**. אך בעיני סבא היה קנה מידה אחד בלבד — על החתן להיות תלמיד־חכם. לבסוף מצא סבא את מבוקשו בעיירה ז'ידאצ'וב — אברהם אייזיק פייר, בנו של שוחט ונצר למשפחת רבנים. אך שבוע אחרי החתונה נוכח פתאום סבא לדעת שנפל בפח. סבא עמד אז לנסוע לרבי וכמובן שביקש שחתנו יצטרף אליו. החתן איחל לו דרך צלחה והבטיח שהוא עצמו יבוא מאוחר יותר. אולם אבא מעולם לא נסע לרבי.

לא יכול להבין סבא בתמימותו שיהודי מאמין לא יהיה חסידו של הרבי. אבי לעומת זאת היה מתקדם יותר. יתרה מזאת — לא זו בלבד שהוא עצמו לא היה חסיד, אלא גם אביו לא היה כזה.

תמיד אהב אבי לספר על מהפכה שהתחוללה בהלך מחשבותיו של סבא מאז נמלטה המשפחה לצ'כיה בזמן מלחמת העולם הראשונה. סבא הוזמן לביתו של אחד מרבני בוהמיה ונדהם בראותו שם משרתת שאינה מבנות ישראל העוסקת בהכנת הארוחות ובהגשתן. הרב הסביר שאין מקום לחשש, שכן הנכריה בקיאה בחוקי הכשרות. פגישה זאת חוללה שינוי עמוק כל כך אצל זיידע שימע'לה, שבחוזרו הביתה לבש אפילו מכנסי קורדרוי. את הדבר הזה אי אפשר היה אפילו להעלות על הדעת קודם לכן, שכן תמיד היה סבא מנהל מלחמות עם ארבע בנותיו **ושני בניו** כל אימת שחפצו להתלבש במלבושים לא חסידיים — 'דייטשמעריש' בלשונו של סבא.

בימי אותה מלחמה שיכל סבא **את אחד** מבניו — אלכסנדר יונה. מבנו האחר, מאיר, שבע סבא נחת, שכן היה מאיר תלמיד־חכם למרות שהיה חפשי יותר בדעותיו מסבא. שני בניו של מאיר נחשבו לעילויים והוסמכו לרבנות בגיל 16. הם גם הצטיינו בלימודים חילוניים והיו שחקני שח מעולים.

אך כשם שהיו הוריהם לפני שנים, כן היוו ששת ילדיהם של אברהם ושרה עוד מקור לעגמת-נפש לסבא. הנכדים נדבקו בחיידק הציונות ולגבי סבא היתה זו תוצאה של חינוך חפשי מדי. את הציונות ירשו הנכדים מאביהם, שכל חלומו היה להוציא את משפחתו מפולין. הוא לא רצה שילדיו ישארו באותה ארץ. בניגוד לרבים מבני דורו, לא היפנה את עיניו אל אמריקה הזוהרת, אלא חלם על עליה עוד בזמן שהישוב בארץ-ישראל היה בחיתוליו.

פרק ב׳: נכדו יונה פייר, עסקן ציוני כללי

דבר עלייתנו ארצה לא היה פשוט, כי היה צורך בממון רב לעלות ארצה, וכך הגה אבא את הרעיון שישלח ארצה ילד אחר ילד. ראשון יצא אחי הבכור יונה. יונה היה **מפעילי ומראשי המדברים של ציוני רודקי. הוא היה מנציגי ומפעילי מפלגת הציונים** הכלליים באיזורנו. ביתנו שימש כמקום מיפגש לנוער הציוני. כשתלה יונה את דיוקן הרצל בחלון הראווה של חנות המשפחה, היה הדבר לצנינים בעיני סבא - עד כדי כך שקילל גם את הרצל הציוני וגם את נכדו ההולך אחריו.

אחת הדרכים להקל את דרכו של העולה הפוטנציאלי היתה להשקיע כספים בארץ ועל ידי כך לזכות בהיתר העליה המיוחל. אבא השקיע כספים דרך הסוכנות עבור יונה וכך הגיע אחי ארצה בשנות העשרים. אך החיים הקשים אז בארץ הכבידו על אשתו שלא רצתה להישאר כאן. אחרי שנפטר אבא לא עמד עוד יונה בלחצים הכבדים מבית וחזר בדכאון ובהלך־רוח **כמעט מיואש** לפולין. כל העת המשיך לחלום על חזרה לארץ־ישראל. בתו קלרה אמרה לי, שלעולם לא תשכח את העוול שעשו לה הוריה כשהחזירוה לפולין. יש להניח שכאשר **השיגה אותם** ידו המרצחת של היטלר, אמנם לא **סלחה להם.**

פרק ג׳: נכדו נפתלי פייר, **מראשוני** ופעילי ״קדימה״ הרוויזיוניסטית בלבוב

השני לעליה היה אחי המבוגר ממני, נפתלי, שהיה פעיל ביותר בתנועת ״קדימה״ **הרוויזיוניסטית,** אליה השתייכתי גם אני. נפתלי היכה שורשים בארץ. נולדו לו כאן שני בנים, **שהצעיר בהם** — אברהם — מהנדס במקצועו וסרן בצבא קבע, קיפח את חייו לפני שנים אחדות תוך כדי מילוי תפקידו בצה״ל. חמישה שבועות קודם לכן נפטר נפתלי אחרי מחלה ממושכת.

אבא לא זכה להשלים את מיבצע שליחת ילדיו, אחד אחד ארצה. כשהייתי עדיין ילדה קטנה, חלם שישלחני ללמוד בבית־הספר התיכון החקלאי לבנות בנהלל, עוד צעד שבאותם הימים ובאותה הסביבה נחשב למהפכני. אך אבא נפטר ובשנות השלושים נאלצתי להגיע ארצה ביוזמתי ובכוחות עצמי.

פרק ד׳: נכדים נוספים של הזיידע ר׳ **שימע׳לה**

אחותי הגדולה הינדה־לאה (שגידלה אותנו אחרי מות אמא בגיל צעיר), בעלה משה שנייד ושניים מבניהם לא זכו לעלות וניספו בשואה. כזה **היה גם גורלם** של אחי לייב, אשתו ושני בניו. בנה הבכור של אחותי, שמואל, נותר בדרך נס בחיים ונמצא היום בברית־המועצות. עוד אחד מאחי, מאיר, שהיה פעיל בתנועת בית״ר, הצליח להגשים את חלום אבא באיחור, כאשר בא ארצה מברה״מ עם בני משפחתו ב־1960.

חוץ מבת אחת אחרת של סבא **שחיה בווינה** והיגרה עם משפחתה לארה״ב, נותרנו רק **אנו — הנכדים הציונים של סבא, שהצלחנו להגשים את חלומנו לעלות** לארץ־ישראל. כל צאצאיו האחרים של סבא **ניספו בשואה.**

מ. מוסינגר

האינטליגנציה היהודית ברודקי לאחר תקומת פולין

רמת ההשכלה הכללית של רוב האוכלוסיה היהודית בעיר היתה פחות מבינונית, ביחוד של הדור המבוגר. אך בכל זאת היו בין יהודי רודקי יחידים במספר לא מבוטל שרכשו את השכלתם כאוטודידקטים, הודות לצמאונם להשכלה ולכושר התמדתם. מכאן אותם משכילי העיר, יחידי הסגולה, שהתמדתם וחריצותם הביאתם להישגים ניכרים בלימודי חול, כגון בספרות אידיש ועולמית ובידיעת השפה הגרמנית בדיבור ובכתב, על דקדוקה וסיפרותה.

במוחי נחרתו הדמויות של צעירים ובעלי־בתים בעיירה, שמעולם לא ישבו ודאי על ספסל הלימודים בבית-ספר כללי תיכוני כלשהו ובמקרים לא מעטים אף לא בבית-ספר עממי, ובכל זאת רכשו לעצמם מידה ניכרת של השכלה כללית. עם משכילי העיר מתוך יהודי רודקי נמנה גם אבי משפחת אנזלהיים.

ר׳ חיים הירש אנזלהיים ז״ל

שונה מכל אלה היה ר׳ חיים הירש אנזלהיים. הוא נולד לאביו ר׳ לייב אנזלהיים ברודקי והיה התלמיד היהודי היחידי בבית־הספר העממי אשר בבניין האדום שליד הכנסיה, לפני שהוקם בית־הספר המיוחד לנערים ברחוב סמבורסקה. בית־הספר הזה הכיל ארבע כיתות בלבד ובסיום הכיתה ד׳ אפשר היה לגשת לבחינת כניסה באחת הגימנסיות בסמבור או בלבוב. ר׳ חיים הירש אכן המשיך את לימודיו בעיר לבוב ושלט בשלוש שפות המדינה: גרמנית, פולנית ואוקראינית, שליטה מלאה בדיבור ובכתב.

הודות להשכלתו הרחבה רכש לו עמדה מכובדת בקרב הציבור היהודי והלא־יהודי ובשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה שימש סגנו של ר׳ יושי טייכר, יושב ראש הקהילה בעיר. נוסף על כך ידע ר׳ חיים הירש הצעיר את חוקי המדינה ותקנותיה על בוריים והיו לו מהלכים בכל משרדי הממשלה וברשויות המקומיות. הוא שימש עד ימיו האחרונים כמזכירן בפועל של רוב המועצות הכפריות והאיזוריות של המחוז הרודקאי.

הוא היה בעל קומה בינונית ומוצקת, פניו המלאים והסמוקים היו עטורים זקן היורד על פי מידותיו, לבושו היה קפדני וצנוע, אך מסורתי מובהק, ובימי שבתות היה אף חובש שטריימל. ר׳ חיים הירש היה איש שיחה נעים ומעניין, נוח לבריות ומסביר להם פנים. הוא שמח לשרת בעצה נבונה את כל הפונים אליו וזכה ע״י כך ליחס של כבוד והוקרה מצד כל תושבי העיר, יהודים, פולנים ואוקראינים כאחד. מספרים עליו, שהיה נוהג כבוד כלפי אמו הישישה ובימים נוראים היה מוליכה לבית־הכנסת הגדול ומחזיק בידו שרפרף שעליו יכלה לשים את רגליה בזמן התפילה. גם אשתו, שרה חנה לבית ברט, היתה ידועה כאצילת-נפש וכעקרת־בית לדוגמה, אם ומחנכת למופת לחמשת בניהם ולארבע בנותיהם.

ר׳ חיים הירש אנזלהיים

הוא היה מקובל גם על כל הפקידות בעיר, שידעה להעריך את יושרו וכושרו, והכל היו מתייחסים בכובד־ראש לכל עתירותיו שהיה מפנה אליהם בשם לקוחותיו המרובים. ועם כל זה היה יהודי שומר מצוות ונמנה עם המתפללים הקבועים של ה״קלויז״. ביתו היה בית־ועד למשכילי העיר ולזקוקים לעצתו. על אף היותו מטופל במשפחה מרובת ילדים, העניק לכולם השכלה נאותה ולשניים מבניו, משה ושמואל, איפשר רכישת השכלה אקדמאית.

ר׳ חיים הירש נפטר ברודקי כחמש וחצי שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה כשכל תושבי העיר מבכים את מותו ומעלים על נס את תכונותיו האישיות.

הרוקח הרודקאי יואכים פרידמן

אני זוכר את בית־המרקחת שלו, היחידי בעיר, בהתחלת רחוב לבובסקה, עם השלט הגדול מעל הכניסה והכתובת באותיות זהב: Apteka pod zlota korona. רוקח זה היה הדמות הפופולרית ביותר בעיירה ובכל הסביבה ועליו אפשר לומר: ״ידו בכל ויד כל בו״. הוא הכיר את הכל, ואפילו אותנו הילדים, שמאוד פחדנו ממנו וראינו בו את אחד ה״פריצים״, שמן הנימוס להסיר בפניהם את הכובע. במראהו לא דמה ליהודי, וגם

לבושו והתנהגותו היו כשל אחד מאנשי השררה שהיו, אגב, אורחיו היום־יומיים, הן בשעות היום והן בשעות הערב. שם, בבית־המרקחת של מר פרידמן, התאספו בשעות הפנאי כל מי ומי בעיר, החל ממפקד המשטרה פיונטק וכלה בכומר וויטאש.

לפי הדעה שרווחה בחוגי הציונים בעיר, נמנה הרוקח פרידמן עם המתבוללים והסתייג מכל מעורבות בפעילות ציונית. עם כל זאת היה יהודי גאה ולא התבטל בפני שליטי העיירה והיה מוכיח על דעותיהם הקדומות כלפי אחיו, בצורה בוטה ביותר, בלא כחל ושרק. כשבישר הכומר הבכיר באחת הפגישות על המרת דתו של השופט ד״ר מנטל, ענה לו הלה: ״זוהמה שמתוכנו נפלטה — על ידכם נקלטה״. בשנות העשרים הראשונות כיהן כראש הקהילה ופעל רבות לטובת יהודי העיר והיה מליץ יושר שלהם בפני השלטונות. במיוחד פעל בהגשת סעד לנצרכים ומעולם לא היה רודף כבוד וכיבודים ועשה את מלאכתו באמונה ובצנעה. הוא לא חדל להתאבל כל ימי חייו על מות בנו יחידו שנפטר בדמי עלומיו בזמן מלחמת העולם הראשונה. בתו יחידתו נישאה לרוקח פיניע גרוסמן.

למרות הלחץ המתמיד שהפעילה על הרוקח פרידמן משפחת אשתו להמיר את דתו, כפי שעשו זאת כל בני המשפחה, נשאר בן נאמן לעמו ולאמונתו עד יומו האחרון. נפטר כשנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

הרוקח פיניע גרוסמן

מיד לאחר שהשתקע ברודקי החל לפעול במסגרת אגודת ״יד חרוצים״ בעיר. אולם מסגרת זו היתה בשבילו צרה מדי; כחסיד מושבע של התורה המרקסיסטית שאף לקרב את המהפכה הסוציאלית ע״י פעולות חתרניות תחת המשטר הקיים ונאבק גם נגד השפעת הציונות ברחוב היהודי. הוא היה מעורב בפעילות מחתרתית והעמיד את עצמו לרשות החוגים השמאליים הקיצוניים בעיר. שאיפתו היתה להביא ישועה וגאולה להמוני העמלים והאיכרים. אך כעבור כעשרים שנה, בהגיע ה״משחררים״ הסובייטים לרודקי, סר חינו של פיניע בעיני מביאי ״הגאולה האדומה״ ובפקודתם גורש לעיירה לסקו ושם מצא את מותו הטראגי תחת הכיבוש הגרמני, בהיקברו חיים ע״י איכרים אוקראיניים בבור שאותו נאלץ לכרות במו ידיו. וכך גמלו לו האיכרים שאותם רצה לשחרר מעול ״הפומישצ׳יקים״ הפולניים.

מנשה טראובר — מורה הדת ברודקי

מוצאו מבית עני בעיר סמבור הסמוכה. לאחר שנשא לאשה את הנריקה החיננית, בתו הבכירה של מנהל רישומי הלידה בעיר, הנריק טרילר, השתקע ברודקי ושימש מורה דת בשני בתי־הספר הממלכתיים, האחד לנערים ברחוב לבובסקה והשני לנערות, בסמוך לכנסיה הרומית־קתולית. הוא היה רחוק ממעורבות כלשהי בחיים הציבוריים של יהודי רודקי ובא במגע עם ילדי היהודים אך ורק בזמן שיעורי הדת, שהתנהלו בו־זמנית לשיעורי הדת הנוצרית.

מלבד זה היה בא לתפילות בבית־הכנסת בימים נוראים בלבד. שיעורי הדת שלו היו יבשים ומשעממים והצטמצמו על פי רוב בקריאת פרקים מתוך ספר הלימוד. מנשה טראובר לימד גם זמרה תוך כדי נגינה על כינור או על מפוחית רגל שעמדה בבית־הספר. הוא היה מארגן מקהלות ילדים נוצריים לקראת חג המולד וניצח עליהן בכנסיה בזמן החגים הקתוליים. בהיותו גם בעל קול בס עמוק, היה שר במקהלת הכנסיה בימי א׳ בשבוע ובחגים. הוא היה גבר יפה־תואר, בעל קומה בינונית וגזרה חטובה, פניו בגון כהה, בהם שובצו עיניו השחורות, בעלות גבות עבותות, והוא בלט בשפמו הפולני השחור, שהיה מבדילו מבין כל חברי סגל ההוראה, בפרט כשנוסיף לכך את חליפותיו, שהיו תמיד תפורות לפי המלה האחרונה של האופנה וכן גם כובעו ונעליו. הופעתו עוררה כבוד והתלמידים הנוצריים היו נוהגים כלפיו יחס דרך־ארץ. התנהגותו היתה כהתנהגות שאר המורים, אתם היה מתיידד ובחברתם ובחברת נשותיהם היה מבלה את רוב זמנו הפנוי.

היו לו שלושה בנים, מהם שניים שניספו ביחד עם אביהם בשואה, ורק אשתו הנריקה נשארה בחיים, הודות למראה הארי ומסמכים אריים שהיו ברשותה, ביחד עם שתי אחיותיה הצעירות והבן השלישי. היא נשארה בפולין ומתה כנוצריה, בהיותה נשואה לנוצרי בזמן הכיבוש הנאצי. לא עמדו למנשה טראובר כל תכונותיו האישיות וכל נסיונותיו להתערות בחיי החברה הפולנית, לא עמדו לו כל היחסים הידידותיים עם חבריו וחברותיו למקצוע, שתמיד ביקש את קירבתם ובעת צרה לא נמצא אף אחד מהם שהציע לו מחסה ומסתור.

הנריק טרילר — מנהל פנקסי הלידה ליהודי רודקי ושני בניו

הנריק טרילר, או כפי שקראו לו "העני" טרילר, היה ידוע בעיר כאיש בעל מהלכים אצל השלטונות והתפרנס מניהול פנקסי הלידה וכתיבת בקשות. הוא היה אב לארבע בנות, שהבכירה בהן, הנריקה, היתה נשואה למורה הדת מנשה טראובר. הבת הצעירה גניה רכשה השכלה אקדמאית וחיה כיום בפולין כנוצריה. הבנות, מלבד הצעירה, היו יפות־תואר ובעלות מראה ארי מובהק ודבר זה הקל עליהן לעבור את הכיבוש הנאצי כנוצריות ולהישאר בחיים. הבן הבכור וילק היה ידוע בתקופה מסוימת בסטודנט נצחי וכנראה סיים את חוק לימודיו בגיל די מתקדם והיה לעורך־דין. הוא היה יפה־תואר, בעל מיבנה תמיר והיה ידוע כרודף שמלות מובהק וקל־דעת, ללא כל זיקה לפעילות רעיונית כלשהי. השני רודולף, בעל מראה ארי מובהק, היה הרפתקן, אך הצטיין בטוב־לב, ועל אף שהיה מתיידד עם בנות נוצריות, שאתן היה מבלה בריקודים ובמסיבות, התחתן בסופו של דבר עם בת יהודיה ממשפחת גפרט, אחת משתי תאומות חינניות, ניהל אורח חיים נורמלי ועסק בצבעות.

הנריק טרילר לא היה מעורה בחיים היהודיים בעיר ונראה בבית־הכנסת רק בחגים, בבואו לתפילת "יזכור". הוא היה האב־טיפוס של המתבוללים בעיירה, אך היה איש ישר ומקובל על הבריות. הוא נפטר בשיבה טובה בסוף שנות העשרים.

רוחמה יוזפסברג — מורה פרטית לתלמידי תיכון

רוחמה ואחותה שרה, שתיהן רווקות, בנות של ר׳ יחזקאל, התגוררו עם אביהן האלמן בביתה של משפחת טארנאווסקי, בסימטה שעל יד רח׳ המטבחיים. שתיהן עסקו בהוראה. רוחמה היתה מפורסמת במיוחד כמורה למקצועות הומניסטיים שנלמדו בגימנסיה ואילו לא היתה בת ישראל, היתה תופסת משרה של מורה בכירה לשפה ולספרות רומי באחת הגימנסיות בעיר סמבור, שם היו ממליצים עליה בפני הורי התלמידים כמורה הרצויה ביותר לילדיהם. היא לא הלכה בעקבות מורה יהודי אחר בסמבור בשם מונד, שהמיר את דתו כדי להתקבל למשרת מורה בגימנסיה. לכן היה גורלה של רוחמה המשכילה ונאת־המראה שונה מזה של מונד והיא נשארה בעיירה הקטנה וביחד עם אחותה שרה נאלצה לטפל באביה ולהוציא את לחמה בשיעורים פרטיים. כמעט כל הנוער המקומי למד אצל רוחמה, בפרט בני־נוער יהודי, שרצו לרכוש השכלה תיכונית באורח אקסטרני או ילדי הפקידות הנוצרית שהתכוננו לבחינות כניסה לגימנסיה או לבחינות הבגרות.

שמה של רוחמה הלך לפניה וכל תלמידיה היו מצליחים בבחינות ורבים מהתלמידים הנוצריים, שבמרוצת הזמן תפסו עמדות מכובדות בממשלה, הגיעו לכך הודות למאמציה של רוחמה. אך כל זה לא עמד לה ולאחותה בעת צרה ורוחמה ביחד עם שרה ניספו בזמן חיסול הגיטו.

מגר׳ וואלטשע אונגרלנדר — הרוקח, יליד רודקי

וואלטשע אונגרלנדר, בנו של איכר יהודי בכפר פודהאיצ׳יקי שליד רודקי, היה אחד הראשונים מתוך יהודי רודקי שהיו בעלי תואר אקדמאי והשתייך לאינטליגנציה המקצועית בעיר. בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה עבד כרוקח־מתמחה בבית־המרקחת של מר פרידמן בעיר.

בשנים 1918—1919 היה אחד המארגנים של ועד העזרה היהודי במקום והיה פעיל מאוד במיבצע ההזנה של האוכלוסיה היהודית ע״י אירגון מטבח ציבורי, שהיה מחלק ארוחות פעמיים ביום לילדי העיר. וואלטשע היה עומד בזמן חלוקת הארוחות ומשגיח על הסדר ועל טיב המזון. הוא היה גם פעיל בחלוקת בגדים ונעליים, ובהדרכתו, כאיש בר־לבב ונקי־כפיים, התנהל כל המיבצע בסדר מופתי והעזרה היתה מאוד יעילה והצילה עשרות ילדים ומבוגרים מחרפת רעב. בשנת 1920 עזב את פולין והיגר לארצות־הברית. שם התחתן והיה בעל בית־מרקחת ידוע באיזור ברונקס בניו יורק. הוא נפטר בשנת 1955.

ד״ר שמואל אנזלהיים הי״ד

בנו של ר׳ חיים הירש. סיים בהצטיינות את הגימנסיה בעיר סמבור ולאחר מכן את הפקולטה לפילוסופיה, שם הוענק לו תואר ד״ר לפילוסופיה. עוד בצעירותו הצטיין כשחמטאי מעולה והגיע לאליפות באחת התחרויות שהתקיימו בגליציה. הוא עבד כמורה בגימנסיה בעיר סנוק שבגליציה ולאחר מכן בערים רדומסקו וגרודנו. הוא היה מומחה לפולוניסטיקה ואלמלא יהדותו והשקפותיו הקיצוניות היה עשוי להגיע לפרופסורה. הוא נמנה על החוגים המתקדמים של האינטליגנציה היהודית. ניספה בשואה בנסיבות בלתי ידועות.

מאיר בוכמן — מזכיר העיר היהודי הראשון ברודקי

נולד ברודקי ליעקב ופרצ׳י לבית ברוך, בתו של הסופר סת״ם מגרודק יגלונסקי. את הגימנסיה סיים בפשמישל ואחרי מות אביו בשנת 1923 חזרה כל המשפחה לרודקי. מאיר היה בעל הופעה נאה ורכש לו הרבה ידידים הודות לאישיותו המקסימה. הוא היה כנר מחונן ופעל רבות בקידום הפעילות המוסיקאלית ברודקי, ע״י ארגון תזמורת והופעתה בזמן הצגות תיאטרליות. גם רעיתו פרלה לבית אנזלהיים השתתפה לצד׳בעלה בפעולותיו בחוג הדרמטי של ״השחר״ והופיעה במחזות שהועלו על ידי החוג. הם ניספו ביחד עם ילדיהם בזמן חיסול הגיטו ברודקי.

מ. מוסינגר

דמויות וטיפוסים ביהדות רודקי

בד בבד עם הנוף הטופוגרפי מרהיב העין, נתברכו רוב רובן של עיירות גליציה בנופן האנושי המיוחד מקרב "בני עמך" הנלבבים.

שני הנופים הללו, נוף האדמה ונוף האדם, הם אשר שיוו לעיירות גליציה את ייחודן. הם מצאו את ביטויים בתכונותיהם ובמזגם של תושביהן ועד עצם היום הזה הם מהווים מקור לא־אכזב לזכרונות מימי הנעורים, מאותן השנים של חלומות בהקיץ ואמונה תמימה באדם. מדי פעם בפעם, בכל מיני נסיבות ובהשפעתן, יש ומתהום הנשייה עולים בזכרוני דמויות וטיפוסים מתוך נוף האדם של עיירתנו, מלווים זכרונות נעורים והתרשמויות ממראה עיניים וממשמע אזניים. כיום, בפרספקטיבה של יובל שנים, למדתי לדעת, ששני הנופים הללו — הטופוגרפי והדמוגרפי — ירדו כרוכים מהשמים.

אנסה להחיות את דיוקניהם של אישים, דמויות וטיפוסים מהנוף האנושי ואתחיל בדמותו הססגונית והלבבית של:

ר׳ ברוך טל הקצב וסוחר הבהמות

עודני רואה אותו בעיני רוחי במלוא קומתו מעל–בינונית, המוצקת, גבר בשנות הארבעים, רחב־כתפיים ובעל זקן שחור היורד על פי מדותיו ועוטר את לחייו הסמוקות. הוא היה הצעיר מתוך ארבעה אחים, כולם סוחרי בהמות מצליחים, שכל אחד מהם היה בעל בעמיו, מוציא את לחמו בכבוד ונמנה עם המעמד "הבעל־בתי" בעיירה.

ר׳ ברוך, שהיה יהודי שומר מצוות קלות כחמורות, היה מתפלל בכל ימות השנה עם אנשי מעמדו ב"קלייזל" שלו ב"יד־חרוצים", בבית שבו היה גר ר׳ ישראל זיגל הזגג והשמש של ה"קלייזל". אולם בימים נוראים היה ר׳ ברוך תופס את מקומו הקבוע בבית־הכנסת העירוני, בסמוך ל"אלמימר" וקולו היה מהדהד בתוך החלל הרחב של בית־הכנסת ומעורר את תשומת־לב המתפללים בעוצמתו הבלתי־רגילה. הוא היה תמיד ראשון המסיימים את הפסוקים האחרונים של התפילות ובשעת אמירת ה"סליחות" היה גומר ראשון את תפילת "אל מלך יושב על כסא רחמים", בהשמיעו בקולו הרועם את הפסוק החוזר. "ויקרא בשם ד׳", תוך כדי אימוץ מירבי של מיתרי הקול, כאילו ביקש להוכיח ליושב במרומים, שהוא, ר׳ ברוך, אינו חס על כוחותיו, בזמן שעמך ישראל זקוקים לחסד ולרחמי שמים. ייתכן שבאותו רגע, הוא ר׳ ברוך היה משוכנע שעליו — כבעל קול אדיר — מוטלת המשימה של הבקעת כל המכשולים והמחסומים העומדים בדרך אל כיסא הכבוד ולהביא לפניו את תפילותיהם ועתירותיהם של בני העדה לשנה טובה ומבורכת ולאלתר לחיים.

לכאורה היה ר׳ ברוך יהודי מכל "ימות השנה", לא גביר ולא אדיר, לא למדן, אולם

גם לא עם־הארץ חס וחלילה, לא חסיד וגם לא מתחסד, אלא סתם יהודי עממי, נקי־כפיים ובר־לבב, לוהט באהבת ישראל, תמיד מוכן ומזומן לגמול חסד לנצרך ולקיים כל מצוה שבין אדם לחברו באותה מידת מסירות ודבקות שבה נהג לגבי מצוות שבין אדם למקום. ר׳ ברוך היה פעיל בחברת ״ביקור חולים״, ״לינת הצדק״, ״הכנסת כלה״ או היה ממלא סתם כל מיני שליחויות שהיו בגדר צדקה בסתר ובגלוי. לא אחת היה ר׳ ברוך מכתת רגליו לכל מיני אישים ורשויות כדי לעזור לאלמנה או לסוחר שירד מנכסיו, כדי לחלצם מציפרני פקידי ההוצאה לפועל של מס הכנסה או בית־המשפט, בבואם להטיל עיקול על כלי המיטה או על פמוטי השבת, בגלל פיגורים בתשלומי מסים או חובות. ר׳ ברוך היה גם ידוע בעיירה כמקלל חובבן, שהיה רגיל להשמיע את קללותיו הנמרצות והעסיסיות בראש חוצות מדי יום ביומו בשעות המוקדמות של הבוקר — **בשיגרא דלישנא** — תוך היעזרו בקולו הרועם, אשר היה מעורר ישנים ומקיץ נרדמים.

קללותיו אלה של ר׳ ברוך היו בעלות מבנה חד, דו — ואפילו תלת-קומתי וכוונו לכל החלקים של גוף האדם, על כל רמ״ח איבריו ושס״ה גידיו והגיעו לטווח של כמה דורות אחורה (״... אין טאטנס, טאטן אריין״). ואם פגשת בר׳ ברוך באותו רגע של השראה ופורקן והרהבת עוז לשאלו לפשר הקללות וליעדן, היה משיב בזו הלשון: ״וכי נביא אנוכי שאדע כבר בשעות בוקר מוקדמות אלה את מי אני חייב לקלל? כלום חסרים רשעים, שונאי ישראל וסתם מנוולים הראויים לכך שעל ראשיהם יחולו קללותי?״. וכך היה ר׳ ברוך ממשיך בדרכו, צועד בצעדים נמרצים במגפיו רבי־המידות, לאורכה ולרוחבה של הכיכר המרכזית המרוצפת והדי צעדיו מתמזגים באיזו סימפוניה מיוחדת עם שלוות הבוקר ונשמעים בכל הסימטאות הסמוכות מקצן עד קצן.

צועד הוא ר׳ ברוך ושולי מעילו העליון הדהוי (איבערציהער) פרושים כשתי כנפיים, בעוד פיו פולט את מנת הקללות היום־יומית שלו ולבו מתמלא תקוה שבמרוצת היום יזמן לו רבונו של עולם את בן־הבליעל מתוך שונאי ישראל, שיהיה ראוי לספוג את מוצא פיו על כל תוצאותיו הרצויות. וכאלה לא חסרו ברודקי, החל מן השוטר המקומי גאווליקובסקי ובניו, פיונטק — מפקד תחנת־המשטרה הממשלתית וכלה בוויצ׳יק, מנהל לשכת המס. ובסימן קללותיו של ר׳ ברוך מתחיל יום חדש בעיירה, יום גדוש צרות, גזירות, דאגות פרנסה ומאבק בלתי פוסק של עמידה בגבורה עילאית נגד כל צר ומשטין ומעשי רשעם.

ר׳ ברל ראב הכובס (דער פוצוועשער)

למעלה מ-50 שנים, מאז תחילת שנות העשרים של המאה הנוכחית, לא הצליחו למחות מלבי את זכרה של אחת הדמויות הנפלאות והאהובות על הנוער בן גילנו — זו של ר׳ ברל ראב הי״ד, מורם ומדריכם של טובי הנוער בעיירה באותה תקופה. עומדת לפני עיני דמותו התמירה של הגבר גבה־הקומה ויפה־התואר, בעל הזקנקן השחור והשפם העבות, העיניים השחורות והגדולות, בתוכן השתקפו תמימות, אהבת הבריות וטוב־לב שלא ידעו גבול.

במיוחד היה רגיל להתיידד עם בני־הנוער, משתדל לעזור בעצה טובה, ותמיד מוכן להרביץ תורה ודעת לכל דכפין. אהבנוהו בגלל הילוכו המהודר, הופעתו האומרת כבוד, ומעל לכול בשל הסברת הפנים לכל נער ונערה בגילנו, שאת כל אחד מהם ידע לקרוא בשמו. למרות היותו מטופל בילדים והצורך לפרנסם תוך כדי עבודת ידיים מפרכת, היתה רוחו תמיד טובה עליו ואת עבודתו עשה תוך כדי השמעת פרק חזנות או "אריה" מאופרה. וכשר' ברל שר, היה כדאי לשמוע, כי היה ידוע כבעל קול ערב ושמיעה מוסיקלית, דבר שנתגלה לנו תוך כדי מאמציו של ר' ברל להכשירנו כמקהלת הנוער הראשונה בעירנו. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה בפני כל אחד מאתנו, שנמנינו עם חבריו של אחד מבניו, אנשל המנוח — ילד יפה־תואר ובעל כשרון מבטיח במוסיקה ובזמרה, שמת לאחר מחלה בהיותו בן 16.

מדי שבת בשבת, אחר־הצהריים, בחודשי החורף הקר, היינו מצטופפים במטבח הצר של דירתו, ישובים על מיטת־הספסל ("באנק־בעטל"), שעמדה לאורך הקיר, כדי לשמוע מפי ר' ברל שיעור בפרשת השבוע, שאותה ידע להסביר בצורה מעניינת ולפי שיטה מתקדמת שלא ידענוה ב"חדר". בחודשי הקיץ היינו יוצאים בצוותא ליער הסמוך, כשר' ברל צועד בראש, כדי לשמוע מפיו פרק מ"פרקי אבות", אותו היה משנן בנעימה בעלת מתיקות מיוחדת. הוא ר' ברל היה יושב מתחת לעץ, ואנו, תלמידיו היינו יושבים מסביבו בחצי־גורן, כשכל אחד מאתנו מחזיק סידור־תפילה בידו ועוקב בקשב רב אחר מילות ההסבר שלו שנאמרו באידיש יפה או בשפת עבר במבטא אשכנזי. הוא היה בין המעטים בעירנו שידעו עברית תנ"כית גם בדיבור וגם בכתב.

זוכרני באחת משבתות הקיץ, בעוד אנו יושבים ביער ומאזינים להקראה של ר' ברל מתוך ספרו של מנדלי מו"ס "די קליאטשע", ניגש אליו המנהל של סניף הדואר המקומי, פולני נוצרי בשם קרנר, ואמר בקול מלא התרגשות: "אשרי העם שיש לו נוער כזה ואשרי הנוער שיש לו מורים ומדריכים כמוך", ולאחר שלחץ בחמימות רבה את ידו של כל אחד מאתנו, נפרד בברכת "שבת שלום" במבטא אשכנזי. היינו כולנו מוכי תדהמה, עד שר' ברל הסביר לנו, כי אותו אדון קרנר היה בעבר יהודי יודע ספר, אשר המיר את דתו למען קריירה בשירות המדינה של פולין העצמאית.

אהבנו את ר' ברל בכל לבנו ובכל נימי נפשנו, וזאת גם כאשר היה מנהל את החזרות של המקהלה והיה מענישנו לא פעם בנזיפות ובמשיכות באזניים בשל כל זיוף שלנו בזמרה. ועוד זוכרני, היה זה בחודש שבט תר"פ, היינו מתאספים ערב ערב עשרה נערים בטרקלין דירתו של ר' ברל, חדר מרובע של 3 מ' על 3 מ' ששימש גם כחדר־השינה, כדי לקיים את החזרה היום־יומית למשחק ה"יוסף שפיל". באותה תקופה הזניח ר' ברל לגמרי את עבודתו במכבסה והתמסר בלב ונפש להכנת המחזמר, בה ראה כעין עבודת קודש. וכך היינו שרים תחת הדרכתו הקפדנית את הנעימות היפות וחדורות העצב של משחק זה ומתרגשים מתוכן התמליל. במיוחד היינו כולנו תחת הרושם העצום של הטנור היפה של השחקן הראשי בתפקיד יוסף, הלא הוא בנו יקירו של ר' ברל — אנשלי המנוח. שרנו בעברית במבטא אשכנזי עם תרגום בו־זמני לאידיש. וכך זכתה עיירתנו, בזכותו של ר' ברל, לאחד המופעים היפים ביותר שהוגש ע"י קבוצת נוער ליהודי רודקי, למען "היטיב הלבבות ולשמחם בימי הפורים", כפי שהובטח ע"י השחקנים הצעירים בפרולוג למשחק.

ולבסוף עלי להזכיר את ייסוד אגודת הנוער הראשונה בשם "עזרה עצמית", הודות

לעזרתו של ר׳ ברל, בהיות מייסדיה כולם בגיל הבר־מצוה. מטרת האגודה היתה להנחיל את השפה העברית וספרותה לכל דורשיה, ע״י קריאה בצוותא של פרקים מתוך ״הסגנון העברי״, חלק ג׳ של קרינסקי ומאמרים מתוך העתון השבועי ״המצפה״, בהדרכתו של ר׳ ברל שהשתתף תמיד באופן פעיל בכל האסיפות והשיחות כאחד מאתנו.

היתה זו דמות נפלאה של מורה ומחנך, שלא עשה את מלאכתו ״קרדום לחפור בו״ וראה בה מלאכת קודש שחובה לעשותה לשמה.

ר׳ יהודה לעבוואהל — הפרשנדתא של יהודי רודקי

אני זוכר אותו מהשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה, עוד בהיותו רווק, ומתגורר עם אביו ר׳ חיים שמואל המוהל ואמו מרת פריידה.

הוא היה גבה־קומה, בעל הופעה נאה והדרת פנים. שערותיו אדמוניות, סנטרו עטור זקנקן מטופח ועיניו הכחולות הסתתרו מאחורי משקפי מצבט מוזהבים. לבוש חליפה שחורה ועונב עניבה שחורה, קשורה בקפידה מתחת לצווארון לבן ומבריק. כל הופעתו אמרה כבוד והדר ועוררה יחס של הערצה ודרך־ארץ. הוא היה מן היחידים בעיירה שהיה מנוי על העתון הווינאי ״נויע וויענער מארגען צייטונג״ ועל העתון היומי בשפת אידיש ״לעמבערגער יידישער טאגבלאט״. מכאן נובעת בקיאותו בבעיות פוליטיות של העולם הרחב וגם בענייני מדיניות הארץ (Landespolitik). יהודי רודקי ראו בו בר־סמכא בעניינים פוליטיים וגם בענייני ארץ־ישראל שעמדו אז על הפרק, לאחר הצהרת בלפור. בעניינים אלה הוא היה עבורם כאורים ותומים וציידי החדשות בעיר חיכו תמיד למוצא פיו.

באותם הזמנים היו העתונים המקור הבלבדי להבאת חדשות, לכן אין פלא שקוראי העתונים רכשו לעצמם מעמד מיוחד והופעתם ברחוב עוררה תמיד תשומת־לב ומיד היו מקיפים אותם במעגל וכל אחד עשה את אוזנו כאפרכסת כדי לשמוע חדשות מהעולם בכלל ומארץ־ישראל בפרט. וכך נוצרו בעיירה המעגלים המפורסמים, או ה״רעדלעך״ כפי שקראום באידיש, שהיו מתמקמים על פי רוב בכיכר השוק, במרחק לא רב מחנותו של ר׳ יעקב ראב או באכסדרת (podcienie) חנותו של ר׳ מרדכי בוכמן. ברבות הימים, עם חדירת התודעה הציונית לשכבות הרחבות של יהודי רודקי, ובפרט עם פתיחת אולם הקריאה באגודת ״השחר״, הולכים ונעלמים ה״רעדלעך״ מהנוף הרודקאי, ואתם נעלם גם יידי חיים שמואל׳ס, שנכנס במזל טוב בברית הנישואין והעתיק את מגוריו לעיר חירוב, שבצומת קו הרכבת לבוב—נובי זגורזש ולבוב—פשמישל.

ר׳ שמואל ליטמן — הבעל מנגן מבית־מדרשו של הרבי:

שלושה יהודים היו ברודקי בעלי שם ליטמן ושלושתם היו חובבי זמר ובעלי קולות ערבים. היו אלה: ר׳ פיניע ליטמן, שמש בית־הכנסת, הידוע כפיניע שמש; ר׳ פיניע ליטמן, סוחר סידקית, המכונה פיניע ״גראגר״, בגין קולו המצלצל; ואחרון אחרון חביב — ר׳ שמואל ליטמן, הסוכן להובלת סחורות בין רודקי ללבוב, המכונה משום־מה שמואל ״ווֹיְטֶיק״. שלושתם שימשו זמרי החצר הקבועים של שלושת בתי־התפילה העיקריים, שבהם היו מתפללים בשבתות ובחגים: ר׳ פיניע שמש — בבית־הכנסת, בתוקף תפקידו; ר׳ פיניע גרגר — בבית־המדרש של הרב; ור׳ שמואל ליטמן — בבית־מדרשו של האדמו״ר ר׳ פנחס נתן זצ״ל.

כנראה שהיתה זאת תכונה תורשתית משותפת לצאצאי אותה משפחה וגם השם ליטמן היה קשור בתכונה זאת, לפני ששובש מ״ליד־מאן״ ל״ליטמן״, שנראה לי חסר משמעות. אולם זו רק השערה ואין באפשרותי להוכיח את נכונותה. ר׳ שמואל ליטמן היה מחונן בכשרון הלחנת מנגינות והיה עושה זאת בתוך קרון הרכבת, תוך כדי נסיעתו מרודקי ללבוב ובחזרה, חמש פעמים בשבוע. ר׳ שמואל היה מוביל ללבוב מוצרי חלב ועופות ומלבוב — מוצרי תעשיה ומזון עבור סוחרי הסידקית, המזון וההנעלה. באותם הימים נמשכה הנסיעה ללבוב וממנה כשעה וחצי ור׳ שמואל, לאחר שסידר את חבילותיו המרובות בין נוסעי הרכבת, היה מתעטף בטליתו, מניח תפילין ושופך את שיחו לפני הבורא. תוך כדי תפילה היה ״גוזר״ איזה ניגון חדש ומפזם אותו בחשאי. בהגיעו ללבוב אפשר היה לפגוש בר׳ שמואל כשהוא מתרוצץ ברחובות לרגל סידוריו המרובים, אך את הניגון אינו שוכח ומתחיל לחבר את קטעיו בתפרים גסים, מעין ״פאסטריגות״. הניגון מתחיל לקרום עור וגידים ור׳ שמואל מתחיל לתאם את צעדיו עם קצב הניגון, שבדרך כלל היה ניגון של ״מארש״. עכשיו צועד לו ר׳ שמואל להנאתו ברחובות השכונה השלישית של לבוב ומפזם את ניגונו החדש כדי להכינו לחזרה הכללית, המתקיימת בדרך כלל ברכבת, בדרך חזרה לרודקי. על פי רוב היו חזרות אלה מתקיימות בימי ה׳ בשבוע, ור׳ שמואל היה מגייס את טובי ״זמרים״ מתוך נוסעי הרכבת ואז הלך כל הקרון על ״גלגלים״ ועד שהגיע לרודקי, היה הניגון מוכן ל״הגשה״ או יותר נכון להשמעה בשבת הקרובה בבית־מדרשו של הרבי. כאמור לעיל, היו ניגוני ר׳ שמואל כולם בקצב ה״מארשים״ וכשר׳ שמואל היה מזמר, נדמה לכל שמאזינים למקהלה ולתזמורת גם יחד, כי ר׳ שמואל היה גם רוקע ברגליו לפי הקצב.

כטוב לבו עליו היה ר׳ שמואל נעזר במקהלתו המשפחתית, כששתי בנותיו הצעירות עם בנו יחידו שרים ואסתר, בתו הבכורה, מלווה על מנדולינה. ר׳ שמואל היה יהודי רזה, בעל קומה יותר מבינונית ושתי פיאותיו הארוכות היו תמיד מתעופפות לכל הצדדים בזמן שהיה מתרוצץ ברחובות ומזמר את ניגוניו. ר׳ שמואל היה אהוב על כל נוסעי הרכבת, בין שהם בני־ברית ובין שאינם בני־ברית, כולל צוות מבקרי הכרטיסים, להוציא את יחיאל העגלון המכונה יחיאל ״שמוך״. הלה היה מרחיקו מעגלתו, לפני שיצא לדרכו עם הנוסעים לתחנת־הרכבת, תוך כדי שינון האימרה המפורסמת שלו ״שמואל אוועק״, מלווה בתנועת שוט רבת־משמעות.

ר׳ שמואל היה יהודי עליז, למרות עבודתו המפרכת שנמשכה משעות הבוקר המוקדמות עד השעות המאוחרות בערב. הוא שמח בחלקו, ובימי השבתות והחגים היה

מדושן עונג, בהיותו אחד ממקורבי הרבי והיה משמיע לפניו את יצירת השבוע ומקבל מאת כל המתפללים ביטויי הערכה ועידוד. אולם מזמן לזמן היה שרוי בדיכאון, כשנזכר כי בבית יושבות שלוש בנותיו, יפות־תואר שכבר הגיעו לפרקן וטרם מצאו את בחירי־לבן.

בנו יחידו יומקי ירש מאבא את החוש המוסיקאלי וקול ערב לזמרה, אך היה נטול מקצוע ולא הצליח גם להשתלב במסחר כלשהו. עד לנישואיו היה יומקי מסייע לאבא בריכוז ההזמנות מאת הסוחרים ובחלוקת החבילות המוזמנות על ידיהם.

מזמן לזמן היו קוראים את ר׳ שמואל להתייצב בפני הוועדה הצבאית הרפואית ותמיד היו משחררים אותו בגלל מיבנה גופו הרזה. אך כשנה לפני סיום מלחמת העולם הראשונה, והיה זה בשנת 1917, הוזמן שוב להתייצב בפני הוועדה הצבאית, שכיהנה בבית הקאסא זאליטשקובה בקומה ב׳. ר׳ שמואל היה בטוח בשחרורו, אך לרוע המזל נמצא כשיר לשירות, ובהיותו נרגש ונסער מהחלטת הוועדה, ניגש חצי־ערום לחלון הנשקף לכיכר השוק, בה התאספו קרובי משפחות המתייצבים, וקרא בקול חנוק מדמעות לבנו יומקי: ״יומקי, רוץ מהר הביתה ואמור לאמא, שמהיום והלאה אין לכם עוד אבא!״.

ניגוניו היו מושפעים ממצב השוק ומהמחירים שהיה משיג ממכירת סחורתו שהביא ללבוב. מספרים עליו, שפעם, באחד מימי תשעת הימים (ניין טעג), בין ראש חודש אב ותשעה באב, פגשו בר׳ שמואל כשהוא מהלך ברחוב גרודצקי בלבוב, ומזמר בניגון איכה: ״טבעו בארץ שעריה״ — ושיסטקה מאסלא פוטאנייון (Wszystkie masla potanieja).

כך חי ופעל אחד הטרובדורים הרודקאים, עובד ומזמר, שמח בחלקו ודואג אך ורק להשגת כמה זלוטים שיספיקו לקניית חלות, בשר ודגים לשולחן השבת, כיאה ליהודי כמוהו, השלם באמונתו והשמח בחלקו.

ר׳ שמואל ניספה ביחד עם בני משפחתו בגיטו בשנת תש״ב.

מ. מוסינגער

רידיקער געשטאלטן

אלטער, דער לעצטער שמש פון פאריין "השחר"

געהייסן האט ער ישראל שיע פילערסדארף, און דעם נאמען אלטער האט ער באקומען פאר א סגולה צו אריכות-ימים, נאכדעם ווי ער איז געזונט געווארן נאך א לאנגער קינדער קרענק. זיין פאטער איז געווען ר׳ אברהם-חיים פילערסדארף, דער באקאנטער גמרא-מלמד אין די לעצטע צוואנציק יארן פונם פאראגאנגענעם יארהונדערט. נאכן פריצייטיקן טויט פון ר׳ אברהם חיים, אין עלטער פון 44 יאר, איז זיין אלמנה צביה, די טאכטער פון דעם קצב ר׳ לייביש מוסינגער, פארבליבן מיט זעקס קליינע יתומים, און וועלכע עס איז מיטלען צום לעבן. עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער, אז דער רוב פון די יתומים האט געמוזט אוועק אין דער פרעמד, ווער אלס דינסט-מיידל, ווער אלס בעלפער ביי א מלמד און ווער אלס שניידער-יינגל מעבר לים.

אין דערהיים זענען פארבליבן די יונגסטע צוויי קינדער, פון וועלכע אלטער איז געווען דער עלטערער. און אזוי איז אלטער געוואקסן אין דחקות און אין נויט, נישט האבנדיק אפילו די מעגלעכקייט צו באזוכן א חדר, שוין אפגערעדט פון א שקאלע. פונדעסטוועגן האט אלטער געקאנט דאוונען און אפילו זיך אונטערשרייבן אויף יידיש.

אין יענער צייט, פון וועלכער איך געדענק אים, איז ער שוין געווען א דערוואקסענער יונגערמאן, געוווינט מיט זיין אלטער מוטער די אלמנה, און זיך פארדונגען צו יעדער פיזישער מלאכה צו וועלכע מען האט אים גערופן: געטראגן וואסער, אפגעלאדן האלץ און דערצו געשטאנען אין מארק מיט זיין מוטער אין דער צייט פון די מארק-טעג.

געווען איז ער גוטמוטיק, נאאיוו און אויפריכטיק און דערפאר נישט איינמאל אויסגענוצט געווארן דורך שלעכטע מענטשן, אבער אן תרעומות דערפאר. מיט דער באנייאונג פון דער טעטיקייט פון דעם ציוניסטישן פאריין "השחר", איז אלטער דארט אויפגענומען געווארן אלס שמש און שליח און האט אויסגעפירט זיין ארבעט מיט געוויסנהאפטער איבערגעבנהייט. ער האט קיינמאל נישט פארשטרייקט, ווען צוליב מאנגל אין געלט פלעגט אים דער "השחר" אדמיניסטראטאר אפהאלטן די געציילטע פאר זלאטעס, זיין חודש-לוין וואס האט קוים געקלעקט אויף א פאסטנע שטיקל ברויט און א קארטאפל-זופ. דערצו פלעגט ער אין די פרייע מארגן-שעהן פארקויפן דעם "לעמבערגער יידישן טאגבלאט" און די פויליש-יידישע צייטונג "כווילא". נאכמיטאג האט ער פארקויפט וואפלעס און שאקאלאד צו די חברים פון "השחר".

אלטער האט זיך באטראכט אלס ארגאנישער טייל פון "השחר", דעם רוב פון זיין צייט פארבראכט צווישן זיינע ווענט, זיך אנגעהערט רעפעראטן איבער ציוניזם, ארץ-ישראל און יידישע געשיכטע. אדאנק דעם האט ער זיך אויסגעלערנט לייענען א צייטונג און געהאט אן איבערפלעכלעכן באגריף אין אלע ענינים. ער האט געהאט גרויס דרך-ארץ פאר געבילדעטע לייט און געווען אן אמתדיקער פריינט פון דער יוגנט. אלטער איז תמיד געווען גרייט אויסצופירן יעדע שליחות פאר די קאמיטעט-

מיטגלידער, צו וועלכע ער האט זיך באצויגן מיט רעספעקט. און אין יאר 1939, ווען דער רויטער מבול האט פארפלייצט די מזרח-גאליצישע שטעדט און שטעטלעך און געברענגט מיט זיך דעם גייסטיקן און ווירטשאפטלעכן חורבן פון דעם רומפולן מזרח-גאליצישן יידנטום, איז אויך געקומען א סוף צום קיום פון דעם ציוניסטין פאריין "השחר" און צו אלטערס ראל אלס זיין שליח און שמש.

און בעת די ווייניקע אין צאל, צעשריגענע היימישע רויטע כאליאסטרע, מיט א פאר פחדנישע קאריערע-זוכער פון צווישן די אזויגערופענע "בעלי-בתישע" קרייזן, זענען ארויס אין די גאסן מיט די רויטע פענער און די הורא געשריען אין דער אוקראינישער שפראך לכבוד דעם נייעם סאוויעטן-רעזשים, איז אלטער, דער אמתדיקער "בידניאק" און הארעפאשניק, געזעסן פארשטעקט אין דער היים און טיף אין זיין הארץ באוויינט דעם מאראלישן און נאציאנאלן חורבן פון רידיקער יידנטום.

ער, אלטער, דער לעצטער שמש פון ציוניסטישן פאריין "השחר", איז געבליבן טריי זיין ציוניסטישער אמונה און נישט געגאנגען זוכן עפעס א שטעלע ביי די נייע בעלי-בתים.

אלטער האט אויך געטיילט דעם טראגישן גורל פון די רידיקער יידן און פארענדיקט זיין לעבן אין דעם וועלדל פון דער "ברעזינע", אין דער געגנט פון דארף האשאני, א פאר קילאמעטער פון שטעטל.

נישט בייגעשטאנען איז אלטערן די סגולה פון זיין נאמען "אלטער", און אומגעקומען איז ער אין עלטער פון 50 יאר.

די בייזע ווינטן פון דער שטיפמוטערישער ערד האבן מיט א רשעותדיקער פרייד פונאנדערגעזייט די פראכעס און אשן פון די רידיקער יידן, זייערע פרויען און קינדער און זיי פארטראגן איבער די לאנקעס, פעלדער און טייכן פון א לאנד, וואס האט פרייוויליק|אויף זיך גענומען צו דינען אלס א קברלאזער | בית הקברות פון 3 מיליאן זיינע אייגענע בירגער און פון נאך 3 מיליאן פרעמדע בירגער, ווייל אויך זיי זיינען געווען יידן.

ברודער מאשיס — דער פרייוויליקער נייעס־אונטערהערער

ברודער איז געווען א מיטל־וואוקסיגער, געהאט בלייכע איינגעפאלענע באקן, באצירט מיט א| שווארץ שיטער בערדל, אביסל נאכגעשלעפט א פוס און גערעדט אונטער דער נאז. געווען איז ער א שוואכינקער, נישט פארמאגט א פאך פון וועלכן ער וואלט זיך געקאנט מפרנס זיין און אויך נישט געטויגט צו פיזישער ארבעט. יידן בני רחמנים, און בפרט די רידיקער נשים צדקניות, האבן אים, און מאשי׳ן, זיין מוטער, נישט געלאזט אויסגיין פאר הונגער און פון צייט צו צייט אויך געגעבן אים די געלעגנהייט צו פארדינען א פאר זלאטעס. דאס זענען געווען די רידיקער קצבים און בהמה סוחרים, וועלכע האבן געשמ׳ט מיט זייער יידיש ווארעם הארץ און זייער גרייטקייט צו העלפן אן ארעמען יידן.ברודער אליין איז געווען א גוטמוטיקער, געהאט דרך־ארץ פאר בעלי־בתים און זיך קיינמאל נישט באקלאגט אויף זיין גורל. קיין געלט און קיין רייכטום האבן אים נישט אנגעלאקט, ער האט קיינעם נישט מקנא געווען. . . אחוץ מענטשן אין מונדירן.

ספעציעל האט ער געהאט אן אינטערעס פאר מיליטער. ער פלעגט זיי נאכגיין, זיי

באטראכטן פון קאפ ביז פיס, און ווען עס האט זיך פארוואלגערט קיין רידיק עפעס א **מיליטער-איינהייט, פלעגט ברודער זי נאכמארשירן שריט ביי שריט מיט א** זעלנערישן טאקט. ער האט געהאט גרויס דרך־ארץ פאר אן אוניפארם מיט גלאנצנדיקע קנעפ און פאר דעם בלישטשענדיקן אדלער אויף דעם היטל. ווען עפעס א באאמטער, אדער מיליטערמאן פלעגט קומען אין שול צום דאווענען, האט אים ברודער נישט אפגעטרעטן און געהאלטן אין איין באוואונדערן. ער האט אויך געחלום׳ט צו ווערן א באן־קאנדוקטאר און טראגן א גראנאט מונדיר מיט זילבערנע קנעפ און פארן מיט די צוגן, נישט קיין נפקא־מינא צי קיין לעמבערג צי קיין סאמבאר, און דערווייל האט ער זיך באגניגט מיט גיין יעדן טאג צו דער באן־סטאציע און באטראכטן ווי די צוגן קומען און גייען און זיך גוט צוגעקוקט צו די באן פונקציאנערן, אנהויבנדיק פון דעם סטרוזש און ענדיקנדיק מיט דעם סטאציע-נאטשעלניק. האט מען אים געפרעגט נאך וואס ער גייט צום צוג יעדן טאג, האט ער בפשטות געענטפערט, אז "ער לערנט זיך זיין א קאנדוקטאר". ברודער איז געווען א געשווירענער מיליטאריסט, ער פלעגט זיך פרייוויליק צושטעלן צו יעדער מיליטערישער קאמיסיע ווו מען האט אים שוין געקענט **און אים** געהייסן קומען אין א יאר ארום. און אזוי פלעגט ער גיין פון יאר צו יאר און דערמאנען דעם געמיינדע פאליציסט מאטשיי אז ער זאל אים רופן. און ברודער האט קיינמאל נישט אויפגעגעבן די האפנונג, און ווער ווייסט; וואלט די ערשטע וועלט־מלחמה זיך נישט געווען געענדיקט "פאר דער צייט", וואלט נאך רידיק זוכה געווען צו זען ברודער מאשיס אין אן אמתדיקן מונדיר פון א סאלדאט פון "פראים יאסל", צוגלייך מיט אנדערע סאלדאטן.

אבער אין צווישנצייט האט זיך ברודער פארנומען מיט פאליטיק. נישט קענענדיק לייענען א צייטונג, פלעגט ער זיך אנשליסן אין א רעדל, ווו מען פלעגט פראווען פאליטיק און דערציילן נייעס. אזוינע רעדלעך פלעגן זיך שאפן כמעט ספאנטאניש, מיט דעם באווייזן זיך אויפן מארק פון יידי חיים שמואל׳ס, מאטל מרים׳ס אדער אלטער פריזעל. דא פלעגט ברודער זיך אנשליסן, צולייגן אן אויער און שטייענדיק אויף איין פוס זיך אביסל אנבויגן כדי נישט עפעס **פארפעלן**.

ווי געזאגט איז דאס געווען אין דער צייט פון ערשטן וועלט קריג און פון צייט צו **צייט פלעגט אין רידיק סטאציאנירן מיליטער. און אט, אין א געוויסן טאג האט** מען געשמועסט וועגן אנקומען פון מיליטער אין שטעטל און ברודער האט געפרעגט וויפיל זעלנער און ווען דארפן זיי קומען. אויף דעם האט אים עפעס א לץ געענטפערט, אז דעם "זעקסאונדרייסיקסטן קומט קיין רידיק א מאן זעלנער", און ברודער איז באלד געלאפן א פארסאפעטער אנזאגן די בשורה עזריאל דעם שניידער, וואס פלעגט אים תמיד מקרב זיין מיט אן עפל, א בארל אדער מיט **א פרישן** טרונק קאלט וואסער מיט רויזן סיראפ. ביי עזריאלן איז תמיד געווען די טיר אפן אין די זומער **טעג, און** זיצנדיק אויפן טיש אין זיין יארמעלקע, פלעגט ער אויספערטיקן א מלבוש און תמיד געווען גרייט צו הערן נייעס פון דער שטאט. פארשטייט זיך, אז דאסמאל האט עזריאל זיך ממש געקאטשעט פאר געלעכטער און האט יארן לאנג איבערגעחזרט ברודער׳ס נייעס.

ברודער איז געשטארבן לאנג פאר דער מלחמה, נישט זוכה געווען האט ער צו טראגן א מונדיר, אבער זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל, און פארשפארט זיך דעם אנבליק פון מענטשלעכע חיות אין געסטאפא און ס.ס. מונדירן.

מ. מוסינגער

די רידיקער יידישע מוזיקאנטן משפחה דורכשניט

דער גרינדער און פאטער פון דער משפחה, ר׳ אלטער דורכשניט, אדער ווי מען האט אים גערופן — אלטער כלעזמער — איז געווען אן אייגנארטיקער ייד: שלאנק־געוויקסיק, זיינע בלייכע און איינגעפאלענע באקן, איבער וועלכע עס זענען געווען איינגעפאסט צוויי שווארצע און פארחלומטע אויגן, זענען געווען באצירט מיט א **שווארצער** גוט־געפלעגטער בארד. זיין אויסזען און באנעמן זענען געווען אריסטאקראטיש און ביי יעדן ארויסגערופן כבוד און דרך־ארץ. ער איז תמיד געווען עלעגאנט געקליידעט, אויפן גרויסשטעטישן אייראפייאישן שטייגער, געטראגן א שווארצן הוט מיט שטייפע רונדן, א שיינעם שווארצן אנצוג מיט א ווייסן געפרעסטן העמדן־ברוסט און א שטייפן קראגן באצירט מיט א שווארץ שניפסל.

גייענדיק אין גאס מיט געמאסטענע און עלאסטישע שריט, ווי אין טאקט צו די טענער פון עפעס א מעלאדיע, האבן זיינע טונקעלע טיפע אויגן געשטראלט מיט ליבע און ווארעמקייט, און זענען אפט געווען פארצויגן מיט א דעליקאטן נעפל וואס האט אים אפגעזונדערט פון דער ארומיקער גרויערווירקליכקייט. ווער עס האט אים געזען אין גאס האט געקאנט מיינען, אז עס האט זיך אין שטעטל פארוואלגערט אן איבערגעבליבענער עקזעמפלאר פון א פאעט אדער קאמפאזיטאר פון פארגאנגענעם **ראמאנטישן** יארהונדערט, וואס האט זיך אזוי בולט אונטערשידן פון דער עפאכע און סביבה.

אט אזוי האט אויסגעזען ר׳ אלטער דורכשניט, דער גרינדער, דער סאליסט, ווי אויך דער דיריגענט פון דער ארטיקער יידישער קאפעליע, וואס האט געשמ׳ט אין די ערשטע יארן פון 20טן יארהונדערט, ווען ר׳ אלטער איז אויפגעטרעטן מיט זיינע זיבן זין אויף חתונות, בעלער און אפיציעלע מלוכה־פאראדן און איז געווען בארימט אין **גאנצן רידיקער באצירק, איינגעשלאסן קאמארנע.** ער אליין האט געשפילט פידל און איז געווען א נישט געקרוינטער ווירטואז. מיט זיין הארציק שפילן פלעגט ער ארויסרופן **אלגעמיינע** באגייסטערונג און אפטמאל טרערן. דעם צווייטן פידל אין קאפעליע **האט געשפילט** זיין עלטסטער זון ראובן, וואס האט געהאט געענדיקט א קאנסערוואטאריע, **אויף דעם פלייט האט געשפילט** זיין זון משה, אויפן טראמפייט — דער באגאבטער זון שלמה, דאן זיינע אנדערע צוויי זין דויד׳טשע און לייב פידל און באס, **און** צום סוף זיינע יינגסטע צוויי זין מענדל און שלום, דער ערשטער אויף די פויק און דער צווייטער מיט די טאצן. ר׳ אלטער איז געשטארבן אין עלטער פון עטליכע און **פירציק** יאר, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איבערלאזנדיק די אלמנה פריידע, זיין יינגסטע טאכטער חיה און די אויבנדערמאנטע זיבן זין.

אלע אכט קינדער פון ר׳ **אלטער זענען** געווען יפי־תואר און ספעציעל די יתומה חיה׳לע, וועלכע איז אלט געווען 12 יאר ביים אפשטארבן פון איר פאטער.

בעת דער מלחמה האט די קאפעליע כמעט נישט אויפגעטרעטן, צוליבן **מאביליזירן** פון די פיר עלטסטע זין אין דער עסטרייכישער ארמיי און אויך צוליב דעם וואס עס **זענען נישט** פארגעקומען קיין חתונות, און ווען יא, דאן אן מוזיק. ערשט אין די יארן 1917/18 האט זיך די קאפעליע פונסניי ארגאניזירט אונטער דער לייטונג פון משה,

דעם צווייטן זון פון ר׳ אלטער, נאכדעם ווי דער עלטסטער זון ראובן האט חתונה געהאט און זיך באזעצט אין טוכאוו.

אין דער קאפעליע ווערט איינגעגלידערט דער רויטער שלמה׳לע (גערבער) צו דער פויק, און דער פארקלענערטער ארקעסטער פון 7 פערזאן פאנגט ווידער אן זיין טעטיקייט, אויפטרעטנדיק אויף פארשידענע פארוויילונגען און חתונות אין דעם גאנצן רידיקער פאוויאט. דער דאזיקער ארקעסטער פלעגט אויך אויפטרעטן אויף אלע מלוכה־פאראדן און פארוויילונגען פון דער נישט־יידישער באפעלקערונג: אזוי פלעגט דער ארקעסטער באגלייטן די מארשירענדע ״סאקאליסטן״ און ״סטשעלצעס״ אויף די דעפילאדעס און פייערונגען פון דריטן מאי און פון עלפטן נאוועמבער. זיי פלעגן אויך שפילן אין זאל פון ״סאקאל״ אויף פארשידענע בעלער און פארוויילונגען פון דער פוילישער באפעלקערונג.

די אטראקציע פון דעם ארקעסטער איז געווען דאס מייסטערהאפטע שפילן פון שלמה׳ן אויף דעם טראמפייט. ער האט ממש באצויבערט די איינוווינער פון דעם שטעטל, קריסטן און יידן צוגלייך, ספעציעל אין חודש מאי, ווען ער פלעגט יעדן פרימארגן, פון דעם שפיץ פונם שטאטישן זייגער־טורם, אויסצויבערן מיט זיין טראמפייט די שיינע טענער פונם ״היינאל מאריאצקי״, איבערשטייגנדיק דעם היינאליסט פון דער מאריאצקי קירכע אין קראקע.

לײדער איז שלמה פריצייטיק געשטארבן און אין דער קאפעליע זענען אריין פרעמדע שפילערס. איינער פון זיי איז געווען א בחור פון ריישע, מיט דעם נאמען קעניגסבערג, וואס **האט געשפילט** פידל. אויך לייב איז א קורצע צייט נאך זיין צוריקקומען פון רוסישן געפאנגשאפט ארויסגעטרעטן פון דער קאפעליע און געווארן אן איינבינדער, נאכדעם ווי ער האט חתונה געהאט מיט פעסעלע הארשאווסקי, די טאכטער פון דעם חסידישן ייד און גמילת־חסד טוער, ר׳ משה בער הארשאווסקי.

מיט א פאר יאר שפעטער איז אויך דויד׳טשע אוועק פון רידיק, נאכדעם ווי ער האט חתונה געהאט מיט זאשקע לעמבערגער און זיך אריבערגעצויגן קיין פשעמישל, ווו ער האט געארבעט אלס פריזירער און מוזיקאנט.

אויך דער יונגער מענדל האט זיך געשידן פון דעם מוזיקאנטן־פאך, און געווארן דער איינציקער יידישער סטאלאר אין שטעטל צו יענער צייט. ער האט זיך דעם פאך אויסגעלערנט ביי דעם קריסטליכן סטאלאר און מילנער קעלער, וואס האט אים געהאלטן ווי זיין אייגענעם זון, זייענדיק אל״ין קינדערלאז. דער דאזיקער מענדל האט גארנישט אויסגעזען ווי א יידישער בחור און זיך תמיד געחברט מיט קריסטליכע חברים.

אויך דער יינגסטער, שלום, האט פארלאזט דעם מוזיקאנטן פאך און האט זיך געלערנט שלאסעריי ביי דעם קריסטליכן שלאסער זשמודא.

פון דער גאנצער מוזיקאנטן פאמיליע איז אין רידיק ביים פאך פארבליבן בלויז משה, וואס האט געהייראט און געעפנט א **רעסטאראן** אין דעם הויז פון חיים שמואל לעבוואהל, דער מוהל פון דער שטאט.

געבליבן אין דער היים איז די אלמנה פריידע מיט איר שיינער טאכטער חייקע, וועלכע האבן מיט גרויסע שוועריקייטן זיך קוים געקאנט מפרנס זיין פון דעם קאפע־הויז וואס זיי האבן געפירט ביי זיך.

און אזוי האט די געוועזענע דורכשניט קאפעליע געטווישט איר פערסאנאלן צוזאמענשטעל און פארבליבן אין איר איז בלויז משה אליין, בלייבנדיק געטריי דער משפחה טראדיציע, אפילו אין די יארן אין וועלכע ער האט פארנומען דעם בכבודיקן פאסטן פון שול־גבאי, א פאר יאר פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

מיטן אויסברוך פון דער סאוויעטיש־דייטשער מלחמה אין יוני 1941, איז משה דורכשניט געווען, א פאר טעג נאכן אריינקומען קיין רידיק פון די נאצישע הארדעס, צווישן די 39 רידיקער יידן, וואס זענען דערשאסן געווארן דורך די געסטאפא רוצחים. די איבריקע מיטגלידער פון דער דורכשניט משפחה האבן געטיילט דעם ביטערן גורל פון די צום טויט פארמאטערטע יידן אין **געטא און** אין די פארניכטונגס־לאגערן.

דאס איז געווען דער טראגישער סוף פון א גרויסער און בכבודיקער משפחה, וואס האט תמיד שווער געארבעט פאר דעם טאג־טעגליכן קיום אויף פרעמדער ערד, וואס האט זיי כמעט לעבעדיקערהייט איינגעשלונגען.

פארשטומט איז געווארן ר׳ אלטערס פידעלע,\
נישט מער זינגט א יידישע מאמע צו איר יידעלע,\
הונדערטער יארן פון רדיפות און שנאה,\
דער סוף, דער מאסן־קבר אויף דער ברעזינע.

תייקה דורכשניט, בעלה ותינוקם

חיה קורנברג (שור)

מתוך נוף זכרונותי

סבתי דבורה וסבי אברהם שיץ ז״ל

אהבתי מאוד את סבתי והייתי שומעת בצמא את סיפוריה. היא היתה יפת-מראה ושומרת מצוות בקפדנות בתפילות ובמעשים טובים שבראשם היתה צדקה. הייתי ממלאת למענה שליחויות לבתי עניים. בימי חמישי הייתי מביאה מתנות לשבת בצורת חבילות מזון וסכומי כסף קטנים. הילדים היו מחכים לי כבר בחוצות, כי סבתי לא שכחה מעולם להוסיף גם ממתקים עבורם.

סבתא אהבה מאוד ילדים. היא עצמה נישאה בהיותה ילדה בת 14 והילדים הראשונים שנולדו לה לא האריכו ימים. כשנולדה לה אמי, לקחו סבא וסבתא את התינוקת ונסעו עמה לרבי מסאנץ. הם הביעו לפני הרבי את חרדתם לחייה והרבי ליטף את התינוקת באומרו שהיא תגיע לזיקנה. בתחושה של אמונה ובטחון גידלו היא ובעלה גם ילדים נוספים וחיתנו אותם באושר. מאמי שבעו הוריה יותר נחת מאשר מהילדים האחרים, כי היתה שומרת מצוות ונשארה לגור בקירבתם אחרי שנישאה. היא היתה היחידה שיצאה את פולין לפני השואה ובכך נתקיימה ברכתו של הרבי כלפיה. היא זכתה לחיות עד גיל 76. יתר בנותיהם הינדה ודורה ובנם נחום נרצחו עם משפחותיהם בגיטאות לבוב, בוריסלב וז׳ולקיב.

סבי, אברהם שיץ היה טיפוס מיוחד במינו. רבים היו חוזרים על מימרותיו ובדיחותיו שנהג להשמיע בשפע. אחרי שהשיא את ילדיו בכבוד, צמצם את עיסקו, חנות לבדים ונהג לשבת בפתח החנות שעות ארוכות. הוא היה נכנס בשיחה עם עוברים ושבים ואהב להתלוצץ עם צעירים.

סיפר לי פעם צעיר, שתפס אותו סבי אחרי שראה אותו מטייל עם צעירה. ״שמע״, אמר לו, ״היזהר מבחורות, כי זה יוביל אותך לחופה״, והסתכל בי. ״לפני שהתחתנתי הייתי יפה כמוך, לא היו לי שערות שיבה ולא פנים מקומטים״.

בשעות הבוקר המוקדמות כבר אפשר היה לשמוע את קול שיעולו בדרכו לבית-הכנסת. הוא השתעל שנים רבות בלי לשאול אף פעם בעצת רופא, כי לא האמין בהם. היו לו תרופות משלו. כשהיו מעירים לו, שתרופותיו אינן מועילות, היה טוען שהן עוזרות לו להשתעל יותר יפה. כשידידים היו מאחלים לו שיפסיק להשתעל, היה מתרגז ״שכל שונאי יפסיקו להשתעל״. הוא אהב את החיים וחיים בלי שיעול לא תאר לעצמו.

הוא היה שנים רבות ראש ״חברה קדישא״ וחולים רבים, אשר היה מבקרם, היו מסתכלים בהבעת פניו ומזה היו מסיקים מסקנות על מצבם. הוא היה מרגיעם בצחוקו: ״לא טוב, לא תהיה לי עבודה אצלך״.

סבי וסבתי סבלו מאוד, כשהחלטנו בשנת 1934 לעזוב את רודקי לארץ-ישראל, אך הבינו שמוטב לבנות ארץ משלנו, שלא נצטרך עוד לפחד משוטר.

את השואה העתידה לבוא לא חשו עדיין בשנת 1934. הם שמחו שנכדם, אחינו נפתלי, נשאר על ידם עוד תקופה מסויימת. הוא התחתן עם טימה בוכמן ונולד להם פעוט ישעיהו, ילד מקסים, שלפי סיפורה של לונה אנזלהים, שהיתה בפרוץ המלחמה ברודקי, הציל פעמיים את המשפחה מידי הגסטאפו. הסרטיפיקט לעלייתם ארצה, אשר השגנו עבורם, איחר לבוא והם חוסלו עם כל קדושי רודקי ביער בז׳ז׳ינה.

מוטה שור ז״ל

מוטה שור, אחי אבי, היה איש נחמד, צנוע ומתקדם. הוא התפרנס מעמל ידיו, וידי זהב היו לו, אך המזל לא האיר לו פנים. אשתו גיטל עסקה בעשיית פיאות נוכריות ויחד פירנסו את משפחתם עם 5 ילדיהם. הבכירה, פייגלה, היתה יפה אך חולנית. היא חלמה על קריירה של שחקנית קולנוע, אך מחלתה ריתקה אותה לעיתים קרובות למיטה. הרופאים המליצו על שינוי לאקלים חם.

ב-3.9.1939 עמד לצאת קרוב משפחה מהארץ כדי להביאה ארצה בתקוה שהיא תוכל גם לסלול את דרכם של יתר בני המשפחה. המלחמה פרצה יומיים לפני תאריך צאתו והיא נשארה עם כולם. והדרך הובילה אותם ליער בז׳ז׳ינה, לקבר המשותף של קדושי רודקי.

משפחות קוסטמן—קליגר

ליהדות רודקי הוסיפו נופך משלהם יהודי הסביבה. ביניהם משפחת קוסטמן מכלופצ׳יצה ומשפחת קליגר מדולובוב, שהכרתי עוד בילדותי, כי משפחותינו היו מקורבות ומיודדות.

למרות שעיקר **עיסוקם** היה במסחר יערות, ניהלו גם משקים קטנים, דבר שהיה בעיני כמין חלוציות בגולה, בדרך לחלוציות בארץ־ישראל.

אצל משפחת קוסטמן נזדמן לי לבלות חופשת קיץ, התרשמותי וחוויותי מאז נשארו חרותות בזכרוני במשך עשרות בשנים עד היום.

בבית משפחת קוסטמן **שררה אוירה** של **אצילות**, לבביות ומסורת יהודית נהדרת. משה קוסטמן ז"ל היה איש מקסים, אב אוהב ומתגאה בבנותיו ובבנו היחיד, אשר היו יפי תואר ומוצלחים. הארוחות והמשחקים המשותפים סימלו משפחה מאושרת. עם פטירתו הפתאומית של משה קוסטמן ז"ל נשתנה גורל כל המשפחה. האלמנה עברה עם הילדים לעיר הסמוכה סאמבור. הילדים למדו שם, חלקם נישאו, עד שבאה השואה ושמה קץ לכל מה שנשאר עוד מהזוהר הישן.

רק בת אחת ניצלה. אחרי שעברה שבעת מדורי הגיהנום, הגיעה ארצה בשנות החמישים. כאן לא הצליחה לבנות את חייה מחדש. הטרגדיה הנוראה שעברה עליה חזקה ממנה והיא אינה שוכחת...

למשפחת קליגר **גורל שונה לגמרי. כבר בשנות העשרים יצאו אחד הבנים והבת הבכורה עם בעלה בין ראשוני החלוצים לארץ-ישראל. למרות הקושי בקליטתם השתרשו בארץ ובמרוצת השנים הצטרפו אליהם יתר בני המשפחה.**

הצעירים הקימו כאן משפחות משלהם וההורים, ר' שמעון קליגר ז"ל ורעייתו שפרה ז"ל, עסקו בפעילות עזרה וצדקה, אשר הקנתה להם הערצה וכבוד רב בסביבתם. הם נפטרו **בשיבה טובה בתל-אביב.**

בית משפחת קליגר זכור לאנשי רודקי, יחד עם בית הורי, יצחק וחוה שור ז"ל, ובראשם בית משפחת הלפרן, המשפחה הרודקאית הוותיקה ביותר בארץ, כמרכזים **לבביים לעולים החדשים מעירנו והסביבה, אשר הגיעו בכל התקופות ארצה.**

יוסף ליטמן ואשתו ליבה־לאה

שכנים לביתנו וקרובי משפחה היו הזוג יוסף וליבה־לאה ליטמן. מצבם הכלכלי היה טוב מאוד, אך משאלתם **העיקרית — ילדים — בזה לא ברך אותם אלוהים.**

ליבה־לאה התפללה שנים על משאלתה בפני הכל "שיהיו לנו ילדים טובים ומוצלחים". היו לועגים לה: "אולי תתחילי להתפלל לילדים רגילים, כי יתכן שאין בדיוק טובים", אך היא המשיכה בשלה, "ילדים מוצלחים".

היה לה ממי לקחת דוגמה בבקשתה לילדים טובים ומוצלחים. בחופשי־קיץ היו מבקרים אצלם בני משפחתם ורובם מוצלחים. ביניהם היה מיכאל גרפונקל מהעיר סְטְרִי. מיכאל היה בחור מקסים. מגיסטר למשפטים ואחד ממיסדי בית"ר ברודקי. הוא היה מבלה הרבה מזמנו בחברת נוער: בהרצאות, שיחות ושירה, כי גם קול ערב היה לו. זכור לי השיר של בן יתום על יד אבן מצבה של אמו, שהיה שר במין תוגה מיוחדת כי הוא עצמו יתום היה לשני הוריו. הפזמון החוזר של השיר היה: "שטיין, שטיין, טייערער שטיין, דו ביסט אמאל מיין מאמעניו געווען", הוא, 2 אחים ואחות, כולם ניספו בשואה. יהי זכרם ברוך.

מ. מוסינגר

מומרים ברודקי בשנים 1919—1924

קרומהולץ — סגן מנהל תחנת־הרכבת ברודקי בשנים 1919—1920

בפקידות הממשלתית ברודקי כמעט שלא היו יהודים מלבד אלה שנותרו מהממשל האוסטרי או שהמירו את דתם.

בין אלה שנותרו מהממשל האוסטרי יש להזכיר את הפקיד היהודי קרומהולץ. באותה תקופה עבד כמנהל תחנת־הרכבת הפולני סקביז׳ינסקי, וקרומהולץ היה ממלא מקומו. לא הכרתיו מקרוב, אך שמעתי עליו רבות וטובות מפי אבי, שהיה מבקר בביתו בתוך תחנת־הרכבת פעמים אחדות בשבוע, כדי לתת שיעורים בתפילות ובחומש לבתו ולבנו. מר קרומהולץ דאג מאוד לחינוכם ברוח המסורת ושילם לאבי בעין יפה את שכר-הלימוד. אך באחד הימים, ימים אחדים לפני חג הפסח בשנת 1920, הביא אבי הביתה תנ״ך עבה-כרס עם תרגום פולני ושני פמוטות כסף לשבת. זו היתה מתנה לאבי לפני עוזבם את רודקי לאחת הערים הקטנות סמוך לסמבור, כנראה נובה מיאסטו, מקום בו התמנה כמנהל התחנה. רק לאחר זמן קצר נודע לנו שמר קרומהולץ וכל משפחתו התנצרו.

קרנר — מנהל סניף הדואר ברודקי

מוצאו מהעיר מושצ׳יסקה הסמוכה. כשהגיע לרודקי היה כבר בגיל מבוגר, מטופל במשפחה. היו לו שתי בנות שהתחנכו במוסדות קתוליים בערים הגדולות והיו חדורות שנאת ישראל. אך מר קרנר נשאר בתוך לבו פנימה יהודי ולא עשה כל מאמץ להסתיר את עברו היהודי. אדרבא: בכל הזדמנות היה מזכיר את יהדותו ונהג לחטוף שיחה עם יהודי שנזדמן לו בדרכו, ובמיוחד אהב לשוחח עם בני־נוער. לא פעם, כשהיינו יוצאים ליער בשבתות בימות הקיץ עם מר ברל ראב כדי ללמוד פרק אבות או לקרוא מיצירותיו של מנדלי, היה מברך אותנו ב״גוט שבת״ ומאחל לנו בילוי נעים. בכל ערב יום כפורים היה מביא נרות נשמה לבית־הכנסת ומבקש מפיניע שמש להדליקם לזכר נשמת הוריו היהודיים.

ד״ר מנטל — שופט בית־המשפט הנפתי ברודקי

הוא המיר את דתו לפני מינויו כמנהל בית־המשפט המקומי וכדי לפלס לעצמו דרך למינויו כשופט בית־המשפט המחוזי.

היו מספרים עליו, שהכומר ווֹיְטַאש בא לבשר לרוקח פרידמן על התנצרותו של מנטל, וזה ענה לו: ״הזוהמה שמתוכנו נפלטה — על ידכם נקלטה״.

הבאתי לעיל כמה מדמויות מומרי רודקי, שעשו את מעשיהם לא מתוך אמונה פנימית, אלא מתוך פחד שלא לאבד את פת לחמם או מתוך רצון לעשות קריירה. אך כל זה לא עמד להם בימי השואה.

ו. ההווי והפולקלור הרודקאי

תוכן הענינים:

מ. הוך

העיר רודקי

רודקי שוכנת בין העיר לבוב וסמבור. רודקי היתה עיר מחוזית ואליה השתייכו העיר קומרנו ו-71 כפרים. העיר היתה בנויה על מישור יפה, אשר התברך באוויר צח, ואדמתה נתנה יבול רב ויפה. רודקי היתה מוקפת נחל וישנקה, אשר הוסיף בזרימתו גיוון רב לסביבה הטבעית.

הנחל וישנקה חצה את העיר לשני חלקים. מצד מערב — ה״מיטניה״ וממזרח — שאר חלקי העיר. בצד הצפוני שוכן יער יפה, אותו חוצים פסי רכבת המובילים ללבוב ולסמבור. ליד היער — אגם קטן עם אי זעיר, ובתוך היער — פארק ציבורי גדול ויפה.

במאה ה־20 היתה רודקי עיר מרכזית, שכללה נוער נפלא אשר ברובו התעתד לעלות לארץ־ישראל, אנשים משכילים, סוחרים, בעלי־מלאכה למיניהם, רבנים, דיינים ומורים שדאגו כל אחד לפי שיטתו לחינוך הנוער ולהפצת התורה וההשכלה היהודית.

מפת פולין וליטא משנת 1667 משמשת הוכחה, כי עירנו רודקי נוסדה לפני שנת 1667. באותה מפה מוצאים אנו ליד רודקי את קומרנו, גרודק יאגלונסקי, דרוהוביץ׳, טרנופול ולבוב.

טיול בחוצות רודקי

לנגד עיני — עירנו רודקי . . .

היינו אוהבים סתם כך לטייל בעיר, במיוחד בסביבתה, הן בקיץ והן בחורף. . . . והנה אנחנו יוצאים, בנות ובנים, ל״פארק״, גן ציבורי ששכן בתוך היער. גרתי בביתו של גורסקי שהיה במרכז, ובמושגים דאז היה זה בית גדול: שתי קומות, שגרו בו שבע משפחות והיו בו חמש חנויות. הבית עמד בפינת הכיכר המרכזית ״רינק״ ופינת רח׳ לגיונוב. מהבית יצאנו דרך ״הגעסל״, עברנו על־יד בית־הקברות הנוצרי ברחוב הרכבת והגענו ל״פארק״.

בנם של שמואלצ'ו ופרומצ'י רביה
על רקע בתי משפ. אוכטל, צורטקבר וקאסט מאל.

באביב היינו קוטפים ב"פארק" תותי יער, בקיץ תותים, ובסתיו אגוזים. ה"פארק" היה מקום מאוד יפה. היו בו מגרשי ספורט שונים וטיילת מטופחת. בהמשכו של ה"פארק" היינו מגיעים אל תחנת־הרכבת, כדי לראות ולהתבונן מי בא ומי יוצא.

טיול אחר היה ל"פרובוסטבו". היה זה שטח גדול עם כרי דשא השייך לכנסיה, בתוכו עובר הנהר וישנקה, והיה מחולק לשלושה חלקים: "פרובוסטבו" א, ב, ג. בפרובוסטבו א' התרחצו עד גיל 13. בפרובוסטבו ב' — עד גיל 14-15 ובפרובוסטבו ג' התרחצו רק מבוגרים. בדרך לפרובוסטבו עברנו דרך רחוב ה־3 במאי, דרך הגשר, לכיוון כפר ויסטוביצה, כשמשמאלנו נמצאת הכנסיה הגדולה עם מגדל גדול בגובה של 16-20 מ', בראשו מתנוסס שעון עירוני גדול, שפנה לארבעה כיוונים.

עוד טיול היה לכיוון ה"מיטניה" דרך הכיכר המרכזית, בית־המדרש, בית־הכנסת, בית המרחץ, הגשר הקטן ואל המיטניה (הר מכוסה דשא), כשאנו חוזרים דרך רחוב הווילות לכיוון הכנסיה.

בערבים מקובל היה לטייל ב"קורסו". היה זה רחוב בצידה הימני של הכיכר, שם היינו מטיילים במשך כמה שעות הלוך וחזור. טיול יפה אחר היינו עורכים לכיוון רחוב לבובסקה, עד שהגענו אל הכפר בנקובה וישניה, דרך בית־המשפט, הגשר, ה"סוקול", הקולנוע והמשטרה. מעטים היו מטיילים גם אל הטרגוביצה, שם היתה פעם "רוגטקה", כלומר מחסום מכס לכל הבאים העירה כדי למכור תוצרת כלשהי.

היה גם טיול שנקרא "הטיול הגדול" ("גרויסער שפאציר"). היה זה טיול אשר התמשך לכיוון אחד עד הכניסה לכפר נובוסיולקי גושצ'יננה בכביש סמבור, ועד הכפר בנקובה וישניה לכיוון כביש לבוב. שני הקצוות, שאורכם היה לפחות כ־2-3 ק"מ, היו קשורים עם הרחוב שעבר דרך מרכז העיר וקישר את העיר רודקי עם "עולם החוץ". רחוב זה סימל את הכוח הכלכלי והחברתי של העיר.

דרך כביש זה, אשר היה מורכב מרחוב סמבורסקה, הגעסל והקורסו, שעבר בצידי הכיכר המרכזית ורח' לבובסקה, התנהלה התנועה בין לבוב וסמבור, ולכן היו עוברים בו אוטובוסים וכלי־רכב פרטיים, עגלות ומשאיות.

בימי שלום היו עוברים ברחוב ארוך זה חיילי הצבא הסדיר וצבא המילואים לצורך ביצוע תמרונים, ואילו בימי מלחמה עברו שם הכוחות המזוינים של הצבאות השונים, החל מצבא חמלניצקי ועד לצבאו של נפוליאון, הצאר ניקולאי, צבא אוסטריה, פולין, גרמניה, ואף הצבא הסובייטי.

הכיכר המרכזית

באמצע העיר נמצאה הכיכר המרכזית. כיכר זאת שמסביבה היו 95% חנויות של יהודים, היוותה את המרכז המסחרי של העיר. הכיכר היתה מרוצפת בלבנים אדומות, אותן היו מייצרים בבית-החרושת המקומי.

באמצע הכיכר נבנה בית עיריה גדול, ה"ראטוש", ולידו באר־שאיבה (פומפה), סביב הכיכר נבנו בתים, רובם דו־קומתיים. במשך הזמן נבנתה גם הכיכר הקטנה, שהיתה המשך מסחרי של הכיכר הגדולה.

המרכז המסחרי היה מורכב מחנויות שונות, גדולות וקטנות, ומרכז זה שינה את צורתו במיוחד בימי ג׳ בשבוע, שהיה יום השוק הקבוע. באותו יום נתמלאה הכיכר עגלות איכרים שהגיעו מכפרי הסביבה. הללו קנו בחנויות מיצרכים שונים, כמו נעליים, בגדים ומיצרכי בית. השוק התחיל למעשה מפונדקו של שטאכל בביתו של ד״ר טייכר. מן הבוקר הגיעו לפונדק איכרי הסביבה והערו לקיבתם קצת מהטיפה המרה.

מול הפונדק היתה הכיכר הקטנה וסביבה חנויות רבות. בכיכר הזאת היו האיכרים מחנים את עגלותיהם. הכיכר הגדולה נתמלאה גם בעגלות עד אפס מקום.

נוסף לחנויות היו גם דוכנים מסודרים בשורות ארוכות של רוכלים שלא זכו לחנות כלשהי במרכז המסחרי. בעלי הדוכנים היו עוברים מעיר לעיר בסביבות רודקי ומעמידים את דוכניהם למשך היום, ולפנות ערב היו חוזרים לביתם העירה.

בימי ששי היו מוכרים בכיכר הקטנה דגים, וכמעט שלא נמצא יהודי בעיר ללא דגים לשבת. בימי השבת שותקה הכיכר כליל, מאחר שכל החנויות היו סגורות. כך נראתה הכיכר המרכזית ברודקי במשך שנים רבות.

עם כניסת השלטון הסובייטי לרודקי חוסל יום השוק, וכפי שנמסר על ידי רודקאים המתגוררים כעת בלבוב והמבקרים באזכרה ברודקי, הוצאו כל הלבנים, נשתלו פרחים, והכיכר המרכזית, שהיתה הומה בימי ג׳ וימי השוק, הפכה לגן פורח.

מפגן התעמלות בככר השוק
ברקע שורת בתים לאורך ה״קורזו״ מניבישצ׳נסקי
עד בית משפחת אנגלה״ים

השוק בעיר

יום ג׳ בשבוע היה יום השוק. באותו יום השתנו פני העיר לחלוטין. הכיכר המרכזית שגודלה היה 12 דונם והכיכר הקטנה, שגודלה היה 6 דונם, נתמלאו בעגלות של איכרים שמטרת בואם היתה למכור את תוצרתם ולקנות סחורות אחרות. המכירה עצמה היתה מתנהלת ברעש ובצפיפות. אותו יום היתה כל המשפחה פעילה. הילדים היו משגיחים בחנויות הוריהם לבל יגנבו האיכרים את סחורתם, ובאותו זמן עזרו בהגשת הסחורה ובגביית הכספים.

באותו יום התנהל שוק הסוסים בכיכר הנקראת ״טרגוביצה״. האיכרים היו מריצים את סוסיהם, ולפי מספר שיניו של הסוס היו קובעים את גילו.

השוק הקטן

הכיכר המרכזית הקטנה, ״מאלי רינק״, שכנה מול ביתו של גורסקי בצידו הימני של הרחוב שנקרא רחוב לגיונוב. בבתים הקטנים, בהם היו מתגוררים אך ורק היהודים, היו גם חנויותיהם ששימשו כמקור פרנסתם.

בצידי הכיכר עמדו מספר עמודים ובראשם היו תלויים פנסי־נפט שהאירו את הסביבה. האדמה היתה מרוצפת באבנים גדולות, ועליהן היו איכרי הסביבה מחנים את העגלות עם הסחורה שהוצעה למכירה, למען יוכלו להמיר את כספם בסחורות שאפשר לקבלן רק בעיר.

את הכיכר הקטנה חצתה שורת ״בודקעס״ (דוכנים), בהם היו מוכרים אך ורק לחם ולחמניות מכל הסוגים.

היריד בעיר

כל קיץ התקיימו ברודקי שלושה ירידים. הירידים נערכו בעת החגים הדתיים הקאתוליים. כבר ימים ספורים לפני היריד החלו להגיע העירה סוחרים רבים מכל קצווי הארץ, אשר התחילו בהצבת דוכניהם. הדוכנים הוצבו מביתו של גורסקי מצידו המערבי ליד עוה״ד האוסמן, ועד לכניסה לחצר הכנסיה.

בדוכנים אלו נמכרו חפצים וסחורות שונות בנוסח ״כל־בו״. כל דוכן היה מואר ומקושט יפה, והעיר קיבלה צביון של לונה־פארק גדול.

בזמן היריד היו מגיעים העירה קירקסים שונים, פנוראמות, סחרחרות למיניהן וגם מספר ״ארטיסטים״ ובסיכום היה מצב־הרוח מרומם. ביום היריד היו מגיעים אל עירנו איכרי הסביבה אשר ערכו את קניותיהם.

אחד הדוכנים המעניינים ביותר היה דוכן ההגרלות. בדוכן זה מכרו גורלות שונים. היו אלה פתקים סגורים שנמצאו בתוך קופסה סגורה שהיתה צמודה ל״קטרינקה״ (תיבת־נגינה שהופעלה ע״י סיבוב ידית). המנגינה המקובלת ביותר היתה אז ״הפיס עם מתנות״. את הפתק המנבא את הגורל היו מקבלים מן המוכר תמורת 10 גרוש. את הפתקים היו קונות בעיקר בנות הכפר. כשהפתק בישר לאותה בת הצלחה בחיי האהבה, שמחה מאוד, אבל כאשר בישר לה רעות, היתה הבת פורצת בבכי תמרורים.

בית־המרחץ

בית־המרחץ היה, כמו ביתר העיירות, מפעל חשוב ומקובל על יהודי רודקי. רוב היהודים טבלו את עצמם במקווה בערב שבת, ורבים גם בימי חול. החום פעל בהתאם לגובה המדרגות והמים החמים השפיעו בצורה מרגיעה על באי המקום.

והאדים מאין באו? הטכניקה היתה פשוטה מאוד. על תנור עשוי לבנים היה איצ׳ה ״בעדער״ שופך מים קרים, והיה בית־המרחץ מתמלא באדים, כשאיצ׳ה מגיש מדי פעם חבית קטנה עם מים חמים ליושבי המדרגות.

בבית־המרחץ היה מקובל מאוד העיסוי. הרוחצים היו חובטים זה את זה במטאטא קטן על פני הגוף עד שעורם האדים.

בית־המרחץ היה קטן מאוד, וזכור לי, כי בהיותי ילד הייתי מבקר בו פעם בשבוע בימי ב׳ עם אבי ועם ד״ר טייכר. היו אז מבקרים מעטים מאוד ושרות טוב במיוחד, והצטרפו אלינו גם כמה מחבריו הנוצריים המקומיים של אבי.

בית־העלמין היהודי ברודקי

קרוב לוודאי שמוצאו של בית־הקברות היהודי ברודקי הוא מתחילת המאה ה־15-16. לא ידוע, ולא נתגלו בשום מקור עקבות של בית־קברות יהודי אחר בגבולותיה או בפרבריה של העיר. לפיכך יש להניח, שמיום היווסדה של הקהילה היהודית ברודקי במאה ה־15-16 עד חורבנה, שימש בית־הקברות, אשר נמצא בחלק המזרחי של העיר, מקום לכל הנפטרים היהודיים במשך כל הדורות.

השבת בעיר

מצוות השבת נשמרה בקפדנות בעיר. לקראת שבת הורגשה כבר תכונה רבה בשעות הבוקר של יום ששי. עקרות־הבית אשר הכינו כבר ביום ה׳ את מיצרכי השבת, עמלו במשך יום ששי כדי לפאר את השולחן לקראת השבת.

גם מעוטי יכולת השתדלו שיהיו בבית כל המיצרכים הדרושים ליום השבת. ביום ששי בישלה עקרת־הבית מכל טוב וניקתה את הדירה כהלכה. לקראת ערב פרשה על השולחן מפה לבנה והעמידה עליה פמוטים נוצצים, בהם הדליקה את הנרות. בני המשפחה לבשו בגדי שבת וחיכו יחדיו לבואה של שבת קודש.

כל חנויות היהודים היו נסגרות זמן רב לפני רדת השבת, וכשהגיע זמן הדלקת הנרות וכניסת השבת, היו הכל מתאספים בבית־הכנסת לתפילת השבת. בבואו הביתה מבית־הכנסת ציפה ליהודי שולחן ערוך מכל טוב ועליו נרות דולקים, וכל בני המשפחה סביבו. הסעודה התחילה באמירת ״שלום עליכם״ ו״קידוש״. עם תום הסעודה השמיעו הנוכחים זמירות שבת ערבים.

הנוער היה נפגש אחרי הסעודה במועדוני התנועות, בבתים, או ברחובות העיר. יום השבת עבר בתפילות בבתי־הכנסת, ארוחת צהריים חגיגית ומנוחה ביתר שעות היום. את התנורים בבתים ביום השבת לא הסיקו היהודים בעצמם, אלא עשה זאת ״הגוי של המשפחה״. כדאי לציין אחד מתושבי עירנו, שמיל ליטמן, יהודי בעל כשרון מוסיקלי, שהיה מחבר במשך כל השבוע מזמורים חדשים ובבוא השבת היה מבצעם בפני העדה בבית־הכנסת. ברוב המקרים נתקבלו שיריו באהדה רבה.

הקהל היה בדרך כלל לועג לו, ומעביר אותו תוך שירה למנגינות חגים אחרות, דבר אשר היה מביא את המתפללים לידי צחוק כללי, אבל שמיל לא נרתע מן הלעג והוסיף לחבר ניגונים ללא לאות, אשר היו בסופו של דבר מתקבלים ומושרים תוך התפילה.

פיניו ״שאמעס״ (שמש) היה עובר בימי ששי לפני הדלקת הנרות ברחובות העיר ומודיע על כניסת השבת. הוא היה נעמד, עוצם את עיניו, ובקול צלול וגבוה מודיע לכל על שבת המתקרבת ומזמין את היהודים להתכונן לתפילה.

פורים

לקראת חג הפורים הורגשה בעיר אוירה של מתח רב והכנות מרובות. כל אחד מילדי העיר הכין לו תחפושת משלו, רעשן (גראגער) ומסכות. בערב חג הפורים היו נוהרים כל אנשי העיר אל בית־המדרש כדי לשמוע את מגילת אסתר, וכל הילדים היו מרעישים ברעשניהם כל פעם שהוזכר השם "המן".

ביום פורים היו המחופשים עוברים מבית לבית ומקבלים מטבעות עבור העניים מבלי שיוכלו לזהות אותם, למען לא תיגרם בושה למשפחה. תוך כדי כך היו שרים את הפזמון הידוע "היינט איז פורים און מארגן איז אויס, גיט אונדז אפאר גראשן און ווארפט אונדז ארויס". בחנויות הורגשה תכונה רבה, היות ורוב הקהל היה קונה מיצרכים שונים לצורך משלוח מנות.

ביום זה לא למדנו ב"חדר", ולכן היה לנו יום חופש שאותו ניצלנו לבילויים. בפורים היו מתקיימים נשפי מסכות רבים, שהיו נמשכים עד אור הבוקר. ל"פורים־באל" היתה מוזמנת העירה תזמורת מוגדלת כמעט פי שניים בתוספת נגנים אורחים מלבוב או מסמבור.

התיאטרון

אין בדעתי לכתוב על תולדות התיאטרון ברודקי, כי חסרים לכך מיסמכים, תוכניות, מודעות ותמונות. למרות זאת קיימת בידי האפשרות לציין כמה עובדות שלפיהן יתברר לנו בהמשך, כי אמנות הבמה החובבנית היתה מפותחת גם בעירנו בצורה לא מבוטלת. ולדבר זה ישנה שייכות לתרבות הגוף והרוח של תושבי רודקי והסביבה.

לרודקי הגיעו התיאטרונים הנודדים עם הצגות שונות. היו אלה תיאטרונים שעברו מעיר לעיר לפעמים ברגל, ולפעמים בעגלה מטה ליפול, עמוסה במזון ותפאורות.

אותם השחקנים התפרסמו אחר־כך כשחקנים פופולריים על בימותיה של אמריקה ואירופה, ביניהם רוזיה פוקס ובנה הקומיקאי ליאו פוקס. ייתכן מאוד שביקוריהם של תיאטרונים אלו השפיעו על אנשי רודקי להקים חוגים דראמטיים שהופיעו יותר מאוחר בהצגות חינוכיות שונות, מתוך ההווי היהודי, הישראלי או התנ"כי.

בשטח התיאטרוני ברודקי היתה הפעילות רבה בקרב השחקנים החובבים, אשר קרשי הבמה היוו כוח משיכה בלתי רגיל עבורם. היו מספר חוגים דראמטיים בתנועות הנוער, ואף היה חוג דראמטי כללי. בתנועות הנוער היו מעלים מחזות שהיו קשורים בגבורה היהודית ובהווי הארצי-ישראלי, שנושאיהם התנגשויות בין היהודים לבין הערבים. במחזות אלו צוינו גיבורינו אשר הקריבו את נפשם למען המולדת. ע"י החוג הדראמטי הכללי של המבוגרים הועלו מחזות אשר נשאו אופי גלותי, כמו "הדיבוק", "שני קוני לעמל", "דער פוליש אויף דער קייט", "די נאכט אויף דעם אלטן מארק", ועוד.

השחקנים החובבים היו משקיעים הרבה מאוד עבודה לצורך עיצוב דמותם החדשה על הבמה. ואכן, בשעה שהועלתה ההצגה, היינו יכולים לראות כמה וכמה שחקנים

שהיו מבצעים את תפקידם בצורה וברמה טובה. אנשים אלו היו חסרי כל השכלה אלמנטרית ועל אחת כמה וכמה השכלה תיאטרלית כלשהי. זכורים לי שני שחקנים מסוג זה. היו אלה דוד "הוץ" והרש "שמויגר".

ההצגות היו מתקיימות בדרך כלל במוצאי שבתות בשעה 9.00 בערב. הקהל היה מאחר לבוא וחלק ממנו אף היה מביא כסאות מבתיהם כדי לא לעמוד. לבסוף היתה ההצגה מתחילה בשעה 10.00 במקום בשעה היעודה, וגם אז היו מתעוררות בעיות שונות בגלל אי־השקט באולם אשר הפריע לשחקנים, עד שלבסוף נרגעו הרוחות וההצגה החלה סוף סוף.

מאחר שהחלפת התפאורות בין מערכה למערכה היתה גוזלת זמן רב, היתה המערכה השניה נגמרת בשעה 12.00 בלילה בערך. בהפסקה היה הקהל רעב מאוד והיה הולך לביתו כדי להשביע את רעבונו, ואחר־כך היה הקהל חוזר לחזות במערכה השלישית והאחרונה. למחרת היום היתה הצגה זאת נושא לוויכוחים אמנותיים בפי כל אנשי העיר, כשכל שחקן ושחקן זוכה להערכה משלו.

מטעם התנועות הציוניות הוקמו ואורגנו החוגים הדראמטיים הראשונים. התיאטרון הראשון נוסד בעיר ע"י וולצ'י שניי וההצגה הראשונה הוצגה בפרוזדור בבניינו של טייכר. שמה של ההצגה הראשונה היה "השחיטה" של גורדין. היה זה אירוע חשוב מאוד בעיר, ולקראתו הוקמה תזמורת שהורכבה מכלים שונים. את התזמורת אירגן אברהם ליטמן והשתתפו בה:

אברהם פרוסט — כינור; מ. מנדלקורן — כינור; אסתר ליטמן — מנדולינה; ליב ראב — מנדולינה; מנשה טראובר — צ'לו; שלמה דורכשניט — חצוצרה; יהודה שטטמאואר — גיטרה; שולצ'י דורכשניט — כלי נקישה.

החזרות של התזמורת הזאת נערכו במשך מספר חודשים וחבריה ניגנו מנגינות מאופרטות שונות של גולדפאדן. מיד אחרי ההצגה הראשונה נוספו כוחות צעירים, והוצגה ההצגה השניה "חאשע די יתומה".

יש לציין, כי התנועות תרמו רבות לחינוך הנוער בשטח זה. הישיבה באולם בשעת ההצגות נעשתה תרבותית ביותר. בבואנו לסכם את שורת ההצגות שהוצגו ע"י חובבנים ברודקי, נמצא שהיתה שורה מכובדת של הצגות כלליות ויהודיות:

שולמית; שני קוני לעמל; יוסף במצריים; טרומפלדור וחבריו; הדיבוק; די נאכט אויף דעם אלטען מארק.

כדאי לציין כמו כן את החוג הדראמטי שהיה מורכב כולו מבני־נוער בהדרכתו של **ברל ראב (דער פוצוועשער) ז"ל. אדם יקר זה, שהיה בקיא גם בתנ"ך ובפירושיו, הקים את החוג הדראמטי להצגת מחזה "יוסף שפיל" בשנת 1922.**

בהצגה זאת שילב ברל את השירה בתוך המחזה, ויצר בכך מין אופרה קאמרית.

מי חיבר אותה — **לא ידוע. אבל היתה יפה.**

נגנים חובבנים

נגנים חובבנים יהודים היו מנגנים בכינורות, מנדולינות, גיטרות, צ׳לו וכלי נקישה. הטוב מכולם היה הכנר **מאיר בוכמן**. **הוא שלט יפה בכינורו**, וצלילו היה יפה, צלול ואצילי.

מאיר בוכמן, אשר היה זמן מה מורי לכינור, היה פקיד עירוני מצטיין, אדם משכיל וחביב מאוד. זמן־מה עבד כמזכיר אצל עו״ד האוזמן, ואחר־כך כמזכיר העיריה, שם קיבל משלטונות פולין אות הצטיינות עבור מילוי תפקידו.

כנר נוסף היה **משה מנדלקורן**, מוסיקלי מאוד, אדם שקט ונחמד, אך עקב שיתוק חלקי שפגע בו נאלץ להפסיק לנגן ולנתק את עצמו מעולם המוסיקה ומהחיים החברתיים.

אברהם ליטמן, כנר, היה משוגע לנגינה. בחנותו יכולת להשיג חלקי חילוף של כלים שונים. לגבי הנגינה בכינור היו לו מיגבלות טכניות רציניות, אבל הוא לא מש מן הנגינה, ומשאת נפשו הנצחית היתה הכינור והמוסיקה.

אברהם פרוסט ניגן אף הוא בכינור, והשתלב אף בתזמורת החובבנים אשר היתה מדי פעם מלווה הצגת מחזה מקומי. אליעזר גלנצברג ניגן בכינור בלהט למרות שלא הצטיין בידיעת התווים.

פרופ׳ מנשה טראובר, מורה דת בביה״ס היסודי, ניגן כינור, צ׳לו ופיסהרמוניה. ידע לנגן באופן יסודי, למד בזמנו בקונסרבטוריון בלבוב, ניגן יצירות רציניות מהספרות לכינור ולצ׳לו, ורוב הצעירים אשר למדו נגינה בכינור, בתוכם גם אנוכי, היו תלמידיו.

שולצ׳י דורכשניט — אחיו של משה, ניגן יפה בכלי הנקישה.

אסתר ליטמן ולייב ראב ניגנו במנדולינות, ויהודה שטטמאואר ניגן בגיטרה. גם הם **השתלבו בתזמורת החובבנים בליווים שונים בהצגות של מחזות.**

צעירים אשר ניגנו בכינור היו: וילק טראובר, נחמן גרייף, לייב גרייף ואנוכי. היו לנו הישגים טובים למדי, ניגנו דואטים רבים, שלישיות וקווארטטים.

המורים לכינור ברודקי היו פרופ׳ טראובר, המורה פישר, מאיר בוכמן וקניגסברג (לא רודקאי).

ללימוד מקצועי ממש זכינו עת הגיע אלינו השלטון הסובייטי, כשוילק **טראובר** ואני קיבלנו סטיפנדיה לקונסרבטוריון בלבוב. טראובר לכינור, ואני לכינור ולזמרה.

בהזדמנות זו כדאי להזכיר את התזמורת הקאמרית שהוקמה בניצוחו של פישר, בה השתתפו גם נגנים יהודיים: והם:

מאיר בוכמן, **וילק טראובר** ואני. היתה זו תזמורת קאמרית המורכבת מכלי־קשת. תזמורת זו ניגנה מוסיקה קלאסית קלה ופתיחות אופראיות קלות, בדרך כלל ב״סוקול״ בפני חוגים פולניים, אליהם הוזמנו כמה יהודים מהאינטליגנציה של העיר.

החתונות

בחתונות נהוג היה להזמין בדחן אשר היה מחלק את תכניתו לשני חלקים, — לפני החופה ואחריה. בחלק הראשון היה מתאר את עתידה של הכלה בצבעים שחורים לפי הפסוקים "הכלה תבכי". ואילו בחלק השני היה מתאר את עתידו של הזוג בצבעים ורודים, בהשתתפות פעילה של כל המשתתפים. כל הנותן "דרושע געשאנק" — מתנת נישואין, היה זוכה לשבחים מפיו.

תפקיד חשוב בחתונה מילאה התזמורת של משה דורכשניט. אחרי החופה והכיבוד ניגנה התזמורת מנגינות ריקודים מסוג הג'אז המקובל אז. היו רוקדים צ'ארלסטון, ואלסים וינאים ומקומיים, פוקסטרוטים, ובמיוחד טנגו בעל אופי סנטימנטלי. לריקודים שאחרי החתונה היו מצטרפים בני־נוער, גם אלו שלא הוזמנו לחתונה, ואלה באו ליהנות מכל לב מריקודים.

המוסיקה ברודקי

כמו ביתר הערים הקטנות, היתה גם ברודקי תזמורת משלה. למעשה היו מספר תזמורות בעיר, אבל כולן חובבניות, פרט לתזמורת של משה דורכשניט, שהיתה מקצועית ממש. תזמורת זו ליוותה את כל המאורעות של הרחוב היהודי, כלומר ניגנה בנשפים למיניהם, וכמובן בחתונות. משה דורכשניט היה המנצח, המדריך וה"אבא" של התזמורת העירונית היהודית.

משה ניגן בכינור ובחליל (פלייטה). כינורו היה משום־מה תמיד בוכה, גם אם ניגן מוסיקה שהיתה מנוגדת לעצב, והפלייטה שלו היתה בדרך כלל "צועקת" ללא כל סיבה סבירה. ב"כיסוי" הכלה ניגן משה סולו וזכה ל"מקהלת נשים" בוכות בהתאם למעמד.

משה דורכשניט היה מוסיקאלי מאוד ומוצאו ממשפחה מוסיקלית ידועה. נגינה בכינור למד אצל אחיו ראובן, כנר בתזמורת העירונית בסמבור. למשה היו ארבע בנות, ואת הגדולה פפה לימד לנגן על כלי הנקישה וצירפה לתזמורתו.

השני היה הכנר קניגסברג מריישא. היה זה כנר מצויין, בעל טכניקה מעולה וצליל קל. הכנר השלישי, יהודי רודקאי נחמד, אברהם ליטמן, אשר בדרך כלל ליווה בכינורו את משה, על פי רוב באקורדים אשר לא תמיד התאימו לסולם בו ניגן משה, דבר אשר גרם לעתים קרובות למריבות ביניהם תוך הנגינה, לשמחתם של הצעירים.

נוסף לכלים הנ"ל השתתף באופן קבוע אקורדיוניסט, שהוזמן להופעות מסמבור או מלבוב.

רמתה של התזמורת היתה תלויה באורח האקורדיוניסט, אשר בדרך כלל היה טוב מאוד.

מצבו הכלכלי של משה היה די קשה. הוא היה בעל בית־קפה, אשר לא כיסה את הוצאותיו. כמו לתזמורות אחרות מסוג זה, היתה גם לתזמורתו של משה שפת ה"כלי זמרים", והם היו משתמשים בה כדי שאחרים לא יבינום.

זוכרני עוד, בהיותי ילד קטן, את הסרטים האילמים. תזמורתו של משה היתה יושבת לפני הבד ומלווה את הסרט במנגינות המותאמות לעלילה.

השירה בעיר

בשטח המוסיקלי העממי בעירנו תפס מקום נכבד השיר העממי. בתנועות הנוער היו מושרים כל "שירי ציון" בהתלהבות ובנוסטלגיה, ובבתי היהודים היו מושרים שירים עממיים אחרים. את השירים היו שרים באידיש, פולנית, ולפעמים גם באוקראינית. הם ביטאו את היחס של הגוי אל היהודי, גורלו של היהודי, הדאגה לילד; היו ביניהם שירי ערש, שירי אהבה, מנגינות וניגונים חסידיים שונים, ועוד.

השירים הללו היו עוברים בירושה מדור לדור, מבלי שאף אחד היה טורח לרשום אותם על תוים. **המילים** היו קשורות קשר אורגני למנגינות, היו משמשות כנקודת אחיזה לזיכרון, והיו נמסרות בע"פ מאב לבנו. בהיזכרנו בשירים האלה, אנו רואים עד כמה הם חדרו לליבנו והיו ערבים לאוזנינו. חוקרי הפולקלור היו מוצאים ללא ספק עניין רב ושדה מחקר נרחב לפעולותיהם המדעיות בשטח הפולקלור בעירנו.

בתנועות הנוער בעירנו היו מושרים בין היתר גם שירים תנ"כיים שונים, אשר לא **פעם אחת שולבו** בהצגותיהם של החוגים הדראמטיים התנועתיים. היתה קיימת גם שירה מקהלתית, בביצוע מקהלה מורכבת מתלמידים יהודיים. המנצח של המקהלה היה פרופסור טראובר. המקהלה הזאת היתה מופיעה בדרך כלל ביום חג העצמאות של פולין והיתה שרה שירים כגון: "שיר המעלות", שירים מתוך "שיר השירים" ועוד שירים דומים אשר נשאו גם הם אופי תנ"כי.

קמו מלחינים עממיים, אשר חיברו מנגינות אותן מסרו כתורה שבעל־פה לקהל המתפללים, כשהן מתקבלות בהתלהבות רבה. שירה מסוג זה היתה בעירנו מקובלת ביותר, במיוחד ב"חצרו" של הרבי פנחס נתן ספרין.

אחדים משירים אלה שגורים עדיין בפיו **של מיצ'ק מוסינגר**, והושרו באזני ואני רשמתים.

ועד הקהילה ברודקי

ועד הקהילה ייצג את השלטון הפנימי של היהודים בעירנו, ותפקידו היה לדאוג ולפקח על כל העניינים הדתיים ומוסדות הסעד של יהודי העיר. הוועד מנה אישים כגון: הרב, השוחט, הדיין, המפקחים על בתי־התפילה, בתי הקברות, בתי המרחץ ובית הארחה לעניים — ה"הקדש".

המוסדות הללו היו רשומים אצל השלטונות בשם "ועד הקהילה". לעיתים קרובות היה הוועד מטפל ואף פוסק בסכסוכים פנימיים בין המוסדות הנ"ל, ונוסף לכך היה אותו ועד עוסק במתן סעד לנזקקים. אחד התפקידים החשובים של הוועד היה להשגיח על אפיית המצות לפסח ועל חלוקתו של הקמח אחרי הכשרתו על־ידי הרב.

התקציב של הוועד מומן ממיסים אשר שולמו ע"י התושבים היהודים בעירנו, "סימפל שטייער", שאת גובהם קבע הוועד לפי מצבו הכלכלי של המשלם. הוועד היה מורכב מ־7 אנשים, ומתוכם נבחר יו"ר, גזבר ומזכיר. הוועד פעל בהתנדבות, ובמשכורת עבדו הדיין, השוחט, הרב, השמש, ושומר ה"הקדש" בלבד, אך גם משכורתם היתה סימלית.

לעומת זאת היו לעובדים אלו הכנסות ממקור אחר: לימודי דיני תורה בשיעורים פרטיים, שחיטה בכפרים, מתנות שונות אשר ניתנו להם ע״י התושבים היהודיים ועוד.

הפסטין

אירוע חברתי, בו השתתפו פולנים, אוקראינים ויהודים היה ״הפסטין״. היתה זו חגיגה המונית בתוך הפארק והיער. לאירועי הפסטין הובאה תזמורת גדולה מכלי נשיפה, בדרך כלל מלבוב או סמבור. בפסטין נערכו משחקים חברתיים רבים, תחרויות נושאות פרסים, ריקודים ועוד.

בערב היתה התזמורת עוברת לאולם הריקודים ב״ראטוש״ או ב״סוקול״, שם נערך ״דנסינג״ בו השתתפו פולנים בלבד.

דנסינג

פירושו נשף ריקודים, אשר נמשך עד שעה 1.00 בלילה. לעומת זאת נערכו גם ״באלים״, אשר נמשכו עד אור הבוקר. במקרים אחדים היו נוסעים צעירים יהודים לדנסינגים לקומרנו, והקומרנאים היו באים לרודקי.

אנטישמיות בעיר

מאז ומתמיד היתה קיימת מחיצה בין היהודים והנוצרים למרות הידידות אשר שררה ביניהם למראית עין. המצב בעיר לא הגיע לידי פרעות ביהודים, לעתים רחוקות מאוד היו עלבונות, ביחוד בקרב הנוער, אבל לא היו יחסי חברות.

היחסים בין בנים יהודיים לבין בנות נוצריות, ובין בנות יהודיות לבנים נוצריים היו לפעמים קרובים מאוד, אבל ידוע היה מראש שלא ייצא מכך שום דבר רציני. הפגישות נערכו בדרך כלל במקומות פומביים כגון: חגיגות, נשפים, בגן ציבורי, בתחרויות ספורט, במאורעות מדיניים ועוד. המחיצה שהיתה קיימת נבעה אך ורק מהשייכות הדתית. בבית־הספר היו יושבים יהודים ונוצרים על ספסל אחד. השיעור הראשון היה מתחיל בתפילת הנוצרים, כשהיהודים נשארים פסיביים לחלוטין.

בהפסקות שיחקנו יחד עם הנוצרים בחצר, אבל המחיצה היתה קיימת ועומדת, למרות העובדה שכולם נולדו באותה עיר, התגוררו בה זה ליד זה ועברו עליהם חוויות משותפות במשך כ־50 שנה ויותר ואף פעם לא רבו ביניהם.

הוא הדין בשיכבות האינטליגנציה, שגם שם היתה קיימת מחיצה גזעית ודתית. היהודי לא נכנס מעולם לכנסיה, לעומת הנוצרים אשר היו מבקרים בבית־הכנסת בימי חג העצמאות כשהרב היה משמיע דרשה ומתפלל לשלום העם הפולני ולבטחון המדינה בנוכחותם. היה זה ביקור רשמי ותו לא.

היו אמנם התנגשויות בין יהודים ופולניים מדי פעם. לפעמים ליד הנהר בשעת הרחצה, או במגרשי הספורט, אבל אחר־כך הוסיפו להיות ידידים טובים, ושוב נפגשו יום יום. התקלות נשכחו, והחיים נמשכו כרגיל. זכור לי מקרה שבה צעירה התנצרה. היה זה יום אבל בכל העיר. הבת עשתה זאת מטעמים רומנטיים, אך מאחורי המעשה עמד גוף פולני דתי, אשר עשה הכל כדי להביא את העניין לידי ביצוע. אחרי המעשה התחרטה הבת וחזרה לביתה, וכעבור זמן קצר נפטרה, ובזאת תמה הפרשה העגומה.

הרבנים וחסידיהם ברודקי

כפי שידוע למשה אונגרפלד, היוה רודקי כפר קטן במאה ה-16, בשם "דינוב" ובעל אחוזות שגם הכפר "דינוב" היה שייך לו, שינה את שמו לשם רודקי, מאחר ונמצא בו חומר ששמו "רודה" (עופרת ברזל).

הרב הראשון ברודקי היה רב שלמה. אחרי מותו נבנה בבית־הקברות "אהל שלמה" מעל קיברו. האהל נבנה ליד קיברם של האחים אונגרפלד שהם ואביהם היו חסידים נלהבים של הרב שלמה. רב איצ'ה אונגרפלד היה איש אמיד מאוד והיו לו 4 בנים: ראובן, שמחה, משה ומאיר. הוא הקים את "אהל שלמה", בתנאי שיטמנו אותו אחרי מותו למרגלות האהל. אמנם כך היה. היהודים שהיו מזדמנים לבית־הקברות היו משאירים פתקים עם בקשות שונות בתוך האהל. אחד מבניו של ראובן אונגרפלד היה עורך־דין אשר הגן בזמנו במשפט שטייגר המפורסם, שהואשם בהתנקשות בחיי נשיא פולין. בנותיו של ראובן אשר התגוררו בלבוב היו באות מדי שנה לבקר ליד קבר אביהן המנוח ורב שלמה. משה אונגרפלד, המכהן כמנהל בית ביאליק בת"א והיה ידידו האישי של ח.נ. ביאליק, הוא בן של רב איצ'ה.

הרב השני אחרי הרב שלמה היה הרב משה איכנשטיין. לרב איכנשטיין שהיה קרוב של משה אונגרפלד, היו 5 בנים. הוא היה יהודי בעל מראה מרשים, בעל זקן ארוך, על גופו שרשרת זהב גדולה, וצעדיו איטיים. בנו הראשון היה לרב השלישי ברודקי, בנו השני שמריהו היה לרב בקולומיה. במקביל לרב השלישי איצ'ה כיהן רבי פנחס-נתן (נוסן). הרב איצ'ה, יהודי מעורר כבוד, בעל אופי חזק ביותר, היה מסוכסך מאז ומתמיד עם הרבי פנחס-נתן והיה מפריע לו בכל פעולותיו.

לרב פנחס־נתן היה אח עשיר מאוד בקומרנו, אשר החליט לעזור לאחיו, ובנה לו בית־מדרש מיוחד. מאז הוקמה ע"י הרב פנחס־נתן חצר משלו, מעין ממלכה עצמאית.

הסכסוכים ביניהם אמנם לא פסקו, אבל לא יכלו לפגוע בעצמאותם. הרב איצ'ה היה פדגוג מצוין, והיה גם מפקח על הלימודים בחדרים, והתעניין בלימודי הנוער. בשבת הגדול היה דורש במשך 4 שעות תמימות וזכה לדריכות המאזינים.

משה אונגרפלד הצעיר לא זכה לאהדה של הרב איצ'ה, מאחר ששהה זמן מה בווינה, וחזר עם רעיונות מתקדמים, בהם היה מתחלק עם הנוער הרודקאי, והרב איצ'ה טען שמשה גורם לקלקול הנוער. סיבה נוספת: משה לא היה, בניגוד למקובל, מנשק את ידו של הרב.

הרב פנחס־נתן היה גדול־ממדים, משקלו כ־150 קילוגרם וקולו אדיר ועמוק. למרות ממדיו הגדולים רקד בקלילות, כאילו הפיחה בו רוח צעירה התורה שהחזיק בידיו. תוך הריקוד נכנס לאקסטאזה חסידית, וסחף את הקהל בהתלהבותו.

הרב היה נשוי פעמיים, מאשתו השניה היתה לו בת. אביו של משה אונגרפלד היה משלם לו כל שנה 20 גולדן, ומדי פעם שלח לו שקים עם תפוחי־אדמה כשי. סביבו התרכזו חסידים רבים, ובבית־המדרש שלו התנהלו חיי החצר האופיינים של הרב.

לייב שפיגלר חיבר לפנחס־נתן מנגינות, על פי רוב בצורת מארשים. אחדות רשמתי **מפיו של מ. מוסינגר. גם ליטמן היה מלחין ה"חצר".**

וולף גבאי היה כותב אצל הרב את ה"קוויטל". הוא היה גם בדחן, והיה מביא בבדיחותיו את כל הקהל של החצר לצחוק עד דמעות.

חסיד אחר, פנחס גרגר, היה בעל קול ערב, קולט את מנגינותיו של לייב שפיגלר, מזמר אותן ומעבירן הלאה.

עוד חסידים רבים היו בחצרו של הרב פנחס־נתן, אשר היתה גדושה בהווי חסידי, וטופחה בה התפילה לבורא.

(מפיו של משה אונגרפלד)

הדיינים ברודקי

ברודקי היו, כמובן, גם דיינים. הראשון היה הדיין שלמה, ואחריו הדיין יויניסן (יהונתן). מאחר שפרנסתו של יויניסן היתה דלה, החליטה אשתו באשע־מירל לפתוח חנות מכולת קטנטונת, היהודית הראשונה ברודקי, כדי לשפר את מצבם הכלכלי. לעיתים היתה משאירה את בעלה הדיין יויניסן בחנות, והוא היה כרגיל עסוק בלימודי תורה. ללקוחות היה עונה "באשע־מירל איננה, ואני ישן". האנשים הללו היו שקועים בענייני תורה בלבד, ומלבדה לא היו חשובים דברים כלשהם בעיניהם.

השופרן — ה"בעל תוקע" אשר תקע בשופר בצורה מעולה היה שלמה-ישראל שהתגורר בכפר נובוסיולקי והיה מגיע העירה לתפילה בימי חג. הוא היה גם בעל תפילה, והיה מבטיח שיתקע בשופר בבוא המשיח.

מוסדות חינוך ברודקי

בתי־ספר דתיים: "בית יעקב".

בית־הספר הדתי "בית יעקב" נוסד בעירנו בשנת 1931 בערך. בבית־ספר זה למדו התלמידים דיני דת, גמרא וספרות אידית.

חדרים

היו ברודקי מספר חדרים של מלמדים שונים. החדרים נתחלקו לפי הנושאים אשר נלמדו בהם לשני סוגים:

1. **חדר דרדקי** — בו לימדו את ה־א"ב וחומש המלמדים: **יוסף שמידט, ברל פילרסדורף.**
2. **שמואל** מאיר מוסינגר, **שמחה אונגרפלד, מנדלה הלפרין, יעקב לבוהל,** היו מלמדי חומש ורש"י.
3. **חדר שבו לימדו משניות, גמרא** וכד' המלמדים: **שימעלה וונדר,** מנחם הרש, יוסף **שפיגלר** (שוסטק), **פנחס טראוגוט.**

בתי־ספר ממשלתיים יסודיים

היו בעירנו 2 בתי־ספר ממשלתיים, האחד לבנים והשני לבנות. בתחילה הכילו בתי־ספר אלה 7 כיתות ובמשך הזמן נוסדה הכיתה השמינית.

בית־הספר לבנים שכן תחילה בתוך בית־הספר החקלאי, אך כעבור זמן־מה הועבר **לבניין קבוע משלו,** שנמצא ברחוב סמבורסקה־קוליובה, מול בניין מכבי האש.

בית־הספר לבנות שכן ליד הכנסיה העירונית. בבתי־ספר אלה התנהלו הלימודים בשפה הפולנית, בתוספת שתי שפות — אוקראינית וגרמנית.

בית־הספר החקלאי

בבית־הספר החקלאי לא היו כלל תלמידים יהודיים, והיו בו שתי מגמות עיקריות: המגמה הזואולוגית והמגמה החקלאית.

בית־הספר המקצועי

בבית־הספר המקצועי היו לומדים קליעת סלים ועשיית רהיטים. מנהל בית־ספר זה היה יהודי בשם וובק לאופר.

בית־הספר העברי

בשנת 1919 הוקם בי"ס עברי מטעם אגודת "השחר". בבית־ספר זה נלמדו מקצועות: עברית, ספרות ותנ"ך. המורים היו: ויסטופ, מ. אונגרפלד, טייכר וונדהאוס.

מ. מוסינגער

רידיקער פאלקלאר

צוגלייך מיט אלע שטעט און שטעטלעך אין גאליציע, האט אויך אונדזער שטעטל רידיק פארמאגט זיין אייגנארטיקייט. כאטש די עקאנאמיש-געזעלשאפטליכע סטרוקטור פון די יידן אין יעדן שטעטל איז געווען כמעט אידענטיש, דאך האט יעדעס שטעטל געהאט זיין אייגנארטיקן פרצוף און עס האבן זאגאר עקזיסטירט געוויסע ניואנסן אין דער מענטאליטעט פון דער באפעלקערונג פון יעדער שטאט און שטעטל. אזוי האט כמעט יעדעס שטעטל געהאט זיין צונאמען, וועלכער האט געקלעבט ווי א לאטע אן יעדן פון זיינע איינוווינער, ווי צום ביישפיל רידיקער ספאדיק, לעמבערגער פיפקעס, קאמארנער ציבעלעס, סאקאלאווער עדות, גרײדיגער פארכעס, דראהאבי-טשער מלאכים, קאנטשוגער הויקערס א.א.וו.

אפילו אין ארט קליידן האט מען דערקענט יידן פון געוויסע שטעטלעך. קומענדיק אמאל אין שכנותדיקן שטעטל קאמארנע, האט איר זיך באלד געפילט אין אן אנדער אטמאספער, יידן טראגן זיך אנדערש, באנעמען זיך אנדערש און אפילו די מיידלעך דערקענט מען אין דעם קאליר פון זייערע זאקן. שוין נישט רעדנדיק וועגן באגריפן פון יחוס, וועלכע זענען אויך געווען פארשידן אין פארשידענע שטעטלעך. רידיקער קצבים זענען געווען גאנצע יחסנים אנטקעגן קאמארנער פערד-סוחרים, אדער ווי מען האט זיי גערופן קאניוכעס. און אפשר דערפאר זענען אין רידיק נישט געווען קיין קאניוכעס, אחוץ איינעם, און דאס איז געווען דער רויטער יעקל, וואס האט געוווינט אין געסל. ער און זיין זון זענען ביי אונדז געווען יוצאי דופן, ד.ה. אויסנאמען.

און אט וועגן דעם רויטן יעקל, און ריכטיקער געזאגט וועגן זיין זון משולם, וויל איך דא דערציילן א מעשה שהיה, כך היה:

עס איז געווען אין רידיקער פאוויאט א דארף וואס האט געהייסן קופנאוויעץ, אדער כיפנאוויטש, וואו עס האבן געוווינט אביסל יידן, ד.ה. דארפס-יידן, מגושמדיקע, הארעפאשנע, הויך-געוואקסיגע און גוט-הארטיקע "עמך-ניקעס". צווישן די דאזיקע יידן האט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט ר' איטשע כיפנאוויטשער, א ייד א בעל-גוף, באזיצט א שיינעם מאיאנטעק און געווען א גאספאדאזש מיט אלע פיטשעווקעס, ממש א קמיעטש, אדער ווי די באלשעוויקעס האבן זיי גערופן מיט א צען יאר שפעטער — א קולאק.

אט דער ר' איטשע האט געהאט א שיינע טאכטער שרה, א יפת-תואר ממש, מילך און האניג. און אט די שרה, זייענדיק איפן מארק-טאג אין סאמבאר, פארליבט זיך אין א שיינעם שווארצינקן בחור פון רידיק, און וויל מיט אים חתונה האבן. אבער ווען ר' איטשע פרעגט נאך וועגן דעם יחוס פונם בחור, זיין קינפטיקער אײדים, ווייזט זיך ארויס אז ער איז נישט מער און נישט ווייניקער ווי דער זון פון רויטן יעקל, און "לא עליכם" א קאניוך צוגלייך מיט זיין טאטן.

פארשטייט זיך, אז ר' איטשען פאסט נישט דער שידוך, אבער עס העלפט גארנישט און די שיינע שרה ווערט מיט מזל געפירט צו דער חופה און די חתונה איז א הוטשנע חתונה מיט א סך געסט, מיט א מארשאליק און עס שפילט אלטער דורכשניט מיט זיינע

זין און אין שטעטל טוט זיך אויף טיש און אויף בענק. פארשטייט זיך, אז די חתונה-הוצאות דעקט דער רייכער מחותן פון כלה׳ס צד. אבער ווען מען דארף גיין צו דער חופה, טוט ר׳ איטשע אויס זיינע יאָכטענע שטיוול, זעצט זיך אויף א קליין בענקעלע צווישן אלע מחותנים און מיט א קול געשטיקט פון טרערן פאנגט ער אן צו זינגען:

אוי אלטער כלי-זמר,
שפיל מיר אויף א שטיקעלע
איך בין אריין אין א בלאטע אריין.

און דער עולם זינגט:

משולם, משולם, משולם, משולם, משולם!

און ווידער ר׳ איטשע:

מיין טאכטער שרה
איז קיין סאמבאר געפארן,
האט זי משולם אפגעזוכט.

און ווידער דער עולם:

משולם . . .

און ווידער ר׳ איטשע:

אוי ווײ, ווײ איז מיר,
מיין טאכטער שרה וועט זיין
דעם רויטן יעקלס שניר.

דער עולם:

משולם . . .

און ווידער ר׳ איטשע:

ניי וואלט איך נישט געווען
געבוירן געווארן,
איידער משולמ׳ס א שווער געווארן.

דער עולם:

משולם . . .

ווידער ר׳ איטשע:

אוי ווײ איידים דיידעם,
משולם וועט זיין
ר׳ איטשעס איידעם.

דער עולם:

משולם . . .

איר קאנט זיך פארשטעלן ווי לעבעדיק עס האט זיך געמאכט. וועגן דער חתונה האט מען גערעדט יארן לאנג און טאטעס האבן וועגן דעם איבערגעגעבן זייערע קינדער ביז קינדס-קינדער. די מעלאדיע פון דעם ליד פלעגט מען שפילן אויף יעדער חתונה אין רידיק, ווען איינער פון די מחותנים איז נישט געווען גליקלעך מיטן שידוך און בפרט ווען דער יחוס פון זיין מחותן איז אים נישט געפעלן.

איך גיב דא א פרייע איבערזעצונג פון דעם ליד אויף עברית:

עברית: ללא שמלה וללא כותונת
ולצדך נערונת.
הקהל: אוי ואבוי לחתונה כזאת|
להתאבל ולקונן
מי ביקשך להתחתן.
הקהל: אוי ואבוי לחתונה כזאת.

און איצט וועלן מיר ווידמען א פאר ווערטער די ידישע חתונות אין שטעטל.

פארשטייט זיך, ווי דער מנהג איז געווען פון דור-דורות, פלעגט מען שרייבן תנאים מיט דעם יינגן פארפאלק, אין וועלכע מען האט אויסגערעכנט די אלע פונקטן און פאראגראפן וואס אנבעלאנגען דעם נדן, דער וווינונג, דעם אויסשטייער, פרנסה אנגעלעגנהייטן און דעם טערמין פון דער חתונה. דערביי האט מען געבראכן טעלערס, געטרונקען לחיים און זיך קעגנזייטיק אנגעוווּנטשן. עס פלעגט זעלטן פאסירן, אז צוליב עפעס א סיבה האט מען אפגעלאזט דעם שידוך און באצאלט קנס, ווי עס איז געווען באווארנט אין די תנאים. דעם שבת פאר דער חתונה האט מען געפירט דעם חתן אין שול ארויין צום אויפרופעכץ, מען האט געווארפן ניס און קינדער זענען דערביי געווען די גרעסטע מחותנים. שבת נאכמיטאג איז פארגעקומען דער פארשפיל, צו וועלכן דער חתן האט איינגעלאדן זיינע חברים און מען האט זיך משמח געווען ביי א גלעזל ביר און געזונגען לידער.

אבער די גרעסטע שמחה איז געווען די חתונה. די מוזיק פלעגט גיין מקבל פנים זיין דעם חתן און אים פירן אונטער קלאנגען צו דעם חתונה-זאל, וואס האט זיך געפונען אין דורכשניט'ס קאפע-הויז אין געסל. אין זאל זענען געווען פארזאמלט די געסט פון ביידע צדדים און דער מארשאליק, ד.ה.|דער בדחן, פלעגט באזינגען די כלה און דעם חתן. דאס איז געווען הייזלער פון קאמארנע.ער האט געהאט| א זער שיינע שטימע און פלעגט אויפן ארט אימפראוויזירן גראמען. אזוי האט ער באזינגען חתן און כלה, געלויבט די מחותנים און אויסגערעכנט זייער יחוס. אמייסטנס' רירנד| איז געווען זיין באזינגען די כלה, וועמענס שיינהייט, צניעות און אנדערע גוטע מעלות האט ער געלויבט, און ווען לא עליכם עס האט זיך געטראפן אז די כלה איז געווען א יתומה, פלעגט דער מארשאליק מיט זיינע רירנדע גראמען ארויסרופן טרערן ביי אלע מחותנת'טעס וואס האבן געהאלטן אין איין כליפען און ווישן זיך די אויגן. אבער באלד האט מען אויסגעשריגן זיך צו גרייטן צו דער חופה, מען גייט שוין מיט די ליכט. עס איז א געטומל, מען שטופט זיך, ווייל מען וויל זען דעם חתן און די כלה און באלד הערן דיך די שטימעס פון ר' פיניע שמש און ר' לייבעלע שפיגלער וואס לייענט די כתובה. דער חתן זאגט דעם "הרי את", ר' לייבעלע זינגט די שבע ברכות און באלד הערט זיך א קנאק און אלע ווינטשן זיך מזל טוב. אט גייט מען שוין פון דער חופה, די מוזיק שפילט דאס באקאנטע לידל "צו באוויינען און צו באקלאגן", א מחותנת'טע טאנצט מיט דעם קוליטש אנטקעגן די חתן-כלה, און דער עולם זעצט זיך אויס ביי די טישן. מחותנת'טעס פון חתן'ס צד האלטן זיך אין איין בלאזן פון גרויס חשיבות, און מעט הויבט אן דערלאנגען די בילקעס מיט די פיש און מען טרינקט לחיים. דער מארשאליק רופט אויס דאס דרשה-געשאנק פון חתן'ס און פון כלה'ס צד, עס ווערט

ר׳ איצ׳י: אלתר כלי-זמר נגן נא לי ניגון נאה / איכה שקעתי בבוץ כזה.
הקהל: משולם, משולם . . .
ר׳ איצ׳י: בתי שרה לסמבור נסעה / ושם היא את משולם מצאה.
הקהל: משולם . . .
ר׳ איצ׳י: גדול וצורב הוא עלבוני / יעקל האדמוני הוא מחותני.
הקהל: משולם . . .
ר׳ איצ׳י: מוטב לאדם לא להיוולד / מאשר למשולם את בתו לתת.
הקהל: משולם . . .

אגב, האט מען געשמועסט, אז דאס ליד האט פאר ר׳ איטשען פארפאסט דער קאמארנער מארשאליק און אים איינגעחזרט מיט די כלי-זמר, און חברה לצים האבן אונטערגעהאלטן, און אזוי איז דאס ליד פון ר׳ איטשע כיפנאוויטשער פאראייביקט געווארן אין דעם רידיקער פאלקלאר, צוגלייך מיט נאך א ליד, וואס איך וועל ווייטער ברענגען. אבער פאר דעם איז כדאי צו ווידמען א פאר ווערטער דעם מאטעריעלן מצב פון דער מערהייט פון די ידישע איינוווינער אין רידיק אין יענע נאך-מלחמה יארן:

אלס פועל-יוצא פון דער דיסקרימינאציע-פאליטיק פון דער פוילישער אדמיניסטראציע לגבי דער יידישער יוגנט, און ספעציעל אויפן געביט פון פארזעצן זייער סטודיום און אנגענומען צו ווערן אויף א מלוכה׳שן אדער מוניציפאלן פאסטן, זענען די ידישע יונגע מענטשן געווען אין א סיטואציע אן אן אויסוועג, נישט שטודירן און נישט זיך אפגעבן מיט מסחר, ווייל אויך דא זענען ד׳ אויסזיכטן געווען קנאפע, צוליב די עקאנאמישע גזירות און דער שטייער שרויף וואס האט געדרוקט אויפן יידישן סוחר, און דעצו דאס שטופנווייזע ארויסשטויסן פון יידן פון מסחר דורך די פוילישע און אוקראינישע קאאפעראטיון. אזוי ארום וואקסט די ארעמקייט צווישן דער יידישער באפעלקערונג. סעקוועסטראציעס פון סחורה, און אפילו שטוב-זאכן, ווי מעבל און שבתדיקע לייכטער פאר פארלעגענע שטייערן, זענען א טאג-טעגליכע דערשיינונג. נישטא קיין אויסזיכטן אויף א בעסערן מארגן פאר ידישע יונגע מענטשן, אבער דאך איז דער לעבנס-ווילן שטארקער פון אלע מכשולים און גזירות. שדכנים רוען נישט, און העלפן דעם ריבונו של עולם מזווג צו זיין זיווגים, עס קומען פאר תנאים און חתונות און נישט האבנדיק קיין געלט אויף א דירה גייט מען דערווייל וווינען צו די עלטערן, העיקר אבי חתונה האבן, און זאלן זיך ידישע קינדער מערן און פארשאפן א ביסל נחת זייערע עלטערן, וועלכע ווארטן מיט אונגעדולד שוין זוכה צו זיין צו זען די אייניקלעך. און אט, אין אזא אטמאספער, ווערט פארפאסט דורך אן אומבאקאנטן מחבר א נייער ניגון, וואס ווערט געשפילט אויף יעדער חתונה אין רידיק, און ער הייסט: ״אוי ווי חתונה געהאט״. דאס זענען די ווערטער:

און אן א העמד און אן א קלייד
און א מידל אין דער זייט
דער עולם: אוי ווי חתונה געהאט
אן צו באווינען און צו באקלאגן
ווער האט דיר געהייסן חתונה האבן.
דער עולם: אוי ווי חתונה געהאט.

היימליך, מחותנים טאנצן מצוה-טענצלעך און אויך יוגנט לאזט זיך אין א קאראהאד.

דעם שבת נאך דער חתונה פירט מען ווידער דעם חתן חי אויך די כלה אין שול אריין און נאך דעם דאוונען קומען ביי זיי פאר די שבע ברכות. און ווידער איז צוגעקומען א נייע יידישע משפחה מיט דאגות פון טאג-טעגליכן לעבן. נאך דער חתונה, אויסגעטון זיך פון יום-טוב׳דיקייט און אריין אין דער גרויער וואכנדיקייט.

אזוי האט אויסגעזען דאס יידישע לעבן אין די שטעט און שטעטלעך אין גאליציע, מיט זייערע טאג-טעגליכע ליידן אבער אויך פריידן פון מאל צו מאל. און ווען פריידן, איז דאס געווען א שמחה שבלב, מיט אויפריכטיקייט און תמימותדיקייט. מען איז געווען שמחים בחלקם און געארבעט האט מען שווער אין נישט קיין דערמוטיקנדער אטמאספער, ארומגערינגלט מיט אומזיסטיקע קנאה און שנאה. דערפאר שבת איז יעדער ייד געווען א מלך, די היימען ציכטיק אויפגערוימט, שבת ליכט, קינדערלעך אנגעטון שבת׳דיק גייען מיטן טאטן צום דאוונען, דעם טאטנ׳ס "גוט שאבעס" און שלום עליכם, אהיים קומענדיק פון דער שול, אדער בית-המדרש. די מאמע׳ס שבת׳דיקע פיש און מאכלים, ממש טעם גן-עדן, דעם טאטנ׳ס זמירות און די רואיקייט און שלוות׳דיקייט פון שבת. עס פילט זיך די השפעה און השראה פון דער נשמה יתרה. עס קומט "שלוש סעודות", מען גייט צום דאוונען. די באבע זאגט דעם "גאט פון אברהם". אין בית-מדרש פראוועט ר׳ איטשעלע, דער מרא דאתרא פון דער שטאט, דעם שלוש סעודות טיש. עס איז שוין האלב טונקל און דער רב זאגט די ווערטער פון "אתקינו סעודתא" מיט א ניגון פול מיט ווייטיק צוליב די שווערע צייטן און גזירות, און מיט בענקעניש צוליב דעם שיידן זיך מיט דער שבת מלכתא. ר׳ מרדכי שליסלפעלד פאנגט אן צו זינגען זיין "יונה מצאה בו מנוח", עס זינגט אויך דער רויטער מיכאלע זיין "דרור יקרא" און דער רב פאנגט אן מיט זיין תורה.

אין בית-המדרש ווערט שטיל און אלע הארכן זיך צו צו זיינע ווערטער, דורכגעדרונגענע מיט טרויער און האפנונג, טרויער אויף דער שכינתא בגלותא און האפנונג אז אט אט וועט קומען די גאולה און די יידן וועלן געהאלפן ווערן, און אזוי פארענדיקט ער מיט זיין "ובכן יהי רצון ובא לציון גואל". מען זאגט קדיש און באלד דערהערט זיך דער וואכעדיקער קול פון בערקע שמש וועלכער זאגט דעם "והוא רחום יכפר עוון".

גוטוואך, א פרישע וואך פון גערהאנגל מיט דער גלותדיקער ווירקלעכקייט, פון צרות, גזירות און לויפעניש.

אט אזוי געדענק איך די דאזיקע צייטן, וואס האבן געהאט אין זיך זייער שיינקייט און חן. אזוי געדענק איך די הארציקע פאלקס-טיפן פון יענע יידן, מיט זייערע מנהגים, באגריפן און טאג-טעגליכן גערהאנגל. פאר זיי זאלן מיינע ווערטער דינען אלס דענקמאל פון זייער פאלקסטימליכקייט, תמימותדיקייט און הארציקייט.

און כדי צו דערגענצן די באשרייבונג פון דער פילפארביקייט פון דעם טאג-טעגליכן לעבן אין רידיק, די ספעציפישקייט פון זיינע טיפן — יידן, עמך׳דיקע, תמימותדיקע און יידן איבערגעשפיצטע און סארקאסטישע, וועל איך דא איבערגעבן אביסל בילדעלעך און ווערטלעך פון די דאזיקע טיפן, וואס האבן זיך דערוואַרבן פאפולאריטאט וועלכע מ׳האט איבערגעגעבן פון דור צו דור.

א. די גוזמות פון בעריש בוימאן

דאס איז געווען אנ׳אויסגעדינטער סאלדאט פון קייזער פראנץ יאזעף אין די רוסישע צייטן פון פארן ערשטן וועלט־קריג, וועלכער האט געהאט אן אריענטאליש־רייכע פאנטאזיע און פלעגט דערציילן זיינע צוהערער נסים ונפלאות פון זיין לאנג-יאריקער סאלדאטישער דערפארונג און פון די עצות וואס ער פלעגט געבן דעם קייזער פראנץ יאזעף.

אט איז איינע פון זיינע מעשיות: זייענדיק אויף קייזער-מאנעווערס, איז די ארמיי מיט אירע ארמאטן צוגעקומען צו א בריק איבער א וואסער, און די אינזשינערן האבן פעסטגעשטעלט, אז די בריק איז צו שוואך די ארמיי זאל דורך איר דורכמארשירן. עס איז ענטשטאנען א צעמישונג און דער קייזער וואס האט בייגעוווינט די מאנעווערס האט זיך געווענדעט צום ידישן סאלדאט בעריש בוימאן און אים געפרעגט אן עצה. און בעריש האט טאקע דעם קייזער געגעבן | אן עצה: ער איז פשוט ארונטער| אונטער דער בריק און זי אונטערגעשפארט מיט אן אקסל און די גאנצע ארמיי איז בשלום אדורך.

ב. פישעלע הערשקע׳ס

ער האט געוווינט אין געסל און געהאנדלט מיט מאסט (א געטראנק פון עפל) און מען האט געשמועסט אז ער פלעגט אויך לייען געלט אויף פראצענט. און אט טרעפט אז עס קומט צו אים א שטעטישער און בעט ביי אים א גמילות-חסד אויף א ווייל, און אונדזער ר׳ פישעלע הייסט אים זיך אוועקזעצן, דערלאנגט אים א קאלט גלעזל מאסט און פארפירט מיט אים א געשפרעך וועגן פארשידענע ענינים און אזוי פארגייט א היבש ביסל צייט און דאן ווענדעט ער זיך צו זיין גאסט בזו הלשון:

״אזוי ווי עס איז שוין אריבער א היבש ביסל צייט, אפשר מער ווי א ווייל, וויל איך האפן אז איר באדארפט שוין נישט די הלוואה״. אבער ווען דער גאסט טענה׳ט, אז ער האט געמיינט ביז מארגן, ענטפערט אים ר׳ פישעלע מיט א גמרא ניגון: ״אז דו האסט נישט היינט, פון וואנען וועסטו נעמען מארגן, פארוואס קומסטו צו מיר לייען און בארגן? מאי כולי האי? (נישט אויפהערנדיק זיך דערביי צו גלעטן זיין לאנגע שפיציקע באָרד) ביי מיר קאנסטו נאר באקומען מאסט, ווייל מאסט איז דא, מאסט איז געווען און מאסט וועט זיין״. און מיט די דאזיקע ווערטער באגלייט ר׳ פישעלע זיין גאסט צו דער טיר.

ג. ר׳ אברהם שיץ

ווי באוווסט איז ר׳ אברהם שיץ, דער שווער פון ר׳ אייזיק שאר, געווען א גרויסער וויצלער און פון אים דערציילט מען נאך פארשידענע ווערטלעך. אזוי דערציילט מען, אז ער האט תמיד געטראגן שטיוועלעך געפוצט צום גלאנץ, דאקעגן פון הינטן, און בפרט די קלעצלעך, זענען ביי אים תמיד געווען באדעקט מיט בלאטע, און ווען מען האט אים אויף דעם אויפמערקזאם געמאכט, האט ער געזאגט, אז שטיוול פוצט ער

נאר פאר זיינעטוועגן פון פארנט, און ווער ס׳וויל קוקן פון הינטן, זאל נעמען א בערשטל און צופוצן.

ד. ר׳ אהרן הערשעלע קרעמער

זייענדיק א קליין-געוויקסיגער און א גרויסער וויצלער, האט ער זיך תמיד פריילעך געמאכט איבער זיין וייב לאה, וואס ווען עס קומט פרייטיק, קאן ער וויסן לויטן קניפ אויף איר קופקע, ווי עס האלט מיט דער צייט, און נעמליך: זעקס אזייגער אין דער פרי איז דער קניפ אונטן אויפן קארק, ניין א זייגער איז דער קניפ איבערן לינקן אויער, ווען דער קניפ איז איבערן שטערן, דארף מען עסן לאקשן-יויך, און ווען דער קניפ איז איבערן רעכטן אויער, דארף מען בענטשן שבת-ליכט און גיין אין שול אריין.

ר׳ אהרן הערשעלע פלעגט דאווענען אין קלויז, און דארט האט אויך געדאוונט ר׳ איציק לויפער, א ייד א הויך-געוויקסיגער, און ווען ער פלעגט נאר איבערטרעטן די שוועל אין קלויז, איז צו אים צוגעגאנגען ר׳ אהרן הערשעלע און קוקנדיק ארויף צו אים, אים תמימותדיק געפרעגט: ״ווי איז עפעס די לופט דארט אויבן?״

ווען מען האט אים געפרעגט, אריינקומענדיק אין קלויז: ״ר׳ אהרן הירש, טוט עס נאך רעגענען אין דרויסן?״ האט ער געענטפערט: ״איך ווייס נישט, איך בין געגאנגען הינטן ארום!״

ה. ר׳ ישעיה׳לה גלעזער

ער איז געווען א תמימותדיקער ייד און דערצו מקפיד געווען אויף אלע מנהגים און געפראוועט אלע ימים טובים כדת וכדין.

ער האט געשמ׳ט מיט זיין סדר אפריכטן, און רידיקער יידן פלעגן שטיין ביים פענצטער און הערן ווי ער זאגט די הגדה.

ער האט געהאט א מנהג צוצוטשעפען פון צייט צו צייט דאס ווארט ״הייליקער״ און אזוי פלעגט ער זאגן: ״הייליקער דבר אחר, ביד חזקה אחת, זאג-זשע פרימטשעלע אחת, זאג-זשע אסתרישע שתיים״.

דאן פלעגט ער זאגן: ״מעשה ברבי, אליעזר ורבי, יהושע ורבי, אליעזר בן עזריה ורבי, עקיבא ורבי... הייליקער טרפון. יעדן האט ער געגעבן א רבין, אבער פאר טרפונ׳ען האט שוין נישט געסטאיעט, האט ער אים געמאכט פאר א הייליקן״.

ו. די ברידער זישע און וואלף קרוק

ביידע הויכע, באבערדיקטע יידן, געוווינט אין געסל איינער אנטקעגן דעם אנדערן און ביידע אביסל געשטאמלט. זייערע ווייבער, הינדע און באשע, האבן נישט געלעבט בשלום, צוליב דעם וואס באשע׳ס הינער פלעגן קריכן אין הינדע׳ס גארטן און פארשווונדן. דאן פלעגט אויסברעכן א קריגעריי צווישן די שוועגערינס, צו וועלכער עס זענען באלד צוגעשטאנען די מענער, וואס האבן שוין אליין פארגעזעצט די קריגעריי. יעדער איז געשטאנען אויף זיין שוועל און זיך אריבערגעשאלטן איבערן

געסל. און די קללות זיינען חלילה נישט געווען קיין ראפינירטע, מען האט זיך נאר געשאלטן אין טאטנס-טאטן אריין, און עס האט גענומען א היבש ביסל צייט ביז די פלעגן אויסשטאמלען די ווערטער. און דערווייל פלעגט אנקומען בן-ציון, זייער פאטער, מיט זיין לאנגן ציבוך און דיין לאנגער ווייסער באָרד און זיך צוהערן מיט גלייכגילטיקייט צו די קעגנזייטיקע קללות פון זיינע ביידע קדישים, ווייל מען האט דאך נישט געמיינט אים נאר זיין טאטן, און אליין איז ער ארויס פון די קללות אונבאשעדיקט. אויך זיין טאטע ע"ה איז ארויס נישט קיין באשעדיקטער, ווייל ער איז שוין לאנג געווען אויפן עולם האמת, און ער, בן-ציון אליין, איז דאך שוין אויך געווען אן אכציקער ביז הונדערט און צוואנציק און אזוי האט ער געשעפט נחת פון זיינע צוויי קדישים.

ז. נחמן האנעל און זיין שכן דויד הויז

נחמן האנעל איז געווען א ייד אן עושר, נאר אביסל קורצזיכטיק, און צו דער סוכה פלעגט ער פארבעטן זיין שכן דויד הויז. זיין ווייב חיה-שרה פלעגט ר׳ נחמנ׳ען אריינטראגן אין סוכה געשמאקע יויכלעך און א גוט הינדל און צימעס, און אונדזער דוידן נעבעך האט מען אריינגעטראגן א וואסערדיקע יויך און א שטיקל מאגער פלייש. און דאן פלעגט תמיד געשען א מערקווירדיקע זאך: תמיד איז ר׳ נחמן געווען צופרידן מיט חיה-שרה׳ס מאכלים, נאר סוכות איז תמיד די יויך געווען וואסערדיק, און דאס פלייש איז געווען לויטער ביין. מעשה שטן!

ח. ר׳ שמואל ליטמאן

א ייד א דארינקער מיט אן אויסגעקראכן בערדל און צווי ווילדע פיאות. ביי יעדער מוסטערונג באפרייט פון מיליטער דינסט. נאר הארט פארן סוף פון דער מלחמה, ביי דער לעצטער קאמיסיע אין דער קאסא זאליטשקאווא, האט מען אים "אפגעגעבן", און האלב נאקעט איז ער צוגעלאפן צום פענצטער און מיט א וויינענדיקן קול געשריגן צו זיין זון יומקע, וואס איז געשטאנען מיט אנדערע קינדער און געווארט אויף דעם אויסגאנג פון דער קאמיסיע: "יומקע, לויף גיך אהיים און זאג אן דער מאמען, אז איר האט שוין נישט מער קיין טאטן!"

ט. ר׳ יחיאל שמוך

תמיד ארומגעגאנגען מיט א שמייכלדיק פנים און פון דאנען זיך דערווארבן דעם צונאמען "שמוך". געווען מיטלוויקסיג מיט רויטע דארע באקן, קאפראווע אויגן און א שווארץ שיטער בערדל וואס האט באצירט זיינע באקן. געטראגן האט ער א שווארצן קאפעלוש, אן א באנד און מיט אראפגעלאזטע קריסעס וואס האט אויסגעזען ווי א ישראלדיקער "כובע טמבל", אנגעטון איז ער געווען אין א שווארצן אפגעטראגענעם לאנגן איבערציער וואס איז שטענדיק געווען אויפגעקנעפלט, אדער גאר אינגאנצן אן

קנעפ, זומער און ווינטער צוגלייך, און אין דער האנט האט ער תמיד געהאלטן א לאנגע בייטש.

אזוי איז ער געגאנגען אין גאס ווי א פאסטוך מיט זיין שטעקן אדער ווי א בישאף מיט זיין פאסטאראל. און אזוי גייענדיק אין גאס, פלעגט ער אייביק עפעס מורמלען, דאס האט ער זיך געחזרט די נעמען פון זיינע פאסאזשירן וועלכע ער דארף צומארגנס גאנץ פרי אויפוועקן און פירן צום צוג מיט זיין וועגעלע. פון אויפשרייבן די נעמען אויף א צעטל האט ר׳ יחיאל נישט געהאלטן, און דאס צוליב זיינע טעמים. און אזוי פלעגט ער גיין ביינאכט איבער די געסלעך און זיך חזרן: ״פֿאלקי״, — דאס איז געווען דער שטאט חזרניק; ״די רביצין״, — דאס איז געווען די ווייב פון מרא דאתרא וואס פלעגט פארן קיין לעמבערג יעדע וואך כדי איינצוקויפן נייע שניט-סחורה; ״אפטייקער״, — דאס איז געווען דער הער פרידמאן; און דאן ״פריץ״, — איינער פון די שטאטישע באאמטע וואס פלעגט פארן צו דער צענטראלער מאכט אין לעמבערג. אבער ווען ר׳ יחיאל האט זיך דערמאנט אן דעם פינפטן פאסאזשיר, ר׳ שמואל ליטמאן, פלעגט ער מיט כעס געבן א צוריק מיט דער בייטש און זאגן: ״שמואל אוועק!״ ווייל שמואל האט געהאט א סך פעקלעך, פאר וועלכע ער האט נישט באצאלט... רידיקער יידן האבן זיך אמוזירט מיט דעם צוזאמענשטעל פון יחיאל׳ס פאסאזשירן-ליסטע, אויף וועלכער עס האבן פיגורירט א חזרניק מיט אן אפטייקער, און א רביצין אין דערמיט, אבער שמואל׳ן פלעגט ער אויטאמאטיש אויסשליסן — שמואל אוועק!

י. ר׳ משה יענקלע ״פערד גנב״

א הויכער דארער ייד, שלאנק ווי א טאפאליע, אויפן גרויען קאפ געהאט א ״פאַניעלע״, אזא מין קאשקעטל וואס די רוסיש-פוילישע יידן האבן געטראגן, אין מויל א לאנגן ציבוך און אין דער האנט א לאנגן שטעקן. ער איז געווען א דעמאבילעזירטער סאלדאט נאכן אפדינען לאנגע יארן אין דער ארמיי.

אין דער אמת האט ר׳ משה יענקלע זיך נישט מתכוון געווען צו גנבענען פערד, ער האט זיך תמיד באגניגט מיט א גראבן שטריק וועלכן ער פלעגט ״אויפהויבן״ פון דער ערד בעת דורכשפרייזן ״ביי צופאל״ א פאסטוויסקע אדער א לאנקע. און תמיד האט זיך ווי אויף צו להכעיס נאך דעם שטריק נאכגעשלעפט א פערד. אבער דאס האט ער נישט באמערקט צוליב דער טונקלקייט. ער, משה יענקלע, האט סתם ליב געהאט צו זאמלען גראבע שטריק וואס פלעגן זיך ״וואלגערן״ אויף דער ערד און אויף וועלכע ער פלעגט זיך ״צופעליג״ אנשטויסן. אזוי פלעגט ער דערקלערן דעם ריכטער בעת דעם משפט. נאר בייזע צונגען האבן אים צוגעטשעפעט די לאטע פון א פערד־גנב. אין דער אמתן — א זאמלער פון שטריק — און נישט מער.

מ. מוסינגר

על מה שרו יהודי רודקי

פרק א׳: מבוא

כבשאר עיירות גליציה ופולין, נימנו גם יהודי רודקי עם חובבי הזמר והניגון. החיבה לרינה ולתפילה היתה טבועה בדמו של כל יהודי מקטון ועד גדול, מתלמיד־חכם ועד לעם־הארץ. עוללינו ינקו את מנגינות העצב והערגה היהודיים יחד עם חלב אמם, החל משירי הערש היפים — על ״ראזשינקעס מיט מאנדלן״ וכלה בניגונים של לימודיהם ב״חדר״ ובבית־המדרש ושל פרקי תפילותיהם בבתי־התפילה. הניגון שלט בכל תחומי החיים היהודיים: בלימודים, בטקסים הדתיים ובבית. גם הדרשנים שדרשו בשבתות שבין כסה לעשור השמיעו את דרשותיהם בניגון. במיוחד נחרתו בלבות ילדי ישראל של אותם הימים הניגונים, בהם שיננו פרקי חומש, חמש המגילות, ״אקדמות״ ומשלי שלמה. הודות לניגונים אלה זוכרים רבים מאתנו פסוקים שלמים או אף פרקים שלמים בחומש, בגמרא ובתפילות שבת וימים נוראים.

עד עצם היום אנו זוכרים את הניגון של ״ואני בבואי מפדן״ בפרשת ויחי, או את הפתיחות היפות באידיש למגילת ״שיר השירים״ שלמדנו בין פורים לפסח או ל״אקדמות״ אותה למדנו בין פסח לחג השבועות. האוזן היהודית היתה ערה ורגישה לזמר ולניגון ועל כן זכרנו כולנו את זימרתם היפה של מנעימי זמר בין יהודי רודקי, שהבולט ביניהם היה האדמו״ר ר׳ פנחס נתן זצ״ל, שהיה שר בימים נוראים את רוב הזמרים, ובמיוחד את ה״מכלכל חיים״ בתפילת שמונה־עשרה. לעולם לא אשכח את ה״נתנה תוקף״ של הרב ר׳ איטשה׳לי, ובמיוחד את הדגשת המלים — ״מי יחיה אוי יוי, יוי, יוי, — ומי ימות״, או את ״וכל מאמינים״ שהיה שר ר׳ פיניע ליטמן, השמש של בית־הכנסת הגדול. וכלום שכחנו את זימרתם היפה של ר׳ לייבלי שפיגלר ור׳ אייזיק שור? ועל כולם את ה״אדון עולם״ מפי החזן ר׳ ישראל פליג ז״ל, שהתפלל בימים נוראים של השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, האם שכחנו?

ואכן, יהודי רודקי היו מתענגים בזמר ובניגון לא רק בשבתות ובחגים, אלא היו מפזמים אותם תוך כדי טרדותיהם היום יומיות, בחדווה ובעצב, במלאכה, בהרהורים, בדאגות, במשחקי השחמט, במשחקי ״קוויטלעך״ בחנוכה ובלילות ביטול תורה לפי המסורת (חג המולד הקתולי־יווני) ואפילו נימוקי שיכנוע והוכחה — תוך כדי שיחות חולין — היו משמיעים בניגון. גם קריאות השמש לסליחות היו מושמעות בניגון.

פרק ב׳: משחקי פורים — או פורים־שפילן

על השירים הנפוצים ביותר, עוד בשנים של המאה התשע־עשרה, נמנים ללא ספק ה״פורים שפילן״ או משחקי פורים, שאחד מהם — המחזמר ״מכירת יוסף״ — הועלה ברודקי ע״י חברי קן ״השומר הצעיר״ בשנת 1921. אולם מלבד המחזמר ״מכירת יוסף״ היו עוד מחזות מוסיקאליים על נושאים תנ״כיים ורומנטיים וכמו כן פזמונים על נושאים אקטואליים, ששיקפו את חיי החברה ברחוב היהודי על כל היבטים: הכלכליים, החברתיים והעימות התמידי בין הדחף לקידמה ובין השמרנות של הממסד והחוגים החרדים.

מהידועים מבין המחזות המוסיקאליים היה המחזמר ״עקידת יצחק״, והמחזמר ״אחשוורוש״ — ״אחשוורוש שפיל״.

מן הראוי למסור כאן את הפזמונים שהושרו והוצגו ע״י זמרים ושחקנים חובבים בחג הפורים בבתיהם של בעלי־הבתים בעיר.

אחד מאלה הוא דו־שיח בין שני אחים, אחד שעזב את העיירה, נטש את מנהגיו והפך ל״נאור״ או באידיש ל״דייטש״, גילח את זקנו ופיאותיו והתלבש כדרך כל הגויים, והשני שנשאר בעיירה, חי בעוני וממשיך את אורח חייו השמרני. האח ה״נאור״ התעשר בנכר, מתחנן לפני אחיו שיעזוב את העיירה ואת חיי העוני שלו ויצטרף אליו וייטב לו. אך אחיו השמרן, ששמו נחשון, מוכיח את אחיו האפיקורס וה״ימח־שמויניק״ ואינו מתפתה.

ה״דייטש״: הער נאר ברודער, ברודער נחשון,
זיי ניט קיין עקשן,
ווארט נור אם וועניג
און הער נור אויס מיין מיינונג:
פארוואס טוסט דו שמאכטן,
און מיך אלס איין ברודער פעראכטן?
שטיי אויף פארלאז די נארישע קלויז,
און קום מיט מיר אין די וועלט ארויס.

נחשון: וואס וויל דער דייטש
מיט היכן קאפילייטש,
וואס זאגט ער עפיס שמאכטן,
און וואס מיינט ער עפיס אכטן.
גויאישע ווערטער מישט ער אריין,
וויי איז צו דעם טאטן
און די מאמעס חטאים,
וואס האבן געברענגט אויף דער וועלט
אזוינע קליפות רשעים.
זאל דער דייטש פון מיר אוועקגיין
און זאל ער זיך אויסברעכן אן די קלויז די ציין.

(נחשון אין דעם זכות פון דער הייליקער תפילה,

רוקד   וואס מיר דאווענען אין קלויז מילה במילה,
ומזמר):   זאלסט מיין געבעט אויסהערן
און ס׳זאל דעם ימח־שמויניק דא זאריז איבערקערן.

אני נזכר גם בפזמון אחר שהושר בפורים בביתנו ע״י שלושה בחורים, הירש טל, בני רויך והירש ״יאבליק״. זהו סיפור של שדכן העילית בעיירה, החובש צילינדר, נועל ערדליים ואוחז מטריה. השדכן מתאונן על ביש מזלו בזיווג זיווגים במילים אלו:

השדכן: בין איך א שדכן, א פיינע בריאה,
איך קען גוט שפעקולירן
ביי מיר איז קיינמאל קיין מניעה
א שידוך אויסצופירן.
(שלושתם   גליק, גליק, גליק,
שרים):   דארף דאך האבן יעדער.
דאמאלס, דאמאלס, דאמאלס
גייט די זאך כסדר.
השדכן: קום איך אריין צו א היגן גביר
און שלאג אים אן א שידוך באלד.
זאגט ער צו מיר,
ער קען אים פון פריער,
דער חתן איז צו אלט.
(כולם
שרים):   גליק, גליק, ...

מלבד משחקים על נושאים תנ״כיים היה גם משחק פורים על נושא רומנטי, על אהבה בין שודד בשם רינאלדו ואהובתו רינאלדינה. אני זוכר רק כמה חרוזים ששמעתי מפי אבי, שהיה מזמר אותם בעתות רצון.

על הבמה רואים שודדים יושבים מסביב למדורה בתוך יער בלילה.

(השודדים שרים בצוותא):   אך ווי פינסטער איסט די נאכט
אונד די בוימע קראכען.
שלאפען קענען וויר ניכט,
דאן מוז מאן היר איין פויר מאכען.

המחזות, הפזמונים והשירים הללו החדירו קצת עליצות ובדיחות־דעת בחייהם האפורים של יהודי רודקי, שלא יכלו ליהנות מהצגות תיאטרון או קונצרטים או הצגות קולנוע. היו רק חובבי מוסיקה מושבעים בודדים, כמו חיים דוד הוך, שמואל יעקל מנדלקורן, שנסעו מפעם לפעם ללבוב כדי לחזות בהצגות אופירה, או להאזין לקונצרטים של תזמורות ומקהלות מפורסמות. אך אלה היו יחידי סגולה בלבד. שמעתי גם, שלפני המלחמה הגיעו לעיירה זמרי ברודי המפורסמים ותושבי העיירה היו מפזמים את פזמונותיהם במשך שבועות וחודשים.

פרק ג׳: שירי מלחמה

הסוג הבא של שירים הם שירי מלחמה באידיש, שהיו מושרים בפי בני־הנוער בתקופה שבין 1915-1918 ואותם אנסה להעלות כאן במקור ובתרגום:

פאָניע ער האט די מפלה,	פוניה, אותו הביסו,
עס איז אים וואונד און וויי,	יצא בעין ובשן,
מען יאגט אים מיט איין בהלה,	בבהלה אותו הניסו,
אויף צרות איז ניקולאי.	את צאר ניקולאי המסכן.
פארלוירן האט ער שוין די שלאכט	המלחמה הוא כבר הפסיד,
מען האט אויס אים א תל געמאכט	הרוס לאורך כל החזית,
עסטרייך, דייטשלאנד, טערקיי.	על ידי שלושת צבאות הברית.

או שיר נוסף באידיש:

מען האט אים פארטריבן,	אכן הניסו אותו,
דעם רוסישן שווין,	את פוניה החזיר,
פון די קארפאטן	מהרי הקרפטים
ביז צו אים א היים.	עד לפטרבורג העיר.

או שיר־ערש מושר בפי הסבתה לנכדה היתום, שאמו מתה מחרדה לגורל אביו שיצא לחזית:

שלאף איין, שלאף איין, מיין פייגעלע,	נומה, נומה ילדי הרך,
מאך שוין צו דיין אייגעלע,	עצום, עצום עיניך כך,
קינדעניו מיינס, יתומ׳ לי קליינ,	ילדי, ילד-חן
וי לאנג מיין לעבן אויף דער וועלט	יתומי המסכן.
און דיך פארלאז איך ניט,	כל עוד עלי אדמות אחיה
	לך בני — למגן אהיה.

וואס קאנסטו דען מיינע	
וואס דיין מאמעניו איז געשען ?	הידעת בני, מה לאמך קרה ?
דיין מאמעניו איז געשטארבן פאר שרעק,	אמך מתה מחרדה,
קיין בריוועלע, קיין קארטעלע	לא גלויה ולא מכתב
איז פון דיין טאטיניו ניט געוועז,	לא היו מאביך,
זייט ער איז פון דער היים אין די מלחמה אוועק.	מן היום שבו את ביתנו עזב.

עוד שיר נפוץ ביותר היה מספר על חייל פצוע השוכב בשדה, לא הרחק מהיער שבו עובר קו החזית עם האויב. שיר זה היה מושר בפי זמר נודד, גיבן, בעל קול מצטלצל, שהיה עומד בפינות הרחובות ומשמיע את השיר, מוקף ילדים ועקרות־בית שהיו מזיל־־ דמעות וגומלות לזמר במטבעות נחושת.

השיר מתחיל במילים: **אויף די גרינע פעלדער וועלדער,** אוי וויי,

אויף די גרינע פעלדער וועלדער

ליגט איין זעלנער . . .

לצערי איני זוכר את שאר המלים, מלבד הנעימה שהיא מאוד יפה ומלאת תוגה.

כמו כן זכור לי שיר, הנותן ביטוי לערגתו של החייל היהודי לקצת "אידישקייט", בהיותו מנותק מהסביבה ומההווי היהודיים, ואלה המלים:

פרייטיק, פרייטיק, פרייטיק צו נאכטס,
די ליפעלעך זיינען פארשמאכט,
איך וואלט געגאנגען צו א יידעלי
אויף שבת עסן,
האט מיך דער פעלדפעבל פארמאכט.

נוסף לאלה היו גם שירים שהושרו בשפה הרוסית, שהיתה כבר שגורה בפי התושבים. והנה שיר על מפלת הרוסים בשפה הרוסית, בכתב עברי ובתרגום חפשי:

צאר ניקולאי, טי סיא פודאוואי,
וואזמי טוואיו רידנו מאמו אי זאסטרילאי.

צאר ניקולאי, אתה היכנע,
חסל את אמך הורתך ותיוושע.

ראסיא, ראסיא ז'אל מעניע טעביא,
טאקא מאלא אוסטריה פוביעדילא טעביא.

רוסיה, רוסיה, צר לי עליך,
אוסטריה הקטנטונת הביסה צבאותיך.

צאר ניקולאי, פשאוב וואיעוואט,
טרי קוזאקי נא קארפאטי,
י.......יעהא מאט!

צאר ניקולאי, יצא להילחם,
שלושה קוזאקים בהרי קארפאטים,
הרוח יישאם!

שירים אלה מבטאים את סלידתה של האוכלוסיה המקומית, היהודית והלא־יהודית, ממשטר הכיבוש הרוסי ואת שמחתם ממפלת הצבאות הצאריים בחזית הרי הקארפאטים.

בימי המשטר הפולני בשנים שבין 1919-1923 הלך וגבר תהליך האינפלציה, שהגיעה לשיאה בשנת 1923. ערך המרק הפולני היה כמעט אפסי ועקרות־הבית היו מוציאות מיליונים מרקים על הקניות היום־יומיות בחנויות המכולת והאטליזים. היו שרים אז שיר בשתי השפות, פולנית ואידיש, על האינפלציה ועל כך שבכל זאת אפשר להשיג בכסף עמדה בחברה וגם להשתחרר מהשירות בצבא. ואלה המלים:

דרייט זיך דאס רעדעלע אויף אלע פיר זייטן,
און מען דרוקט דעם פוילישן מארק,
אז יידן נעמט מען צו די סאלדאטן,
באפרייט מען זיי פאר מארקן א בארג.

טאמער האסטו געלד זעהר פיל,
מאכט מען דיך פאר גבאי אין שול.
טאמער האסטו געלד, ביסטו א קנאקער,
און דאצו א וואוילער יונג.
טאמער האסטו קיין געלד ביסטו א...פעקל מאכער
און דו שטעלסט ארויס די צונג.

סובב הגלגל, יורד ועולה,
והמכבש פולט ואיננו נבלם,
כשמגייסים יהודים ליחידות השדה,
בחבילות מארקים קונים את שח-
רורם.
אם יש לך כסף די,
בבית־הכנסת תהיה גבאי,
אם יש לך כסף, אתה בחור כארז,
ונוסף על כך גאון.
אם אין לך כסף, אתה מעלה חרס
ומוציא את הלשון.

מלבד שירי מלחמה היו שרים באותם ימים של הרג והרס גם שירי אהבה.

פרק ד׳: שירי אהבה

מן הראוי להזכיר כאן בראש ובראשונה את השיר על נערה יהודיה שנורתה למוות ע״י ז׳אנדארמי אוסטריה, תוך דיכוי מהומות פועלים בעיר דרוהוביץ׳ בגליציה, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, וזה השיר ״חנה׳לי״, המושר כעת בתרגום לעברית. אצטט כאן את מילותיו של שיר על אהבה נכזבת של נערה יהודיה, אותו היו שרות נערות ישראל בשנים 1915-1918. בשיר זה ניכרת השפעת השפה הגרמנית:

איין קויל זאל דעם מענטן טרעפן,
איין קויל זאל דעם מענשן ערשיסן,
ווער עס וועט זיך ערווייגן די בשורה אנצוזאגן,
אז דו ביסט שוין ניט מער מיין געליבטער.
און אז דו ביסט שוין ניט מער מיין געליבטער,
געוויס בין איך שוין ניט מער דיין געליבטע,
וועלכעס מיידעלע עס וועט זיך אין דיר איינליבן,
שפילן וועט זי די גרעסטע ראלע.

או שיר אהבה אחר המספר על נערה יהודיה שברחה עם מאהבה הנוצרי בליל ״כל נדרי״ והשיר מתחיל במלים:

ערב יום כפור, ווען מען געהט צו כל נדרי,
ווען מען געהט אין דעם טלית און קיטל.

היו עוד הרבה שירים בעלי תוכן חברתי, כגון השיר על הפסוק ״לא תגנוב״ שהצעירים היו מזמרים בחתונות וב״פארשפילן״, כלומר בשבת שלפני החתונה ליד שולחן החתן, והמתחיל במלים: ״איך האב געלערנט אין חדר דעם פסוק״... או שיר הקלפן המבכה את מר גורלו בגלל יצר הקלפים.

לבסוף יש להזכיר את שירי ציון, שהושרו בתנועות הציוניות בשפות אידיש, עברית ופולנית. הבולט ביניהם היה השיר של המשורר העממי מעיר רישא, נחום שטרנהיים, בשם ״לעגיאנען מארש״, כלומר שיר הלגיונים, שהושר ברודקי בהפגנת השניים בנובמבר 1917 עם הכרזת הצהרת בלפור.

שיר זה היה נפוץ בכל גליציה, ועל כן לא אצטט אותו, אך היו שירים שהושרו במועדוני ״השומר הצעיר״ בשפה הפולנית, והבולט ביניהם היה שיר על הרצל.

כך שרו וזימרו יהודי העיירות את תפילותיהם, אימהות את שירי-הערש שלהן, צעירים וצעירות את שירי האהבה ובני-הנוער בתנועות את שירי הגעגועים לציון. היום מעוררים שירים אלה זכרונות מהעבר הרחוק ומחיים את דמויותיהם של מזמריהם שאינם עוד.

חנה קורנשטין (צוקרקנדל)

זכרונות פון מיין היים

רידיק. דאס שטעטעלע וואס האט געציילט 3000 יידישע נפשות, איז געווען ענלעך מיט זיינע מינהגים צו אלע קליינע שטעטעלעך אין מזרח-גאליציע.

מענטשן האבן געלעבט ווי אין איין משפחה. איינער דעם אנדערן האט געקענט פון דור דורות.

אין רידיק זענען געווען רייכע, מיטלשטאנד מענטשן, אבער עס האבן אויך נישט געפעלט קיין ארעמעלייט.

און צווישן זיי זענען געווען קראנקע וואס האבן נישט געקאנט ארבעטן כדי צו האבן פרנסה. און אזוי ווי איך האב שוין דערמאנט פון אנהויב, אז מען האט געלעבט ווי איין משפחה, האט מען נישט געלאזט אזעלכע מענטשן פאלן. און עס האבן זיך געפונען גוטע פריינט, וועלכע האבן געזארגט זיי זאלן האבן דאס שטיקל ברויט.

איינע פון די פריינט, וואס פלעגט תמיד זארגן, איז געווען מיין מאמע ברײנטשי צוקערקאנדעל ז״ל. זי פלעגט ארומגיין צווישן אירע חברטעס און צוזאמענעמען ברויט, פלייש און אנדערע שפייז-ארטיקלען. עס זענען אויך געווען מענטשן וועלכע ווי מען זאגט ״דער זאטער קאן דעם הונגעריקן נישט פארשטיין״. און וואס האט געטון בריינטשי? זי איז געגאנגען צו אירע רייכע פריינט און זיי געפירט צו די ארעמע מענטשן, זיי זאלן זען אין וואס פאר א נויט זיי לעבן. בכדי צו קאנען פון זיי ארויסבאקומען א הילף פאר די אומגליקלעכע. לאה און מרדכי בוכמאן ז״ל פלעגן שיקן געקעכץ (יאכלעך) צו קראנקע און ארעמע מענטשן. מיט זייער גוטהארציקייט האבן זיי זיך באטייליקט און זיך באמיט צו העלפן.

די מערהייט פון די יידישע איינוווינער אין רידיק האבן זיך באשעפטיקט מיט מסחר עס האבן אויך נישט געפעלט קיין בעלי מלאכות, שניידערס, גלעזערס, שוסטערס און אנדערע. מיין טאטע יהושע צוקערקאנדעל ז״ל מיט זיין טאכטער פראדל ז״ל פלעגן אויסארבעטן עטרות פאר טליתים און דאס האבן זיי געשיקט קיין לעמבערג.

ווען עס פלעגט זיך דערנענטערן דער ערב שבת אדער יום-טוב, פלעגן די פרויען שוין אנהייבן דאס צוגרייטן דאנערשטיק. די מענער זענען פרייטיק געגאנגען אין בית המרחץ, און מ׳האט אויפגענומען דעם שבת מיט גרויס כבוד. מען האט געפילט אז די שכינה האט גערוט אין יעדן יידישן הויז. די בכבודיקע יידן האבן אנגעטון די יומטובדיקע בגדים מיט די שטריימלעך און די פרויען האבן זיך געפילט ווי מלכות אין זייערע יומטובדיקע קליידער.

רידיק איז אויך פאליטיש נישט אפגעשטאנען. עס זענען געווען פארשידענע פארטייען פון לינקע ביז רעכטע. מען האט פאליטיקירט, דיסקוטירט איין פארטיי מיט דער אנדערער. עס האבן נישט געפעלט קיין כלל טוערס, וועלכע האבן געשטרעבט צו העלפן ארץ-ישראל. א גרויסע אקטיוויטעט האבן די ציוניסטישע ארגאניזאציעס ארויסגעוויזן ביי וואלן צום ציוניסטישן קאנגרעס, סיים וואלן, און צו דער יידישער קהילה אין שטעטל.

דאס גאנצע שטעטל פון קליין ביז גרויס האט געלעבט יעדער אין זיין קרייז און אויף

זיין אופן. עס איז געווען א העברעאישע שולע ווו עס האבן געלערנט פיל קינדער. די פארוויילונגען זענען געווען אמאטארישע דראמאטישע גרופן, ווי אויך טענץ,און שבת איז מען געגאנגען שפאצירן אין וואלד.

פילע פון דער יוגנט זענען ארויסגעפארן קיין לעמברג לערנען א פאך אדער שטודירן. עס זענען געווען פארשידענע שטרעבונגען, יעדער האט געשטרעבט צו א געוויסן ציל. ווען עס האט זיך דערנענטערט א יום טוב,זענען זיך אלע פון לעמבערג אדער פון אנדערע פלעצער צוזאמענגעפארן קיין רידיק יעדער צו זיין נעסט בכדי צו פייערן מיט דער גאנצער משפחה און גלייכצייטיק זיך טרעפן מיט די חברים און דער־ציילן יעדער פון זיינע דערפארונגען און איבערלעבונגען.

דאס אלץ קאן מען פארגלייכן צו א בוים וואס איז געווען גוט איינגעווארצלט און איז געוואקסן שיין מיט זיינע צווייגן, בלעטער און בלומען. ממש א נחת איז געווען אין שטעטל. און מיט איינמאל איז אויפגעשטאנען דער רוצח היטלר ימח שמו און האט אויסגעריסן דעם בוים מיט די ווארצלען, צעבראכן די יונגע צווייגלעך, פארברענט און צעשטערט דאס לעבן, געשאפן קברים און פארוואנדלט דאס שטעטל אין א בית־עלמין. נישט אלע זענען אומגעקומען אין רידיק. עס זענען אויך אומגעקומען אין פאשידענע לאגערס, ווי בעלזשעץ, טרעבלינקא, אוישוויץ. דער רוצח מיט זיינע משרתים האבן פארגאסן יידיש בלוט. דער נאמען רודקי איז געבליבן אבער נישט מיט קיין יידיש לעבן. נאר די ערד פון שטעטל האט איינגעזאפט דאס יידיש בלוט.

זכרונם של קדושינו לא ישכח מאתנו לנצח!

חיה קורנברג

צרור זכרונות

ה"קורסו" של רודקי

לכל עיירה קטנה יש כנראה "משהו", אשר מטביע את חותמו על תושביה. אנשי הכרך נוהגים ללעוג ל"פרובינציה", אך הם אינם יודעים חן וקסם של עיירה קטנה
אני חושבת על העיירה שלנו, רודקי. למרות יופיה, כולנו בצעירותנו שאפנו לעזבה, כדי לצאת לעולם הרחב. מעטים הספיקו לצאת ומצאו את מקומם במולדתנו המחודשת. חלק פזורים ביתר חלקי תבל, אך הקשר בינינו קיים, כי דבר אחד משותף לנו: הקבר הגדול ביער בז'ז'ינה. הקבר של קרובינו ויקירינו, הקבר של קדושי השואה ברודקי.

קשה לתאר שבאחד היערות שהקיפו את רודקי ושכל כך התגאינו ביופים, התרחשה טרגדיה כה גדולה. אהבנו לטייל ביערות שבצידי הדרכים אשר הובילו לתוך לב לבה של העיירה, וזה ה"רינק". כיכר גדולה מרוצפת אבנים אדומות, כשבאמצע שיפוע קל, המאפשר זרימת המים בימי גשם, בעוד שהכיכר עצמה נקיה ומבריקה. בימים כאלה היינו חולצים את נעלינו ומשתובבים לכל אורך התעלה וההשתובבות בה סימלה את תקופת הילדות שלנו, בעוד שה"קורסו" (הטיילת) סימלה את השלב הבא.

הנערות והנערים שהתבגרו נהגו לטייל בקורסו. שולחים מבטים גנובים אלה באלה. ומי שהחליף גם מילים ספורות היה כבר נושא לרכילות. בכל תקופה התחלף דור המטיילים בקורסו. רובם נישאו, חלקם עזבו את רודקי וחלקם קינאו באלה שתפסו את מקומם. קבוצה אחת של בנות השאירה רושם חזק על אלו שבאו אחריהן, קבוצת בנות אשר משום-מה קראה לעצמה "פוסס" (בובות). רובן לא הצטיינו ביופי חיצוני אך היו בעלות כשרונות. הן חיברו סטירות ופזמונים על אנשים שונים ועל נושאים אקטואליים שהיו מושרים בפי כל וכך הן לא נתנו לשכוח שפעם שלטו בקורסו. רוב הבנות המוכשרות הללו ניספו בשואה, ואין עוד דור המשך יהודי בקורסו של רודקי.

שתי רבניות

בעיירתנו ידע כל אחד הכל על כולם, וכמובן שהרכילות פרחה.
לא אחת היה זה נושא לבדיחות וצחוק. היתה לנו רבנית יפיפיה, בעלת הופעה מרשימה ביותר. החילוניים היו מדגישים לא פעם שהיו מוכנים להצטרף לחסידי הרבי למען הרבנית היפה. פעם הזדמנה הרבנית לנסוע ברכבת בשכנותו של מנהל מס הכנסה. האיש הוקסם משכנתו ולשאלתו על זהותה, הוברר לו שזו רבנית.
בישיבה הקרובה להערכת מס נתקל בשם "רבנית", וזה הספיק לו כדי לנהוג ביד רכה לגבי הערכת המס שלה, לפליאתם של חברי הוועדה. המנהל לא ידע, שהמדובר ברבנית אחרת, אשר סימלה את היפוכו של מושג היופי. היא ניהלה חנות בדים. הופעתה והתנהגותה לא היו שונות משאר בעלות הדוכנים שבשוק.
כאשר נודעו לרבנית הזאת תוצאות הערכת המס שלה, מיהרה להודות אישית למנהל. הוא לא הסתיר את תדהמתו למראה עיניו ונעלם בחדר הסמוך, להנאתם של פקידי משרדו. המקרה הודלף החוצה והיה נושא לבדיחות, עד שסנסציה חדשה באה במקומו.

Jonas Stern: „Akcja" na dzieci (linoryt)

ז. שואה ותקומה

תוכן הענינים:

יִזְכּוֹר

אלוהים

את קהילת קודש

רוֹזְקִי

B. Linke: „El mole rachamim".

רודקי

רוְדְקִי — עֲרִיסַת הַיַּלְדוּת מְלֵאַת הַטֹּהַר

רַבַּת הָעֹנִי, הַקֶּסֶם, וְהַזֹּהַ **ר**

וּ בַעֲלַת הַנּוֹף, מְלֵא הַחֵן הָאֵין-סוֹפִי

בָּאֶרֶץ זוֹ, רַחֲבַת הַיָּדַיִם וּבְרוּכַת הַיֹּפִ **י**

דּ יָרֶיהָ — "עַמְּךָ" — בַּתּוֹרָה וּבְתַלְמוּד

בַּסַּחַר וּבִמְלָאכָה — יוֹמָם וָלַיְלָה טָרוּ **ד**

ק דוֹשִׁים וּטְהוֹרִים — לְלֹא מַאֲבָק וּמֶרִי

בֵּין שְׂדֵרֵי בֶּרֶזִינָה הוּמְתוּ בְּיֶרֶ **י**

י וֹנְקִים וְעוֹלְלִים — בִּידֵי צֶאֱצָאֵי עֲמָלֵק.

יִנְקוֹם הַשֵּׁם דָּמָם וְזִכְרָם כָּל יִמָּחֶ **ק**

מ. מוסינגר

KRZYK CIENI

Myślisz, że trupy milczą? — że trwają w uśpieniu?
Że zasypani ziemią, ogłuszeni ciszą
Pochłaniają wieczność w mogilnym skupieniu?
Nieprawda! — pomordowanych żydów trupy głośno krzyczą...
Przeraźliwym jękiem, ponad ludzką mocą
Z trudem wyciągają kikuty i ręce,
Z grobów — cieniami się snują dniem, zmierzchem i nocą
Bełkocą, szepcą, o męce, o śmiertelnej męce...
I Ciebie nie ominą — znają wszystkie drogi,
Wszystkie ścieżki znaczone ich krwią i ich łzami —
Krok, za krokiem wloką ciężkie, sztywne nogi,
Na rany wskazują martwymi oczami...
Już jesteś osaczony. Obeszli Cię kołem,
Czarną ust jamą wyjękują skargi...
Nie chcesz patrzeć? — Ran ich dotknij czołem,
Wesprzyj ich swym ramieniem... Sine martwe wargi,
Skrzywione w spaźmie bólu, zbielałe źrenice
Od zgroży — spokoju nie znajdą w mogile.
Przeszli granice piekła, obłędu granice.
Nie staraj się zapomnieć, nie ujdziesz ich sile...
Krzyk cieni... Słyszysz!? Twoim krzyczą głosem.
I Ty, też cieniem jesteś, trupem jesteś żywym.
Nigdzie uciec nie zdołasz, ich los Twoim losem —
Łańcuch wlecze się dalej. Tyś tylko ogniwem...
Pomordowani żydzi! Nocą, dniem, o świcie,
Oby Ci krzyk ten nigdy usnąć nie pozwolił.
Miliony bezbronnych niewinnych ludzi zamordowano —
Znieważono życie.

Soplicowo, w lutym 1944 r. Izabela Gelbard (Por. Czajka)

9

בנימין בורר

לא אמות כי אחיה

פרק א׳: כניסת הגרמנים לרודקי

היה זה ביום ג׳ בשבוע, 12 ספטמבר 1939, היום בו פלשו הגרמנים לרודקי. היום המר והנמהר לתושביה היהודיים.

ביער הרודקאי, סמוך לתחנת־הרכבת, הסתתרה קבוצה קטנה של חברי הארגון הצבאי הפולני — ״סטשלצי״ — והם אשר ירו על יחידות החלוץ של הצבא הגרמני הפולש שהגיעו בכביש המוביל מהעיר סמבור. התוצאה: קצין גרמני ומספר חיילים גרמניים נפגעו מהיריות. תגובת הגרמנים היתה מיידית: כל הבתים לאורך הרחוב לגיונוב, שדרכו נכנסו הגרמנים לעיירה, הוצתו בעזרת פצצות תבערה, שאותן השליכו הגרמנים על גגות בתי העץ היהודיים והללו התלקחו ועלו בלהבות. שרדו כמה בתי אבן לאורך הרחוב לגיונוב ומסביב **לכיכר השוק, בין** היתר ביתו של יוסף טייכר (35), ראש הקהילה לשעבר, בית הסוחר הנוצרי גורסקי, בתיהם של בעל המסעדה הנוצרי ניביישצ׳נסקי, ברוננגרבר, ויזנגרין, לקס, פרן, וביתו של הסוחר הנוצרי טורסה. שאר הבתים, במיוחד אלה שלאורך הצד המזרחי של כיכר השוק, נשרפו כליל. נוסף על כך נלקחו כל הגברים שנמצאו ברחוב בתור בני־ערובה, ללא אבחנה בין נוצרים ויהודים, והוחזקו בבניין בית־הספר היסודי לנערים שברחוב סמבורסקה. החיילים הגרמניים היו הולכים מבית לבית, מוציאים את הגברים ומרכזים אותם בכיכר השוק, מול חנותו של גורסקי, כשידיהם על ראשם. אני הייתי אחד מאלה.

בינתיים עמדו בלהבות כל הרחוב סמבורסקה **וחלק מהכיכר** (צד מזרח) וקשה לתאר את הפחד והתדהמה של בני המשפחות בראותם את החיילים הגרמניים המתפרעים והמתעללים בהוריהם ולבסוף מוציאים את הגברים ומובילים אותם בכיוון בלתי־ידוע. זעקות הנשים ובכי הילדים היו קורעי לבבות. אותי לקחו מביתם של הורי אשתי (משפחת גוטליב שגרה בצידה הזמרחי של כיכר השוק) ולפי בקשתי הורשה לי לאחר חיפוש בבגדי ללכת לדירתי הבוערת, שהיתה בבית **הספר יוסל גרבר**, כדי להוציא ממנה את חפצי הבית. איז׳י אונגרפלד שעמד ביחד אתי במגרש הריכוז, צורף **לבני הערובה** שהובלו ביחד עם השבויים בדרך לסמבור. בהגיעם לכפר קוניושקי (Koniuszki) הורשו כולם ללכת הביתה הודות להשתדלותו של ד״ר מוני טייכר, רופא מקומי,

שהוכיח לגרמנים כי היה קצין אוסטרי ובתור שכזה העיד שאנשים אלה חפים מפשע, וכך נסתיים היום הראשון של פלישת הגרמנים: שריפת בתים יהודיים על רכושם, הטלת אימים ופחד, אך ללא קרבנות בנפש.

פרק ב׳: ראש השנה (1939) עם הגרמנים ברודקי

בדומה ליהודי שאר עיירות גליציה, לא נתברכו גם יהודי רודקי במשך 20 שנות שלטונה של פולין העצמאית בשפע של טובות, ישועות ונחמות, אולם באותו יום א׳ דראש השנה ת״ש ניתך על ראשיהם של יהודי רודקי שפע של גזירות רעות ופורענויות מידי הפולשים הנאצים. על אף אווירת הפחד וסכנת הנפשות שהשתררה בחוצותיה של העיירה, לא ויתרו יהודי רודקי, נאמנים למסורת ולמורשת אבות, גם בעת ההיא על תפילה בציבור והתכנסו בהמוניהם בבית־הכנסת הגדול, כדי לשמוע כמדי שנה בשנה אל הרינה ואל התפילה.

אולם כאן הפתיעו אותם חיות הפרא, צמאות הדם בדמות חיילים גרמניים. הם פרצו בצעקות לבית־הכנסת והחלו להכות במגלבים, קתות רובים ובאגרופים את כל המתפללים ללא אבחנה בין נער, זקן וילד וכזו היתה הופעת הבכורה של נושאי התרבות הטבטונית ברודקי בספטמבר שנת 1939.

לא ארכו הימים וגיבורי הרצח והשוד הללו נסוגו בפני הפולש הסובייטי אל הגבול החדש בין הגנרל־גוברנמנט ההיטלראי לבין ״אוקראינה וביילורוסיה המערביות״, בהתאם להסכם הידוע לשימצה על חלוקת פולין, הסכם מולוטוב-ריבנטרופ.

פרק ג׳: פלישת הצבא האדום לרודקי — ספטמבר 1939

עם פלישת יחידות של הצבא האדום, או צבא ״המשחררים״ כפי שהכריזו על עצמם, היתה מחצית העיירה שרופה וחרבה עד היסוד, ומחוסרי קורת גג מתוך הנשרפים הצטופפו בבניינים ציבוריים או בבתי קרוביהם וידידיהם, שנשארו עומדים על תילם. יחידות החלוץ של הצבא האדום נתקבלו ע״י יהודי רודקי ברגשות מעורבים, בבחינת ״ויחד יתרו״. אך הכל נשמו לרווחה ביודעם כי סולקה סכנת המוות שהיתה מרחפת על ראשיהם וכי איך שהוא יוכלו להסתגל למציאות החדשה, שגם היא לא בישרה ישועות ונחמות לטווח ארוך. מייד בהתחלה הונהג משטר עבודה קשה שהקיף את כל תושבי העיר ללא הבדל דת ומין. הסיסמה של סטאלין: ״מי שאינו עובד אינו אוכל״ משלה בכיפה. חובת העבודה היתה טוטאלית ולפי הכישורים והביקוש.

אני עבדתי כמנהל פנקסים בבתי־חולים שפעלו בעיר, ואשתי חיה, לבית גוטליב, עבדה במחלקת הרישום של הפוליקליניקה. אט אט התחלנו להשתלב בתנאי החיים החדשים והכל התנהל למראית עין על מי מנוחות. בתוקף היותנו, אני ואשתי, עובדי שירות הבריאות, השתייכנו לארגון המקצועי ששמו באוקראינית היה ״פרופספילקה מדסנטרוד״.

באחת האסיפות הכלליות של ארגון זה נבחרתי ליושב־ראש הארגון בעיירה. אשתי, שקנתה לה שם כעובדת מצטיינת (אוטליצ'ניצה), זכתה ב־4 שבועות הבראה ונופש על שפת הים השחור בסביבות אודיסה ונסעה לשם ב־1.6.1941. למרבה הצער שוב הופרה השלווה עקב החמרת המצב הפוליטי והחרפת היחסים בין שני בעלי־הברית: הסוציאליזם הלאומי של היטלר והסוציאליזם הקומוניסטי של סטאלין.

פרק ד': הפלישה החוזרת של צבא היטלר לעיירה — יוני 1941 — מלחמת גרמניה ורוסיה

עם שחר יום א' בשבוע, בתאריך 22.6.1941 החל הצבא הגרמני לחצות באופן מאסיבי את קוי ההסכם, לאחר תכונה שנמשכה חודשים רבים והיתה ידועה היטב לאוקראינים המקומיים. היתה זאת ההפתעה מס' 2 לאחר ההפתעה מס' 1 באחד בספטמבר 1939. בכל מקום ניכר היה חוסר אירגון ותושיה.

הצבא האדום על כל חילותיו נתקף בהלה והחל לסגת תוך אבידות כבדות. היו מקרים של עריקה המונית ולא נשאר הרבה זמן לפינוי האוכלוסיה האזרחית, קרי היהודים, שהחלו להימלט בכל מיני דרכים ואמצעים. ושוב הופתענו, אנחנו היהודים, בגלל קלות דעת ואופטימיזם מופרז ובלתי מבוסס. רצינו להאמין שהנה הונח לנו ונוכל לבנות מחדש את חיינו בתנאים החדשים. אך שונאי ישראל האוקראינים ידעו יפה מה מתבשל מעבר לגבול והחלו להתכונן בשמחה ובששון ליום הפלישה של הגרמנים וליום נקם באוכלוסיה היהודית.

בפרוץ המלחמה הייתי משוכנע כי אשתי, ששהתה באותו זמן בחופשת ההבראה סמוך לאודיסה, תצטרף לידידיה הרוסיים במנוסתם מזרחה — לאיזוריה המזרחיים של רוסיה האירופית, אך לא כך היה הדבר. נוכח התוהו ובוהו שהשתרר מיד עם פרוץ המלחמה, החלטתי להימלט לרוסיה ולחפש שם את אשתי. הצטרפתי על כן לגל הפליטים שנסו מזרחה, אך לפני זה מיהרתי להיפרד מהורי שהוסיפו להתגורר בכפר נובושולקי (נוביסליץ), משם המשכתי לכפר כלופצ'יצה ודרך היער — לכפר קוניושקי.

החשכה החלה כבר לרדת כאשר שמעתי לפתע קריאה באוקראינית: "עצור! מי הולך?" עצרתי והקול שאלני מי אנוכי, ואני עניתי שנמלטתי מפני הגרמנים ואז ציווה עלי לשכב. ניגש אלי אוקראיני, חיפש בכיסי, בדק את תעודת הזיהוי שלי והובילני דרך שלושה מחסומים למפקדה הסובייטית ושם נלקחה ממני התעודה והורשיתי ללכת.

הלכתי ברגל לסמבור ושם נתקלתי בקבוצת רודקאים וכולנו הלכנו לקומיסר הצבאי הסובייטי, כדי להתגייס לצבא האדום. אך שם לא רצו לגייס אותנו ועל כן המשכנו ברגל עד העיר דרוהוביץ' ומשם לעיר חודורוב (Chodorow). ההליכה היתה כרוכה בסכנת נפשות; מטוסים גרמניים טסו מעל לראשינו באין מפריע והפציצו לכל אורך הדרך. בקושי הגענו לחודורוב ושם נתקלנו שוב ברודקאים, ביניהם איציק טל עם בנו הירש ומאטי שפיגלר. בינתיים הגיע אלי מכיר ומסר לי שאשתי הגיעה ברגל מלבוב לרודקי ומחפשת אותי. החלטתי איפוא לחזור על עקבותי. הלכו אתי גם יידל ליטמן ויושי, בנו של אהרן "די פאקישטשאכיס" הבעל־עגלה. לאחר שעזבנו את חודורוב

הצטערנו על כך צער רב, אך את הנעשה אין להשיב. האוקראינים כבר החלו לרצוח פולנים ויהודים כנקמה על היחס אליהם תחת שלטונה של פולין ומצד הסובייטים בזמן הכיבוש. הגענו לכפר, בואכה לעיר רוזדול (Rozdol)./הגרמנים כבר הגיעו אל העבר השני של הנהר דנייסטר. כאן נשארנו למנוחת לילה אצל איכר. כל הלילה נשמעו יריות והפחד גדל לאין שיעור.

עם שחר המשכנו לרוזדול ולאחר שהות של יום אחד יצאנו לרודקי דרך הכפרים, בלכתנו לאורך ציר התנועה של יחידות הצבא הגרמני הפולש. בדרך הצטרף אלינו אוקראיני מקומרנו שגם הוא חזר הביתה ואנחנו חשבנו שבחברתו נהיה יותר בטוחים. הגענו לכפר הורוז׳אני (Horozany) ושם נאלצנו לעבור את מרכז הכפר שהמה מאוקראינים, כולם לבושים בגדי חג. כאן עמד כבר שער נצחון מקושט בדגלי צלב הקרס ובדגלים תכלת־צהוב של האוקראינים הלאומיים ועל יד השער ניצבו קצינים וחיילים גרמניים בחברת אוקראינים, מקבלי פניהם. משהשגיחו בנו עצרונו והאוקראיני שהלך אתנו צעק שאנחנו יהודים, חברי קומסומול שרצחו את אחיהם האוקראינים. אוקראיני זה, שידע גם קצת גרמנית, הסביר זאת לקצינים הגרמניים ואלה נפלו מיד על המציאה והחלו לבדוק את תעודותינו ואמנם נוכחו לדעת שאנחנו יהודים. לא עזרו כל הסברים מצידנו וכולנו נאשמנו בריגול וצורפנו לקבוצת שבויים רוסיים שהיו כלואים באחד המחסנים. באותה חצר השתכן משמר גרמני ואחד מחייליו העיד שאנחנו ירינו על הצבא הגרמני. פקדו עלינו לשכב על האדמה ונכנסו האוקראינים עם מקלות ומוטות והחלו להכות אותנו מכות רצח. בחצות התחלפו המשמרות ושוב מכות וגידופים.

למזלנו נכנס סמל ואני הרהבתי עוז בנפשי ואמרתי לו בגרמנית, כי גויסנו ע״י הצבא האדום לשירות תובלה וכשפרצה המלחמה עזבנו את העגלות והסוסים ואנו חוזרים הביתה אל משפחותינו ומבקשים ממנו שירשה לנו לגשת לקצין. הסמל הסתלק מבלי לתת לנו תשובה כלשהי והחיילים המשיכו במכות. בחוץ התאספו אוקראינים מצויידים במגלים, בחרמשים, בסכינים ובצלחות עם מלח. כוונתם היתה, לפי מיטב המסורת **ההיידאמאקית**,| לגזור אותנו לגזרים ולזרות מלח על פצעינו כשעודנו בחיים. הסתכלתי על **יידל וישי, פניהם**| החווירו כסיד, את עצמי לא ראיתי. מחשבות החלו לצוף במוחי מימי הנעורים, חשבתי על אמא ואבא ועל אשתי ומה עלול לקרות בעוד רגע ושאף אחד מהם לא יידע את מקום קבורתנו. ושוב חזר אותו סמל והורה למשמר לאסור על כניסת האוקראינים ואלי ניגש ומסר לי שהקצין אינו רוצה לדבר אתנו ולפי הוראתו יקח אותנו הצבא אתו בזמן שינוע לרוזדול ושם ימסרו אותנו למפקדה הצבאית במקום. בשומעי זאת נכנסה בי רוח חדשה והתנחמתי ששם ודאי יעשו אתנו ״חסד״ ויוציאונו להורג ביריה, במקום שיגזרונו כאן לגזרים.

בשעה 3 אחה״צ החל הצבא לנוע. אלינו ניגשו 3 חיילים, הוציאונו ביחד עם השבויים הרוסיים והובילונו בעקבות הצבא. בדרך נתקלנו ביחידות צבא אחרות ששאלו את חיילי המשמר, משום מה מובילים אותנו אתם, במקום לירות בנו במקום. אחד המלווים לא פסק להרביץ **בנו בקת**/ הרובה ולא הניח לנו לשבת בזמן החנייה וגם לא הרשה לנו לגשת לשתות מים. הגענו לפרברי רוזדול לפנות ערב וכאן הסתדר הצבא לחניית לילה ואותנו הוביל המשמר העירה למפקדה.

כשהגענו העירה ירדה כבר החשכה. שני חיילים מהמשמר הלכו לחפש את המפקדה והשלישי נשאר אתנו. חשבתי בלבי שזאת הזדמנות טובה להימלט. אמרתי לשומר

שאלך לחפש את המפקדה ולאט לאט התחלתי להתרחק משדה ראייתו של השומר. נכנסתי לבית של משפחה יהודית וביקשתי מחסה, לאחר שסיפרתי להם את כל מה שעבר עלי. אולם הם פחדו להלין אותי ושלחו אתי ילדה שתראה לי את מקום בית־המדרש שבו אוכל ללון. הפרוזדור של בית־המדרש היה פתוח ורק האולם היה נעול. הגפתי את הבריח בדלת הפרוזדור ושכבתי על הרצפה. בחוץ נשמעו צעקות ולי נדמה שמחפשים אחרי. לא הרחק מבית־המדרש נמצא בית־העלמין היהודי ועד היום טרם הבינותי איך הצלחתי לעבור את הגדר הגבוהה ולהגיע לקברים שביניהם שכבתי כל הלילה.

לפני עלות השחר חזרתי לבית־המדרש שהיה כבר פתוח ויהודים בודדים החלו להגיע לתפילת שחרית ולאחר שסיפרתי להם מאין באתי ומה שעבר עלי בדרך, שילחוני לבית־המרחץ שהיה בקירבת המקום ושם הסתתרתי עד שעות הצהריים. אז הגיעה בת ידידים מהמקום והלכנו יחד אל משפחתה, אצלה התעכבתי במשך ימים מספר עד שנלקחתי לעבודות כפייה אצל המיליציה האוקראינית.

פרק ה׳: ראשית עבודת הכפייה אצל הגרמנים — שנת 1941

בהתחלה עבדנו לא הרחק מהנהר דנייסטר ובפעם הראשונה ראינו גופות יהודים צפות על פני המים ונישאות על גליו הסוערים של הנהר. היו שם זוגות כפותים בחבלים או גופות בודדות שידיהן כבולות. היה זה מראה מזעזע ובקושי שלטתי ברוחי ועשיתי עצמי כאילו לא הבחנתי בשום דבר מיוחד. היה זה יום עבודתי הראשון אצל הגרמנים ובאותו ערב, לאחר שסיימתי את העבודה, פגשתי בהירש ״שמויגער״ מרודקי וביחד עם שני יהודים שכרנו עגלה ונסענו לקומרנו — לגיסי, שיעץ לי לא להמשיך לרודקי ולהתארח זמן-מה אצלו. הוא דאג גם להודיע לאשתי על בואי לקומרנו ולמחרת הלך אתי לגיסו בשם שנפלד, שהתגורר בדירת-גג מעל בית-המרקחת, ובאותו יום הגיעה גם אשתי מרודקי ולאחר שעות אחדות נאלצה לחזור הביתה אל הוריה. היה זה ביום הכיפורים תש״ב, אני לא הצטרפתי אליה, מאחר שיעצה לי להישאר בקומרנו — בגלל הפוגרום הראשון שנערך ברודקי ביוזמת האוקראינים המקומיים ובעידודם של הגרמנים. נשארתי עוד מספר ימים בקומרנו, אך גם כאן החלו להתרחש אותן זוועות שאורגנו ע״י האוקראינים, בפרט בידי האינטליגנציה שלהם, צמאת הדם היהודי, לאחר שניתנה להם יד חופשית מצד הגסטאפו.

פרק ו׳: הפוגרום בקומרנו באוקטובר שנת 1941

בליל הפרעות כובו האורות בבתי העיר וכנופיות של רוצחים אוקראינים מצויידים במקלות ובמוטות הלכו מבית לבית ותוך מכות רצח הוציאו את הגברים היהודיים זבי דם מהבתים, חרף תחנוניהן של הנשים ובכי הילדים. כל הגברים רוכזו בבניין בית־המשפט העירוני והופשטו מבגדיהם ולאחר מכן הובלו לחורשה בכפר כלופי

(Chlopy) ונורו עד האחרון בהם. על מקרה מחריד זה נודע לנו למחרת מפי האיכרים שבאו העירה. הם סיפרו שלא כולם נורו למוות ושהיו ביניהם פצועים רבים. אך כולם נפלו לבור ההריגה וכוסו בשיכבות אדמה שלא חדלה להתרומם גלים גלים.

באין יכולת לחזור לרודקי ואף לא להישאר בקומרנו, אחר ליל הדמים שפקד אותנו כאן, הודעתי לאשתי ע״י שליח שאני ממשיך לעיר **דרוהוביץ׳**. פניתי על כן לידיד בשם שמוראק וביקשתיו שישיג לי תעודת מחלה מרופא מקומי עם הפניה לרופא מומחה **בדרוהוביץ׳**. כיו״ר היודנראט שימש יהודי בשם בלבן. הלה סידר לי תעודת־מעבר (פשפוסטקה) מראש העיר האוקראיני. בינתיים הוציאו הגרמנים תקנות חדשות ופירסמו מודעות בראש חוצות, לפיהן אסור ליהודים לעזוב את מקום מגוריהם, ויהודי שייתפס בדרך — דינו מוות בירייה, ללא משפט.

החלטתי איפוא **להוריד את** הסרט הלבן עם מגן־הדויד שענידתו על השרוול היתה חובה, עד לחלק התחתון של הזרוע החשופה, כשהוא מוסתר בפנים המעיל, כאילו בתוך תחבושת, וכך נדדתי דרך יערות, שדות וכפרים, ועם רדת החשכה הגעתי לכפר סוויניושה ששכן במחצית הדרך בין קומרנו לדרוהוביץ׳. שם מצאתי משפחה יהודית בודדת, **ולמרות הפחד שתקפם לשמע** סיפורי הסכימו להעניק לי מחסה במשך הלילה, ביודעם שאם לא כן ירצחוני האוקראינים מיד עם היתפסי. לאחר שהאכילוני לשובע, בפעם הראשונה לאחר חודשים, ציוו על בתם הצעירה ללוותני בדרך לא דרך, לפני עלות השחר, אל הכפר מוסטי ומשם המשכתי לבדי דרך כפר הרוצחים המפורסם וולושצ׳ה (Woloszcze) וכפרים אחרים עד שהגעתי לכפר הרובקה (Herowka). כאן פגשתי ביהודים מדרוהוביץ׳ שעבדו בעבודת כפיה. הייתי באפיסת כוחות, אך פעם בי רצון עז לחיות ולהמשיך על אף הכול, והודות לרצון זה ולעצבי החזקים הגעתי לדרוהוביץ׳.

פרק ז׳: יהודי דרוהוביץ׳ עובדים בעבודות כפייה אצל הגרמנים

העיר דרוהוביץ׳ היתה מרכז נפתי בימי שלטון פולין והפכה למרכז מחוזי בימי שלטון הסובייטים. גם הערים רודקי וקומרנו השתייכו למחוז דרוהוביץ׳. עיר זאת היתה מפורסמת במכרות המלח ובבארות הנפט שנמצאו בעיר הסמוכה אליה, העיר התאומה שלה — בוריסלב.

שתי הערים הללו היו בימי שלטון פולין העצמאית בתחום הוויוודסטבו לבוב (Wojewodztwo Lwowskie). כשהגעתי שמה בראשית אוקטובר 1941 מצאתי במקום אווירה של דכאון ופחד, מרה שחורה ויאוש שנוצרו בגלל השתוללותם של אנשי **הגסטאפו. היהודים היו משוללים זכויות אנוש וגם חוקי צער בעלי חיים לא חלו עליהם.** הם היו נתונים לחסדם, או יותר נכון לאכזריותם של הרוצחים הנאציים ועוזריהם האוקראינים, שונאי ישראל משכבר הימים. כאן החל כבר תהליך ההשמדה של האוכלוסיה היהודית. בתהליך זה סייעו כנופיות המיליציה האוקראינית המקומית שבראשה עמד המפקד הצל (Hetzel). על היהודים נאסר לבקר במקומות בידור ציבוריים, כמו תיאטרון, קולנוע וכד׳ וכן **חוייבו למסור לידי הגסטאפו את** הפרוות, התכשיטים, מכשירי הרדיו והטלפון וכל דברי ערך אחרים.

בעיר זו התגוררה אחותי הבכירה עם בעלה ושתי בנותיה. למחרת הגיעי לעיר הלכתי להירשם ביודנראט ומשם נשלחתי באותו יום לעבודה. הרעב החל לתת את אותותיו ואני הייתי מחוסר פרוטה וגם גיסי נשאר ללא אמצעים למחייה. התחלתי איפוא לעבוד בסלילת כבישים ושם קיבלתי 200 גרם לחם במקום 100 גרם שנתנו במקומות עבודה אחרים. **תחילה קיבלנו מהורי בנובוסליץ קצת גרעיני שעורה, שאותם טחנו במטחנות** קפה ומזה בישלנו תבשיל הנקרא — zacierucha — דייסה. אולם מאוחר יותר נפסק גם זה. היינו קבוצת יהודים שהלכנו יום יום לעבודה בכל מזג אוויר; היינו מסתתים אבנים ומנקים תעלות ניקוז לאורך הכבישים.

נחלשתי מהרעב ובקושי החזקתי **את כלי העבודה,** כמו מגרפה, מכוש ומעדר. בשארית כוחותי המשכתי לעבוד והרעב לא פסק להציק לי גם תוך כדי שינה ובפרט **במשך היום. אלו מאתנו שלא יכלו להמשיך בעבודה נורו ע״י הגסטאפו. מקום עבודתנו** היה מרוחק מאוד והיינו נאלצים לצעוד אליו ברגל, לפי סדר מקובל. המפקח על העבודה היה אוקראיני והצטיין בתכונה ״טובה״ — הוא לא היכה אותנו. אלה מאתנו שהצטיידו בתעודות מרופא, שהעידו עליהם כי אינם מסוגלים לעבוד עבודה פיזית קשה, נצטוו להתייצב בלשכת העבודה שהתמקמה בבית־היתומים היהודי. בית זה היה מוקף גדר ובאותו רגע שבעלי התעודות היו בפנים, הקיפו אותם אנשי הגסטאפו „והשופו״ (משטרה) והטעינו אותם על משאיות. בלכתנו לעבודה ראינו את המשאיות עם היהודים הדחוסים בהן, כשמלוויהם, אנשי משמר הגסטאפו והמיליציה האוקראינית מחזיקים מולם את רוביהם. עבדנו באותו יום לא הרחק מהיער ברוניצה, שבו נמצאה בקעה גדולה. ראינו את המשאיות עם היהודים נכנסות לתוך היער ואלינו ניגשו אנשי גסטאפו, לבושים אזרחית ושאלונו אם ראינו במקרה איזה שהן משאיות עם אנשים ואנחנו ענינו בשלילה. זו היתה הצלתנו, אחרת היו מכניסים גם אותנו ליער. ואכן לא עברו אלא דקות ספורות ומתוך היער נשמעו זעקות אימה וקריאות ״שמע ישראל״, מלוות הדי ירי ממכונות־יריה. שמענו גם זעקות ״אמא! אבא!״. השתדלנו להגביר את קצב העבודה והעמדנו פנים כאילו לא ראינו ולא שמענו דבר, וכך הספקנו לסתת ולגמור את כל ערימת האבנים עד הצהרים, במקום במשך יומיים בקצב רגיל. גם שומרינו נבהלו מהזעקות והיירי והחזירונו העירה. לאנשי היודנראט אמרו הגרמנים, שיהודים אלה הובלו לעבודה במקומות אחרים.

פרק ח׳: עבודת פרך, מכות והרעבה — חורף שנת 1941

בינתיים באו ימי החורף הקרים ואנחנו ביצענו כל סוגי עבודות פרך בכפור ובשלגים. אפי נפגע מהכפור ובקושי השגתי משחה לריפוי האף, הרעב גבר ואני נחלשתי ורגלי התנפחו. באחד ממקומות עבודה שבו הטעינו פחם התגורר שומר אוקראיני שהיה מגיש אוכל לחזיריו, ואני עם עוד יהודי היינו מלקטים את השאריות ושמחים בהן כמוצאי שלל רב. ראינו כמזל גדול את האפשרות להשיג משהו אורגני שאפשר להכניס לפה ולהשקיט בו את הקיבה הריקה. אותי לקחו אתם פעם נהגים פולניים שנסעו לפרק טנק רוסי, משלל הצבא שהושאר בשדה, בכפר ברוניצה הסמוך. הייתי חלש מאוד ובקושי יכולתי להרים אבן קטנה והנהגים לקחוני אתם מתוך רחמנות, כי רצו לתת לי אפשרות

כלשהי להשיג משהו לאכילה. מיד כשהגענו למקום שלחוני לקנות עבורם דברי חלב.

היה זה חג־המולד היווני־קתולי. על אפי היתה תחבושת ועל השרוול ענדתי סרט לבן עם מגן דויד. מובן שהייתי על ידי כך חשוף וכל אחד יכול היה לדעת שאני יהודי ולהסגירני למיליציה או לגסטאפו. אולם אצל האוקראינים היתה מושרשת אמונה מדור־דורות, שפגישת יהודי באותו יום מביאה מזל. על כן לא היה זה פלא בעיני, שמיד עם היכנסי לאחד הבתים האוקראיניים נתכבדתי במנת אוכל הגונה ואני חזרתי על זה בכמה בתים אחרים. על אף שזוללתי כמויות אוכל שניתנו לי ביד רחבה, לא הרגשתי שובע כלשהו והייתי ממשיך כך לולא הפחד מפני התפוצצות הקיבה. על כן הפסקתי לאכול, אספתי את כל האוכל ולקחתי אתי. כשחזרתי הביתה במשאית של הנהגים, טולטלתי כל כך מהנסיעה עד שהקאתי בדרך את כל האוכל וזה היה מזלי, אולם שוב הרגשתי רעב נורא וכל הלילה חלמתי על מנות האוכל.

עם גבור הכפור שולחו כל היהודים מהעבודה ואותי השאירו לעוד מספר ימים ולאחר מכן שולחתי גם אני. בינתיים נודע לי שהקבוצה העובדת עבור הצבא מקבלת יום יום מנות אוכל בזמן העבודה. על כן חיפשתי כל מיני דרכים ותחבולות להתקבל לעבודה בקבוצה זאת, אך מיד אחרי שהגעתי שמה הפסיקו את חלוקת האוכל, שהיתה נהוגה עד כה.

באחד הימים פרקה קבוצתנו מיטען סלק יבש ששימש מזון לסוסים. תוך כדי שפיכת הסלק לשקים, נשמטו מספר ראשי סלק ונפלו על האדמה ואנחנו אספנום על תוך שקי הלחם, אותם נשאנו תמיד על כתפינו, ובשובנו הביתה חילקנו אותם למנות בשביל ארוחות. אולם מזון מסוג זה אינו יכול לשמש תחליף ללחם והרעב גבר והלך ואני יכולתי בקושי להניע את רגלי הנפוחות מרעב. התגוררתי אז בקצה אחד של העיר, והקרסקטין שכן ברחוב טרוסקבייצקה, מחוץ לעיר, ושמה היינו צועדים, או יותר נכון גוררים את רגלינו הנפוחות יום יום לעבודה המפרכת. החיילים היו מסלקים מהמטבח את האפר וכל מיני פסולת, נפולת ועצמות, ואנחנו היינו מוציאים את העצמות, מנגבים אותן מהאפר ואוכלים מהן כל מה שניתן היה לגרוס בשיניים ובדרך זו סיפקנו לגוף שרידי שמנים, שלהם היה זקוק בימי החורף הקשים.

באחד הימים הושלך לארגז האשפה נקניק "קאשאנקה" (Kaszanka) מקולקל ומלא תולעים ואנחנו הוצאנו אותו בחשאי משם ואכלנו בתיאבון רצחני ויום זה נחשב אצלנו לחג גדול.

עבודתנו היתה מפרכת והיינו מתמידים בה בשארית כוחותינו ובכוח הרצון. פעם נשלחתי ע"י המפקח לקומה עליונה של הבניין ואז ניגש אלי חייל וסטר ארבע פעמים על פני עד שחשבתי כי נשארתי ללא שיניים. בסוף הוסיף לי בעיטה חזקה ונפלתי על הרצפה, ממנה קמתי בקושי, והוא המשיך לגדף ולחרף אותי בכל מיני קללות וכינויים מסוג "חזיר יהודי, התפגר"! האיש שפיקח על עבודתנו נהג מזמן לזמן לחלק לנו סיגריות, אך בהתקרב מישהו מהקצינים היה מרביץ בנו באגרוף או במקל וזה היה מנהגו מדי יום ביומו — ועל ידי כך יצא ידי חובתו כלפי "הפירר" והרייך השלישי.
במרוצת הזמן הורשה כל סמל לבחור לעצמו את אחד היהודים לצחצוח מגפיו ולמילוי כל מיני שליחויות אישיות. בי בחר סמל שבצעירותו היו לו ידידים יהודיים והוא גילה אלי יחס אנושי ומדי פעם בפעם היה תוחב לי בסתר פרוסת לחם עם חמאה או עם חתיכת נקניק ולא פעם החיה בזה את נפשי. היה זה כעין מתן בסתר ואני מאמין אמונה

שלמה שהוא קנה בכך את עולמו. בשעות הצהריים היינו מסתדרים לאורך קיר המטבח, קופסאות פח ריקות בידינו, ממתינים לחיילים ההולכים לקבל את מנות האוכל שלהם ונהנים משיירי האוכל שהיו מגרדים עבורנו וזורקים לתוך הקופסאות שלנו. בהזדמנות זו קרו מחזות טרגי־קומיים, וזאת בגלל חוסר ההבנה לארגן וסדר שהיינו מגלים לבושת פנינו: היינו מתנפלים כחיות פרא על שיירי האוכל, שהחיילים הגרמניים היו משליכים אותם על האדמה הבוצית במקום לתת לנו וכך שמו אותנו ללעג ולקלס בעזרתנו אנו.

זוכרני, שפעם הוציא סמל דוד עם שארית מרק מהמטבח; המרק היה רותח והוא נתן לכל אחד מאתנו כף מרק, בתנאי שנבלע אותו בעודו רותח ואז גם יוסיף מנה נוספת. מובן שהסכמנו וע״י כך היינו מספקים להם בידור זול וסדיסטי על חשבון צלם אלוהים שלנו וכבוד האדם של כל אחד מאתנו. אולם הודות לשאריות האוכל הללו, שהושלכו אלינו כאילו היינו כלבי־רחוב מורעבים, היינו אוזרים כוח ויכולנו להמשיך בקיומנו הפיזי ובעבודתנו המפרכת שהיתה תנאי להישארותנו בחיים. יתרה מזו — השתדלנו ביתר מרץ להמשיך בעבודה, בתקוה שהשם יעזור לנו לעבור את כל הצרות וההשפלות הללו ונזכה לזמנים טובים יותר ונחזה במפלת אויבינו.

פרק ט׳: שנת 1942 — התחלת ההגשמה של ״הפתרון הסופי״

בתאריך 23/3/42 קיבל היודנראט צו לביצוע הגירוש של 2000 יהודים לצורך העברתם ״למקומות עבודה אחרים״. בלחץ אנשי הגסטאפו נאלצו אנשי משמר הסדר היהודיים לסייע בביצוע הפעולה (אקציה). במשך כיומיים התרחשו מחזות אימים ומעשי זוועה. הכל ידעו בבירור שהמגורשים מובלים ברכבת לראווה-רוסקה ולבלז׳ץ לצורך השמדה בתאי הגזים. זאת היתה רק התחלה. בין 6/8/42—8/8/42 גורשו מהעיר כ-3000 יהודים נוספים, לאחר שהוצאו מהבתים, תוך מכות רצח, מלוות בכי וצעקות עד לב השמיים. היכו ללא אבחנה את כל אלה שגילו שמץ של התנגדות. את קבוצתנו לא החזירו באותו יום לבתים והחזיקונו במקום העבודה בתוך המחנה. בעיר הורגשה תכונה קדחתנית מזה כמה ימים והכל חשו שעומד להתרחש אסון. כל אחד היה טרוד בהכנת בונקרים ומחבואות, שם יוכל להסתתר עד יעבור זעם.

גם גיסי הכין בונקר כזה במטבח דירתו, מתחת לרצפה, ובאחד הלילות, בראשית אוגוסט 1942, נכנסנו כולנו לבונקר זה בזחילה. אני לא השלמתי עם הפתרון הזה והמתנתי עד אור הבוקר ואז לקחתי אתי את שתי אחייניותי והלכתי אתן לעבודה. ואומנם באותו ערב באו אנשי הגסטאפו וגילו את הבונקר, הוציאו את כולם והובילום למגרש הריכוז (אומשלאגספלאץ) ומשם הטעינום על קרונות משא. אנחנו שהינו במשך 3 ימים במקום העבודה, ובדרך זו ניצלנו מהמיבצע.

פרק י׳: הקמת הגיטו בשנת 1942

הקמת הגיטו ואירגון הגירושים נעשו ביוזמת קצין המחוז האוקראיני יַרֶמְצ׳וּק והבא אחריו ד״ר גרגרס ועל פי פקודה וסיוע פעיל של הרוצח הנאצי, גנרל ה־ס.ס. הינקה. כל

היהודים נצטוו להעתיק את מגוריהם לשטח הגיטו עד התאריך 1.9.1942. הכוונה היתה לרכז את כל היהודים בשטח מצומצם ומסוגר ולהטיל עליהם פיקוח תמידי וע״י כך להקל על ריכוזם ושילוחם המהיר למחנות ההשמדה. אני ביחד עם שתי אחייניותי שוכננו בדירת חדר ומטבח ביחד עם עוד 10 אנשים. הצפיפות היתה נוראה וכאלה היו גם התנאים הסניטריים. הבית בו נמצאה הדירה היה בנוי מֵעל תעלת ביוב והסירחון היה בלתי נסבל. כל החדרים היו מלאים עכברים שהיו מטיילים בלילות על פניהם של האנשים, וגם אני נאלצתי להצטייד במקל כדי להתגונן בפניהם בזמן השינה.

בתוך הגיטו היה איש גסטאפו — בשם לנדאו — מתרוצץ כל היום עם מקל גומי ואקדח בידו ומכה באכזריות את כל הנקלעים בדרכו ומטיל אימה ופחד על התושבים האומללים. באחד הימים, בשובי אל הגיטו מעבודתי, לא מצאתי את שתי אחייניותי ולא הוספתי לראותן. אני עם עוד 3 יהודים נשארנו במקום העבודה אצל הצבא (Wehrmacht), אך זמן־מה לאחר מכן גירש אותנו אחד הקצינים תוך מכות וצעקות: ״הלאה הטינופת היהודית!״. וכך נשארתי ללא אוכל ומחוסר עבודה ועלול הייתי להיות מועמד לחיסול. בקסרקטין, מקום שעבדתי לפני זה, הייתי מקבל מזמן לזמן פרוסת לחם או כל מיני שיירים מידי הסמלים שהכירוני ואם נתמזל מזלי, קיבלתי מאחד הסמלים את כל מנת האוכל שלו. כעת היה מצבי בכל רע, נאלצתי ללכת לעבודה כלשהי, מאחר שאלה שלא עבדו, אחד דינם— להיות מחוסלים.

בינתיים חולקו כל היהודים בין מקומות עבודה שונים, רבים מהם עבדו בבתי־החרושת ״גליציה״ ו״פולמין״, אך שם נהגו להכות בזמן העבודה ומפני זה פחדתי ללכת שמה. גם הגסטאפו העסיקה מספר רב של יהודים בגננות ובעבודות בינוי, אחזקה ושירותים בתוך בתי־הספר לרכיבה, אך כדי להתקבל שם לעבודה היה צורך בהמלצות ובפרוטקציה. מנהל העבודה במקומות הללו היה מהנדס יהודי בשם באקנרוט. יהודי מקומי, אדם הגון, אלא שלא היה ביכולתו לקבל את כל אלה שפנו אליו לסידור בעבודה בגסטאפו, שלפי הדעה שהיתה רווחת בימים ההם, היה זה מקום העבודה הבטוח ביותר והעובדים שם יועדו כאחרונים להשמדה. נחמה פורתא לפי המושגים של היום, אך אז ראו בזה הצלה. מעולם לא התייאשתי להישאר בחיים ויהי מה, לכן הלכתי אל המהנדס באקנרוט כדי לשפוך לפניו את תחנוני שיקבל אותי לעבודה. לבי הלם כמו בפטיש מרוב פחד שמא ישיב את פני ריקם.

פגשתיו כשהוא עומד בחברת אנשי גסטאפו, פחדתי לגשת אליו וחזרתי לגיטו. ביום א׳ בשבוע לא עבדו אצל הגסטאפו ובאותו יום ירד גשם שוטף ואני החלטתי לנסות שוב לגשת אליו ולחפשו בחדרו. הלכתי איפוא לרחוב סובייסקי בו התגורר, ופגשתיו בדרך בחברת עוד שני יהודים. בירכתי בשלומו בהסרת כובעי, התנצלתי בפניו על ההטרדה ושטחתי לפניו את בקשתי שיקבל אותי לעבודה. סיפרתי לו שגרשוני מהעבודה אצל הצבא. הוא כבר ידע על כך ושאלני על משלוח ידי. עניתי לו שאני פקיד, והוא השיב שאין לו צורך בפקידים. אמרתי לו שאני מוכן לבצע כל עבודה שיטיל עלי. הוא פנה לשני היהודים שליוו אותו, שכפי שהתברר לי אחר־כך שימשו כמנהלי עבודה, וביקש מאחד מהם לקבלני לעבודה אצלו. הלכתי מיד אתם למשרד, מסרתי את כל פרטי האישיים ושאלתי את מר באקנרוט מתי עלי להופיע לעבודה. הוא ענה לי שבעוד ימים אחדים, אולם אני לא יכולתי להמשיך ללא אוכל ועבודה וביקשתיו שירשה לי לבוא למחרת לעבודה, מאחר שעברו כבר מספר ימים שלא עבדתי ודבר זה עלול לסכן את חיי.

למחרת היה יום ב׳ בשבוע ואני באתי לעבודה והצטרפתי לפועלים שחפרו יסודות לבית. קיבלתי מריצה והתחלתי להוציא במרץ את האדמה מהיסודות שהיו מלאים מים עד הברכיים. עמדתי יחף במים ובשארית כוחותי הדלים השתדלתי להוכיח את עצמי כפועל טוב שכדאי להשאירו בעבודה. כשהיהודים ראו שאני כוח עבודה לא רע, ניסו לנצלני ולהשתלט עלי, אך אני לא הייתי מוכן לזה ונתתי להם להבין את זה בצורה מנומסת, אבל לא פחות החלטית. הצרות והתלאות שעברו עלי חישלו אותי וידעתי לעמוד על זכויותי. גם כאן לא פסק הרעב להציק לי. במטבח המיוחד ליהודים חילקו לנו כפות־בישול (כוכלות) מרק סויה ו־100 גרם לחם, היתה זו כל מנת האוכל ליממה שלמה. אחרי ימים אחדים שלח המהנדס פתק לאחד ממנהלי עבודה, בו פקד עליו להפנותני עם עוד שני יהודים לבית-החרושת ״פולמין״ כדי להתייצב שם בפני המהנדס הפולני. התחננתי בפני מנהל העבודה לשלוח אחר במקומי ותיארתי לו את מצבי, שאני מחוסר אמצעים ואין לי מה לאכול ובמה לרכוש אוכל נוסף כלשהו וששם ב״פולמין״ נותנים רק קצת מרק מימי, ללא מנת לחם ובתנאים אלה לא אוכל להחזיק מעמד. אך כל תחנוני היו לשוא, מאחר שהמהנדס לא אהב לחזור בו מהחלטתו.

למחרת התייצבנו בפני המהנדס הפולני ב״פולמין״. העבודה היתה באמת לא קשה, מהנדס זה עסק במדידות של שדות לצרכי ניקוז והשקייה. שני היהודים שהלכו אתי קיבלו מוטות מדידה ורצו אתם לכל יתד ונקודה שאת גובהן היה צורך לקבוע, ואותי השאיר על ידו והורה לי לקרוא על המוטות דרך המשקפת המאזנת והוא היה רושם בפנקס שדה מיוחד. העבודה היתה קלה, אך דרשה הליכה למרחקים רבים. לא ארכו הימים ועבודות המדידה נסתיימו ואני עם עוד שבעה יהודים נשלחנו לחוה חקלאית לביצוע עבודות דומות בהדרכתו של המהנדס הפולני. שם עבדו כבר פועלים יהודיים בעבודות ניקוז ממש ושם היה גם קיים מטבח מיוחד שבו בישלו נשים יהודיות אוכל לפועלים. כולנו עבדנו בהנחת צינורות ניקוז והיינו מקבלים אוכל מהמטבח. אני ועוד אחד היינו הולכים יום־יום להביא את האוכל והמבשלות היו מרחמות עלינו ומעניקות לנו מהדוד מרק חם עם תוספת, שבלענו בחפזון ובתיאבון רב, אך לא יכולנו להשביע את רעבוננו, גם כשקיבלנו קצת יותר לחם. אולם העיקר: העבודה התקדמה יפה והשביעה את רצון הממונים עלינו.

בימים הראשונים של אירגון החיים בגיטו שרר רושם כאילו הכל מתנהל כאן על מי מנוחות ולפי סדר ומשטר קפדניים. אך רושם זה נעלם מיד כשמבטנו נתקל בשלט המפורסם והידוע לשימצה, שהיה תלוי בכניסה לגיטו וביציאה ממנו ושבו היתה אזהרה בזו הלשון: ״הכניסה לאריים והיציאה ליהודים אסורה והעבריינים צפויים לעונש מוות!״ למרות הכל לא עלה על דעתו של איש מאתנו, שבתים אלה המאכלסים את תושבי הגיטו יהפכו ביום מן הימים לבית קברות בשבילם ושבאותם רחובות וסימטאות צרות, מלאי לכלוך ועזובה, יישפכו נחלי דם של אנשים, נשים וטף חפים מפשע, מלבד ״פשעם הגדול״ שהעזו להיוולד להורים יהודיים.

פרק י״א: המשך הגירושים ופעולות החיסול בשנת 1942

למרות הבטחת הגסטאפו, שלא יוסיפו לבצע גירושים ופעולות חיסול, שולחו שוב **בימים 23.10.42 ו-24.10.42 2300 יהודים נוספים מהגיטו אחרי סלקציה עקו-בה מדם שבוצעה בעזרת הסדרנים ממשמר הסדר היהודי (Judische Ordnungs Dienst). הללו היו הולכים מדירה לדירה, מצוידים במקלות ובגרזנים, שהיו** תקועים בחגורה, ועורכים ציד על התושבים המבוגרים של הגיטו, הם היו מרכזים אותם בבית־המדרש שהיה מוקף אנשי המשמר האוקראיני ובעזרתם היו סוחטים כספים מתושבי הגיטו האומללים ומחליפים את הצעירים שנחטפו על ידם במבוגרים שאותם הועידו לגירוש.

יום ה־23.10.42. בגיטו שוררת מבוכה, אנשים מנסים להסתתר, אך בלילה פלשו אנשי הגסטאפו לתוך הגיטו וחיפשו אנשים מבוגרים, נשים וילדים שעוד נשארו לפליטה. אני המשכתי במקום עבודתי ואף זכיתי באות ״A״ בתוך מגן־הדויד שלי, משמע שאני עוד מסוגל לעבוד. זה היה מזלי הגדול, אחרת היו מצרפים גם אותי למשלוח. החיפושים נתמשכו החל מ־20.10.42 במשך מספר לילות, וכאשר לא נמצאו מבוגרים, חטפו גם צעירים. את החטופים החזיקו במשך מספר ימים, הרעיבום והתישו את כוחם ועל ידי כך שברו את כוח התנגדותם והרצון לחיים. מלבד זאת היו מתעללים בהם בזמן חלוקת האוכל שהיו מפזרים על הרצפות מלאות הצואה (בית־שימוש לא היה והצרכים במקומות הריכוז נעשו במקום) והמשלוח היה עבור האומללים האפשרות היחידה ״להיגאל״ מהתנאים הבלתי אנושיים שבהם חיו במשך הימים האחרונים לפני גירושם. כולם הלכו איפוא לגירושים כצאן המובל לטבח ביודעין, ישר לתאי הגזים בבלז׳ץ, ללא התנגדות הקלה ביותר.

כחודש לאחר הגירוש הזה דפקו בחלון בשעה שתיים בלילה, בחוץ שררה אפילה והכל ישנו שינה עמוקה. כל הגיטו מוקף ופעולת מיון (סלקציה) בעיצומה. התלבשנו בחיפזון ואני רצתי בכיוון השער כדי לצאת מהגיטו אל מקום העבודה שלי, אך נתקלתי ברוביהם המכודנים של אנשי הגסטאפו, ה״שופו״ וה־ס.ס. שאילצוני, תוך צעקות, גידופים ודחיפות, לחזור לתוך הגיטו. ניסיתי איפוא להיכנס לבניין היודנראט, אך גם זה לא ניתן לי. בחוצות הגיטו התרחשו מחזות אימים, אנשים מבוהלים רצו אנה ואנה נרגשים, נבוכים ומפוחדים כדבורים בכוורת וחיפשו מסתור כלשהו. הגעתי לדירתי ושם הסתתרו כולם בתוך בונקר ובשומעם שנכנסתי לחדר, ביקשוני להיכנס אליהם, מתוך פחד שמא אסגירם אם אתפס ע״י הגרמנים. נכנסתי לבונקר, לבי הלם בי בחוזקה ומיד הצטערתי, כיוון שתמיד העדפתי לברוח ולהיהרג ביריה מאחור מאשר להיתפס ולעבור את כל העינויים וההשפלות של הגירושים, ואחר כך לעמוד בתור, מופשט מבגדי ולחכות לכדור הגואל.

בשעה שמונה בבוקר החלו בפעולת גירוש. הצעקות והקריאות של אנשי הגסטאפו ״קום! קום!״ (בוא! בוא!) נשמעו מכל הצדדים, נשמעו גם הדי יריות רובים ואקדחים ופריצת דלתות. הגיעו לאזנינו הדי שיחות שניהלו ביניהם משתפי פעולה פולניים על כוונותיהם של הגרמנים להשמיד בפעולה זו את כל תושבי הגיטו. פתאום שמענו צעדים בקומה העליונה של הבית בו הסתתרנו, אחד הגרמנים ניגש לארון שממנו היתה הכניסה **לבונקר שלנו, בעט בקרשים ואלה נשברו ונשרו וכולנו נתגלינו לעיניהם. אחד מהם החל**

לגדי אותנו וציווה עלינו לזחול החוצה מהבונקר תוך כדי הנחתת מכות במוט עץ. אני הייתי הראשון שיצא מהבונקר. בין אנשי הגסטאפו שחיכו לנו בחוץ היה גם הנהג שהכירני מהעבודה ביער בזמן הטענת בולי עץ, נרגעתי קצת וביקשתיו שירשה לי ללכת לעבודה, אך הוא התעקש להובילני לשטורמפירר. לשמע הדברים האלה הפסיקו יתר אנשי הגסטאפו להכותני ולקחוני לבית־הכלא ושם מצאתי כבר הרבה גברים, נשים וילדים יהודיים. הנהג של הגסטאפו מסר להקל שבין העצורים נמצא פועל טוב והקל בא באופן מיוחד, בלוויית איש המיליציה האוקראינית וקראני לצאת החוצה. יתר העצורים החלו להידחף אחרי והאוקראינים לא חסכו מהם מכות רצח והמראה היה מחריד לראות את האומללים הללו מוכים עד זוב דם ומוחזרים בכוח לכלא.

בחוץ כבר עמדו כל אלה שעבדו אצל הגסטאפו והוצאו מבין העצורים. לפי הוראה הסתדרנו ברביעיות ואחד מרוצחי הגסטאפו בשם גינטר הובילנו לרחוב יאנה — למקום העבודה הקבוע שלנו. למחרת היינו עסוקים בכבישת תשתית לכביש שנסלל לבית־הספר לרכיבה. הכבישה נעשתה בעזרת מכבש־תוף גדול ואנחנו מילאנו את מקומם של הסוסים. לפתע הגיעו אלינו שני שטורמפירדים, אחד לנדאו והשני היבנר, הלה דיבר אידיש שוטפת, — וציוו עלינו להסתדר בצורת עיגול מסביבם ודרשו מכל אחד להציג בפניהם את תעודת העבודה שלו, הם בדקו אותה בשבע עיניים ומי שלא מצא חן בעיניהם הוצא מיד מהקבוצה וצורף למשלוח שעמד להישלח למקום שממנו אין חזרה. אני רעדתי כל הזמן מרוב פחד ובקושי עמדתי על רגלי. כתוצאה מפעולת מיון זו הוצאו מבינינו 5 נשים ו־3 גברים.

מזמן שעבדנו ברחוב יאנה רווחו שמועות, כי עומדים לחסל את הגיטו, ואמנם לא ארכו הימים והוחל בפעולת מיון כוללת בהתאם למקצועות, כישורים, גיל ומראה חיצוני. אלה שעבדו והיו בעלי מקצועות קיבלו אות "W" בתוך הסרט שענדו על השרוול ואלה ששימשו כמנהלי עבודה קיבלו אות "A". הנותרים הועסקו בעבודות שונות בתוך שטח הגיטו, כמו בפירוק בתי הגיטו ובהקמת מחנות בפיקוח ה־ס.ס.

גם אני הועסקתי ביחד עם קבוצה באותן עבודות, והמפקחים מטעם ה־ס.ס. היו עומדים עלינו עם מגלבים ומרביצים בנו ללא הרף. כל יום היה בא לגיטו המהנדס באקנרוט ומוציא מתוך הקבוצה כמה פועלים לעבודה אצל הגסטאפו. ושוב ניסיתי את מזלי, ניגשתי אליו וביקשתיו שיוציאני מכאן והוא, כשראני מוכה ע"י איש ה-ס.ס., אמר לי לבוא למחרת לרחוב מיצקייביצ'ה בו עסקו בהקמת מיבנה שירות עבור הגסטאפו. העבודה שם היתה מפרכת ונעשתה בתנאים גרועים ביותר. ביצעתי כל מיני עבודת קשות בכפור וברעב, בגדי היו קרועים, הייתי כמעט חצי ערום והגעתי לאפיסת כוחות.

לאחר מספר ימים ניגש אלי מנהל העבודה שלנו וציווה עלי ועל עוד שני פועלים לבוא אתו לקבלן שרברבות פולני שביצע כאן התקנת חימום מרכזי. קבלן זה פיגר בעבודה והגסטאפו לחץ עליו לסיים את העבודה בהתאם לחוזה, אך הקבלן היה ללא כוח אדם מקצועי ולא היה ביכולתו לעמוד בלוח הזמנים. הוטל איפוא עלינו לפתוח חריצים בתוך הקירות בעזרת איזמלים ופטישים ולהניח בהם את הצנרת. היתה זאת עבודה קשה ומפרכת, בגלל הקור ששרר באותו זמן והמאמץ הגופני שנדרש מאתנו, שלא עמד בשום יחס לרמת התזונה ולמצבנו הפיזי לאחר שנים של הרעבה והתשה מכוונת. בגלל הכפור נדבק האיזמל לאצבעות ובגלל החולשה הפיזית כמעט שלא שלטנו

על הפטיש ובמקום להכות על האיזמל, חיבל הפטיש באצבעותינו, שהיו מכוסות פצעים. שני הפועלים שהיו אתי לא החזיקו מעמד יותר מחצי יום ולאחר הפסקת הצהריים לא שבו לעבודה. נשארתי לבדי. בהתחלה נדמה גם לי שלא אוכל לעמוד בעבודה הקשה, ידי היו זבות דם מהפצעים ואצבעותי היו נפוחות מהמכות. אך למזלי ניגש אלי הקבלן אחרי ימים אחדים ויעץ לי להישאר בעבודה וגם הבטיח לשלם לי בעד כל מטר רץ של חריץ ובעד כל חור. התחלתי לשקול שאולי כדאי להמשיך ולחסוך כמה זלוטים למקרה שאחליט לברוח, מוצא שתמיד לקחתיו בחשבון בכל עת ובכל מקום. אנשי הגסטאפו היו באים כל פעם אלינו כדי לבדוק את התקדמות העבודה והיו בודקים גם את תפוקת הפועלים, בהיותם רואים ואינם נראים (מוסתרים).

פרק י"ב: שמי הולך לפני כפועל מקצועי מעולה

על אף הדכאון בו הייתי שרוי עקב ניתוקי ממשפחתי וחוסר ידיעה כלשהי על גורלה, המשכתי לעבוד במאמץ מוגבר ובעקשנות יוצאת מגדר הרגיל, וזאת על מנת להפיג את המרה השחורה שהיתה תוקפת אותי מזמן לזמן וכדי להשכיח מלבי את הגעגועים העזים לבני משפחתי, אותם השארתי מאחורי ברודקי, מבלי שאדע אם עודם בחיים, כולם או אולי רק חלק מהם ומי? הייתי מתבודד ולא התיידדתי עם שום אדם, גם בזמן הפסקות הצהריים. בעיני מנהלי העבודה הפכתי למומחה בחציבת חריצים בקירות לצורך הנחת צנרת מכל מיני סוגים והיו מזעיקים אותי כל אימת שהזדקקו לי. במו ידי חצבתי את כל החריצים עם החורים בכל שמונים החדרים של מיבנה הגסטאפו שהיה בבנייה.

לאחר סיום העבודה שילם לי הקבלן כפי שסוכם בינינו ואני הוזמנתי ע"י קבלנים לעבודות סיוד שאעבוד אצלם בהכנת סיד ובהגשתו לסיידים. הם מסרו לידי גם מברשת והורו לי לעשות פסי־קישוט על הקירות. כשבא השטורמפירר לבדוק את התקדמות העבודה וראה איך אני צובע, פקד על הסיידים ללמדני את מלאכת הסיוד ואני קלטתי אותה בקלות וביצעתי כל מה שהוטל עלי, לשביעת רצונם של הקבלנים. כשגמרו הסיידים את עבודתם, הגיעו לעבודה צבעי הַלַּכָּה וגם אלה ביקשו ממנהל העבודה להסכים להעסקתי על ידם כצבע עוזר. בחצר המחנה בו עבדנו עמדו רדיאטורים מכוסי חלודה, ולפי דרישת הקל ניקיתי אותם וצבעתים בצבע ברונזה, אותו הייתי מכין בעצמי למטרה זאת. למדתי גם את עבודת סתימת החלונות והדלתות במרק (קיט) ולאחר מכן צבעתי אותם בצבע לכה, והקל בא יום יום לבדוק את עבודתי ואני המשכתי לעבוד, לחיות ולקוות.

ובינתיים נמשכו בגיטו פעולות החיסול. לפני כל פעולה היו עורכים מסדרים לשם מיון (סלקציה) ובמהלכם היו מוציאים אנשים ומוסרים אותם לרשותה של ה"הימל־קומנדו". בגיטו עוד נשארו בחיים כ־1500 פועלים יהודיים וכל פעם נערכו סלקציות, והקל — לאחר שכבר ידע את שמי מפי באקנרוט — ציווה עלי לעבור לצד אותם הפועלים שהיו מיועדים להמשיך בעבודה. אנשי הגסטאפו הפעילו לחץ בלתי פוסק על קבלני העבודות לסיימן בהקדם האפשרי ולמסור את המיבנה המוגמר לשימוש השלטונות. בינתיים המשכתי לעבוד עם הצבעים בצביעת רצפות וגדרות והתחלתי גם

למלא תפקיד של מנהל עבודה. לא מאסתי גם בעבודות אחרות שהיו מטילים עלי והשתדלתי לבצען בהתמדה ובדייקנות, מתוך פחד בלתי פוסק לא להישלח ליער ברוניצה, בו היו כל פעם סלקציות והוצאות להורג של יהודים, לאחר שנמסרו ל"טיפול" ה"הימל־קומנדו" הידועה לשימצה.

אולם הרעב לא הרפה ממני והמשיך להציק לי הן בזמן העבודה הן בזמן שישנתי, כאשר פקדו אותי תמיד חלומות על אוכל. לא פעם הצטערתי, בהעלותי זכרונות מימי הילדות, על כל הצער שהייתי גורם לאמא בכך שסירבתי לאכול כל מיני מאכלים שלא היו לטעמי המפונק. עכשיו נדרתי נדר, שאם אזכה ובעזרת השם אשאר בחיים ואהיה בן־חורין, אוכל כל מה שיגישו לי או שיהיה בהישג ידי. אך זאת היתה רק הזייה שקשה היה להאמין בהתגשמותה. באותה תקופה המשיכו הגרמנים בהתקדמותם והתפארו גם בנצחונות באי־אלה חזיתות, והסיכויים לשיחרור היו קלושים וכן גם הסיכויים להישאר בחיים.

הייתי שוב מחוסר אמצעים ולא היתה גם כל פעילות פרטיזנית ביערות הסמוכים והייתי נתון לחסדו של הגורל העיוור ונשאר לי אך ורק להתפלל לרחמי שמיים, דבר שהייתי עושה בסתר לבי בכל הזדמנות. הייתי רזה וכחוש כקנה ורק הרצון לחיות היה מוסיף לי מרץ וכוח התנגדות. בכל נימי נפשי ובכל כוח רצוני השתדלתי להחזיק מעמד, לגבור על כל הקשיים ולעבור את השואה, על אף שמבחינה אובייקטיבית היו הסיכויים כמעט אפסיים. בזמן הפסקות הצהריים היינו משוחחים על כך, הכל היו מיואשים ואני הייתי היחידי שטען כי עוד תחזינה עינינו בקץ המלחמה ובנצחון האור על החושך. הכל חשבו שיצאתי מדעתי ועל כן התנזרתי משיחות יתרות עם קטני־אמונה.

פרק י"ג: תעלוליו של שטורמפירר גינטר בחורף 1943

בראשית 1943 נגמרו רוב העבודות אצל הגסטאפו. מספר הפועלים היהודיים לאחר כל סלקציה הלך ופחת במידה מדאיגה ביותר. אמנם אני עוד המשכתי לעבוד בעבודות צביעה, אך שוב הורעו תנאי העבודה, במקום עם התמנותו של שטורמפירר חדש בשם גינטר, שהצטיין באכזריותו **וביחסו העויין** אל הפועלים. כולנו ראינו בו מפלצת בדמות אנוש.

באחד הימים, בעודני שקוע בעבודתי, שמעתי שקוראים בשמי ואז ראיתי את המהנדס באקנרוט שציווה עלי לקחת מעדר וגרזן וללכת אל הבניין החדש של הגסטאפו ולעקור שם את העצים ולחפור יסוד בשביל גדר ברזל שעמדו להקים מסביב לבניין.

מאחר שלא היה לי חשק רב לבצע עבודה מסוג זה, אמרתי לבאקנרוט שהייתי מעדיף להמשיך בעבודת הצביעה. לרוע מזלי לא שמתי לב שמאחורי המהנדס עומד הרוצח גינטר, **שקפץ אלי מיד**, עם אקדוחו ואמר לי: "אם לא תלך מיד, אירה בך במקום כמו בכלב!" ידעתי שאין זה איום סרק ולקחתי את הכלים והסתלקתי מהמקום במהירות של שד, ורק הסתכלתי מאחורי אם אינו יורה בי. הוא היה מן הגרועים בין אנשי הגסטאפו במקום ולירות ביהודי נחשב בעיניו כהריגת עכביש אצל מישהו אחר. הגעתי לבניין הגסטאפו וביחד עם עוד בחור יהודי התחלנו לעבוד בקצב רצחני, מאחר שהוטל עלינו לסיים את העבודה במהירות, מה גם שהיינו מעוניינים לסיים את העבודה מהר ככל

האפשר. רצינו להסתלק מהמקום ששרץ אנשי גסטאפו מכל הדרגות, שהיו שולחים בנו מבטי שנאה ממקומות־סתר וארבו לנו לתופסנו בתקלה כלשהי ולחסלנו במקום. השתדלנו איפוא לבצע את העבודה במאמץ מוגבר ובמיטב יכולתנו והפלנו את העצים בזריזות, גזמנו את הענפים, סידרנו את הגזעים והענפים בערימות וניקינו את המקום מכל פסולת ולכלוך. בסיום העבודה הגיח המפקח הקל ממקום מחבואו עם עוד 10 אנשי גסטאפו והראה לחבריו שגם יהודים יודעים לעבוד ביעילות.

פרק י״ד: המשך פעולות החיסול בחורף 1943

פעולות החיסול והמיסדרים נמשכו כרגיל ומספר תושבי הגיטו הלך והצטמצם. ההוצאות להורג בוצעו על פי רוב ביער ברוניצה, בבורות מיוחדים שניכרו ע״י קבוצות ״איינזאץ״ אוקראיניות ופולניות. בורות אלה שארכו של כל אחד היה 100 מ׳, רוחבו 10 מ׳ ועומקו 1 מ׳ (לפי תקן **הגסטאפו) שימשו** כקברים המוניים ליהודי הגיטו. לשם החלו להביא גם את היהודים שהיו בעלי סימני ״W״ ו״A״. על האומללים ציוו מיד עם הגיעם ליער במצב של אפיסת כוחות כשהם דומים לשלדים של בני־אדם, להסתדר לאורך הבורות בשורה חזיתית, לפשוט את בגדיהם, כולל הלבנים ולסדרם מאחוריהם. כשכולם עומדים עירומים למרות הכפור העז ומתכוננים למוות הגואל, החלו שפתיהם לוחשות תפילת וידוי ומיד עם הישמע הבכי והקריאות ״שמע ישראל״ הפעילו הרוצחים את מכונות־היריה. וכך בא הקץ על מאות יהודים נוספים לאחר סבל והשפלה של למעלה משנתיים. קבוצתנו עוד המשיכה לעבוד ברחוב יאנה, היינו כמה מאות גברים ונשים ומי יודע מתי יגיע תורנו?

למפקדת הגסטאפו בלבוב הוגשה הלשנה שהגסטאפו בדרוהוביץ׳ עודנו מחזיק מאות יהודים, וכתוצאה מכך נתקבלה פקודה מגבוה לחסלנו בהקדם האפשרי. בהשתדלותו של באקנרוט החליט הגסטאפו המקומי להשאירנו בחיים ולהחזירנו לגיטו. בשעה 12 בלילה הגיעו אנשי האורדנונגס־דינסט היהודי לקבלנו ולהובילנו לגיטו. לפני כן נכנסתי למשרדו של באקנרוט וביקשתיו להשאירני בעבודה ברחוב יאנובסקה, מאחר שידעתי כי בגיטו צפוי לנו שילוח לחיסול מיידי ביער ברוניצה. מנהל הפנקסים המליץ להשאירני בגלל היותי צבע מעולה, אך הכול לשוא, ובלב שבור נאלצתי לחזור לגיטו, שם הכין היודנראט עבור כל החוזרים מנות לחם. הדבר היה חשוד בעיני ועל אף היותי רעב לא טעמתי מן הלחם וכל הזמן חשבתי איך לצאת משם. בבוקר ריכזו אותנו בבית אחד בקצה רחוב קובלסקי ושם חיכינו להוראת הגסטאפו. אחר הצהריים הגיע איש הגסטאפו הקל ביחד עם שני מנהלי עבודה יהודיים, משה בטמן ובאדיאן, נכנסו לכל חדר, הסתכלו בכל אדם ובדקו את מראהו. פגשתי את בנו של בטמן וביקשתיו להשפיע על אביו שיקחני לעבודה, אך כל תחנוני ונסיונות השיכנוע העלו חרס.

מבלי להגיד מלה למישהו קמתי למחרת השכם בבוקר. היה זה יום ב׳ בשבוע והלכתי לעבוד ברחוב יאנה. שם ניגשתי לקבלן הצבע שאתו הייתי עובד, דפקתי בדלת דירתו, אך אשתו אמרה לי שהוא כבר יצא לעבודה. הזזתי למעלה, קרוב לכתף, את הסרט הלבן שעל שרוולי, ושמתי את ידי מתחת למעיל ויצאתי מהגיטו. הלכתי ברחוב הראשי ודרך הסימטאות עד שהגעתי למקום העבודה שהיה בחוה החקלאית. שם פגשתי את

הצבע שטרנברג, וסיפרתי לו הכול בהתרגשות וחיכיתי בפחד לתגובתו ומה יגיד על זה המהנדס. עודני מדבר והמהנדס הגיע. פני החווירו כסיד והייתי קרוב להתעלפות, אך בשארית כוחותי השתדלתי לשמור על קור־רוח ולשלוט בעצבי, ברכתיו לשלום וחיכיתי למוצא פיו, — לשבט או לחסד. אך הוא אמר כאילו דרך אגב, שהיום לא אוכל לעבוד בצבעות ועלי לקחת מעדר ולחפור תעלה לניקוז המים הזורמים מהמרזב. בדמעות בעיני עניתי לו: אדוני המהנדס, אעשה כל עבודה שתצווני לעשות ולשביעות רצונך!.

עשיתי את העבודה בקצב מהיר מרוב פחד וקיוויתי שאולי יניחו לי לזמן מה להוסיף עוד לחיות, כפי שהייתי מתפלל בילדותי — "לא אמות — כי אחיה" — ואולי בינתיים יקרה איזה נס ויבוא הסוף לצרות (אשרי המאמין). בשעות הצהריים הגיע לשם הקל עם משרתיו. ברכתיו לשלום והוא החזיר לי ברכה בתנועת יד, כאילו רמז לי להישאר. אך אני לא הייתי כל כך בטוח ומנסיוני למדתי לא להאמין להם. אחר הצהריים ניגש אלי מנהל העבודה באדיאן ואמר לי שיוצאת עגלה לגיטו ושעלי לנסוע שמה ולהביא את חפצי. מאחר שאני נשאר כאן ברשימת הפועלים ה"קבועים". טרם עמדתי על כוונתו, הייתי לגמרי שבור ברוחי ובנפשי, מאחר שידעתי כי עומדים ל"טהר" את המקום מיהודים. הצטרפו אלי עוד שני פועלים, שגם הם נסעו להביא את חפציהם והם גם סיפרו לי, כי באו בבוקר אל המהנדס, שגם הוא התגורר בגיטו והוא שאלם כמה אנשים ישנם מלבדם ומלבדי, היות והקל דרש להחזירני לעבודה.

את שאר הפועלים שלחו לבית־החרושת לרעפים. שם שימשו כמפקדים הילדברנד ומינקוס ואנשי ולאסוב שימשו כמשטרת עזר. התנאים שם היו איומים עד כדי כך שאם בזמן הצעדה לעבודה (המקום היה מרוחק) פיגר מישהו או הסתובב, ירו בו הוולאסובצים במקום. היהודים עבדו שם עבודת פרך ולאחר זמן מה הובילום ליער ברוניצה ורצחום עד האחרון. היו גם שמועות, כי עומד להתרחש שוב משהו והוכחה לכך בריחת שני חברי היודנראט והפירושים שנלוו לזה. במקום עבודתי השתררה שוב אוירת מרה שחורה. ואמנם באפריל 1943 ניתנה פקודה לכל פועלי המקום להופיע במיסדר בשתיים בלילה. כולם יצאו לחצר וחיכו מה יקרה. בשעה 7.30 בבוקר הגיעו הקל ובר, מפקד בית־הספר לרכיבה. בדיוק בשעה 8 החל לקרוא בשמות של בעלי מקצוע שונים, כמו חייטים, סנדלרים, פרוונים, מכונאים ואחרים. אלה ששמותיהם נקראו עברו לצד שני. בגמר קריאת השמות הסתכל באלה שעוד נשארו, כמה מאות, קרא לשטרנברג שאתו עבדתי וניגש אלינו. כשראה אותי, שאל לשמי ואמר לי לעבור לאלה שעמדו בצד ובאותו רגע ציווה להכניסנו לבית ואת האחרים להחזיר לגיטו. במהלך ההפרדה בין אבות לבנים, בין גברים לנשים ובין אחים לאחיות התרחשו מחזות קורעי לב, קולות הבכי והזעקות היו מחרידים. המפקד הלם באגרופו ובעט במגפיו לכל צד ללא רחמנות וכך הוכן שוב משלוח חדש של קרבנות ליער ברוניצה לצורך השמדה.

פרק ט"ו: חיסול הגיטו של דרוהוביץ' — מאי 1943

היה זה ביום ו', בתאריך 21.5.1943, כשמכיוון הגיטו נשמעו שוב צעקות קורעות לב מלוות הדי יריות מנשק אוטומטי. שם התנהלה מאז שעות הבוקר המוקדמות פעולת

החיסול הסופי של הגיטו. עשר משאיות דחוסות שלדי אדם חיים, שכובים אחד על השני, עשו את דרכן ליער ברוניצה וכעבור שעה כבר חזרו לגיטו ועליהן בגדי הקרבנות וחפציהם לצורך מיון קפדני ואיחסון במחסנים מיוחדים שהוכנו מראש למטרה זאת. כל מנהלי העבודה שעבדו אתנו חוייבו להחזיר את תעודות העבודה ורשיונות התנועה שלהם ולהמשיך לעבוד אתנו מבלי שהורשו ללכת לגיטו. אחד מהמחנה שלנו שעבד עם סוסים והיה נוסע ללא סרט על השרוול, סיפר לנו איזה מרחץ דמים הכינו הרוצחים לשרידי הגיטו ביער ברוניצה באותו יום.

אני ועוד 35 יהודים נותרנו במחנה כשאני ממשיך בעבודות הצבעות. מפקד המחנה היה שטורמפירר גינטר, רוצח מועד וצמא דם יהודי. באחד הימים נטפל לפועל יהודי והכה אותו במוט ברזל עד ששבר לו יד. הפועל נמלט ממנו אל תוך מרתף שבו הייתי עסוק בצביעת הצנרת. הרוצח רדף אחריו והמשיך לקללו ולגדפו ולהכותו במוט הברזל. כששמעתי את אנחותיו של המסכן, הפניתי את ראשי לראות מה קורה, ובאותו רגע הוא עזב את הפועל, תפס מגרפת ברזל והחל להכותני במגרפה בדוחפו את שיני הברזל לראשי בליווי צעקות וקללות כגון: "חזיר יהודי שכמותך, למה הסתכלת? גם אותך אחסל!" הדם החל לפרוץ מהחורים בראשי והציף את פני ובגדי וניתז גם על פני הרוצח. למזלי שהתה אותה שעה ועדה של קציני גסטאפו ואני ברחתי מהמרתף וצעקתי לעזרה. בתגובה לכך הוא שלף את אקדחו ורצה לירות בי ואז נשתתקתי. חליפתי נראתה כשריון אדום־סגלגל מהדם הקרוש ופני היו מכוסים דם. מיד כשהסתלק, לקחו אותי פועלים פולניים אל המים, שם רחצוני הנשים היהודיות. אחת מהן היתה למזלי אחות מוסמכת והיא גזרה מיד את שערותי מסביב לחורים בראשי ושפכה עליהם מים אנטיספטיים. קיבלתי חום גבוה ועל אף כל זאת הלכתי לעבודה. במשך היום אסור היה לשאת תחבושת על הראש, והיו עלולים לחסלני, ורק בלילה חבשתי את ראשי והפצעים הגלידו אט אט כמו על כלב.

בחוה החקלאית היו בחורף חממות ואנו הופקדנו על ויסות הטמפרטורה בהן. בלילות עמדנו בחוץ וכל שעה היינו נכנסים פנימה לבדוק ולווסת את מידת החום. באחד הלילות, בזמן התורנות שלי ושל עוד יהודי אחד, הלכנו להדליק את הגז ובינתיים הגיע המפקד ולא מצא אותנו בחוץ ואז החל שוב להכות אותנו ונוסף על כך העניש אותנו בעשרת ימי עבודה ביום ובלילה, **כולל בדיקת** החום בחממות במשך שעות הלילה. מצבנו היה קשה מנשוא. המפקד היה רגיל להכותנו במין תאוה סדיסטית והגסטאפו החל לחשוש שהוא עלול לגמור את כולנו **עוד בטרם** נספיק לסיים את כל העבודה. על כן החליטו להעניק לו העלאה בדרגה והעבירוהו לעיר לבוצ׳נה, למחנה עבודה אחר ואצלנו מונה הקל למפקד המחנה.

כולנו הרגשנו הקלה. הוא נתן הוראה שכל אלה מאתנו, העסוקים בבקרת החום בחממות, לא יעמדו בחוץ אלא יישבו בתא ההסקה. נוסף על כך דאג גם שנקבל מנות אוכל יותר גדולות, ואנו מצידנו השתדלנו לעבוד בקצב מוגבר ולשביעות רצונו. על אף הכל לא האמנתי גם לו ותמיד ראיתי בו את איש הגסטאפו. ביום א׳ לא עבדנו ואז היה בא לחוה וכולנו יצאנו ועמדנו מסביבו, לכולם פנה בשאלות ואני השתדלתי תמיד לא לעמוד בקירבתו הישירה.

תמיד ובכל מקום שעבדתי לא חדלתי לחשוב על יקירי ולהתפלל לאלוהים שאזכה לחזות במפלת היטלר ושיבוא סוף וקץ לכל הצרות והתלאות ואולי גם לזכות לראות

מישהו מבני המשפחה. ביקשתי מאלוהים שישמור עלי ושאזכה לקץ המלחמה ואראה מה יהי טיבם של האנשים אחרי המלחמה ומה דמות תהיה לעולם המחר.

פרק ט״ו: שמועות על התקוממות הגיטו בוורשה — אפריל 1943

משנפוצו השמועות על התקוממות הגיטו בוורשה, אחזנו חיל ורעדה מפני הבאות, **פחדנו שמא מתוך נקמה יחליטו לקרב את קיצנו. גמרנו על כן אומר לא לשבת** בחיבוק ידיים ולהקדים רפואה למכה: לשם זה הטלנו על אלה שהופקדו על ויסות החום בחממות — לעמוד על המשמר בשעות הלילה ולהשגיח אם אינו מתקרב מישהו זר, שלא ניתפס תוך כדי מעשה. אך הימים חלפו בשקט, המשטר הוקל קצת ולא הציקו לנו באופן מיוחד, כנראה עוד היו זקוקים לעבודתנו.

מפקדו של בית־הספר לרכיבה היה קצין בא־בימים שאצלו עבדנו עכשיו והוא היה דואג למזון אנושי עבורנו. באחד הימים, בשעה שהמשו־תת האוקראינית החזירה אותנו למחננו, לאחר סיום העבודה, אמרה לנו שהאדון שלה (המפקד) יעץ לנו להסתתר. אך אנחנו לא ידענו היכן.

כעבור שבוע עבדנו שוב בבית־הספר לרכיבה, ובדרך חזרה למחנה אמרה לנו אותה הנערה שה״פאן״ (האדון) שלה אמר, כי שוב לא יוסיפו להרוג יהודים. ואמנם נוכחנו לדעת, כי אמת הדבר, מאחר שנתפסו כמה יהודים שניסו לברוח ולא ירו בהם, כפי שעשו עד כה.

היה לי מפתח משער המחנה והתחלתי לתכנן את בריחתנו. גם המיליציה האוקראינית שינתה את טעמה והחלה להקל על תנאי המשטר, כנראה גם הם שמעו על מפלות הגרמנים בחזיתות.

פרק ט״ז: מנוסת הגרמנים בהתחלת שנת 1944

בשנת 1944 ראינו בזמן המיתקפה הרוסית טורים של צבא גרמני נסים בבהלה בכבישים, מלובשים מדים קרועים, וכל מיני חלקי ביגוד אזרחיים, על ראשיהם כובעי פרווה רוסיים, זקניהם מגודלים, מוזנחים ומרושלים, ומראיהם היה רחוק ממראה בניו של ״עם האדונים״(**Herrenvolk**). הועסקנו אז בהטענת החפצים של אנשי הגסטאפו. היו אלה חפצים בעלי ערך שנשדדו מהיהודים ביער ברוניצה בזמן פעולת החיסול. עכשיו הם מעבירים אותם לגרמניה על מנת לקיים את הפסוק ״רצחת **וגם ירשת**״. עמדתי והסתכלתי, ובלבי נשאתי תפילה לאל בשמים שהחייני וקיימני וזיכני לחזות במפלת היטלר ומי יתן שאזכה גם בשחרור כל עוד נשמתי באפי. האמנתי בכל חוזק אמונתי שלא יארכו הימים ואחזה בישועתנו. כל יום הייתי הולך לאחר גמר העבודה לאוקראיני מוכר, אחרי שהסרתי את הסרט הלבן מהשרוול והתחננתי בפניו שיסתירני בזמן שהגרמנים יתחילו בפעולות הפינוי, והוא היה מבטיח לי זאת. אך מנוסת הגרמנים החלה תוך בהלה ולא היה באפשרותם להשיג קרונות בשביל היהודים כדי לקחתם אתם,

כפי שתכננו מראש. היו שמועות שישלחו אותנו לניסקו־יאסלו, אותנו 36 היהודים מהמחנה ברחוב יאנה ועוד מאות אחדות שנותרו במחנה השני.

העבודות במחנה טרם נסתיימו ונוכחותנו בו היתה הכרחית, אחרת היו מחסלים אותנו מזמן ביער ברוניצה. עכשיו החליטו להחזיקנו עד המשלוח הבא.

פרק י״ז: גירושנו למחנות ההשמדה ובריחתי מהרכבת

החזית התקרבה לעיר טרנופול והתייצבה למשך איזה זמן, לכן היה סיפק בידי הגרמנים להזמין קרונות־משא עבורנו. היה זה בחודש אפריל 1944, עמדתי אותה שעה בחוץ ופיקחתי על עבודות ההסקה בחממות, כשראיתי איש הגסטאפו מעיר השכם בבוקר את הרוצח בר, שהתגורר סמוך למחנה והבינותי שמשהו עומד להתרחש אתנו. הפועלים היהודיים האחרים לא היו כבר והספקתי עוד להודיע לאלה, שאתם עבדתי במשמרת והתחלנו לברוח אל הבונקר, אך אחרי כחצי שעה הגיעו אנשי הגסטאפו בלוויית כלבים ומיד גילו את הבונקר. העלונו בכוח על משאיות והובילונו לתחנת־הרכבת, שם פגשנו כבר את מאות היהודים מהמחנה השני. הכניסו את כולנו לקרונות, אך את הדלתות לא הגיפו אלא שמו מחסום ממוטות עץ, כפי שזה מקובל בהובלת בהמות.

שומרינו היו אנשי שופו (Schutzpolizei) מבוגרים, ואני עם עוד 3 גברים ואשה סיכמנו שיש לנצל את ההזדמנות אולי האחרונה ולברוח מהרכבת. קפצנו אחד אחד ונזהרנו לא להיות חשופים לעיני השומרים. בחוץ שררה עדיין חשכה והחלטנו לחזור העירה. עכשיו עמדנו בפני הבעיה העיקרית והיא היכן למצוא מישהו שיסכים להחביאנו ואיך לעבור את הדרך מתחנת־הרכבת עד העיר, היות שפחדנו מפני אנשי ה־ס.ס., האוקראינים והפולנים שמא יבחינו בנו ויסגירונו בידי הגסטאפו.

הצלחנו איך שהוא להגיע לפולני שעבד כבנאי אצל הגסטאפו והכרנוהו מעבודה משותפת. דפקנו בדלת דירתו והוא פתח לנו והכניסנו הביתה. אך אשתו פתחה בצעקות והוא הציע לנו להסתתר בגורן שלו. אולם לבי לא היה שלם עם הצעה זו והחלטתי ללכת לבדי לאותו אוקראיני שהבטיח לי קודם להסתירני בבוא זמן הפינוי של הגרמנים.

בדרך הייתי מלא פחד, שמא לא יקיים את הבטחתו ויסגירני בידי הגסטאפו, מכיוון שבנו היה חבר המיליציה האוקראינית. כשהגעתי לביתו מצאתי את השער נעול, על אף שהבטיח לי שישאירו פתוח. הבית היה מוקף גדר בגובה כ־2 מ׳, לא היתה לי ברירה אלא לקפוץ מעל הגדר, נכנסתי לחצר ודפקתי בחלון, אך הוא המשיך עדיין לישון. כיוון שלא רציתי להעירו משנתו, התיישבתי בזוית מוסתרת בין הבית השכן לבין הגדר וחיכיתי עד שייצא מן הבית. אולם כל הזמן היתה לי הרגשה לא טובה, שמא לא יקבלני והתחלתי להצטער על שעזבתי את האנשים שאתם קפצתי מהרכבת ולא נשארתי אתם אצל הפולני.

לפנות בוקר יצא האוקראיני מהבית, ניגש לבאר לשאוב מים ואני קראתי לו ואמרתי שברחתי מהטרנספורט וביקשתיו שיתן לי מחסה להסתתר, כפי שהבטיח לי. הוא לא ענה ורק נכנס הביתה להיוועץ באשתו ואז חזר וציווה עלי לעבור את הגדר ולהסתלק

מה שיותר מהר. הגדר היתה גדר תיל ואני התחננתי בפניו ובכיתי שלפחות ירשה לי להישאר עד הערב. אך הוא לא הסכים לכך בשום פנים ואופן ואיים עלי שיסגירני לגסטאפו. לקחתי את ילקוט הלחם שבו החזקתי 1 ק"ג סוכר ואת לבני ויצאתי דרך השער מבלי שידעתי לאן אפנה ולפתע נצנץ רעיון במוחי ללכת לאוקראיני בשם פיסק, עליו ידעתי שהוא מחביא יהודים שאחדים מהם גם הכרתי.

פרק י"ח: מצאתי מחבוא אצל אוקראיני

היה זה יום ה' בשבוע, יום השוק בדרוהוביץ' והאיכרים **נהרו העירה** בהמוניהם. הגעתי לרחוב סמבורסקה, הם לא שיערו שאני יהודי וברכוני בשלום כמנהגם: "תהילה לישו הנוצרי". אני עניתי להם כמנהגם: "לעד ולעולמי עולמים, אמן". רעדתי מרוב פחד שלא יכירוני שאני יהודי.

הגעתי בשלום לביתו של פיסק ונכנסתי דרך הדלת האחורית. את הבית הכרתי היטב קודם לכן, מאחר ששם היה המטבח שלנו בימים שעבדנו אצל הגסטאפו. היה זה בית יהודי לשעבר שהיה שייך למשפחת שוורץ. ניגשתי למרפסת ודפקתי בחלון. אשתו יצאה אלי ושאלתני מה רצוני ואני עניתי לה שבאתי לבטמן. היא החלה לחקור אותי מי שלחני ואני אמרתי שאחיו של בטמן. היא שאלה למה חיכיתי עד כה והוסיפה שמוטב כי אבוא בערב, אז יחזור בעלה והוא יקבלני.

הצעה זאת נראתה בעיני אבסורדית, מאחר שלא היה לי איפה להסתתר עד הערב ובחוצות התרוצצו אנשי הגסטאפו, ה־ס.ס. והמיליציה האוקראינית. באין ברירה הלכתי ועצרתי על יד מוסך ועשיתי עצמי כעובד במשהו וכשראיתי שאיש לא השגיח בי, נכנסתי בריצה לתוך המוסך והסתתרתי שם בשכיבה מתחת לאחד הקרשים. כשהחשיך חזרתי שוב אל אשתו של פיסק וסיפרתי לה שהסתתרתי במוסך. בשעה תשע בערב בערך נכנס פיסק אל המוסך ושאלני באוקראינית לזהותי ומאין באתי. כשסיפרתי לו, הוא ידע כבר הכול עלי, לקח אותי אתו, פתח מרתף והכניסני אליו ושם פגשתי בשלושת היהודים שהיו אתי ואף הם עזבו את הגורן של הפולני ובאו הנה למצוא מסתור. הם שהו כבר בבונקר ופיסק שאלם אם הם מכירים אותי ואותי שאל אם אני מכיר אותם, רק אז פתח חור שבו היו חזירים, נתן סימן דרך הקיר ונפתח פתח וציווה עלי לזחול פנימה. כשנכנסתי, מצאתי שם 27 יהודים שחלק מהם הכרתי. הוא גם סיפר להם שהייתי כאן בשעות היום והם רגזו עלי בשל כך, מפני שעלול הייתי לאמלל 30 יהודים כדי להציל נפש בודדת אחת — במקרה זה את עצמי. אודה על האמת, קשה היה לי להבין אז מהלך מחשבה כזה **במצב הנפשי שבו הייתי שרוי**.

למזלם של כל המסתתרים עבר הלילה ללא תקלות והאנשים החלו אט אט להירגע ושוכנעו כי גם לי ולשלושת היהודים שבאו לפני מגיעה אותה זכות לרצות להישאר בחיים כמו להם.

הבונקר שבו הסתתרנו נכרה מתחת למרתף המקורי שמעליו והיה כמעט ללא אויר וצר עד כדי כך, שיכולנו בקושי לעמוד **איש על** יד רעהו. המקום שרץ כינים ורק הכנסתי את היד בין השערות והוצאתי מלוא חופנם. פחדתי שהלכלוך יאכלנו חיים

והתנחמתי רק בכך שלפי חישובי לא תארך הישיבה שם יותר מ־5 עד 7 ימים ואחר־כך יבואו הרוסים.

אולם לרוע מזלנו נמשך הדבר כ־3 **חדשים** ופיסק לא היה מסוגל לספק לכולנו מזון, ועל כן היה מבשל עשבים ומוסיף לזה פיתה קטנה מבצק לכל אחד. היינו מורעבים עד לטירוף וידו של פיסק קצרה לעזור לנו. אילו **היה מעז ללכת** לקנות לנו מזון, היה תיכף מעורר חשד ומלבד זה ידעו שהוא מחוסר אמצעים וכל רכישת מזון מעל הכמות הסבירה היתה מחשידה אותו בעיני שכניו. כל לילה היינו פותחים את החור שבו היו החזירים, **כדי להחדיר קצת אויר צח ואחד מאתנו שמר בפני אנשי הגסטאפו או ה־ס.ס.**

פרק י"ט: התקרבות החזית לעיר **דרוהוביץ'**

בינתיים החלה להתקרב אלינו החזית ויום יום היו מגיעים מפציצים רוסיים ומטילים פצצות ואנחנו שמחנו מאוד, על אף שידענו כי הפצצות עלולות לפגוע גם בנו. אולם אפשרות כזאת לא נלקחה בכלל בחשבון על ידנו.

באחד הימים עמדתי בתוך החור והשגחתי אם מישהו בלתי רצוי אינו מתקרב אלינו, והנה הגיעו לאזני קולות ירי ארטילרי, שקל היה להבחין בו בגלל דחף האויר שנגרם על ידו עד כדי כך שהדלת למרתף נפתחה מאליה. נכנסתי פנימה ובישרתי ל"חברה" שהרוסים נמצאים כבר לא הרחק מאתנו ועוד מעט נהיה כולנו חפשיים. ואמנם כעבור שעה נכנס אלינו פיסק והודיע לנו שהרוסים נמצאים כבר בתוך העיר.

פרק כ': שחרור העיר ע"י הרוסים

השמחה היתה רבה. כל אחד הסתפר, התגלח והיה מוכן לצאת מהבונקר. אך פיסק לא הרשה לנו עדיין לעזוב את הבונקר, מאחר שהחזית שוב התעכבה והגרמנים נעצרו בברוניצה והתגוננו. היינו מתרוצצים בבונקר כחיות בכלוב וחיכינו לרגע שיורשה לנו לצאת ממנו. ורק לפנות ערב ציוו עליו הקצינים הרוסיים להוציאנו מהבונקר. שמחנו מאוד וכשיצאתי לאויר הצח, נפלתי מרוב התרגשות ומשפע של אור ואויר.

פרק כ"א: אנחנו חופשיים

כן, אנחנו חופשים. היה זה חודש יולי 1944. כולנו חוייבנו להתייצב לצבא. הייתי שבור, הן במובן הגופני והן במובן הנפשי. התחלתי לעבוד בלשכת הבריאות העירונית (גור־זדראוו) וחלקית גם כמנהל פנקסים בבית־החולים הממשלתי. הייתי משוחרר משירות צבאי בגלל מצב בריאותי.

פרק כ״ב: אני חוזר לרודקי

נסעתי לרודקי, בתקוה, שאולי אמצא מישהו שמילט את נפשו מהשואה. אולם כאן פגשתי את בנו של ישראל החייט מדובנוביצה ואת ליב טל והם סיפקו לי את כל האינפורמציה על גורל משפחתי. העיר היתה שרופה, בפרט בתי היהודים ובתי־התפילה שלהם. לא נותרה לי אף נפש חיה מכל משפחתי וממשפחת אשתי. כנופיות הבאנדרובצים השתוללו בדרכים והיו יורים בכל חייל רוסי ובכל יהודי שנקלע בדרכם. רבים מהיהודים שנותרו בחיים והחלו לחזור לבתיהם נרצחו בדם קר ע״י הכנופיות הללו. רבים נרצחו בזמן שהלכו לקנות מזון מהאיכרים. החלטתי איפוא לחזור לדרוהוביץ׳, אולם לפני זה הלכתי לכפר נוביסליץ ונוכחתי לדעת כי ביתנו נהרס ופורק ורק הגן נשאר, וכי כל בני משפחתי ניספו. לפתע נעלמו כל שדות הזהב ושמי הטוהר של ימי נעורי, שאליהם התגעגעתי במרחקים. אני נמצא בבית-קברות גדול, שבו ספוג כל רגב אדמה בדמם של בני משפחתי. בו כל עץ וכל אבן מזכירים לי ימים שעברו ולא ישובו עוד וגם דמויות שאהבתי ואינן עוד בחיים.

איה הורי, אחיותי, אשתי וכל אלה שהיו לי יקרים? הלא כאן בכפר זה ובעיר זו חיו, פעלו ורקמו חלומות העתיד! לאן נעלמו? אני מהלך ברחובות העיירה, פוגש מכירים מבין האוכלוסיה המקומית, אוקראינים ופולנים, ומעיניהם נשלחים אלי מבטים מלאי תמיהה וזעם, שאני היהודי העזתי להישאר בחיים. אין לי מה לעשות כאן, אני זָר ומיותר, עלי להסתלק מכאן לעולמי עד. אכן נתמלאו בקשותי ונשארתי בחיים, על אף כל שבעת מדורי הגיהנום שעברתי בגיטו ובמחנות, על אף העינויים הפיזיים והנפשיים וההשפלות. אולם נתקיים בי גם החלק השני של התפילה ״לא אמות כי אחיה״ — והוא ״יסר יסרני השם״ ונשארתי גלמוד ובודד ללא ידיד וגואל. מכל המשפחה הענפה נותרתי אחד ויחיד בעולם. כן, עלי ללכת מכאן — במוקדם ככל האפשר! לברוח מבית־הקברות! לא נשאר אפילו קבר שעליו אוכל לשפוך את מר לבי ולקונן על גורלי. אולם שוב, עלי לקיים גם את המשך הכתוב — לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה! אני עוזב את אדמת פולין, ספוגת הדם של מיליון ילדי ישראל תמימים וטהורים ושל עוד חמישה מיליון גברים, נשים וזקנים ושל כל אלה שהיו יקרים לי בחיים, והולך להצטרף לשורות שארית הפליטה העוברות בהמוניהן יום יום, לילה לילה את גבולות אוקראינה, פולין, צ׳כוסלובקיה ואוסטריה, כדי להתחיל בחיים חדשים, הן כאנשים חופשיים והן כבני־חורין החוזרים לחיק המולדת.

שם רק שם מקומנו ושם רק שם נוכל לספר מעשי יה.

וינה, אוגוסט שנת תש״ו

(עיבד ותרגם מ. מוסינגר)

מ. הוף

כיבוש עירנו ע״י הגרמנים 1939

ב־1 בספטמבר 1939 — עם פלישת הגרמנים לאדמת פולין, החלה גם הטרגדיה של יהודי רודקי. ב־12.9.39 — ב־11.00 בבוקר בעוד בני העיר עומדים קבוצות קבוצות, יהודים ונוצרים כאחד בכיכר הרינק וב״געסל״ — פרץ חיל החלוץ הגרמני רכוב על אופנועים, כשבעקבותיו הצבא.

העיר נכנעה מיד — לחם ומלח הוגש לכובשים ודגל לבן הונף על גגו של ה״ראטוש״ — אך חלק מן הנוער הפולני לא נכנע והחל לירות לעבר הגרמנים בהצליחו להפיל חללים בתוך שורותיהם.

האוכלוסיה נחבאה בבתים עד תום קרב היריות שנמשך כשעה. הגרמנים ציוו על כל הגברים לצאת החוצה בידיים מורמות, וכך הלכנו דרך ה״געסל״ לכיוון סמבור. לפני הפנייה לכפר גובושולקי גושצ׳יננה נערכנו ע״י הגרמנים בשורה עורפית אחת ארוכה, יהודים ונוצרים יחדיו, כשהם מצווים עלינו ללכת לכיוון היער דרך השדות, משם היו עדיין יורים חיילים פולניים.

לפי הוראת הקצין הגרמני התחלנו לצעוק ״לא לירות, אנחנו מקומיים״, ובאותו הזמן התקדמו מאחורנו החיילים הגרמניים בכפיפה. סמוך ליער יצאו החיילים מאחורינו והסתערו קדימה כדי לחסל את הכוח הפולני אשר היה שם. על ידי פעולה זו טוהרה הדרך סמבור־לבוב.

כאשר חזרנו אל הכביש הראשי, התברר כי ישנו בינינו פצוע אחד קשה. היה זה אברהם שולץ ז״ל. הוא הועבר לבית־חולים נייד ומת למחרת מפצעיו.

נערכנו בקבוצות של ארבעה והתחלנו להתקדם לכיוון סמבור בליווי צבאי כבד. קרוב לכפר קוניושקי־שיאמיאנובסקי נעצרנו ונצטווינו לעמוד כשגבינו אל הגרמנים, ותוך כך ראינו שהם מסתדרים מאחורינו עם מכונות־יריה.

רבים מאתנו החלו לאמר וידוי, היו גם אחדים שהחלו לתכנן תכניות בריחה. לפתע הגיעו אנשי צבא מכיוון רודקי וציוו עלינו להסתובב. הפקודה היתה: ״הרודקאים יוכלו לחזור העירה, אבל מאחר שבעיר נערכת פעולת עונשין, עקב יריות אחרי הכניעה, נמצא חלק מהעיר בלהבות. עליכם להתרחק מן הכביש אל השדות לפחות קילומטר אחד וללון שם עד אור הבוקר״.

קיבלנו מהגרמנים אישור בכתב שאנו משוחררים ובילינו את הלילה בשדה כשאנו צופים מרחוק אל העיר הבוערת.

בשעה 5.00 לפנות בוקר הגענו העירה, כשה״געסל״ עד ביתו של טייכר נשרף כליל. באותו יום נהרגה בתו של לוזר ליטמן. אנשים רבים נשארו מחוסרי כל רכוש וקורת גג ושוכנו בדירות שונות.

המועצה היהודית

הגרמנים הקימו בכל עיר ועיר, וגם ברודקי, ועד יהודי שפעולתו הרשמית היתה קודם כל איסוף התרמות ופרעון הכופר לגרמנים.

בהתאם למדיניות השלטון הנאצי הוקמה המועצה היהודית שהיתה צריכה לשמש מנגנון מוציא לפועל של הוראות הנאצים. המפקדה הגרמנית הזמינה אליה עסקנים יהודיים שונים והציעה להם לבחור בוועד מקומי "יודנראט". סמכויותיה של מועצה זו היו רחבות מאוד. עליה היתה מוטלת כל האדמיניסטרציה הפנימית של היהודים לפי הוראת הגרמנים. לאחר הקמת הגיטו הפכה האדמיניסטרציה הזאת לשלטון עצמי ממש. ברודקי הוקם משרד עבודה בהנהלתו של גרמני פולני פוסבולסקי, אשר נתגלה יותר מאוחר כיהודי והוצא להורג.

מטעם היהודים היה נציג אחד שלא מתושבי רודקי בשם טראו. פקיד אותו המשרד התחייב לספק פועלים לכל מיני עבודות שחורות בעיר ובסביבה. משרד העבודה המחוזי היה בסונדובה וישניה, ובראשו עמד גרמני לורנץ. כל יהודי היה חייב להירשם במשרד העבודה ולקבל כרטיס. המשרד נמצא אצל מוטל הרצהפט. כל מי שטען שאינו מסוגל לעבוד חייב היה להיבדק אצל רופא ולקבל שיחרור מהעבודה, אשר ניתן בדרך כלל רק לנכים.

הנוער הוכרח לנקות את הרחובות, כשהנוער הפולני והאוקראיני מטייל בהם להנאתו. כל יהודי מגיל 10 ומעלה וכל אדם ממוצא יהודי עד דור שלישי, חייב היה לענוד על זרועו השמאלית סרט צהוב ומגן דויד שחור עליו. סימן היכר זה הגביר את הסכנה ללכת ברחובות העיר ושימש הזמנה להתנפלות.

קניית מזון בשוק "מאלי רינק" היתה מותרת אך ורק בין השעות 2—4. את רגש הבוז ליהודים הגבירו הגרמנים בהסתה מתמדת בעתונות, במודעות קיר, בהצגות תיאטרון, בתערוכות, בשירים וברדיו.

השואה ברודקי

לתקופת השואה ברודקי קדמו המאורעות של מלחמת העולם השניה אשר פרצה ב־1.9.1939, עת תקפו הגרמנים את פולין. הגרמנים כבשו את עירנו, ואחרי ששהו בה כשבועיים, עזבוה ובמקומם נכנסו הסובייטים שנשארו ברודקי עד 2.7.1941, לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה וברית־המועצות.

ב-3.7.1941 נכנסו שוב הגרמנים לעיר, לאחר שהרוסים נסוגו ממנה. יהודי רודקי שנשארו משום מה ולא ברחו מפני הנאצים, נאחזו אימת מוות עם כניסת הצבא הגרמני העירה. הגרמנים נתקבלו בקריאות הידד ע"י האוקראינים אשר קיוו לנתק בעזרתם את אוקראינה המערבית מן הסובייטים.

מיד הופיעו כרוזים שהסיתו נגד היהודים. התארגנה משטרה אוקראינית (מיליציה) שמן הרגע הראשון שלחה ידה ברדיפת היהודים. עתה החלה הטרגדיה של יהודי רודקי אשר נשארו בעיר אחרי נסיגת הסובייטים. לפני הנסיגה נרצח ד"ר קרנצ'ני, אוקראיני לאומי, בעינויים, כשעיניו נוקרו.

ביום חמישי 5.7.41 הושכב ד"ר קרנצ'ני בפומבי על שולחן ב"ראטוש" והוצג לראווה בפני איכרי הסביבה ואזרחי רודקי. למחרת היום נערכה הלוויה המונית, כשהיהודים מסתתרים בבתיהם.

כעבור ימים מספר, כאשר הגיעו לרודקי אנשי הגסטאפו, הוזמנו אליהם חברי

הקהילה היהודית: שאול מוסינגר, בר, ד״ר קרבס, איציק וויזנגרין, הרב אייכנשטיין ולייב טל יו״ר ועד הקהילה בתקופה שלפני המלחמה. בהגיעם לגסטאפו הוכה הרב באכזריות, ולאחר שיחה קצרה עמו הוסבר לו כי היהודים חייבים לענוד מגן דויד ועל כל בית או חנות השייכת ליהודים חייב להיות שלט, ועליו מצויין ״יהודי״ (״Jude״).

ביום שבת 13.7.1941 אספו הגסטאפו והמיליציה האוקראינית את רוב יהודי רודקי בכיכר המרכזית ״רינק״ ופקדו על האנשים בעלי התוארים האקדמיים לצאת מן השורות. יצאו ד״ר קרבס, בר, מגיסטר וילק טרילר, מרק מטמנסקי הרוקח המקומי, מגיסטר וסרמן, הרב אייכנשטיין, ואליהם צורפו יהודים לבושים יפה כמו פנחס קולב, מונייק גרונד, שמואל זיס, טולו שור, הבן של מוטל שור ועוד. בסה״כ נאספו מתוך הקהל 40 יהודים, אשר הובאו במשאיות ליער ז׳ורווניק ליד הפארק העירוני וכולם נורו למוות. על המערכה הטראגית הזאת ניצח האוקראיני מישקו, מזכירו של ״נארודני סויוז״. אותו אוקראיני מישקו, עם חברו וסנקוב מהמיליציה האוקראינית, אספו קבוצות יהודים בכוח ובאיומים, הוציאו חביות נפט ממחסנו של שמשון אונגרפלד, גילגלו אותן עד בית־הכנסת, בתי המדרש וה״קלויז״, והציתו אותן. כל בתי־הכנסת, כולל כל הרחוב עד ביתו של אייזיק שור, נשרפו כליל. לילה שלם בערו בתי־הכנסת עם הרחובות הסמוכים.

למחרת הורשו משפחות ההרוגים להגיע לז׳ורווניק ולקבור אותם בקבר משותף. פנחס קולב (בעלה של מניה מילר) הצליח לברוח ברגע האחרון מן היער ז׳ורווניק סמוך להתחלת הרצח ההמוני, אבל עקב הזעזוע יצא מדעתו ונרצח ע״י פירחחים אוקראינים בצורה אכזרית ביותר.

אחרי מעשי הזוועות הללו השתרר שקט יחסי בעיר. היהודים יצאו לעבודתם, לכל יהודי הוקצבה מנת לחם, אורגן מטבח למעוטי־יכולת ונתקבלו כספים מ״מועצת העזרה״ בקרקוב.

בשלב הראשון הפיצו הגרמנים שמועות, כי היהודים הם שרצחו אסירים אוקראינים בשעת עזיבת הצבא הרוסי, וזאת כדי להסית את התושבים המקומיים, האוקראינים והפולנים נגד היהודים. לשם כך אורגנה מיליציה אוקראינית לביצוע מעשי זדון, הרג ופרעות שהחלו מיד עם כניסת הגרמנים לשטחים הכבושים. פעולת הרג זו נקראת בדו״חות של הגרמנים ״פרעות ספונטניות״.

עם פעולות הרצח פתחו הגרמנים גם ב״מלחמה כלכלית״ ביהודים, שהתבטאה בגזילות אינדיווידואליות וקולקטיביות. הגזילות האינדיווידואליות נעשו באופן פשוט ביותר. גרמני מסוים היה נכנס לבית יהודי, לוקח לו חפצים כאוות נפשו ולפעמים אף דורש מהיהודי הנשדד לארוז את החפצים ולהביאם לביתו. היהודי הנשדד היה מאושר אם זכה לשוב לביתו בשלום עם תום ״שליחותו״. השוד הקולקטיבי התבטא בהטלת כופר על יהודי העיר.

המיסמך בעניין תשלום הכופר, היה חתום בידי גנרל פון רוך ופורסם בראשית מלחמת 1941. הנימוקים למתן פקודה זו היו: ״היות והעיר סבלה נזקים רבים מפעולות המלחמה (הגרמנים שרפו חלק מהעיר ב־1939 בכניסתם לרודקי), הרי מן הצדק הוא שהיהודים, האשמים במלחמה זו, ישתתפו בכספם בקימום ההריסות.

פקודת הכופר נתקבלה ע״י היהודים ברגשות רווחה, משום שהם ראו בכך סיום

תקופת הפוגרומים הפראיים של כוחות הכיבוש וסימן לתקופה חדשה של שלטון אזרחי שיסתפק בסחיטת כספים מהיהודים. הם קיוו, כי ניתן יהיה לבוא במשא ומתן עם השלטונות המקומיים ולהציל את חייהם תמורת מזומנים. ברודקי הוקם ועד יהודי שמטרתו היתה לאסוף את הכופר הנדרש. הוועד קיבל מיהודים שלא היו בידם מזומנים גם חפצי כסף וזהב, שעונים, תכשיטים, מנורות, טבעות קידושין ועוד. אירע גם שפולנים אחדים שלחו מתרומתם, אך על פי רוב בעילום שם. ידוע כי אחד מהם היה המורה חריניביצקי, מורה בבי״ס יסודי.

בערים אחרות לקחו הגרמנים בני־ערובה מקרב המנהיגים היהודיים, אשר האמינו כי עם תשלום הכופר יוחזרו בני־הערובה. הכסף שולם במועדו, אך בני הערובה לא חזרו מעולם. תרמית צינית זו הבהירה פעם נוספת מהם טיבה ודמותה החדשה של גרמניה הנאצית.

הגרמנים נהגו גם ב״ניצול כלכלי״ של בתי־הקברות היהודיים. הם עקרו מצבות מבתי־העלמין והשתמשו בהן לסלילת כבישים, ריצוף מדרכות ועוד. בעבודות הללו הועסקו פועלים יהודיים, אשר נאלצו לבצע את העבודה המחפירה הזאת.

לשכת העבודה בגיטו רודקי, שבראשה עמד המהנדס קטר, סיפקה עובדים לביצוע עבודות שונות לפי דרישת המיופה-כוח מטעם השלטון הגרמני. אנשי הגיטו עבדו בעבודות שונות, כמו הריסת בתים מפוצצים, תיקון כבישים, סילוק אבנים וכד׳.

כעבור חדשיים פרצה בגיטו רודקי מגיפת הטיפוס, אשר הפילה מדי יום ביומו בממוצע כ־20 חללים. אנשים יצאו לעבודה ברצון, מפני שהדבר איפשר להם להשיג לחם ומיצרכים אחרים. מדי פעם הוטלה על תושבי הגיטו קונטריבוציה, אשר התבטאה במתן חפצים יקרי ערך. בתוך הגיטו היתה תנועה חופשית, אולם את הגיטו אסור היה לעזוב. בביתו של צינס היתה תחנה רפואית,והתגוררו בה 4 יהודים: רופא (איני זוכר את שמו) לא מתושבי העיר, המיילדת סבינה הוך, אחות סניטרית מינצ׳ה שפיגל (אחותו של לייזר נסר) והזוג ישראל זיגל.

לפי אחד הסעיפים של חוק ״עבודת הכפיה של היהודים״, חייב היה כל יהודי מגיל 14 עד 60 לעבוד עבור הגרמנים. משרד העבודה ערך מיפקד של כל יהודי העיר בגיל עבודת־הכפיה, ומי שלא הביא אישור עבודה ממוסד שיש בו תועלת לגרמנים, הוכרח לעבוד במקום שהועד לו. היתה זו עבודת פרך שהיהודים לא הורגלו בה. לא זו בלבד שהעבודה היתה עבודת־חינם, היתה זו במקרים רבים עבודת שוא, שכל תכליתה — לבזות את היהודים. בדרך כלל היתה העבודה מפרכת, ולמעלה מכוחו של אדם; זקנים נצטוו לטלטל שקי מלט כבדים, הצעירים הוכרחו לשאת פסי ברזל כבדים מאד, כשהגרמנים מכריחים אותם לשאת את המשא בריצה. אותם יהודים שפיגרו או נפלו, ספגו סטירות לחי ומכות, נפצעו ואף נרצחו.

הוועידה הגדולה של האישים החשובים בממשלה הגרמנית והמפלגה הנאצית בברלין אישרה תכנית להשמדת יהודי אירופה. במרץ 1942 בוצע הגירוש הגדול, כשהנאצים משתמשים באותן תחבולות-הסוואה שנקטו בכל מקום ובכל הזדמנות בתקופת שלטונם. הם הודיעו למועצה היהודית הרודקאית, שברצונם להעביר חלק מהיהודים למקומות אחרים כדי לשפר את האספקה המקומית ואת תנאי התברואה של היהודים וכדי להקל את המעמסה מעל הקהילה היהודית. אנשים אלה רוכזו במקום אחד והועברו למקום בלתי נודע. בתחילה רווחה שמועה, כי אותם האנשים יושבו במחנות עבודה בגרמניה,

אולם רק אחרי חדשים רבים נודע, כי הם נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ ליד ראווה רוסקה, שם נרצחו בזרם חשמל או בתאי גזים. האנשים החלו לחפש תחבולות שונות כדי להינצל מסכנת ההשמדה שריחפה עליהם. עד תום מיבצע הגירוש ערכו הגרמנים מיפקד חדש של כל הפועלים היהודים. הוצאו תעודות־זהות חדשות וכרטיסי עבודה מיוחדים, שהכילו תמונה ותיאור אישי ואף את ההתראה: "אסור לחטוף את בעל הכרטיס בחוצות העיר". פולנים ואוקראינים שניסו לפגוע ביהודים נענשו לפעמים קשות ע"י הגרמנים,דבר שעורר תקוה בלב היהודים כי לא יחוסלו.

ביום שבת 11.11.1942 בשעה 05.00 לפנות בוקר החלה ה"אקציה" **השניה** (הראשונה 13.7.1941). בכיכר המרכזית רוכזו קרוב ל־1,000 יהודי רודקי. בשעה 11.00 הועברו כולם לתחנת־הרכבת ומשם הוסעו לעיר בלז'ץ, שם נחנקו בבית־המרחץ בגז ציקלון וגופותיהם נשרפו בקרמטוריום. באותו יום נערכה "אקציה" גם בעיר הסמוכה קומרנו. עם תום ה"אקציה" הובאו יהודי קומרנו שנשארו בחיים לרודקי. מאז הבינו היהודים כי חרב ההשמדה מרחפת עליהם בכל צעדיהם. במלחמה הפסיכולוגית הצליחו הגרמנים להשפיל את היהודים בעיני כל ולהביאם לדיכוי נפשי גמור.

אסור היה ליהודי רודקי לעבור דרך הכיכר המרכזית "רינק". ה"יודנראט" הוציא לפועל את כל הפקודות שניתנו ע"י אנשי הגסטאפו. באותה תקופה התחילו להוציא מן העיר את הנוער היהודי. הדבר נעשה בלילות, ובמשך כמה ימים הועבר כל הנוער מרודקי לגרודק יגלונסקי, ומשם לסקאז'יסקו, שם גם מצאו את מותם.

מדי פעם ערכו הגרמנים "אקציות" קטנות, כמו חיסול קשישים יהודיים, יתומים וקבצנים. קרבנות אלה נלקחו למקום בלתי ידוע ונעלמו לעד.

כספם של היהודים אזל חיש מהר והיה עליהם להסתפק במנת המזון הרשמית. הרעב, הקור והיסורים הפיסיים והמוסריים התישו את כוחם של היהודים; פשטו מחלות שונות, התרבו מקרי המוות, וברור היה כי תוך זמן קצר לא יוותר בחיים אף יהודי, אך בכל זאת קיוו רבים לעתיד יותר טוב.

בהיצמדם לפילוסופיה אופטימית, לא ידעו היהודים כי מדיניות ההשמדה הטוטאלית של האוכלוסיה היהודית באירופה נקבעה כבר בברלין סוף 1941.

מקרי ההתנגדות היו נדירים וכל כשלון נגמר בעונשי מוות. מנהיגי המפלגות ותנועות הנוער וכן האינטליגנציה חוסלו, לכן לא נתאפשרה הקמתה של תנועת מרד יהודית מאורגנת ומרוכזת.

הגיטו והאקציות

באוקטובר 1941 הכריזו הגרמנים על הקמת הגיטאות. הוקצב רובע מיוחד למגורים ליהודים ("יודישר ווהנבצירק"). לשם כך הוקצבו בדרך כלל שכונות-עוני ללא מתקני מים ולעתים ללא ביוב, ועל פי רוב ללא חשמל. הופיעו מודעות, כי על היהודים לעקור תוך זמן קצר מדירותיהם מכל חלקי העיר אל הגיטו. החל זרם של היהודים הנושאים את רכושם הדל, כולם טעוני שקים וחבילות, מסיעים את מטלטליהם בעגלות או במריצות.

הגיטו היה שטח מוגדר, בו נצטוו היהודים להתגורר יחד ללא רשות לצאת או להיכנס אליו כשהוא שמור ע"י שוטרים מיוחדים. הגיטו ברודקי השתרע מביתו של ד"ר פליס (בסוף הרינק) עד לנהר וישנקה, מצידו המזרחי עד לפונדק של צינס ברח' לבובסקה, מצידו המערבי עד לבית-המדרש השרוף. בשטח מצומצם זה רוכזו 2,200 יהודי רודקי וקומרנו באיום של עונש כבד על עזיבת הגיטו ללא רשות. ובזאת נסגר הגיטו ביום שני 13.11.1942.

בכל בית התגוררו כ־15 אנשים בצפיפות גדולה ובתנאים סניטריים ירודים, כשהרעב מעיק עליהם, נוסף לאבל הכבד על מותם של 1,000 איש, כשכל משפחה מבכה

את אבידתה הקשה. למרות הכל החלו היהודים כעבור כמה ימים להרגיש יותר בטוחים בתוך הגיטו מאשר מחוצה לו, היות וקודם חיו בסביבה עוינת כשלבתיהם יכלו להיכנס בכל רגע גרמנים או טיפוסים שליליים אחרים, ולעשות בהם כאוות נפשם. עם הקמת הגיטו נמצאו היהודים מחוץ לתחום העוין, האנשים החלו להסתדר בתוך הגיטו, כל אחד לפי יכולתו, נפתחו חנויות רשמיות של ה"יודנראט" וחנויות בלתי רשמיות בתוך הדירות. על היהודים בגיטו נאסרה השחיטה. המיצרכים הושגו ע"י ה"יודנראט" שקיבל מהגרמנים את המיכסות המיועדות ליהודים, וחלק ניכר הוברח מהצד הארי של העיר. אשר לחיים הדתיים, נפתחו "קלייזלעך", בהם התקהלו המתפללים תוך נקיטת אמצעי זהירות, בעיקר בשבתות ובחגים. החיים החברתיים והתרבותיים התנהלו ברחוב בלבד — תוך טיולים, שבהם אפשר היה להיוודע מהן החדשות בעיר ובעולם.

בגיטו ארגן ה"יודנראט" את העבודה היהודית, פיקח על התזונה, חילק כרטיסי מזון, רכש מיצרכי מזון, הקים מאפיות לחם, הקציב דירות, ניהל את הדואר היהודי ובמקרים מסוימים גם את השיפוט בעזרת המחלקה המשפטית והמשטרה היהודית. לא היו בגיטו בתי־כנסת, ואף במניינים פרטיים אסור היה להתפלל. במסגרת השלטון העצמאי היתה המשטרה גורם מיוחד אשר קיים קשר ושיתוף פעולה הדוק עם הגסטאפו. מטרת הגרמנים היתה ליצור מכשיר שיוציא לפועל את מזימותיהם נגד היהודים בידי היהודים עצמם, והם הצליחו בתכסיסיהם ובתחבולותיהם. וכך שימשה להם הקהילה היהודית מכשיר לסחיטת כספים, חפצים וכוחות עבודה מן היהודים. אחת המחלקות החשובות במועצה היתה מחלקת האספקה. עבודתה ותפקידה של מחלקה זו היה להמציא לגרמנים כל מה שביקשו, החל מתכשיטים, כלי מטבח, רהיטים, בגדים וחפצי אמנות וגם מיצרכי מזון. הדרישות באו גם מצד הפקידים הבכירים של הבולשת והגסטאפו "באופן פרטי", מלבד השוד החוקי שבוצע באמצעות מחלקות האספקה והמיסים השתמשו הגרמנים במועצה היהודית כדי להכניס פירוד בין היהודים עצמם, כדי ליצור תהום בין פקידי הקהילה לבין שאר האוכלוסיה היהודית. לבסוף הוברר לכל, כי השלטון המקומי של היהודים היה אך קריקטורה זדונית של הגרמנים, שכל עיקרו — מכשיר עזר בידי הגרמנים עד לחיסול מוחלט של היהודים.

חיסול הגיטו

ב־1943 החלו הגרמנים בחיסול הגיטאות ובתוכם גם של גיטו רודקי.

מדי ערב היו מתאספים כמה יהודים למשחק קלפים כדי להדיר שינה מעיניהם על מנת להבטיח שמירה יעילה ואזהרה מפני הגרמנים, אם יבואו לחסל את הגיטו. מקום המפגש היה אצל לייב טל, אשר התגורר בביתו של הנוצרי סלבן. היחס של הגרמנים היה באותה התקופה מתון, ואף חולק קמח לקראת חג הפסח לאפיית מצות. למרות זה הגיעו לגיטו שמועות שונות על החיסול העתיד לרדת על ראשי היהודים בזמן הקרוב. המתיחות גברה עד לשיא.

ביום ששי 4.4.43 בשעה 04.00 לפנות בוקר, בעוד נמשך משחק הקלפים בביתו של לייב טל, יצא לרחוב שלום ויילר מקומרנו לבדוק את המצב, כשלפתע הבחין כי הגיטו

מוקף אנשי גסטאפו, עם קומנדקריב ועליהם מכונות־יריה. מיד קמה בהלה, והכל רצו למקומות מחבוא. החלה ה״אקציה״ השלישית והאחרונה בעירנו שנועדה לחסל את יהודי הגיטו רודקי וקומרנו.

אנשי הגסטאפו פרצו פנימה כשהם עוברים מבית לבית וממרתף למרתף, ומוציאים את כל תושבי הגיטו רודקי וקומרנו לכיכר המרכזית.

עד לשעה 11.00 לפני הצהריים נאספו כל היהודים. הגסטאפו העמיד באמצע הכיכר סל ענק, והכל נצטוו לשלשל לתוכו את כספם. כל היהודים נצטוו לשבת עם ראש מורכן ללא תנועה. בשעה 12.00 נלקחו 300 יהודים, הועלו על משאיות והועברו למחנה ינוב בלבוב, שם מצאו את מותם.

באקציה זו השתתפו פלוגות של הגדוד המיוחד לחיסול יהודים פרניכטונגס-קומנ-דו״ של הס.ס., הגסטאפו והבולשת הגרמנית והאוקראינית. את האקציה הגדולה ביצעו הגרמנים והאוקראינים המקומיים בדייקנות מרובה. בשלוה ובקור רוח.

את יתר היהודים מרודקי וקומרנו העבירו ליער בז׳ז׳ינה, שם הוכן קודם לכן קבר אחים גדול. כל יהודי אולץ לעלות על קרש שמעל הקבר. ואז נורה ע״י אנשי הגסטאפו. ברוב המקרים לא למוות. אלה שהתנגדו נורו במקום ונזרקו לתוך הקבר.

עם תום היריות כוסה הקבר, וכפי שסיפרו איכרי הסביבה שהראו לכותב השורות האלה ולמרדכי שפיגלר, בהגיעם כעבור כמה חדשים לקבר האחים כדי להעמיד מצב לקדושי רודקי, זרם דם רב עד לכביש הראשי המוביל ללבוב והאדמה שמעל לקבר רעדה שעות רבות, כי בתוך הקבר נמצאו פצועים רבים.

הגרמנים ציוו על איכרי הסביבה להוסיף שיכבת אדמה, אשר כיסתה מתחתיה את יקירינו אשר נרצחו באכזריות ע״י הפראים הנאצים.

סיום

יקירינו סבלו סבל בל ישוער שלווה בזרם של דמעות, השפלה ואיבוד צלם האדם. קדושי רודקי נרצחו בשלושה מקומות:

ב-13.7.1941 הועברו 42 אנשים ליער ז׳ורוויניק, שם הוצאו להורג ביריות.

ב-11.11.1942 הועברה קבוצה גדולה לבלז׳ץ, שם נחנקו בגז ציקלון וגופותיהם נשרפו בקרמטוריום.

ב-4.4.1943 בשעת ה״אקציה״ האחרונה, בפעולת חיסול גיטו רודקי, הועברו קדושי רודקי וקומרנו ליער בז׳ז׳ינה, נורו ונקברו בקבר אחים. מלבד זאת הוצאו להורג אלפים מעירנו במקומות בלתי ידועים. יקום השם דמם.

לייב טל

הקמת הגיטו וחיסולו

כיומיים לאחר פרוץ מלחמת העולם השניה עברו דרך עירנו גלי פליטים יהודיים מהמחוזות הדרום-מערביים של גליציה. ברודקי התארגן ועד הצלה, אשר דאג למקומות לינה ולמזון בשביל אלה שהתעכבו בעירנו. אולם מצב זה הסתיים יום לפני ערב ראש השנה, שבו פלשו הגרמנים לעירנו ומיד החלו במלאכת שריפת בתים בשכונות המזרחיות, המאוכלסות לרוב ע״י יהודים ותוך צעקות ומכות אספו כ-150 יהודים בכיכר השוק והובילום בכיוון הדרך לסמבור. רק הודות להתערבותו של ד״ר אדמונד טייכר, שהציג את עצמו בפני השלטונות הגרמניים כרופא צבאי בכיר לשעבר של הצבא האוסטרי, הורשו כולם לחזור לבתיהם. התחלנו במבצע שיכון, שכן מרבית הבתים היו שרופים. בראש המבצע הועמדו הרמן טייכר, יצחק וייזנגרין ואנוכי. הגברים אולצו להתייצב יום-יום לעבודה מפרכת ובתמורה קיבלו מכות רצח מהגרמנים ומעוזריהם האוקראינים.

וכך זה נמשך עד לאחר הימים הנוראים, עד שנכנס הצבא האדום בהתאם להסכם מולוטוב-ריבנטרופ. הרגשנו הקלה אולם לזמן קצר בלבד. התחיל גל של גזירות והפקעות. החנויות הולאמו, דירות יותר מרווחות הופקעו ביחד עם הריהוט וחפצי הבית. לעבודה נתקבלו אך ורק בני המעמד העמל ובעלי מוצא סוציאלי פרולטרי.

התחלנו לאט, לאט להתרגל למצב עד שפרצה המלחמה הרוסית-גרמנית ב-22/6/1941 והרוסים החלו במעצרים המוניים של הלאומנים האוקראיניים, ביניהם את הרופא ד״ר קרנצ׳ני ואת כולם כלאו בבית-הסוהר המרכזי בעיד סמבור. כל האסירים הפוליטיים הללו נרצחו בדם קר בעת שהרוסים עזבו את סמבור, בתוכם הד״ר קרנצ׳ני.

עם הגיע הגסטאפו לעיר הוזמנו כל חברי ועד הקהילה לשעבר עם הרב המקומי, ר׳ איצ׳הלי אייכנשטיין הי״ד אל בניין העיריה ושם נכחו כל המנהיגים האוקראיניים המקומיים והודיעו לנו ששוב פולין אינה קיימת ובמקומה הוקמה אוקראינה חופשית ואם נמלא אחר כל הצווים והתקנות הכול יהיה בסדר. ראש העיר האוקראיני התכונן להציג את משלחתנו בפני המפקד הגרמני, אולם באותו רגע יצא מהחדר הסמוך קצין הגסטאפו ושאל מי מאתנו הרב המקומי וכשהציגו בפניו את הרב, פרץ נגדו בצווחות: ״יהודי אדור ומסולסל שכמוך, גש הנה!״ כשהרב ניגש, כיבדוהו במכות רצח עד זוב דם ואז גירשוהו בצעקות: ״יהודי מלוכלך החוצה!״ לאחר מכן הוציאו צו שכל יהודי חייב לענוד על שרוולו סרט עם מגן דוד ואלה שלא יצייתו לצו זה יירו במקום. ושוב אספו את היהודים בכיכר המרכזית והוציאו מביניהם את המשכילים עם הרב ואת כולם הובילו אל חורשת הבז׳ז׳ינה ושם ירו בהם עד האחרון.

השלב הבא היה שריפת בית-הכנסת הגדול תוך כדי הוצאת הנשים והילדים היהודיים מבתיהם ואילוצם לסחוב חביות מים לכבות את השריפה. הגזירה הבאה שגזרו אנשי הגסטאפו על היהודים היתה חטיבת עצים עבורם וניקוי בתי השימוש. תנועת היהודים היתה מוגבלת לשעתיים ביממה, בין 10—12 לפני הצהריים. גם הדלקת אור נאסרה על היהודים ולאט לאט החלו להפקיע מהיהודים חפצי בית ומצרכי מזון ועוד חייבום

באספקת קפה, חמאה וביצים. יום יום נשלחו מאות יהודים למחנות עבודה שונים והרעב החל לתת את אותותיו בקרב האוכלוסיה היהודית, במיוחד בין הילדים.

בתאריך 11.11.42 הגיעו מלבוב אנשי גסטאפו בלוויית יחידת משטרה אוקראינית ופולנית בראשותו של קצין המשטרה פרידריך אנגלס והחלו לגרש את כל היהודים, ללא יוצא מן הכלל, גברים, נשים וילדים. הקרבן הראשון היה דוד הוך, אחריו הרבי ר׳ יחזקאל הלברשטם ואשתו של וואוויק לויפר. בינתיים ריכזו את כולם בכיכר המרכזית ואת אלו שניסו לברוח הרגו במקום. את כולם הובילו לתחנת הרכבת. למחרת עוד המשיכו לחפש בבתי היהודים ואלו שנמצאו נורו לעיני כל בכיכר המרכזית. בפעולה זו ניספו כ-800 איש.

לאחר סיום מבצע הגירוש וכשנרגעו הרוחות במקצת החלו המסתתרים לאט לאט לחזור לדירותיהם ואז נצטווינו לסלק את הגדר שמסביב לבית הקברות היהודי ולמתוח אותו מבנין ה״קאסא זאליטשקאווא״ עד בית המטבחיים ומשם לביתו של חיים וואלף קרפ וממנו עד לגשר שמאחורי בית-הכנסת הגדול. כל השטח המגודר הזה יועד להקמת הגיטו בשביל כל אלו שנשארו עוד בחיים. גם את יהודי העיר קומרנו הביאו לגיטו הזה.

והנה שוב ניצוץ של תקוה, באחד הימים החלו לרשום אנשים לעבודות בשדה לכפר בינקובה ווישניא. הכל חשבו שהדבר מבשר הקלה והחלו להתכונן לקראת חג הפסח ולדאוג לקצת מזון ואף ארגנו אפיית מצות. אולם האסון החדש לא איחר לבוא. ראינו תכונה קדחתנית בגיטו ובשעה 4 לפנות בוקר, ב-3 לאפריל 1943 הוקף הגיטו ע״י אנשי הגסטאפו שהחלו לגרש ממנו את כל הדיירים והובילו אותנו כ-300 גברים לכיוון הקלויז ואת הנשים העמיסו על משאיות והובילון לחורשת בז׳ז׳ינה ושם רצחון. לנו נאמר שאנו נוסעים ללבוב למחנה ומי שיש בידו כסף שיקח אתו, כי בלבוב יוכל לקנות לו דברי אוכל. אלו שהשאירו את כספם בבתיהם הורשו ללכת ולהביאו. גם אני הלכתי אך לא חזרתי והסתתרתי. התחילו חיפושים אחר אלו שהסתתרו. תוך כדי חיפושים נתגלה בבונקר שמאחורי ביתם שמואלצ׳י ראב, אשתו וילדו. הם הובלו לבית-הקברות ונצטוו לכרות בור ולאחר שדחפום לתוכו רצחום ביריות. בזמן הפעולה הציתו את ביתה של משפחת אשר קרפ.

אני הצלחתי על ידי כל מיני תחבולות להגיע לכביש המוביל לסמבור ומשם ליער קוניושקי ולאחר מנוחה קצרה הגעתי לסמבור. נכנסתי לחנות ולמזלי הסכימו למכור לי כיכר לחם ועוד הזהירוני שבאותו יום מתבצעת בעיר פעולת חיסול של יהודים. הסתתרתי ולמחרת חזרתי לרודקי. כאן החלטתי להגיע למחנה עבודה שהוקם בתוך היער של הכפר כלופצ׳יצה ושבו עבדו 49 יהודים תחת השגחת שומר היער המקומי. אולם כעבור ימים ספורים הגיעו שמועות שבעיר גרודק שרפו חיים את כל היהודים ושבוורשה פרץ מרד יהודים. החלטנו באותו ערב לא לחזור לצריף שבו ישננו ונשארנו ללון בתוך היער. בלילה הגיעו לצריף אנשי הגסטאפו וירו בכל הנשים שבאו ללינת לילה לבעליהן. בין הישנים בצריף היה הירש פט מרודקי שגם הוא נרצח באותו לילה.

גם ביער החלו הגרמנים לערוך מבצעי חיסול. מתוך ה-49 שנשארו ביער, מרביתם מתו. נשארנו כ-19 כשהרוסים שחררונו. לאחר השחרור הגעתי לרודקי, אך נאלצתי לברוח משם במהירות האפשרית, מכיוון שהאוקראינים המקומיים ירו בכל יהודי שנשאר בחיים. עזבתי את רודקי בדרך לפולין.

(תרגם ועיבד מ.מ.)

משה טעל

דער אונטערגאנג פון אונדזער קהילה

דאס איז געווען דינסטיק דעם 12-טן סעפטעמבער 1939, אין א שיינעם ווארעמען זומער-טאג, מיטאג-צייט, 12 טעג נאכדעם ווי היטלער איז באפאלן פוילן. נעכטן, מאנטיק איז די גאנצע נאכט געפארן מיליטער אין דער ריכטונג פון סאמבאר. דאס איז געווען דער גענעראל שטאב מיט דעם פוילישן מארשאל רידז-שמיגלי, וועלכע זענען אנטלאפן אין דער ריכטונג פון זאלעשטשיקי. די יידישע באפעלקערונג האט שון געלעבט אין שרעק מחמת די פארשידענע קלאנגען וואס זענען ארומגעגאנגען, ווי צ.ב. אז מען גייט אונטערנעמען אן אפענסיווע און אז ענגליש-פראנצויזישע באוואפנטע כוחות קומען צוהילף.

אבער ליידער האט זיך ארויסגעוויזן אז די ווירקלעכע לאגע איז געווען גאנץ אנדערש: די ארמיי פון די מיליטערישע באצירקן אין קראקע און פשעמישל, ווי אויך די גרענעץ-וואך, דער אזוי-גערופענער .K.O.P האבן זיך גרופירט אין דער געגנט פון לעמבערג, אין א גאנץ פארקערטער ריכטונג. עס האט זיך אנגעהויבן א געלויף פון זעלנער מיט אונטעראפיצירן, אבער קיין איין שטאבס-אפיציר האט מען נישט געזען געשלעפט האבן זיך דאס ביסל אלטע קאנאנען מיט אויסגעמאטערטע סאלדאטן און פערד, וואס האבן שוין אייניקע טעג ניט גערוט און ניט געגעסן.

עס איז געווען גענוי 12 אזייגער מיטאג, ווי שטייענדיק אין גאס מיט דעם באקאנטן געוועזענעם בירגערמייסטער זבראזשעק, נעבן דעם הויז פון צירל גלאנצבערג, אויף דעם ארט וווּ עס איז געווען דער קאלך-פלאץ, ביים ארייגאנג אין דער שול-גאס, האבן מיר געפירט א געשפרעך איבער דעם געשאפענעם מצב. אזוי ווי מיין געשפרעך-פארטנער איז געווען א רעזערוו-קאפיטאן פון דער פוילישער ארמיי, מיטגעמאכט דעם פויליש-באלשעוויקישן קריג אין יאר 1920, בין איך געווען נייגעריק צו וויסן זיין מיינונג וועגן די געשעענישן. אבער אין דעם זעלבן מאמענט לויפט אן א פוילישער זעלנער מיט די שיך אין די הענט, מחמת די אפגעריבענע פיס און שרייט צו לאזער גלאנצבערג מיט א יאמערליכן קול: "בירגער! אונדזער פאטערלאנד איז אין פלאמען און גיב מיר א ראווער!" און ווי נאר דער זעלנער איז אפגעפארן א פאר צענדליק מעטער ביז צום געשעפט פון טורסע, האבן זיך פלוצלינג אין ריַנעק באוויזן דייטשע פאטראלן אויף מאטאציקלען און האבן אנגעהויבן שיסן אויף לינקס און רעכטס. מיר זענען אריין אין דעם הויז פון די גלאנצבערגס און נאך 10 מינוטן האט זיך די שיסעריי אפגעשטעלט.

ארויסקומענדיק אין גאס האבן מיר געזען דייטשע מיליטער-לייט לויפן פון שטוב צו שטוב שרייענדיק: "מענער הערויס!" פון דער ריכטונג פון דעם לעמבערגער וועג, ביי דעם הויז פון דער סקלאדניצע, ארגאניזירט דער בירגערמייסטער א דעלעגאציע מיט ברויט און זאלץ און בוראטשינסקי, דער שליח פון מאגיסטראט, רופט אונדזביידע זיך אנשליסן אין דער דעלעגאציע. עס באווייזט זיך אויך יוסף אהרון, דער ראש הקהל. אבער אין דעם מאמענט פירן שוין די דייטשן ר' שיעלע שוחט און זיין טלית קטן און יארמולקע, שלאגענדיק אים אויף אן אכזריותדיקן אופן. אונדזער דעלעגאציע ווערט

אויפגענומען דורך א וואכמייסטער (רס"ר) פון דער דייטשער ארמיי מיט א באלגענדיקער דערקלערונג: "דער שטאט קאמענדאנט איסט נאך ניכט היר, אלע מענער הענדע האך!" מען שטעלט אונדז אויס אין רינעק אנטקעגן גורסקיס דעליקאטעסן-געשעפט, לענג-אויס דעם קאנאל בכדי אונדז צו שיסן. אין משך פון 10 ביז 20 מינוטן האט זיך געהערט א געדיכטע שיסעריי און נאכדעם האבן זיי אנגעהויבן סארטירן די מענער: איין טייל אויף דעם שטראז און דער צווייטער טייל צו שיקן א היים.

און דעם מאמענט האט זיך באוויזן די גאנצע אוקראינישע שטאטישע אינטעליגענץ מיט דעם דירעקטאר איוואנאוו בראש. מיך האט ער ארויסגענומען פון דער גרופע און אהיים געשיקט. אלע איבריקע מענער, יידן און פאליאקן ווי זבראזשעק, דיר. פיאנטקאווסקי און אנדערע זענען געטריבן געווארן צום וואלד. און דא איז געקומען די אינטערווענץ פון ד"ר עדמונד (מוני) טייכער און דער שטאט-קאמענדאנט האט אין לעצטן מאמענט באפוילן צו באפרייען די מענער אבער זאפארט אונטערצוזנדן די שטאט. מען האט אנגעהויבן פון דעם באן-וועג, פון מיין הויז און שרייבערס הויז, ד.ה. דאס גאנצע געסל, "די כימיאקיס", די אזוי-גערופענע "וואניס", ביז צום יידישן בית-עולם. עס האבן געברענט יידישע און אויך נישט-יידישע הייזער. א גרויסער טייל יידן זענען דאן געבליבן אן א דאך איבערן קאפ.

צומארגנס האט מען געקלעפט פלאקאטן: "ארויסגיין איז דערלויבט נאר ביז 6 אין אוונט. ווער עס וועט זיך געפונען אין גאס נאך 6 וועט ווערן דערשאסן". עס הויבן זיך אן טעג פון רדיפות, כאפערייען צו ארבעט און שלאגן יידן אין גאס. עס זענען שוין דא אייניקע קרבנות. ביי שולם און ביי לאזער ליטמאן האט מען געשאסן א מיידל.

עס גייען פארביי א פאר טעג און אין שטאט באוויזן זיך די געסטאפא-ארגאנען. זייער ערשטער אויפטריט איז אין ראש השנה: זיי האבן ארויסגענומען פון בית-המדרש דעם רב ר' איטשעלי אייכענשטיין מיט בערך אנדערע 20 מתפללים, צעריסן זייערע טליתים, אויסגעשמירט מיט וואגנשמיר זייערע פנימער און זיי מערדערליך צעשלאגן.

די דאזיקע גרויזאמע סצענע האב איך אליין בייגעווױנט, שטייענדיק אין רינעק מיט ד"ר טייכער. מיר זענען באלד געלאפן רופן דעם אוקראינישן גלח, וואס איז געווען באקאנט אלס ליבעראלער גייסטליכער און א דאנק זיין אינטערווענץ האבן מיר אפגעראטעוועט דעם רב. די בארבארן האבן דעם רב אפגעשוירן זיין בארד צוזאמען מיט א טייל פון דער הויט און דאס זעלבע געטון מיט ר' מרדכי שליסלפעלד. און אזוי ארום איז מען אפגעקומען אן מענטשן קרבנות. אין א צוויי שעה שפעטער האבן זיי צוגעפירט אן ארמאט כדי צו צעשטערן די שול, דעם בית-המדרש און דעם גאנץ יידישן שול-קווארטאל. מען איז געלאפן אינטערווענירן ביי דער אוקראינישער אינטעליגענץ, ווי ד"ר איוואנאוו, ד"ר קערניטשני און זייער ענטפער איז געווען, אז אין קורצן וועלן יידן גארנישט באדארפן. שפעטער האט מען צוגענומען די פערד ביי סענדער זיס און אן אוקראינקע האט געמסרט יושי פעלדבאו אז ער האט ביי איר גענומען געלט פאר א פאר זוילן און איר נישט געגעבן קיין ריכטיקע לעדער. מען האט יושי אזוי געשלאגן, אז נאך א פאר וואכן איז ער פון די קלעפ געשטארבן.

יום כיפור האט מען געכאפט יידן צו קערן דעם מארק (רינעק), צווישן אנדערע אויך דעם "פוץ-וועשער" בערל ראב. יידן לעבן אין שרעק און אונזיכערקייט, עס טראגן

זיך ארום קלאנגען וועגן א בעפארשטייענדיקן פאגראם אויף יידן, ארגאניזירט דורך די געסטאפא מיט דער הילף פון דער ארטיקער אוקראינישער באפעלקערונג, לויטן מוסטער פון פשעמישל. עס קומען אן קיין רידיק יידן פון פשעמישל און איינער פון דינאוו און זיי גיבן איבער וועגן די גרויזאמקייטן וואס די דייטשן האבן אפגעטון אין זייערע שטעט. איך האב זיך פארשטענדיקט מיט דעם אפטייקער גראסמאן, ד"ר טייכער און איטשי פעט כדי זיך מיט זיי צו בעראטן. דעם זעלבן טאג האב איך זיך געטראפן מיט דעם דירעקטאר פון "נאראדני סאיוז". ער האט מיר איבערגעגעבן אז ביי די דייטשן איז דא א געהיימע ידיעה, אז יידן און פאליאקן גרייטן צו אן אויפשטאנד קעגן זיי און זיי מוזן רעאגירן ווי אין א מלחמה.

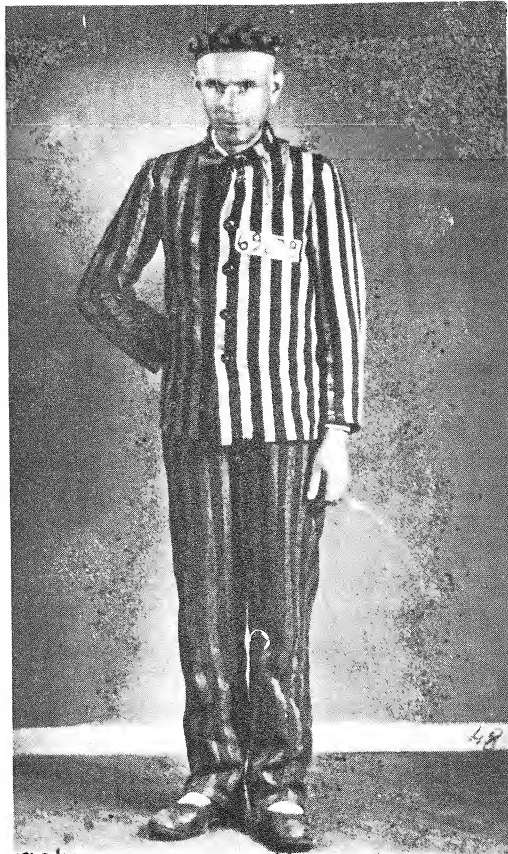
עס איז נישט שווער זיך פארצושטעלן ווי די לאגע וואלט אויסגעזען ווען נישט דאס שנעלע איבערנעמען פון דער שטאט דורך רוסישע אפיצירן וועלכע האבן צונישט געמאכט דאס דורכפירן פון דעם טייוולאנישן פלאן צו פארשפארן יידן אין שול און זיי פארברענען לעבעדיקערהייט, אזוי ווי זיי האבן עס געטון אין א טייל אנדערע שטעט. און אזוי פארענדיקט זיך די ערשטע דייטשע אקופאציע פון יאר 1939 און עס פאנגט זיך אן א נייער קאפיטל פון דעם גייסטיקן און מאטעריעלן חורבן פון דער יידישער קהילה אין רידיק, נאך אן עקזיסטענץ פון בערך 200 יאר.

מרדכי אנזלהיים

הייתי במחנה יאנובסקה

הייתי מן האסירים הראשונים שעבדו בהקמת המחנה. תחילתו היתה בשני הבתים מס' 134—132 של רח' יאנובסקה ששימשו מקודם ביח"ר למכונות טחינה ובתקופת הנאצים הפכום לביח"ר שסיפק את הצרכים של יחידות הצבא הגרמני וה-ס.ס. בהתחלה עבדו כאן פולנים ויהודים, אולם באוקטובר 1941 הוגדל השטח וגודר בגדר

מוטיו אנזלהיים ז"ל במדי הצטניק בשנ 1942

ראה מפה בעמוד 342 !

תיל, הוקמו מספר צריפים והשטח הוכרז כמחנה לעבודת כפייה ליהודים בלבד. מעתה נאלצו עובדי המחנה להישאר בתחומו ושוכנו בצריפים. כל צריף הכיל כ-300 אסירים והדוחק בו היה קשה מנשוא. האסירים במחנה היו מתחלפים באופן שיטתי. יום-יום קרו בו מקרי-מוות כתוצאה ממחלות, מהתשה, מחוסר תזונה מינימאלית ובגדים להגנה בפני הקור בחודשי החורף ועל כולם ממעשי הרצח שבוצעו יום-יום, שעה-שעה ע״י אנשי ה-ס.ס. ושומרי המחנה שהיו חיות-פרא בדמות בני-אדם. המפורסם באכזריותו היה אחד בשם ״רוקיטא״ שעל מצפונו עשרות קרבנות שאותם היה רוצח במו ידיו בדם קר עם חיוך שטני על שפתיו.

מלבד זה שימש המחנה כמחנה מיון, שבו בוצעו הסלקציות, מי לחיים ומי למוות לא הרחק מהמחנה או למשלוח לתאי הגזים בבלז׳ץ. עם חיסול גיטו רודקי באפריל 1943 הגיעו לכאן כ-300 יהודי רודקי וקומרנו שנשלחו הנה לביצוע עבודה מפרכת עד להתשת כוחם ועד שהפכו לשלדים ושולחו להשמדה. ואכן מחנה זה התפרסם כאחד ממחנות ההשמדה הידועים לשימצה. במחנה זה היו מבוצעות עבודות שחורות וכן עבודות מקצועיות ע״י בעלי מקצוע כגון, נגרים, בנאים, מסגרים וכו׳, שהיו עושים את מלאכתם בתנאי רעב וקור 10 שעות ביממה, כשמנת המזון שלהם מורכבת מכף קפה מימי, ללא לחם בבוקר וממרק דליל מקליפות תפוחי-אדמה עם מנת לחם קלוקל של 150 גרם בצהריים.

המצב הסניטרי היה ללא נשוא וכן גם מצב הדיור והביגוד, בפרט בחודשי החורף כשנאלצנו לעבוד בקור של 20 מעלות מתחת לאפס. יום-יום בשעה 5 בבוקר היינו קמים לעבודה והמסדרים היו מתמשכים שעות, תוך מכות ומעשי רצח מלווים עינויים סדיסטיים על עמוד התלייה או בחביות ממולאות מים שאליהן דחפו את הנענשים עד שקפאו מקור וזאת לעיני כל העומדים במסדר.

באחד הימים הצלחתי להימלט מהמחנה, אולם לאחר גילגולים בגיטאות ובמחנות אחרים הוחזרתי למחנה יאנובסקה ביחד עם יהודים אחרים שהסתתרו בלבוב. לפני עזיבת לבוב ע״י הגרמנים, בשנת 1944 הועברנו לסביבות נובי-סונץ׳ ושם עבדנו כחודשיים ולאחר מכן הועברנו למחנה פלשוב בקרקוב, מקום שעבדתי כ-3 חודשים עד העברתנו לגרמניה, למחנה הריכוז ״גרוס-רוזן״ ומשם למחנה וולנדברג, למכרות הפחם ובו גם שוחררתי עם כניסת הצבא האדום.

מ. הוך

מסיפורי הגיטו

עם חיסול הגיטו לא היה עוד רשאי להימצא אף יהודי אחד ברודקי. בנס ניצלו מהחיסול משה פרוסט, אשר היה בעת החיסול בעבודה באחד הכפרים. בחזרו העירה נכלא ע״י הגסטאפו. באחד הימים כשהשוער טרנאבסקי הביא לתאו אוכל, הוציא ממנו משה בזריזות את המפתחות וכלא את השוער בתוך התא. משה הצליח לעזוב את בניין הכלא, אבל ביוצאו דרך השער נתקל באחד מאנשי הגסטאפו אשר לא הכירו. משום־מה נבהל משה והתחיל לברוח. איש הגסטאפו אשר הבחין באיש הבורח מפניו, רדף אחריו והדביקו ליד הטרגוביצה והרגו ביריית אקדח. ניצול אחר מהגיטו, לייב טל, המתגורר עתה בישראל, הסתתר בעליית גג בשעת חיסול הגיטו והצליח לברוח לאחד היערות, שם פגש ביוסף זיגל, המתגורר עתה בארצות־הברית.

שמילצ׳ה ראב עם משפחתו הצליח לחפור בונקר מיוחד, מאחורי הבית של אביו יעקב ראב. בדרך מקרה נתגלו והובאו **לבית-הקברות**, שם נצטוו לחפור לעצמם קברים שבתוכם נורו.

הגרמנים האכזריים לא הסתפקו בפגיעה בחיים, והם פגעו גם בבית־הקברות העירוני, כשהם מוציאים מצבות ומשתמשים בהן לצרכיהם הפרטיים. יהודים נצטוו לפרק את המצבות מבית־הקברות הרודקאי, ונוסף לכך פורקו שלושה אוהלים של הרב שלוימלה, הרב משה והרבי פנחס נתן.

עם התקדמות הצבא האדום, נסוגו הגרמנים מרודקי ולמחרת היום חזרו העירה לייב טל ויוסף זיגל. כעבור יומיים חזר מנדל שפיגלר, וכעבור 4 ימים - משה וחנה הוך. הניצולים נפגשו בלילה, וסיפרו תוך דמעות על הגילגולים והסבל שעברו עליהם תוך הזמן שנעדרו מהעיר.

אט אט החלו להגיע העירה הניצולים האחרים, שיינדל פוסטר, לייב פוסטר, לואה פילרסדורף, יוסף שפיגל, יחזקאל קארפ ושולים קלייסט. לניצולים ציפתה אכזבה מרה, מאחר שלא מצאו את יקיריהם ונוסף לכך נשארה האוכלוסיה המקומית עוינת והאנטישמיות אף הרימה ראש.

הוקמה מחתרת פולנית נ.ס.ז. שעסקה בחיסול קומוניסטים ויהודים. בשל כך החליטו השרידים לעזוב את העיר בה נולדו וכה הרבה עבר עליהם בה, כדי לשכוח את כאבם הרחק מן המקום בו הושמדו קרוביהם ויקיריהם. בשנת 1945 החלה הגירה כללית לפולין באישור השלטונות הסובייטיים והעיר החלה להתרוקן מתושבים פולניים ויהודיים. היהודים יצאו לפולין בדרך ארצה כדי לבנות חיים חדשים.

כולם עברו בשלום, מלבד אלה שנסעו באחד הטרנספורטים האחרונים שהכיל כ־1,000 פולנים אשר נסעו לשלזיה. בתוך הטרנספורט האומלל נמצאו ניצולי רודקי רחל פוסטר, שיינדל פוסטר, לואה פילרסדורף (השען) ויחזקאל קארפ. שיינדל פוסטר, לואה פילרסדורף ושולים קלייסט הוצאו מתוך הרכבת ונורו בחורשה הסמוכה. **רחל פוסטר ניצלה ויחזקאל קארפ נפצע.**

(מפי יחזקאל קארפ)

מ. הוך

נפתלי שור הי״ד — מפקד קן בית״ר ברודקי

את נפתלי הכרתי מתקופת הילדות, כי אז היינו גרים דלת על יד דלת. בהיותי נער נמניתי עם חניכיו של נפתלי (טולו) בקן בית״ר בין השנים 1933—1937. הוא היה אהוב ונערץ ע״י כולנו. היתה בו מזיגה נפלאה של ישן וחדש: תורה ודרך ארץ, שכן הוא ינק תורה מפי טובי מלמדי העיר ובמרוצת השנים מפי טובי המורים בבית-המדרש למורים בוורשה. ואשר לדרך ארץ ונימוסין, אותם הוא ספג מתורתו של ראש בית״ר, תורת ההדר הבית״רי.

הוא היה איש המשמעת והדייקנות ותכונות אלו הנחיל לנו תוך גישה של פשטות והבנה הדדית, מהולות באהבה לזולת ומסירות אין-קץ לרעיון הבית״רי. מעולם לא נהג לתרץ את עצמו, שכן טבעי ומובן מאליו היה ביחסו אל חניכיו. בהיותו בוגר הסמינריון הממשלתי למורים בוורשה, עסק בהוראה ורכש לעצמו הערכה רבה אצל תלמידיו.

בחיסול הגיטו מצא טולו את מותו ביחד עם אשתו ובנו. כשנתיים לאחר מכן ביקרנו בחורשת בז׳ז׳ינה, שם העמדנו מצבה ואז נזכרתי שוב בטולו ובפעם האחרונה הרגשתי את קירבתי אליו.

קבוצת בית״רים ברודקי בשנת 1935. יושבים: נפתלי שור. עומדים מימין: חיים מוסינגר, משה הוך, אלטר ברגר.

ישראל גפני

מיין פריינט דוניע

דויד ווערנער, אדער ווי מ'האט אים אין רידיק געקענט אלס דוניע, האט געשטאמט פון די שפיגלערס — א באוווסטע און פיל פארצווייגטע חסידישע פאמיליע אין שטאדט. זייענדיק א סאלדאט אין דער רויטער ארמיי בעת דער צווייטער וועלט מלחמה, איז ער נישט געפאלן אויפן שלאכט-פעלד אין קאמף קעגן דער היטלעריסטישער אינוואזיע אויף פוילן אין רוסלאנד, ער איז אומגעקומען אויף א טראגישן אופן פון א פארברעכערישער האנט — א מיטקעמפער אויפן פראנט — א אוקראינישער גוי וועלכער האט אויסגענוצט די ערשטע געלעגנהייט צו מאכן זיין פריוואטן חשבון מיט די אידן . . .

אונדזערע עלטערן האבן געהערט צו צוויי פארשידענע וועלטן; הן אין רעליגיעזן און הן אין סאציאלן זין. דאס אבער האט נישט געשטערט אונדז קינדער צו פארברענגען די פרייע צייט פון חדר אדער פון שולע, צוזאמען אין פארשידענע שפילערייען אויף דעם בשותפותדיקן פרייען פלאץ. אים האט גארנישט געארט מיין הוילער קאפ מיט די קורצע הייזעלעך, און מיר האט איבערהויפט נישט געשטערט צום שפיל זיין יארמולקע און דער טלית קטן מיט די ציצית אין דרויסן.

די קינדער יארן זענען שנעל געלאפן און טראץ דעם וואס זיינע לימודי קודש האבן אים אלץ מער און מער דערווייטערט פון מיר, אבער אין איין געביט האבן מיר זיך געהאלטן טאקע גאנץ נאענט: דאס איז געווען דער "גוישער" געביט. אזוי ווי מיר האבן אלע יארן אין שולע געלערנט אין איין קלאס, פלעגט ער גאנץ אפט זיך נויטיקן אין מיין הילף, ווייל דאס פוילישע לשון איז אים נישט אזוי לייכט אנגעקומען.

נאכן ענדיקן די פאלקס-שולע האבן זיך אונדזערע וועגן אינגאנצן צעשיידט. יעדער פון אונדז איז זיך געגאנגען אין זיין באזונדערן וועג — ביז עס האט אויסגעבראכן די צווייטע וועלט-מלחמה.

דעם 1 סעפטעמבער 1939 זענען די דייטשע כוחות ארייננעדרינגען קיין פוילן און דעם 12 סעפטעמבער זענען זיי שוין געווען אין אונדזער שטעטל רידיק, און צו דער ענדע פון דעם זעלבן חודש האט דאס דייטשע מיליטער פארלאזט די שטאט און אויף זייער ארט זענען געקומען די רוסן.

מיט דער זעלבער שנעלקייט ווי די אלע געשעענישן האבן פאסירט, אזוי שנעל זענען מיר איינוווינער פון דער געגנט וועלכע איז אקופירט געווארן דורך די רוסן, פארוואנדלט געווארן אין סאוויעטישע בירגער.

* * *

דאס צווייטע מאל אין אונדזער לעבען האבן מיר זיך געטראפן מיט דוניען אויפן מאביליזאציע פונקט אין רידיק, וועלכן די רוסן האבן ארגאניזירט אויף שנעל כדי צו מוסטערן די יוגנטלעכע פון דער שטאט פארן דינסט אין דעם סאוויעטישן מיליטער.

עס איז געווען א שיינער ווארעמער פרימארגן, פרילינגסצייט 1940. דער בית-העם פון דעם רידיקער ציוניסטישן פאריין (ער איז פארוואנדלט געווארן דורך די סאוויעטן אין א קלוב און צו יענער צייט אלס מאביליזאציע פונקט) איז געווען פול געפאקט מיט יונגעלייט — די מערהייט אידן און א גאנץ קליינע צאל אוקראינער — קיין פאליאקן האבן די רוסן נישט גערופן אין מיליטער צוליב זיכערהייטס טעמים. ארום און ארום דעם בניין זענען גרופנווייז געשטאנען די עלטערן און באקאנטע פון די יידישע בחורים און מיט גרויס אונגעדולד געווארט אויף די רעזולטאטן פון דער מעדיצינישער קאמיסיע.

אין פאדערצימער, פארן ארייננאנג צו דער קאמיסיע, זענען מיר אלע געשטאנען אינגאנצן נאקעטע און געווארט מיט שפאנונג אויפן רוף פון א נאמען. איך האב דוניען כמעט נישט דערקענט. אפגעגאלטע פון קאפ ביז די פיס, נישט קיין סימן פון דער בארד אדער פון די פיאות, — האט ער זיך אנגערופן ווי רעדנדיק צו זיך אליין: "נו... וואס קלערסטו, די וועלן מיך נעמען אין מיליטער? ... ווייל איך וואלט זייער נישט געוואלט בלייבן אין רידיק אין די דאזיקע טעג!" מיין אייגענע צומישונג איז צו יענער צייט געווען געגוג גרויס, און נאך גרעסער דאס אונבאוווסטזיין פון מיין אייגענער צוקונפט... עס איז מיר נאר געלונגען ארויסצוברומען איין-און-איינציק ווארט: הלוואי...

און אט שטייען מיר שוין פארזאמלט אין דער מיליטערישער קאמענדאנטור וועלכע האט סטאציאנירט אויפן סאמבארער וועג אינם הויז, וווּ עס האט אמאל געוווינט דער יידישער דענטיסט ביסטריצקי. 8 יידישע בחורים זענען מיר דאן גערופן געווארן צום דינסט אין דער רויטער ארמיי. דאס גאנצע שטעטל יידן איז געקומען אונדז באגלייטן, און אזוי ווי עס זענען אין יענעם טאג גערופן געווארן אויך א פאר צענדליק אוקראינער פון די ארומיקע דערפער, זענען אויך זייערע עלטערן געקומען צו דער געזעגעניש.

דער וועג פונם קאמיסאריאט צו דער באן-סטאציע, וועלכן מיר האבן געמאכט צו פוס, האט אויסגעזען ווי א לוויה אדער ווי א געזעגענונגס מארש פון פארמשפטע אויף לעבענסלענגלעכע קאטארגע. די גוישע עלטערן האבן געיאמערט אויף א קול אדער געזונגען רעליגיעזע לידער ווי אויף א פראצעסיע... די יידישע מיטבאגלייטער האבן געשפאנט טריט-ביי-טריט מיט נאענטע אין א טויטער שטילקייט, ווי עס וואלט ביי זיי אלעמען אפגענומען געווארן דאס לשון...

מיט דוניען זענען מיר געגאנגען איינער נעבן דעם צווייטן, — זיינע עלטערן און מיין מאמע הינטער אונדז, — עס האבן זיך געלאזט הערן די לעצטע ווארנונגען און אנזאגענישן, קיין געוויין, קיין געשריי. נאר א בלאסער אומעטיקער שמייכל אויף זייערע פנימער האט ווי געזאגט: זייט געזונט ליבע און טייערע קינדער... האלט אייך שטארק... און אט האט שוין דער צוג געריררט פונם ארט, ער איז שוין פארביי די בריק איבערן טייכל נאך דער צעגעלניע. דאס קליינע ליבע שטעטעלע איז פארשווונדן — און אויף אייביק.

דער זאמלפונקט איז געווען אין לעמבערג, דער באן-הויף, פול געפאקט מיט טויזנטער, ווי מיר, מאביליזירטע, האט געראנשט פון מענטשלעכן געפילדער, איין

טראנספארט נאכן צווייטן איז קאמפלעטירט געווארן מיט פריש געבאקענע צוקונפטיקע סאלדאטן און אפגעשיקט געווארן אין וועג אריין.

און אזוי זענען מיר, אכט רידיקער יידישע יונגעלייט, פארשיקט געווארן אין א גאר ווייטן וועג וועלכער האט געדויערט גאנצע פיר וואכן — ממש אויפן צווייטן עק וועלט . . . מען האט אונדז געפירט אין לאסט-וואגאנען וועלכע מען נוצט געוויינליך צו פירן סחורות אדער בהמות. אונדזערע נייע בעלי בתים האבן נישט געזען פאר נויטיק אונדז צו געבן א בעסערן טראנספארט מיטל. אן עלעמענטארע סאניטארע באדינגונגען, אויף הוילע ברעטערנע נארעס אויפגעבויט אין צוויי שטאק, און צו דעם אלעמען זייער שוואכע פארפלעגונג, — אזוי האבן מיר דורכגערייזט דאס גאנץ אייראפעאיש רוסלאנד און גאנץ אזיע, ביז מיר זענען אינגאנצען פארמאטערטע אנגעקומען אויף א מיליטערישן פונקט נישט ווייט פון דער מאנדזשורישער גרענעץ אויף דעם שטילן אקעאן.

באלד אין אנפאנג פון אונדזער דינסט זענען מיר רידיקער בחורים צעטיילט געווארן צווישן צוויי איינהייטן: לופט-שוץ און טעלעקאמוניקאציע. איך מיט דוניען זענען אריינגעפאלן אין דער ראדיא אפטיילונג.

די טעג האבן זיך געצויגן לאנגזאם, די שווערע איבונגען האבן ארויסגערופן א שטארקע אפאטיע צו אלץ וואס האט פאסירט ארום אונדז, אפילו די זעלטענע בריף פון דער היים אין די ערב מאנאטן פון דער דערנענטערנדיקער זיך מלחמה האבן נישט געקאנט ארויסרופן ביי אונדז קיין פונק פון האפנונג צו עפעס אן ענדערונג, אדער א פארבעסערונג אין אונדזער לאגע . . .

און אט האט פאסירט ממש א צופאל, — און פאר דוניען איז עס געווען ווי א נס.

געוואלט האט דער צופאל אז — לא עלינו — איינער פון די יידישע סאלדאטן (א בחור פון אן אנדער שטעטל אין גאליציע) איז אזוי גייסטיק צעבראכן געווארן, אז נאך א געוויסער צייט פון "באזוכן" א שפיטאל פאר נערוון קראנקע, איז דער בחור באפרייט געווארן פון מיליטער דינסט און געזאלט צוריק פארן א היים, אבער אזוי ווי ער איז נישט געווען געזונט, האט מען אים געמוזט באגלייטן אין דער רייזע און אים איבערגעבן אין די הענט פון זיינע עלטערן.

דוניע איז באשטימט געווארן אלס באגלייטער . . . עס איז לייכט זיך פארצושטעלן זיין פרייד אין מאמענט ווען ער האט זיך דערוווסט וועגן דעם. ער האט ווי אויפגעלעבט, געווארן רעדעוודיקער, ארומגעגאנגען א לוסטיקער און אפט אונטערגעברומט זיך א ניגון, ער האט אפילו אדורכגעמאכט פיל לייכטער די שווערע איבונגען.

מיר רידיקער חברים האבן מיטגעלעבט מיט דוניען דאס געשייעניש, ווייל מיר האבן געגלויבט, אז ווען ער וועט ענדיקן זיין אויפגאבע און איבערגעבן דעם קראנקן זיינע עלטערן, וועט ער אריינפארן קיין רידיק און איבערגעבן אונדזערע עלטערן א לעבעדיקן גרוס פון אונדז, זיי אלעס דערציילן פון אונדזערע איבערלעבענישן, אז מיר זענען געזונט, און ער וועט זיי אביסל בארואיקן און אריינגעבן נייע האפנונג.

דער טאג פון געזעגנען איז געקומען, באגלייטן האבן מיר אים נישט געקאנט, ביים פרישטיק אין עס-זאל האט יעדער פון אונדז געדריקט אים די האנט און נאכאמאל אנגעזאגט ער זאל נישט פארגעסן און אלץ דערציילן אונדזערע עלטערן.

עס איז געווען פסח צייט 1941. די סדר-נאכט וועלכע דוניע האט פארברענגט צוזאמען מיט זיין פאמיליע, אין דער צווישן מלחמה צייט, אין א רעזשים פון מאקסימאלער באשרענקונג און שלעכטע לעבנס באדינגונגען, האט באדייטעט מער ווי א סימבאל פון האפנונג, אונדזערע עלטערן האבן נאך מער ווי מיר אליין געגלויבט, אז די צייט פון אונדזער דינסט — וועלכע איז באשטימט געווארן אויף $2^1/_2$ יאר — וועט שנעל פארביי און מיר וועלן בשלום זיך צוריקקערן אהיים און ווי-נישט-ווי פראבירן אויף ס'ניי איינארדנען אונדזער לעבן אין די נייע באדינגונגען.

זיין צוריקקומען פון דער רייזע איז געווען פיל פראזאישער ווי זיין אפפאר... — ווידער די שווערע איבונגען און שטרענגע דיסציפלין, ווידער די טיפע גרויקייט פונם טאג-טעגלעכן לעבן, — און די קורצע איבערלעבעניש, וועלכע האט נאך מער פארשארפט די בענקשאפט נאך דעם קליינעם ליבן שטעטעלע, האט זיך צעבלאזען ווי אין א חלום...

דעם 22 יוני 1941, אין דעם היסטארישן טאג, ווען די דייטשן זענען באפאלן רוסלאנד, זענען מיר געווען ווייט פון אונדזערע ווינטער ווינונגען און געווען באשעפטיקט מיט בויען א פלי-פלאץ, ערגעץ ווו אין די טייגעס פונם ווייטן מזרח ביי דער מאנדזשורישער גרענעץ. די אויפגאבע פון אונדזער רעגימענט איז געווען צו גראבן און איבערפירן ערד פון איין ארט אויפן צווייטן, א מהלך פון 200 מעטער. מען האט געארבעט אין פארן; איינער האט געגראבן די ערד און זי געווארפן אין א טאטשקע, און דער צווייטער האט זי געפירט אויף א באשטימטן ארט, דוניע איז געווען מיין פארטנער (ווייל קיינער פון די גויים האט נישט געוואלט ארבעטן מיט אונדז). עס פארשטייט זיך, אז נישט ער און נישט איך זענען געווען פאסיק צו אזא שווערער ארבעט, די פארפלעגונג איז געווען קנאפ און די קאמאנדירן האבן אן רחמנות געזידלט און געפאדערט אויסצופילן די נארמע. בקיצור: מיר זענען געווען ביים פארלירן די כוחות; פיזישע און גייסטיקע. אין דעם היסטארישן טאג, ווען איך האב ווי יעדן טאג געעפנט מיין ראדיאסטאציע כדי צו קאנטראלירן איר ארבעטסגרייטקייט, האבן מיר געהערט די רעדע פון מאלאטאוו, וועלכער האט צווויסן געגעבן דער וועלט, אז די דייטשע כוחות זענען באפאלן רוסלאנד און די צווייטע וועלט מלחמה האט זיך צעפלאקערט אויף דאס ניי...

ווי א שטיין איז אונדז אראפ פונם הארצן, ענדליך וועט זיך עפעס ענדערן אין אונדזער פארביטערטע לעבן.

א קאמישע זאך — דווקא אין א מאמענט פון געפאר, ווען דער מענטש געפינט זיך אין סטאבילער שפאנונג פון שווערע איבערלעבענישן, ציט ער זיך אינסטינקטיוו צו דער געפאר, ווי א שוואלב צום פייער. עס איז שווער געווען נאכצוקלערן נאך די געפילן פון די גוישע סאלדאטן אינם מאמענט ווען זיי האבן געהערט וועגן אויסברוך פון דער מלחמה — כאטש זיי אליין האבן אויך געווארט אויף א ראדיקאלע ענדערונג אין זייער פארביטערטע לעבן. מיר אידן אבער האבן אויפגענומען די ידיעה מיט געמישטע געפילן. פון איין זייט האבן מיר דערווארט אן ענדערונג און דערלייכטערונג אין אונדזער שווערן לעבן — ענדליך וועט שוין נעמען א סוף צו אלע ליידן און פיין; און פון דער צווייטער זייט, רייך מיט דעם נסיון פון דער קורצער אקופאציע דורך די דייטשן פון אונדזער שטעטל רידיק אין די געציילטע סעפטעמבער טעג 1939, זייער

אכזריותדיקער באציאונג צו די ייִדן — זענען מיר געווען פול מיט זארג פאר דער צוקונפט פון אונדזערע עלטערן, וועלכע זענען באלד דעם ערשטן טאג פון דער מלחמה געווען אין פראנט פייער.

אבער אזוי שנעל האבן זיך אונדזערע לײדן נישט געענדיקט, זיי האבן זיך נאך פארשטארקט און פארברייטערט . . . מיט א בהלה האט מען אונדז צוריקגעקערט אין די קאזארמעס. דעם וועג פון כמעט 100 קילאמעטער האבן מיר געמוזט מאכן צו פוס און דער מארש האט געדויערט 26 שעה אן אונטערברוך. עס האבן זיך אנגעהויבן טעג פון אונמענטשלעכע איבונגען און פארבארייטונגען צום קאמף, — מיט א גרויסן פראגע צייכן: מיט די יאפאנער אויפן ארט ווו מיר זענען געווען, אדער מ׳וועט אונדז אריבערוואַרפן אויפן אייראפעאישן פראנט?

און דאן האט פאסירט א דראמאטישע געשייעניש; אזוי ווי אלע סאלדאטן וועמענס אפשטאם איז געווען פון אמאליקן פוילן, די אזוי גערופענע "זאפאדניקעס", האבן זיך פאררעכנט אלס א נישט זיכערער עלעמענט אויף וועלכן מען טאר זיך נישט פארלאזן בשעת א סכנה פאר דער סאוויעטישער מדינה, איז ארויס א באפעל, אז אלע "זאפאדניקעס" זאלן איבערגעפירט ווערן פון די קאמפס-איינהייטן אין ארבעטס באטאליאנען. נאר איינצעלנע — א צענדליק פון פילע טויזנטער, און נאר אידן, האט מען געגעבן דעם "כבוד" צו פארטיידיקן דאס סאוויעטיש היימלאנד מיט געווער אין דער האנט.

דוניע און איך זענען געווען צווישן די איינצעלנע גליקלעכע.

פון דעם טאג ווען מיר האבן זיך געזעגנט און צעשיידט פון אונדזערע חברים, די נאענטסטע פון אלע מיט וועלכע מיר האבן דורכגעמאכט די שווערע מיליטער דינסט, — פון דעם טאג ווען מ׳האט אונדז פארלאדן אין לאסט וואגאנען כדי אונדז צו פירן אויפן דייטשן פראנט, — האבן זיך מער אונדזערע וועגן מיט דוניען נישט צעשיידט, ביז דעם לעצטן טאג פון זיין לעבן.

אונדזער ערשטע באגעגעניש מיט דעם שונא איז געווען אויפן לענינגראדער פראנט. אין א געגנט פון אוראלטע וועלדער ווו א מענטשלעך פוס האט נאך נישט געטרעטן, פון זומפן אין וועלכע מיר האבן געמוזט אליין זיך מאכן א וועג פון געשניטענעביימער, געטרינקען דאס וואסער פון די זומפן און געגעסן פון א צוטיילונג, כמעט געהונגערט. אזוי האבן מיר מער ווי צוויי וואכן זיך געיאגט נאך די דייטשן וועלכע האבן זיך יעדעס מאל באוויזן אויף אן אנדער ארט אינם וואלד כדי ארומצורינגלען די שטאדט לענינגראד כדי זי אפצושניידן פון די עיקר׳דיקע סאוויעטישע כוחות.

די מפלות פון די סאוויעטן אויף אלע פראנטן זענען געווען דאן איינע גרעסער פון דער צווייטער, שטעדט זענען פארנומען געווארן מיט א בליץ שנעלקייט, און ווען די סכנה פון פאלן פון דער הויפטשטאדט מאסקווע איז געווארן ממשותדיקער פון טאג צו טאג, האט מען אונדז אריבערגעווארפן אויפן מאסקווער פראנט אין דער געגנט פון מאזשאיסק.

פיר מאל זענען מיר באמבארדירט געווארן ביז מיר זענען אריבער פון לענינגראדער געגנט ביז מאסקווער געגנט. זער פיל זעלנער זענען געפאלן ביי די באמבארדירונגען, איך און דוניע זענען ארויס גאנץ פון דער געפערלעכער רייזע א דאנק דעם, וואס בשעת איינעם פון די לופט-אנגריפן דורך דייטשע עראפלאנען, האבן צוויי סאלדאטן,

פאלנדיק פארדעקט מיט זיך אונדזערע קערפערס, און אזוי ארום ארייננענומען אין זיך די גאנצע צאל טויט קוילן.

דער מארש פונם לעצטן באן-פונקט ווו מיר האבן זיין אויסגעלאדן, ביז דער ערשטער קאמפס-ליניע, האט געדויערט נישט מער ווי א פאר שעה גייענדיק צו פוס אין דער נאכט. מיר האבן זיך אויף שנעל פארגראבן אין דער ערד. א סאך זעלנער זענען אונדז פארביי שוין אויפן וועג צוריק פונם קאמף און ממש געלאכט פון אונדז זעענדיק ווי אזוי מיר גרייטן זיך איינצוהאלטן די מעכטיקע דייטשע מיליטער מאשין.

און טראץ אלעם האט דאס שיינע וועטער וועלכע האט נאך געהערשט אין די שפעטע אקטאבער טעג, די ווארעמע שטראלן פון דער זון, געווירקט אביסל דערמוטיקנדיק. מיר האבן אבער יעדע מינוט געווארט אויף אן אנגריף פון די דייטשן.

און אט איז אלעס מיטאמאל שטיל געווארן, דאס געשיסעריי האט זיך נישט געלאזט מער הערן, און דאס שיטערע וועלדל מיט דער צעקאפעטעטער ערד האט זיך מיט א מאל אנטפלעקט אין זיין גאנצער הערבסט-פראכט. אפילו די פייגל האבן אנגעהויבן ווידער צו זינגען. און איך מיט דוניען, זיצנדיק צוזאמען אין א נישט טיפן גרוב, האבן אנגעהויבן טראכטן אויפן קול: וואס, צום ביישפיל, מאכן יעצט אונדזערע עלטערן, ווי לעבן זיי אויפסניי אונטער דער דייטשער אקופאציע, וואס קלערן זיי וועגן אונדז?

מער ווי א מעת לעת האט געדויערט אט די פאסטאראלע שטילקייט. פארנאכט האבן מיר שוין אפילו אנגעהויבן זיך גרייטן צו כאפן א גוטן שלאף, נאך א לאנגער צייט פון פילע נישט געשלאפענע נעכט.

אבער פלוצים האט זיך דערהערט איבערן וואלד א שטארקער עכא פון געשיסערייען, און דווקא פון הינטער אונדזערע פלייצעס, פון וואנען מיר האבן אמווייניקסטן געווארט. דאס געשיסעריי האט זיך וואס א מאל דערנענטערט, די קוילן זענען שוין געפלויגן איבער אונדזערע קעפ, פון ערגעץ ווו האט ווער אויסגעשריגן אז דאס שיסן די דייטשן וועלכע זענען שוין הינטער אונדז און מיר זענען ארומגערינגלט פון אלע זייטן.

עס האט זיך אנגעהויבן א געפילדער און א געלויפעניש פון אלע זייטן. ווי מיט א כישוף זענען פארשוואונדן אלע אפיצירן, יעדער האט אנגעהויבן צו ווארפן פון זיך אלעס וואס געהערט צום מיליטער אויסריסטונג: דאס געוועער, דעם העלם, די גאז-מאסקע און אפילו די דאקומענטן, אראפגעריסן דעם רויטן שטערן פונם היטל, די ראנגע צייכנס פון די אקסלען. יעדער האט זיך באמיט צו באפרייען פונם שווערן יאך וואס די אלע זאכן האבען סימבאליזירט און ווי אמשנעלסטען צו פארשווינדן פון דער גרופע.

נאר איך מיט דוניען זענען געבליבן פלוצים אליין, פון אלע אונדזערע מיטקעמפער פונם רעגימענט איז נישט געבליבן קיין זכר. די נאכט איז שנעל צוגעפאלן, פארשידענע געדאנקען האבן געגריבלט דעם מוח, מיר האבן נישט געוווסט וואס צו טון... צי זאלן מיר ערגעץ ווו זיך פארשטעקן און באהאלטן זיך אין א דארף ביי א פויער? און אפשר גאר זיך איבערגעבן אין געפאנגענשאפט און איין מאל פאר אלע מאל ענדיקן מיטן מיליטער? אבער ווער ווייסט וואס ס'וועט זיין מיט אונדז אין געפאנגענשאפט?

מ'האט זיך געלאזט אין וועג אריין, אויף מזרח, דאס הייסט אין דער ריכטונג פון

וואנען עס האט זיך געלאזט הערן דאס געשיסערײ, אפשר וועט אונדז געלונגען זיך אדורצוגנבנען דורכן רינג פין די דײטשן און ווידער ארײנפאלן אינם שוץ פונם רויטן שטערן?

נאר אײן טאש מיט אביסל פראוויאנט פאר בײדע האבן מיר מיטגענומען. די פינסטערע הערבסט נאכט מיט איר דורכנעמענדיקער קעלט האט זיך געלאזט פילן אין אלע בײנער, אלע וועגן און סטעזשקעס פונם וואלד זענען געווען פול מיט אזעלכע ווי מיר וואנדערנדיקע סאלדאטן וועלכע האבן נישט געוווסט וואס צו טון מיט זיך. אלע זענען מיר געגאנגען אין אײן ריכטונג — אויף מזרח. א טעמפ געפיל האט געהערשט בײ אלע, בײ אלע איז געווען נאר אײן ציל; ווי אזוי ארויסצורײסן זיך פונם דײטשן רינג.

מיד אין פארמאטערט פונם שווערן נאכט מארש האבן מיר פראבירט זיך אביסל אפרוען אין אײנעם פון די פילע גריבער, אבער באלד מיטן ערשטן ליכט שטראל האבן מיר זיך ווידער געלאזט אין וועג ארײן.

די ווײטערדיקע דרײ טעג פון אונדזער וואנדערן זענען נישט געווען לײכטער ווי דער אנפאנג. אונדזער בשותפותדיקע טאש מיט פראוויאנט האט זיך אויסגעלערט. כדי צו שטילן דעם הונגער האט מען געקליבן די האלב פארפרוירענע קארטאפל אדער קרויט בלעטער ווען מיר זענען פארבײ נעבן א דארף. די דארפס-לײט האבן אונדז נישט ארײנגעלאזט אין שטוב אדער אפילו זיך אפרוען נעבן זײערע וווינונגען. זײ האבן אונדז געטריבן פון פחד, די דײטשן זאלן זײ נישט באשולדיקן אין אויסבאהאלטן סאוויעטישע זעלנער... דאס געשיסערײ האט זיך ווידער געלאזט הערן פון דער ריכטונג אין וועלכער מיר זענען געגאנגען, — דאס הײסט אז מיר דערנענטערן זיך צום ראנד פונם רינג.

און אט האבן מיר באגעגנט א גרופע זעלנער וואס מיט עטלעכע פון זײ זענען מיר געווען צוזאמען אין אײן רעגימענט אײדער ער איז זיך צעפאלן. אבער צו אונדזער דערשטוינונג, האבן די פריערדיקע מיטדינער זיך פארפרעמדט צו אונדז און מיט אפענער שנאה האט יעדעס מויל געלאזט הערן אנטיסעמיטישע אויסדרוקן. די דײטשן האבן אין יענע טעג פארשפרײט גרויסע מאסן פון פלוג-צעטלעך אין וועלכע זײ האבן געהעצט די באפעלקערונג ווי אויך די צעלאפענע סאלדאטן קעגן די יידן און די קאמוניסטישע קאמיסארן, אז נאר זײ זענען שולדיק אין דער אויסגעבראכענער מלחמה, און דער פליכט פון יעדן רוסישן מענטש איז קודם כל ליקווידירן די יידן און די קאמיסארן. די לאזונגען האבן זער שנעל געווירקט, די פארבארגענע שנאה האט שנעל אויפגעלעבט. א פחד און אן אימה האט אונדז ארומגענומען, מיר האבן נישט געוווסט וואס מיט זיך צו טון, ווו זיך צו באהאלטן...

יעצט האבן מיר זיך באמיט זיך צו דערווײטערן פון יעדן דארף, פון יעדן זעלנער. מיר זענען געווען געיאגט פון זיך אלײן...

ווידער איז פארבײ א טאג פון וואנדער, ווידער איז צוגעפאלן די נאכט, א רעגן געמישט מיט שנײ האט איבערגעריסן אונדזער אונאויפהערנדיקן מארש. נאך פילע זוכענישן נאך א שטיקל פלאץ אין א צוגעדעקטן גרוב איז אונדז געלונגען זיך ארײנדריקן צווישן א מענטשן מאסע. כדי אביסל זיך אפרוען אין אויסגלײכן די בײנער. די נאכט איז געווען שטיל, דאס געשיסערײ האט אויפגעהערט, און איך מיט

דוניען זענען צוגלייך מיט אלע ארום אונדז, פארמאטערטע און הונגעריקע, פארזונקען אין א טיפן שלאף.

אויף אונדזער אומגליק זענען מיר אין דער טראגישער נאכט געלעגן צוזאמען מיט די זעלנער וועלכע האבן אונדז געקענט, מיר האבן אפילו נישט געהאט די מעגלעכקייט צו קלערן וועגן דער געפאר אין וועלכער מיר געפינען זיך.

איין און איינציקער שאס האט זיך געלאזט הערן אין דער שטילער נאכט, און ווען איך האב אויפוועקנדיק זיך פונם שאס געזוכט דוניען מיט מיין האנט און געפונען ליידיק דעם פלאץ ווו ער איז געלעגן, האב איך מיט גרויל ווי עפעס שרעקליכעס ארויסגעשריגן: ווער האט דא געשאסן!

פון דער פינצטערניש אינם טיפן גרוב, פול געפאקט מיט מענטשלעכע קערפערס, האט זיך געלאזט הערן א קול פון א גוט באקאנטן אוקראינישן גוי מיט וועלכן מיר האבן געדינט צוזאמען מער ווי א יאר; "יא פוסטיל יעווא ווראסטשאָט" — איך האב אים געלאזט אין רעכנונג . . .

איך האב זיך ארויסגעכאפט פונם גרוב און זיך געלאזט לויפן אין דער פינצטערניש פון דער נאכט ווי שנעל די פיס האבן מיך געטראגן . . .

השם ינקום דמו. יהי זכרו ברוך.

א. אחידוב

הירש טל, או הירש׳לי איסר לייבס — קרבן משטר הדמים

הירש׳לי היה בן־הזקונים של איסר לייב טל, סוחר הבהמות הידוע ברודקי. הוא היה היחידי מתוך שלושת בניו ושתי בנותיו של איסר לייב שלא נמשך למסחר וגילה רצון וכשרון ללימודים. לאחר שסיים את בית־הספר העממי ברודקי נאלץ לעבור לעיירה פשמישלאני להמשך לימודיו בגימנסיה המקומית, שהיתה מוסד פרטי. לא היה דבר יקר בשביל הירש׳לי שלו בעיני אביו. הירש׳לי היה כל תקוותו ועליו היתה כל גאוותו.

הירש׳לי אכן היה ראוי לכך. הוא היה צעיר עדין־נפש, צנוע ובן מסור להוריו, שהיו כבר באותו זמן סבים לנכד שהיה בגילו של הירש׳לי. בשנת 1934 סיים הירש׳לי את הגימנסיה וחזר לרודקי וכאן המשיך להשתלם בניהול פנקסים. קרוב לפרוץ המלחמה נשא לאשה את בתו של משה גרטנר והתפרנס בכבוד מעבודתו כמנהל פנקסים.

הירש׳לי לא היה מעורה בחיים הפוליטיים בעיר, חי את חייו הפרטיים בצנעה והיה בעל נאמן לאשתו, אב מסור לבנו שנולד בזמן המלחמה ובן דואג להוריו הזקנים שירדו מנכסיהם זמן רב לפני פרוץ המלחמה.

עם כניסת הסובייטים החל לעבוד כפקיד במחלקת המיסים הממשלתית. הוא נמנע מלהתבלט ולא שאף לקריירה בזמנים טרופים אלה, כפי שעשו זאת רבים ממכריו. שנאת אחים, שבאה לביטוי בולט בזמן שלטונם של הסובייטים בעיירה, גרמה למסע הלשנות הדדיות בין הקומוניסטים היהודיים בעיירה, והשלטונות צמאי הדם רשמו לפניהם את כל הלחישות על פעילות טרוצקיסטית, ציונית וקונטררבולוציונית. וכל זאת מתוך שאיפה לקריירה על חשבון הזולת. באחד הימים החלו מעצרים בבתים באמצע הלילה ובמקומות העבודה באמצע היום, ואחד מהקרבנות האלה היה הירש׳לי טל, שנלקח ממקום עבודתו לחקירה ולאחר שעה הוצא להורג על ערימת זבל, ללא חקירה וללא משפט כלשהו. רק כעבור יומיים התברר, שהיתה טעות בזיהוי הקרבן והתכוונו לעצור את הירש טל, הבן של בריינצ׳י, שהספיק בעוד מועד לעקור מן העיר. הירש׳לי נפל, איפוא, קרבן של השיטה הסובייטית המפורסמת, שקודם מוציאים להורג ואחר־כך חוקרים.

מ. מוסינגר

חיים דוד הוך

אחת הדמויות המקוריות בנוף האדם בעירנו היה ללא ספק ר׳ חיים דוד הוך. בהיותו תקופה ממושכת בצבא האוסטרי הרחיב את ידיעותיו והעשיר את נסיונו במקצוע החובשות. במקצוע זה היה פועל רבות ובהצלחה מרובה בעירנו, ותושבי העיר, יהודים ונוצרים כאחד, היו מזעיקים אותו לחולים בכל שעות היממה, בהעריכם את טוב ליבו, מסירותו לחולים ואת טיפולו היעיל בהם. הוא היה מאד מקובל על חוליו ובהופעתו ובהלצותיו היה נוסך בהם ביטחון ומביא להם הקלה. הוא היה רגיל לשוחח גרמנית, וגם האידית שלו היתה מתובלת מלים גרמניות, זכר לשרותו בצבא של פרנץ יוזף.

הוא קנה את עולמו בטיפולו בחולי הטיפוס המרובים בשנת 1920, כשהוא מצליח להציל חולים רבים ממוות בטוח. חבריו היו מאזינים בהתעניינות רבה לדעותיו הספקניות בנוגע לארץ-ישראל, שבה לא ראה פיתרון של הבעיה היהודית בגלל איבתם של עמי האיזור.

ר׳ חיים דוד היה ידוע כחובב מוסיקה ואהב לפזם אריות של אופרות, התיידד במיוחד עם ברל ראב ושמואל יעקב מנדלקורן ושלושתם אהבו לשוחח על הצגות אופראיות שחזו בהן בזמנו בווינה ולאחרונה בלבוב. והיו שרים תכופות יחדיו אריות וקטעי אופרות מפורסמות שונות. במיוחד זכור לי כי היה שר אריות מהאופרה ״קבלריה רוסטיקנה״, הצגה האהובה עליו מכל האופרות.

זוכר אני את ר׳ חיים דוד הוך, גבה-קומה, פניו סמוקים, בעלי עיני תכלת, בחליפות בהירות בעיקר, מגבעת בהירה כדרך הנאורים, תמיד במצב רוח טוב, אף פעם אינו מתאונן ושמח בחלקו. מצבה של משפחת הוך היה שפיר מבחינה כלכלית ודבר זה איפשר לו את פעילותו הענפה והמגוונת בחיים הציבוריים של העיר.

הוא היה ממייסדי החוג ״ביקור חולים״, פעיל מאד בו ובמיוחד התפרסם בפעילותו ההומנית בניהול המטבח העממי לילדי מעוטי היכולת שהוקם בעירנו ביזמתו. במטבח זה היו מחלקים ארוחות חמות לילדים הנזקקים. את מימון המטבח הבטיח ממענקים של העיריה, הקהילה ומתרומות חודשיות של בעלי בתים בעיר. הוא היה יהודי חם ויקר, בעל נפש הומנית רגישה.

חנה ומשה הוך

מות אבינו במחנה ההשמדה בלז׳ץ, 13.11.1942

אולם רחצה. קבוצת אנשי רודקי נכנסו לרחצה, ביניהם אבי. הם אינם יודעים כי נפלו קורבן לתרמית, להטעיה ולאכזריות של המרצחים הנאצים. בדלת–אשנב קטן. זוג עיני פלדה עוקבות אחר הנעשה בתוך אולם הרחצה. הן רואות אנשים מתעוותים מכאב ומטיחים ראשם בכותל. הן רואות אנשים רוצים לחיות. גופות מתפתלים, המחפשים אוויר שאינו מורעל, ידיים משוטטות ומחפשות פירצה כלשהי, דרכה יחדור אוויר להשיב נפש. היו אלה עיני חיות טורפות ומפלצות. אבל . . . זה לא שינה את המצב. אבינו איננו עוד . . .

סבינה הוך

סבינה הוך היתה מיילדת מוסמכת במקצועה ונדמה לי כי לשם כך נולדה. אשה נאה, אינטליגנטית ועדינת נפש, ידועה כדמות אצילה, כינויה "המלאך הטוב" המיטיבה ליולדות מחוסרות אמצעים, כשהיא מגישה להן סעד רפואי ונפשי ולא פעם עזרה חומרית בצורה מוצנעת.

סבינה הוך היתה מנוסה בהגשת עזרה ראשונה והצעדים הראשונים של חולי העיר כוונו אליה, וכשלא יכלה לעזור, סימן שמצבו של החולה רציני ביותר.

שלטה יפה בגרמנית, יידיש, אוקראינית וכמובן בפולנית והיתה ידועה כאחת הפעילות ביותר בוועד הציבורי למען המטבח לילדים טעוני טיפוח. היא ובעלה חיו חיי עמל וכל שאיפתם היתה לתת חינוך מוסיקלי וכללי לילדיהם, חנה ומשה. שניהם עברו משבר קשה בזמנו, כשבנם הראשון, שמואל נפטר בהיותו ילד בן 13. בדומה לתושבי העיר היהודיים האחרים, ניספתה סבינה הוך בחיסול גיטו רודקי.

מות אמנו ביער בז'ז'ינה, רודקי, 4.4.1943.

לייב טל, יו"ר הוועד היהודי בגיטו רודקי, מסר בעדותו כי שמע מפיו של אוקראיני רודקאי הריצ'קו, אשר נוכח בשעת החיסול ביער בז'ז'ינה, שסבינה הוך, לפני עלותה על קרש המוות שמעל קבר האחים, פנתה למפקד הס.ס. במילים הללו: "אדם נולד בצלם אלוהים עם יעוד בחיים, אתם כנוצרים פועלים נגד אלוהיכם ואלוהינו ותבואו על עונשכם".

אלה היו מילותיה האחרונות. יהא זכרה ברוך.

מסיפורי הזוועות

יהודה גרייף

הילד-הפרטיזן

כשפלשו הגרמנים בשנית לגליציה המזרחית הייתי בן שש וחצי. מיד עם כניסתם שרפו את מרבית בתי היהודים וביצעו בהם מעשי רצח. הבינותי שעלי לעזוב את העיירה ולחפש מקלט בסביבה. נתקבלתי לעבודה אצל נוצרי פולני ועבדתי אצלו עד התאריך 9.4.1943, שבו ביצעו הגרמנים פעולת חיסול של האוכלוסיה היהודית ברודקי. מספר ימים לאחר מכן פוטרתי מהעבודה, בגלל פחד מעבידי מפני הלשנת השכנים. הורי כבר לא היו בחיים ואחד מאחי, שהצליח להימלט ליערות שבסביבות ראווה רוסקה, בא לקחתני אליו. הסתתרנו שם כשמונה חדשים ובינתיים נודע לנו שלא הרחק מאתנו נמצא גדוד פרטיזנים רוסיים. לאחר נדודים רבים בלילות, כאשר אנו סובלים מקור ומרעב, הגענו תוך סכנת נפשות לכפר, שבו חנתה היחידה. לאחר שלקחו מאתנו את נשקנו והחזיקונו במשך יום שלם תחת משמר כבד, הועמדנו לחקירה בפני סגן אלוף ולאחר שגילינו לו שאנו יהודים, נתקבלנו לפלוגת הפרטיזנים של קולפאקוב.

כאן שרתנו עד אוגוסט 1944, משמע עד לשיחרורנו בהרי הקרפטים ע״י הצבא האדום. באוקטובר אותה שנה נסענו לעיר לבוב ושם גוייס אחי לצבא ואני נשארתי בלבוב. בשנת 1945, לאחר גמר המלחמה, הגיע אלי אחי ולקחני אתו לסלובקיה ושם הוכנסתי לבית ילדים בעיר קושיצה, ואני אז בן עשר שנים וחצי.

בנימין בורר

נקברו חיים

בקיץ 1941 שהיתי כפליט בעיר חודורוב ולאחר כניסת הגרמנים אליה - החלטתי אני ועוד ארבעה בני־עיר לחזור ברגל לרודקי. היו אתי: ירשי ברגר, בנו של אהרן העגלון, יידל ליטמן, בנו של אליעזר ואיצ׳י צימרמן עם בנו (בנה ונכדה של סימה ״די זאראסקרין״). הלכנו בדרכים עקיפות וכשהגענו לכפר הורוז׳אני נתקלנו בחיילי הוורמכט שהיו מוקפים המון חוגג של אוקראינים מבני הכפר. כולנו נעצרנו והוכינו מכות רצח.. אותי ואת ירשי ויידל צירפו לשבויים והובילונו לעיר רוזדול ואת איצ׳י ובנו - בגלל נסיון בריחה - מסרו ל״טיפול מיוחד״ לאנשי הכפר לונקה, ואלה הכריחום לחפור בור ולאחר שמלאו את פיהם זפת, השליכום לתוך הבור וקברום חיים לקול צהלת ההמון הנאסף.

יעקב אכטל

דבורה אכטל וילדיה הי״ד

דבורה אכטל, בתו של מרדכי, היתה נשואה ליוסף אונגרפלד. היא גרה במושצ׳יסקה ובאחת מפעולות החיסול הועלתה ביחד עם ילדיה על רכבת המשלוח שהיתה בדרכה לבלז׳ץ. גם היא החליטה ברגע האחרון לברוח מהרכבת תוך כדי נסיעה ולשם כך רוקנה את מזוודותיה, שמה בהן את פעוטיה וזרקה אותן החוצה, כשהיא קופצת אחריהן. היה זה בחשכת הלילה. למזלם גם היא וגם ילדיה, אותם מצאה תוך דקות ספורות, יצאו ללא פגיעה. אולם עם עלות השחר פגשוה איכרים אוקראיניים והובילוה יחד עם ילדיה לזרועות הגסטאפו. התמורה שקיבלו חוטפיה — שני ק״ג סוכר בעד כל נפש.

(על סמך עדות אחיה ביד ושם מס׳ 2340/2411)

פרידה פרן (לאופר)

הבנות שרו "התקווה"

ימים אחדים אחרי פרוץ המלחמה פלשו הגרמנים לעירנו ומיד שרפו חלק גדול של הבתים, ברובם יהודיים. את בעלה של אחותי צילה, רוקח במקצועו, הוציאו להורג יחד עם קבוצת האינטליגנציה של העיר. אחותי ואלמנות אחרות יצאו אל המקום בו חוסלו יקיריהן ובמו ידיהן הסירו את האדמה מעל גופותיהם כדי לזהותם. אך הנסיון להביאם לקבר ישראל עלה בתוהו בגלל איומי האוקראינים שבסביבה.

האזור היה נתון אחר-כך בשליטה רוסית, וכשפלשו הגרמנים שנית לרודקי, שהיתי אצל אחותי ברוניה בסטארי-סמבור והיינו מנותקות מיתר בני המשפחה שנותרו ברודקי.

אני עם עוד קבוצת בנות עבדנו באיסוף ויבוש צמחים רפואיים בשביל הגרמנים. פעם נראה עובר אוטו משא ובו בנות צעירות שרות "התקוה", כאילו בדרך לארץ-ישראל. היה זה היום בו נלקחה קבוצתי להשמדה ואני בדרך נס נעדרתי מהעבודה באותו יום.

הצלחתי להימלט ליערות הקרפטים והצטרפתי עם אחותי לקבוצת פרטיזנים. התנאים היו קשים מאוד, אחותי נפצעה בראשה, אני ברגלי, אך למרות כל הסכנות שארבו לנו נשארנו בחיים.

אחרי המלחמה שמעתי מפי רוקח מקומרנו פרטים מזעזעים על סופם הטרגי של בני משפחתי. אחי אליעזר היה בלבוב במחנה ינובסקה. הוא תיכנן בריחה וביקש מאתנו עזרה, אך לא היה באפשרותנו לסייע לו.

בתקופת החיסול הסופי של גיטו רודקי הוציאו את הורי ואת אחותי צילה עם ילדה ליער הסמוך ושם חוסלו. אבי הצליח להימלט לתוך היער, אך הרוצחים השיגו אותו. מהדהדות באוזני המילים האחרונות של אמי, אשר הגיעה אלינו מחופשת ככפרית אוקראינית כדי לטפל באחותי שהיתה חולה. לפני צאתה לדרך בחזרה לרודקי, אמרה:

"זו בוודאי בפעם האחרונה אנחנו מתראות. את צעירה פרידז'יו. דעי, כדרך הטוב, כך גם הרע חולף". דבריה נסכו בי תקוה בזמנים הקשים ביותר.

נודע לי גם שבת דודתי מילקה לאופר מתה במגפת הטיפוס שפרצה בגיטו. את אחותה ברוניה עם ההורים העבירו ברכבת להשמדה. את דודי ישראל קולב העבידו קשה בסלילת כבישים. בדרכו מעבודתו הכו אותו אוקראינים באכזריות עד שנפח את נשמתו.

יהי זכרם ברוך.

אתל האנל הי"ד

שמואל האנל

אחותי אתל הי"ד

שלושים ושבע שנים חלפו מאז ראיתיה בפעם האחרונה ודמותה טרם נשכחה מלבי. אתל היתה הבת הבכירה של משפחתנו. שחורה ונאוה, דקת גיזרה ונמוכת קומה, כשגון פניה החינניים שחום כשל אחת מבנות תימן הרחוקה. עיניה שחורות, גדולות, עמוקות ומלאות הבעה, מתוכן משתקפים רוך נשי, טוב לב, אינטליגנציה ואצילות נפש.

כזו היתה אחותי אתל, בתו של אבי יהודה האנל, סוחר מצליח וחסיד האדמו"ר הרודקאי. היא היתה צעירה משכילה ונעימת הליכות והודות לתכונותיה ואופיה העדין רכשה לעצמה ידידות רבות בין בנות גילה ושכנותיה הנוצריות. אחת מאלה היתה גנקה גוזיקיביץ', הידועה בשם "הוליי-סטאשו". בזמן הגירוש לגיטו הציעה לה גנקה מחבוא בחצר ביתם, אולם הלשנה זידונית מצד משתף פעולה אוקראיני בשם פיקוש, גרמה להירצחה ע"י קלגסי הגסטאפו.

גורל דומה היה מנת חלקם של שאר בני המשפחה: האב יהודה, האח מנדל עם משפחתו והאחות הצעירה ריבה; כולם מצאו את מותם במבצע החיסול בנובמבר 1942.

(כל זה נמסר לי ע"י גנקה גוזיקיביץ', בחודש אוקטובר 1945, בזמן ביקורי ברודקי).

מ. הוך

מותו הטראגי של משה פרוסט

לאחר חיסול הגיטו לא היה רשאי שום יהודי להימצא ברודקי. בדרך נס ניצל מהחיסול משה פרוסט שבעת החיסול היה בעבודה באחד הכפרים. מיד עם שובו העירה נכלא ע״י הגסטאפו וברגע שהשוער טארנבסקי ניכנס לתא, הוא חטף ממנו בזריזות את המפתחות וכלא אותו בתא ובעצמו החל לברוח. אך בחצר נתקל באחד מאנשי הגסטאפו, אשר בודאי לא חשד בו שהוא יהודי, אולם משה נבהל ממנו והחל לברוח לכיוון שוק הבהמות ושם השיגוהו וירו בו.

חנה הוך

נשקה קלייסט הי״ד

היא היתה בתו של סוחר תבואות בשם מוני קלייסט וגרו בביתו של יהודה וולף לקס.

עם הקמת הגיטו מצאה נשקה מחבוא בעזרת צעיר פולני, יפה תואר ועדין נפש בשם נושק, בנו של שוטר פולני מקומי שנפטר לפני המלחמה, הודות לכך היא ניצלה מצפורני הגסטאפו ומיד לאחר יציאת הגרמנים יצאה בעגלה ללבוב לחפש שרידי משפחה ונרצחה ע״י הבנדרובצים.

(לפי עדותו של מצילה)

מ. מוסינגר

יקירינו, מעוני גיטו רודקי

למרבה הצער אין בידנו מידע מקיף וממצה על עינויי החיים של יקירינו בגיטו רודקי ועל הזוועות שהיו תופעות לואי למיבצעי הגירושים והחיסול. מספר שרידי הגיטו, כולל אלה שהסתתרו ביערות ובכפרים הסמוכים, היה כמעט אפסי ויחידים מהם הגיעו ארצה. הנותרים מפוזרים ברחבי תבל ואחד מהם שנשאר לפליטה בזכות מטיבתו ואשתו הנוצרית, גנקה גוז׳יקיביץ׳ (הוליי סטאשו), הוא הרופא הווטרינרי אייזנברג. הם היחידים המוסיפים להתגורר ברודקי והם אשר מסרו לאברהם וינגרטן את כל סיפורי הזוועות מהגיטו הרודקאי. אנסה להביא שניים מתוכם, כפי שתוארו במכתב מלפני כ-10 שנים:

גולדה שטכל הי״ד

היא היתה בתו של נחום שטכל ואשתו של איז׳ו אונגרפלד, בנו הצעיר של שמשון. היא היתה יפת-תואר, בעלת מראה פנים ״ארי״, בהיותה בהירת שער ועיניים. בזמן אחד ממיבצעי החיסול (״אקציה״) נתן בה עיניו קצין גסטאפו ממוצא צ׳כי והחליט להצילה. לשם כך הלבישה בשמלה כפרית, ציידה בתעודת מסע והורה לה לנסוע לצ׳כיה מולדתו. לרוע המזל השגיחה בה אשה אוקראינית לפני שהספיקה לעלות על הרכבת והסגירה אותה לאנשי הגסטאפו. אלה הביאוה אל שוק הבהמות (targowica) והשומרים שיסו בה את הכלבים שקרעוה לגזרים לעיני ההמון צמא-הדם היהודי.

סימה יקיר הי״ד

סימה יקיר, בתם יחידתם של נפתלי וחנה (״די צ׳צ׳אכיס״), היתה בעלת יופי בלתי רגיל ובאחת החטיפות שערכו אנשי ה-ס.ס. על יהודי הגיטו, נלקחה על ידם אל בור סיד ולאחר עינויים מרובים הושלכה אליו ביחד עם תינוקה ושניהם נשרפו חיים.

מ. מוסינגר

הניה ננר הי״ד

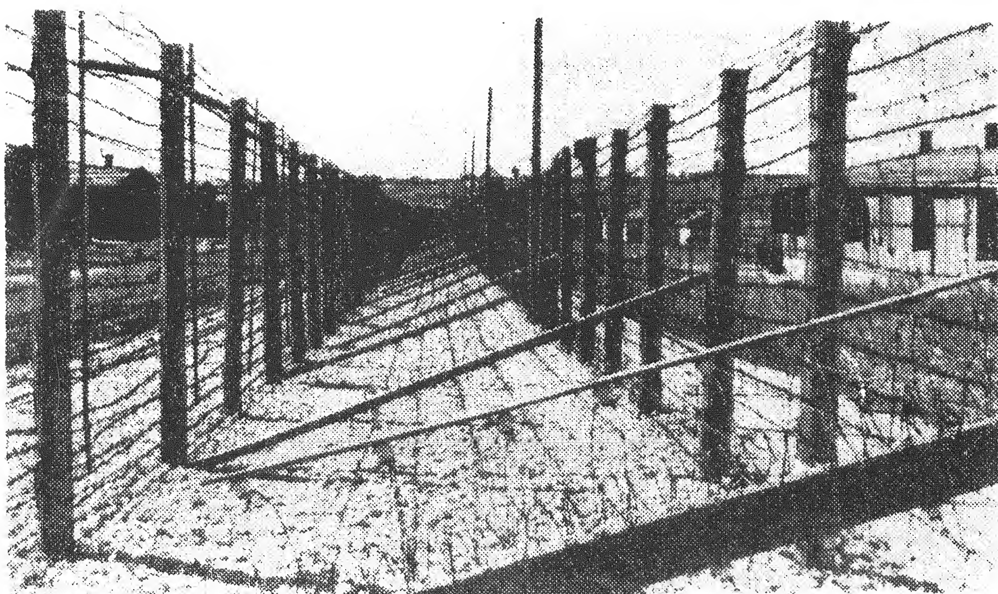
היא נולדה ברודקי לאביה הרמן ננר ולאמה גולדה לבית קוך, בת דודתו של אביש שלייאר. אביה היה ידוע ברודקי כחייט הצמרת, אולם בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עקרה כל המשפחה לעיר סמבור. כשהכרתי את הניה היתה כבר כבת עשרים. היא היתה בעלת הופעה נאה ומושכת, בעלת גיזרה חטובה, עליזה ומלאת-חיים. פניה בהירים, כשסומק קל נסוך עליהם. עיניה חומות, ארוכות ועמוקות ומעליהן שתי קשתות של גבות שחורות כצבע שערה הסמיך והמסולסל. היה לה כשרון נדיר לציור ותמיד שאפה להשלים את ידיעותיה והטכניקה בתחום זה. היא היתה עוסקת בגרפיקה כתחביב ובשירטוט כתעסוקה לצורכי פרנסה. עבדנו ביחד בסמבור אצל המהנדס הפולני וילהלם זופוט שהתייחס אלינו כאבא טוב וסלחן, על אף היותו נציג המפלגה האנדקית במועצת העיר, ואנו מצידנו אהבנוהו והערצנוהו בשל כך.

עם פלישת הנאצים לסמבור בשנת 1941 ועם הקמת הגיטו המשיכה הניה כציירת במשטרה הגרמנית ובמשך שנתיים הספיקה לצייר עשרות תמונות שמן וצבעי מים בעלות ערך אמנותי רב שנאספו ע״י הגרמנים בבניין בית המשפט המחוזי לצורך העברתן לגרמניה. כל התמונות חתומות בראשי תיבות: H.N. להניה ניתנה תעודת יציאה חופשית מהגיטו.

הציירת הניה ננר הי״ד בת רודקי

בחודש יוני שנת 1943 נמסרה לה ידיעה חשאית על חיסול הגיטו ע״י הגסטאפו העומד להתרחש תוך 3 ימים. הניה מסרה את הידיעה לקבוצה מחתרתית בגיטו שאליה השתייכה וזו החליטה לברוח ליער. אולם הגסטאפו הקדימה את האקציה וכל הקבוצה הועמסה על משאית והובלה להמתה ביריה ליער רדלוביצה. תוך כדי נסיעה החלה הניה להיאבק עם שומרי הגסטאפו, קמה מהומה ואחת הצעירות בשם פרידה וולף הצליחה לקפוץ מן המשאית ומילטה את נפשה מהטבח. היום היא נמצאת בארץ ועובדת כמורה. אולם את הניה ושאר חברי הקבוצה הוציאו להורג ביריה ביער רדלוביצה, קילומטרים אחדים מהעיר סמבור.

על מאורע זה סופר לאחיה יהושע, כעבור פחות משנה ע״י הצייר האוקראיני מאלאני שהיה ביחד עם הניה מצייר תמונות עבור המשטרה ושעליו הוטל לאסוף את תמונותיה המרובות ולהכינן למשלוח לפני פינוי סמבור ע״י הגרמנים, באוגוסט שנת 1944. כמו כן נמסר לאחיה ע״י הכמרים המקומיים, שאביו הרמן נגר היה תופר בשבילם את החליפות והגלימות ושהניה היתה אורחת קבועה בפרובוסטבו, שם היתה מציירת פורטרטים עבור אנשי הכמורה. אגב, אותם כמרים מסרו לאחיה מעיל פרוה שהניה השאירה אצלם לשמירה, חליפת חתונה שתפר האב בשביל הבן, כשיישאר בחיים וזוג פמוטי שבת שהשאירה אמה של הניה. בת 33 היתה הניה בהירצחה ע״י הרוצחים.

בנימין בוהרר

דער אומקום פון דער באהרער משפחה

מיר זיינען געווען צוזאמען פינף קינדער: דריי טעכטער און צוויי זין. די עלטסטע טאכטער מלכה מיט איר מאן מאיר וואס האבן געוווינט אין דראהאביטש און אין יאר 1942 זיינען זיי דערשאסן געווארן בעת אן אקציע אין דראהאביטשער געטא צוזאמען מיט זייערע צוויי טעכטער בראניע און רעגינא.

די צווייטע טאכטער קיילע מיט איר מאן יעקב קאלטער, זייערע צוויי זין שלמה און שמואל זיינען דערשאסן געווארן אין יאר 1943 (ג׳ ניסן תש״ג) אין קאמארנע.

די דריטע טאכטער סאשי מיט איר מאן משה אונגערפעלד, מיט זייערע צוויי זין מיין פאטער, און מיין פרוי חיה און איר ברודער שלמה, די קינדער פון פסח גאטליב, האבן געארבעט אין פאלווארק, נאכדעם ווי מען האט זיי אנטדעקט אין זייער באהעלטעניש צוליב א מסירה פון די אוקראינער, אבער און יאר 1943 (ג׳ ניסן תש״ג) האט מען זיי צוזאמען מיט הונדערטער אנדערע יידן פון רידיק און אומגעבונג אוועקגעשיקט אין די גאז-קאמערן אין בעלזשעץ.

מיין מאמע פערל איז דורך די דייטשן דערשאסן געווארן בעת אן אקציע און יאר 1942 (כ״ו חשון תש״ב).

מ. מוסינגר

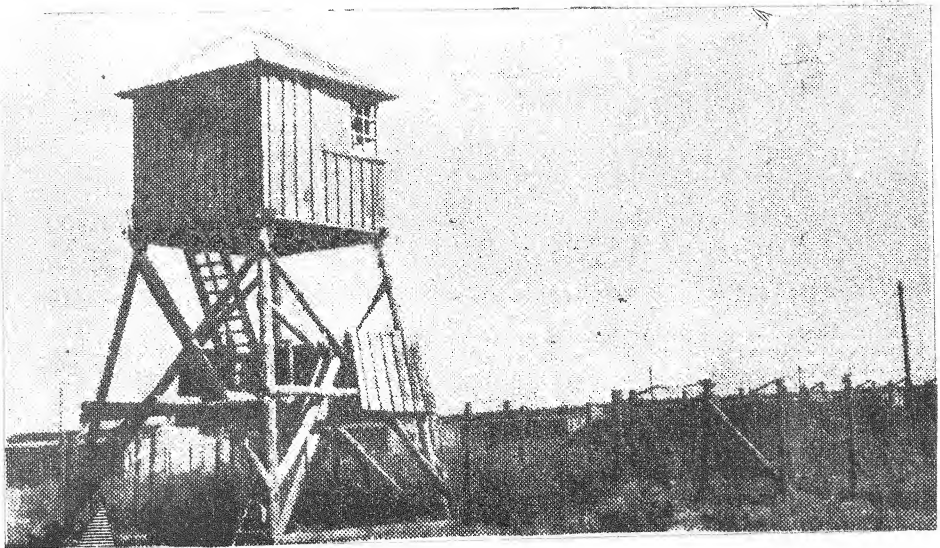
גיזה אנזלהיים לבית ציהר הי״ד

היה זה דרך מקרה שנזכרתי בדמות הנעלה הזו, דמותה של העלמה ציהר. באחת השיחות עם מוטיו אנזלהיים ז״ל השתדלתי לרענן את זכרונו על מנת לדלות ממנו אי-אלה פרטים הנוגעים לשהותו במחנה ההשמדה ינובסקה בלבוב. בין היתר סיפר לי על אשתו ומשפחתה שניספו בשואה, ואז התברר לי שהיכרתי אותה ואת אמה ואחיה. היה זה לפני 49 שנים בדיוק. ביחד עם זליג ארליך ז״ל המשכנו את לימודינו בלבוב והתגוררנו בחדר משותף ברחוב גרודצקה 69.

משכירת החדר היתה אלמנה בשם ציהר, בעלת חנות סידקית באותו רחוב. היא גרה עם בתה, כבת שמונה־עשרה, בדירה בת שלושה חדרים מרווחים, בקומה ב׳ עם חלונות לחזית. היתה זאת אחת הדירות הנאות באותה שכונה ובאותה תקופה. שתיהן, הבת והאם, גבוהות קומה ובעלות הופעה אצילית. היה עוד בן במשפחה שלמד רפואה בפרוסיה ושמו דוד, אותו הכרנו בזמן שהותו בבית לרגל חופשתו. בן זה נשאר בחיים והוא פרופסור באחת האוניברסיטאות בפולין.

לעולם לא אשכח את היחס הטוב אלינו מצד האם והבת. האוירה בבית היתה שקטה ומלאת הוד והדר. מעולם לא הוטרדנו על ידן וגם לא עוררנו את רוגזן, למרות שהיינו מצלצלים בדלת וחוזרים כמה פעמים ביום, פעם מבית-הספר, פעם מארוחותינו ופעם משעורי הבית הרבים שמהם התפרנסנו.

לא אהיה שלם עם עצמי אם לא אעלה את זכרה של בת ישראל צנועה ואצילה זו, שנועדה לאחר שנים להיות רעייתו הנערצת של בן עירנו. כבוד לזכרה ולדמותה הנעלה.

מ. הון

בשובי לביתי ברודקי החרבה

עירנו היתה עיר ואם — ויחד עם זאת — משפחה אחת על כל מעלותיה ומגרעותיה.

התגוררו בה בכפיפה אחת נוצרים ויהודים, אנשי אצולה ואינטליגנציה, בני המעמד הבינוני, פקידים, איכרים, פועלים, בעלי־מלאכה ובני משכנות־עוני.

היינו כולנו חברים בנפש, ועל אף הסכסוכים למיניהם, איזו ילדות יפה היתה לנו — אותה ילדות נפלאה הקושרת אדם לרעהו בקשר בל־יינתק.

היה בעירנו יער וגן ציבורי, בהם נהגנו לטייל, נחלים ואגם בהם התרחצנו, אולמות ריקודים בהם רקדנו, מועדוני נוער בהם התחנכנו, בתי־כנסת לתפילה ובתי־ספר ללימודים. כל אלה — רכושנו היה.

ועל הכל ומעל הכל — **הורים מסורים אשר אהבנו וכיבדנו.**

כל זכרונותי, רחשי הילדות והבגרות, ואף האהבה הראשונה קשורים בעירנו.

ולפתע נותקה השרשרת.

הגורל המר פיזר את כולנו באכזריות, ואנו שארית הפליטה חיכינו בבונקרים וביערות, בשבי ובמלחמות, עד תום השריפה, לרגע המיוחל בו נשוב לביתנו... הביתה.

לא נותרה לנו ברירה אחרת אלא לצפות בלי תלונה בלב ולהאמין במחר טוב יותר העתיד לבוא.

יומיים אחרי כיבוש לבוב ע״י הצבא האדום הגעתי עם חנה אחותי העירה. השעה היתה 5.00 לפנות בוקר. למרות שהעיר לבוב היתה בטווח הפצצות בלתי פוסקות, החלטנו, משקיבלנו את האישורים הדרושים, להגיע בו ביום לרודקי.

הקרבות עדיין התנהלו בסטרי־סמבור והתחבורה היתה צבאית בלבד. נסענו בשיירה איטית כיום שלם. רק בשעה 8.00 בערב הגענו לרודקי.

הקומנדקר נעצר ליד ביתו של גורסקי. ירדנו — והנה אנו ״בבית״.

כמה ימים, לילות ושנים חלמנו לזכות לרגע הזה, והנה לפנינו העיר האהובה, עיר ילדותנו היפה, מקור זכרונותינו היקרים שביקרים.

צעדנו בפיק ברכיים בחושך — הרי אנו איננו זקוקים לאור, אנו מכירים כאן כל אבן וכל שַעל.

בעוד רגע אדפוק בדלת המוכרה ואשמע את קול אמא או אבא בשאלם: ״מי שם?״ — או שמא תשרור רק דממה כמענה.

עמדנו לפני הדלת מרעידים מהתרגשות — אך לשוא, ייחלנו לנס שלא בא — ההד נדם. האם לשם כך ניצלנו?...

בצאתנו לכיכר המרכזית ״רינק״ — פגשנו מכרה נוצריה, ומפיה שמענו על גורלם המר והאכזר של הורי יקירי ועל קדושי רודקי.

משבאה עלינו עייפות רבה — ישבנו ליד הבאר, ולמרות הכאב הרובץ עלינו — נפלה עלינו תרדמה.

עוד באותו לילה מצאנו את ניצולי רודקי האחרים, לייב טל ויוסף זיגל, אשר חזרו מן העיירות ומפיהם שמענו על כל האסון עד שהפציע השחר.

למחרת היום ערכנו טיול־זכרון בעירנו, כשאנו עוברים ברחובותיה מבלי לעכל את גודל האסון.

יצאנו ל"גיטו". אותו גיטו שגבולותיו החלו מביתו של ד"ר פליס, ועד בית המטבחיים, משמאלו הגיע לבית-המדרש, ומימינו לביתו של צינס. זה המקום בו הצטופפו יהודי רודקי וקומרנו בצפותם לחופש, אך נכחדו בהמוניהם ממחלות מידבקות, ואלה ששרדו, הובלו לטבח בידי הנאצים האכזריים.

ה"טיול" היה קשה מנשוא. הלכתי בחברת אחותי ולייב טל, שסיפר לנו על קורות גיטו רודקי. הוא דיבר ואנחנו שתקנו. הכיצד יכולנו לשאול שאלות בעוד דמעות חונקות את גרוננו ומשתקות את כוח הדיבור?

יצאנו את הגיטו והמשכנו לכיוון בתי־הכנסת. כאן עמד בית־המדרש של הרב איכנשטיין. אין זכר כמעט ממנו. והנה בית־הכנסת הגדול, אחד הנדירים ביופיו ועיצובו הארכיטקטוני, וגם הוא אינו קיים עוד.

בעיני רוחנו ראינו את ה"בעלעמער", ה"שילכל" שבכניסה, עזרת הנשים, הכוכבים המצויירים על גבי התקרה ו"שירי המעלות", המעטרים את הקירות. זהו המקום בו התפללנו בנעורינו, כאן שרתי כילד כסולן במקהלתו של פרופ' טראובר.

אך כל זאת איננו עוד. כל זה שייך לעבר הקבור תחת מפולת שברי האבן והברזל, שריד הכתלים אשר היו עדים אילמים לכל אשר עבר עלינו.

פעם צר היה המקום מהכיל את כל הבאים הצובאים לפתחו — ואילו עתה רק דממה, שממון ועזובה השולטים בכל.

בעוד עובר במוחי ההרהור "חדש ימינו כקדם", עומדות היו רגלינו בסימטה. והנה משמאל מאחורי ה"קלויז", כאן הלכתי ל"חדר" של ר' שמחה מלמד, ומימיני עמד בית־מדרשו של הרבי ספרין. ומכל זה לא נותר אפילו זכר.

אנו מתקדמים לעבר בית סבא של לוזר שרייבר, איסר לייב הרצפט, משמאלם התגורר מיורקה טל, ובקומה ב' — סבי איסר הוך ז"ל.

מבתיהם של ישעיה גלעזער, ליבר בונס, לייב קורמן, מוטל שור ומלכה "סולעס" שבביתה נפגשו חוגי הבית"ר, לא נותר דבר.

גם הסימטה, שבה היה חדרו של "ברל מלמד", איצ'יו מצ'ולה ובעריש אהרונס מוכר הפירות וכן גינתו של הרבי ושל שפיגלר ועד לכיכר המרכזית. שוממה מאין יושב.

אין תנועה כלשהי — רק חורבות ודממת־מוות. בלבי מנקרת רק שאלה אחת: כל זאת על מה ומדוע?

דרך ביתו של דוניו ורנר, העומד משום־מה בשלימותו, אנו מגיעים ל"רוסקה־קאסה" ולכיכר המרכזית.

ביתה של משפחת שור עומד כמקודם, והשלט עם אותיות הזהב "אייזיק שור" מתנוסס עליו ומשום־מה לא הוסר.

עברנו את הכביש ונכנסנו לביתו של גורסקי — ביתנו: אין זכר לרהיטים, לתמונות ולכל היתר. הכל נעלם — הכל נגמר.

המשכנו דרך ה"געסל" לרחוב הרכבת, בו כמעט לא גרו יהודים. נעמדנו ליד ביתו של משה טל, לוזר שרייבר, שולץ ויונה פייער.

נהגתי לבקר בבית זה לעיתים קרובות אצל קלארה פייער. היתה זאת משפחה נעימה ושקטה שבזמנו עלתה ארצה, אך חזרה הנה. אבל נשארו ציונים.

בדרכנו הלאה הגענו אל הפארק. דממה שוררת בו, רק הרוח הנושבת מניעה את ענפי העצים הממלמלים סיפורים מן העבר. אותם העצים היו עדים לפגישות הראשונות, לחוויותינו בחיק הטבע. הם ראונו עם ידידינו והורינו.

רשרוש העלים הולך וגובר עד להיותו רעש מחריד. בטוח אני כי נשמע קול "אל מלא רחמים".

אנו נפרדים ועוזבים את היער בדרכנו העירה, כדי לשוב ולחזור למחרת על טיול נוסף, בו אנו עוברים ליד כל בית וכל פינה המזכירים לנו משהו או מישהו.

בעומדי לפני ביתו של חיים מוסינגר ז"ל — ידיד נעורי, בעודי תוהה ומביט אל־על בתקוה לראות את חיים יוצא מביתו, יצא הדייר החדש ושאלני לרצוני. במבוכתי עניתי לו, כי אני מחפש חבר־נעורים שכנראה איננו עוד. הדייר החדש הבין ללבי והרגיעני באמרו: "אלה הם החיים"...

חזרתי ללבוב בלב כבד וברוח נכאה, אך בהחלטה ובנדר לשוב ולבקר כאן, לעלות על **קבר אמי ביער בז'ז'ינה, מקום קיבורות האחים — קדושי רודקי, ולהקים להם יד ומצבה.**

את נדרי קיימתי, וזו היתה דרכי בפעם האחרונה בעירנו רודקי.

ביער בז'ז'ינה

חזרתי בשנית לרודקי כדי למצוא את מקום קבורת אמי בקבר האחים, על מנת להעמיד עליו מצבה.

הייתי צריך להגיע ליער בז'ז'ינה והמיבצע היה כרוך בסכנת נפשות ממש, מאחר שהיער **שרץ כנופיות אוקראיניות-גרמניות**...

האדם היחיד ששיתף עמי פעולה היה מרדכי שפיגלר המתגורר כעת בארגנטינה.

ברגל, מצבה על כתפינו, אתים ונשק דל ביד, הגענו לבז'ז'ינה. בעזרת איכרי הסביבה איתרנו את המקום המדוייק, התקדמנו תוך התרגשות אך בלי זהירות בדממת מוות.

דורכות היו רגלינו באותו "שביל המוות" השומר עדיין את פעימות לבם של יקירינו בדרכם האחרונה.

רוח מסתורין מרחפת על פני המקום, ואנו שואפים אל ריאותינו את האוויר של יער בז'ז'ינה, אוויר ללא רחמים, אוויר של בית קברות מוסתר.

בהגיענו אל גבעת המוות התבוננו בכאב בגבעה המקודשת המגודלת קוצים רוויים בדם, אדמת הקבר.

לידינו מתגולל כר קטן, קרוע ומוכתם בדם... אני נמצא ליד הקדושים שבעבר לא רחוק עוד היו אנשים, שלכל אחד מהם היה עולם משלו. עולם של תכניות ומעשים, של שמחה ויגון, וביניהם הסתובבו ילדים. ילדים ממש. ילדים שראשיהם הקטנים לוטפו על ידי המבוגרים, ילדים שזכו לחיבוק אוהבים, ילדים אשר היוו הכל עבור הוריהם.

אנו עומדים מעל לקבר נסערים מהתרגשות, והפורקן היחידי הוא הבכי המר כשצמרמורת עוברת בגופינו. רגלינו היו דורכות על האדמה הספוגה דמם של קדושינו־יקירינו.

האת הונפה וירדה כדי להטמין את המצבה עמוק ככל האפשר.

חנה הוך ליד המצבה על קבר האחים
בברזינה בשנת 1944.

גל־עד על פיסגת קבר האחים של קדושי רודקי והסביבה. אנו עומדים מולם כה קרובים וכה רחוקים, רחוקים לעד ולנצח.
ינוחו על משכבם בהסתר ובהשקט.
קבענו את המצבה ואמרנו קדיש, אמרנו ובכינו — יתגדל ויתקדש.

הביתה

ביום בהיר אחד הודיע רדיו מוסקבה, כי הגרמנים עזבו את רודקי. הייתי עם אחותי חנה לא הרחק מהמקום וכעבור יומיים הגענו העירה, כשהקרבות מתנהלים בסטרי-סמבור.

בעולם הזה ניתן לנו לצפות,
ואנו ציפינו שנים רבות,
ללא תלונה בליבנו האמנו במחר.
ובמחר להאמין —
לאמר — לצפות לדין.
והנה חזרנו...

ופרחים בצידי הדרך
חייכו כדרכם...
היתכן שיקירינו אינם?!?!

ובדפיקה לדלת
לנס התפללנו.
ההד נדם —
לשם מה ניצלנו?!

ליד הבאר התיישבנו,
לא מרדנו, לא זעמנו.
הכאב כירסם בלב,
וכך נרדמנו.

ומקץ שנה הגענו ל"בז'ז'ינה",
מרדכי שפיגלר לאשתו ולבנו.
ואני — לאמא.

מה טומנת כאן
הגבעה המורקת?...
את יקירינו וקדושינו
בהסתר ובשקט.

העמדנו מצבה
ואמרנו "קדיש",
אמרנו ובכינו
"יתגדל ויתקדש"...

לזכר קדושי רודקי

כוכב מזהיר כבה
ולא ישוב להתנוצץ.
כוכב מזהיר כבה
ולא אראנו עוד.

הכל דומם, הכל שותק
ולא ישוב כי הוא הומת.
כוכב מזהיר כבה
ולא אראנו שוב.

כוכב שכבה

הלחן והמלים: משה הוך **לזכר קדושי רודקי והסביבה**

- נו - הִתְ - לְ שוּב - יָ לֹא - וְ בָה - כָ הִיר - מַז כָב - כּוֹ

נוּ - אֶ - אֶרְ לֹא - וְ בָה - כָ הִיר- מַז כָב - כּוֹ צֵץ

כִּי שוּב - יָ לֹא - וְ תַק- שׁוּ כּוֹל - הַ מֵם- דוֹ כּוֹל - הַ שׁוּב

בוּ - אֶ-אֶר לֹא - וְ בָה- כָּ הִיר-מַז כָב - כּוֹ מַת - הוּ הוּא

עוד ה עוד

מ. הוך

שארית הפליטה

שארית הפליטה אשר הגיעה לרודקי **לא** מצאה את מקומה "בבית". המשפחות נרצחו, ובעיר שררה דממת מוות. הפולנים פחדו לשוחח עם היהודים אשר חזרו, פן ישובו הגרמנים. ביערות בסביבה נמצאו עוד פרטיזנים גרמניים ואוקראיניים. כל שעל אדמה ברחובות הזכיר לנו את העבר היפה בחיק משפחתנו, כל רובע, כל בית אמר משהו על עברו.

באותו הזמן נחתם הסכם בין ממשלות ברית־המועצות ופולין האומר, כי כל תושבי אוקראינה שהיתה שייכת לפולין עד 1939 רשאים לעזוב את מקום מגוריהם ולצאת לפולין. יחד עם זאת הגיעו שמועות, כי בגרמניה המערבית מתארגנים מחנות פליטים המועברים לארץ־ישראל. בלב כבד נרשמו יהודי רודקי, אלה שחזרו הביתה, לצאת לפולין ולעזוב לצמיתות את העיר בה נולדו.

כולם יצאו והגיעו לפולין מלבד אלה שנרצחו בדרך באכזריות ע"י פרטיזנים פולנים. וכך הגענו לפולין.

שרידי השואה אשר התרכזו בפולין התחילו לעזוב בהמוניהם את הארץ הזאת, כדי להמשיך לגרמניה למחנות הפליטים היהודיים, במטרה להגיע משם לקרוביהם בארצות שונות, ובמיוחד לארץ־ישראל. תוך כדי אירגון המחנות התברר כי שארית הפליטה הוא אלמנט ספציפי מבחינה נפשית. מחנות ההסגר, היערות, החיים הממושכים על ניירות אריים, והשואה — השפיעו לרעה על מצבם הנפשי של אותם האנשים אשר נתקלו אחרי שנות סבל במציאות חדשה ואכזרית ביותר.

שרידי הפליטה אשר ציפו לתשומת־לב ציבורית עולמית, נתקעו במחנות פליטים ללא זכויות אזרחיות כלשהן וללא בית.

עם התארגנות המחנות הובטח ליהודים, כי בקרוב יורשו 100,000 דרי המחנות הללו לעלות ארצה. מה גדולה היתה האכזבה כשהתברר, כי הדבר אינו יוצא לפועל.

עובדי המחנות של שארית הפליטה קיבלו תמורת עבודתם דברי אוכל בלבד, ולא תשלום כספי, דבר אשר הביא למצב כלכלי ונפשי ירוד ביותר. הדיור היה בלתי אנושי כששתי משפחות ולפעמים שלוש מתגוררות בחדר אחד. גם הביגוד היה ירוד, מאחר שכסף לא נמצא בידי שארית הפליטה, אשר היו נאלצים לפנות לקרוביהם בארצות תבל בבקשת תמיכה בהם, או להיות נתונים לחסדו של המוסד הפילנטרופי הבינלאומי "אונררה".

קשיים אלה בנוסף לאי בטחון בקשר לעתיד, גרמו לעצבנות כללית ולדמורליזציה. האנשים לא האמינו עוד בצדק וביושר של מנהיגי העולם, אשר לא הבינו לסבלם של דרי המחנות. התנועה הציונית תרמה רבות להעלאת המורל בהסברים פומביים על המתרחש בארצנו החדשה, והמונים החלו במאמצים על־אנושיים להגיע ארצה בכל הדרכים האפשריות.

רבבות יצאו לדרך ב"עליה ב'" כשרובם מגיעים לקפריסין לאחר שאוניותיהם נתפסו ע"י האנגלים. עם קום המדינה התרוקנו המחנות של שארית הפליטה בגרמניה וקפריסין ורובם המכריע עלה ארצה למולדתם החדשה.

ניצולי רודקי אשר התגוררו במחנות הפליטה בגרמניה, אוסטריה ואיטליה:

ליבר בונס — מחנה זלצבורג: הגיע לשם בשנת 1945. כעבור חצי שנה עלה ארצה בעליה ב׳ והגיע לארץ ב״שבת השחורה״.

לוזר שרייבר — מחנה וצלר ליד פרנקפורט, 1946-1948. הגיע ארצה.

ישראל ויינשטוק גפני — מחנה וצלר ליד פרנקפורט, 1946-1947. עליה ב׳.

משה הוך — מחנה פרנוואלד ליד מינכן, 1945. הגיע ארצה ב-1948.

משה טל — מחנה אדמונד, אוסטריה, 1945. הגיע ארצה ב־1947.

לייב פילרסדורף — מחנה פרנקפורט, גרמניה, 1945. נסע לאחיו אוסקר המתגורר באי ברבדוס. כעת בקנדה.

מאיר בונס ז״ל — מחנה ולצר, 1946. ב־1947 נסע לאחותו לאורוגוויי, שם נפטר לפני מספר שנים. אשתו וילדיו נמצאים בארץ.

לייב וישראל גרייף — מחנה פרנוואלד ליד מינכן. שניהם קרובי אליעזר שרייבר, כעת באמריקה.

מוטיו אנזלהיים — מחנה ולדנברג, לאחר מכן בווינה. משם הגיע ארצה בשנת 1947 ונפטר בשנת 1977.

בניו בורר — היה יחד עם מוטיו אנזלהיים בוולדנברג. עבר לווינה, שם הוא מתגורר עתה.

איצ׳יו הרצפט — הגיע ארצה בשנת 1946. עזב את הארץ ומתגורר בארצות־הברית.

משה ונדר — התגורר בברלין, משם עבר לארצות־הברית.

יוסף פילרסדורף — בישראל.

מאיר לבוהל — בישראל.

שמואל הנל — בישראל.

מרדכי שפיגלר — בארגנטינה.

מ. אנגלרד

אודים מוצלים מאש

אורות מאופל

אבי, ליאון אונגרפלד היה אחד משלושת בניהם של שמשון ואיטה אונגרפלד. גרנו בלבוב עד כליאת היהודים בגיטו. היה זה ימים אחדים לפני ט' באב תש"א כשחמש מאות יהודים בלבוב הובלו ע"י הגרמנים למקום בלתי ידוע, עוד לפני הגירוש לגיטו. ביניהם היה גם אבי ליאון. לשמע הדבר מתו סבי וסבתי מהתקפי-לב ואמי ואני החלטנו לעבור לעיר סמבור ושם הוכנסנו לגיטו. בגיטו היינו פחות משנתיים והצלחנו לצאת ממנו בחשאי עוד לפני החיסול.

במשך ארבעה-עשר חודשים היינו מוסתרים ביחד עם עוד ארבעה-עשר יהודים בעליית הגג של תחנת הרכבת בסמבור. קיים אותנו מנהל התחנה, האדון בונקובסקי, האיש האציל, הטוב והמיטיב ועוזרה בידו הגברת צ'ישבסקה, מלאך החיים שלנו. אולם לפני שהגרמנים עזבו את העיר, מיקשו את התחנה ואנו נמלטנו ממנה ברגע האחרון והסתתרנו במקלט של נוצרי אשר הסכים להחביא שני קרובים נוספים שלנו. כעבור מספר ימים, עם כניסת הצבא האדום, יצאנו לחופש ושתינו, אמי ואני שרדנו כשני אודים מוצלים מאש.

הערת המערכת: אביה של כותבת השורות הנ"ל היה ידוע ברודקי בשמו לייביש אונגרפלד והיה אחד משלושת בניהם של שמשון וייטה, לפי מיטב זכרוננו. הבכור היה חיים-מוני והצעיר היה איזי'. לייביש היה המשכיל ביניהם והיה ידיד נעורים של נטע לאקס ויעקלי גרטנר. שלושתם היו צמאי דעת והמשיכו ללמוד באופן פרטי אצל המורה רוחמה יוזפסברג ואצל המורה האוקראיני הולינסקי שאצלו למדו הנהלת חשבונות. שלושתם היו פעילים באגודת "השחר" ובספרייתה. יהא זכרם ברוך.

חנה שולץ (לוס אנג'לס)

קפצתי מרכבת ההשמדה

הייתי באותו משלוח, בו שולחו כ-90% מיהודי הגיטו הרודקאי. ביחד אתי היתה ברונקה לאופר, בתו של יצחק ואחותה של פרידה. לפני כן נודע לנו שתוך כדי פעולת הגירוש נורה למוות דוד מארגל ע"י "פולקסדויטשה" פולני. חבל! דוד מארגל ומילכה לאופר עזרו הרבה ליהודי הגיטו תוך סיכון חייהם הם. שתינו, ברונקה ואני, ידענו שמובילים אותנו לתאי הגאזים ועל כן קפצנו בחשכת הלילה מהרכבת וכך נשארנו שתינו בחיים.

(עדות ניצולת השואה)

יחזקאל קרפ.

נפגעתי וניצלתי מכדורי נ.ס.ז.

במרץ 1945, בהיותי בחזית ההונגרית כחייל הצבא האדום, נפצעתי פצעים קלים בסביבות אגם בלטון. בתאריך 23 לאוקטובר 1945 קיבלתי חופשה קצרה מהצבא, שאל שורותיו חזרתי לאחר החלמה ולמחרת הגעתי בפעם הראשונה לרודקי, לאחר היעדרות של למעלה מארבע שנים. מאוכלוסיה יהודית של קרוב לשלושת אלפים נפש, עם פרוץ המלחמה בשנת 1939, מצאתי שרידי חרב שמקרוב הגיעו לשם, מי ממחבואות ומיערות ומי ממרחבי ברית-המועצות. וכך פגשתי את שמואל גלנץ עם אשתו, שלום קלייסט עם אשתו ואחיו ליפא, לואה פילרסדורף, בנו של עזריאל החייט ושתי אחיות משפחת פוסטר עם תינוקת בת כמה חודשים. שכנתנו הנוצרית מלפני המלחמה, אשה בשם פדורוביץ סיפרה לי על האקציה שביצעו הגרמנים ברודקי ב-11 בנובמבר 1942 ושבה ניספו אבי ואחותי לאה עם בעלה וילדה.

קרוב לעזבי את רודקי נפגשתי עם איגנץ טראובר, הבן הצעיר של הנריקה ומנשה שזה עתה השתחרר משירותו בצבא האדום והלה הזמינני להתארח אצלו במשך מספר ימים בדירתו ברח' זילונה 5 בלבוב. אמו הנריקה כבר עברה לפולין.

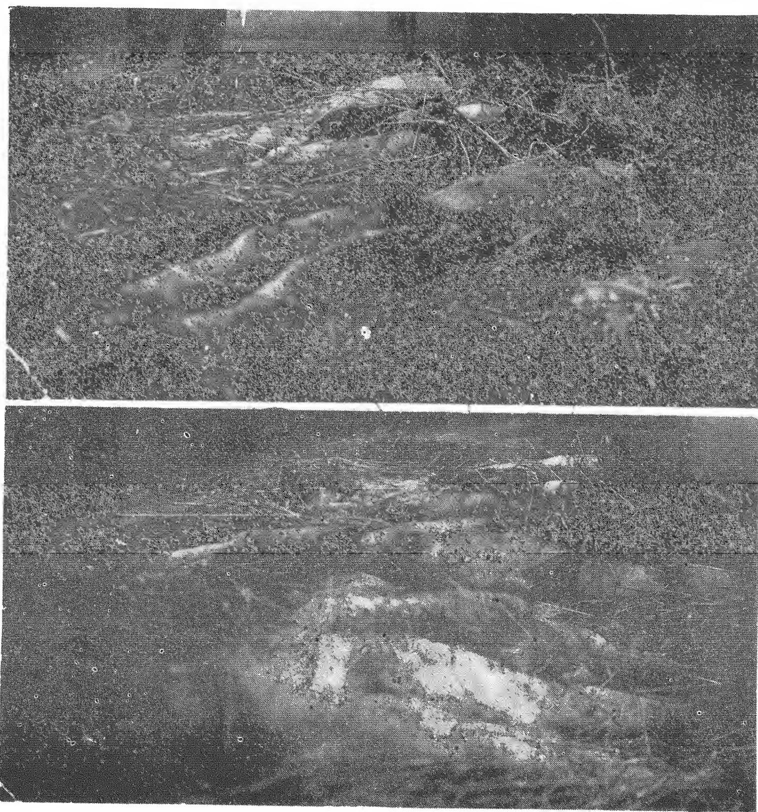
במאי 1946 השתחררתי מהצבא האדום והגעתי שנית לרודקי ושוב נפגשתי עם האחיות פוסטר, לואה פילדסדורף ושלום קלייסט עם אחיו ואשתו.

כארבעה ימים לאחר מכן החל מיבצע הפינוי של האוכלוסיה הפולנית מרודקי וגם אנחנו השרידים עלינו על רכבת הפינוי, במטרה להגיע לפולין, לערי המחוזות המערביים שלה. בקרון שלנו היתה גם משפחת וולדק ווינרובסקי, אשתו ואחיו ברונק. הם התייחסו אלינו יפה ואף סיפקו לנו קצת ממזונם. נסענו דרך הערים סמבור, סנוק, תוך חניות קצרות עד שהגענו לתחנת פטאשקוביה, לא הרחק מהעיר נובי-סונץ'. בתחנה זו ניגש אלי פולני צעיר, לבוש מדים עם תת-מקלע בידו ושאל לזהותי. אני עוד הייתי

לבוש מדי הצבא האדום, וכעבור כמה דקות הוקפתי ע״י ״חיילים״ נוספים ואז הבינותי שאלה הם חברי ה-.N.S.Z.

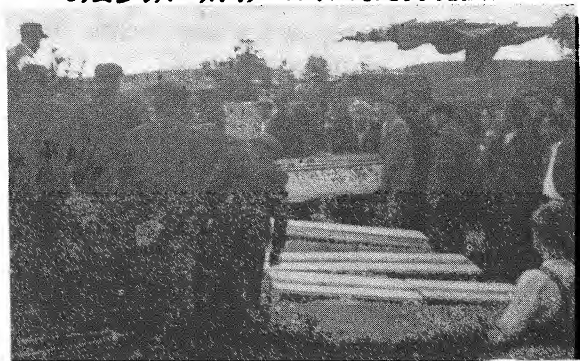
התחלתי לברוח וקפצתי לאחד הקרונות ושם ניגש אלי אחד התוקפים ודרש ממני להראות לו את הקרון שבו נמצאים יהודים. כשאמרתי לו שלא ידעתי על הימצאם של יהודים ברכבת, דחפוני בחוזקה החוצה ושם העמידוני לדופן הקרון ואחד מהם כיוון אלי את הקנה של תת-המקלע שלו. בלית ברירה הלמתי ביד שמאל על הקנה והטיתיו הצידה ואני פתחתי במרוצה מתחת לקרון ואז נשמעה יריה ונפצעתי ברגלי. נשארתי שוכב בין הגלגלים ולא הראיתי סימן-חיים. כעבור כמה דקות שמעתי יריות עמומות של תת-מקלע והבינותי שגילו את כל נוסעי הקרון וחיסלום. לאחר מכן התברר לי שרק האחות פוסטר הצעירה עם התינוקת שלה הושארה בחיים.

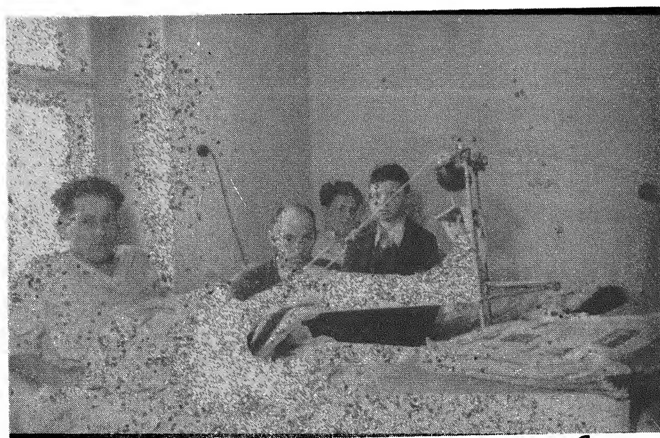
הרכבת החלה לזוז ואני תוך כדי נסיון להיאחז במדרגות, נזרקתי בחוזקה החוצה ונשארתי שוכב במרחק לא רב מפסי הרכבת — עד למחרת. בבוקר הגיעה רכבת לתחנה ומאחר שחשבוני לחייל הצבא האדום, העלוני עליה והובילוני לבית-חולים בנובי־סונץ׳ ושם אושפזתי במשך כ־6 שבועות, בחסותו של הוועד היהודי המקומי עד להחלמתי.

העמסת ארונות הרוגי הרכבת

יחזקאל קרפ, ניצול רכבת. המטפלת בבי"ח בגלבוי - סוניה

יהודה זיס

ברית הדמים בין קהילות רודקי וקומרנו

בחורף שנת 1912, בשבוע פרשת יתרו, בא זוג צעיר בברית נשואין. החתן, בן רודקי בנימין ירמיהו בן ישעיהו למשפחת זיס, הכלה בת קומרנו מירל לאה בת יהודה צבי למשפחת גוטליב-רורבך. אני בנם השביעי של אותו זוג, ובצדק איפוא הנני נמנה על בניהן של הקהילות הקדושות רודקי וקומרנו גם יחד.

לאחר ברית החיים והשלום זו, בדיוק שלושים שנה — ששה ימים בחודש ניסן תש״ג, התקשרו עננים שחורים וכבדים על שתי הקהילות רודקי — קומרנו, ומתחתם נכרתה ברית דמים, בקבר האחים ביער אושין ע״י רודקי (ברזינה), ונתערבבו דמיהם של אילו בדמיהם של אילו. בני קהילות התאום הדואבים אולצו להפשיט בגדיהם מעצמם במרחק חמישים מטרים מהקבר הפתוח, חיוורים, כושלים, זוחלים ורועדים עשו צעדיהם קבוצות קבוצות לשפת הבור הפתוח, אילו בוכים, אילו ממללים בלחש ״שמע ישראל ה׳ אלוקינו ה׳ אחד״, תינוקות של בית רבן תוהים ובוהים, ומאובנים מאבדן חושים נזרקים לתוך הבור חיים. המקלעים יורים כל הזמן בעורפם של אחינו ואחיותינו האהובים, ומדי פעם פוסקים, על מנת לאפשר לקבוצה מאחינו לאזן את הקבר ולהזיז הנופלים מצד הקדמי לרוחבו של הקבר.

נדמה היה כי דם החיים והמתים זועק בקול איתנים ומזעזע את כיסא הכבוד של השוכן במרומים, והוא יירד בסערת אש וסופה, ינקום ברוצחים השפלים העומדים מסביב, וכאב רחום וחנון, יתכופף וירים בחמלה ובאהבה רבה את עמו הנטבח מתוך מעמקי הקבר הפתוח, יחזור ויפיח בו רוח חיים, ירחץ ברכות הדם מפני התינוקות, וילבישם כתונות משי. אני, שעמדתי לא פעם באותה תקופה נוכח פני המוות, זוכר ריצוד המחשבות בראשי ברגעים אילו, והנני יודע כי הרבה הרבה מההולכים לקראת המוות האיום והנורא, הגו מחשבה זו, וציפו לנס של השניה האחרונה, שצריך היה להופיע . . . אולם נעלם. איך אנו נבין זאת? ״בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו״ (תהילים). אין אנו מבינים זאת.

כארבע שעות נמשך הטבח, ולאחר שעשרים צעירים מבני אחינו כיסו הקבר בעפר ודמע, ירו גם בהם, והשאירום בצדי הקבר, מאכל לעוף השמים וחיית השדה. בני קומרנו ורודקי ביער אושין, ביניהם אחי יצחק הי״ד, הכאב עמוק מיני שחת, הזעקה קורעת שמים ושמי שמים, והדמעה ניגרת וממלאת עולם ומלואו כמימי הים הגדול. וזועם הלב, על השמש הממשיכה ועולה כל בוקר לזרוח על הארצות ההן, על טל שמים ומשמני ארץ ורוב דגן ותירוש, כל אלה נחלת רוצחים ובניהם, ונקם אין.

אני שהייתי בתופת הגהינום, יחד עם בני קהילות קומרנו רודקי סבלתי, כאבתי הדם הנשפך וניגר בחוצות עיר ראו עיני, זעקות האימים ולחשי תפילה קול דממה דקה, שאזני שמעו, ועוברות תמונות עגומות ועצובות אילו לפני עיני בהקיץ ובחלום, ומהדדים הקולות באזני, זה שלושים וחמש שנים וכן ימשיכו לחיות בלבי ובנפשי עד יומי האחרון. מאות ומאות טרגדיות ראיתי, אף מכל אלה לא שכחתי, כי איככה ימושו מהלב זכרונות שהפכו חלק מהלב, ואמנם עברו ל״ה שנים, יום נקם בוא יבוא, אחינו בני ישראל מארצות השואה, חללי דם ואש ותמרות עשן, איך נפוץ אפרם כדומן על פני האדמה, קומה השם ונקום דמם לעיני הגויים, שפוך עליהם זעמך ותשמידם מתחת פני השמים.

ועתה, הנני לספר על אבדנה הטרגי של הגברת בילה ווגמאן בת קומרנו, גם היא באה בברית נשואין עם מר לייב שרייבר, בן רודקי. בשנות העשרים המאוחרות בנו ביתם בקומרנו, וחייהם התנהלו על מי מנוחות, עם דאגה אחת מעיקה, כי עקרה היתה בילה, וכשהגיעה השעה הגדולה בחייהם, לאחר שש-עשרה שנות נשואין נולדה בת, שמחתם היתה מהולה בעצב של ימי מלחמה ושמד.

ובהגיע יום האקציה הגדולה, כ"ו מר חשון תש"ג, גיא ההריגה המשותף לשתי הקהילות, אחינו ואחיותינו נטבחו ונשחטו בבתיהם, בחוצות העיר, ורובם צעדו בחרדה ואימה לתחנת הרכב, משם הוסעו ברכבות משא לדרכם האחרונה, לתאי הגזים ומשרפות הכבשנים אשר בבלז'ץ. למחרת אותו היום נשארנו קומץ מדולדל ומצומק, מבכים מתינו, מזדהים בכל נפשנו עם יקירינו שזה עתה הגזים חונקים חייהם היקרים, וקבוצת צעירים עוברים מבית לבית לאסוף הקדושים המעונים וההרוגים ולהביאם לקבר ישראל. כשנכנסנו לביתה של בילה שרייבר, מצאנוה על משכבה בשלולית דם גדולה וקרושה, צוארה פולח בשתי יריות אקדח, פניה מעוותים, והתינוקת יונקת לשד מתה ומאובנת, כשעודה בחיים. על אישה ותינוקת, באותו יום חשוך, מקונן ירמיהו: הביטו וראו, אם יש מכאוב כמכאובי.

לא היה ולא יהיה משורר פייטן או נביא, מאז ברוא השם אלוקים אדם על הארץ, עד אחרית הימים, אשר יוכל לבטא אף במאומה את הצער, הכאב, החורבן, האימה, המזבח עליו עלה ונשרף עמי כולו, אך ורק השם אלוקי ישראל בעצמו, לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח, ילבש שריון, ורומח בידו, וינקום, ואת עמו ירחם וירצה.

ולבסוף, חשוב כי יידעו בנינו הבאים אחרינו, כי לא כעדרי צאן לטבח הובלנו, סגרו בעדינו בחומת אויבים, הפולנים, האוקראינים, הס.ס. הגרמנים, כאשר ינוס האדם מפני הארי ופגשו הדוב, והכניס ידו על הקיר ונשכו הנחש, לא היו התנאים המינימליים להשיב מלחמה שערה, ותהא זו מלחמת יאוש ללא תקווה. הנני יכול רק להוסיף, כי היתה לי זכות גדולה ולאחר השחרור בשנת 1944 התגייסתי לבצא האדום אשר רדף אחרי הגרמנים, ונלחמתי בשורות צבא זה עד כניעתו של הרייך השלישי, ובאיזור ברסלאו עיני ראו גם ראו איך גיבורי הס.ס. כרעו ברך, רעדו מפחד, פניהם עוותו מאימה, מושפלים כשרצים זחלו על גחונם לבקש על נפשם, אשר נלקחה מהם בחמת נקם על ידי פלוגת יורים חיילים אמיצים של הצבא האדום. אותם רוצחים ששלטו על אירופה כולה באכזריות פראית של תת-אדם, הובלו כצאן לטבח, מושפלים ללא כל נסיון התנגדות. חבל כי מעט מדי. ובסוגיית צאן לטבח יובל, צריך להזכיר עשרת אלפים אנשי צבא ביער קטין, עובדה היסטורית עצובה, ולכן יזכרו בנינו שיבואו אחרינו בגאוה ובגאון את יהדות השואה.

מ.מ.

מפעלי ההנצחה של קהילתנו

כבר בראשית שנות החמישים מתבשל הרעיון של הנצחת זכר הקהילה. באותן השנים קיים כבר ועד אירגון יוצאי רודקי בראשותו של יעקב שור, הפועל רבות בתחום קליטת בני העיר, ניצולי השואה, שזה מקרוב הגיעו מפולין. הכאב והיגון אחר אובדן קרובי המשפחה בשואה עודם טריים וצורבים. שרידי השואה, אבות שכולים, בנים ובנות מיותמים, משמיעים את סיפורי הזוועות באזני בני עידם, תושבי הארץ הוותיקים. הולכת ומתגשמת קריאתם האחרונה של אחיהם — לזכור ולהזכיר לכל העולם, עד סוף כל הדורות — מה שעשה העמלק הנאצי לשלושת מיליוני יהודי פולין וגליציה. בשיתוף עם ועד יוצאי קומרנו עורכים אזכרות אבל, שנה שנה, בכ"ו בחשון, היום המר והנמהר של חיסול אחרוני השרידים בגיטאות רודקי וקומרנו, בהשתתפות מאות יוצאי הקהילות. הכוח המניע של כל הפעילות הם יושבי ראש שני הארגונים, ליפא ניידרפר ז"ל ויבלח'א יעקב שור. ביוזמת זה האחרון מתבצעת פעולת ההנצחה הראשונה, בצורת לוח זכרון, שנקבע במרתף השואה בהר ציון.

הפעולה השניה נעשתה בשנת 1966 ביוזמת תהילה מטמון ז"ל ויבלח"א מ. הוך, מ. טל ומ. מוסינגר ע"י ייזום רעיון ספר הזכרון והוצאת חוברת הסברה בשם "הדים" בעריכת מ. מוסינגר ומ. הוך.

הפעולה השלישית נעשתה בשנת 1976 ע"י הקמת מצבת הקהילה בבית-העלמין בחולון, ביוזמת מאיר ישראלי (גלנצברג), מ. טל, אליעזר שרייבר ויהודה שטמאואר ז"ל.

כעת אנו מגשימים את רעיון הוצאת ספר הזכרון לקהילה, הודות למסירותם ודבקותם במטרה של חיה קורנברג (שור), מ. הוך וכותב השורות הללו וזאת תהיה גם גולת הכותרת של פעולות ההנצחה.

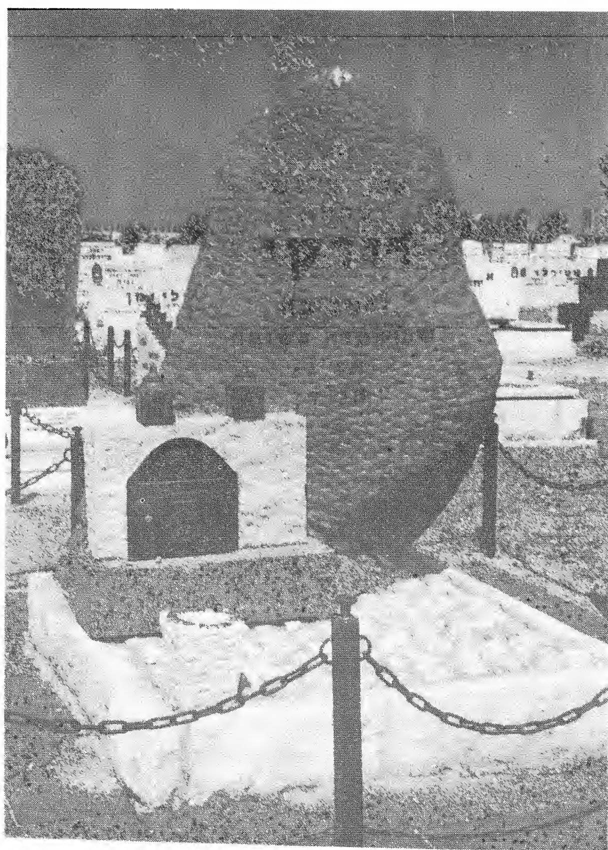
מי יתן והפעולות הללו תתרומנה להחדרת תודעת השואה בלבות יוצאי עירנו ובמיוחד בלבות בניהם ובנותיהם ונכדיהם לדורי דורות, למען יגידו לבניהם אחריהם את אשר עשה לאבותיהם בגלות אירופה רב הטבחים הנאצי בשנים 1933—1945.

הדים

מחורבנה של קהילת רודקי

לוח זכרון לקדושי קהילת רודקי בהר-ציון

מצבת הקהילה בבית העלמין בחולון

הרב פרנקל מקומרנו, הרב ב. ישר, ר' אייזיק שרר ז"ל. ר' ליפא נוידרפר ז"ל

אזכרה משותפת לרודקי וקומרנו בבית כנסת „בילו"

אזכרה באולם הטשל בשנת 1966; נואמת תהילה אטמן ז"ל

ע׳ שולחן הנשיאות: א. שלייב, ח. משכמן, ה. בונס, הר׳ פרנקל ז"ל א. שור

אייזיה ראב, יעקב שור, משה וכטמן, חיים אונגרפלד, הזוג וולפינגר ו

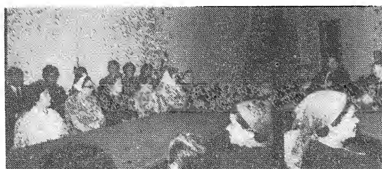

...נה דיקסון (קוך), הזוג פיאר, משה הוך, יקליגר, ישור, י. שטשמאואר, אייזיק ראב

ח. במערכות ישראל

תוכן הענינים

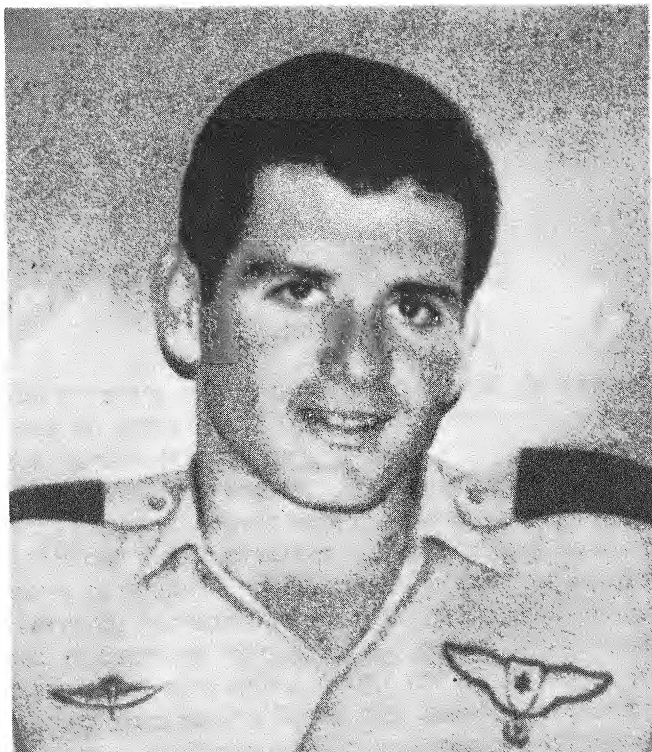
מ.מ.

הקלים כנשרים והעזים כנמרים

תקרה מרהיבת-עין ביופיה היתה לבית-הכנסת הגדול בעירנו. לא פעם, תוך כדי תפילה הייתי מפנה את מבטי כלפי מעלה ומסתכל בשמי התכלת הבהירים המצויירים עליה בידי אמן מאיטליה הרחוקה, ובציפרים בעלות הכנפיים הפרושות, כאילו מתעופפות להנאתן. במיוחד היינו מתפעלים מארבעת הציורים בארבע פינותיה של התקרה עם הכתובות מתחתיהן, הלקוחות מפרק ה׳ של פרקי-אבות, והיו אלה: הנמר עם הכתובת — ״עז כנמר״, הנשר עם הכתובת — ״קל כנשר״, הצבי עם הכתובת — ״רץ כצבי״ והאריה עם הכתובת — ״גבור כארי״. ציורים אלה משכו את כל תשומת לבנו כילדים ועוררו בנו השתוממות ותהייה כאחת: ״האפשר להיות עז כנמר וקל כנשר?״ ואמנם, רק כעבור יובל שנים הבינותי את משמעות הציורים וכתובותיהם חאת לאור מעשי הגבורה שגילו טייסינו וחיילינו בכל מערכות ישראל, ובמיוחד במלחמת ששת הימים, בימים הגורליים למולדת ולעם. שמואל מאיר המלמד הרודקאי ואברהם אייזיק פייאר — סוחר הבדים באותן השנים — שנו פסוק זה של פרקי אבות בשבתות הקיץ החמות, קודם לכתם להתפלל תפילת מנחה, מי לבית-הכנסת ומי לקלויז וגם הם בוודאי תהו על משמעותו.

אולם נכדיהם של שני יהודים תמימים אלה השכילו לתרגם את מלות הפסוק — פשוטו כמשמעו — לשפת המעשה וההקרבה העצמית, הראשון בשדה-הקרב והשני בחזית הניסויים של אמצעי הלחימה.

שניהם הקריבו את חייהם הצעירים על מזבח הצלת העם וההגנה על מולדתו. למרבה הפלא, שניהם היו קרובי משפחה, אם גם לא היו מודעים לכך.

הראשון: **הטייס סגן עמירם מנור (מוסינגר) ז״ל**

הוא נולד בקיבוץ דליה בשנת 1946 כבנם בכורם של פרידל ואוסקר. עודו נער והוא התבלט בכשרונותיו הרב-גוניים, הן בעבודות טכניות ובמלאכה, הן בציור ובפיסול והן במוסיקה ובספורט. מתוך עיניו החומות והחולמניות של עמירם, הנער המסולסל ובעל הפנים החייכניים, נשקפו חמימות ולבביות שובות לבבות. משחר ילדותו היה ברדיפה מתמדת אחר אתגרים בחיים ובסוף מצאם בחיל האויר, שאליו התגייס בשנת 1964. לעולם לא אשכח את מסדר-הכנפיים בחודש מרס 1966, כשעמירם קיבל את כנפי הטייס — בתוך שלישיית המצטיינים — מידי המפקד היוצא, אלוף עזר ויצמן. מה רב היה אושרו של עמירם במעמד זה! והנה בא בוקר יום חמישה ביוני 1967 ועמירם יוצא ברביעיית הסופר-מיסטרים הראשונים להפצצת שטח התעלה ובדרך חזרה לבסיס התרסק מטוסו אל הדיונות של ביר-גפגפה, לאחר שפגע באחד המיגים שאתם נכנס לקרב. שתי המלים האחרונות שלו היו: ״פגעתי בו״, משמע במטוס האויב.

אכן כך קיבלו מלות פרקי אבות את פירושן המוחשי מידי אחד מנכדי רודקי האמיצים, אשר מנשרים קלו ומאריות גברו בשליחותם להצלת עמם ומולדתם.

״עמי״ היה בין הנועזים והמעולים בצעירי טייסי ישראל הקרביים. בנפלו מות גיבורים היה בן 21.

זכרו, כזכרם של כל גיבורי ישראל לא ימוש מאתנו לנצח.

השני: **סרן אברהם פייאר ז"ל**

נולד בשנת 1947 כבן זקונים להוריו חיה ונפתלי פייאר. יפה-תואר היה אברהמ'לי וחיוך קל היה תמיד נסוך על פניו היפים והעדינים. הוא היה הבן היקיר להוריו בגלל טוב-לבו, שקדנותו בלימודים ומידת הדרך-ארץ והחיבה העמוקה שנהג כלפיהם.

את לימודיו בטכניון גמר בציונים מעולים ולמרות גילו הצעיר ועבודתו לפרנסת משפחתו, עוד הספיק לעמוד בהצטיינות בבחינות לתואר שני וגם הוכרז כקצין מצטיין בצה"ל, בו הגיע לדרגת סרן ושימש דוגמה ומופת לחבריו לנשק ולפיקודיו ולמפקדיו כאחד.

אכן, אברהמ'לי, הנכד הרודקאי, היה רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון מפקדיו, גם באותו יום המר והנמהר, בו התנדב להחליף את חברו בעבודת המשמרת.

הוא נפל בזמן מילוי תפקידו בשרות העם והארץ, להאדרת ולהעשרת מדע הלחימה ופיתוח אמצעיה, למען חסוך דם בנינו היקרים ביום פקודה. **אברהמ'לי נפל במטווח** ביום 23.8.1972 תוך כדי ניסויים של אמצעי לחימה חדישים.

יהא זכרו ברוך.

החובש הקרבי זוסיא ונדר

בן ישראל אהרון ושושנה ונדר, אח לחוה, נולד בפולין בי"א אלול תש"י, 24.8.1950.

בן שלושה ימים היה כשעלתה המשפחה לישראל. התגוררו שנתיים בתל-אביב ולאחר מכן עברו לגור בחיפה.

קודם כניסתו לבית-הספר היסודי למד בחדר. שבע שנים למד ב"תלמוד תורה" ובשנה השמינית של בית-הספר היסודי למד בבית-הספר "יבנה".

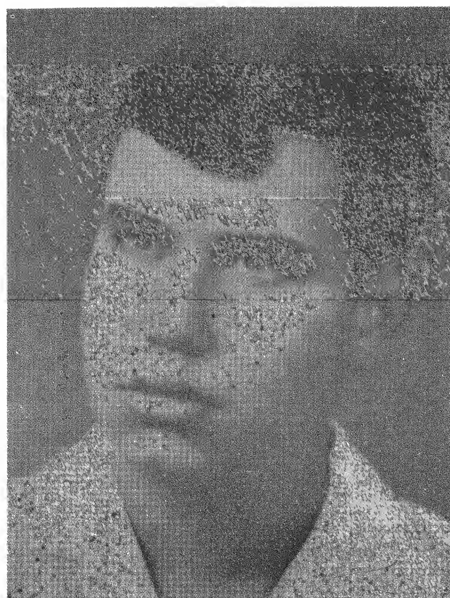
בתשכ"ג נכנס לישיבה התיכונית "פרחי-אהרון" בקרית שמואל, שם למד במשך ארבע שנים.

עם תום לימודיו, באב תשכ"ח, יצא לנח"ל עם גרעין יה"ב של תנועת הנוער "עזרא", בה היה חבר שבע שנים. אחרי הטירונות עלה הגרעין להיאחזות "מודיעים".

בזמן השרות נפצע זוסיא בהתפוצץ רימון, בתקרית בה נהרג הנַשק של הגדוד. הוא החלים ויצא לקורס חובשים קרביים. שירת בשארם-א-שייך ואחר-כך עבר לנאות הכיכר.

המות מצאו בשרתו כחובש ביחידת סיור בנאות הכיכר בבוקר כ"ב אלול תשכ"ט, 5.9.1969, בעלותו על מוקש, כשהוא בן תשע-עשרה שנים.

יהי זכרו ברוך.

לאה שור ז״ל, חברת אצ״ל

לבה היה זך וטהור

אהובה ונערצה ע״י כל יודעיה

התמסרה בתומה לרעיון התחיה

שלמענו קיפחה את חייה

ונקטפה באביב ימיה

רחמן יצרור בצרור החיים את נשמתה

ילדת חן, נפש הוד אשר הלכה לעולמה ללא עת בשירות המולדת.

מי ברודקי לא הכיר את הילדה החיננית אשר פטפטה בגיל רך בשלוש שפות: אידיש, פולנית ואוקראינית.

בת־זקונים להוריה, היתה כקרן אור בבית המשפחה. אך לבה הטהור לא רק למשפחה הלם. בכל נפשה התמסרה לתנועת אצ״ל, ובקורס למדריכים חלתה במחלה אשר שרפה את גופה הצעיר.

למשפחתה ולידידיה הרבים נשארה דמותה הצעירה והרעננה זכורה, על אף השנים הרבות שעברו מאז נותקו חייה הצעירים.

יהא זכרה ברוך.

Bełżec

Jaki okropny to obraz:
Pełen ludzi wagon
w kącie kilka trupów,
wszyscy stoją nago,
Jęk zagłusza kół turkot-
Skazaniec tylko rozumie,
Co koło do niego mówi:
Na Bełżec! na Bełżec! na Bełżec!
Na śmierć! na śmierć! na śmierć!
Do Bełżca, do Bełżca, do Bełżca
po śmierć, po śmierć, po śmierć.
Jeśli chcesz żyć
to skacz! to leć! to pędź!
lecz zważ
bo banszuc czyha na cię też.
Drugiemu skazańcowi szepce,
nie ujrzysz już matki swej więcej
Prożno płaczesz, próżno łkasz
Ojca nie zobaczysz,
bo koło na Bełżec cię gna -
na Bełżec, na Bełżec na Bełżec!
po śmierć, po śmierć, po śmierć!
do Bełżca, do Bełżca, do Bełżca
na śmierć, na śmierć, na śmierć.
Pociąg zwalnia, przestaje tak biec,
Z tysiąca piersi jęk się wyrywa.
Pociąg do celu dobija,
Świszczy lokomotywa:
Już Bełżec! już Bełżec! już Bełżec!

Janka Hescheles

דפי הנצחה
אנדענק בלעטער

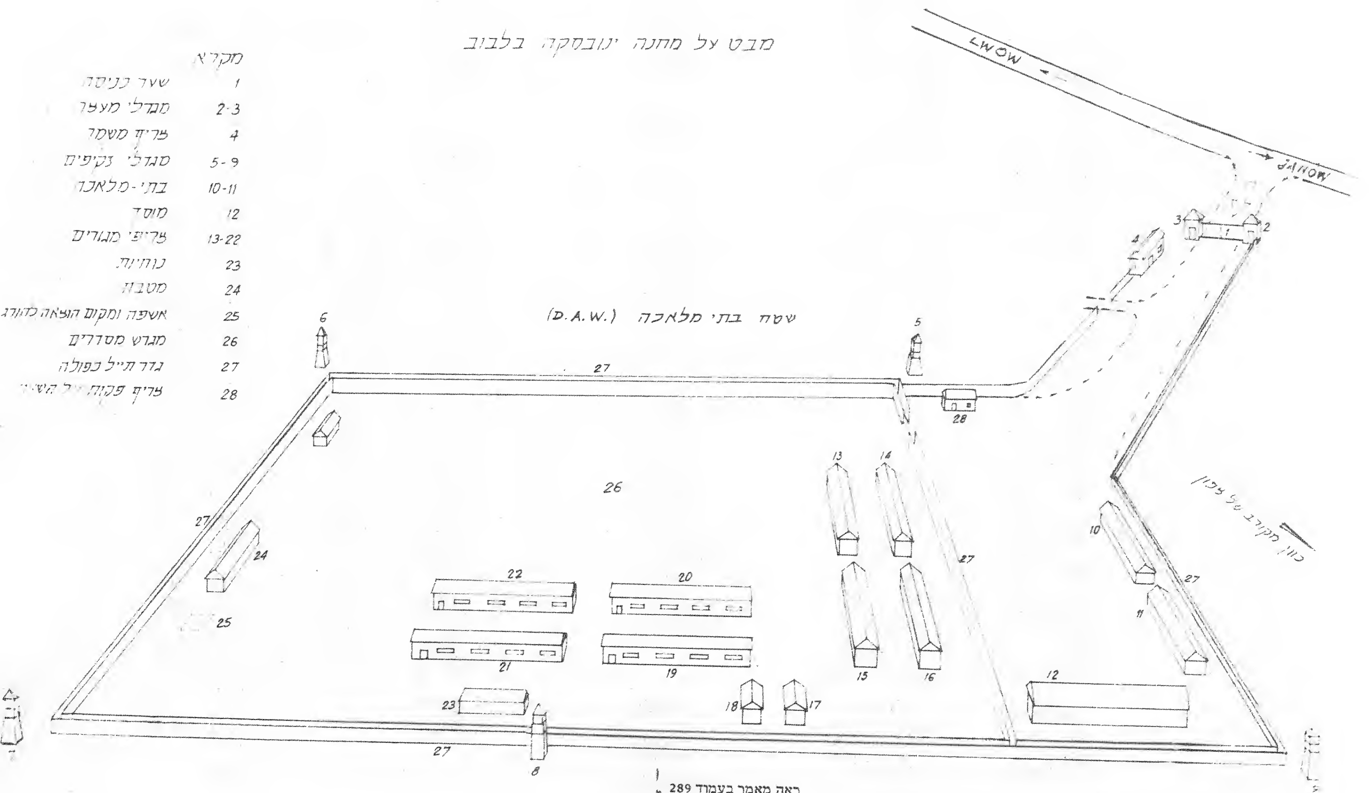
In Memoriam

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי (תהלים מ״ב)

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי!

(ירמיה ח׳)

I will give vent to my soul and recite how the presumptuous have eagerly swallowed us up.

מבט על מחנה יונבסקה בלבוב
מקרא
1 שער כניסה
2-3 מגדלי מעבר
4 צריף משמר
5-9 מגדלי זקיפים
10-11 בתי-מלאכה
12 מוסך
13-22 צריפי מגורים
23 נוחיות
24 מטבח
25 אשפה ומקום הוצאה להורג
26 מגרש מסדרים
27 גדר תייל כפולה
28 צריף פקוד
שטח בתי מלאכה (D.A.W.)
LWOW
JANOW
כוון מקורב של צפון
ראה מאמר בעמוד 289
שורטט ע"י מרצל לובש

יזכור

אלוהים את הבנים והבנות של קהילת רודקי,
בתוכם חלוצים, בונים ולוחמים וניצולי השואה
שהלכו לעולמם על אדמת ישראל, משאת־נפשם משחר נעוריהם.
תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור שאר בוני ומגיני המולדת.

ואלה שמות בני רודקי שנפטרו בארץ:

אונגרפלד חוה
אונגרפלד הירש
אונגרלנדר־ רייס יצחק
אלנברג שיינדל לבית האן
אנזלהיים מכס
אנזלהיים מוטיו
בארי (אגרט) צבי
גלנצברג מטילדה
האן מאיר
הלפרן־ארמון פניה
הלפרן פנינה
הלפרן גרשון
הלפרן אברהם
וייזנגרין חנה
וולפינגר צבי
ד״ר זולאי מנחם (ביליק מנדל)
טל יעקב (יענצ׳יה)
טל לייב
טראוגוט פסח
מטמון־כהן תהילה לבית אנזלהיים
טנדלר מיכאל
־ינהרד אליעזר

נוימן הירש
נוימן לייב
פט טובה
פרן אייזיק
פרן **סטפניה לבית מרר**
פרן אליעזר
פייאר נפתלי
צוקרקנדל יהודה
קוך ברל
קליגר שמעון
קליגר שפרה
שור חוה לבית שיף
שור יצחק אייזיק
שטטמאואר יהודה
תל יצחק (איציקל)
קליגר יחיאל

חללי מערכות ישראל:
ונדר זוסיא, בנו של ישראל
מנור (מוסינגר) עמירם
פייאר אברהם
שור לאה

ו. וינגראולב - תכנון (ביצוע)
מ. מוסינגר-עמר (שירטוט)

אני הגבר ראה עני בשבט עברתו (איכה ג׳)

אונגרלנדר משה
אחותו גיטה, בעלה ליפה קוך ושלושה ילדים
אחותו חיה, בעלה ברוך הנר ושלושה ילדים

מנציחה: **מרים רייס** (אונגרלנדר)

אגרט משה, אשתו שרה לבית טייכר
בתם טובה, בעלה מנדל אגרט ושני ילדים
בתם חנה-ריבה׳לה
בניהם שלמה, בריש, פישל ויצחק.

מנציח: **פסח ברוננגרבר**

אגרט שמרל (אחיו של משה), **אשתו שרה לבית** ברוננגרבר
בנותיהם רבקה, יהודית, אתל, אלקה ולאה
בנם פסח

מנציח: **פסח ברוננברבר**

אנזלהיים ליאון, אשתו שרה לבית ברלפיין, בנם דוד ובתם רוזה (נספו בגיטו לבוב)
אחיו שמואל, אשתו חוה לבית הורודנקו ובנם הנריק (בגיטו גרודנו)
אחיו מיכאל, אשתו שרה ובתם
אחותו פרלה, בעלה מאיר בוכמן, בנם הנריק ובתם שרה
גיסתו אנזלהיים גיזה לבית ציהר, אשתו של מוטיו, ובנה פליכס (בגיטו לבוב)

מנציחה: **לונה מילשטין** לבית אנזלהיים

אכטל מרדכי, אשתו גילה
בנם דוד, אשתו רבקה עם שני ילדים
בתם דבורה, בעלה יוסף אונגרפלד ושני ילדים
אחיו משה, אשתו רבקה ושלושה ילדים

מנציח: **יעקב אכטל, בנם** של מרדכי וגילה

אהלי שודד וכל מיתרי ניתקו (ירמיה י')

אונגרפלד שמשון, אשתו איטה
בנם חיים מוני
בנם ליאון (לייביש)
בנם איזיו, אשתו גניה שטכל וכל משפחתה

מנציחה: **יפה אנגלרד,** בתו של ליאון

אבנד פיניה, בעלה יצחק והמשפחה

מנציח: **ישראל ונדר,** אחיה של פיניה

ארליך אברהם, אשתו חיה שרה
בנותיהם רחל ושיינדל
בנם שמריהו, אשתו חנה לבית מרמלשטין ובנם זלמן

הנציח: **זליג ארליך** ז"ל, בנם של אברהם וחיה שרה

אונגרפלד מליה, (בת שלמה ובריינדל) ובנה לייביש
אחותה הינדה ובעלה מנס בוכמן
אחיה שמחה, אשתו ושישה ילדים
אחיה יצחק (נספה בגיטו מושצ'יסק), אשתו וילדיהם
אונגרפלד שרה לבית לבוול
אונגרפלד פייבל (בן משה ושיינדל)
אחיו יהודה
אחותו פסיה
אונגרפלד רבקה, בעלה ושלושה ילדים
אחיותיה יוכבד, אתל ורייזל
אונגרפלד שלמה (בן משה ופנינה) ואשתו בריינדל
אונגרפלד מרדכי (בן בנימין ורחל)
אחותו לאה, נשואה שטרויכלר ובעלה גדליה
אונגרפלד רחל, אלמנת בנימין

מנציחה: **שושנה אונגרפלד**

באו גוים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך (תהילים ע"ט)

בריל יוסף-דוד, אשתו שרה האדל לבית ברוננגרבר
בנותיהם חנה-ריבה, דריזל ואיטה
בניהם נחמיה וישראל (כולם נספו בלבוב)
אחיו פנחס ואשתו שרה (נספו ברודקי)

מנציחים: **משה ונח בריל** (בניהם של יוסף דוד ושרה)

ברוננגרבר ליבה, בעלה בן-ציון וייס ותשעה ילדים
אחותה שינדל ובעלה נחום זלצברג
אחותה רוניה

מנציח: **אחיהן פסח ברוננגרבר**

בונס אברהם, אשתו מרים לבית תל
בנם שמואל, אשתו ושני ילדים
בתם בלימה, בעלה משה פרידמן ושני ילדים
בתם פסל
בניהם יעקב, משה, וחיים

מנציח: **צבי תל**

בוכמן בילה (בת ברוך ולאה בוכמן)
אחיותיה קיילה, ינטה, פייגה-נשי
אחיה אלי

מנציחה: **שושנה אונגרפלד**

בורר צבי אריה, נספה ג' ניסן תש"ג
אשתו פרל, נספתה כ"ז חשון תש"ב
בתם מלכה, בעלה מאיר וייס ובנותיהם ברנדל ורבקה, נספו תש"ב
בתם קיילע, בעלה יעקב קאלטער ובניהם שלמה ושמואל, נספו ג' ניסן תש"ג
בתם שושי ובעלה יהודה אונגרפלד, נספו ג' ניסן תש"ג

מנציחים: **יוסף ובנימין בורר,** בני צבי אריה ופרל

בתולותי ובחורי נפלו בחרב (איכה ב')

בוכמן משה,
אשתו לאה לבית לוקס
בנם יוסף
בנם יצחק
אחותו פייגה ובעלה וואלף טפר עם בתם שרה ובנם יהודה
(כולם ניספו בגיטו לבוב)

מנציח: **מ. מוסינגר**

בירמן שלמה ואשתו גיטל לבית האנל
בנותיהם: אתל ורושי
בנם: יעקב

מנציחה: **דבורה טנדלר**, בת דודתה של גיטל

בוכמן זאב מאיר
בנו יצחק יעקב, אשתו חיה לבית צביק ושלושה ילדים: נפתלי איטה ולאה
בנו בנימין שמואל, אשתו בילה לבית קוך ובנם יצחק
בנו פישל דוד ואשתו בילה
בתו יחיט, אלמנתו של משה גרבר עם בניה: מרדכי ואשתו,
יצחק פייבל, בסיה, חיה, ושרה
בתו טובה דבורה, אלמנתו של משה קלינגהופר ובנם פייבל
בתו לאה עם בעלה לייזר ראוך
בתו משי, בעלה שלמה באואר ושלושה ילדים
בתו רחל, בעלה הירש יוזפסברג, בנם פסח ובתם
בתו רבקה עם בעלה אברהם גפרט
אחיו משה, אשתו זיסל ובתם טובה דבורה

מנציח: **מרדכי בוכמן**, בנו של זאב מאיר

בונס הינדה לבית שמידט

מנציח: בנה **חביב בונס**

גדול כים שברך, מי ירפא לך (איכה ב׳)

גוטליב פסח ואשתו צמה, נספו תש״א
בתם חיה בורר, נספתה ג׳ ניסן תש״ג
בנם שלמה

מנציח: **בנימין בורר**

גרוס יוסף עם אשתו רבקה לבית וועבער, נספו תש״ד

מנציחים: **יוסף ובנימין בורר**

גלנצברג בילה, אלמנתו של ישראל צבי ז״ל
בנותיה: חסידה וזהבה ומשפחותיהן

מנציח: בנה **מאיר ישראלי**

גלנצברג צירל, אלמנתו של אברהם ז״ל
בניה שמואל, ואליעזר עם אשתו גניה לבית מילר
בתה פרימצ׳ה, בעלה שמואל ראב ובנם אברהם (בומה)

מנציחה: בתה **משי רוזנטל**

גרודר ישעיהו, אשתו אתל לבית פסטליך
בנותיהם: רבקה, הינדה, שיינדל, מלכה ובתיה
בניהם: משה וזישע

מנציח: בנם **יוסף גרודר**

דמיתי לקאת מדבר, הייתי ככוס חרבות (תהילים ק"ב)

דורכשניט משה, אשתו חיה-הינדה לבית תל
בנותיהם: פפקה, מניה, גניה, לושיה
בנם ראובן

מנציח: **צבי תל**

היינו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לסביבותינו (תהילים ע"ט)

האן אשר
אשתו מינדל לבית הולץ
בנם ישראל
בתם חנה עם בעלה מנדל קנאבל וששת ילדיהם
בתם פייגה

מנציח: בנם משה האן

הוך דוד עם אשתו שפרינצה (סבינה)

מנציחים: **בנם משה ובתם חנה**

הרצהפט יהודה וולף ואשתו שרה (יהודה וולף מת מרעב בגיטו רודקי ב-1942)
בתם אתל עם בעלה יוסף אבנד
בנם יוסף, אשתו חנה לבית בוכמן ושני ילדיהם: **אבא ושיינדל**
הוריה של חנה, מרדכי ולאה בוכמן, בנותיהם: רחל וגולדה ובנם יהודה

מנציח: **יצחק הרצהפט**, בנם של יהודה וולף ושרה

הנל יהודה
בתו רבקה, בעלה גרשון הילברג וילד
בנו מנדל, אשתו ושני ילדים
בתו אתל

מנציח: בנו **שמואל הנל**

הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי (איכה א')

הרצהפט איסר-לייב, אשתו חיה-שרה לבית וינשטוק
בתם ינטה ומשפחתה
בתם פייגה ומשפחתה
בתם מינצ'יה ומשפחתה
בתם איטה
בתם מרים
בנם הערש ומשפחתו

מנציח: **אליעזר שרייבר**

הניג אסתר ובעלה משה הסמן

הנציחה: אחותה, **טובה פט ז"ל**

הניג אלטער

מנציחה: **שושנה אונגרפלד**

הנל סנדר
אשתו חנה
בנם מנדל עם אשה וילדים
בנם יצחק עם אשה וילדים
אחותו שיינדל פנר עם בעלה לייב וילדים
אחותו באשי עם בעלה ישראל זונדר

מנציח: **שמואל הנל**

ובכו אליך במר-נפש מספד מר (יחזקאל כ"ז)

ונדר מאיר, אשתו פריידה לבית קארפ
בתם לאה, בעלה ומשפחתם
בתם ציפה
בניהם שמעון ויחזקאל (נספו בלבוב)

מנציחה: **פנינה הוניג לבית פייר (ונדר)**

חנה וינשטוק הי"ד (אם ישראל גפני)

וינשטוק חנה, נספתה בטרבלינקה 1943
וינשטוק זליג, אשתו שרה ובתם
ונדר ישראל, אשתו רבקה והילדים

מנציח: **ישראל גפני, בנה של חנה וינשטוק**

טובים היו חללי חרב מחללי-רעב (איכה ד')

טנדלר רבקה לבית בורר, אלמנת יצחק טנדלר ז"ל
בנה מרדכי ואשתו חוה
בנה משה ואשתו אסתר לבית אונגרפלד
בתה גולדה, בעלה שלמה בוכמן ושני ילדים
בתה, שושנה, בעלה ושני ילדים

מנציח: **ישעיהו טנדלר, בנה של רבקה**

טפלו עלי שקר זדים (תהלים קי"ט)

טראוגוט שמואל ואשתו רגינה
בנותיהם אידה ודבורה
בנם מוניו

מנציח: **יונה טראוגוט, בנם**

טייכר הרמן
אחותו מינקה ומשפחתה

מנציחה: **צפורה ויס**

טל הנצ'יה לבית מילר
בנה צבי

מנציח: **משה טל**

טל איסר לייב
אשתו רבקה לבית מוסינגר
בנם מוני עם אשתו יהודית ושני ילדיהם
בנם זלמן עם אשתו שרה לבית שרייבר ו־2 ילדיהם
בנם הירש עם אשתו חנה לבית גרטנר וילדם
בתם מרים עם בעלה מאיר מוסינגר וילדיהם
בתם הניה עם בעלה מאיר פלזנר ושתי בנותיהם

מנציח: **מ. מוסינגר**

טייכר גולדה
בעלה פסח יוזפסברג
אחותה טייכר פייגא עם בעלה צבי ויצמן
אהרן טייכר בארה"ב

מנצחיחים: אידה ספירר/אהרן טייכר בארה"ב

כלו בדמעות עיני (איכה ב')

כץ הינדה ובעלה יששכר
אחיה מוניו, אשתו טוניה שור ומשפחתה

מנציחה: אחותם, דבורה אנדר

למה שכחתני, למה קודר אלך בלחץ אויב (תהילים מ"ב)

לבול זאב ואשתו בריינצ'יה
בניהם אברהם, לייביש ואהרן

מנציחים: בניהם, מאיר ולוניה

לאופר יצחק ואשתו רבקה
בתם צילה, בעלה וילדם
בנם אליעזר
אחיו וולף, אשתו ושתי בנותיהם: מילקה וברוניה
גיסו ישראל קולב ומשפחתו

מנציחה: פרידה פרן, בתם של יצחק ורבקה לאופר

ליטמן יוסף ואשתו ליבה-לאה

מנציחה: משפ' שור

מה תשתוחחי נפשי ותהמה עלי (תהילים מ"ב)

מוסינגר שמואל מאיר, נספה בגיטו רישא
אשתו שרה לבית ברוננגרבר
בנם ברק נורה בפעולת מחתרת ברישא

מנציח: **מ. מוסינגר**

מוסינגר הניה
בע"ר ייסף נוטמן

מנציח: בנם **זאב מוסינגר**

מרגל **יהושע**, אשתו שיינדל
בתם פייגה, בעלה ירוחם הורוביץ (מירה עברי מעיר רישא) ובנם אליעזר
בתם חיה, בעלה ובנם
בנם דוד, אשתו מניה לבית קרוק ובתם פייגה

מנציחה: **טובה ונדר,** בתם של יהושע ושיינדל מרגל

מוסינגר שאול, אשתו רחל לבית ראב
בניהם חיים, ראובן וישראל
בתם אסתר

מנציח: **אייזיק ראב**

נחשבנו כצאן לטבח יובל (תפילת תחנון)

נסר מינקה
אחיה לייזר

מנציח: **מנחם שפיגלר**

פקח עיניך וראה שוממותנו (תחנון)

פרן מוניו, אשתו, בנו ובתו, נספו בגרודק יגילונסקי
אחותו הנדל גרינשלג, התגוררה ונספתה בלבוב
אחותו רבקה טבק, התגוררה ונספתה בלבוב
אחותו משיה, בעלה משה פרנקל, בנם ובתם

מנציחה: **צפורה ויס**, לבית פרן

פייר יונה, אשתו חוה לבית הוטר ובתם קלרה
אחותו הינדה־לאה, בעלה משה שנייד ובניהם אברהם־אייזיק ולייב
אחיו לייב, אשתו פייגה לבית וסרמן ושני ילדיהם.

מנציחה: אחותם **פנינה הוניג** לבית פייר

פילרסדורף יעקב
אשתו רבקה לבית קורמן
בתם זוסיא
בתם מירה׳לי
בתם שרה חנה
אחיו ראובן
אחיו מאיר
אחיו ישראל
אחותו רייז׳ה
אחותו באשי
אחותו רבקה

מנציח: **יוסף פילרסדורף**

פצו עלינו פיהם כל אויבינו (איכה ג')

פילרסדורף רחל
בעלה שלמה קורמן
בתם פייגא
בנם בומה

מנציחים: **אוסקר קוק ולייב פילרסדורף**

פסטליך יהודה ואשתו דבורה
בנם יוסף, אשתו חנה ושני ילדים
בתם מלכה ובעלה חיים פלאכס

מנציח: **יוסף גרודר**, נכדם של יהודה ודבורה **פסטליך**

פוסטר מרדכי
אשתו רייזשה לבית פילרסדורף
בתם אסתר עם בעלה מוטיו טל
בתם שיינדל

מנציח: **בנם לייב פוסטר**

פרוסט אברהם ואשתו
בניהם: מאיר, משה ויוסף
בתם: חיה
גיסו: צ'וצ'י מוסינגר
גיסתו: דבורה

מנציח: א. מוסינגר

פליישמן-שטולץ וולף, אשתו חנה לבית שמידט
בנותיהם שרה ופרידה
בניהם יוסף ושלמה

מנציחים: **מניה זילברג**, בתם של וולף וחנה פליישמן-שטולץ

פלטים מחרב הלכו, אל תעמדו (ירמיה נ')

פריילך חנה לבית טייכר, אלמנתו של שאול ז"ל
בנה יוסף, אשתו לאה לבית מוסינגר וילדיהם: סבינה, סימה ואפרים
בנה משה, אשתו טובה לבית יוזפסברג והמשפחה
בנה יצחק, אשתו שיינדל והמשפחה
בנה יחיאל
בנותיה פרידה וקלרה

מנציחה: צביה שפיגל, בתה של חנה פריילך

פלגי מים תרד עיני על שבר בת-עמי (איכה ג')

פילרסדורף יאכעט
בעלה שמואל פוקס
בתם גיטל, בעלה וילדיהם
בתם באשי
בתם לאה
פילרסדורף ישראל שיע (אלתר)
פילרסדורף לאה, נספתה בגיטו רישא עם בעלה אברהם שווננפלד,
בנם אברהם חיים ובתם באשי

מנציח: **מ. מוסינגר**

פט דוד

אשתו גולדה לבית שפיגלר וילדיהם

מנציח: בנם משה.

צדו צעדינו מלכת ברחובותינו (איכה ד')

צוקרקנדל יהושע, אשתו בריינציה לבית פפרקורן
בתם פרידה ובעלה יוסף פלדבאו
בנם משה, אשתו וילדם
בנם פייביש
אחיה של בריינצ׳יה, יעקב פפרקורן. אשתו פרימצ׳יה, ילדיהם ונכדיהם
אחיותיו ומשפחותיהן של יהושע צוקרקנדל.

מנציחה: **חנה קורנשטין**, בתם של יהושע ובריינצ׳יה צוקרקנדל

קול שועת בת-עמי מארץ מרחקים (ירמיה ח')

קוטנפלון אייזיק
בנותיו פרימט ואסתר
בנו שמואל מאיר, אשתו וילדיו

מנציח: בנו **צבי קוטנפלון**

קליגר דוד,
בתו האדל, בעלה לייב ראב וילדים

מנציחה: **משפחת קליגר**

קולב מניה לבית מילר ובעלה פנחס

מנציח: משה הוך

קוך דוד, אשתו רייזל
בתם פרל, בעלה משה טל וילדיהם
בתם טובה, בעלה שמואל וייסברג ושני ילדים
בתם פייגה
בנם משה, אשתו לאה ושני ילדים
בניהם מאיר, יוסף ושמואל
אחיו הירש, אשתו גיטל וארבעה ילדים

מנציחים: **שלמה ומשה, בניהם של דוד קוך**

קול על שפיים נשמע, בכי תחנוני בני ישראל (ירמיה ג')

קרפ בריש
בנו אברהם יוסף, אשתו חוה לבית וולף
בתו לאה, בעלה אליעזר טלר ושני ילדים
אחיו חיים וולף ואשתו
בניהם יעקב והירש
בתם דבורה, בעלה הירש טייכר ואמו רייזיה, אחותו ואחיו
בתם מרים
אחיו קרפ שלמה, אשתו ובנותיהם: חיה שומינר, חנה שטכל ובלימה
גיסו עזריאל קרֶבס, אשתו ושלושה בנים
קרֶבס משה, אחיותיו יהודית וחנה

מנציח: **יחזקאל**, בנו של בריש קרפ

קמרמן לאה (נשואה יובײנר)
אחותה קמרמן האדל
אחותה קמרמן רבקה
אחותה קמרמן זיסל עם בעלה מיכאל זײף
(כולם ניספו בגיטו לבוב)

מנציח: **מ. מוסינגר**

קרמר לאה, אלמנת אהרן הירש
בניה: זליג ואבנר
בנותיה: מינדל ופרידה
אחותה הינדה בוכמן
אחותה מעשא מרבך עם בעלה אברהם (ניספו בפלשטין)
אחותה דבורה יוזפסברג עם בעלה משה
אחותה הינדא

מנציחה: **סבינה גורפיין** — פריס

ראה ד' והביטה למי עוללת (איכה ב')

ראב מרדכי, אשתו קיילה
בנם שמעון, אשתו לאה לבית ליטמן ובניהם ראובן ופנחס
בנם שמואל, אשתו בילה והמשפחה
בנם ישראל והמשפחה
בנם ראובן, אשתו רבקה לבית קוטנפלן והמשפחה
בנם לייב והמשפחה
בתם שינדל, בעלה זיצמן והמשפחה
בתם בלימה ובעלה נסנר

ראב יעקב, ואשתו אתל
בנם אייזיק ומשפחתו
בנם שמעון ואשתו
בניהם ראובן ואלי
בתם חיה, בעלה יוסף גוטמן והמשפחה
בתם חנה

מנציח: **אייזיק ראב**, בנם של שמעון ולאה, נכדם של מרדכי וקיילה

רוזנברג דוד יצחק ואשתו אסתר
בנם ישראל, אשתו מאטיל וארבעת ילדיהם
בנם יהודה, אשתו תימה וארבעת ילדיהם
בתם גניה, בעלה אהרן שפיגלר ובנם פסח
בתם שרה, בעלה אנשל גרבר ובתם חיה
בתם מלכה, בעלה שמואל מאיר ושני ילדיהם
בתם חנה, בעלה יעקב הנס ושלושת ילדיהם
בתם רבקה, בעלה ליאופולד שורץ ובנם אפרים

מנציחה: **פנינה עדיאל**, בתם של דוד-יצחק ואסתר

רייזלר יצחק
אשתו רייזלר הינדה לבית האן
בנם רייזלר ישראל
בנם רייזלר וולף
בתם רייזלד פרומט

מנציח: משה האן

שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו (איכה ה')

שפיגלר יהודית לבית **פריילך**
בנה אביש

מנציח: **בנה מנחם שפיגלר**

שרייבר הערש, אשתו טובה לבית **הרצהפט**
בנותיהם צילה, עטקה ודבורה

מנציח: **אליעזר שרייבר**

שכבו לארץ חוצות נער וזקן (איכה ב')

שטרסר יעקב, **אשתו** מרים לבית שטכל
בנם יצחק, **אשתו** חיה לבית שטרק ובתם מינה
בנם יוסף, **אשתו** רוחל לבית קופפרברג ובנם משה
בנם ברל, **אשתו** בז'יה לבית קעניג

מנציח: **מוטיו שטרסר**

שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו (תהלים פ"ח)

שור צירל לבית שטכל, אלמנת ישעיהו,
בנה חיים־אהרון, אשתו פייגה לבית קרפ, בנם אוסקר, בתם מינה מנדל עם ילדיהם,
בנה מוטי, אשתו גיטל לבית ונדר, בניהם נפתלי ושלום ובנותיהם פייגה, ציפה ושרה,
בתה דבורה, בעלה לייב ברט עם בנם ישעיהו,
נכדה נפתלי שור, בנם של אייזיק וחוה, אשתו טימה לבית בוכמן, בנם ישעיהו, הוריה,
דוד ומחצ'י וב"ב.

מנציחים אחיו ואחיותיו של נפתלי שור

פייגהלה שור הי"ד

ישעיהו בנו של נפתלי שור הי"ד

שלחו באש מקדשך, לארץ חללו משכן שמך (תהלים ע״ד)

שפיגלר חיה-שרה לבית הניג. אלמנתו של אהרן שפיגלר
בתה פרידה קסלר וילדתה צילה
בתה חנה
בנה יוסף
גיסה **שפיגלר** זישה. **אשתו** דבורה ובנם מנחם

מנציחה: **דבורה טנדלר** לבית שפיגלר

שיץ אברהם, אשתו דבורה לבית ברוננגרבר
בתם הינדה, בעלה יצחק לרנר וחמישה ילדים נספו בבוריסלאב
בתם דריז׳יה, בעלה דוד לופט, בתם בילה, ובנם שלום נספו בלבוב
בנם נחום, אשתו ציפה וילדיהם ניספו בז׳ולקיב

מנציחים: **נכדיהם** של אברהם ודבורה שיץ

שפילמן מתקה, אלמנת משה
בנה שמעון
בתה חוה
בתה גיטל

מנציח: בנה משה **שפילמן** בארה״ב

שמיד יהושע
אשתו הנצ׳י
בנם סנדר, אשתו וילדתם
בנם שלום, אשתו ושני ילדים
בנם זכריה
בנם הירש
בנותיהם: מרים, שרה, חנה ודרייז׳ה.

מנציח: **חביב בונס**

תבא כל רעתם לפניך ועולל למה כאשר עוללת לי... (איכה א׳)

תל מאיר ואשתו עליזה לבית נימצ׳ינסקי
בניהם קופל וחיים
גיסתו תל אסתר לבית אפלזיס, אשתו של איציק
בניה שמואל ואהרון ובתה פסל

מנציח: צבי תל

BENJAMIN PILLERSDORF AND DAVID FREILICH

Among the more adventurous young men of our town, those who foresaw a happier future for themselves if they dared to cross the ocean, were David Freilich and Benjamin Pillersdorf. They joined the stream of immigrants who left the old country for far away America.

Pillersdorf settled in Manhattan, married a lovely girl from Hungary and raised a very nice family. He opened a tailor shop, after some lean years. Gradually he was able to invest in some real estate and stocks. We would call him a typical success. He died in 1964.

When Freilich could not find work in N.Y. he was advised to try his luck in Bridgeport, Conn. One day he got on a train with this purpose in mind. He fell asleep and passed his station. He found himself in Waterbury, Conn. He explained his misfortune to a stranger and asked how he could get back to Bridgeport as quickly as possible. "If you are looking for work as a tailor," the stranger said, "why don't you look for it in Waterbury? You will find plenty of opportunities in Waterbury." He took this advice. He stayed on, raised a lovely family and became a pillar of the Jewish community there. He was one of the founders of the Old Age Home there. He lived till 1966.

Nan Halpern

MAX SPIEGLER

A year and a half has passed since he was taken from us. He was a man of high ideals, modest and unassuming. Although he lived in the U.S., his heart and soul were with us in Israel, which he visited every few years.

In fact he was here with his wife only two months before his death.

He planned to return quickly and to make Israel his permanent home, but his sudden death cut short those hopes and plans.

Max was an active and honored member and chairman of the Rudki Society in N.Y.

He had worked tirelessly to strengthen the ties between all Rudki'ites in the diaspora and Israel after the holocaust.

He was helpful in the absorption of Rudki immigrants to the U.S. and welcomed every landsman who came to his country for a visit. He arranged meetings between old and new immigrants and tourists from Israel. He was much interested in our Rudki Memorial Book, offered his cooperation and would have been, no doubt, of a great help in compiling it and in making possible its publication.

His untimely death is a blow to all survivors of our old home-town.

The deceased was the son of Yehudah Spiegler, a well known merchant in Rudki.

Surviving Max in the U.S. are his wife, his son a physician and a married daughter. He shall not easily be forgotten.

Tehila Matmon (Anselheim)

May God remember the souls of the sons and dauthters of the Rudki Community who have passed away in countries of the diaspora since World War II. May their souls be bound up in the bonds of eternal life. Amen.

Bonnes Meir, son of Abraham	died in Argentine
Ehrlich Selig, son of Abraham, Hebrew teacher	died in Poland 1970
Freilich David, son of Sameul	died in U.S.A. 1961
Freilich Sheindl, wife of David	died in U.S.A.
Heisler Isaac, Chairman of The Society	died in U.S.A.
Kuttenplon Aron, son of Israel	died in U.S.A.
Kuttenplon, Rivka, wife of Aron	died in U.S.A.
Lieber (Brunnengraber) Elka, daughter of Jacob,	died in Argentine
Mussinger Samuel	died in U.S.A.
Muller Shlomo, son of Chaim Hirsch	died in Argentine
Pillersdorf Benjamin, son of Abraham Chaim,	died in U.S.A., 1964
Pillersdorf Fany, wife of Benjamin	died in U S.A. 1971
Schleier Abish	Argentine
Spiegler Max, son of Jehuda, Chairman of The Society	died in U.S.A.
Spiegler Josef, son of Baruch	died in Argentine
Stadtmauer Salman, local Zionist leader and teacher	died in U.S.A.
Stadtmauer Ethel, wife of Salman	died in U.S.A.
Teicher Shlomo, son of Meir	died in Argentine
Teicher Rivka, daughter of Chaim	died in U.S.A.
Teicher Jehuda, son of Meir	died in U.S.A., 1976
Teicher Basha, wife of Jehuda	died in U.S.A. , 1974
Dr. Teicher Edmund, son of Josef, Physician	died in Poland
Mgr. Ungerlander-Reiss Wilhelm, pharmacist	died in U.S.A.
Ungerfeld Moshe, son of Pinchas	died in Argentine
Ungerfeld Ethel, wife of Moshe	died in Argentine

TO OUR TOWNSMEN!

Thirty-four years have passed since Rudki was crushed by the Nazi juggernaut that ground to pieces the Jewish Communites of Eastern and Central Europe. Only a remnant survived to tell the tale of **suffering and martyrdom** to which our families, friends and relatives were subjected.

Survivors of town after town have published Memorial Books dedicated to the victims, but Rudki has not yet been commemorated.

We who were lucky enough to have outlived the oppressor, have finally done something to keep alive forever the memory of our loved ones, who perished in those sad years.

Rudki's kinsmen living in Israel have contributed to publishing this volume. It will be a spiritual monument to the people of the Jewish Community in Rudki and its environs, it describes their hopes, plans, longings, struggles to mould their lives, according to their beliefs and traditions. It records their institutions, educational system, political and philantropic activities. It describes the individuals who worked and fought there, rabbis, communal leaders, teachers and persons active in every field of community life. It will serve as source of information and research for all Jews proud of their background, the "Anatevka" of our youth and childhood dreams the "shtetl". This book should find a place in the home of every former resident of Rudki and its surrounding villages, an heirloom for his children and children's children.

The material for this volume was carefully gathered from our townsmen, but it was compiled and edited by a professional writer.

Now we are able to present to you the Memorial Book of Rudki and its environs with the hope that you will accept it as a memorial worthy of all our expectations.

The Memorial Committee

MAY GOD

REMEMBER

the Holy Community of

RUDKI

Messinger

TABLE OF CONTENTS:

English Section .י

Editor: JOSEF CHRUST

Editing Board:

M. MUSSINGER, CH. KORNBERG, M. HOCH

Printed in Israel

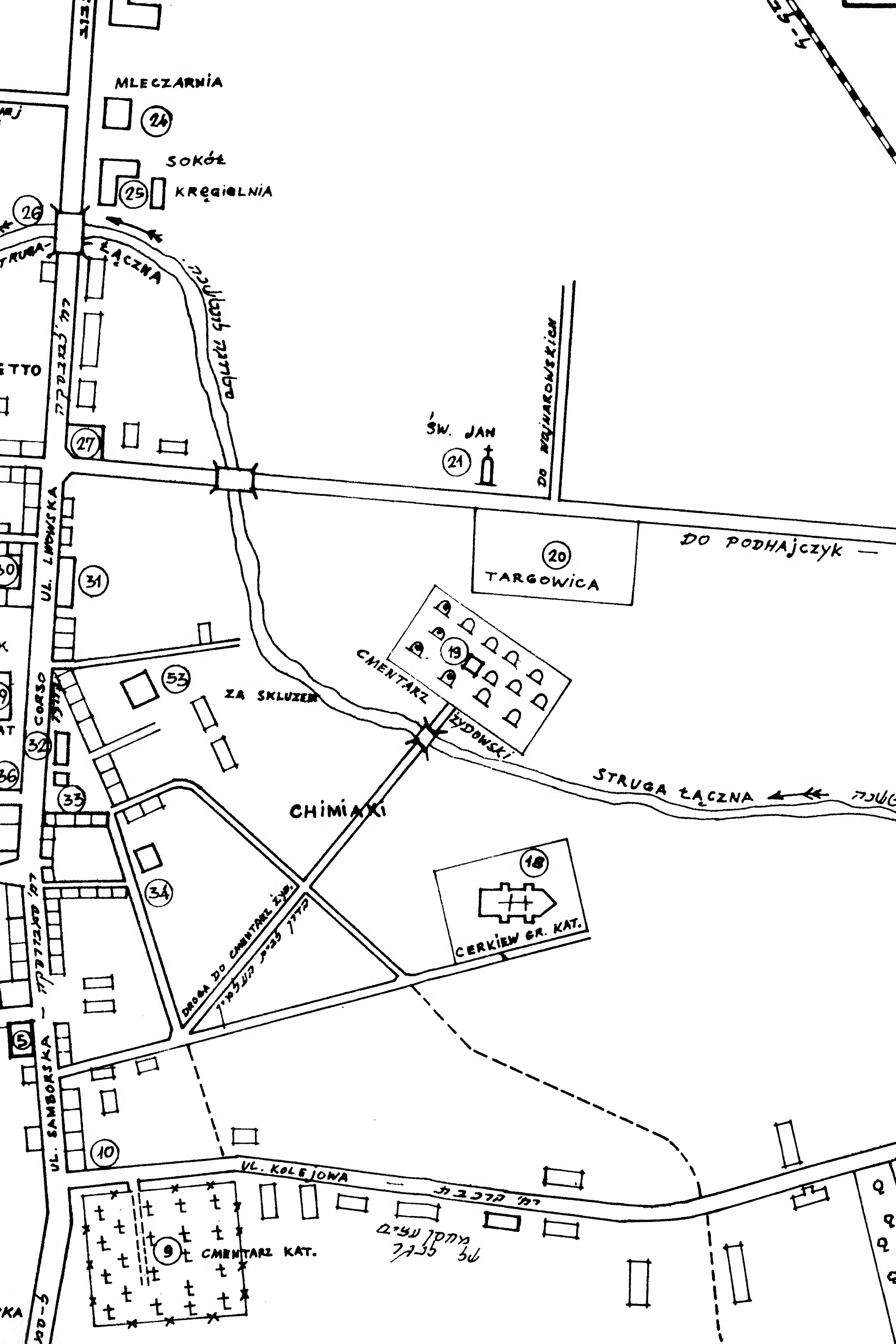
Printing „Eilat" Tel-Aviv

RUDKI MEMORIAL BOOK

OF THE JEWS

OF RUDKI AND VICINITY

Published with the participation ot the townsmen of Rudki

MLECZARNIA
24
SOKÓŁ
25
KRĘGIELNIA
26
STRUGA
ŁĄCZNA
ETTO
27
ŚW. JAN
21
DO WAJNAROWSKICH
UL. LWOWSKA
31
20
TARGOWICA
DO PODHAJCZYK
19
CMENTARZ ŻYDOWSKI
53
ZA SKLUZEM
CORSO
32
36
33
CHIMIAKI
STRUGA ŁĄCZNA
18
CERKIEW GR. KAT.
34
DROGA DO CMENTARZ ŻYD.
5
UL. SAMBORSKA
10
UL. KOLEJOWA
9
CMENTARZ KAT.

גליל לבוב
Skala 1:500.000 ק"מ

ראבא-רוסקא RAWA RUSKA
Ostatnia
50°
Wisznia - וישניה
MOŚCISKA מושטשיסקא
PRZEMYŚL
סונדובה וישניא SĄDOWA WISZNIA
גרודק יאג. GRÓDEK JA
לובין ויילקי LUBIEŃ
PORZECZE
רודקי RUDKI
BUCZAŁY
קומרנו KOMARN
CHŁOPCZYCE
KONIUSZKI SIEMIANOWSKIE קוניושקי שמיאנובסקר
קלינוב קיזרדורף KALINÓW KEISERDORF
חירו CHYRÓW
FELSZTYN פלשטין
Strwiąż
סמבור SAMBOR
Dniestr
דובלאני DUBLANY KRANZBERG
DNIEST
סטארא סול STARA SÓL
סטארי-סמבור STARY SAMBOR
דוברובלני DOBROWLANY
דרוהוביטש DROHOBYCZ